

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

.....

ЕЗИКОЗНАНИЕ

КРЪГЛА МАСА

.....

Пловдив
2022 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 60, кн. 1, сб. А, 2022
Филология

**PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS – LANGUAGES AND LITERATURE
VOL. 60, BOOK 1, PART A, 2022**

ОТГОВОРЕН РЕДАКТОР

доц. д-р Юлиана Чакърва

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

НАУЧНИ СЕКРЕТАРИ

гл. ас. д-р Ана Маринова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Боряна Тенчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. д.ф.н. Борис Норман

Беларуски държавен университет, Минск, Беларус

проф. д.ф.н. Галин Тиханов

Лондонски университет „Куин Мери“, Великобритания

проф. д.ф.н. Диана Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

проф. д.ф.н. Кирил Чекалов

Институт за световна литература „А. М. Горки“ към РАН, Москва, Русия

проф. д.ф.н. Сергей Николаев

РАН, Москва, Русия

проф. д.ф.н. Фьодор Поляков

Виенски университет, Австрия

проф. д.ф.н. Христина Тончева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

проф. д-р Богуслав Желински

Познански университет „Адам Мицкевич“, Полша

проф. д-р Жизел Валанси

Университет в Каен – Нормандия, Франция

проф. д-р Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

проф. д-р Леони Ормънд

Кингс Колидж – Лондон, Великобритания

проф. д-р Малгожата Коритковска

Институт по славистика към ПАН, Варшава, Полша

- проф. д-р Михаела Солейман-пур-Хашеми**
Масариков университет, Бърно, Чешка република
- проф. д-р Николина Бурнева**
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България
- проф. д-р Петя Осенова**
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България
- проф. д-р Родолф Боден**
Сорбона, Париж, Франция
- проф. д-р Саша Шмуля**
Университет в Баня Лука, Босна и Херцеговина
- проф. д-р Светла Коева**
Институт за български език, БАН, София, България
- проф. д-р Хайнц Миклас**
Виенски университет, Австрия
- доц. д-р Борян Янев**
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България
- доц. д-р Дияна Николова**
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България
- доц. д-р Владимир Миланов**
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България
- доц. д-р Елена Крейчова**
Масариков университет, Бърно, Чехия
- доц. д-р Жан-Пол Рог**
Университет в Каен – Нормандия, Франция
- доц. д-р Златороса Неделчева-Белафанте**
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България
- доц. д-р Красимира Чакърова**
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България
- доц. д-р Марияна Биелич**
Университет в Загреб, Хърватия
- доц. д-р Мийрям Салим-Ахмед**
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, България
- доц. д-р Надежда Сталянова**
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България
- доц. д-р Павел Крейчи**
Масариков университет, Бърно, Чехия
- доц. д-р Раджни Сингх**
Университет в Данбад, Индия

доц. д-р Стефка Кожухарова
УНСС – София, България

доц. д-р Христо Боев
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, България

доц. д-р Христо Салджиев
Тракийски университет – Стара Загора, България

доц. д-р Яна Роуланд
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Ана Маринова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Борислав Борисов
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Боряна Тенчева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Марцел Черни
Институт по славистика към ЧАН, Прага, Чехия

гл. ас. д-р Райна Танчева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Росица Декова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Соня Александрова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

ас. д-р Юлия Митева
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

ас. Веселина Койнакова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

ас. Дарка Хербез
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

ТЕХНИЧЕСКИ СЪТРУДНИК

ас. Владислава Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

КОРЕКТОРИ

ас. Гергана Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

ас. Вадим Банев, ас. Здравко Генов (английски език)
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

СЪДЪРЖАНИЕ

КРЪГЛА МАСА

ПРЕДВЪЗРАЖДАНЕ И ВЪЗРАЖДАНЕ – ТРАДИЦИЯ, ПРИЕМСТВЕННОСТ, НОВАТОРСТВО

ВЕСТНИК „СТАРА ПЛАНИНА“ (1876 – 1877) – ЛИРИКА И ПРЕСА В ЕДНА ЖУРНАЛИСТИЧЕСКА ГОДИНА Елена Гетова	13
ЗА НЯКОИ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА „ОДАТА ЗА СОФРОНИЙ“ (1813) ОТ ДИМИТЪР ПОПСКИ В КОНТЕКСТА НА ФОРМИРАНЕТО НА ПОЕТИЧЕСКИЯ ЕЗИК В ПЕРИОДА НА ПЪРВИТЕ СТИХОТВОРЦИ Найда Иванова	27
ЗОГРАФСКАТА ИСТОРИЯ („ИСТОРИЯ В КРАТЦЕ О БОЛГАРОСЛОВЕНСКОМ НАРОДЕ“) И БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ИСТОРИОГРАФИЯ Атанаска Тошева	43
ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ДИАЛЕКТОЛОЖКА ТЕРМИНОЛОГИЯ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО Мария Мицкова	55
ПРИНОСЪТ НА ДОБРИ ВОЙНИКОВ В ТЕОРИЯТА И МЕТОДИКАТА НА ПИСМОПИСАНИЕТО Кина Вачкова	69
„КРАТКИЙ НАЙ-НОВИЙ ПИСМОВНИК“ ОТ ГЕОРГИ ИКОНОМОВ (1856) (ЛИЧНА КОРЕСПОНДЕНЦИЯ) Диана Иванова	82
„НОВЪ ТУРСКО-БЪЛГАРСКИ ПИСМОВНИКЪ“ ОТ СТОИЛ ПОПОВ И ИВАН ЧОРАПЧИЕВ (1873) Надка Николова, Мийрям Салим	93

ЕЗИКОВЕДСКА БЪЛГАРИСТИКА

ГРАФИЧЕН МОДЕЛ НА ГЛАСНАТА Ё ОТ РОДОПСКИ ГОВОР Мирослав Михайлов	111
ЗА СИНТАКТИЧНИЯ ПОДХОД ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИНТОНАЦИЯ Силвия Коева	123
НАИСТИНА ЛИ АКАДЕМИК БАЛАН ПРЪВ ПРЕДЛАГА ЧАМКОРИЯ ДА СТАНЕ БОРОВЕЦ? Пело Михайлов	133
НАЗВАНИЯ ЗА ГОРНО МЪЖКО ОБЛЕКЛО В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ (ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ) Снежана Александрова	147
МЯСТОТО НА ПРЕЗУМПТИВА В ИСТОРИОГРАФСКИ СЪЧИНЕНИЯ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ В. Красимира Алексова	159
БЪЛГАРСКИТЕ КАУЗАТИВИ Теодора Рабовянова	169
ДЕФИНИРАНЕ НА НАРЕЧИЕТО КАТО ЧАСТ НА РЕЧТА Вера Маровска	184
ОСОБЕНОСТИ НА КАТЕГОРИЯТА ЛИЦЕ ПРИ МЕСТОИМЕНИЯТА И ПРИ ГЛАГОЛИТЕ С ОГЛЕД НА ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНАТА ГРАМАТИКА Милена Видралска	197
ПРАГМАТИЧНИЯТ МАРКЕР <i>ЗНАЧИ</i> И ПРОБЛЕМЪТ ЗА СЕМАНТИЧНО-ПРАГМАТИЧНИЯ ИНТЕРФЕЙС Росица Стефчева	206
ОЩЕ ЕДНА РАЗНОВИДНОСТ НА ПОДЧИНЕНИТЕ ПОДЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ Димитър Георгиев	220
НЯКОИ СЕМАНТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА СЛОЖНО СЪСТАВНО С ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ ЗА ПРИЧИНА В ДВУСТРАНЕН КОРПУС Десислава Давидова	242

СЪПОСТАВИТЕЛНА СЛАВИСТИКА
ЧУЖДООЗИКОВА СЛАВИСТИКА

ДЕМИНУТИВИТЕ В ПОВЕСТТА „БЪЛГАРИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ“ И ТЕХНИТЕ ПРЕВОДНИ СЪОТВЕТСТВИЯ НА РУСКИ ЕЗИК Ваня Зидарова	257
СЕМАНТИКА ПОЛНЫХ И КРАТКИХ ФОРМ РУССКИХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СВЕТЕ БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКА Елена Иванова, Максим Стаменов	268
О СЕМАНТИКЕ И ПРАГМАТИКЕ ЭКСПРЕССИВНЫХ МОДИФИКАТОРОВ И КВАНТОРОВ (В БОЛГАРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ) Майя Кузова	284
КОД: <i>ЦВЕТНО</i> , ИЛИ НАЗВАНИЯ ЗА ЦВЕТОВЕ В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК Катерина Томова	298
КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЛЕКСИКОГРАФСКАТА ОБРАБОТКА НА ФРАЗЕОЛОГИЧНИЯ МАТЕРИАЛ В ДВУЕЗИЧЕН РЕЧНИК Михаела Кузмова.....	307
ГРЕШКИ НА АРХЕТИПНО НИВО ПРИ АДАПТИРАНЕ НА РУСКИ НАРОДНИ ПРИКАЗКИ С ГЕРОИ ОТ НИСШАТА МИТОЛОГИЯ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ САЙТА „ГУСИ-ЛЕБЕДИ“) Елица Миланова.....	321
ПРОЗНИ ТЕКСТ У НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА Дарка Хербез.....	330

ТЕОРЕТИЧНА ЛИНГВИСТИКА
СЪПОСТАВИТЕЛНА ЛИНГВИСТИКА
ЧУЖДООЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА

ТЕМБЪРЪТ КАТО ПОНЯТИЕ В МУЗИКАТА И ВЪВ ФОНЕТИКАТА И КАТО КОЛИЧЕСТВЕН ПОКАЗАТЕЛ В ПРОСТЕТИЧНАТА ДЕНТАЛНА МЕДИЦИНА Руси Николов, Маджед Хусеин	336
--	------------

ТЕРМИНОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО НА БОТАНИЧЕСКИ НАИМЕНОВАНИЯ В АНГЛИЙСКИ И БЪЛГАРСКИ СПЕЦИАЛИЗИРАНИ ТЕКСТОВЕ	
Биляна Овчарова	344
THE DEVELOPMENT OF <i>-FREE</i> AS A SUFFIX-LIKE ELEMENT IN PRESENT-DAY ENGLISH: COMPARISON AND CONTRAST WITH <i>-LESS</i>	
Maria Kolarova	355
ENGLISH AND BULGARIAN ALTERNATIVE INTERROGATIVE STRUCTURES – CONSTITUENTS AND FUNCTIONS WITHIN THE PHRASE	
Velichka Spasova	367
COMPUESTOS SINTAGMÁTICOS EN ESPAÑOL Y EN BÚLGARO	381
Rayna Tancheva	381
ENUNCIADOS EXHORTATIVOS: ESTATUTO, PROBLEMAS Y PECULIARIDADES	
Svilena Dzhurkovska	399
ПРЕВОДИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА ЗАГЛАВИЕТО НА РОМАНА „ДОН КИХОТ“	
Свидна Михайлова	409
НАЗВАНИЯ НА ЛИЦА В БЪЛГАРСКИЯ И ТУРСКИЯ ЕЗИК, ОСНОВНАТА ДЕЙНОСТ НА КОИТО Е ПРОИЗВОДСТВО И ТЪРГОВИЯ С ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ	
Сема Куцарова	419
ЗА ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНИТЕ ДВОЙКИ В ТУРСКИЯ ЕЗИК, МОТИВИРАНИ ОТ ГЛАГОЛИ И ВЕРБОИДИ	
Харун Бекир	432
МЕЛОДИЧНИЯТ ДИАПАЗОН КАТО КОЛИЧЕСТВЕН ПОКАЗАТЕЛ В ЧУЖДООЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ	
Малина Дичева, Руси Николов	443

ДОКТОРАНТИ

МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ АКУСТИЧНОТО ОПИСАНИЕ НА ГЛАСНИТЕ	
Росина Какова	453
A METHODOLOGICAL REVIEW OF PROSODY RESEARCH	
Ralitsa P. Kuncheva	461
ДИНАМИКА И ИНОВАЦИИ В ЛЕКСИКАЛНАТА СИСТЕМА ПРИ МЕДИЙНОТО ПРЕДСТАВЯНЕ НА COVID-19	
Елица Топалова	470
МОРФОЛОГИЧНАТА КАТЕГОРИЯ ГЛАГОЛНО ВРЕМЕ И ЗНАЧЕНИЕТО ПРЕДХОДНОСТ В ТЕМПОРАЛНАТА СИСТЕМА НА ИСПАНСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ИНДИКАТИВ	
Полина Табакова	485
THE ENGLISH <i>-ING</i> PARTICIPLE IN THE SYNTACTIC FUNCTION OF A PREPOSITIVE ATTRIBUTE AND ITS TRANSLATION EQUIVALENTS IN BULGARIAN	
Nikoleta Georgieva	499
„В ТЪРСЕНЕ“ НА ЕДНОСЪСТАВНИ ГЛАГОЛНО-ЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКИ ЕЗИК (В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК)	
Цветелина Йовчева	512
CHALLENGES IN THE TRANSLATION OF METAPHORS AND SIMILES IN F. SCOTT FITZGERALD'S NOVEL <i>THE GREAT GATSBY</i>	
Tanya Tabutova	522
PARTICULARIDADES EN LA TRADUCCIÓN AL BÚLGARO DE CIERTAS LOCUCIONES DE LA NOVELA <i>SIDI</i> DE ARTURO PÉREZ-REVERTE	
Boriana Dúkova	542

КРЪГЛА МАСА

***Предвъзраждане
и възраждане – традиция,
приемственост, новаторство***

ВЕСТНИК „СТАРА ПЛАНИНА“ (1876 – 1877) – ЛИРИКА И ПРЕСА В ЕДНА ЖУРНАЛИСТИЧЕСКА ГОДИНА

Елена Гетова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE NEWSPAPER *STARA PLANINA* (1876 – 1877), POETRY AND PERIODICAL PRESS IN A JOURNALISTIC YEAR

Elena Getova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The essay traces the complex relations between poetry and political events during one of the most crucial and dynamic periods of Bulgarian history: the interim between the defeat of the April Uprising of 1876 and the start, as well as the unfolding, of the Russian-Turkish War of 1877. The political profile of the newspaper *Stara Planina* determined, to a great degree, the thematic preferences, which marked its content at the time. In parallel, it allowed the periodical to become the outlet for the first poems written by Ivan Vazov, which appeared alongside the poetic efforts of relatively or completely unknown (sometimes remaining anonymous) poets, both in Bulgarian and in French, from the Bulgarian Revival period.

Key words: the newspaper *Stara Planina*, April 1876, The Russian-Turkish War of 1877, the first poems of Ivan Vazov

Вестник „Стара планина“ – обща характеристика на публичното му присъствие

Вестник „Стара планина“ се издава в Букурещ в периода от 7 август 1876 г. до 21 юни 1877 г. Излиза два пъти седмично, от брой трети започва публикуването на заглавието му и на френски език. Редактор на вестника е Стефан Бобчев, който подписва материалите си с псевдонима С. Бежан или граф Буки. Издател на вестника до брой 50 е Драган Манчов, а след това тази дейност се поема от Стефан Бобчев. Издадени са общо 78 броя.

Като че ли вестникът на Стефан Бобчев не присъства настоятелно в полезрението на изследователите на възрожденската журналистика. Патосът на характеризиращите го текстове се движи в тематичния диапазон на окачествявания от типа на: „близък до позициите на „старите“, има силна русофилска насока, изразява схващанията на либерално-буржоазните български емигрантски среди в навечерието на Освобождението“ (Аретов 1996: 700), а също така и: „Той е типичен русофилски вестник, който ратува за разбирателството на славянските народи [...] в края на краищата защитава позициите на „старите“ в Румъния, противопоставя се на дейността на БЦБО (във връзка с това напада Вазов) и е фактически орган на „човеколюбивото настоятелство“ на „старите“ (Боршуков 2003: 319).

Каквито и да са най-общите характеристики за профила на вестника, има две доминанти, които тук привличат нашето изследователско внимание. Първата е свързана със съдържанието на изданието и с неговите тематични приоритети във връзка с историческите събития, които отразява, и това се побира в обобщаващата квалификация за него: „Той е умерен лист, излизаш в революционно, бурно време и това се отразило на съдържанието му“ (Боршуков 2003: 318). Втората е свързана с ориентацията на вестника към литературата и афинитета на редактора му към публикуване на поетически текстове.

Оказва се, че вестникът наистина съвместява изключителността на историческия за българите момент, ситуиран в междувремето на Априлското въстание и освободителната руско-турска война. Но това междинно време е наситено със събития и вестникът отразява хода на сръбско-турската война, участието на българите в нея и причините за това участие, проследява дейността на българските мисионери (М. Балабанов и Др. Цанков) в европейските държави, следи етапите в подготовката на руско-турската война, публикува руски военни манифести, пише за българското опълчение, прави политически характеристики на водещи европейски лидери и т.н. Ето какво отбелязва в програмната си статия в първия брой на вестника редакторът:

Стара планина се явява пред публиката в особито извънредни обстоятелства. В това време по всичките комахай направления на Старо-Планински полуостров круповските топове са разлягат, шесепото и снайдерките ехтят, а ятаганите и ножовете са кръстосват и звънтят. От една страна е кръстът, светлината, напредъкът, младото и новорастящото, с една реч бъдущето: от друга страна е полумесецът,

мрачината, назадъкът, престарялото и изгнилото, с една реч отживялото минало¹.

Вярно е, че оповестената позиция на редактора в уводната статия е твърде обща и позоваваща се на метафорични образи на военните стълкновения, но е показателно, че още в този първи брой на първа страница като подлистник се публикува стихотворението на Иван Вазов „Към Европа“. Още тук се помества публикация на френски език „Les Vulgares envers l’Europe“ и паралелното ѝ огласяване на български език под заглавие „Българите към Европа“. От този момент на оповестяване на позицията на списващия вестника нататък в изданието ще доминират именно тези публицистични нагласи – за търсене на съпричастност от страна на европейските държави и политици към страданието на поробения български народ, особено след потушаването на въстанието от април 1876 година, и едновременно с това – за налагане на определени политически позиции пред европейските дипломати относно бъдещето на българите като държава и нация на картата на Европа.

Важен момент при характеризиране на облика на вестника според нас се оказва убедителното присъствие по неговите страници на лирически текстове. Все пак нека не забравяме, че изданието се заявява като „вестник за политика и книжнина“. Дори тази формула да звучи твърде предсказуемо и популярно за възрожденската преса, в настоящия случай тя е представителна за вестник „Стара планина“. Тук публикуват стиховете си Иван Вазов, Стоян Михайловски, Христо Недялков, Йосиф Петкович, Петър Протич, стихотворение от Стефан Изворски се публикува след смъртта му. Забележително е, че страниците на вестника се изпълват с поетически опити (понякога доста неумели) от неизвестни автори или такива, които използват псевдоними. Зад някои псевдоними, като Каменко например, е ясно, че стои личността на Петър Протич, а Иван Вазов понякога подписва стихотворенията си с Пейчин или с три звездички, но за други – например Райна, Ст-въ, фигурите на две човечета – авторството все още не е установено. Григор Начович също публикува поредица от текстове на френски език. В подлистник на брой 58 от 1877 година четем биографията на поета Ксенофонт (Райко) Жинзифов, което подсказва като факт, че интересът към литературата като поле за въздействие се използва в няколко направления във вестника, например не само за

¹ От Редакцията. Букурещ, 9 август 1876. // *Стара планина*, Букурещ, 7 август, 1876, № 1, с. 1.

оповестяване на поетически опити, но и за споделяне на критически и библиографски материали върху творчеството на определен автор.

Лирика и политическа събитийност

Убедителното присъствие на лирически текстове в поредни броеве на вестник „Стара планина“ показва, че тяхното публикуване е резултат от програмата и свързаните с нея идеологически акценти на изданието и отразява връзката на поетическите инвенции с политическата актуалност, отразена в съответния брой. Бихме могли да каталогизираме текстовете на поетическите опити, споделяйки два най-обща критерия: първо – тяхната *публицистична (журналистическа) актуалност*, успоредявайки ясната обвързаност на лириката със съответното актуално политическо събитие; и второ – да потърсим аргументи за квалификация на литературното качество на конкретните текстове в тази лирическа картина, отразяваща действителни епизоди от бурната 1876 – 1877 година. Под квалификация на *литературно качество* ще имаме предвид най-обща систематизация на текстовете според тяхната задълбоченост на посланията, оригиналност на интерпретациите, разнообразието на поетическите фигури и ако има такива, да се споменат връзките и влиянията от други поетически системи – на чуждите образци или на фолклорната традиция, например – върху конкретния поетически почерк. Нека започнем с първия критерий. Бихме били напълно прави, ако окачествим всички публикувани стихове като дълбоко обвързани с националната кауза и с изяви на патриотичните чувства на българския народ. Така например Иван Вазов, подписвайки се Пейчин, И. В. и три звездички, публикува серия от стихотворения, посветени на **последниците от Априлското въстание** и съответно реакциите на Великите сили по отношение на невинните жертви, дадени от българския народ – жени, деца, старци. Това са стихотворения, които покъсно поетът ще публикува в стихосбирката си „Тъгите на България“, но засега тяхната първа публична изява е на страниците на вестник „Стара планина“. Това са „Към Европа“ (бр. 1), „Дизраели“ (бр. 2), „Тържеството на турчина“ (бр. 4), „Що е нашият век?“ (бр. 11 – 12), „Боят на 16 септември. Битката при Гредетин“ (бр. 20) и т.н.

Друга тематична група събира стихотворения, които са **посветени на Русия**. Вестник „Стара планина“ последователно следи хода на руската политика на Балканите, подготовката на Русия за война и изразява съпричастността си към предстоящата освободителна война. „Долу шапката“ (публикувано на френски под заглавие „Chapeau bas“) (бр. 71) е стихотворение, написано на френски в деня на присти-

гането на великия руски княз Николай Николаевич в Букурещ. Пристрастията към Русия в политическия курс на вестника са известни, но нека споменем, че много от споменатите лирически опити са анонимни. Това показва, че появата на стихове, възхваляващи мощта на Русия, не са изненада за журналистическите очаквания от вестника. Ето един пример:

Хвала и чест, тебя Русия,
че твойте славни синове
вървят за общата Славия.
Вървят – тез храбри лъвове!
(Бр. 13)

Не е случайна появата на стихотворения, които лирически означават участието на българи в **сръбско-турската война**, на хода на която са посветени редица журналистически публикации по страниците на периодичното издание.

Имах къща, имах ниви,
имах и два вола.
Но дойдоха орли диви
Обраха ми дома.
Имах си жена, юнаци,
две дъщери млади,
но нападна сган голаци,
все изби, ограби.
И сега за мъст отивам
в Сръбско да се бия –
затова аз салт оставям
мойта бащиния.

(Бр. 14)

Важен проблем, на който се спират политическите коментари във вестник „Стара планина“, е този, разискващ идеите на някои български политически среди за **автономия** на българската територия в рамките на Османската империя. Срещу подобни възгледи заявява позицията си редакторът на вестника, а и публикува в съответния тематичен брой стихотворение на тази политическа тема.

Княжество не щемим,
с автономна власт,
че ний сме зелени,
недостоеен клас.

(Бр. 17)

Като че ли най-плодотворен и активно представен на страниците на вестника е поетът Христо Недялков, чиито стихове са посветени на **конкретни исторически личности**, обвързани с актуалния политически момент. Такива са стихотворенията „Христо П. Ботев. I. Ботев с четата си на Радецки. II. При гроба на Ботева“ (бр. 63); „Бунтовниците в Дряновский манастир“ (бр. 67), „Капитан Райчо Николов. Боя при Гредетинските планини на 1876 септемврий 16“ (бр. 68). Също така, без да бъдат подписани, се срещат стихове със заглавия „Поп Савва Катрифилов“ (с мото от стихове на Христо Ботев) (бр. 22); „Панчо Досиев“ (в същия брой има и дописка от Белград за делата на този герой от войната в Сърбия) (бр. 18). Но не само на български исторически личности и събития са посветени стиховете в „Стара планина“. В брой 20 например се публикува стихотворение, посветено на Уилям Гладстон, на френски език.

Една представителна група от стихотворения е обвързана тематично и съвсем естествено с **образа на врага** – турчина, поробителя, жестокия насилник. Такива са например текстът на Иван Вазов „Тържеството на турчина“ (бр. 4), но също така „Софта към шех-юлияма“ от Христо Недялков (бр. 64), както и публикуваните като подлистник на вестника две части от стихотворението на френски език „Le Turcomane“ и подписано с „La voix de la Bulgarie“ (бр. 62 – 63). Публикуваното в бр. 24 стихотворение „Глас из Балкана“ е подписано с „Райна, 1868 октомврия“ и има сходен тематичен акцент:

Желала бих у пропаст
враг турчин да върви,
а българинът с гордост
със слава да цъфти.
(Бр. 24)

Всички тези поетически анонси за политическата актуалност, коментирани в журналистическото издание, създават разнообразни образи на разочарованието, безперспективността и безплодието на политическите усилия на просветена Европа, представят личности и идеи на динамичното време на историческата 1876 – 1877 година. Сред всички споменати тематични проследявания можем да открием една поетическа територия, която е заета от **темата за жертвите**. Такава тематична връзка откриваме в поредицата публикации „Турските свирепства в Българско“ – преведените на български кореспонденции на журналиста Макгахан; същия патос ще срещнем и в „Les massacres

en Bulgarie“, отпечатано като подлистник със следните редове от редактора: „Кланията в Българско. Следните стихове на френски е написал нашият млад сътрудник в Екс. Те са били обнародвани и в един от френските журналы: „La vie littéraire“ (бр. 72). Бихме могли да направим предположение, че тези стихове са дело на Стоян Михайловски, който праща за публикация свои текстове от Франция. Григор Начович също активно сътрудничи на изданието и пише на френски език, но не стихове.

Критерият литературно качество

Тематичната територия във вестника, посветена на жертвите, и образите на невинните жени, деца и старци при потушаването на Априлското въстание, а и след това са най-впечатляващи като поетическо въздействие. Чрез техните поетически портрети бихме могли отчасти да коментираме *втората група стихове*, които проследяваме тук – тези, обединени според проявленията на критерия за *литературно качество*. Така например в много стихове ще забележим силното влияние на фолклорния тип образност и фолклорния стереотип при сътворяване на изразните средства в конкретния поетически текст. Това се наблюдава в стихотворения като: „Черней, сестро, черней скоро...“ от Христо Недялков (бр. 76); „Ако чуеш, драгий Иво, че съм паднал тук и аз“ (анонимен текст, бр. 16); „На трева зелена...“ (подписано с Х., бр. 62) и други примери.

Може би с всички основания бихме могли да приемем, че създаденото от Иван Вазов и публикувано във вестник „Стара планина“ би могло да послужи като образец за поетическо вдъхновение и изобличителна патетика и така да отговори на критерия за високо литературно качество. Особено показателно в това отношение е стихотворението „Що е нашият век?“, защото то привнася и допълнителен аргумент в търсенето на литературното качество, а именно илюстрира отквиваемите следи на чуждото културно влияние.

Положено в концептуалните рамки на сборника „Тъгите на България“, стихотворението излиза под заглавието „O, tempora, o, mores!“ и оправдава напълно очакванията за тематичен обхват на книгата. Вторият публикуван поетичен сборник на Иван Вазов има нелеката мисия да ословеси важно историческо събитие (Априлското въстание) и неговите последици за българите и за Европа. Вазов със стихосбирката си озвучава поетически „тъгите“ на озлочестена въстанала България, като очевидно посвещава отделен текст на капиталното размиване между образа на просветения, посветения на правдата, свобо-

дата и на прогреса деветнадесети век и невинните човешки жертви, дадени от българите именно през този деветнадесети век.

Вплетено обаче в журналистическия профил на вестник „Стара планина“, стихотворението на Иван Вазов добива малко по-различен контекстуален смисъл. Журналистическото издание, както вече бе посочено, има важната мисия да проследи хода на историческите за българите събития в европейски контекст, които са последица от Априлското въстание. Така неговият политически смисъл е обвързан с оповестяване на онези дипломатически инициативи на Великите сили, маркирани от готовността да защитят българите след въстанието. От друга страна, за да бъде още по-убедителен, този вестник оповестява и събития след въстанието, свързани с жестокости над мирното българско население. Както вече споменахме по-горе, публикацията на стихотворението на Вазов, посветено на деветнадесети век, е предшествана от излизането на други две стихотворения, също тематично свързани с неговата проблематика – това са „Дизраели“ и „Тържеството на турчина“. Третото Вазово стихотворение във вестника излиза под заглавие „Що е нашият век?“. Публикувано е на две части, в два последователни броя на „Стара планина“ (№ 11 от 15 септ. 1876 г., с. 3, и № 12 от 18 септ. 1876 г., с. 3). Очевидно е, че Вазов тук е предпочел едно по-диалогично и поставящо болезнен актуален въпрос заглавие пред универсалните послания и препратки на заглавието „O, tempora, o, mores!“, както е публикувано в стихосбирката „Тъгите на България“ от 1877 година, издадена в Букурещ. Всъщност е отпаднало първоначалното заглавие и авторът е предпочел да изведе като такова мотото от първата му публикувана версия. Още по-любопитно е, че в съдържанието на стихосбирката посоченият стихотворен текст, посветен на деветнадесети век, е въведен като заглавие с първия си стих, а не с мотото, както е в самата стихосбирка: „Млъкнете вие бедни ...“. Тук цитираме от „Тъгите на България“ от 1877 година:

O, tempora, o, mores!

I.

Млъкнете вие, бедни хвалители на века,
В когото назовахте свободен човека;
Млъкнете с ваш'та правда, свобода и прогрес,
– Безумия, с които глушихте ни до днес!
Със нас се не ругайте! От срам се зачервете.
Защо тоз век нищожен велик го вий зовете?
Дали, че в него няма ни робство, ни разврат?
Дали, че ни обсипа със мир и благодат?

Или... че днес изново епохата настана,
която бе видяла Атила, Тамерлана?

III.

Какъв е този век страшен? Какви са тези години,
в кои дела такива се вършат пред очи ни?

...

V.

Но музо възмутена! Спри таз присъда страшна!
Тя може би е права, а може би и грешна.
При всичко, че е грозен и мрачен нашия век,
Но правдата във него не е досущ без ек.
С порои кръв оквасен и пълен с картини страшни,
С позор, разврат, кланета, войни, вражди всегдашни,
Той, колкото да бъде чудовищен и чер,
на пориви от доблест се дава ни пример.

....

Странгфорд и Брайт, и Гладстон, Фарлей, Юго поетът
И други тям подобни, що кат ламбади светят
В мърчината обща на деветнайстий век,
Приятели и братя на страдащия човек.

VI.

Но що е този век? Що е? Век чуден, във когото
Стоят едно до друго и злото и доброто,
И ангелът и бясът еднакви имат мощ,
Духът и веществото се борят ден и нощ.

...

Противоречие! ... Сцена на светли революции,
на мир, прогрес, свобода и на башибозуци! ...

VII.

О, век, О! Хаос тъмен О, светлина! ... О, горест!
О, век за нас фатален! О, tempoга, о, mores!

(Вазов 1877: 25 – 29)

В журналистическото поле на публицистичното писане заглавие като „Що е нашият век?“ измества обобщеността на смисъла, стоящ зад мотото заглавие „О, tempoга, о, mores!“, и се насочва към реторичното питане за значението и съдържанието на настоящия за автора век. Още една промяна отбелязваме в журналистическата версия на текста. За разлика от предходните стихове от Вазов, подписани с Пейчин и отпечатани в „Стара планина“, тук в края на публикацията е поставен само знак от три звездички.

Очевидно е, че в тематичните предпочитания на Вазов се оказват вписани имената на водещи политически фигури, заявили ярко своята подкрепа за страдащия народ. Не са оставени без внимание и виновниците за онова европейско политическо безразличие, което е свързано с темата за поетическото изобличение тук. Ясно е, че векът има своя облик, своите представителни характеристики и своето общоприето назоваване. Във Вазовата поетическа версия тези характеристики се препокриват с най-общите концепции за облика на времето. Разчитайки на реторическата сила на трупането на аргументи в полза на позитивния образ на века, които по-късно да бъдат убедително опровергани, творецът изгражда един словесен пантеон на жертвите на въстанието – невинните жертви. Навлизайки в подробни описания и детайлни сцени на насилие, поетът вменява вина не само на своя век, но и на неговите представителни политически фигури за случващото се с българския народ.

В тази посока, разбира се, бихме могли да потърсим и съвсем очевидните (френски и румънски) влияния – творчески и концептуални, при създаването на покъртителната картина на „противоречивия“ XIX век. Ето какво пише по този повод изследователят Пирин Бояджиев:

Вазов се опитва да даде конкретен художествен образ на този непоносим, зловещ гнет. Но, както при актьора на Шекспир от „Хамлет“, емоцията не му позволява да изрече всичко докрай със свои думи. Затова най-изобличителните картини на османските зверства във „Векът“ Вазов предава със стихове, преведени из поемата „Въздишките на България“ на румънския поет Николае Скуртеску.

(Бояджиев 2001: № 9)

Също така с много повече подробности цитираният изследовател разглежда и историята на създаването на посоченото Вазово стихотворение, издирвайки неговите литературни източници (Бояджиев 1983: 130 – 137).

Тук обаче ще се насочим към благодатната възможност, която ни предлагат съпоставителните аналитични наблюдения върху композиционните решения (по-точно върху паратекстовото им оформление) в двете версии на стихотворението. Във варианта на поетическата книга липсва заглавието, което никъде другаде, в другите версии на стихотворението, в последвалите издания на „Тъгите на България“ няма да се повтори. Публикувано в „Стара планина“ под това заглавие, стихотворението оформя по-различна в смисъла си композиция, която още със заглавието започва с реторическото питане, що е наши-

ят век, включва като мото и завършва заключителната си седма част с един и същи цитат на латински „O, tempora, o, mores!“ . И във вестникарската версия, и в стихосбирката от 1877 година този цитат от Цицерон е повторен в края на текста и така се завръща към посланието на мотото. Търсеното повторение на цитата открива възможността неговите семантични пластове да бъдат илюстративно уплътнени от примерите в цялостния текст. Това създава затвореност на смисловото послание и налага усещането за отчаяние и безперспективност, твърде осезаеми във финала на стихотворението.

Същата 1877 година, когато се отпечатва стихосбирката на Иван Вазов „Тъгите на България“, също в Букурещ и на страниците на същия този вестник „Стара планина“, се публикува стихотворението на Петър Протич „Едно припомняне за българските клания“ (бр. 65), подписано с псевдоним Каменко. Алюзиите и препратките между двата текста са очевидни. В същото време не само на ниво семантични и лексикални решения и избор, но и на тематично ниво двете стихотворения са обвързани с един и същи исторически епизод от българската история – Април 1876. Тази особеност предоставя възможност да се открият също така съществените различия между *поетическите интерпретации* на едно и също събитие от двамата творци. Тъй като тук изследваме именно проявления на литературната успешност или най-общо – представените художествени качества на поетическите текстове по страниците на вестник „Стара планина“, подобна съпоставителна призма би била твърде показателна. При Вазов попадаме на конкретиката на списъка от имена на реални исторически личности, които представят европейската политическа действителност, но за сметка на това, за да се постигне универсалност на литературното послание, в текста са включени най-вече поетически обобщения на образите на страданието – обобщени представи за места и хора.

Села иззапустели, градища разрушени,
Димящи развалини и черкви осквернени.

...

Момците на бесила, девойките в хареми –
И плачове, и мъки, и ужаси големи!

(Вазов 1877: 26)

За разлика от тази поразяваща с обобщеността и универсалността си картина при Петър Протич откриваме историческата конкретика именно в зоната на изобразяване на българското страдание:

Клаха и бесиха тези голи турци –
О, знайме за вази, братя панагюрци!
Знайме и за вази, батачени харни,
как мъжки измряхте от турци коварни.
(Протич 1877: 1)

Протич избира да конкретизира местата на страданието – Панагюрище и Батак, като постепенно наложи един съвсем различен от Вазовия поетически патос – този на състраданието и на вътрешната споделеност на болката. Тези чувства се съпровождат и от обещанието, дадено пред свидните жертви, за продължаване на започнатото освободително свещено дело. Въпреки очевидната разлика между талантливия многообещаващ поет Вазов и неговия поетически размах в сътвореното по страниците на „Стара планина“ и по-скоро схематичния и неумел лирически опит на Петър Протич трябва да признаем, че между двете творби има и още едно съществено различие. Вазовият текст частично напомня поетическа прокламация със своята патетика и ритъм, докато Протич реабилитира дълбоко човешката личностна емоция. Емоция, която извиква както съчувствие, така и човешкото разбиране:

Почивайте с миром, о, храбри юнаци!
...
Над ваште гробове почтенни и тъмни
Българска свобода скоро ще да съмни.
(Протич 1877: 1)

Жертвите тук не са на показ, презентативно изнесени в светлината на визуализираните детайли от картините на жестокост и насилie. Тези жертви почиват в мир и провокират у читателя разбиране и обещание за възмездие, което обаче е лично ангажиращо – заявено чрез онова обобщаващо „ние“ (в ние „знайми“), което е така популярно за възрожденската поезия.

Нека отбележим и още една разлика между двете стихотворения. Да, наистина те коментират едно и също историческо събитие, споделят едни и същи покъртителни картини на страдание и предизвикват едни и същи емоции на съчувствие у читателите. Важното различие между техните послания, а оттук – и констатираните по-горе концептуални различия, е, че докато Вазовият текст е публикуван в едни от първите броеве на вестника (бр. 11 – 12), то Протич и неговият образ на времето се появяват едва в късните му броеве (бр. 65). Така, макар и може би незначителната като продължителност дистанция между двете

публикации се оказва съществена за това натрупаното емоционално въздействие от събитието да бъде преосмислено и много по-дълбинно преживяно и по-затрогващо поетически артикулирано в по-късното стихотворение. Затова и емоциите, които се споделят във втория ни пример, са много по-овладени и следователно по-персонални, а не са плакатно афиширани и с поразяващата сетивата словесна картина на човешката жестокост, както е във Вазовата творба.

Наблюденията над отношенията лирика – преса на страниците на вестник „Стара планина“ показват неподозираните възможности за интерпретация на сътвореното както от познати и талантливи възрожденски автори, така и от неизвестни и малко известни лирически гласове, които обаче се оказват представителни за динамичната и драматична българска 1876 – 1877 година.

ЛИТЕРАТУРА

- Аретов 1996:** Аретов, Н. „Стара планина“, вестник за политика и книжнина“. [Aretov, N. „Stara planina“, vestnik za politika i knizhnina.] // *Енциклопедия на българската възрожденска литература*. Отг. редактор проф. Иван Радев. Велико Търново: Абагар, 1996, с. 700.
- Боршуков 2003:** Боршуков, Г. „Стара планина“ – вестник, близък до „старите“. [Vorshukov, G. „Stara planina“ – vestnik, blizak do „starite“.] // Боршуков, Г. *История на българската журналистика. 1844 – 1877. 1878 – 1885*. Трето издание. София: Парадокс; УИ „Св. Климент Охридски“, 2003, с. 319.
- Бояджиев 2001:** Бояджиев, П. Вазов в Букурещ. [Boyadzhiev, P. Vazov v Bukuresht.] // *Електронно списание LiterNet*, 03.09.2001, № 9 (22) <<https://litenet.bg/publish3/pboiadzhiev/vazov.htm>> (14.01.2023).
- Бояджиев 1983:** Бояджиев, П. Към въпроса за литературните източници на Вазовото стихотворение „Векът“. [Boyadzhiev, P. Kam voprosa za literaturnite iztochnitsi na Vazovoto stihotvorenie „Vekat“.] // *Литературна мисъл*, 1983, № 3, с. 130 – 137.
- Вазов 1877:** Вазов, И. О, tempora, o, mores! [Vazov, I. O, tempora, o, mores!] // *Тъгите на България*. Букурещ, 1877, с. 25 – 29.
- От Редакцията.** Букурещ, 9 август 1876. [Ot redaktsiyata. Bukuresht, 9 avgust 1876.] // *Стара планина*. Букурещ, г. I, 7 август 1876, № 1, с. 1.

Протич 1877: Протич, П. Едно припомняне за българските клания.
[Protich, P. Edno pripomnyanje za balgarskite klaniya.] // *Стара
планина*. г. I, 21 април 1877, № 65, с. 1.

**ЗА НЯКОИ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ
НА „ОДАТА ЗА СОФРОНИЙ“ (1813)
ОТ ДИМИТЪР ПОПСКИ В КОНТЕКСТА
НА ФОРМИРАНЕТО НА ПОЕТИЧЕСКИЯ ЕЗИК
В ПЕРИОДА НА ПЪРВИТЕ СТИХОТВОРЦИ**

Найда Иванова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**ON SOME LINGUO-STYLISTIC SPECIFICITIES
OF “ODE TO SOFRONIJ” (1813) BY DIMITAR POPSKI,
AS DISPLAYED IN THE FORMATION OF THE POETIC
LANGUAGE OF THE EARLY REVIVAL POETRY**

Nayda Ivanova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

In this article, one of the first poems belonging to the poetry from the period of the Bulgarian Revival, namely, *Ode to Sofronij* (1813) written by Dimitar Popski is analyzed. The objective of the investigation is to clarify the specificities of the paratextual elements, the themes and the structure of the poem, its genre characteristics, as well as outlining the poetic techniques, as embedded into the text.

Key words: Dimitar Popski, *Ode to Sofronij* (1813), syllabic poetry, Revival poetry

Началото на българската възрожденска поезия се свързва с поколението на първите стихотворци силабици, сред които се нарежда и Димитър Попски с неговото засега единствено известно поетическо произведение под заглавието „Ода за Софроний“ (1813). За биографията и творчеството на автора са се съхранили оскъдни данни (срв. хипотезите, анализирани от Р. Радкова, всяка от които съдържа определени противоречия – Радкова 1980). Включително липсва яснота и по установяването на оригинала на творбата и нейните преписи. В момента са

познати вариантът, издаден в *Дунавски лебед*, бр. 54 от 10.10.1861 г. от Г. С. Раковски, и ръкописът, съхраняван в НБКМ (БИА, арх. ед. II. В. 5877), публикуван от Б. Ст. Ангелов (за който ученият не е сигурен дали е оригиналът, или е ранен препис) (Ангелов 1970). Също така предмет на анализ е и връзката на стихотворението с текста на прокламация към българския народ със сходно съдържание, за която е изказано предположение (без сигурни фактографски основания), че също е написана от Д. Попски едновременно с „Одата за Софроний“, т.е. на 23 март 1813 г. (Райков, Конобеев 1971: 90).

1. Цели на изследването

В настоящата работа при прилагането на методите на съвременната лингвистична стилистика, лингвистична прагматика и лингвистика на текста се вземат предвид и особеностите на реторическата, включително и поетическата култура от края на XVIII и началото на XIX в. За характеризирането на разглеждания тук текст се използват няколко критерия, свързани с установяването на:

- (а) особеностите на паратекстуалните прозаически компоненти
- (б) тематично-съдържателната структура и композиционното разположение на отделните тематично-съдържателни компоненти, а също така – тяхната лингвопрагматична и стилова специфика
- (в) стиховата и стихотворната структура на текста
- (г) жанровата характеристика на „Одата за Софроний“.

Приемаме, че за постигането на целите на работата е необходимо установените според посочените критерии особености да бъдат разгледани в тяхното взаимодействие.

Също така правим уговорката, че получените резултати следва да се допълнят и от специално изследване на езика на „Одата за Софроний“, което тук няма възможност да бъде включено¹.

2. Паратекстуални компоненти

В цялостната структура на текста особено място заемат два типа прозаически паратекстуални компоненти.

(А) Първият тип се явява преди и след основния текст – (а) в началото се посочва адресатът на посвещението – Софроний Врачански; (б) в края авторът се самоидентифицира, определяйки се като духовен син на Софроний, и посочва своето име и роден град.

¹ В настоящия анализ използваме изданието на Б. Ст. Ангелов.

(а)	(б)
<u>Его</u>	<u>Вашего преподобія</u>
<u>преподобію</u>	<u>Милостиваго моего благодворителя</u>
Господинъ	<u>и отца</u>
отцъ епископъ врачанскомъ	сынъ дѣховный
Софронію,	Диміеръ Попскій
<u>милостивѣйше[м]ѣ моемъ</u>	отъ Травна
<u>благодворителю</u>	
<u>и отца,</u>	
искреннѣйшее приношеніе.	

Сегмент (а) представя безглаголно изречение, в което са употребени конвенционализирани обръщения за изтъкване на авторитета и високія социален статус на обекта на възхвалата – книжни лексеми и изрази (*его преподобіе, Господинъ, епископъ врачанскій*), включително и прилагателни в превъзходна степен (*милостивѣйше[м]ѣ, искреннѣйшее*). От гледна точка на автора Софроний е характеризиран като *милостивѣйшій благодворитель и отецъ*. „Високият“ стилев регистър включва и активирането на фигурата хомеотелевтон, изразяваща се в последователното повторение на окончанията *-у/-ю, -ому/-ему* за дат. пад. във функция на непряко допълнение за означаване на директивност².

В сегмент (б) се променя комуникативната перспектива на изказа – възхваляваното лице се поставя в позиция на събеседник, срв. (а) *Его преподобію* – (б) *Вашего преподобія*. Тук образът на Софроний в лексикално отношение е изграден по почти идентичен начин, както в сегмент (а): *милостивый благодворитель и отецъ*. Същевременно посочената именна синтагма се явява с променена синтактична функция на квалификатор в родителен падеж по отношение на синтагмата *сынъ дѣховный*, с която се самоназовава авторът. Това обуславя повторението на родителните окончания *-я, -а, -аго, -его*, имащи аналогична ритмизираща функция както дателните във встъпителната прозаическа част (а).

² Посочените дативни форми се съгласуват с отглаголното съществително *приношеніе*. Освен основното значение („дѣйствиє приносящаго“) (РЦСРЕ 1947: 479) въпросната лексема има и значение, еквивалентно на лексемата *приносъ*, а именно: „То, что принесено или поднесено кому либо, въ знакъ уваженія или по какому либо случаю, поднесеніе подарковъ“ – с пример и от *Дѣян. XIV* (РЦСРЕ 1947: 17). Може да се предположи, че именно на базата на второто значение в дадения контекст се реализира и терминологичното значение на *приношеніе*, за което по-късно се утвърждава терминът *посвещеніе*.

Следователно паратекстуалните компоненти (а) и (б) съдържат елементи, съответстващи на бароковите и класицистичните конвенции, свързани с езиковата, стиловата и графичната стилизация на жанра на прозаическото посвещение, сред които следва да се изтъкне и характерното геометризирано оформяне на разглеждания тип паратекстове. Въпросните два компонента образуват бароковата рамка на поетическата творба.

(Б) Вторият тип паратекст представят пет относително подробни прозаически коментара под линия с преобладаващо историческо съдържание, като например бележката към стих 5, съдържаща сведения за съдбата на синовете на Иван Александър и тяхното поражение от Мурад (срв. също бележките към стихове 12 и 52). При поясненията към стихове 5 и 12 се изтъква, че са от историята на България (*Б. історіи*, съответно – *Изъ Б. Історіи*), т.е. че са почерпани от неконкретизиран източник.

Бележките под линия включват и легендарно съдържание – срв. например коментара към стих 51, където се съдържат и твърдения с етнографски характер (за низвергнатите в Янтра идоли на Коледа и Лада)³.

Във връзка с това заслужава внимание обстоятелството, че освен правописните специфики, по съдържание и език коментарите в публикацията на Раковски са почти идентични с техните съответствия, поместени в изданието на Б. Ст. Ангелов. Единствено изключение представя пояснението за названието *библиоѿека*, което липсва в пе-

³ Въпросното съдържание (което е противоречиво във фактографско-хронологично отношение) не се открива в историческите съчинения, разпространявани в българските книжовни среди. Всъщност за някои особености на езическите вярвания в Киевска Рус пише Дмитрий Ростовски в известно и на българските книжовници съчинение – *Летопис*, част III, като например описанието на хвърлянето на идола на бог Перун в Днепър (цитирайки Н. Стриковски) (Дмитрий Ростовски 1849: 43 – 45).

Същевременно от 20-те години на XIX в. някои руски учени и писатели, като И. П. Липранди, А. Ф. Велтман, В. Г. Тепляков, както и Ю. И. Венелин, започват да проявяват значителен интерес към културното и историческото развитие на България, отделяйки внимание и на езическите вярвания и обичаи на българите (Вацуру 2004). От посочената проблематика живо се интересува и Г. С. Раковски, който в *Замечания към Горски пътник*, както и в други свои етнографски и фолклорни съчинения на няколко пъти споменава и коментира А. Ф. Велтман. В този смисъл не би било изключено етнографските коментари в „Одата за Софроний“ да са повлияни и от някои публикации, свързани с началната фаза от формирането на българската етнографска наука.

чатния вариант на Раковски, докато във варианта на Б. Ангелов е недовършено и със задрасквания.

Следователно паратекстуалните единици от тип (А) отразяват уменията на автора за стилизация на бароковите компоненти на текстовете цялости, изпълняващи композиционната функция на рамка на поетичната творба. На свой ред вторите от тип (Б) (които принципно не се срещат в ранната българска поезия) по-скоро изтъкват филологическите аспекти на текста. Подобна практика може да е резултат от достъпа на автора на творбата до чужди образци на одическата поезия, но също така е възможно коментарите да са добавка към по-късен препис (или съответно – по-късни преписи) на произведението.

3. Тематично-съдържателни, стилово-жанрови и лингвопрагматични особености на поетическия текст

В тази част от работата се прави опит да се обособят съставлящите я текстови компоненти с оглед на техните тематично-съдържателни, стилови и жанрови особености.

По отношение на композицията и общата концепция на „Одата за Софроний“ заслужава внимание липсата на встъпителна част, мотивираща значимостта на темата на стихотворението, което представя отклонение от правилата за съставяне на похвални текстове.

3.1. Директно и лаконично, в стила на средновековните хроники, който изключва вербалното експлициране на гледната точка на наратора, се описва падането на България под османско владичество (стихове 1 – 12). В рамките на историческата тема се изтъкват три съдържателни компонента – несъгласието между синовете на българския цар, представени като трима братя, които не могат да си разделят царството и враждуват помежду си; тяхното поражение от Мурад (*Амьратъ*); унищожаването на българската държава – изчезването на нейната слава, изгарянето на царските и архиерейските домове и на книгите, избиването на духовенството и аристокрацията.

По своите лексикални особености първият съдържателен фрагмент е сходен с историческите съчинения, разпространявани през разглеждания период (срв. наличието на названия и устойчиви изрази, свързани с означаването на социални структури и социален статус, воденето на военни действия и под.: *царство* 2,7; *Царски, архіерейски дома* 11, *Чинъ духовній и властелинскій* 12; *бранъ* 3, *оружіе поднимаютъ* 3, *полки свои оустраютъ* 4. На свой ред унищожаването на държавата се концептуализира метафорично на базата на персонификация, чрез реализацията на различни сценарии, свързани с категори-

ята „смърт“ – погребване: *Слава и дѣянїя вся подѣ меча Мвратова погребенна* 9, загиване и удавяне: *На вѣки погинѣла, какѣ въ нѣдрахъ моря оутопленна* 10. Хиперболично е представено и времето на траене на посоченото състояние като вечно: *на вѣки погинѣли* 10. Също така и названието на оръжието на завоевателя – *мечъ Мвратовъ* – служи за означаване на турската войска вследствие на номинационен пренос, базиран на синекдоха: *Слава и дѣянїя вся подѣ меча Мвратова погребенна* 9.

Същевременно в стихове 11 – 12 се актуализира и фигурата синтактичен паралелизъм: *Царски, Архїерейски доми и книги изгоренны,/ чинъ дѣховнїй и властелинскїй изсеченны*.

За изтъкването на ключовото значение на враждата между тримата братя като причина за гибелта на царството е използвана и алитерація (срв. повторението на консонантната група *бр*): *3 Братъ братъ бранъ оръжіе поднимаютъ*.

Като цяло в първия съдържателен фрагмент липсва характерната за историческите жанрове конкретика – не се споменават имената на българския владетел и на неговите синове, нито датите или местата на битките, като редица факти се допълват в историческите коментари под линия⁴. В част 3.1. акцентът се пренасочва от събитийните детайли към тяхното философскоисторическо осмисляне в поетична форма.

3.2. Условно може да се приеме, че авторът влиза в ролята на проповедник във втория съдържателен компонент (стихове 13 – 25). Като цяло в него се променя гледната точка – говорещото лице активира форми за 1 л. мн. ч., изтъквайки общността си с адресата, с цел да привлече вниманието на реципиента.

⁴ Във връзка с това се наблюдава известна разлика в представянето на отношенията между синовете на Иван Александър в поетическия и в коментарния текст. В бележката под линия е отразено тълкуването в духа на Паисиевата и на Раичевата традиция за възникването на враждебни отношения между *двама* (курсив мой – Н. И.) от синовете на Иван Александър – Иван Срацимир и Иван Шишман, след първата обща победоносна битка на братята срещу Мурад, в която загива третият споменат брат – Асен. В „Одата за Софроний“ се говори за „несогласието“ между *тримата* братя (курсив мой – Н. И.). Подобна интерпретация в най-голяма степен би могла да се базира на *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1759²) от Андрия Качич Миошич, в който се съдържа версията за убийството на Асен от Срацимир: *Ovi kralj <Šišman> imade težak rat s Stražimiro, bratom svojim po otcu, jer sakupivši vojsku posla je u banovinu Stražimirovu i prid ņom posla svoga brata Aseŋu, koga dočekavši Stražimir s velikom naglostju udari na ņega, vojsku mu razbi i isiče žestoko, u komu boju pogibe i Aseŋa, brat ņegov* (Качич Миошич 1964: 231 – 232).

Авторовата теза е представена на базата на експресивното въздействие на евангелското слово (стихове 13 – 18), както и чрез активиране на елементи на убеждаващия дискурс в съответствие с реторическите правила, характерни за проповедната проза от разглеждания период (стихове 19 – 25).

В първата част от откъса 3.2. авторът изгражда алегорична представа за обществените отношения между водача, народа, неговите бранители и неприятели. Тя се основава на познатия сценарий за пастира, който пасе стадото, докато кучетата го пазят от враговете. Робският живот на българите се изобразява чрез структурирането на противоположния сценарий: *Пастири овци ни пасятъ, пси вълковъ не обраняютьъ, / Стадо не ъмножаютъ, паче же сами похищаютъ. / Оувы! намъ овцамъ. тѣ насъ стригятъ, млеко доютъ, / Тѣмъ надоволни, кровъ источаютъ и овци поядаютъ* 15 – 18. В дадения контекст алегорията функционира с двойствена семантична структура – от една страна, възприемателят разпознава евангелската притча за добрия пастир (Йоан 10: 1 – 16), а от друга страна, тълкува ключовите понятия и в техния светски, конкретноисторически смисъл.

Заслужава внимание прилагането и на други реторически похвати, обхващащи елементи от различни езикови нива. Така например в синтактично отношение целият откъс е изграден на базата на синтактичния паралелизъм. На фонетично ниво чрез повторение на консонантната група *пс* в корените *пас-* и *пъс-* (*пас-тири*, *пас-ут*, *пс-и*) допълнително се акцентира върху двата ключови образа с противоположна конотация – на пастира и псетата, в тяхното фигуративно значение. Същевременно се употребяват и два прагматични маркера, характерни за жанра на бароковия плач – *горе!* 13 и *оувы!* 17, чиято екскламативна функция по отношение на съответното референциално съдържание създава ефект на известно отклонение от бароковия модел за концептуализиране на емоциите. Така например изразът *Оувы! намъ овцамъ* 17 се характеризира по-скоро със саркастично-публицистична маркираност. На свой ред възклицанието *Горе намъ и тѣмъ кой подѣ тѣрскаго ига обрѣтаются* 17 насочва към актуалния исторически момент, доколкото отразява характерната за епохата общобалканска насоченост на освободителните програми на народите от региона (Димитров 1979: 392 – 393).

В стихове 19 – 25 алегоричното изображение на робското състояние се надгражда концептуално чрез представянето му и като последствие от определена причина – животът на българите се определя като жестоко наказание, дадено от Бога, за техните грехове и несъгла-

сие. В този контекст въвеждането на интерогативен речев акт цели да се активира вниманието на реципиента (*Но жестокоє сїе наказанїе, естѣ намѣ отъ бога, / За грѣхи и несогласїе наше, продолжается до кога* 19).

В поетическа форма в съответствие с християнските социални и етически представи категориите „наказание“, „Божия милост“ и „благод“ се осмислят с оглед на актуалното състояние на обществото: божиято наказание е за онези, които не милеят за своите царства, за горделивите, както и за живеещите в леност (безразличие, апатия). Утвърждава се тезата, че като творец на вселената Бог не наказва вечно. Съвместяването на привидно изключващите се категории „наказание“ и „избавление“ (включително и в темпорален план: *на вѣки погинѣли 10 – не вѣчно наказветъ богъ 23*) се основава на представата за същността на божията милост (*милостивый отецъ*) и божията благод⁵. Вторият съдържателен компонент завършва със заключението: *Благостъ его (= на Бога) и о насѣ печется, якъ о маломѣ червѣ забывль 25*.

Доколкото втората част от въпросния компонент 3.2. има проповедно-аргументативен характер, и с оглед на съдържанието използването на тропи е редуцирано и сведено до цитираното по-горе сравнение: *печется, якъ о маломѣ червѣ*. Същевременно се наблюдава активиране на граматични средства за изразяване на причина и цел – срв. употребата на предлога за: *Но жестокоє сїе наказанїе, естѣ намѣ отъ бога, / За грѣхи и несогласїе наше ... 19 – 20; За пороки не вѣчно наказветъ богъ, вселенный творецъ 23*; формата за инфинитив: *Богъ воорѣжилъ ихъ, тѣми наказатъ нерадѣющихъ 21*.

⁵ Обикновено тълкуването на робството като божие наказание в „Одата за Софроний“ се разглежда като заимствано от Паисий (Райков, Конобеев 1971: 92). Би могло да се добави, че тезата, изложена в стихове 19 – 25, е твърде сходна в концептуално отношение и с начина на интерпретация на божията милост в *Посланието към българския народ от септември – октомври 1810 г.* на Софроний Врачански. Използвайки библейски цитати и аналогии (срв. мотото, представящо цитат от Лука 1:54, позоваванията на *Стария завет*, свързани с божията промисъл за боговъзлюбения еврейски народ), Софроний представя историческата съдба на българите в *Посланието* по сходен начин с аналогичния текстов фрагмент в „Одата“: *Тако наши предади били согрѣшили предъ бѣа инемали междѣ себе любовь несогласїе того ради предаде ихъ бѣ въ рѣцѣ ненавистныхъ и мерзкихъ враговъ, и стосме били толико години подъ нестерпимое мѣчителство. ето погледналь Бѣ нанасѣ смиренныхъ и бѣднихъ погледналь онъ двамъ онъ щоса недокраи прогнѣвава нито вовѣки враждѣва погледналь натебѣ обѣднаа Болгарїа погледналь и востаналь като шѣмень [... ?] вѣино ипоразиль двиманите твои* (Конобеев, Шатохина 1968: 365 – 366).

3.3. Едва следващият, трети текстов компонент представя същинската одическа част на стихотворението, която логически се свързва с предходната – последният стих 25 от 3.2. и първият от 3.3. – стих 26, са два 16-стишника, образуващи сложно съставно с подчинено изречение за цел със съюзна връзка *да бы* и граматична рима между полустишията на двата съседни стиха: *Благостъ его и о насъ печется, якъ о маломъ червь не забыль, / Да бы въ темнотъ гвбится, не навеки насъ освдилъ.*

В стихове 27 – 38 се усложнява прагматичната перспектива. Както в предходната част 3.2, тук се употребяват форми за 1 л. мн. ч. (с цел представяне на говорещото лице и възприемателите като една общност), но също така се актуализира и още един адресат – обектът на възхвалата. По този начин в речевата ситуация на текста се обособяват два адресата, които не са директни участници в съответния речев акт и същевременно са в различни статусни отношения спрямо адресанта (*За облаковъ слонце еднѣ лъчѣ на насъ испъщааетъ, / Богъ милостъ свою намъ, Владико являеть, / Онъ тебѣ избралъ, отче, намъ пастиръ и учитель / О двѣ шахъ нашихъ пекѣщагося, и добрый рачитель. 27 – 30*). Именно в рамките на тази комуникативна схема се активира стиловият регистър на похвалата.

Образът на Софроний е изграден чрез разнообразни реторически похвати. Така например, утвърждавайки, че Бог е избрал Софроний да бъде пастир и учител на българите, грижещ се за душите им, както и техен доброжелател (стихове 29 – 30), с употребата на лексемата *пастир*, която е ключова и за компонент 3.2., авторът изгражда номинативна мрежа. Поради повторението на названието на съответния денотат в различни части на текста неговата пълна семантична структура се формира на макротекстово ниво. По този начин чрез посочения реторически похват образът на Софроний е съотнесен с образа на пастира от евангелската притча и същевременно – идентифициран като призвания водител на българския народ в дадения исторически момент. Значимостта на българския епископ е изтъкната и чрез използването на светлинни метафори. Понятието „божия милост“ (което в сегмент 3.2. се тълкува като силата, която определя историческата съдба на народите, включително и на българите) тук е представено метафорично като слънце, а Софроний – като негов лъч, в контраст на робството, изобразено като тъмнина, в която народът се е изгубил: *Да бы въ темнотъ гвбится, не навеки насъ освдилъ. / За облаковъ слонце еднѣ лъчѣ на насъ испъщааетъ, / Богъ милостъ свою намъ, Владико являеть 26 – 28.*

Същевременно мисията и ролята на Софроний са представени чрез алюзия с евангелския разказ за риболова на Петър и призоваването на първите ученици (срв. Лука 5:1 – 11, също така – Марко 1:17, Матей 4: 19): *Мрежією своєю вержя, изъ далече оловляешъ, / Всѣхъ вѣрныхъ въ царство небесное исправляешъ* 33 – 34. По значимост учението на българския епископ е сравнено с учението на Теофилакт и на Патриарх Евтимий: *По Теофилакта толкователя святого евангелія / И Ефѳиміевимъ оуподобилися твои оученія* 37 – 38.

За изображението на славата на Софроний е използвана хипербола, в чиято езикова реализация се прилагат и определени фоностилстични похвати, като например повторение на звукови комбинации, както и употреба на различни граматични форми на една и съща лексема: *Имя твое заграмѣло и бѣдетъ грѣметъ во вѣки вѣковъ* 35. На свой ред алегоричната визия на увенчаването на Софроний, основаваща се на символното значение на венеца, се осмисля в дадения контекст едновременно като акт със светска (конкретноисторическа), както и с религиозна значимост, чието изображение включва и персонафицираното представяне на България: *Болгарія тебѣ венець плете, а на небеси вже готовъ* 36.

Стихове 39 – 43 са образец на финална част от панегирично стихотворение, доколкото съдържат парафразирани формули за дълголетие, здраве, както и пожеланието Софроний да продължи своите усилия в грижа за обществото: *Зато долженствемъ ный о тебѣ молитъ бога, / Да тя поживитъ, владико, на лѣта многа, / Глябокими стар[и]нами, и здравіемъ да тя обогатитъ. / На многа лета Болгарію пасти да тя достоитъ. / Долго да бѣдемъ твоимъ оученіемъ наставаемы.*

Би могло да се приеме, че чрез посочените стихове възхвалата придобива завършен вид. Подобен извод обаче не би могъл да бъде категоричен, ако се обърне внимание на стих 39, в който се формулира нетипичен, подчертано усложнен директивен речев акт: *Зато долженствемъ ный о тебѣ молитъ бога...* Говорещото лице и възприемателите се обръщат към Софроний и утвърждават, че отправят към себе си задължението (изразено чрез перформативната глаголна форма *долженствемъ*) да се молят за него. Пропозиционалното съдържание на изказа е представено от глагола *молитъ*, чрез който се активират културните знания на реципиента за молитвата – нейното съдържание, начин на осъществяване и значението ѝ за вярващия човек.

Така зададената прагматична схема има ключово значение за структурирането на следващия текстов сегмент 3.4., в който възхваля-

та на Софроний преминава във възхвала на славното минало на българския народ, както и в изображение на визията за неговото непосредствено бъдеще. Въпросният откъс е поетическа стилизация на патриотичен апел, чието съдържание е предадено като парафраза на съдържанието на молитва.

От една страна, стихове 45 и 47 поддържат представата, че молитвеното съдържание е свързано със Софроний (срв. употребата на второллични глаголни и местоименни форми: *По желанію да възриши на Болгаріи лъча освѣщающа 45, При животъ твоємъ да прилѣтитъ северный орель 47*). От друга страна, въпросните стихове се редуват със стихове 44, 46, които в съдържателен и тематичен план се отнасят до бъдещето на България. По този начин стихове 45 – 47 представят своеобразен преход от тематично-съдържателния компонент 3.3. към 3.4.

3.4. Патриотичен призив към българския народ

Четвъртата част на стихотворението се състои от стихове 44, 46 и 49 – 65, по-голямата част от които (с изключение на стихове 62 – 65) са оптативни конструкции от типа *да + третолична глаголна форма*, образуващи градация. Молитвеното съдържание на фрагмент 3.4. най-често е било предмет на анализи и коментари поради представената в него визия за въоръжено въстание на българския народ. По тази причина тук няма да бъде обговорено подробно.

Като основно средство за постигане на емоционално-експресивни и логически акценти са използвани различни видове тропи.

Светлинната метафорика, която в сегмент 3.3. служи за характеризирането на Софроний, тук (отново на базата на контраста) се актуализира по отношение на концепти и категории, свързани с развитието на българското общество (срв. *По желанію да възриши на Болгаріи лъча освѣщающа; / Да ся отъ гонитъ мгла далече, надъ ней пребывающа 45 – 46; Престоль архіерейскій паки да блеснетъ 53*). Наблюдава се и персонификация на определени ономастични обекти – Русия е изобразена чрез хералдическия образ на орела (47 – 48); Янтра – като разкриваща съкровището на цар Михаил, което е засипала с пясъците си (49 – 50) и под. В стихове 58 – 59 лексемите *десница* и *рука* развиват вторично значение на базата на синекдоха, свързано с изграждане на представата за българските въстаници като единно цяло: *Десниця свою на врага да вооръжатъ. / Всякъ вооръженною ръкою и волею за вѣра да ѿмре 58 – 59*. Съответно в стихове 57 и 59 се наблюдава анафоричната употреба на обобщителното местоимение *всякъ*: *Всякъ оуслишай, ко того гласа да бѣжитъ 57; Всякъ вооръженною ръкою и*

волею за вѣра да ѿмре 59, с което се изтъква всеобхватността на народното въоръжено движение. И в този сегмент се явява венецът като символ на славата, с което се осъществява семантична връзка между 3.3. и 3.4. на макротекстово ниво: *Слава отъ людей, отъ бога венець да преме* 60.

И в разглеждания сегмент чрез алитерация се поставят допълнителни смислови и емоционално-експресивни акценти в предаваното съдържание (срв.: *Да явитъ колокола, что перво въ Терново зазвонгълъ, / И во время Иоанна Патриарха громко возгрѣмель* 51 – 52).

На финала на прокламацията авторът отново се обръща към Софроний, изразявайки пожелание да не престава да се моли за българите: *Ты же, владико, не престай о насъ молитвы творити* 62. Същевременно се отправя призив към всички участници в речевата ситуация на текста да се помолят на бога: *Вкѣпѣ и мы съ тобою рѣцѣ къ немѣ прострѣмѣ* 63. Говорещото лице заедно с възприемателите и с обекта на възхвалата формулира директивен речев акт с цел да се постигне реакция във вид на действие, изразяващо се в изпълняване на молитва.

Така след представянето на съдържанието на молитвата (в която е интегрирана една политическа прокламация) по-нататък се изобразява колективна просителна молитва – чрез описание на определени паратекстуални детайли, като простиране на ръцете (*Вкѣпѣ и мы съ тобою рѣцѣ къ немѣ прострѣмѣ* 63), падане ничком, отправяне на „топли“ молитви (*Припадемъ къ немѣ и теплія молитвы возслѣмѣ* 64), плач, изобразен чрез номинационен пренос, базиран едновременно на хипербола и метонимия (*Къ немѣ же потоки слезныя проліемѣ* 65), с трикратно изтъкване, че молитвата е отправена към Бога (*къ немѣ*) в стихове 63 – 65)⁶. Стихове 62 – 65 представят кулминация на целия текст.

В концептуално отношение част 3.4. съдържа сходства, но и съществени различия в сравнение с идеите на Софроний Врачански в неговите послания към българския народ – първото, датирано не покъсно от 21 март, а второто от септември – октомври 1810 г. (Конобеев, Шатохина 1968: 357 – 358, 362 – 370). И по отношение на жанровата си характеристика откъсът представя оригинална симбиоза между молитва и политическа прокламация.

⁶ Последната спомената особеност повторно акцентира върху идеята, формулирана във фрагмент 3.2., за божията милост и благост като притежаваща силата да избави от робското състояние тези, които се разкаят.

3.5. Финалният текстов сегмент на „Одата за Софроний“ 3.5. (стихове 66 – 71) отразява поетическата култура на автора⁷.

Както беше посочено по-горе, в прозаическото встъпление авторът определя текста си като *приношеніе*, т.е. посвещение. На свой ред в стихове 66 – 68 се съдържат допълнителни металитературни наблюдения: *Посемъ сихъ малихъ моихъ опытовъ, / Состоящихъ изъ краткихъ стыховъ, / Подношия ихъ вашему преподобію*. Авторът характеризира своето съчинение като „опит“ и като „стихове“, т.е. като нов за българската книжовна среда начин на писане на поезия.

⁷ За да могат да бъдат анализирани металитературните формулировки в този откъс, е необходимо да се направи кратка характеристика на стиховата и стихотворната структура на произведението. „Одата за Софроний“ съдържа 71 „дълги“ стиха (от 12 до 20 срички).

Същевременно следва да се изтъкне, че в сравнение със зрялата източнославянска „виршова“ поезия на макротекстово ниво тенденцията към изосилабизъм се проявява по различен начин. Установява се повторение на равносрични стихове, съставени от различен брой срички, които образуват специфични комбинации в рамките на отделните пет текстови сегмента. Те се комбинират съседно, през един, два, или повече стихове:

3.1.: Стих 1 – 12: 17/14/12/14, 21/21/20/20/19/16 / 16/13;

3.2.: Стих 13 – 25: 18/12/16/16, 13/17/17 // 19//16/13/18/18/19;

3.3.: Сихове 26 – 43 + 45, 47: 16/16/13/14/16/18/15/18/13/18/19/19/18//14/13/13/16/16 + 20, 15;

3.4. Стихове 44, 46 + 49 – 65;

18, 16 + 17/16/16/16/12/12/12/12/13/13/15/13/12 // 16/14/14/12;

3.5. Стихове 66 – 71: 10/9/12/14/14/13.

Единствената последователно реализирана особеност на силабическата поезия е граматичната рима в клаузулата, която може да бъде женска, мъжка или дактилна, съответно – пълна или непълна.

Във връзка със стихотворната структура на текста заслужава внимание и наличието на разнообразни похвати за вътрешностихова и междустихова ритмизация, които се активират извън клаузулата и са характерни и за прозаическите жанрове от епохата – повторение на граматични морфемни, словообразователни суфикси, синтактичен паралелизъм и под. Те могат да се явят в рамките на стиха, съответно – между два съседни стиха, да маркират началото и края или да обособят първото полустишие. Срв. например:

Пастури овци ни пасятъ, пси вълковъ не обраняютъ, / Стадо не въмножаютъ, паче же сами похищуютъ; / Оувы! Намъ овцамъ. Тъ насъ стригутъ, млеко доютъ, / Тъмъ недоволни, кровь источаютъ, и овци поядаютъ 15 – 18; *Мрежією своєю вержя, изъ далече оловляешъ, / Всъхъ върныхъ въ царство небесное исправляешъ; 37 – 38; Посемъ сихъ малихъ моихъ опытовъ, / Состоящихъ изъ краткихъ стыховъ, / Подношия ихъ вашему преподобію* 66 – 68 и под.

По-неясно е значението на атрибутивните части на изразите *малки опити* и *кратки стихове* (в мн.ч.). Първият израз би могъл да означава, че първоначално авторът е съставил няколко самостоятелни „малки“ текста, които е обединил при окончателната редакция. На свой ред трудно би могло да се приеме, че второто определение *кратки стихове* се отнася до броя на сричките (в силабическата поезия кратки са 6-сричните, 8-сричните стихове). Въпросното определение не би могло да се отнася и до общия брой на стиховете на творбата (71). Ако обаче се вземат предвид отделните съдържателни компоненти на текста, се установява, че всеки от тях съдържа различен, но неголям брой стихове.

Съдържателен компонент	Брой стихове
1. Исторически (стих 1 – 12)	13
2. Проповеден (стих 13 – 25)	13
3. Одически (стих 26 – 43) + 45, 47	20
4. Прокламация 44, 46 + (стих 49–65)	19
5. Металитературен (стих 66 – 71)	6

Така в дадения контекст определенията „малки“ и „кратки“ биха могли да бъдат синоними.

Творбата завършва с обръщение към Софроний (стихове 68 – 71), в което експлицитно е обговорен един частен аспект за рецепцията на поетическата творба. Говорещото лице (чрез образа на автора) изразява в режим на пожелателност своите представи за въздействието на творбата върху обекта на възхвалата като специфичен тип възприемател (стиховете да бъдат приети благосклонно, да го ободрят, да го ощастливят и укрепят, за продължи да се труди; авторът изтъква и очакването си за благослов от българския архиерей).

Заклучение

В стихотворната творба, посветена на Софроний, се наблюдава преплитане между провиденциалното християнско разбиране и новите, модерни рационалистични и просвещенски представи за историята, общественото развитие и мястото на индивида в тези процеси. На сложната концептуална структура съответства своеобразен жанров синкретизъм, проявяващ се в поетическата стилизация на елементи на исторически наратив, проповед, възхвала на духовно лице, както и на политическа прокламация, представена във вид на съдържание на колективна молитва, съпроводена от описание на съпътстващия я мо-

литвен акт. Творбата е един от ранните поетически образци, съдържащи елементи и на металитературен дискурс. Оригиналността на „Одата за Софроний“ се откроява включително и в съпоставка с чуждите образци на панегиричната поезия, разпространявана през епохата (като например произведенията на Зах. Орфелин или дворцовата похвална поезия на руските силабици). Дори и представената тук най-обща характеристика на стихотворението съдържа достатъчно аргументи за необходимостта от неговото цялостно изследване.

В този контекст възниква и въпросът ода ли е „Одата за Софроний“. Терминът „ода“ не се съдържа в ръкописите, издадени от Раковски и Б. Ст. Ангелов. Той се появява в авторитетни литературоведски изследвания, като публикациите на В. Пундев и Б. Пенев, и се утвърждава в антологийните издания на възрожденска поезия без допълнителна аргументация. Вероятно под тяхно влияние и Б. Ангелов озаглавява текста като „Ода в чест на Софроний“. Не на последно място – остават неизяснени също така редица проблеми около възникването и възможните изменения на самия текст в процеса на неговото разпространяване.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1970: Ангелов, Б. Ст. Три страници из историята на българската литература. [Angelov, B. Tri stranitsi iz istoriyata na balgarskata literatura.] // *Литературна мисъл*, кн. 3, 1970, 129 – 138.

Димитрий Ростовски 1849: *Сочинения Святаго Димитрия, митрополита Ростовскаго*. [Dimitrij Rostovski. Sochineniya Svyatago Dimitriya mitropolita Rostovskago.] Часть четвертая. Издание седмое, Москва, 1849.

Димитров 1979: Димитров, Стр. Общобалкански корени и черти в българската политическа мисъл през първата половина на XIX век. [Dimitrov, Str. Obshtobalkanski koreni i cherti v balgarskata politicheska misal prez parvata polovina na XIX vek.] // *България в света от древността до наши дни*. Том първи, София, Наука и изкуство, 1979, 390 – 411.

Качич Миошич 1964: Kačić Miošić, A. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga 1759²*: [A. K. Miošić] *Djela Andrije Kačića Miošića* [Izdanje priredio i uvod napisao T. Matić], knj. 1. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Novo izdanje. *Stari pisci hrvatski*, knj. 27, Zagreb, 1964.

- Конобеев, Шатохина 1968:** Конобеев, В. Д., Шатохина, Е. М. Из истории политических связей России с руководителями национально-освободительного движения Болгарии в 1806 – 1822 гг. [Konobeev, V. D., Shatohina, E. M. Iz istorii politicheskikh svyazej Rossii s rukovoditelyami nacional'no-osvoboditel'nogo dvizheniya Bolgarii v 1806 – 1822 gg.] // *Известия на Института за история. Българска академия на науките*, 1968, том 20, 343 – 387.
- Радкова 1980:** Радкова, Р. Димитър Попски и неговата ода, посветена на Софроний Врачански. [Radkova, R. Dimitar Popski i negovata oda, posvetena na Sofronij Vrachanski.] // *Векове*, 1980, № 4, 44 – 48.
- Райков, Конобеев 1971:** Райков, Б., Конобеев, В. Д. Обръщение на българската емиграция в Букурещ от 1813 г. към българския народ. [Raykov, B., Konobeev, V. D. Obrashtenie na balgarskata emigratsiya v Bukuresht ot 1813 g. kam balgarskiya narod.] // *Известия на Народна библиотека „Кирил и Методий“*, 1971, том XII, 89 – 96.
- РЦСРЕ 1847:** *Словарь церковно-славянского и русского языка.* [Slovar' tserkovno-slavyanskogo i russkogo yazyka.] Томъ III, Санкт-Петербургъ, 1847.

**ЗОГРАФСКАТА ИСТОРИЯ
(„ИСТОРИЯ В КРАТЦЕ
О БОЛГАРОСЛОВЕНСКОМ НАРОДЕ“)
И БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ИСТОРИОГРАФИЯ**

*Атанаска Тошева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**THE ZOGRAF’S HISTORY („ISTORIYA V KRATTSE
O BOLGAROSLOVENSKOM NARODE“)
AND THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL
HISTORIOGRAPHY**

*Atanaska Tosheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

The article traces the connection between the history of Zografs, Paisii and Spiridon and their symbiotic in the enriched historical narrative for the remake of „Istoriya Slavyanobulgarska“. Some points of discussion include the influence between the three historians of the revival’s period, the identical sources and historical view, which have led to the establishment of distinctive narratives, also including the compiled editing of „Istoriya Slavyanobulgarska“.

Key words: Bulgarian revival, historiography, Zograf’s History

Потребностите и стремежът към национална идентификация, към възстановяване на прекъснатата връзка с миналото и към духовно освобождение извикват на живот през втората половина на XVIII в. само в рамките на 30 години три историографски съчинения – „История славянобългарска“ (1762 г.), „История в кратце о болгарословенском народе“ (1785 г.), известна в науката с по-краткото и удобно наименование, дадено от Васил Златарски, „Зографска история“ (Златар-

ски 1992: 227)¹, и „История во кратце о болгарском народе славенском“ (1792 г.). Този факт дава основание на изследователите да ги разглеждат като единна книжовна група и да говорят за формиране на българска историографска школа от втората половина на XVIII в. (Драгова 1997: 71). Обединението и обвързването на трите истории и техните автори започва от В. Златарски в началото на XX в.² и е продължено четири десетилетия по-късно в студията на Юрдан Трифонов (Трифонов 2004: 336 – 378), която остава единственото пространно и задълбочено изследване на Зографската история до днес³. Изключителна заслуга на Ю. Трифонов е установяването на двата основни извора, от които е черпил зографският историк: на първо място – от книгата на хърватския монах книжовник Андрия Качич Миошич „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“, и от руския превод на католическия духовник кардинал Цезар Бароний „Деяния церковния и гражданския“. В обширното си изследване Трифонов развива хипотезата за връзките и отношенията между трите историографски съчинения и техните автори. Според него съществуват две редакции на Зографската история – *спиридоновска редакция*, първоначална и запазена фрагментарно в „История во кратце“ на йеросхимонах Спиридон, и *яковска редакция* в преписа на монах Яков от 1785 г. Според изложената теза частичното запазване на Зографската история в *спиридоновската редакция* се дължи на хипотезата, че авторът ѝ представил на отец Спиридон все още незавършения си труд, а нейното по-ранно възникване – на обстоятелството, че тя стои по-близо (в това число и в ези-

¹ Тук и по-нататък цитатите са по фототипното издание на *Спиридон иеросхимонах. История во кратце о болгарском народе славенском. 1792. Факсимиле от ръкописа. София: „ГАЛ-ИКО“, 1992*, в което е препечатана студията на проф. В. Златарски от 1900 г. като въведение към публикуването на ръкописа.

² Първоначално В. Златарски смята Зографската история за съкратен препис на Спиридоновата, без да има на разположение самия ръкопис (Златарски 1899: 745), но по-късно променя мнението си, че тя е написана преди Спиридоновата и Спиридон е черпил от нея отделни сведения за своята много по-обширна история (Златарски 1992: 230). В българската филологическа наука е изказано и становище, че Зографската история е съкратен и адаптиран вариант на Паисиевото съчинение.

³ След Ю. Трифонов Зографската история не се радва на особен интерес сред изследователите. От по-новите изследвания са ни известни две статии, посветени цялостно на ръкописа, които са фокусирани върху различни проблеми – Н. Проданов се спира върху жанровата характеристика и въпроса за датирането на съчинението (Проданов 2007: 87 – 97), а Д. Пеев на базата на новооткрити документални свидетелства в Зографското книгохранилище изказва хипотеза за авторството му (Пеев 2019: 537 – 545).

ково отношение) до оригинала, както и до съчинението на Качич Миошич. В *яковската редакция* Ю. Трифонов вижда силно влияние на Паисиевата история, което на места е двупосочно – и от Зографската към Паисиевата (Трифонов 2004: 337 – 355).

Въпросите за отношенията и връзките между трите историографски съчинения и техните автори все още очакват своите отговори. Но преди да ги потърсим в текста на самите истории, нека съпоставим известните факти и данни.

От трите съчинения само за Зографската история не разполагаме с автограф. Единственият известен засега препис се намира в ръкописен сборник в Зографския манастир заедно с други текстове, преписани от монах Яков през 1785 г., както гласи една от приписките в сборника (Иванов 1970: 628). Единствено за Зографската история липсват данни за атрибуцията на паметника. Докато в края на „История славянобългарска“ и „История во кратце о болгарском народе славенском“ Паисий и Спиридон оставят своя автограф, то името на зографския историк въпреки изказаните хипотези остава неизвестно. Идеята на епископ Порфирий Успенски⁴ (цит. по Аргиров 1907: 219 – 220) за авторство на преподобния Стефан Светогорец почива единствено на факта, че в Зографския сборник е поместивно неговото „Сказание за Света гора“, взето от напечатаната в Русия през 1659 г. книга „Рай мысленный“ (Пеев 2019: 537). Друга хипотеза издига Надежда Драгова, която приписва авторството на историята на зографския проигумен Константин, поръчител на Зографския сборник, въз основа на приписката, оставена от монаха Яков в края на откъса от „Рай мысленный“ (Иванов 1970: 628 – 629), и догадки за неговото ръководно положение и функции в монашеското братство (Драгова 1997: 68 – 70). По-голямо внимание заслужава появилата се в най-скоро време хипотеза на Д. Пеев, базирана върху новооткритите писмени свидетелства в библиотеката на Зографската обител. Става дума за открития от автора на хипотезата екземпляр от второто издание на основния източник на Зографската история „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ от 1759 г.⁵, съдържащ много ценни приписки, свидетелс-

⁴ Успенский, П. Второе путешествие по Святой горе Афонской Архимандрита, ныне Епископа, Порфирия Успенского в годы 1858, 1859 и 1861, и описание скитов Афонских. М., 1880, с. 161.

⁵ Обстойната съпоставка на Зографската история с текста на Андрия Качич Миошич, което Ю. Трифонов прави в своята студия, недвусмислено доказва, че неизвестният историограф е използвал именно второто издание на „Razgovor

тващи, че книгата е поръчана от Хърватия от йеродякон Доситей и е пристигнала в Зограф през ноември 1760 г. (Пеев 2019: 540 – 542). Въз основа на бележките към текста на съчинението на Качич Миошич Д. Пеев гради предположението, че авторът на Зографската история „извън всякакво съмнение е бил под културното влияние на хърватската книжнина от този период“ и изложеното в „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ разбиране за писането на история е в унисон със съставителските принципи, застъпени в Зографската българска история“, което му дава основание „със сигурност“ да идентифицира автора ѝ с йеродякон Доситей (Пеев 2019: 543). За съжаление, засега освен името му от притежателската приписка в екземпляра на съчинението на Качич Миошич в Зографския манастир за йеродякон Доситей липсват каквито и да е свидетелства, както и други текстове, оставени от него. Поради това въпросът за авторството на Зографската история остава отворен и при сегашното състояние на наличните факти авторът ѝ не може да бъде идентифициран.

Пряко отношение към връзките между трите истории и техните съставители има въпросът за времето и мястото на тяхното възникване. Ако Паисий и Спиридон са оставили точни сведения за годината, в която за завършили своите съчинения, то изследователите датират Зографския летопис в широките рамки от 1759 до 1785 г. Според Ю. Трифонов Зографската история е завършена през втората половина на 1761 г. – твърдение, изградено върху трудно доказуемите предположения на автора за възникването на съчинението малко по-рано от Паисиевата история (Трифонов 2004: 367). Това мнение се споделя напълно от Д. Пеев, което изследователят обвързва с хипотезата си за авторството на Зографската история: „Малко вероятно е в краткия период от пристигането си в края на 1760 г. до окончателното завършване на ЗБИ (Зографската българска история – пояснението е мое, А. Т.), около средата на 1762 г., книгата да е сменила собственика си, откъдето следва, че йеродякон Доситей, монахът, поръчал *Разговор угодни*, най-вероятно е и автор на ЗБИ“ (Пеев 2019: 542). Позовавайки се на Еленския препис на „История славянобългарска“, Боню Ангелов приема 1784 г. за времето, когато най-късно е възникнала Зографската история. Изследователят допуска, че нейният създател и Дойно Граматик, съставителят на Еленския препис, са ползвали един и същ из-

ugodni naroda slovinskoga“ от 1759 г., тъй като в него са включени митологичните владетели Илирик, Бладили, Брем и Болг, които отсъстват в първото издание от 1756 г. (Трифонов 2004: 337 – 348).

точник – кирилски препис⁶ на съчинението на Качич Миошич (Ангелов 1963: 145). Хипотезата за съществуването на такъв препис и времето на появата му остава недоказана, както и предположението за годината на възникване на Зографския автограф.

Другата пресечна точка, която може да хвърли светлина върху отношенията и взаимовръзките на трите историографски съчинения, е мястото на появата им. Докато за Отец Паисий и анонимния зографски историк имаме преки свидетелства, то връзките на йеросхимонах Спиридон със Зографската света обител са опосредствани и в сферата на предположенията. Хипотезата за лична среща и обмяна на информация между авторите е до голяма степен спекулативна и недоказуема⁷. Недоказани остават и твърденията за пребиваване на отец Спиридон в Зограф и изобщо в Света гора, изказани от В. Златарски и възприети безкритично от Ю. Трифонов. Единственият безспорен факт е, че йеросхимонахът завършва своята история в молдовския манастир Нямц⁸. Тезата на Златарски, че Спиридон се среща с Паисий Величковски в Илинския скит на Пантократорския манастир в Света гора, където попаднал, след като вече е приел монашеството в Зографския или Хилендарския манастир⁹, се основава преди всичко вър-

⁶ Същото предположение е изказано първоначално от Ю. Трифонов (Трифонов 2004: 358 – 359).

⁷ Стъпвайки върху тезата на В. Златарски, Ю. Трифонов изгражда цялостна идилична картина на тримата историци като близки съратници: Но „ако от. Паисий не е можел да влезе в лични сношения със Спиридон, той завързал такива със съставителя на Зографската история. ... между едновременно работещите върху нивата на народната ни история родолюбиви и скромни монаси е съществувало тясно другарство. В центъра на тези другари историци е стоял съставителят на Зографската история, който изглежда да е бил по-възрастен от другите двама. ... Тримата монаси са гледали на своята работа като на обща, сътрудническа, а скромният съставител на Зографската история, строг монах, дори не е счел за уместно да отбележи името си върху своя труд. Както изглежда, той е услужил на Паисий с посочване на някои зографски извори за историята на второто българско царство ...“ (Трифонов 2004: 374).

⁸ В края на XVIII в. манастирът Нямц е център на знаменитата за времето си филолого-аскетическа школа, оглавявана от даровития книжовник, преводач и ревностен бранител на православието Паисий Величковски.

⁹ Златарски изтъква и друго съображение – трудът, с който българският монах Спиридон вписва името си в историята на българската литература, е твърде далеч от идейно-книжовните интереси на Паисий Величковски и неговата школа, а идеята за създаването му е могла да се зароди само в такова средище, в което е било живо българското народностно съзнание и е съществувал интерес към миналото на бъл-

ху факта, че Зографската история като един от източниците на Спиридон има заглавие, почти идентично с това на неговата история (Златарски 1992: 220)¹⁰. Новооткритите факти от биографията на отец Спиридон сочат като по-вероятно предположението, че той става монах и приема монашеска схизма в Рилския манастир, а по-късно, търсейки книжовни извори за своята история, пътува в Света гора и по румънските земи, където попада в манастира Нямец сред книжовниците от школата на Паисий Величковски и остава там да завърши труда си, след което се връща в Рилския манастир (Христова 1992: 12 – 13).

Такива са съществуващите факти и версии за тримата историци и техните съчинения. Влиянията и връзките помежду им, както и различията трябва да търсим в жанровите особености, съдържанието и историческите възгледи на всеки от тях. По жанр Зографската история е хроника, издържана в духа на средновековната традиция – започва историята на българския народ още от библейско време, като повествованието в „телеграфен“ стил следва хронологията на владетелите без обяснение и коментар на историческите събития и лица. В „История славянобългарска“ летописният модел е обогатен с подчертаното авторово присъствие, изграждащо с яркия патриотичен патос на Паисий национална концепция за миналото на българите. И при Спиридон хрониката като жанр е съчетана с множество исторически разкази. И при двамата историографи разчупването на жанра на хрониката е съпроводено с цитиране и позоваване на източниците в полето на ръкописа или в самия текст, каквото липсва в Зографския ръкопис, но най-вече с появата на „елементи на нов историописен модел“ (Проданов 2007: 90 – 97).

Трите истории се различават и по възгледите си за етногенезата на българите – основния проблем за националната идентичност. За Паисий българите принадлежат към славянския род и той извежда името *българи* от река Волга, където се заселват част от славяните. Авторът на Зографската история застъпва кимерийската и преди всичко илирийската теория, която заимства от труда на Качич Миошич, легитимирайки ги като още по-древен народ, водещ потеклото

гарския народ. Такова място е могла да бъде само Света гора, където 30 години по-рано се ражда „История славянобългарска“ (Златарски 1992: 227 – 230).

¹⁰ Н. Драгова също споделя мнението, че Спиридон работи известно време (не по-късно от 1761 г.) в Зографския манастир, където лично се среща със зографския историк и възприема почти в непроменен вид първите глави от неговия труд (Драгова 1978: 112).

си от митичния Илирик и неговите синове Брем и Болг, по името на когото се нарекли *българи*. От „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ анонимният зографски историк заимства 41 български владетели – 32 царе от Кубрат до Иван Шишман, предшествани от 9 легендарни. Спиридон изразява съмнение към кимерийския произход, но приема илирийската теория с лицата и събитията, присъстващи в Зографската история, като обогатява миналото на българите с още повече митични герои и още по-дълго историческо битие – само в Спиридоновата история са прибавени владетелите Колада, Лила и Перун, а в по-късните преработки и компилации на Паисиевата история чрез Спиридоновия ръкопис техният брой е увеличен още повече¹¹.

Съпоставката на текста на Зографската със Спиридоновата история показва, че Спиридон е използвал Зографския летопис като един от своите източници¹², но не като главен извор, а по-скоро като допълнение на факти и събития, почерпани от други исторически съчинения (главно от Цезар Бароний и Йоан Зонара). При това йеросхимонах Спиридон продължава описанието на събитията чак до своето време, като не се ограничава само със сведения за светците, а описва и други събития. Критичното отношение на автора може да се проследи почти във всички заети откъси, където са изключени или заменени фактите, които са в разрез с неговите историографски възгледи. В повествованието за битката на българите с войската на император Анастасий I (491 – 518), войната на готския крал Теодорих и окупацията на Срем (Сирмиум), както и сражението с българския предводител Виталиан Спиридон почти буквално следва анонимния зографски историк, но категорично отстранява съобщението, че българското войнство идва от Волга¹³. Интересно е обстоятелството, че Спиридон посочва в полето на своя ръкопис източника Бароний, с който е разполагал, но е предпочел интерпретацията на зографския автор, който не е цитирал използвания извор. В много случаи Спири-

¹¹ В списъка на царете, поместен в края на Рилската преправка от 1825 г., фигурират още следните легендарни владетели: Нина, Тахлада, Будин, Бардин, Сардалин, Богор, Декефал и Гервелин (Рилска преправка 2018: 381 – 382). В печатния „Царственик“ на Хр. Павлович, издаден през 1844 г., тези владетели не са изброени, а са обобщени от Перун до Декефал с известието, че са преминали 556 години и не са известни имената на българските предводители (Павлович 1844: 78).

¹² Съвсем правдоподобно звучи предположението на В. Златарски, че именно Зографската история е онзи „дръгги летописъ“, който отец Спиридон цитира няколко пъти в своето съчинение (Златарски 1992: 230).

¹³ Срв. Спиридон 1992: з2.

дон допълва събитията от Зографската история със сведения и цитати от други източници. Разказите за Телерик¹⁴ и Борис II¹⁵ са допълнени по Бароний, а за Кардам¹⁶ и Давид¹⁷ – по Зонара. В повествованието за цар Самуил от Зографската история е заета единствено историята за любовта на царската дъщеря Косара и далматинския крал Владимир¹⁸. Липсва съответствие в разказите за Борис I, Симеон, Йоан Асен II, Александър, Йоан Шишман. В Спиридоновата история са пропуснати българските владетели Смилец (Мирчо в Зографската история), Константин Шишман, Петър II, но единствено тук след Крум е отбелязан владетел на име Зок¹⁹. Макар да повтаря някои грешки на зографския летописец (златопечатната грамота на цар Петър I, дадена на Рилския манастир; името на пленения от Крум адрианополски епископ Василий), Спиридон прави корекции в датировките на събитията, свързани с античния период, и макар пак да са грешни, те се доближават до действителното време. Всички различия, допълнения, корекции демонстрират присъствието на две различаващи се творчески личности със собствено виждане за българската история. Използвайки Зографския летопис, Спиридон запазва своята самобитност при изграждане на собствената си история. Всичко това ни дава основание да не се съгласим с Ю. Трифонов, който вижда в Спиридоновото съчинение непълна редакция на Зографската история, направена по първата част на оригинала, с който йеросхимонах Спиридон се е сдобил при пребиваването си в Зографския манастир (Трифонов 2004: 352, 355). Наистина при някои наименования и лексикални употреби се наблюдава разминаване между Зографския препис на монаха Яков и историята на отец Спиридон, като съпоставката със съчинението на Качич Миошич сочи съответствие между последните две. Могат да се посочат допълнителната форма на името на кан Крум – Орун, на Самуиловия син Радомир – Роман, на византийския император Василий II, заменен в Якововия препис с името на Никифор, с прозвището на цар Симеон – Лабас (Лабасан), неспоменато в преписа, на форми като *срѣкѣнъ*, *оуфа-*

¹⁴ Срв. Спиридон 1992: кг1.

¹⁵ Срв. Спиридон 1992: лѣ2-лс1.

¹⁶ Срв. Спиридон 1992: кг1-кг2.

¹⁷ Срв. Спиридон 1992: лс1-лс2.

¹⁸ Основният извор на Спиридон за тези събития е Йоан Зонара.

¹⁹ Зок, или Зокум, според йеросхимонах Спиридон е царувал от 820 до 845 г. (Спиридон 1992: кѣ2-кs1).

ти, оутегуе, оугоданъ, идолопоклонецъ, окрѣниша, които съответстват на хърватските лексеми в съчинението на Качич Миошич и не се срещат на други места в Спиридоновата история освен в откъсите, заети от Зографската (Трифонов 2004: 353 – 355). Това дава основание с голяма вероятност да се твърди, че йеросхимонах Спиридон е използвал първооригинала на Зографската история, който се е различавал в езиково отношение от наситения с църковнославянизми Яковов препис.

По-сложен е въпросът за връзките на Зографската история с Паисиевата. При описанието на отделни събития могат да бъдат установени определени сходства – в разказа за Муртагон, Смилец, Константин Шишман, Йоан Асен III, Петър II, Светослав, Йоан Шишман, но липсват преки заимствания, което по-скоро навежда на мисълта за ползване на общи извори. За самостоятелно осмисляне на историческите факти свидетелства и това, че Паисий Хилендарски правилно свързва Рилската грамота с цар Йоан Шишман (а не с Петър I), правилно дава имената на пленения от Крум епископ на Одрин Мануил и представя Никифор Уран като военачалник. Хилендарският монах изключва илирийските владетели и започва българската история от Вукич и Драгич.

Единствената пресечна точка между двете истории е списъкът на българските светци. В изброените в края на Зографската история светии не са включени св. Ангеларий и св. Терапонтий²⁰ и е разместен редът при някои от светците, но пък списъкът е допълнен с имената на св. Лука отроче, преподобна Петка Параскева и мъчениците Ангел Битолски и Васа от Солун. Ученикът на Кирил и Методий св. Сава е назован Саватий. Като Саватий, епископ Охридски, е отбелязан и в Рилската преправка на „История славянобългарска“. Авторът на компилацията съставя списъка на светиите по Паисиевата история, но е използвал и Зографския летопис, за което безспорно свидетелстват добавените имена на св. Лука, наречен братаниѣцъ сѣомѣ ѿ ѿаннѣ и фигуриращ под същия номер 18 и в списъка на Зографската история след св. Йоан Рилски, св. Параскева (тѣрнскаѧ пѣ средѣцѣ) и св. Васа (дѣѣѧ, ѿ страны солѣна). А св. Манасий Габровски, св. Игнатий Туловски и св. Евтимий Серски, както и 14-те мъченици от град Теверия, избити от турците, тъй като отказали да ядат месо по време на Великия пост, отсъстват и от двата източника. Също като автора на Зографската история компилаторът на Рилската преправка не включва в списъка и св. Терапонтий.

²⁰ Според Ю. Трифонов това се дължи на факта, че анонимният зографец е знаел, че той не е българин, за какъвто го смятал Паисий (Трифонов 2004: 370).

Зографската история не получава широкото разпространение на Паисиевия труд, но посредством ръкописа на отец Спиридон се включва във възрожденската историография чрез преправките на Паисиевата история от 1825 г. до първото печатно издание на Хр. Павлович през 1844 г. Преките връзки и отношения между Зографската и Спиридоновата история, носещи почти идентични заглавия, могат да служат и като косвено доказателство за пребиваването на йеросхимонах Спиридон в Зографската обител. Не бива да изключваме и вероятността той да се е запознал с оригинала или с друг препис на Зографската история в някои други манастирски книгохранилища извън Атон.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1963:** Ангелов, Б. *Съвременници на Паусий*. [Angelov, B. *Savremennitsi na Paisij*.] Т. 1. София: БАН, 1963.
- Аргиров 1907:** Аргиров, С. Из находките ми в светогорските манастири Хилендар и Зограф. [Argirov, S. *Iz nahodkite mi v svetogorskite manastiri Hilendar i Zograf*.] // *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София*. Кн. LXVIII, год. XIX, 1907, с. 219 – 238.
- Драгова 1978:** Драгова, Н. Към типологията на хрониките в балканската книжнина през епохата на османското владичество. [Dragova, N. *Kam tipologiyata na hronikite v balkanskata knizhnina prez epochata na osmanskoto vladichestvo*.] // *Проблеми на сравнителното литературознание*. София: БАН, 1978, с. 99 – 117.
- Драгова 1997:** Драгова, Н. Три епохи на историческо писане в Зографския манастир от XVI до XVIII в. [Dragova, N. *Tri epochi na istorichesko pisane v Zografskiya manastir ot XVI do XVIII v.*] // *Балканистичен форум*, кн. 3, 1997, с. 61 – 73.
- Златарски 1899:** Златарски, В. Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история. По повод на един новооткрит препис от преправки. [Zlatarski, V. *Kam vaprosa za taj narechenite prepravki na Paisievata istoriya. Po povod na edin novootkrit prepis ot prepravki*.] // *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*. Кн. LIX, г. IX, № 4. София, 1899, 723 – 757.
- Златарски 1992:** Златарски, В. Предговор. [Zlatarski, V. *Predgovor*.] // *Спиридон иеросхимонах. История во кратце о болгарском народе славенском. 1792*. Факсимиле от ръкописа. София: ГАЛ-ИКО, 1992, с. 215 – 269.

- Иванов 1970:** Иванов, Й. Зографска българска история. [Ivanov, Y. Zografaska balgarska istoriya.] // Й. Иванов. *Български старини из Македония*. Под ред. на Б. Ангелов и Д. Ангелов. Фототипно издание. БАН: Наука и изкуство, 1970, с. 628 – 643.
- Павлович 1844:** Павлович, Хр. *Царственик или История Болгарская, която учи отгде са Болгаре произишли, како са кралевствovali, како же царствovali и како царство свое погубили и под иго попаднали, от Мавробира Латинскаго, Барония, Йоана Зонаря, Буефира Французскаго, Теофана Греческаго, Светаго Евтимия Терновскаго, Светаго Димитрия Ростовскаго и других летописцев собрана*. [Pavlovich, Hr. Tsarstvenik ili Istoria Bolgarskaya, koyato uchi otgde sa Bolgare proizishli, kako sa kralevstvovali, kako zhe tsarstvovali i kako tsarstvo svoje pogubili i pod igo popadnali, ot Mavrobira Latinskago, Baroniya, Joana Zonarya, Buefira Frantsuzskago, Teofana Grecheskago, Svetago Evtimiya Ternovskago, Svetago Dimitriya Rostovskago i drugih letopistsev sobrana.] Издание первое. У Будиму, Писмены Кр. Свеучилишта Пештанског, 1844.
- Пеев 2019:** Пеев, Д. За Зографската българска история и нейния автор. [Peev, D. Za Zografskata balgarska istoriya i neyniya avtor.] // *Зографски сборник. Зографският архив и библиотека. Изследвания и перспективи*. Ред. Д. Пеев. Света гора, Атон: Зографска света обител: СУ „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 537 – 545.
- Проданов 2007:** Проданов, Н. Бележки за жанровото определение, атрибуцията, датирането и мястото на „История в кратце о болгарословенском народе“ (Зографски летопис) в развитието на българската средновековна историопис. [Prodanov, N. Belezhki za zhanrovoto opredelenie, atributsiyata, datiraneto i myastoto na „Istoriya v kratitse o bolgaroslovenskom narode“ (Zografski letopis) v razvitiето na balgarskata srednovekovna istoriopis.] // *Старобългаристика*, XXXI, № 4, 2007, с. 87 – 97.
- Рилска преправка 2018:** *Рилска преправка на „История славянобългарска“ (монах Паусий Рилски, Рилски манастир, 1825)*. [Rilska prepravka na „Istoriya slavyanobalgarska“ (monah Paisij Rilski, Rilski manastir, 1825).] Първо фототипно издание. Авт. и съст. Мила Кръстева. Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2018.
- Спиридон 1992:** Спиридон иеросхимонах. *История во кратце о болгарском народе славенском*. 1792. [Spiridon ieroshimonah. Istoriya vo kratitse o bolgarskom narode slavenskom. 1792.] Факсимиле от ръкописа. София: ГАЛ-ИКО, 1992.

- Трифонов 2004:** Трифонов, Ю. Зографската българска история. [Trifonov, Yu. Zografskata balgarska istoriya.] // Ю. Трифонов. *Избрани произведения*. Съст. Трифон Банков. Плевен, 2004, с. 336 – 378.
- Христова 1992:** Христова, Б. Спиридон и неговата история во кратце. [Hristova, B. Spiridon i negovata istoriya vo kratitse.] // Спиридон иеросхимонах. *История во кратце о болгарском народе славенском. 1792*. Факсимиле от ръкописа. София: ГАЛ-ИКО, 1992, с. 7 – 43.

ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ДИАЛЕКТОЛОЖКА ТЕРМИНОЛОГИЯ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Мария Мицкова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

FROM THE HISTORY OF BULGARIAN DIALECTOLOGICAL TERMINOLOGY DURING THE NATIONAL REVIVAL PERIOD

Maria Mitskova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

One of many stages in establishing written language are dialectological problems drawing the outlines for a deeper understanding of spoken language. A knowledge requiring a specific metalanguage where the observed and discovered phenomena may be constituted and explained. It is why Bulgarian scholars and writers strive to construct exact terms in harmony with the sound theoretical view regarding issues of the 2nd quarter of the 19th century, questions that formed particularly in the 3rd quarter of the same age. The time period when Bulgarian dialectology began.

Key words: Bulgarian revival period, Bulgarian dialects, history of Bulgarian dialectology, dialectological terminology

Научните наблюдения, разсъждения и теоретични постановки от първата половина на XIX век, положили основите на славянската диалектология и компаративистика, намират своето естествено отражение в движението на българската филологическа мисъл и опитите да се облекат в точните понятия, да се осмислят и обяснят в правилния и адекватен теоретичен ракурс изникналите през втората и особено ясно очертали се през третата четвърт на XIX век въпроси на създаващата се българска диалектология. Възрожденските книжовници и радетели на езика, събирачи и записвачи на многоликата българска реч и на образци на устното народно творчество не само започват да забе-

лязват и отбелязват съществуването на местни говорни разлики и да коментират диалектните особености по различните краища на българското езиково землище, но и да оформят разбирането, че българският език в цялото разнообразие на реализации, в които съществува, трябва да се изследва и опознае.

Следвайки филологическите и философските повеи на времето, свързани с просвещенските и романтическите идеи за езика като център на националното самоопределяне и на иманентното и извечно въплъщение на народния характер и дух, и възникналия интерес към историята, произхода и родствата между езиците, българските книжовници започват да разсъждават върху понятията *език*, *наречие*, *диалект*, *говор*, да търсят съдържанието и значението им, отношенията и зависимостите между същностите им като езикови реализации и разновидности. И подобно на своите европейски съвременници и учители първоначално поглеждат към тях със същата неустановеност, дифузност и нееднозначност при тълкуването и употребата им в своите публикации. Началото на този процес е през 30-те години на XIX век – времето на първите новобългарски граматики и първите филологически концепции за пътищата и принципите за изграждането на книжовния език в контекста на съотношението и баланса между книжовното наследство и живата народна струя като негови начала. Това ново разбиране за езика води след себе си и първите опити за теоретично осмисляне на ролята и мястото на българските говори и „разноречия“ – не само като градиво, пречка или извор при формиране на книжовния език, но и сами за себе си – като отделни езикови проявления, които изискват собствено изследване.

Българските филологически (и в частност диалектоложки) и книжовноезикови представи и възгледи кристализират и се доразвиват, облягайки се на научните идеи и теории на учени като Йозеф Добровски, Павел Шафарик, Франц Миклошич, Исмаил Срезневски, Александър Востоков, Михаил Ломоносов и проч. Постиженията на европейската славистика се превръщат в сигурната база, върху която българските книжовници да градят собствените си концепции и теории (Мицкова 2020: 36). Наред с общото разбиране за понятието *език* и неизменната взаимовръзка между език и народ, която се превръща в идейната рамка, в чиито очертания се полага възрожденското разбиране за нацията, писателите и книжовниците от това поколение полагат българския език и в славянски контекст, възползвайки се от разпространената идея, че отделните славянски езици са наследници и „диалекти“/„наречия“ на стария славянски език и на общия славянски

език. Това гледище прозира в схващанията на Анастас Ст. Кипиловски и се отразява в отпечатаното през 1836 г. негово обявление за руско-български-гръцки речник, който така и не вижда бял свят. Изтъквайки значението на бъдещия речник не само за развитието на българския език, но и за развитието на славистиката изобщо, книжовникът ясно заявява, че съвременният ни език е наследник на старобългарския, който, въпреки че е попадал „в някои си перемени, които обикновено нанасят времето и политическите преверати на езиците, однакож пак опазил най-нужното, т.е. значението на сяка славянска реч¹“ (Кипиловски 1836: 431). За Кипиловски развитието на езика във времето не изключва генетическото единство между едно по-старо и днешното му състояние. По негово мнение, за да се докаже родствената връзка и същевременно да се отдели българският от другите „славенски диялекти“ (Кипиловски 1836: 430), „сичките славенци филолози“ трябва да изследват „тойзи славенският диалект, който, като се говори сега от живите още славенски чада и единоматерни тем братя болгари, служи в незиблемо доказателство, чи болгарите воистина говорили онзи славниат на славните наши прадеди славени език“ (Кипиловски 1836: 430).

Идейната постановка за българското „наречие“ като едно от наречията на големия общ славянски език намира отражение в схващанията на редица български книжовници и от третата четвърт на XIX в., получили добро образование в руските и европейските университети или запознати с тезите на славистичната наука от онова време, като Гаврил Кръстевич, Найден Геров, Георги Миркович, Рашко Блъсков. В техните публикации се прокрадва употребата на понятието *наречие* като синоним на понятието за език изобщо. Върху това разбиране са построени размислите на Г. Кръстевич от 40-те години на XIX в. В своето първо писмо от известните „Писма за някои си мъчности на Българското правописание от Гавриила Кръстьовича“, написано на 15.04.1844 г., както е датирано от самия автор при публикуването му на страниците на сп. „Български книжици“ през 1858 г. (вж. Кръстевич 1858: 312 – 339), той говори за многообразния български език, който като прекия наследник на старобългарския с времето се е развил от своя първообраз. Облягайки се на мнението на Шафарик, изложено на страниците на неговото „Славянско народописание“ (1843), за делитбата на българската езикова територия, Г. Кръстевич вплита в своите разбирания същата двузначност и взаимозаменяемост

¹ Всички цитати от първичните източници са дадени с осъвременен правопис, но със запазени фонетични и морфологични особености и непроменена пунктуация.

на понятията *език* и *наречие*, която среща в използваното изследване². Затова обръща внимание на синонимната употреба на двете понятия, които разяснява едно с друго: „Българското наречие, т. е. днешният Български език“ (Кръстевич 1858: 314).

На авторитета и доводите на Шафарик, отнасящи се до развитието и родството на славянските езици, се обляга и Никола Михайловски в своята статия „За новобългарския език“ (1857). От страниците на „Цариградски вестник“ еленският книжовник превежда директно виждането на чешкия учен, че от историческа гледна точка българският език има две наречия – старо и ново³, като отбелязва, че „като сравним древното и новобългарското наречие, ясно се показва тяхното различие“ (Михайловски 1857: 106).

Първий, който представя отличителните белези на новобългарския език, е учения чех П. С. Шафарик в своето Славянско Народописание. Той, макар и да не е имал същите средства, които в отношение към другите Слов. наречия, но туй не умалява нашата към него благодарност, че той първи събщи на другите Славянисти доста ясни и пълни понятия за езика на новите Българе.

(Михайловски 1857: 106)

И други автори от това време се възползват от познатия им от славистичната наука понятиен апарат, за да потвърдят и докажат тезата, че българският език („наречие“) е прекият продължител и приемник на стария език на славяните. Това схващане защитава Н. Геров в своите „Няколко мисли за Българский език и за образованието у Българити“, отпечатани в печатницата на „Цариградски вестник“ през 1852 г. Според него „Българский език“ е славянското наречие, което е най-близко до старобългарския език – общия стар език на славянството и на славянското християнство:

² Г. Кръстевич цитира дословно, като превежда пасажи от „Славянское народописание“ (1843) на Шафарик, засягащи българския език и тридялбата на българската езикова територия. По модела на разпространената в славистиката от онова време дифузност в понятието *наречие*, зад което стои и разбирането за език, Шафарик използва термина *подречие* за означаване на по-голяма езикова единица, съставена от няколко близки говора: „*Подречие*. Булгарское наречие, как обыкновенно языки народов Горских, письмененно необработанных, распадается на несколько подречий, а еще больше разноречий. Известно, иначе говорят в верхней Мисии или в окрестностях реки Нишы и Булгарской Моравы, иначе в нижней или между Балканом и Дунаем, а иначе в Македоний“ (Шафарик 1843: 42).

³ Вж. Шафарик 1843: 5.

Който знае кое-коде от Славянските наречия, за него стига само да чюе да ся говори Български и да разгръне Българска книга, та два реда да прочете и ще разумее, че Българский язык е славянско наречие. А Славянските учени и филолози на сегашното време намират, че от всичките Славянски наречия онова, което днес употребяват Българети, е най-близо до Церковно-Славянский язык, сир. до оний язык, на който Славянети от въсточното вероисповедание извършят Богослужението си.

(Геров 1852: 10)

Петнайсет години по-късно този актуален възглед е облечен в същите понятия и от Р. Блъсков в предговора към книгата „Жития святих, за месец яннуария“ (1867). В него възрожденският учител говори за българския език като едно от славянските наречия и доказва, че църковнославянският и по-късно руският, от който превежда житията, „много отстъпва от първобитния черковний, или Старо-Българский язык, а особено в произношението“ (Блъсков 1867: X).

През втората и третата четвърт на XIX в. в българските филологически и диалектоложки публикации терминът *наречие* има широк обхват. Зад него стои както понятието за местния говор на конкретно населено място или за по-голяма диалектна група, съставена от близки говори, така и за общоупотребимия език. Тази поливалентност, препокриването на съдържанията му и паралелната му употреба за обозначаване на различните понятия се появяват в публикации, засягащи диалектоложки ракурси на въпросите на езиковото строителство, и може да се открие дори в едни и същи текстове на някои автори. Кузман Шапкарев например в предговора на своята „Голяма българска читанка“ (1868) използва понятието *наречие* за обозначаване както на книжовния език – „денешното писмено Българско наречие“ (Шапкарев 1868: 4), така и като термин в коментара за делението на българската езикова територия на двете основни говорни групи, „двете главни Български наречия – Горно-Българско и Македонско“ (Шапкарев 1868: 5).

Такъв е случаят и със статията „Нещо за българското правописание“, публикувана в сп. „Читалище“ през 1872 г., в която Георги Миркович⁴ в разстояние на две съседни изречения коментира старото и съвременното българско наречие (т. е. език) и местните наречия (т. е. диалекти). Излагайки своето мнение относно пътищата за създаване на книжовния език, той говори за нуждата от придържане към „при-

⁴ За авторството на статията вж. Иванова 2000: 81 – 87.

родният глас на народното днешно наречие“ при формирането на книжовните правила на базата на общия говорим език (Миркович 1870: 178) и критикува онези книжовници от предходните десетилетия, „които бяха по голямата част, колко и да следват природният глас на народат, паднаха под влиянието на местните наречия; тъй щото всяк, много, малко, поддържаше наречийето по свойето място“ (Миркович 1870: 178).

Най-разпространеното възприятие на понятието *наречие* в писмените изложения на българските любослови, наблюдатели и изследвачи на говоримата реч от XIX век съдържа в себе си значението за разновидност или проявление на българския език. Дали в него ще се вложи разбирането за местен говор, или по-широката представа за група съседни диалекти, обединени от общи отличителни говорни черти, в неговото съдържание винаги се влага идеята за част от цялото.

Коментирайки въпроса за териториалната диалектна делитба на българското езиково землище и излагайки своите схващания по този въпрос, всички книжовници от тези десетилетия използват термина *наречие* за означаване на по-голяма в сравнение с местния говор езикова единица, съставена от няколко близки диалекта, които имат еднакви основни и различни второстепенни черти (Стойков 1993: 28). Именно в това си значение този термин се е запазил и до днес за обозначаване на двете наречия – източно и западно – които образуват българския език. От ранните европейски българисти Ю. Венелин, И. Срезневски и В. Григорович, през българските книжовници от втората и третата четвърт, като Христодул Костович Сичан-Николов, Петко Р. Славейков, Партений Зографски, Марин Дринов, които защитават тезата за двудялбата на българската езикова територия, или Кузман Шапкарев, Гаврил Кръстевич, Йосиф Ковачев, Атанас Гранитски, Димитър Лачков, в чиито възгледи историческите области Мизия, Тракия и Македония отговарят и на големите езикови разлики в рамките на българския език, терминът за понятието *наречие* се налага още в началните стъпки на българското диалектоложко познание. Разминаването се състои в названието на тези основни говорни области – източно и западно наречие (според понятийната система на Хр. К. Сичан-Николов, П. Р. Славейков или В. Григорович), горнобългарско и македонско наречие според терминологията на книжовниците от македонските краища като Партений Зографски. Наред с това за книжовниците, които разделят българския език на три говорни цялости, названията също са различни: освен за мизийско, тракийско и македонско наречие и източно, западно и южно в техните публикации се

появяват наречията в Горна и Долна Мизия и Македония под влияние на терминологията в ранната славистика, които в текстовете на Ю. Венелин например са модифицирани в названията за наречията на Дунавска или така наречената същинска България, Отвъдбалканска България или така наречената Тракия и Стара България (Македония), а на страниците на сп. „Читалище“ – в дунавско-балканско, шопско-дебърско и македонско-доспатско наречие. За наречията в Собствена България, Тракия и Македония говори Г. Кръстевич например, а на свой ред Й. Ковачев очертава езиковите граници на македонското, балканското и шопското българско наречие.

Също толкова разпространено през разглеждания период е и използването на термина *наречие*, който в някои публикации се появява и паралелно или е заменен с термина *диалект*, за назоваване на най-малката местна (териториална) езикова единица, т. е. речта на неколям колектив, между членовете на който няма други езикови различия освен чисто индивидуалните (Стойков 1993: 28) – понятие, зад което в съвременната наука стои терминът *диалект* или *местен говор*. Особено след средата на XIX век за българските любослови е пределно ясно, че живият български език „е навикнат от различни местни наречия“ (Джинот 1852: 130), защото „нашият народ еднакво не говори на всякъде“ (Ковачев 1875а: 4). В него съществуват различия „в говора на различните места“ (Геров 1852: 35) и „хиляди други различия в произношението и в граматически форми“ (Македония 1869: 12).

Възрожденските книжовници от тези десетилетия забелязват и описват говорните особености и разлики на десетки източни и западни говори, създават програми за точното отразяване на местните диалектни характеристики, призовават за изследването на отдалечени, малко познати или неизвестни на езикословната наука говори, преследвайки голямата цел – опознаването на многоликия български език, изследването на неговата говорна пъстрота, но и създаването на общ за всички, единен книжовен език. Те превръщат това начинание в мисия не само в полза на развитието на родната наука, но и на славянското езикознание.

В опита си да отразят обективно езиковите данни, факти, явления и процеси и с научни доводи да обосноват българската диалектна диверсификация като отражение на местното разнообразие в нравите, обичаите и живота на българите, но и като следствие на различните пътища, по които българският език е вървял в своето историческо развитие, книжовниците използват и други, по-специализирани в техните очи понятия, в които да вложат своите виждания за делението на

българския език. Търсейки признака, под който да подведат наблюдаваните диалектни различия, най-често отбелязват, че на различните места се говори различно, а отграничаването е свързано с фонетични особености – разбиране, което се настанява в движението на българската филологическа мисъл още през 30-те години на XIX в. На тази база добре познатата за времето си славистична теория, обемаща диалектоложка проблематика, свързана с делението на „наречията (т. е. езиците – бел. моя, М. М.) на подречия, подречията на разноречия“ (Шафарик 143: 2), в български контекст придобива свое лице, свой превод и свои понятийни варианти. От страниците на сп. „Български книжици“ например през 1859 г. анонимен книжовник вплита познатото разбиране в своите разсъждения по следния начин:

...наречие да ся дели споряд различните места на различни поднаречия, които най-вече ся съставляват от различността в произношението.
(Български книжици 1859: 47)

По същия маниер и други книжовници се възползват от тези термини за обозначаване на местните говори. През третата четвърт на XIX век е особено разпространено схващането, облечено в популярните за времето си термини за „подразделението българския общ език на няколко поднаречия – говори местни“ (Читалище 1873: 1016). Именно това разбиране развива Захари Княжески, когато се включва в дебата за формирането на българския книжовен език със своя „Вводител за в Българский книжовен език“ (1869). Излагайки мнението си за устройството на „българското правописание“ на страниците на в. „Македония“, той обяснява на читателите:

А главното е да ся пише и работи върху една обща Българска Грамматика, която да обнема всички главни местни наречия и поднаречия на езика ни, та да можем да ся упазим за всегда да бъдем както сми и били сви един народ.

(Княжески 1869: 43)

Интересни за проследяване са и опитите за превръщането и на други лексеми в термини за създаващия се научен език на българската диалектология. В този процес е намесена характерната за Възраждането „технология“ на впрягане на всички възможни ресурси и знание за постигане на поставените цели, но също и за адаптиране на чужди учения при създаването на добри, адекватни на българската реалност, смислени варианти (Попова 1994: 23 – 24). Приспособяването, наго-

дяването на познатото по отношение на диалектоложката проблематика се оказва отражение на личния избор, личната предистория и образование на книжовника, който се опитва да въведе новото понятие. По този начин в диалектоложките публикации от разглеждания период се появяват термини като *провинциализъм*, *идиотизъм*, *жаргон* за обозначаване на местен говор (или рядко на твърде голяма местна говорна разлика, единична местна езикова особеност, регионализъм или идиолект).

Терминът *провинциализъм* е познат още през 20-те години на XIX век – него използва Ю. Венелин за отбелязване на областните диалектни разлики на българския език⁵. Той влиза в научно обращение през 70-те години на XIX век, когато на преден план стои въпросът за изграждане на книжовноезиковите правила на базата на говоримия език. По този повод бъдещият държавен чиновник и преводач Петър Иванов, черпейки от инвентара на славянските и западните езици, които познава⁶, в своите статии, публикувани в цариградския печат, не само говори за нуждата от единна „Грамматика на Българското наречие приспособена на сички провинциализми ако е възможно“ като за патриотично задължение (Иванов 1872: 3), но и разяснява значението на самото понятие, зад което тази употреба стои:

За да има един народ една обща граматика, значи толкова колкото да е усигурена неговата бъдещност. Между сичките народи има тъй названи провинциализми, и в някои народи: до толкова е отстранено едно наречие от друго, щото двама човеци от същата народност не могат да ся разумеят.

(Иванов 1871: 150)

През същото десетилетие, в същия този дебат за изграждането на единни и общобългарски норми на книжовния език се включва и Г. Миркович, който критикува издаването на поместни грамматики и отбелязва, че в тях „провинциализмат играеше своя главен рол“ (Миркович 1870: 178).

⁵ Ю. Венелин има ограничени познания за българските говори – преките му наблюдения са най-вече върху речта на българските преселници в Бесарабия и източните части на Североизточна България и Добруджа. Поради тази причина неговите представи както за самите диалекти на българския език, така и за присъщите им характерни особености се оказват твърде несъгласувани и невинаги точни (Венедиктов 2002: 25).

⁶ Вж. Възрожденска интелигенция 1988: 272.

На свой ред терминът *идиотизъм*⁷ за название на местните и дори индивидуалните говорни особености пък влиза в понятийната система на Партений Зографски и е префасониран от гръцки език – език, който книжовникът владее до съвършенство. В неговите книжовноезикови възгледи, „за да может да се составит еден общий писменный язык първо е потребно да излезат на яве сите местни наречия и идиотизми на языкот ни, върху които общийот язык имат да се зиздат“ (Партений Зографски 1858: 35). Същото становище, но облечено в различен термин, застъпва и Николай Палаузов. Паралелно с разпространеното понятие *наречие* за назоваване на местен говор, а също и на идиолекта, повлиян от родния диалект на даден книжовник, Палаузов използва като синонимен и термина *жаргон*. В своята статия „Няколко мисли заради българското правописание“ габровският книжовник разсъждава върху процесите на създаване на книжовния език и застава зад становището, че „никой от тях (книжовниците – бел. моя, М. М.) нема право свой жаргон (язык) да прикача другому. Ако сички писатели безотчетно последуват едному наречию, то това треба да ся отнесе на благоприятен случай кой покрайней мере сохрани грамотно единство в народат“ (Палаузов 1852: 122). Подобно на цялата редица книжовници от това поколение и той смята, че „грамматика не е в состояние да угождава на сички жаргони“ (Палаузов 1852: 122), т. е. всички регионални и индивидуални говорни особености, а трябва да е основана на правила, които се възприемат за общобългарски.

В унисон с възрожденските езикови процеси и филологически търсения на епохата формирането на диалектоложката научна терминология се оказва въпрос донякъде стихияен, донякъде интуитивен, изпълнен с вътрешни противоречия, отражение на противоречията между самите ѝ създатели и техните лични истории, за който обаче е характерен подчертан стремеж към използване на книжовни езикови средства (Николова 2003: 7, История 1989: 227 – 329). Изплувала като един от многобройните и разнопосочни въпроси на книжовноезиковото строителство от втората и третата четвърт на XIX век, диалектоложката проблематика очертава контурите на ново филологическо знание, реципрочно на осъзнатата нужда от задълбочено познаване на живия език. Знание, което изисква свои инструменти, свой специали-

⁷ Както е известно, думата *идиот* произлиза от гръцкото съществително *ἰδιώτης*, производно от *ἴδιος* – ‘свой, собствен; частен’. Първичното значение на *ἰδιώτης* е ‘частно лице’ като опозиция на този, който се занимава с обществените дела. Няма съмнение, че архимандрит Партений е познавал гръцкото значение, на което се е облегал при създаването на понятието.

зиран метаезик, в който наблюдаваните процеси и явления да бъдат положени и обяснени. Знание, в чийто контекст възрожденските опити за създаване на диалектоложкия терминологичен апарат и за въвеждане на диалектоложката понятийна система в научно обращение са свидетелство за развитието на интелектуализационните процеси в българския език, но и за ръста на българската филологическа мисъл от този период като неделима част от общия поток на европейските философски и филологически идеи на XIX век.

ЛИТЕРАТУРА

- Венедиктов 2002:** Венедиктов, Г. К. За съдбата на Венелиновата „Грамматика нынешнего болгарского наречия“. [Venediktov, G. K. Za sadbata na Venelinovata „Grammatika nyneshnego bolgarskogo narechiya“.] // Венелин, Ю. *Грамматика на днешното българско наречие*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2002, 22 – 38.
- Възрожденска интелигенция 1988:** *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия*. [Balgarskata vazrozhdenska inteligentsiya. Entsiklopediya.] Съст. Генчев, Н., и Кр. Даскалова. София: ДИ „Д-р Петър Берон“, 1988.
- Иванова 2000:** Иванова, Д. Кой е авторът, който се крие зад инициалите Д. Г. М. в цариградското списание „Читалище“? [Ivanova, D. Koy e avtorat, koyto se krie zad initialsite D. G. M. v tsarigradskoto spisanie „Chitalishte“?] // Иванова, Д. *По следите на анонимното авторство в печата през Възраждането*. Пловдив: Макрос, 2000, 81 – 87.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. [Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Ред. Георгиева, Е., Жерев, С., Станков, В. София: БАН, 1989.
- Мицкова 2020:** Мицкова, М. *Възрожденските представи и концепции за книжовен език в предговорите от 20-те до 70-те години на XIX век*. [Mitskova, M. Vazrozhdenskite predstavi i kontseptsii za knizhoven ezik v predgovorite ot 20-te do 70-te godini na XIX vek.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2020.
- Николова 2003:** Николова, Н. *Българката анатомична терминология през Възраждането*. [Nikolova, N. Balgarskata anatomichna terminologiya prez Vazrazhdaneto.] Шумен: Антос, 2003.
- Попова 1994:** Попова, В. *Българската стилистика до 50-те години на XX в.* [Popova, V. Balgarskata stilistika do 50-te godini na XX v.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.

Стойков 1993: Стойков, Ст. *Българска диалектология*. [Stoykov, St. Balgarska dialektologiya.] София: Изд. на БАН, 1993.

ИЗТОЧНИЦИ

Блъсков, Р. 1867: Блъсков, Р. *Жития святих за месец яннуария, преведени и натъкмени от Р. И. Блъскова, а напечатани задружно с Стефана Богданова-Бойдаш, Болградскаго Колониста. Книга първа*. [Blaskov, R. Zhitiya svyatih za mesyats yannuaria, prevedeni i natakmeni ot R. I. Blaskova, a napechyatani zadruzhno s Stefana Bogdanova-Boydash, Bolgradskago Kolonista. Kniga parva.] Букурещ. У народната книгопечатница К. Н. Радулеску, 1867.

Български книжици 1859: За езицити. [Za ezitsiti.] // *Български книжици. Повременно списание на Българската Книжнина. Част I, Януари 1859, Кн. II, 44 – 51.*

Геров 1852: Геров, Н. *Няколко мисли за Българский язык и за образованието у Българити*. [Gerov, N. Nyakolko misli za Vlagarskiy yuzik i za obrazovaniето u Vlagariti.] Цариград: Печатня Ц. Вестника, 1852.

Джинот 1852: Хаджиконстантинов-Джинот, Й. Ъ, Ж, ЪЖ летери български. [Hadzhikonstantinov-Dzhinot, Y. Ъ, Ж, ЪЖ leteri bolgarski.] // *Цариградски вестник*, II, № 82, 83, 84, 85, 19.04.1852 – 10.05.1852, 130.

Иванов 1871: Иванов. П. Язикословни размисления. [Ivanov. P. Yazikoslovni razmishleniya.] // *Македония*, V, № 38, 20.09.1871, 150.

Иванов 1872: Иванов. П. Българска граматика по македонското наречие от г-на Мачувски. [Ivanov. P. Balgarska gramatika po makedonskoto narechie ot g-na Machuvski.] // *Право*, VII, № 34, 30.10.1872, 3.

Кипиловски 1836: Кипиловски, Ан. 1836 февруари 25, Букурещ. Печатно обявление на Анастас Кипиловски за Руско-български-гръцки речник. [Kipilovski, An. 1836 fevruari 25, Bukuresht. Pechatno obyavlenie na Anastas Kipilovski za Rusko-balgarski-gratski rechnik.] // *Книга за книгите*. Съставители Лидия Василева, Митко Лачев, Надя Данова, Росица Кирилова, Румяна Радкова. София: АИ „Марин Дринов“, 2004, 430 – 432.

Княжески 1869: Княжески, З. Мнение за Българското Правописание (Заето от Летоструй). Вводител за в Българский книжевен язык. [Knyazheski, Z. Mnenie za Balgarskoto Pravopisanie (Zaeto ot

- Letostruy). Vvoditel za v Balgarskiy knizheven yazik.] // *Македония*, III, № 11, 8.02.1869, 43.
- Ковачев 1875а:** Ковачев, Й. Едно мнение върху общи език и правописание у нас, изискано от оценката на „Български Буквар“ в в. „Напредък“. [Kovachev, Y. Edno mnenie varhu obshti ezik i pravopisanie u nas, iziskano ot otsenkata na „Balgarski Bukvar“ v v. „Napredak“.] // *Ден*, I, № 16, 26.
- Кръстевич 1858:** Кръстевич, Г. Писма за някои си мъчности на Българското правописание от Гавриила Кръстьовича. Писмо I (15.04.1844). [Krastevich, G. Pisma za nyakoi si machnosti na Balgarskoto pravopisanie ot Gavriila Krastyovicha. Pismo I (15.04.1844).] // *Български книжици. Повременно списание на Българската Книжнина. Част II*, Август 1858, Кн. I, № 16, 312 – 339.
- Македония 1869:** Българската книжевност. [Balgarskata knizhevnost.] // *Македония*, IV, № 4, 25.11.1869, 12.
- Миркович 1870:** Миркович, Г. Нещо за българското правописание. [Mirkovich, G. Neshto za balgarskoto pravopisanie.] // *Читалище*, III, № 1, 30.10.1872, 176 – 178.
- Михайловски 1857:** Михайловски, Н. За новобългарския език. [Mihaylovski, N. Za novobalgarskiya ezik.] // *Цариградски вестник*, VII, № 330, 25.03.1857, 106 – 107; № 331, 1.06.1857, 111.
- Палаузов 1852:** Палаузов, Н. Няколко мисли заради българското правописание. Продолжение от число 80. [Palauzov, N. Nyakolko misli zaradi bolgarskoto pravopisanie. Prodolzhenie ot chislo 80.] // *Цариградски вестник*, V, № 81, 12.04.1852, 122.
- Партений Зографски 1858:** Партений Зографски. Мисли за българскиот език. [Parteniy Zografski. Misli za bolgarskiot yazik.] – В: *Български книжици. Част I*, Януари 1858, Кн. I, 35 – 42.
- Шапкарев 1868:** Шапкарев, К. *Голяма българска читанка или втората част на Българският буквар на наречие по-вразумително за македонските българи. Наредил Един македонец са издават от Андрея Анастасова, ресенеца.* [Shapkarev, K. Golyama balgarska chitanka ili vtorata chyast na Balgarskiyt bukvar na narechie po-vrazumitelno za makedonskite balgari. Naredil Edin makedonets sa izdavav ot Andreyana Anastasova, resenetsa.] Цариград: Печатницата на в. „Македония“, 1868.
- Шафарик 1843:** Шафарик, П. *Славянское народописание составленное П. И. Шафарика.* [Shafarik, P. Slavyanskoe narodopisanie sostavlennoe P. I. Shafarika.] Перевод с Чешского И. Бодярскаго. (С картою). Москва: В Университетской Типографии, 1843.

Читалище 1873: Българский язык. Наука за звуковете (Йедин опит над таз наука). [Balgarskiy yazik. Nauka za zvukovete (Yedin opit nad taz nauka).] // *Читалище*, III, № 11, 31.08.1873, 1010 – 1034.

ПРИНОСЪТ НА ДОБРИ ВОЙНИКОВ В ТЕОРИЯТА И МЕТОДИКАТА НА ПИСМОПИСАНИЕТО

Кина Вачкова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

DOBRI VOYNIKOV'S CONTRIBUTION TO THE THEORY AND METHODOLOGY OF LETTER WRITING

Kina Vachkova

Konstantin Preslavski University of Shumen

A man with an encyclopedic turn of mind, Dobri Voynikov was involved in various processes of the Bulgarian Revival. One of them was the establishment of the epistolary style in the new Bulgarian literary language. This was done mainly through his two letter books published in 1860 and 1874. The development of his views on features of letter writing such as its definition, the types of letters, the ceremonial of letters, titles, terminology, polite form, etc. is presented.

Key words: Revival, new Bulgarian literary language, letters, ceremonial of letters, titles, terminology, polite form

През своя сравнително кратък живот (1833 – 1878) Добри Войников извършва множество дела в служба на отечеството си. Одарен и високообразован, възрожденският книжовник ръководи делата си от потребностите на своето време – периода от Кримската война до Освобождението. По повелята на времето той е учител и организатор на учебното дело, драматург и театрален деец, музикант и композитор, автор на педагогическа книжнина и поет, изследвач на българската история, на българския фолклор и на български диалекти, строител на новобългарския книжовен език (съкр. НБКЕ), журналист и обществен деец, участник в борбата за църковна независимост и в Руско-турската освободителна война. При това – пръв или сред първите в тези области от българската история. (Повече за житейския и творческия път на Д. Войников вж. в: Бойчева 2013.)

Може да се твърди, че езиково-правописната дейност на Добри Войников е добре проучена, като се започна от 80-те години на ХХ в. (Вачкова: 1977; Вачкова 1980). Трябва да признаем обаче, че участието му във формирането на епистоларния стил на НБКЕ се нуждае от по-обстойно изследване. Тук ще отбележим, че Войников съзира *стилистичната диференциация на НБКЕ* и е един от малцината книжовници, които се опитват теоретично да обяснят този процес. Той прави изказвания за различни жанрове на художествената литература (драма, комедия, поезия, басня), на публицистиката, на учебната литература. В повечето случаи схващанията му са прогресивни и реалистични – например за езика на публицистиката, в който трябва „*здрави-тъ идеи*“ да „*бжджтъ изрѣчени по естественни-тъ свойства на езика ни да ги разумѣй малък и голѣмъ – отъ палатата до кошарата*“ („Дунавска зора“, г. I, бр. 48: 182 – по-нататък ДЗ), за езика на поезията, който трябва да бъде близък до „*истенный и природный языкъ на народнѣтѣ ни Поезѣж*“ (ДЗ, г. I, бр. 10: 39). В схващанията си за езика на драмата Войников плаща известен данък на късния класицизъм, за което е критикуван от някои свои съвременници. В същото време обаче в практиката си на драматург той е преодолял тези схващания (Вачкова 2005: 141 – 142).

Добри Войников се включва в процеса на установяването на епистоларния стил, както и в обучението на учениците в „писмописание“ главно с два свои учебника, в които разглежда теоретично „слога“ на писмата и представя образци за писма:

1. Сборникъ отъ разны съчиненія. Исчерпены изъ Французскѣ-тѣ литературѣ и прѣведены съ прибавленія на нѣколко българскы съчиненія за примѣръ на млади-ты, что ся занимавѣтъ въ писменность. Отъ Добря В. Попова и издаденъ отъ Р. И. Блъскова. Издание първо. Цариградъ – Галата. Въ Книгопечатницѣ-тѣ на Д. Цанкова. 1860 (по-нататък и Сб.);

2. Рѣководство за словесность съ примѣри за упражнение въ разны видове съчиненія за ученици въ народни-тѣ ни мъжски и женски училища отъ Д. П. Войниковъ. Виена 1874. Книжарница на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ, Русчукъ, Велес (по-нататък и Рѣк.).

I. Първият учебник (Сб.) има определено прагматична насоченост. В предговора, писан на 10 октомври 1859 г. в гр. Шумен, авторът изказва убеждението си, че повечето от българските ученици се подготвят да станат писари (а не „Ритори или Поети“). Затова още в училище те трябва да правят нужните „упражнения върху писмеността“, което в бъдеще може да им бъде „водителъ на работѣ-тѣ“.

Книгата е предназначена за „мило-то“ му „еднородно юношество“, а така също и за учителите: „ще имамъ сяко благодареніе, ако видѣх склонность-тъ на учители-ты камъ малкыя ми трудець“¹.

Без съмнение авторът отнася езика на писмата към т.нар. *културна комуникация* (относно видовете комуникация повече вж. в: Гладкова, Ликоманова: 2002). Това е ясно както от теоретичните разсъждения, така и от практическите наставления на Войников. Същевременно обаче той непрекъснато съветва ползвателите на учебниците му (главно ученици и учители) да пишат така, както говорят, т.е. да се опират на говоримия език. Нещо повече – определя писмата като *разговорка*.

В предговора на Сб. съобщава, че българската книжнина не разполага с подходящи съчинения, поради което е подбрал примери от „най-славны-ты французскы писатели, като Шатобрианъ, Буффонъ, Жанъ Жакъ Русо, Ласепедъ, Ла Харпъ, Боссуе, Монтеко, Бертелеми, Фенелонъ, Массилонъ, Монтеко, Тома, Волтеръ, Ла Фонтенъ и др.“. Войников вярва обаче, че в бъдеще ще има примери и от български източници. За да подпомогне този процес, той сам съставя някои съчинения на български език: „А за да стане съ врѣмя единъ същъ българскы Сборникъ, изложихъ в прибавленіе нѣколко българскы съчиненія, които съставихъ за примѣръ“ (Сб., Предг.).

В Сб. в раздела „За письма и тѣхный слогъ“ (Глава четвърта, с. 22 – 25) авторът предлага следната *дефиниция* за писмо: „П и с м о-т о е една разговорка мѣжду двѣ лица отдѣлены чрѣзь разстояніе едно отъ друго“. Посочва, че *разговорката* (т.е. диалогът, разговорът) трябва да бъде проста, природна и лесна. И продължава: „въобще ... трѣбва да се пише тѣй, както ся говори“, но поставя важно условие: „да, нѣ трѣбва да ся говори добрѣ“. Очевидно тук напомня, че писането следва да се опира на познаването на правилата на НБКЕ. Самият Войников е автор на учебник по граматика, претърпял 4 издания – 1864, 1866, 1869, 1880 (Вачкова 1977).

В „Сборникъ ...“ в същата глава авторът излага накратко своите теоретични разсъждения за особеностите на писмата. Поначало в този учебник, както видяхме, той дава предимство на представянето на различни видове текстове, преведени от френски източници.

Войников говори за голямата роля на писмата и на науката за тях по негово време: „Писма-та, или писменна-та наука, занимава едно мѣсто мѣжду важны-ты и просты забавителны списанія. Въ първия изгледъ ся вижда, че объема едно широко поле; зачто-то нѣма ни единъ

¹ В Предговора на Сб. не са отбелязани страници. Изложението започва от с. 1. В цитатите са запазени графиката и правописът на автора на двата учебника.

прѣдмѣтъ что не може да ся обнародва подѣ образа на писма-та“; „Тоя видѣ съчиненія ... взематъ особны правила и ся наричѣтъ просто писма, когато въ тѣхъ владѣе свобода и фамилиарность“ (Сб.: 22).

Съветва учениците, че „разговорка-та“ трябва да бѣде „проста, природна и лѣсна“. И по-долу добавя: „Въобще казватъ че трѣбва да ся пише тѣй както ся говори, да нѣ трѣбва да ся говори добрѣ“ (Сб.: 23). „Слогъ-тъ на писма-та трѣбва да ся изглѣда прилѣжно за да не бѣде съвсѣмъ простъ и сцѣпень, нѣ не всякога и блистателенъ, защото тогава не бива угоденъ“ (Сб.: 24).

За т.нар. *церемониал на писмото* само споменава, когато говори за отговорите на писмата: „А колко-то до отговори-ты, кои-то трѣбва да бѣдѣтъ съразмѣрны съ писма-та, и за церемониалъ-тъ, что трѣбва да става въ тѣхъ, тука нѣма да кажемъ ничто, защото тѣи ся научаватъ само чрѣзъ опыта“ (Сб.: 24 – 25).

Според „образыты что сѣ даватъ на писма-та“ те биват следните *видове*: „за новѣ години, срадователны, съжялиелны, просителны, благодарителны, извинителны, съвѣтователны, обличителны, хулителны, поучителны, прѣпорѣчителны, въсхвалителны и др.“. Войников смята, че правилата, които „даватъ за тѣя разны видове, не сѣ съвършени до толкова, чтото да дадѣтъ на чловѣка да прѣдвиди сичкы-ты обстоятелства и случаи, спорѣдъ кои-то да може да направи писма ...“ (Сб.: 25).

В приложението авторѣтъ прилага като образец 10 писма, преведени от френски: 1. Мома Хаутъ пише на майка си; 2. Мома Р. де Ш. ..., ученица на П. ... пише лели си; 3. Фенелон пише на Маркиса де Ламбертъ; 4. Г-жа Севигія пише дѣщеря си; 5. Марія Стуртъ пише на английскѣ-тѣ царицѣ Елизабетѣ; 6. Паскаль пише на царицѣ Кристинѣ; 7. Майка Агнеса пише на г-жа Расинѣ; 8. Карлъ IX бѣше повелелъ да исколятъ протестанти-ты, и баіонскый управитель му пише; 9. Севигія пише на К. Кулангы; 10. Бонапартъ пише на Адмиралъ Бревѣ-тѣ женѣ (Сб.: 177 – 187). Както се вижда от названията на писмата, те са свързани главно с френската култура и история. Това е обяснимо, тѣй като източниците са френски.

II. Очевидно проблемите на „писмописанието“ са занимавали Войников и през следващите години. В „Рѣководство...“, издадено 14 години след „Сборникъ...“, авторѣтъ отделя повече място за теоретични разсѣждения относно писмата в раздела „*За писмата и слога им*“ (Рѣк.: 99 – 114). Подчертава важната роля на писмата в комуникацията: „Чрезъ писма хората, колко раздалечъ и да бѣдѣтъ, споразумѣватъ се въ работитѣ си – били търговски, били политичес-

ки, били какви други“. Формулира следната кратка дефиниция за писмо: „Отъ това и писмата сж, речи, писменна разговорка между двѣ отсъжествующа лица“.

Авторът прави класификация на видовете писма **според предмета им**. Разделя *предметите на писмата* на два основни вида: „на предметѣти философски и на предметѣти общественни“ (Рък.: 99). От това следва, че има два основни вида писма: *философски* и *обществени* или *обикновени*. Според Войников философските писма „сж цѣли съчинения или морални, или исторически, или филологически, или книжевни“. Интересно е, че докато в своя „Писменник“, издаден преди 21 години, Сава Доброплодни се извинява, че дава за пример само преведени от чужди езици писма, защото „ні немамы никакви писма изрядни“, писма „писаны на Българскія языкъ“ (Доброплодни 1853: 143), а и самият Войников в Сб. предлага главно преведени от френски писма, сега в Рък. като пример за „книжевни“ писма под черта посочва наскоро отпечатаните в „Български книжици“ писма „на Г. Кръстевича за нѣкои си мжчности на Българското правописаніе“ (Кръстевич 1858, 1889).

За философските писма е характерно, че „отъ началото четемъ: писмо до единъ приятель, а слѣдъ първитѣ думи на встѣпѣка приятелятъ се изгубва, и видимъ, че писмописецътъ се отправилъ къмъ публиката изобщо. Тоя вид писма приематъ такъвъ тонъ и такъвъ слогъ, споредъ какъвто прилича на предметъта, за когото се говори“. Що се отнася за т.нар. обикновени писма, според автора те „ставатъ споредъ нуждитѣ на заниманията и положенията на хората“, поради което „тѣ биватъ или приятелски, или фамилиярни, или търговски, или граждански и политически, или военни“ (Рък.: 100).

И тук, както и в Сб., авторът подчертава, че езикът на писмата трябва да бъде близък до говоримия: „трѣба да се пише тѣй както се говори, но кога се говори добрѣ, правилно“. Очевидно и сега настоява да се познават езиково-правописните правила и какво се разбира под *правилно* писане. Препоръчва: „трѣба да гледаме колкото може слогът ни да е скратенъ, т.е. съ малко думи много да казваме, но само казваніето ни да бжде тѣй точно, едно изрѣчение на друго се минува свободно, безъ употрѣбяваніе нѣкои изражения, които да ги свързватъ. Нѣматъ нужда отъ украшения на слога. Въ тѣхъ трѣба да гледаме по-вече на работата какъ да љж разкажемъ на по-точно и ясно, отъ колкото на начина на изражението ни. При това трѣба писмото ни да бжде написано правилно – по Граматика, инакъ се показваме съ проста и неучена глава“ (Рък.: 103). Всички останали видове писма също

се представят накратко и дори са последвани от примери. Те отново са от френски източници, за което авторът се извинява: „Като нѣмаме още на български нѣкой отличен по писмата си писател, който да е снабдил съ добри и истенски образци българскитѣ ученици, ще наведемъ тука нѣколко откъсъци отъ чужди примѣри за по-добро разумяваніе правилата“. Освен това, както цитирахме по-горе, обръща внимание, че трябва да се спазват граматическите правила (Рѣк.: 103).

Войников предлага още една класификация на писмата според предмета, за който се пише. Тук определя „три отдѣла: 1) на предметъ за собственъ нашъ интересъ; 2) на предметъ за интереса на когото пишемъ, и 3) на предметъ за интереса на едно трето лице“ (Рѣк.: 102). Първата група писма включва: търговските, просителните, благодарителните и извинителните.

Характеризира например слога на търговските писма така: „Достойнството на тия писма е: да се казва с точенъ и ясенъ начинъ само онова, що е нужно. Тѣ започватъ безъ встъпкъ, и отъ чисто и ясно, чтото лесно да се разумѣва...“. Обръща внимание, че когото човек пише, има време „да отбира и нарежда мислитѣ си някакъ по-добрѣ. И да докарва слогътъ си тѣй, што да бѣде съобразенъ съ положението на лицата, на които пише. Тѣй на примѣръ: Ако пишемъ на нѣкои съ достойнство и по-горни отъ него лица, трѣба да имъ говоримъ съ единъ учтивъ и благоразуменъ начинъ, тѣй сѣщо като да е излѣзълъ предъ тѣхъ и имъ приказва нѣ тѣй разпуснато като предъ единъ ближенъ приятелъ, а нѣкакъ си прибрано и умно. Слогътъ на такивато писма бива скратенъ, а въ истото време тежкъ и сериозенъ (важенъ) и никоги доле и легкъ“. Когато се пише на приятел обаче, „перото може да се остави по волята на сърцето, както му казва да пише, безъ никакво напжнато мисленіе“ (Рѣк.: 101).

Учителят Войников добронамерено предупреждава, че в такива писма „трѣба да се вардимъ отъ какви бѣде шагувания, защото можемъ да изпуснемъ нѣкои думи, съ които да докачимъ приятеля си безъ да се досѣтимъ“. Авторът не пропуска да посъветва читателите (учениците си) и „кога пишемъ на лица по-долни отъ насъ“ – „Тогаво слогътъ трябва да бѣде „приятенъ и снизходителенъ. Ако, напр.: искаме да заповѣдваме, заповѣдваніето ни трѣба да става съ любезенъ начинъ, а нѣ строгата, като кога повелява нѣкой чорбаджия. Ако ли е да помъримъ, мърненіето ни да става съ нѣкаква си сладостъ, а нѣ сухо изтръсено като отъ нѣкой отреденъ сѣдникъ“. Войников не пропуска да посъветва писмописците (авторите на писма) и как да откажат любезно

някоя молба. Тогава е необходимо „да изложимъ причината, по която не можемъ да сторимъ онова що ни се проси“ (Рък.: 101).

Към втората група писма (за интереса на второ лице) отнася „извѣстителни или собщителни, съвѣтувателни или поучителни, съжалителни или срадователни“ (Рък.: 105 – 111). Отново авторът съветва добронамерено. При известителните писма „Новинитѣ трѣба да бжджтъ любопитни за комуто се сжобщаватъ: инакъ си нѣматъ мѣстото“; „Ако новината е жалостна или огорчителна особно на лицето, на което се отправяме, трѣба да напишемъ тѣй, щото да не огорчимъ изеднѣжъ приятеля си; за това въ израженията ни се изискува един видъ предпазваніе отъ онова, що изненадѣно пада тежко на сърцето“. При *съжалителни* или *срадователни* писма се налага да известим за някоя случайна злочестина на приятеля си или на роднината си и искаме „да му заявимъ съчувствие на болката му или да го разтушимъ“. *Срадователни* писма се пишат, когато приятелят ни или роднината ни „е добилъ нѣкоя радостъ, като: настанилъ се е на добра служба, или е достигналъ нѣкой чинъ, или му се добило чядо и држ. изискува се да му заявимъ въ честитеніе нашето съсрадованіе ... Съсрадованіето ни трѣба да става отъ сърце, безъ никакви приструвки“ (Рък.: 111 – 112).

Третата група писма се отнася до *препоръчителните*: „Въ тѣхъ представями едно лице, което ни е отблизу познато...“. „Особно въ търговскитѣ писма често се случва да стават препоръчвания на едно лице къмъ друго“ (Рък.: 112). Към различните видове писма Войников прилага образци – в повечето случаи те са преведени от френски. Само образецът за препоръчителните писма очевидно е съставен от самия автор.

Специално внимание Войников обръща на три основни „*Недостатки въ слога на писмата*“: 1. Сѣко едно много премислено изрѣчение като изхитрувани мисли, дълбоки рѣчи, блѣскави фигури, високи изражения, съ една рѣчь, сичко що сочи на мждруваніе, трѣба да се отхвърля...; 2. Въ писмото се изискува единъ видъ свободно говореніе, а особно, когато е между двама приятели. Но нѣ съвсѣмъ отъ вѣнъ мѣрквата свобода. Защото писменното говореніе не е както устното; последнѣото се изгубва въ въздуха, а първото остава за винаги черно на бѣло, та може да влѣзе въ ржцѣтѣ и на другъ човѣкъ; 3. Никоги благопристойността, що се изискува къмъ нѣкои лица да не нарушаваме. Възрастът, женски и мжжки полъ, чиноветѣ и достойнствата поставятъ между хората нѣкои различавания, които, както въ общежитието тѣй и въ писма, трѣба да се уважаватъ. Който не пази

на това, показва се на човѣкъ лишенъ отъ образование и отъ една добра отхрана“ (Рѣк.: 101 – 102). Тук, както и в цялото изложение, определено виждаме стремежа на учителя не само да обучава, а и да възпитава своите ученици. И той прави това по един определено добронамерен и изискан начин.

Във втория си писмовник Войников отделя повече място и за *отговора на писмата* (Рѣк.: 112 – 113). Съветва учениците/читателите си: „Щомъ приемнемъ едно писмо, трѣба да гледаме колко по-скоро да се отговоримъ. Закжсняванѣто на отговора ни безъ значителна причина дава лоша препорѣка за насъ... А примълчаванѣто ни съвсѣмъ на онова що ни пишатъ чрезъ писмо, е чисто презиранѣ на лицето, което ни пише“.

III. Със своите писмовници, особено с Рѣк., Войников се включва и в процеса на *формирането на българския речев етикет*, което се осъществява през Възраждането. До голяма степен този процес е проучен въз основа на материал, който се съдържа във възрожденската художествена литература (включително и Войниковата комедия „Криворазбраната цивилизация“ – вж. Стефанова 2007), а също и в появилите се през периода ръководства по култура на поведение, за най-старо сред които се приема „Христоития или благодравие привосокупена с историите, на които се помянуват в нея ... Будим, 1837, 1846“ от Христати Павлович (Стефанова 1995). Важен момент във формирането на етикета е и установяването в НБКЕ на т.нар. *учтивата форма* (вж. Вачкова 1997).

Докато в Сб. Войников само споменава за церемониала на писмото, в Рѣк. развива схващанията си по този въпрос по-пространно. Обособява отделна част „*За церемониала на писмото*“ (Рѣк.: 113 – 114). Какво съдържание влага той в термина „*церемониал на писмото*“? Дефинира го по следния начин: „Церемониалъ на едно писмо се казватъ ония приличности, които трѣба да ставатъ въз избиранѣто хубава книга (хартия), въз написванѣто титлитѣ споредъ чинѣтъ или достойнството, на което лице се пише, въз оставенѣто празно мѣсто на хартията, въз захващанѣто и въз свършванѣто на писмото; за мѣстото на денесловието (датата); въз сгаванѣто, надписа и запечатванѣто“. За тези елементи от церемониала на писмото Войников заключава, че все пак е излишно подробно да се пише, тъй като „тѣ се научаватъ само отъ практика“.

Към церемониала на писмата Войников отнася и *титлите*, „които трѣба да се помнятъ въз случай да се отнесемъ на нѣкое горньо – на чинѣ или съ достойнство лице“ (Рѣк.: 114). Авторът уточнява в кои

случаи е особено необходимо да се използват такива титли: „Такивато титли особно се изискуватъ кога имаме да напишемъ нѣкое прошение или прозба, което не е друго освѣнъ едно писмо, съ което просимъ нѣкоя милость или, въ името на закона, искаме нѣкое оправдание“. Следва изброяване на по-главните титли, които учениците трябва да познават. Този момент е интересен, тъй като показва кои са били най-разпространените титли тогава: на цар, на княз, на министър и паша, на знаменит гражданин, на патриарх, на архиепископ, на поп, на монах. Те, както ги е представил авторът, са следните:

„На царь: *Ваше Величество*, или *Държавнѣйший Господарь*о.

На князь: *Ваше Високопревъсходителство* или *Ваше Сиятелство*.

На министръ и паша: *Ваше Височество* или *Ваше превъсходителство*.

На знаменитъ гражданинъ: *Уважаемый* или *Почитаемый Господине*.

На патриархъ: *Ваше Блаженство*, или *Ваше Святейшество*.

На архиепископъ: *Ваше Преосвященство*, или *Отче святей*.

На попь: *Ваше Блаженство*, или *Отче*.

На монахъ: *Ваше Преподобие*“.

Отделно авторът посочва какво е обръщението между роднини и приятели: „обикновено се пише: *Драгий ми*, *Обичливий ми*, *Милий ми*, *Любезни ми*“ (Рък.: 114). Някои от тези титли днес вече не се използват поради исторически (например за *паша*) и езикови промени (напр. отпадането на пълната форма на *-ий* при прилагателните), но други са останали (например в областта на православието).

Интересни са и *термините*, които използва Добри Войников, говорейки за т.нар. от него *писмена наука* (Сб.: 22), т.е. науката за писането на писма: *разговорка*, т.е. *разговор* (Сб.: 23), *писмописецъ* (Рък.: 99), т.е. *автор на писмото*, *церемониалъ на писмата*, *денесловие* – дата, *приличност*, т.е. *уважение*, *надписъ*, т.е. *адрес*, и др. под. (Рък.: 113). Някои пък употребява синонимно: *денесловие* и *дата*, *книга* и *хартия*. Част от посочените тук термини отпадат в развитието на НБКЕ. Други обаче се употребяват и днес: *писмо*, *отговор*, *запечатване*, *титла* и пр.

„Ръководство за словесность“ завършва с примери за упражнения на различни видове текстове. Там са включени и 3 примера за писма (с. 315 – 322). Структурирането на тази част е определено педагогически насочено. Най-напред се формулира темата на писмото, а именно: 1. „Ученикъ пише на родителитѣ си за деня на новата година“; 2. „Ученикъ, който оставилъ на скоро училището, пише на единъ

неговъ съученикъ още на ученіе“; 3. „Ученикъ проси помощъ отъ единъ родолюбець за да довърши ученіето си“. Явно тематично писмата са подбрани според нуждите на учениците.

След всяко изписване на темата на писмото следва втора част – „Зададено“. Тук учителят Д. Войников накратко „задава“ основните моменти, които следва да съдържа писмото. И третата част, озаглавена „Написано“, вече е самото примерно писмо. Вероятно писмата са съставени от самия Войников, т.е. не са преведени от френски, както например в Сб. Очевидно авторът се е ползвал от собствения си опит, когато е бил ученик във френския колеж „Сен Беноа“ в Цариград. Ето например какво препоръчва да пише „ученикъ, който оставилъ на скоро училището“ на „единъ неговъ съученикъ още на ученіе“:

„Зададено.

Слѣдъ училището нѣма вече сладкия животъ на ученичеството. Не вѣрвалъ тии думи на учителя си, но сега се увѣрилъ. Не намира вече мѣдри и благочестиви другари за да сезабавли и сприкаже за учение и наука. Младежитѣ в града мисляли съвсѣмъ друго – за киченіе, преструваніе, излъгваніе; за пиеніе и веселеніе. Почти нищо въ тѣхъ нравственно, нищо искрено. Мисли, че само младежитѣ въ града му сж такива. Не вѣрва тѣзи болестъ да е обща за цѣлото отечество. Инакъ народътъ би изгубилъ бѣднината си. Причината за това зло е нѣманіето добри училища въ града му. Желаете дано се свестятъ гражданетѣ. Кога се върне приятелятъ му отъ учение, ще има да се сприкаже за вѣстници, книги, читалище. Ако отворѣлъ дума за това, вземали го на подигравка. Учениятъ го цѣнѣли по дрехитѣ. „Въ слѣпо царство слѣпъ царува“. Надѣждата му е на младежитѣ що сж вѣнъ отъ наука: тѣ ще изцѣрятъ болестъта. – Поздравление.

Написано.

Драги ми друже,

Ималъ право учителятъ ни, кога ни казваше, че вѣнъ отъ училището не се намира сладкиятъ животъ на ученичеството. Тогази не ми се хващаше вѣра: вѣнкашниятъ животъ ми се струваше по-свободенъ, по-веселъ, по-приятенъ. Но сега познахъ колко сжмъ билъ излъганъ. Днесъ за менъ нѣма вече онова мѣдро и благочестиво дружество, съ което са се забавляж и сприкажж за научни прѣдмети: за природата, за свѣта, за човѣка, за Бога. Младежитѣ въ града ни мислятъ съвсѣмъ друго – какъ да се накичатъ по-добрѣ, какъ да се преструватъ прѣдъ света, какъ да се лѣжатъ, какъ да се пресмиватъ единъ на други и се подиграватъ, какъ да пиѣтъ и се веселятъ; съ една рѣчь, какъ да наслаждаватъ страститѣ си. Животътъ имъ нѣма нищо душевно, нищо

нравствено. И ако срѣщнешъ нѣщо такъво, е, брате мой, е престурня. Почни нищо въ тѣхъ искрено. Но що думамъ, искренността въ тѣхъ ъж намирашь само въ пиенето, а никоги при трезенността. Колкото за мораль – не дири; моральтъ за тѣхъ е нѣщо баснословно, нѣщо химерическо.

Азъ мисля, че само младежитѣ въ града ни сж такива. Не вѣрвамъ, тѣзи болестъ да владѣе по цѣлото ни отечество. Не дай Боже! Инакъ народтъ ни би изгубилъ своята бжднина, и не би ималъ потомство. Причината за злото въ града ни отдавамъ на нѣманieto добри училища които приготвятъ добри граждани. – Дано небето се смили и даде умъ и разумъ на нашитѣ общинари!

Желаѣж по-скоро да си свършишь ученieto и да се възвърнешъ. Тогава ще имамъ единъ съгражданинъ другаръ, комуто ще смѣѣ да откривамъ сърдцето си. Днесъ за днесъ сжмъ злочестенъ. Гледашь злото и не смѣешъ да продумашъ, че ще ти се подсмѣѣтъ. Не имъ говори за вѣстници, за прочитане книги, за читалище, че ще те земѣтъ на подигравка. Би те слушали само ако си чужденецъ и умѣешъ да се престоришь за философъ. Шерлатанството у насъ много минува. Учениятъ го цѣнятъ по дрехитѣ, очилата и краката, но нѣ по главата. Имала си мѣсто пословицата: „Въ слѣпо царство слѣпъ царува.“

При всичко това утѣхата ми е въ надѣждата за добръ бжднина; надѣвамъ се да дойде време, дѣто и нашиятъ градъ да стѣпи въ пѣтя на доброто гражданство. Имаме нѣколко младежи вънъ по наукамъ кога се тѣ върнѣтъ и достигнѣтъ предни граждани, вѣрвамъ, че ще намѣрятъ цѣра, който да изцѣри днешната у насъ болестъ. – Дай Боже! Да си пишемъ често.

Поздравлявамъ те братски и оставамъ
Твой искренъ“ (Рѣк.: 316 – 318).

* * *

Анализът на двата учебника по писмописание на Добри Войников („Сборникъ от разны съчиненія...“ – 1860 г., и „Рѣководство за словесность...“ – 1874 г.) показва, че те се включват в процеса на формирането на епистоларния стил в новобългарския книжовен език през третата четвърт на XIX век. Възрожденският автор допринася за неговото теоретично осмисляне, а също така и за важната за периода методика на преподаването на писмописанието в тогавашните български училища.

ЛИТЕРАТУРА

- Бойчева 2013:** Бойчева, К. *В поприще за свобода народна (хроника на един живот, посветен на народната свобода)*. [Boycheva, K. V poprishte za svoboda narodna (hronika na edin zhivot, posveten na narodnata svoboda).] София: Рал Колобър, 2013.
- Вачкова 1977:** Вачкова, К. Дейността на Добри Войников в областта на българската описателна граматика и българската диалектология. [Vachkova, K. Deynostta na Dobri Voynikov v oblastta na balgarskata opisatelna gramatika i balgarskata dialektologiya.] // *Годишник на ВПИ – Шумен*, т. II, 1977, 207 – 243.
- Вачкова 1980:** Вачкова, К. *Добри Войников и формирането на новобългарския книжовен език през третата четвърт на XIX век*. Дисертация за присъждане на научната степен „кандидат на науките“ („доктор по филология“). [Vachkova, K. Dobri Voynikov i formiraneto na novobalgarskiya knizhoven ezik prez tretata chetvart na XIX vek.] 1980, 460 с. машинопис. (Вж. също и друга публикация за книжовноезиковата дейност на Д. Войников от същата авторка.)
- Вачкова 1997:** Вачкова, К. За установяването на учтивата форма в книжовния български език. [Vachkova, K. Za ustanovyavaneto na uchtivata forma v knizhovniya balgarski ezik.] // *Изследвания по история на българския книжовен език*. Част I. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 1997, 88 – 95.
- Вачкова 2005:** Вачкова, К. *Шуменската школа в историята на новобългарския книжовен език*. [Vachkova, K. Shumenskata shkola v istoriyata na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски, 2005.
- Войников 1860:** Войников, Д. За употреблението на члена. [Voynikov, D. Za upotreblenie-to na chlena.] // *Български книжници*. 6, Ч. I, март, кн. II, 210 – 213.
- Войников 1860:** Войников, Д. *Сборникъ отъ разны съчиненія Исчерпены изъ Французскж-тж литературж и пръведены съ прибавленія на нѣколко българскы съчиненія за примѣръ на млады-ты, что ся занимавътъ въ писменность отъ Добря В. Попова и издаденъ отъ Р. И. Блъскова*. [Voynikov, D. Sbornik ot razni sachineniya Ischerpeni iz Frantsuzska-ta literatura i prevedeni s pribavleniya na nyakolko balgarski sachineniya za primer na mladi-ti, chto sya zanimavat v pismennost ot Dobrya V. Popova i izdaden

- от R. I. Blaskova.] Издание първо. Цариградъ – Галата. Въ Книгопечатницѣ-тѣ на Д. Цанкова, 1860.
- Войников 1864:** Войников, Д. *Кратка българска грамматику съ упражненія отъ Д. П. Войникова.* [Voynikov, D. Kratka balgarska grammatika s uprazhneniya ot D. P. Voynikova.] Издава се отъ книжарницата на Д. В. Манчева въ Пловдивъ, 1864.
- Войников 1874:** Войников, Д. *Рѣководство за словесностъ съ примѣри за упражнение въ разни видове съчинения за ученици въ народни-тѣ ни мъжски и женски училища отъ Д. П. Войниковъ.* [Voynikov, D. Rakovodstvo za slovesnost s primeri za uprazhnenie va razni vidove sachineniya za uchenitsi va narodni-te ni mazhski i zhenski uchilishta ot D. P. Voynikov.] Виена, 1874. Книжарница на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ, Русчукъ, Велес.
- Гладкова, Ликоманова 2002:** Гладкова, Г., Ликоманова, И. *Языковая ситуация: Истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели).* [Gladkova, G., Likomanova, I. Yazykovaya situatsiya: Istoki i perspektivy (bolgarsko-cheshskie paralleli).] Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 2002, 73 – 94.
- Доброплодни 1853:** Доброплодни, С. *Писменникъ, сочиненъ отъ Савва И. Доброплоднаго славненина.* [Dobroplodni, S. Pismennik, sochinen ot Savva I. Dobroplodnago slavenina.] Издание първо. Въ Земунъ Аустрийскій, въ I. К. Сопроновата бързотиска, 1853.
- Дунавска зора.** *Вестникъ на волнитѣ българии.* [Dunavska zora. Vestnik na volnite balgari.] Браила, 1867 – 1870.
- Кръстевич 1858, 1859:** Кръстевич, Г. Писма за някои си мъчности в българското правописание от Гаврила Кръстевича. [Krastevich, G. Pisma za nyakoi si machnosti v balgarskoto pravopisanie ot Gavrila Krastyovicha.] // Български книжици, 1858, 1859.
- Стефанова 1995:** Стефанова, М. Към въпроса за първото ръководство по етикет за българите. [Stefanova, M. Kam vaprosa za parvoto rakovodstvo po etiket za balgarite.] // В: *Математика и филологии. Сборник трудове, част 5.* Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 1995, 141 – 148.
- Стефанова 2007:** Стефанова, М. Към българския етикет през Възраждането. [Stefanova, M. Kam balgarskiya etiket prez Vazrazhdaneto.] // В: *Отговорността пред езика. Книга 2.* Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2007, 68 – 71.

**„КРАТКИЙ НАЙ-НОВИЙ ПИСМОВНИК“
ОТ ГЕОРГИ ИКОНОМОВ (1856)
(ЛИЧНА КОРЕСПОНДЕНЦИЯ)**

Диана Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**“SHORT LATEST LETTER WRITING HANDBOOK”
BY GEORGI IKONOMOV (1856)
(PERSONAL CORRESPONDENCE)**

Diana Ivanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of the article is the letters of a personal nature in “Short Latest Letter Writing Handbook” (1856) by Georgi Ikonov Dupnichanin. The types of letters, their structure and content are presented, with a particular focus on love letters. Against the backdrop of the cultural and literary language situation in the second half of the 19th century, an analysis of the linguistic and artistic means of expression used by the author is made.

Key words: Georgi Ikonov, “Short Latest Letter Writing Handbook” (1856), personal correspondence, love letters, linguistic and artistic means

1. За автора

Георги Икономов¹ е един от по-малко познатите възрожденски книжовници. Роден е на 12.10.1822 г. в Дупница, селище с древна история и будно население (Меджидиев 1935). Син е на поп Янаки (Енциклопедия 1988: 280), иконом на Самоковската митрополия в Дупница², където според Васил Ив. Кънчов³ получава началното си образо-

¹ Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възрождане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от ФНИ към МОН.

² Големият му брат Михаил Икономов (1812 – 1906) работи в охраната на йерусалимския патриарх, а по-късно учителства в Ресен, а по-малкият – Христо Ико-

вание. Продължава учението си в Пловдив (1840 г.), в прочутото Централно гръцко училище („Елиники Кентрики Схоли“), а по-късно – в не по-малко известната гръцка Велика народна школа в Куручешме (Суха чешма) близо до Цариград, в която се изучават светски науки, чужди езици (турски, френски, гръцки) и богословие. Времето, когато младежът се озовава в Цариград, съвпада с началото на организираното национално движение за независима българска църква. По това време там са и самите водачи Неофит Хилендарски и Иларион Макариополски и вероятно Г. Икономов е имал допир с организаторите и става темен съмишленик, а по-късно повежда местни борби с гъркоманството, които описва в издадената в Цариград брошура⁴. Връщайки се в родното си място, продължава да учителства, като непрекъснато се мести от град в град⁵ (Трайчев 1922: 113; Шапкарев 1984: 124). През 1851 г. Икономов заминава за Букурещ и тук прекарва пет години, като през 1856 г. в печатницата на Йосиф Копайников отпечатва две книги: „Краткий най-новий писмовник“ и „Кратко землеописание. Естествено-математическо и гражданско“. Последните години от живота си учителства в Самоков, Велес и Прилеп. Умира през 1865 г., като оставя спомена за добър педагог и предан на възделенията си за българско образование и българска църква патриот.

2. Писмата образци от личната кореспонденция в писмовника на Г. Икономов

В сравнително подробния *Предговор* на своя писмовник авторът обръща внимание на същността на този вид пособия, описва и функциите на писмата. Пак там авторът отбелязва, че книгата е замислена като дидактично пособие за всеки, „който ище да ся научи да пише добръ писма“, следователно той трябва да се води от „добри правила и да ги слѣдва“.

номов, е свещеник в най-старата църква в Дупница „Покров Богородичен“ през 70-те години на XIX век (Меджидиев 1935: 122).

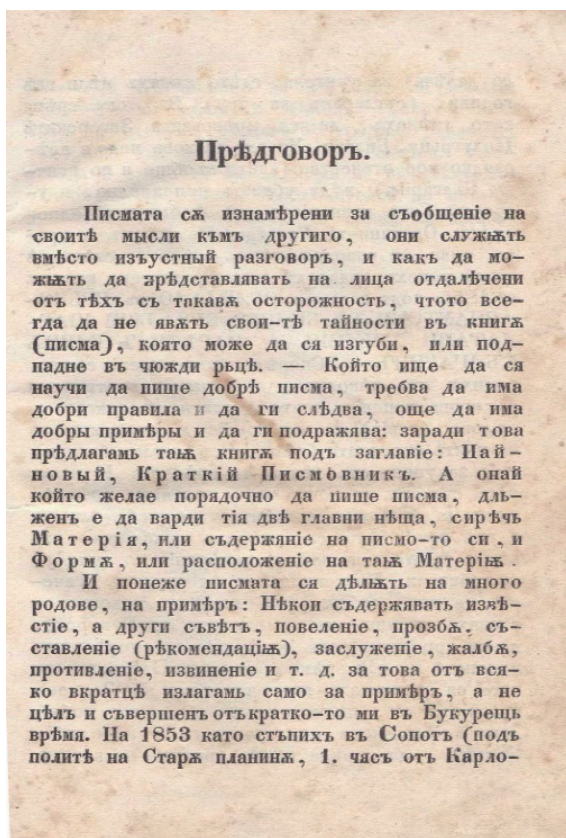
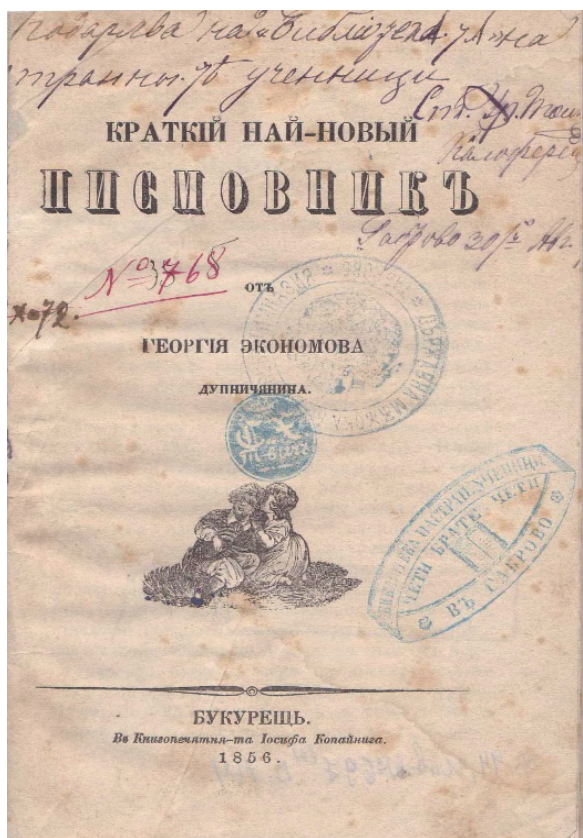
³ В. Кънчов е известен български учен, историк, етнограф, географ, академик на БАН, министър на народното просвещение. Има редица географски изследвания за области от Македония и Балканския полуостров.

⁴ „Огледало на гръко-арнаутските магесници, шярлатани, билери и болярбузаджии, хикими. Нареди Един българин“. Цариград, 1855.

⁵ За онези времена това е било нещо обичайно, като причините са различни, най-вече финансови, но и политически: добрите учители са били подлагани на гонения заради гъркоманските интриги (Гергова 1991: 62), какъвто е и случаят с Г. Икономов.

Г. Икономов представя видовете писма образци според тематиката им: „Някои съдържават извѣстіе, а други съвѣтъ, повѣленіе, прозбж, съставлѣніе (рѣкомендаціѣ) – препорѣка, заслуженіе, жалбж, противленіе ‘възражение’, извинѣніе (Предг.).

В писмовника са публикувани 33 на брой лични писма (от общо 42), тематично доста разнообразни и озаглавени от автора според съответната тема – *поздравителни, препорѣчителни, за получен по-висок чин, приятелски, роднински, любовни, укорителни, съболезнователни* и т. н.⁶

Съответно всяко от тях е отправено към адресати от различни социални групи – семейни, приятелски, а и към лица извън тези кръгове. Образците започват с приятелските писма, които са най-многобройните (11). Една част от тях са по повод на лични и общоприети празници. Поздравителните писма са към приятели по повод на рожден ден, на Нова година, до младоженци. Писмата до роднините обикновено са в минорна тоналност, синовете и дъщерите изразяват загриженост за здравето на родителите си, състрадание, благодарност;

⁶ Курсивът е на авторката – Д. И.

родителите пък тъгуват поради раздялата, очакват добри известия, но въпреки тъгата пожелават успех и благополучие на децата си.

В разгледаните писма има съждения, характеризиращи Новото време, чрез които се разчупва традиционното, обичайното и се разширява тематичният периметър на личните поздравителни писма, напр. по повод на бракосъчетание, на повишаване в чин и др., но най-впечатляващи са поместените любовни писма и отговорите към тях. А те са общо шест (четири писма и два отговора). Това показва, че през 50-те години на XIX век вече навлиза европейската гражданска епистоларна култура и етикеция, с която се съобразяват кореспондентите и от чиито модели се учат. Съдържанието на писмата им дава знаци за нов тип лични отношения, освободени от предразсъдъци, с искрени и открито заявени чувства.

За преодоляване на традиционността в епистоларната култура заслуги има Сава Доброплодни (Дамянова 1995: 36), който в Предговора на писмовника си дава оценка на тогавашната ситуация: „времето на добрите ни писма не е достигаемо йоще“, и изтъква причината за това – книжовният език все още не е обработен, но ще дойде време, „когато язика ни ся поуправи и поуработи по-добре, младите, като имат такива водителства⁷, ще могат да писват изрядни писма и техните ще станат добри примери за бъдещото“ (Доброплодни 1853 – цит. по Русинов, Гърдева 2007: 175). Повлиян от модерните в средата на XIX век френски писмовници, той смело включва в писмовника си образци от френската епистоларна литература. Възможно е Г. Икономов да е бил запознат с писмовника на Доброплодни, но той си служи и с руски източници, в които личните писма са сепарирани и се дават отделно от държавно-административните и от търговско-деловите. Така или иначе в частта на неформалната **частна кореспонденция** авторът включва любовни писма, като се отклонява от традиционните образци, в които има почит, уважение, но в тях липсват обяснения от интимно естество, за разлика от разглежданите тук писма. За отбелязване е, че техните адресанти са от мъжки пол:

Любезная ми г.[оспожице] Н. Н.

Ваша-та красота, както тѣлесна-та, така не малко и душевна-та мя принуждава да ви кажѣ, че ви *безмерно почитамъ, така сѣще ви обычамъ от всичкото си сръдце*; ваши-тѣ добрини и ваши-тѣ достойнства, които ми налагат златни обкови, можѣтъ ми послужи и за извиненіе от моѣ странѣ. Кой

⁷ Ръководства по писмописание.

може да имъ ся противи? Моето щастіе зависи от васъ да вы попросѣж: Можѣ ли ся назова въ всичкиятъ си животъ Вашъ покорный? Н. Н. (18).

От съдържанието на писмото се вижда, че в него се появяват думи, в които прозира близост, деликатност, като *безмерно почитамъ, обичам, щастие, извинение, духовна красота*.

Второто писмо е меланхолично, младежът страда от това, че живее далече от любимата си. Чувствата са силни и кореспондентът си служи с подходящи за случая думи и изрази: *взаимна любов, страдание, меланхолия, удавени мисли, мъчно ми е* и др. Пише, че би бил щастлив, ако и любимата му изпитва поне половината от любовта, която той носи в себе си.

Пресладкая ми г. г.[оспожице] М. М.

Ако знаехте Вие, какво ' как ' ми е мъчно да живѣѣж на такова едно място, когато душата ми е на друго, щехте мя съжяли! ... Моите мисли са удавени непрестанно в меланхолия (въ любовъ към васъ). Мислѣж, ходѣж, гледамъ и на вездѣ ми ся представлява ваше-то прекрасно лице.

Подпис: Прѣданный Вашъ Н. Н. (19).

В третото писмо тоналността се повишава с изблиците на горещи чувства (вж. думите в курсив):

Пресладкая ми,

Вашійятъ поглѣдъ, ваши-тѣ сладки думи, ваше-то благородно отношеніе толко сж мя *заплѣнили и обладали*, чтото друго ничто не мож прѣдпочтѣж на тоя свѣтъ, освѣнъ Васъ, *моя гълъбице, прѣсладкая ми хубавице!* Нъ что говора азъ? *Говора ви съ непобѣдимж страсть!* Веднѣжъ, *не се срамувамъ от своѣж-тѣ слабостъ;* а съ това най-щастливъ се считамъ, като ся *жертвувамъ Вамъ съ всичкж-тѣ си свободж* (20).

В частната кореспонденция е интересно да се види и участието на жените – има **6** писма от жени (майка към дъщеря, дъщеря > майка, сестра > брат, дама > ухажор, вдовица молителка > благодетел), отделно почти толкова писма има и **до** жени, което е по-разпространената практика през Възраждането⁸. Но има и десетки образовани жени, които през втората половина на XIX в. са поддържали редовна кореспонден-

⁸ Сравнението с първите писмовници – „Предручний послателник“ на Неофит Бозвели и Ем. Васкидович (1835) и на Хр. Павлович „Писменник общеполезен“ (1835) показва, че писмата от жени (в ролята им на адресанти) се срещат в единични случаи, по едно у Хр. Павлович (т. нар. *Возношеніе*) и в „Послателника“.

ция, като Ирина Попгеоргиева Екзарх⁹, Йорданка Филаретова¹⁰, Мария Бурмова¹¹, Елена Мутева¹², Манка Попова¹³, учителката от Копривщица Рада Гугова-Киркович¹⁴, Мария Герова¹⁵, Елисавета Караминкова¹⁶, монахинята Татяния от Пазарджик, Ек. Каравелова и мн. др. (по тази тема вж. Дамянова 1995; Вачкова 2022, Соколова¹⁷ 2022, Fielder 2022 и др.). Не са изключение и жените, които по онова време са водили интимна кореспонденция (Александрова 2017).

Архивите от частната кореспонденция на българската жена от XIX век разкриват способността на жените да бъдат обществени личности, притежаващи интелектуални качества не по-малко от тези на мъжете. И постигат всичко това въз основа на просвещенските идеи, на образованието, знанията и прилагането им в различни области на живота. Жените са притежавали силата да преодоляват ограниченията, свързани със закостенелите традиции, а понякога да нарушават остарелите морални императиви и да налагат своето свободомислие и еманципация.

Тези характеристики намираме и в съдържанието на писмата на лицата от нежния пол в писмовника. В отговорите си дамите скептично, с висока мнителност и строгост се отнасят към любовните обяснения, с което ни открехват нови черти в характера на българката от Новото време: самостоятелност, независимост в личните отношения, личен избор на партньора и изградена модерна ценностна система, заявка за равнопоставеност:

Почтенный Г-не!

И така Віе много добръ говорите, с което мя увървявате, че мя особито любите, нъ азъ всегда толко много прѣзирамы такива приказки, чтото едва ги и слушамаъ, защото съмы много отдалечена отъ това, на което сте ся

⁹ Племенница на Александър Екзарх. Той самият има дъщеря – Ирина Екзарх, омъжена за Св. Тълчилещов. – Енциклопедия. Видни български родове <http://www.gtrees.net/family.php?famid=F10639&ged=tree1> <12.10.2022>

¹⁰ Съпруга на Сава Филаретов.

¹¹ Съпруга на Годор Бурмов – книжовник, общественик, бъдещ министър-председател.

¹² Сестра на Димитър Мутев, учила в Русия.

¹³ Манка Попова, сестра на Никола Попов – и двамата чешки възпитаници.

¹⁴ Племенница на Найдено Геров, завършила със златен медал Фундуклиевската гимназия в Киев.

¹⁵ Съпруга на Найдено Геров.

¹⁶ Учредителка на женското дружество „Просвещение“ в Калофер.

¹⁷ Авторката представя откритата от д-р Андриана Спасова кореспонденция между Н. Геров и неговата съпруга Мария Герова – 350 писма, които се пазят в архива на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (Соколова 2022).

Вие цѣль предали и увѣрили. Доволно е мене това с което мя увѣрявате, че мя почитате толко колкото Васъ уважава М. Д. (20).

Чувството за равнопоставеност с мъжа кара възрожденската жена да си позволява известно пренебрежение, ирония и критика към мъжкия пол:

Слабокровный г. Н. Н.!

Вие сте много красноречиви, а най паче в любовнитѣ; такава горяща любовъ, каквато показвате къмъ мене, то ми не направи никакво впечатление, като гледамъ такива слабы думы (21).

Тема в любовните писма е и несподелената любов, като адресантът използва подходящи за случая метафори и епитети, близки до поетичното творчество: „Сръдце! О бѣдно сръдце! Оно ся види като едно дръво исъхнало (12); Ахъ! Писувай ми такива цѣлителны рецеты (письмца)“.

Любовните писма са с повишена емоционалност, излъчват силни чувства и стилът е приповдигнат, за което са търсени подходящи изразни средства – разнообразни словосъчетания, част от които са с поетичен облик: *въ радость и веселие* (23), *тяжки оковы, вѣчныйятъ утѣшитель* (13), *непорочень ангель* (13), *горяща любовъ* и др. Личните изповеди се изразяват чрез риторични въпроси, а изреченията са в топло емоционален тон.

Прелюбопитна е кореспонденцията между съперници в полето на любовта. Сред българите през XIX век мъжкото достойнство се е защитавало не чрез дуели, както в Европа, а чрез словесни престрелки, които наблюдаваме в едно от писмата. Така нареченото **досадително** писмо е до некоректен съперник, който пуска клевети и нелицеприятни епитети по отношение на адресанта. В отговор на това обиденият пише писмо, с което защитава достойнството си след несправедливото „поруганіе“ по следния начин:

Слушамъ да ся забавлявате съ поруганіе на моето лице; Какво вы принуждава да измышлявате такива гнусны разговоры върху други невинны человѣцы? – Ако ли ви е виното причина, то азъ вы советовамъ повече да го промешяте съ вода. А напротивъ, ако стана можа вы направа да млькнете за всегда. Такива забавленія непроизлазатъ отъ образованы и учены главы; но съвсемъ просты и глупавы главы (22).

Въпреки гневния тон и заплахите в отговора интересен е завършекът на писмото, където авторът изповядва идеята за висока нравственост и интелигентно поведение, което изисква съвременният морал: „Послушайте мя; тоя советъ вы давамъ отъ челоуѣколюбіе, Вашъ Покорный слуга“.

И наистина в **заклучителната част на писмата** се съдържат винаги положителни послания, напомнят се нравствени ценности, сред които уважение, почителност, послушание и поздравии по вече установените шаблонни модели:

Съ истинно почитаніе, и съ усерднѣ признателность съмь на ваше благородіе, вашъ покорный Н. Н. (23); Най прьвото мое стараніе е да вы възблагодарѣ и съ сердечнѣ почестъ да бждѣ вѣчно ваша послушна дщеря (15). *Бждете увѣрени, още и въ това почитаніе, милостивый ми родителю! Послушный сынъ* (15). *Принеси сердечното ми поздравленіе* на Г-жа М. (14).

Понякога пожеланията представят повествователен текст, украсен с художествени елементи, както в следното писмо до приятел:

Желаемый ми Пріятелю г. Н. !

Скоро, скоро вече ще ся отдѣлите отъ насъ, скоро ще тръгнете въ пѣть далечень и трудень. Азъ ся моляжъ Богу, чтото да ся свръши благополучно и радостно, чтото Божіята милость да ви изпрати всичкы-тѣ срѣдства, да можете да прѣнесете тѣя трудности и да вы помогне да постигнете своето намѣреніе. Азъ ся надявам, че ще ся сподоба да вы видѣ пакъ въ животъ-тѣ сы, моляжъ вы покорно да споменете нѣкогашъ и Тогова, който умственно насѣдѣ слѣдва подырь васъ и желяжъ вамъ всяко възможно благополучіе, и съмь вашъ искренный доброжел.[атель]. Н. Н. (10).

Съответно в личните писма адресантите се идентифицират според роднинската и социалната си принадлежност: *Майка Твоя, Отецъ Твой, Твой съпругъ, Вашъ Пріятель*.

От гледна точка на актуалността на употребените думи се наблюдават остарели (архаични) и новопоявили се думи, много рядко и неологизми. Неутралната лексика е преобладаващата. В отделни писма с частен характер се срещат примери с емоционална и експресивна лексика в двете посоки – с положителен или отрицателен заряд (най-вече в любовните писма).

Част от тях съдържат елементи на художествената реч: цветисти епитети, инверсия, фигура етимология, риторични въпроси, възклицания. От съдържателна страна някои от писмата учудват с изразените философски разсъждения, нравоучителни съждения, чувства на тъ-

га и меланхолия, примесени с религиозна мистика – стил, който подсказва чуждо влияние.

Следващият текст е писмо образец до приятел, написан в подобен стил:

Кой вы е разказвалъ, че азъ плачж? Да ли може да плаче онай, комуто с отдавна (отколъ) изсъхнали сълзи-тъ? Сръдце! О бѣдно сръдце! Оно ся види като едно дръво изсъхнало. Никой го сега не може съживи; всички-тѣ ся съгласили да го забраватъ, всички-тѣ замлъчали! (12).

Или:

Прѣстанвамъ да ся лъжжъ отъ лъжливж-тж надѣждж на онова, което не е вѣчно. Нека всичко отиде по свойтѣ си рѣдъ. Ако вѣчно-то Същество е назначило намъ да ни даде добро сръце, вѣренъ пріятель зарадъ нашето утѣшеніе: то нашето не ще ни остави насъ. Азъ вече не жалж за правѣдныятъ, а по-вече ся утѣшавамъ, че чиста-та душа, като ся освободи отъ тяжки-тѣ окови прѣдстои въ обятія-та на вѣчныйтѣ утѣшителъ, като непорочный ангель ходатайствува за насъ. Каквото ты думашъ, така и азъ чувствувамъ. – Ахъ! Писувай ми по-често такива цѣлительни рецеты (писъмца). Азъ сега почитамъ дарбж-тж небеснж! Прощавай. И останвамъ твой истинный и вѣрный пріятель. Н. Н. (13).

Поради лексикалното многообразие текстовете на писмата са наситени със **свободни и устойчиви словосъчетания**:

Устойчиви словосъчетания:

бѣдно сръдце (12), *бѣдна вдовица съ три малки дѣчица* (18); *изсъхнали сълзи* (12), *тяжки оковы, златни обкови* (18) *вѣчныйтѣ утѣшителъ* (13), *непороченъ ангель* (13), *добро сръце, вѣренъ пріятель* (13), *чиста душа* (13), *душевна почесть* (10), *тѣжка скръбъ* (15), *последна воля* (18) *добри намѣренія* (17).

Свободни словосъчетания и изрази:

Пиша да ви израза своѣж-тж радостъ, която душата ми усеца (24); *Мои-тѣ мысли сѣж удавены безпрѣстанно въ меланхольж* (19); *красота-та Ваша смущава спокойствіе-то на духъ-тѣ ми* (19); *вашето прекрасно лице* (19); *Всуге ся труда да скръж пламика, който мя е цѣль обладалъ* (19).

Клишета:

Съ удоволствіе_въспріехъ ваши-тѣ испратенны ми пары, за което ви прѣблагодарж (14); *Съ това писмо извѣствувамъ; заключихъ 'приключих'* това писмо (28) и др.

Тези примери оставят впечатлението за доста добре обработена, наситена с художествени елементи реч. Посочените изразни средства са принос в процеса на обогатяването на лиричната лексика в новобългарския книжовен език.

Утилитаризмът на възрожденската епоха, чиято философия за полезност, смисленост и прагматика насочва книжовниците ни да създават дидактична литература, отправена към потребностите на времето. И писмовниците се оказват онези полезни книги, които издигат общата, езиковата и епистоларната култура на образованите хора, което сплотява възрожденското общество по пътя на неговата модернизация.

ЛИТЕРАТУРА

Александрова 2017: Александрова, Н. Българските авторки на любовни писма през Възраждането. [Aleksandrova, N. Balgarskite avtorki na lyubovni pisma prez Vazrazhdaneto.] // В: *Парачовешкото: грация и гравитация. Юбилеен сборник в чест на проф. Миглена Николчина* (ред. К. Спасова, Д. Тевев, М. Калинов). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2017, 682 – 698.

Вачкова 2022: Вачкова, К. Участието на една жена във формирането на българския епистоларен стил. (Девица И. Е.). [Vachkova, K. Uchastieto na edna zhena vav formiraneto na balgarskiya epistolaren stil. (Devitsa I. E.).] // *Отговорността пред езика. Т. 8. Сборник, посветен на проф. д-р Надка Николова*. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“ 2022, 122 – 133.

Гергова 1991: Гергова, А. *Книжнината и българите: XIX – началото на XX век*. [Gergova, A. Knizhninata i balgarite: XIX – nachaloto na XX vek.] София: Изд. на БАН, 1991.

Дамянова 1995: Дамянова, Р. *Писмата в културата на Българското възрождане*. [Damyanova, R. Pismata v kulturata na Balgarskoto vazrazhdane.] Шумен: Глаукс.

Доброплодни 1853: Доброплодни, С. *Писменник (Писмовник)*. [Dobroplodni, S. Pismennik (Pismovnik).] Земун: Сопроновата бързотиска, IV, 1853.

Енциклопедия 1988: *Българска възрожденска интелигенция*. [Balgarska vazrozhdenska inteligentsiya.] Съст. Н. Генчев, Кр. Даскалова. София: ДИ „Д-р Петър Берон“.

Меджидиев 1935: <http://www.gtrees.net/family.php?famid=F10639&ged=tree1> (12.10.2022).

Русинов, Гърдева 2007: Русинов, Р., М. Гърдева (съст.). *За български род и език. Възрожденските книжовници за българския книжовен език*. [Rusinov, R., M. Gardeva (sast.). Za balgarski rod i ezik.

Vazrozhdenskite knizhovnitsi za balgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007.

Соколова 2022: Соколова, З. Познатият и непознатият Найден Геров. [Sokolova, Z. Poznatiyat i nepoznatiyat Nayden Gerov.] <http://press.azbuki.bg/news/novini-2022/broj-28-2022/poznatiyat-i-nepoznat-najden-gerov/> (5.09.2022).

Трайчев 1922: Трайчев, Г. *Град Прилеп. Историко-географски и стопански преглед.* № 1 [Traychev, G. Grad Prilep. Istoriko-geografski i stopanski pregled.] София: Печатница Фотинов, 1925.

Шапкарев 1984: Шапкарев, К. *За възраждането на българщината в Македония. Неиздадени записки и писма.* [Shapkarev, K. Za vazrazhdaneto na balgarshtinata v Makedoniya. Neizdadeni zapiski i pisma.] София: Български писател, 1984.

Филдер 2021: Fielder, Grace. Letters from Jordanka Filaretova to Maria Vurnova 1865 – 1888. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“.* Т. 59, кн. 1, Сб. А, *Филология.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2021, 53 – 63.

**„НОВЪ ТУРСКО-БЪЛГАРСКИ ПИСМОВНИКЪ“
ОТ СТОИЛ ПОПОВ И ИВАН ЧОРАПЧИЕВ (1873)**

Надка Николова, Мийрям Салим
Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“

**„НОВЪ ТУРСКО-БЪЛГАРСКИ ПИСМОВНИКЪ“
(NEW TURKISH-BULGARIAN LETTER BOOK) BY STOIL
POPOV AND IVAN CHORAPCHIEV (1873)**

Nadka Nikolova, Miyryam Salim
Konstantin Preslavski University of Shumen

The article is an introductory part of the comprehensive study of the „New Turkish-Bulgarian Letter Book“ (1873) by St. Popov and Iv. Chorapchiev. It traces little-known facts from the life and activities of the authors, with which they refute the label „turcophiles“ given to them by contemporaries. The letter book is presented analytically and descriptively, considering the types of sample letters (63 letters), which are distinguished by genre, addressee and reason for writing. Their structure, addressing and dating are studied. Special attention is paid to label means – lexical and grammatical, oriented to two types of addressees: official and unofficial.

Key words: Revival, new Bulgarian literary language, letter book, letters, epistolary genre

Двамата автори на „Новъ турско-български писмовникъ“ (1873)¹ Стоил Попов и Иван Чорапчиев почти не са коментирани в историята на българската възрожденска култура. Причините са ясни: продукцията им не е художествена – те са предимно преводачи, вестникари, редактори и автори на учебна и административна литература,

¹ Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възрождане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката на РБ.

чиято дейност е оценена като маргинална в седемдесетте години на XIX в., когато българското общество отчетливо предявява претенции за ролята си в историческите, културните и политическите процеси, белязали последното десетилетие преди Освобождението.

Стоил Попов

Иван Чорапчиев

В реда на представяне на авторите на превода **Стоил Попов** е посочен първи – вероятно и ролята му в създаването е по-голяма. Знае се, че е роден през 1839 г. в Калофер в семейството на свещеника Димитър Малинков – „умен и любознателен“ човек, спомоществател на „Първичка българска словница“ (1848) от Ив. Богоров (Начов 1927: 439 – 440). По време на Руско-турската война, на 26 юли 1877 г., Д. Малинков бива убит от турците в родния си Калофер. Стоил Попов е първородният му син². Завършва класното училище в Калофер при Ботьо Петков и Спас Зафиров³ и вероятно още като ученик е имал интереси, тъй като по това време е спомоществател на три книги. Когато за известно време Б. Петков заминава в Карлово, Ст. Попов го последва, а след това продължава образованието си в Цариград. Ст. Попов е предпочетен за дописник и настоятел от Цариград на в. „Дунавски лебед“ (1860 – 1861). Същевременно работи като писар в кантората на братя Комсиеви в Балкапан хан, където се сближава със Ст. Бунев, с когото става член на младежкото бунтовническо сдружение „Верни приятели“. Двамата успяват да съберат 35 доброволци за легията на Г. С. Раковски. Финансиран от сдружението, Попов успява да ги заведе през Одеса и Букурещ в Белград; на връщане, предаден от шпиони, е арестуван в Сливен. Заподозрян е в участие в габровския бунт от 12 юни 1862 г., а месец по-късно е затворен в тъмницата в

² Вж. подр. във Видни български родове (URL).

³ Спас Зафиров е учителят по френски език на Ив. Вазов.

Одрин, а после в Голямото забтие в Цариград. Там е посетен от приятеля си Хр. Стамболски, тогава студент във Военномедицинското училище, който свидетелства, че Стоил не издава нищо пред турските власти⁴. От съдбата му живо се интересува Н. Геров, който влиза в контакт с руския консул. В отговор на загрижеността му С. Филаретов пише на Н. Геров писмо, в което го успокоява, че благодарение на редица ходатайства от „българитѣ търговци православни и унии“ в столицата е освободен. След 1 – 2 години Ст. Попов, навярно също с покровителството на българските търговци в Цариград, е назначен за „капукехая“⁵ и началник на униятското писалище за тескерета“ (Начов 1927: 441). Тази длъжност изпълнява до 1865 г. След създаването на Дунавския вилает и след неуспеха на българската уния в столицата по внушение на Др. Цанков заминава за Русе, където се задомява и остава да живее. Някогашният революционер започва да преподава турски език в русенското класно училище през 1868/1869 г. Същевременно взема „най-дѣятелно участие по черковния ни въпросъ, както и въ всички народни движения“ (пак там). Един от протоколите на Русенската община свидетелства, че е бил цял месец в Цариград „по народни работи“ и въпреки едномесечното му отсъствие заплатата му е била изплатена (Орловски 1906: 1078).

В Русе съдбата го среща с **Иван Чорапчиев**, който е родом от Копривщица. Знае се, че в Пловдивското централно училище е ученик на Й. Груев и на „многоучения парижки възпитаник Славиди“⁶. Младият Чорапчиев става един от най-добрите русенски учители. Правел впечатление с доброто си възпитание, тихия си характер и хуманното си отношение към учениците. Русенци дълго го помнят с ожесточената му борба срещу гръцкия митрополит Синесий и протосингела му – „зъл и коварен грък“ (Орловски 1906: 1069), в чието изгонване от Русе замесва дори учениците си⁷. Ив. Чорапчиев владеел много добре френски и турски език. През 1871 г. е избран за председател на читалище „Зора“ в Русе (БВИ 1988: 546). Плод на заниманията му са 9 книги, от които два учебника по френски (1863 и 1865, 2. изд. 1869 г.), както и турско-български буквар с три издания (1864, 1866 и 1875 г.),

⁴ Това е известно от биографията на д-р Хр. Стамболски, една част от която излиза в годишника на Казанлъшката дружба в София (Стамболски 1912: 163 – 203).

⁵ В случая – чиновник.

⁶ Димитър Славчев (Славиди) е един от най-изтъкнатите български педагози през Възраждането. Учител е на Й. Груев и Хр. Ботев (БВИ 1988: 598).

⁷ Подробен разказ за изгонването на гръцкия владика Синесий и участието на учениците вж. у Н. Жечев (Жечев 2018).

които са били доста популярни в българските училища, в които се изучават двата езика.

От биографиите на двамата се вижда, че Стоил ефенди, с което име става известен Ст. Попов, и Ив. Чорапчиев са имали не само близки интелектуални интереси и обща позиция по отношение на черковните борби. Дейността им като преводачи и редактори на българската част в двуезичния турски официоз „Дунав“/„Туна“⁸ едва ли е единствената причина за тясното им сътрудничество. Несъмнено между тях възниква приятелство, което има неподозирани от съгражданите им и турските власти корени. Братът на Ст. Попов, Киро Попов, завършва медицина в Букурещ, където се сближава с българската революционна емиграция – най-вече с Г. С. Раковски, Л. Каравелов и Хр. Ботев. След дипломирането си заминава за Карлово, където става известен и почитан градски лекар⁹; жени се за дъщерята на Райно Попович Елисавета. Знае се, че е бил „голям родолюбец и интимен приятел на Левски“ (Начов 1927: 444)¹⁰. Чрез брат си Киро именно Ст. Попов също става близък с Апостола. Твърди се със сигурност, че Ст. Попов „се сношавалъ съ В. Левски, който нѣколко пѣти ходил тайно у дома му нощемъ. Съ влиянието си той и на мнозина българи помагалъ“ (Начов 1927: 442). Смята се дори, че Ст. Попов е имал тайна връзка с руското консулство в Русе и е изпращал кореспонденция на емигрантските вестници в Румъния (Жейнов 2004: 36). Естествено, тези дейности остават в тайна до Освобождението. За съвременниците си Стоил ефенди, доверено лице с голямо влияние върху Мидхат паша и многоуважаван поданик на султана, е известен като туркофил, за което е бил обект на множество нападки¹¹. Зад привидната си фаса-

⁸ Седмичникът „Дунав“ („Туна“ на турски) е създаден по инициатива на Мидхат паша и излиза между март 1865 г. и юни 1877 г. Той е официалният вестник на Дунавския вилает и е списван на два езика: турски и български. В редакцията му влизат българите Стоил Попов и Иван Чорапчиев.

⁹ В Шумен се явява на колоквиум, след който легализира дипломата си и е признат от османските власти за лекар.

¹⁰ Д-р Киро Попов загива трагично по време на Руско-турската война: заради участието си в карловската делегация до руските войски в Казанлък е обесен в Пловдив в навечерието на Освобождението.

¹¹ Показателна в това отношение е критиката на дописник на в. „Турция“ относно статия на Ст. Попов във в. „Право“, с която настоява за преразпределение на епархиите. Авторът на статията в „Турция“ смята, че предложението му е нелепо, и напада Ст. Попов, като го критикува за мъглиявите фрази и за недотам добрия език на този „чиновник“, който е определен като „прость прѣводачъ“. Отбелязва се, че в. „Дунав“ все още има някаква чест благодарение на трудолюбието

да на благонадежден цензор и учител Ст. Попов обаче е извършвал народополезна дейност, останала скрита и дълго време неизвестна за русенци, които са запомнили него и Ив. Чорапчиев като туркофили. Позицията им на цензори на даваните за печат български книги и на преводачи във вестника ги е поставяла често на прицела на обществото, което ги е наричало „учени туркаши“ и не им е спестявало критики и подигравки¹². В освободена България народополезната дейност на Ст. Попов не остава невъзнаградена: той е назначен за отговорник на издавания в печатницата на Л. Каравелов и Н. Жейнов в. „Български левъ“ (с главен редактор Светослав Миларов); избран е за председател на Окръжния съд във Варна. Било му е възложено, като на добър познавач на турския език, да прегледа библиотеката на Осман Пазвантоглу. Ст. Попов е автор на 5 книги, последните три от които са издадени след Освобождението. Всички са на търговскоправна и наказателноправна тематика: „Царски търговски законникъ“ (1866) – превод; „Турско-български писмовникъ“ (1868) и 2-ро изд. „Новъ турско-български писмовникъ“ (1873) – превод; „Законъ за наказанията“ (1879); „Предизвикани обяснения“ (1880); „Сждебна критика“ (1881). Умира през 1890 г. в София.

По времето, когато се издава „Турско-български писмовникъ“ (1868¹³) и „Новъ турско-български писмовникъ“ (1873), Русчук е административен център на Дунавския вилает¹⁴, в който под ръководството на валията¹⁵ Мидхат паша се извършват важни административ-

на Ив. Чорапчиев. Намеква се, че сътрудникът му Стоил Попов не знае добре майчиния си език, и се препоръчва да се назначи нов, който да подпомага дейността на Чорапчиев, който трябва „сам да написува два цѣли вѣстника за недѣлята“.

¹² Вж. например ироничния отзив за „Новъ турско-български писмовникъ“ във в. „Независимост“, III, бр. 52, 15 септ. 1873, с. 416 (в раздела „Книжевно известие“), в който, между другото, съветват авторите да изпратят писмовника си на „виенската изложба“. Хр. Ботев дори демонстрира присмех и неприязън към Ст. Попов, за когото съчинява една епиграма.

¹³ Отвън годината е 1869-а, което е обяснимо, тъй като обявата за излизането на писмовника във в. „Дунав“ е в брой 402 от 25 август 1869 г., с. 804. 1868-а вероятно е годината, в която преводът е завършен.

¹⁴ Дунавският вилает обхваща цялата Дунавска равнина, включително Нишкия и Тулчанския санджак, Софийското и Самоковското поле и е управляван от Мидхат паша в периода 1864 – 1868 г.

¹⁵ Губернатор според съвременните представи.

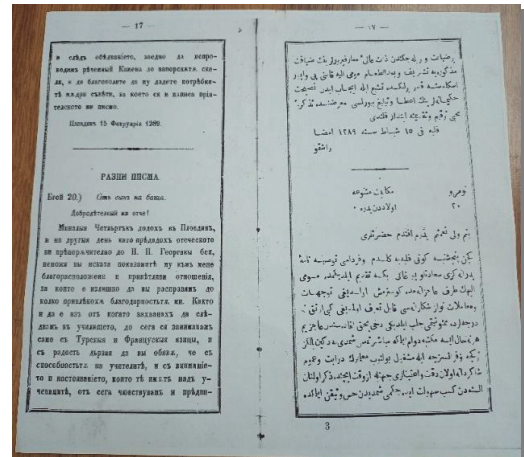
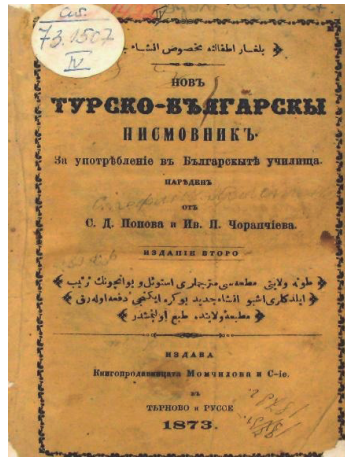
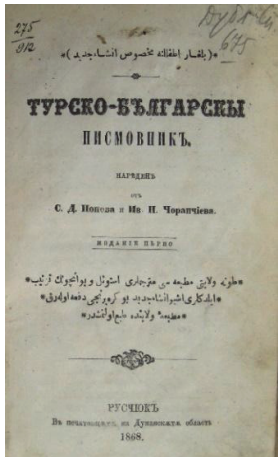
но-стопански реформи. Той е фигура от голям мащаб и остава известен в историята с реализиране на голяма част от идеите си за модернизирание на поверената му област. Валията привлича немалък брой образовани българи в управлението ѝ и е убеден, че всяко тяхно допълнително обучение повишава ефективността им в служба на османското правителство (Боянов 2018).

Една от инициативите му, останала обаче нереализирана, се отнася до езиковата политика, каквато Османската империя не осъществява през цялото време на колонизацията¹⁶. По същество тя е включвала двуезично образование, а може би и двуезична администрация. Към подобен извод водят преводите (може би по негова поръчка) на два законника: „Царский наказателный законникъ“ (1867) с преводач Ив. Чорапчиев и „Царский търговски законникъ“ (1867) с преводач Ст. Попов. Двата сборника със закони вероятно е трябвало да обслужват ползватели, владеещи двата езика, тъй като огледално текстовете са разположени в оригинал на десните страници, а на левите е преводът им на български език. Двуезичен е и издаваният от същите автори и вилаетски в. „Дунав“/„Туна“. За да улесни административното обслужване, губернаторът възлага и превода на т.нар. *инша*¹⁷ – сборник с образци на различни по жанр административни типови документи с формата на писма: заявления, молби, тъжби, протести, търговски интеракции и под. Така през следващата година се появява „Турско-български писмовникъ“. Като част от големия проект Мидхат паша финансира през 1865 г. създаването на Дунавската печатница в Русчук, чийто основател и директор е Др. Цанков. В нея се издават изброените двуезични издания¹⁸, едно от които е писмовникът¹⁹ на Ст. Попов и Ив. Чорапчиев.

¹⁶ Вж. подр. Николова (2004: 38 – 40) и посочената там литература.

¹⁷ Думата *инша* е арабска и означава ‘разкриване, изобретяване, създаване’. Като епистографски термин *инша* е със значение на ‘съчиняване на литературен текст’ (1); ‘редакция на писмо или документ’ (2); ‘писмен образец’ (3). Като канцеларски термин *инша* е документ или писмо, изготвено от писар (Стайнова 1974: 87). Използва се и в смисъл на ‘писане, изкуство на писане’, а сборниците с подбрани писма образци с официален или неофициален характер също са наричани *инша* или *мюншеат* (ИЕ URL). Подробно за османотурските *инши* вж. у М. Салим (2022).

¹⁸ Освен тях и множеството различни формуляри от печатницата излизат 160 книги, от които 159 са на български език. Значението на печатницата е сполучливо обобщено от И. Жейнов: „Можем спокойно да определим печатницата в Русе като българска културна институция през Възраждането“ (Жейнов 2004: 14).

По своя характер писмовникът е двуезичен: текстът на османотурски със своя собствена буквена номерация заема десните страници, огледално на тях – на левите, е българският еквивалент също със своя собствена номерация. Съставителството на турската част е на Попов и Чорапчиев, съпроводена от „Българския имъ прѣводъ“ (4)²⁰, направен също от тях.

Заглавната страница е с художествено оформен шрифт, с който на османотурски е написано: „Tuna Vilayet Matbaası mütercimleri İstoil ve Yovanço'nun tertip eyledikleri işbu İnşa-i Cedid bu kere birinci defa olarak Matbaa-i Vilayette tab olunmuş“ (Този нов писмовник, съставен от Стоил и Йованчо, преводачи в Печатницата на Дунавския вилает, се отпечатва за първи път).

От **предговора** в началото на българската част на писмовника става ясно, че сборникът е издаден за улеснение на онези млади българчета, които изучават официалния език на империята в българските училища. Според съставителите, макар и до момента „да сж ся издали... Турско-българскѣ Грамматикѣ, буквари и други подобни книги“, които дават възможност да се чете и пише на турски език, ползата не е голяма. Иишите, „които служат като водители за обучение въ съчиненіето и писмото, не сж нарѣдени по улеснителнѣ нѣкоя системѣ, сир. въ начялото имъ не сж вмѣстени нѣкои простички и лесновразумителни образци“ (3). Напротив, те „начинатъ отъ прошенія до Н. В. Султанътъ и до министритѣ, и отъ тъмни и завезани ласкателни писма, отъ които по опытъ ся е доказало, че младитѣ ученици немогѣтъ да придобиятъ ожидаемѣтъ ползѣ“ (3). Съчинителите, чие-

¹⁹ Това не е първият писмовник, отпечатан в Дунавската печатница – през 1870 г. там се издава „Писмовниче“ на Стефан Попов и Петър Аврамов.

²⁰ В скоби без отправка за източника се цитира от „Новъ турско-български писмовникъ“ от 1873 г.

то намерение е да предоставят „едно улеснение на съотечественниците ни“ при общуването с османските институции, предлагат двуезичен писмовник, който бързо се изчерпва и поради ползата от него го преиздават през 1873 г. Това става ясно и от тяхната *Забележка след Предисловието* на изданието от 1873 г., която гласи:

„Настоящият Писмовникъ, който ся издаде прѣди три години, понеже ся пріе и въведе въ почти всичкытѣ почти Българскы училища, ный по поканваніето на мнозина отъ учителитѣ, които прѣдаватъ османскыятъ языкъ, издаваме го сега втори пѣтъ съ нѣкои поправки и допълненія“ (4).

Поради пълнотата на второто издание всички по-нататъшни аналитични описания и коментари са върху него.

Освен с образците на документи за кореспонденция писмовникът е еталон и за османотурско „краснописание“. Още в началото на изданието авторите отбелязват:

„Турскитѣ писмовници въобще ся печататъ на литографія съ рѣкописни букви, щото служат и като образци за краснописаніе. Тоя обаче нашъ писмовникъ, за по добро напечатъ ся съ печатни букви, каквото да ся чете по лесно, защото рѣкописнитѣ Инши като неможатъ да ся отпечатватъ чисто, ученицитѣ посрѣщатъ доста мъчноти в четеніето им; а за да имжтъ предъ очи почеркътъ на най употребителното писмо, називаемо рика, което да им служи като образъ за краснописаніето на тоя языкъ, избрахъ ся нѣколко отъ разнитѣ образци, и ся отпечатяхъ на литографія и на особнж колж, която ся прибави въ края на Писмовника“.

Писмовникът съдържа общо 63 образца на писма, като някои видове са с по няколко примерни текста. Образците са изрядно номерирани и озаглавени. Всяко писмо е снабдено със заглавен обяснителен текст, който един вид класифицира вида му и облекчава ползвателя, търсещ подходящия образец, напр. „Образъ на илми-хаберъ, който ся дава за да ся каити (подпише) пѣтно тескере“ (6), „Образ на съгласително, което ся прави за съставленіето на едно търговско дружество отъ двѣ или повече лица“ (12) или „Образци за прѣпорѣчителни и посѣтителни писма“ (24).

Личните писма са само четири: това са две писма от син към баща и към майка, едно от баща към сина си и отговор от сина. Останалите 59 образца имат административно-стопански, търговскоправен и счетоводен характер и са предназначени за различни получатели. Това са 13 варианта на *разписки* (т.нар. илми-хабери) по различни пово-

ди, 3 варианта на *договори* (т.нар. контракти), *покани* (т.нар. призователни писма за бал, приятелско събиране и угощение). В специален раздел са подредени *търговските писма*: от съдружник до съдружник (два варианта), напомняне за издължаване по заем и отговор, 6 вида препоръчителни писма, честитка за заемане на административен пост, 11 варианта на прошения и 9 варианта на прошения за възлагане на дела на търговски съдилища. Накрая са т.нар. *протести* (апело). На част от писмата получателите са българи – това са личните писма, писмата до съдружници и приятели. На останалите писма получателите са административни лица мюсюлмани, ползващи османотурски език.

Естествено, първични са образците на османотурски език²¹. Те носят определени особености по съдържание и структура, като цяло характерни за времето на съставянето им. По принцип различните по вид османски епистолярни документи имат специфична структура, която в относително кратък период се дооформя и утвърждава в масовата практика. Установени веднъж, отделните елементи на структурата се запазват непокътнати във времето. Еднообразната информация се поднася по предварително очертан маниер, но по своя строеж многобройните типове документи представляват образци, а не строги формуляри (Андреев 2009: 216 – 217). С времето в търсене на по-ефективно изразяване канцеларистите, респ. авторите на епистолярни сборници, се отклоняват от създадената норма, което благоприятства разчупването на установените модели и въвеждането на нови формули. По-голяма динамика и различия при редактирането на шаблоните се забелязва в ранните документи, а в по-ново време структурата е и по-опростена. Тези особености се отразяват върху превода им на български език, който е също с доста свободна постройка и в езиково отношение е сравним с останалите български писмовници (част от които също са преводни – главно от гръцки и френски).

Една от особеностите при превода е, че там, където трябва да се напишат **собствени имена** – антропоними или топоними – **и дати**, е написано *еди-кой (си)*, *еди-къде (си)*, *еди-кога (си)*. За целта в турската част на писмовника на Попов и Чорапчиев още в началото са дадени на арабица някои топоними (градове, държави и столици), напр. *Истамбул (sic)*, *Русчук*, *Едрене*, *Търново*, *Филибе*, *Варна*, *Тулча*, *Видин*, *Ниш*, *София*, *Зиштови*, *Хезарград*, *Шумнъ*, *Джума-и атик*, *Плевне*, *Ивраджа*, *Лофча*, *Хаскъой*, *Дубнидже*; *Девлет-и Алие Истамбул*

²¹ За повече подробности, свързани със съдържанието, структурата, езика, речевия етикет, стила и датирането на османотурската част, както и с предаването на чужди собствени имена, вж. М. Салим (2020).

(sic), Ингилтере Лондра, Франса Парис, Австрия Виена, Прусия Берлин, Русия Петербург, Италия Рома, Испания Мадрид, Юнанистан Атина, Сърбия Белград. Със специфичната фонетична промяна на българските антропоними, започващи с две и повече съгласни, пред които се поставя буквата елиф²², са написани на арабица – *Ъстоян, Ъзлатан, Ъзлата, Ъстойка*. Разбира се, на арабица има и много други български и мюсюлмански лични имена: *Янко, Богдан, Жиляско, Райна, Руска, Недялка, Юванка, Кемал, Рафет, Тевфик, Рефик, Сабри, Ръфат*. В писмата на български обаче собствените имена са написани според облика им в българския език.

В края на изданието, след текстовете на български език, авторите на Писмовника записват с арабица и съкращенията на месеците по лунната и слънчевата година (руми). **Датировката** на писмата образци в сборника е нередовна, повечето писма не са датирани; когато е налична, е представена в няколко варианта.

- В края на писмата с типичен епистоларен характер – между членове на семейството, между съдружници и приятели, т.е. в писма, чиито получатели са българи (или предполагаемо българи), датирането е по християнското летоброене, напр. *15 Февруарія 1873* (18), *Цариградъ 15 Априлія 1873* (21). По християнското летоброене е датирането и в края на предисловието: *Руссе 1 Юнія 1873*.

- В разписка под № 5 датировката е по мюсюлманското летоброене (т.нар. хиджра), но вътре в писмото е по християнското – *На 20 ый Януарій 1873 отъ Р. Х.* (7). В следващата разписка под № 6 пък е изцяло по хиджра – и вътре в писмото, и в края му: *На 20-ый Рамазанъ 1289 год. (отъ егира)*²³ (7 – 8).

- В останалите датирани писма, особено в тези, чиито получатели са мюсюлмани, най-често името на месеца е на български, а годината – по мюсюлманското летоброене, напр. *Пловдивъ 15 Февруарія 1289* (17), *Цариградъ 14 Юлія 1289* (18).

Тази неунифицираност в датирането може да се обясни с това, че съчинителите са двама. Навярно между тях липсва уговорка как да се направи – дали да се уеднакви, или да се дадат няколко варианта, кой от тях да се препоръча и под. Подобна непоследователност е характерна и за други съчинения от двама автори. Пример тук може да бъде „Писмовниче“ (1870) от Стефан Попов и Петър Аврамов, в чиито образци също е налице подобна несистемност относно правописа, езика и др. детайли.

²² Елиф (ﺍ) предава протетичната гласна „и“ в началото на името.

²³ Егира – местно название на хиджра (вж. Ислямски календар: URL)

В епистоларния стил от особен интерес е **етикетът**, препоръчван в писмата, тъй като той е несъмнено отражение на етикета през XIX в. Ръководствата за писане на писма имат безспорен принос за формиране на етикетните норми в българската писмена и устна комуникация. „Новъ турско-български писмовникъ“ обаче има особено място сред тях: повечето от образците са адресирани до държавни институции и до висшите сановници, които ги ръководят. Тези писма следователно имат официален характер и етикетът, следван в тях, съществено се различава от етикета в писмата, разменяни между членове на семейството, между приятели или между кореспонденти, споделящи бремето на една и съща професионална дейност. Също като тях обаче етикетът в писмената епистоларна комуникация има две главни изражения: **обръщенията и формите за число на местоименията и глаголите**.

Характерното е, че не всички **официални писма** имат обръщения. Такива са писмата от № 1 до № 19 – образци на молби за издаване на тескере; за удостоверение, което да послужи на карантината, за да се погребее мъртвец; записи на заповед за паричен заем; документ за анулиране на унищожена полица; образци за залог, полици, бонове, договори, поръчителства; документи за издължаване след ликвидация на дружество и др. Липсата на обръщение всъщност показва, че адресатът не само не е посочен, но е от най-общ характер, напр. „и ся поднася на честното правителство“ (6). Някои от писмата са написани в 1 л. ед. или мн.ч., напр.: „С настоящето съгласително ся условиямъ съ...“ (14), „Съ настоящето издължително обявяваме“ (15). В тях често присъстват безлични глаголи, напр. „даде ся на карентинжтж настоящія илми-хаберъ“ (7), „притежяніето ми да ся продаде чрѣзь правителството, и отъ стойносттаж му като ся извади количеството, което съмъ дължень, и ся продаде на рѣченныя търговецъ“ (8). За образците на полици са характерни повелителните глаголни форми от типа на „бройте на заповѣдѣтж на...“ (10). Този вид образци, макар и някои с битови подробности, се доближават до формулярите с типови текстове, които облекчават ползвателя – с малки изменения писмото е готово за изпращане до кой да е адресат.

Интересни са трите покани за светски събития – за бал, за частно събиране с развлекателен характер и за изпращане с тържествено угощение на младеж, който ще учи в Париж. Всички те нямат обръщение в началото, но вътре в писмата се срещат обръщения от типа на „умолява и ваше благородіе“ (16) или „моля ваше словесіе“ (16) (в третата покана, отправена вероятно към учителя на младежа).

Особен раздел представляват т.нар. „Търговски писма“ – от № 24 до № 34. Те са написани от първо лице и са „Отъ съдружникъ до съдружникъ“ (20), а едно от тях е покана за плащане на дълг, последвано от „Отговоръ на горнето“ (22 – 24). Те започват с лаконичното и учтиво, но неангажиращо обръщение „Господине!“. Препоръчителните и посетителните писма са представени от няколко варианта – едни са адресирани до официални лица и институции, а други – до познати лица. Последните имат по-личен характер – пишешите се интересуват от здравето и благополучието на другия, съдържат детайли от събития, но нямат обръщения. Другите – едно от тях адресирано до „славното прѣдсѣдателство на Държавныйя съвѣтъ“ (26), както и честитката по повод на повишение в ранг на овластено лице също са лишени от обръщения, но вътре в текста се срещат апелативни изрази от типа на „Вашето милостиво прѣдсѣдателско Высочество“ (27), „В. Благородіе“ (28).

Макар и определени от авторите като търговски, в някои от писмата е налице лично отношение, напр. образец № 29 е отговор на молба за подпомагане на брата на адресанта Николаки, който има нужда от ориентация в непознат град и връзки с други търговци. В последвалия отговор писмописецът нарича първия „приятелю мой“, с когото го свързва „сърдечно братство“ (26). Звателната форма *приятелю* не е поставена в началото обръщение, но би могла да се тълкува като обръщенията в личните писма.

Специфичен епистоларен жанр са т.нар. прошения – това са писмата от № 35 до № 58. Тези образци имат изразен наративен характер, те описват различни събития, изпълнени са с детайли, което ги прави уникални. Някои от образците започват директно с изложението на молбата; други имат обръщения с официален характер, напр. „Ваше Прѣвѣсходителство!“ (30), „Ваше Высочество!“ (36). Поспецифични са онези прошения, които започват с изразите „Покорно прѣдствленіе“ или „Покорно прошеніе“ на отделен ред. При част от тях като че ли това е определение на жанра, при други обаче удивителният знак ги доближава до идеята за обръщение.

Писмата с официален характер приключват със задължителен завършек, имащ стойността на подпис: „Въ всѣкакъвъ случай остоямъ покоренъ на Вашитѣ заповеди“ (55), често съкратени до „Въ всѣкакъвъ случай и пр.“. Вероятно това е формула, рамкираща текста между завършека и обръщението или „Покорно прѣдствленіе“/ „Покорно прошеніе“, която придава административна специфика на образа. В нито едно от писмата не е посочено къде и как се вписва името на адресанта.

За разлика от официалните писма, адресирани до различни институции и овластени лица, *личните писма* имат обръщения: „Добродѣтелный ми отче!“, „Благодѣтелная ми майко!“, „Любезный ми сыне!“, „Благодѣтелный ми отче!“. Те илюстрират употребата на звателни форми (*сыне, отче, майко*) – напълно актуални за ХІХ в., придружени с пълните архаични форми на предхождащите ги прилагателни. Докато формите за м.р. ед.ч. се закрепват и се употребяват в съкратен вариант и в наши дни (напр. *драги, любезни, скъпи, мили* и под.), то прилагателните в ж.р. се унифицират с основната си форма. Личните писма завършват различно: едно от тях има в края си, написано с курсив, „Подписьтъ:“ (18), друго – с „Покорныйтъ вы сынъ“ (18), другите две нямат завършеци.

Във всички писма, независимо от характера си на официални или частни – дори до членове на семейството, в които писма тонът е интимно-поверителен, личните и притежателните местоимения за второ лице са в множествено число, напр. „Вый... Вашето Высоко покровительство и милость“ (28), „на Вашятъж высокъ милость и добринъж“ (27) и под. Глаголните форми са също в мн.ч., напр. „Вый знаете пріятелю“ (26), „рѣшително вы напомнимъ сыне мой, че вый ще ся лишите отъ отеческите ми милости“ (19), „отеческото вы писмо“ (19), „нуждно е да станете въ чяса“ (22), „не сте ни върнали и заплатили“ (23). Както се вижда от примерите, част от местоименията са записани с главна буква, но друга, и то по-голямата, започват с малка. Видно е, че авторите не са обмислили унификацията на правописа им може би защото оригиналът, който е написан с арабско писмо (рика), не ги изписва с главна буква – в него изобщо липсват главни букви.

В съответствие с това съчетаващите се с местоименията лични глаголни форми, без оглед на това за кое време, са винаги в множествено число (вж. приведените в предходния абзац примери).

Този рядък случай на двуезичен писмен паметник на българската книжнина документира много неща: намеренията на османското правителство в лицето на Мидхат паша да легализира участието на българския етнос в империята в социално, правно, стопанско и административно отношение чрез лостовете на езика (с естествената доминация на турския етнос въпреки численото превъзходство на българите във вилаета). Може би именно чрез езиковото включване той е имал намерението да положи основите на османска нация. Това е пример за осъзнаване на силата на книжовния език като един от сим-

волите на нацията, а също така и на ролята на езиковата политика в държавното управление. Така или иначе вътрешнополитическите борби и руско-турската война, донесла Освобождението, осуетяват плановете му. Налице остават обаче двуезичните издания (има се предвид не само писмовникът, но и вестникът и двата законника). Българската част на писмовника документира един доста модернизиран, стъпил в основните си черти на говоримата реч и едновременно с това култивиран, изчистен откъм архаизми и диалектизми език, предшестващ културния език на българите след Освобождението.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев 2009:** Андреев, Ст. Към въпроса за датирането на недатираните османски документи от XV – XVIII век. [Andreev, St. Kam varprosa za datiraneto na nedatiranite osmanski dokumenti ot XV – XVIII vek.] // *Годишник на Висшия ислямски институт*. София: Висш ислямски институт, 2009, 213 – 229.
- Боянов 2018:** Боянов, Ст. *Институции и архиви в Източна Румелия (1878 – 1885)*. *Електронна библиотека по архивистика и документалистика*. [Boyanov, St. Institutsii i arhivi v Iztochna Rumeliya (1878 – 1885). Elektronna biblioteka po arhivistika i dokumentalistika.] <https://electronic-library.org/books/Book_0080.html> (14.05.2022).
- Жейнов 2004:** Жейнов, И. *Печатарството в Русе*. [Zheynov, I. Pechatarstvoto v Ruse.] Русе: Дунав прес, 2004.
- Жечев 2018:** Жечев, Н. *Епичната битка на русенци със Синесий*. [Zhechev, N. Epichnata bitka na rusentsi sas Sinesij.] <<http://patrioti.net/%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%8A%D1%81-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%B8%D0%B9/>> (27.04.2022).
- Начов 1927:** Начов, Н. *Калофер в миналото*. [Nachov, N. Kalofer v minaloto.] 1927.
- Николова 2004:** Николова, Н. *Билингвизмът в българските земи през XV – XIX век*. [Nikolova, N. Bilingvizmat v balgarskite zemi prez XV – XIX vek.] Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2004.

- Орловски 1906:** Орловски, Ст. Из историята на учебното дело в Русе до Освобождението. [Orlovski, St. Iz istoriyata na uchebnoto delo v Ruse do Osvobozhdenieto.] // *Училищен преглед*, 1906, № 10.
- Салим 2020:** Салим, М. Един образец на османската делова кореспонденция: „Турско-български писмовник“ от XIX век. [Salim, M. Edin obrazets na osmanskata delova korespondentsiya: „Tursko-balgarski pismovnik“ ot XIX vek.] // *Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“*. Факултет по хуманитарни науки. Том XXXI А. Шумен, 2020, 169 – 184.
- Салим 2022:** Салим, М. По следите на османското епистолярно изкуство илм-ю инша. [Salim, M. Po sledite na osmanskoto epistolarno izkustvo ilm-yu insha.] Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2022.
- Стайнова 1974:** Стайнова, М. Към въпроса за османския епистолярен жанр. [Staynova, M. Kam voproasa za osmanskiya epistolaren zhanr.] // *Studia Balcanica*, 1974, № 8, 87 – 106.
- Стамболски 1912:** Стамболски, Хр. Биография на доктора Хр. Т. Стамболски от Казанлък. [Stambolski, Hr. Biografiya na doktora Hr. T. Stambolski ot Kazanlak.] // В: *Казанлък въ миналото и днесъ. Годишникъ на Казанлъшката дружба въ София. 1904 – 1910*. Кн. I. София, 1912, 163 – 203.

СПРАВОЧНА ЛИТЕРАТУРА

- БВИ 1988:** Генчев, Н., Кр. Даскалова (съст.). *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия*. [Genchev, N., Kr. Daskalova (sast.). *Balgarskata vazrozhdenska inteligentsiya. Entsiklopediya*.] София: Д-р Петър Берон, 1988.
- Видни български родове:** GTrees.net. Видни български родове. [GTrees.net. Vidni balgarski rodove.] <<http://www.gtrees.net/individual.php?pid=I28846&ged=tree1>> (15.04.2022).

***ЕЗИКОВЕДСКА
БЪЛГАРИСТИКА***

ГРАФИЧЕН МОДЕЛ НА ГЛАСНАТА È ОТ РОДОПСКИ ГОВОР¹

Мирослав Михайлов
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

GRAPHIC MODEL OF THE È VOWEL FROM THE RHODOPE DIALECT

Miroslav Mihaylov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This article offers a graphic model, a visualization of a variant of the vowel [è] and the corresponding phoneme [ê]. We present accurate data for a specific pronunciation in the Bulgarian Rhodope dialect of the village of Glavki, Xanthi region. Based on accurate measurements of the physical parameters of the particular speech variant of the phoneme [è], calculated by specialized software, we place the sound in the cardinal vowel system of the International Phonetic Association. A low back vowel is attested, as is the Old Bulgarian vowel ѣ.

Key words: spectrogram, allophone [è], Rhodope dialect, vowel ѣ

В българската литература по историческа, диалектна и съвременна фонетика вокалът [è] е привличал интереса на множество изследователи. В тази статия е анализиран изговор на гласната [è] от личен фоноархив, некомпресирани звукови файлове, съдържащи гласовите данни на стотици носители на родопските диалекти. При нашата теренна работа записваме лицата без тяхното знание, така записите съдържат естествена непреднамерена и необработвана реч. Чрез съвременна техника и компютърни програми получаваме обективни данни за изговора на многократно описваните в българската и славистичната диалектоложка литература вокали.

¹ Изследването е осъществено с финансовата подкрепа на проект „Интерактивна лингвистична карта на Родопите (в акустичен аспект)“, СП 21 – ФСМ – 003 към Поделение НПД на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Приложените по-долу графични модели за вариантите на гласната [ê] са получени чрез софтуерния продукт Excel. Изведени са седем дискретни стойности на формантните честоти на една гласна [ê], изчислени от програмата Speech Analyser. Същата програма измерва дължината на звуковете и техния интензитет. В част от визуализациите е ползвана системата на кардиналните гласни, създадена от Международната фонетична асоциация. Самите записи са обработвани с програмата Audacity 1.3.12-beta, като с помощта на последния софтуер се откъсват от целия запис фразите за акустичен анализ. Записите са правени с диктофон Olympus (linear PCM recorder) модел LS-100.

Звуковете в родопските говори са описвани от зората на проучванията върху най-южните славянски диалекти. При проучванията от предишните два века се представят рефлексите на старобългарските вокали в конкретния говор. Тогава авторите не са имали възможности да засвидетелстват самия изговор, тоест просто да правят записи, и описанията са въз основа на лична преценка.

Вече през 2022 г. съществува сериозно количество литература, което дава възможност за анализ. Обобщението на материалите силно се затруднява от многото автори, които по свой си начин са възприемали – чували и фонологично интерпретирали – срещаните от тях особени звукове в местните говори. Съвременните изследвания се затрудняват от многото графични знаци в досегашните публикации. Бих дал за пример и колебанията на Христина Тончева и Иван Илиев, изразени в монографията „Говорът на село Припек, Джебелско“. По отношение на предишни публикации за рефлексите на старобългарската гласна ѱ се казва „примери като бел – бели, гулем – гулеми, в които е възможно е да отбелязва ê“ (Тончева, Илиев 2016: 18).

Автори като А. Теодоров-Балан възприемат особените родопски алофони (застъпници на старобългарските вокали ѱ, ѱа, ѱа, ѱж) като дифтонги и използват двубуквени съчетания за тяхното отбелязване. Техните констатации се основават преди всичко на обнародваните от Стою Шишков материали в списанията „Родопски старини“ и „Родопски напредък“. А. Теодоров-Балан предава така нареченото широко ô с графемите оâ, оа, твърдейки че е дифтонг, в многократно цитираната статия „Един особит звук в родопското наречие“ (Теодоров-Балан 1904: 544 – 574) и в „Родопското наречие“ (Теодоров-Балан 1904 а: 111 – 127).

По отношение на застъпниците на стб. гласна ѱ (съответно вокалите *широко ê* и звуковия компонент, отбелязван графично като 'à) дискусиите са повече, тъй като въпросът се обвързва с важните теми за

класификацията на българските диалекти и за родината на славянската писменост. След излизането от печат на двата големи труда на Л. Милетич – „Източните български говори“ и „Родопските говори на българския език“ (Милетич 1989; Милетич 2013) – се възприема писането на двете особени родопски гласни с по една графема, която е доуточнявана с допълнителен диакритичен знак. Самият Л. Милетич добавя точка над буквите *e* и *o*, тоест *é*, *ó*. През втората половина на ХХ век се налагат графемите *ê*, *ô* основно според вижданията на Стойко Стойков.

В много описания на говори от Родопите с графемите *ê*, *ô* се отбелязва наличие на звукове с фонологична роля (Кабасанов 1963). Становището на А. Теодоров-Балан за дифтонгичен характер на звуковете *ê*, *ô* бързо се отхвърля, като се налагат идеите на Стойко Стойков от статията „Към вокалната типология на родопските говори“ (Стойков 1968) и главно даденото в неговата „Българска диалектология“: „Съществена особеност е и широкото *e* (*ê*) вместо стб. ѣ без оглед на ударение и характер на следващата сричка: *снѣк* – *снѣгòт*, *гул'ѣм* – *гул'ѣми*, *вр'ѣме*, *в'ѣтер*, *чел'ѣк*. Такова широко *e* се среща и вместо стб. ѣ във всички положения: *йѣ* (*аз*), *йѣгне*, *йѣм* (*ям*), *йѣли* (*яли*), *дòш'т'ер'ѣ*, *ж'ѣба*, *ж'ѣлну*, *кош'ѣра*, *коч'ѣн*, *ч'ѣш'а*“ (Стойков 1993: 129 – 130).

Даденият от нас графичен модел за изговора на един конкретен вариант на гласната [*ê*] в етимологичните позиции на старобългарската гласна ѣ се основава единствено и само на обективни измервания на акустичните параметри на конкретния звук. До седемдесетте години на ХХ век се разчита само на слуха на диалектолога. Затова и звуковете се описват предимно артикулационно. Дава се информация за движенията на говорните органи при речеобразуването. За тогавашния етап водещи са идеите на Стойко Стойков, обобщени в труда „Увод във фонетиката на българския език“, чието първо издание е от 1955 г., но то се поправя и допълва до третото издание от 1966 г.

Все още в българската фонетика не са утвърдени и приети стандарти за физическите измервания на звуковете от речта. Да се каже какви точно параметри има звученето за гласната [*à*], измерено с нейните обективни формантни стойности, времетраене, интензитет и др. Досега това се прави не въз основа на акустични измервания на конкретния звук в речта, а въз основа на личната субективна преценка и фонологичното чувство на дадения изследовател. Сравнява се с данните от изследването на Димитър Тилков (Тилков 1983).

Етап в развоя на българската фонетика представляват трудовете на Владимир Жобов, обобщени в книгата „Звуковете в българския език“ (Жобов 2004). В следващите страници даваме графичен модел

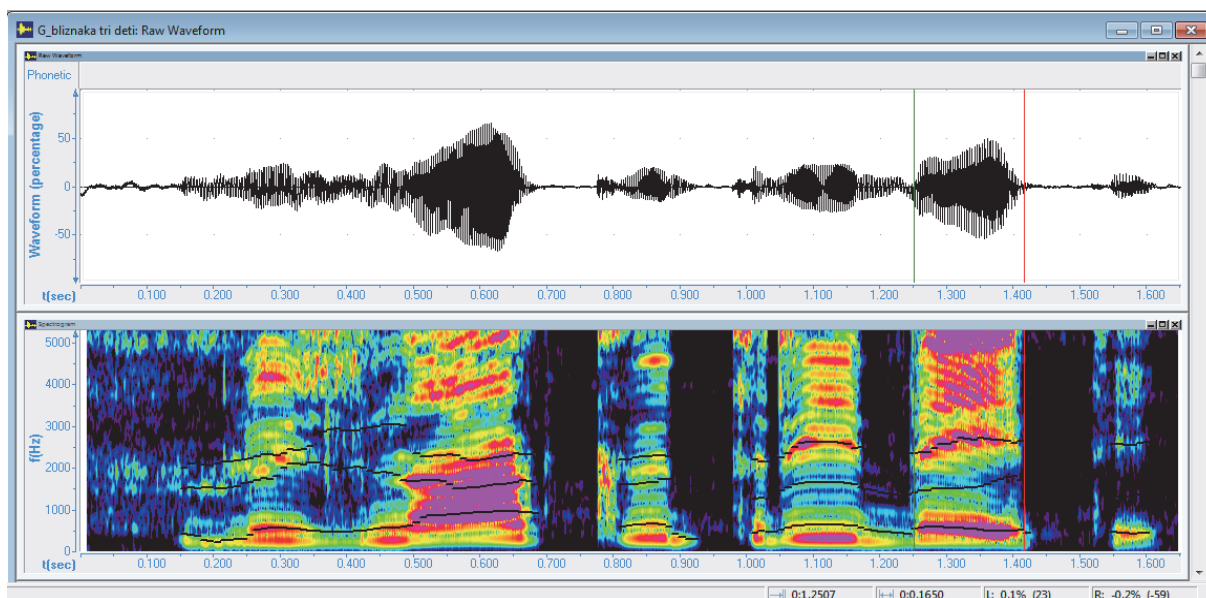
на вариант на гласната [ɛ̃]. Представяме множество спектрограми за изговора на алофон на гласната [ɛ̃], засвидетелстван в съвременното състояние на архаичния български родопски говор на село Главки, Ксантийско. Записът е направен от автора през 2020 година.

В етимологичен аспект следва да бъде посочено, че анализираният звук е вариант на старобългарската гласна Ѣ, а от гледище на съвременната фонология на българския език конкретният фон е речеви вариант на фонемата [ɛ̃]. В изследването е приет метод, при който регистрираният фон се визуализира в системата на кардиналните гласни (предавана като точка в ниската част на спектрограмите).

Представяме данни за вариант на фонемата [ɛ̃] в етимологичните позиции на стб. вокал Ѣ от словоформата дѢти от дѢти I, ж. р. -ї- осн. мн. ч. ‘деца’ (Стоянов, Янакиев 76: 137). Следва да отчетем, че в диалекта на село Главки, Ксантийско, е запазена старобългарската форма и се изговаря [dɛ̃ti] – в съвременния български книжовен език е приета словоформата [dɛ̃tɔ], получена от старобългарското дѢти чрез звукови промени. Реализираният изговор е във фразата [bliznàkə trɪ dɛ̃ti].

На следващата спектрограма сме очертали с двете вертикални линии мястото от вълновата форма, в което е произнесена гласната [ɛ̃]. Времетраенето на гласната [ɛ̃] е 165 ms, което е напълно в стандартите за произношение на широка ударена гласна в родопските говори.

Спектрограма за изговора [bliznàkə trɪ dɛ̃ti] – Главки

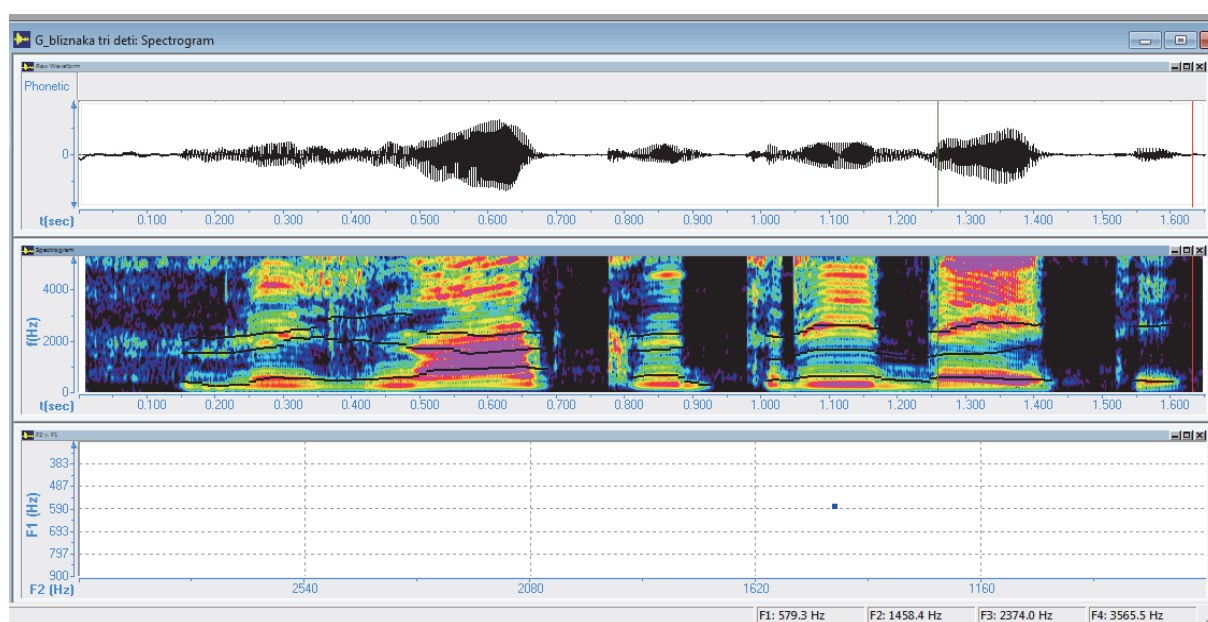

На самата спектрограма е видно, че гласната [ɛ̃] от словоформата [bliznàkə] има по-силен интензитет и по-голямо времетраене, но тя носи фразовото ударение, така че закономерно е с по-голям интензи-

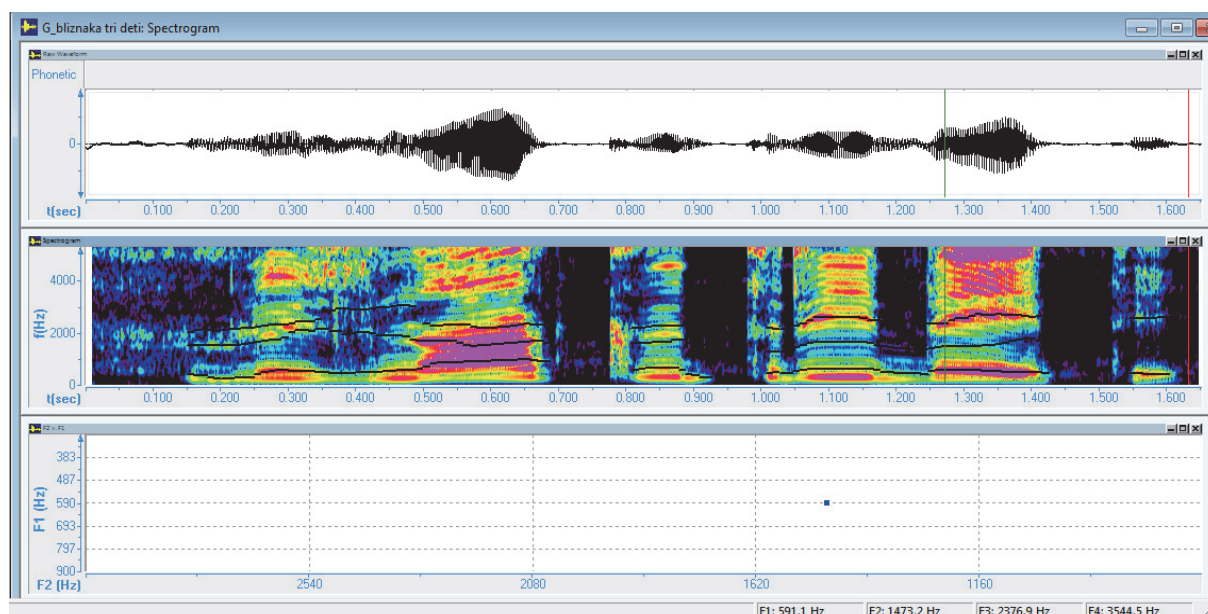
тет и повишена дължина, която всъщност е 193 ms (без да даваме специална спектрограма).

Говорещото лице артикулира много ясно и аудитивно е безспорно, че е произнесен алофон на фонемата [ɛ̞]. Акустичният анализ показва стойности за F_1 и F_2 , които силно контрастират на досегашните описания на формантите на гласната [ɛ̞] за българския език. Все пак нека дадем няколко спектрограми, които отчитат точни дискретни формантни стойности от последователни във времето моменти за артикулацията от 165 ms.

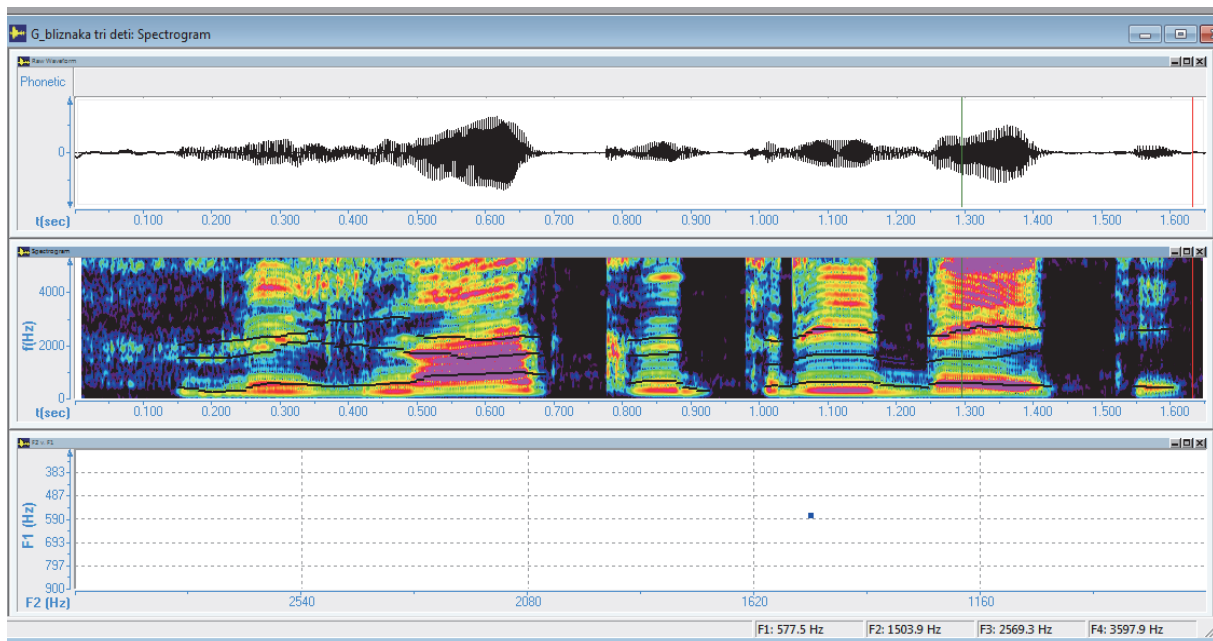
Спектрограма за изговора [близна̀ка трѝ дѐти] – I момент

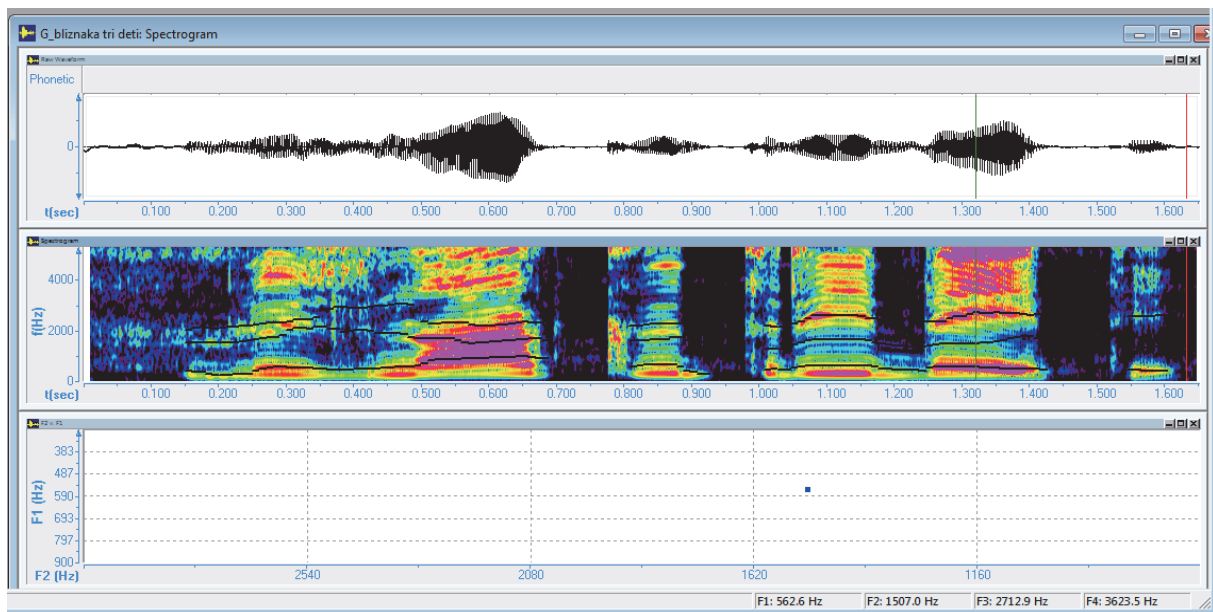
Спектрограма за изговора [близна̀ка трѝ дѐти] – II момент

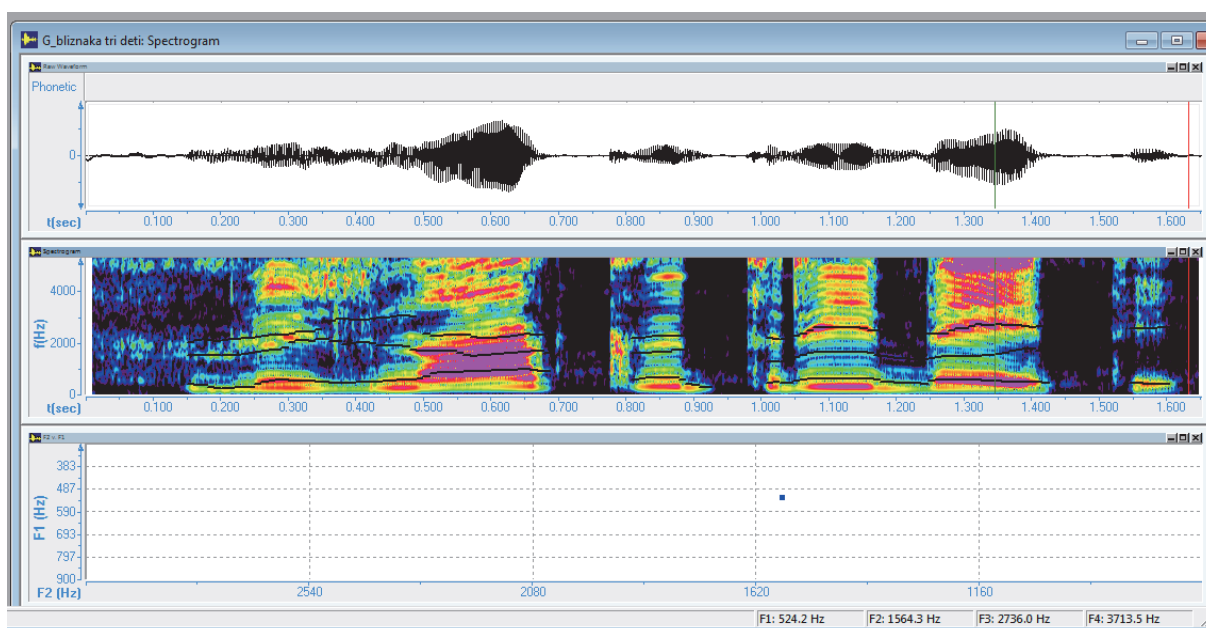
Спектрограма за изговора [близна̀ка трѝ дѐти] – III момент

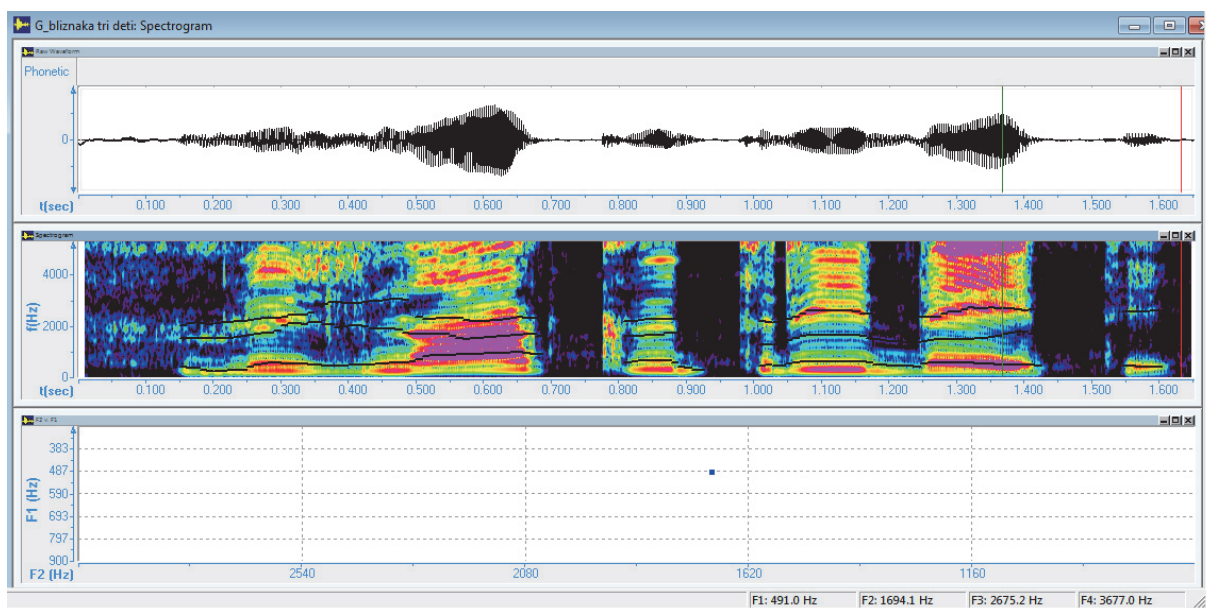
Спектрограма за изговора [близна̀ка трѝ дѐти] – IV момент

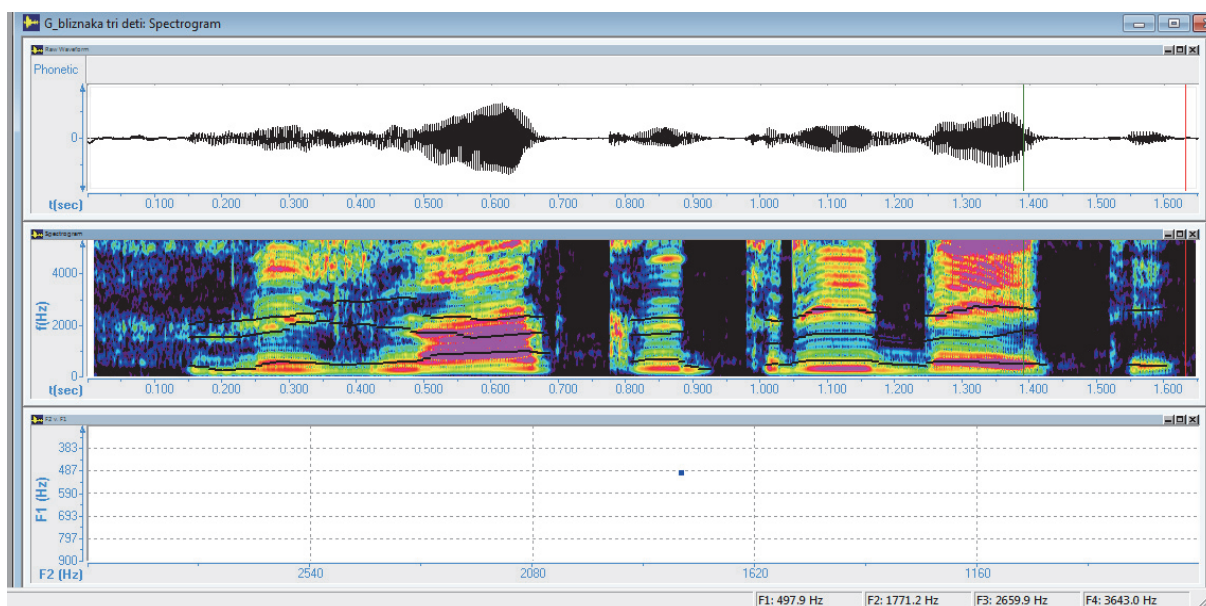
Спектрограма за изговора [близна̀ка трѝ дѣти] – V момент

Спектрограма за изговора [близна̀ка трѝ дѣти] – VI момент

Спектрограма за изговора [близна̀ка трѝ дѣ̀ти] – VII момент

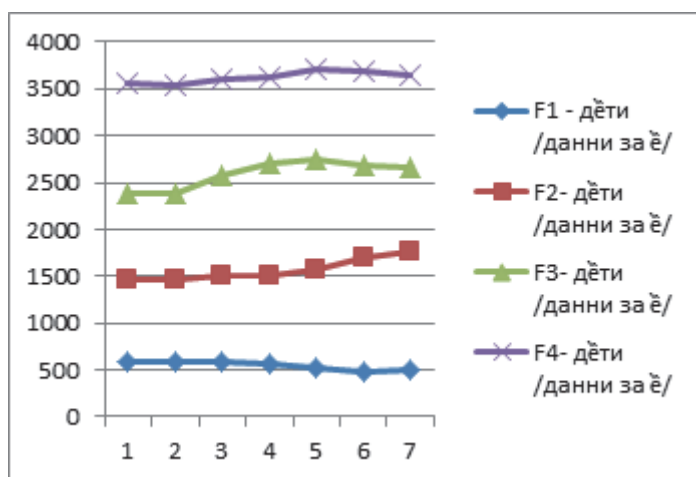

Стойности на F_1 , F_2 , F_3 и F_4 за гласната [ѐ] от [близна̀ка трѝ дѣ̀ти]

F_1 - дѣ̀ти	F_2 - дѣ̀ти	F_3 - дѣ̀ти	F_4 - дѣ̀ти
579,3 Hz	1458,4 Hz	2374,0 Hz	3565,5 Hz
591,1 Hz	1473,2 Hz	2376,9 Hz	3544,5 Hz
577,5 Hz	1503,9 Hz	2569,3 Hz	3597,9 Hz
562,6 Hz	1507,0 Hz	2712,9 Hz	3623,5 Hz
524,2 Hz	1564,3 Hz	2736,0 Hz	3713,5 Hz
491,0 Hz	1694,1 Hz	2675,2 Hz	3677,0 Hz
497,9 Hz	1771,2 Hz	2659,9 Hz	3643,0 Hz

Нагледното представяне на формантните стойности прави безспорно едно наше твърдение, изказвано в серия публикации – в процеса на артикулацията формантните стойности на вокалите не са постоянни (в случая на фонемата [ѐ]). Променят се и четирите изследвани форманта. В непосредствено съседство до анализирания спектрално звук са съгласните [d] и [m], които реализират минимална фонологична опозиция. Констатираното изменение на формантите не се дължи на влияние на съседните звукове.

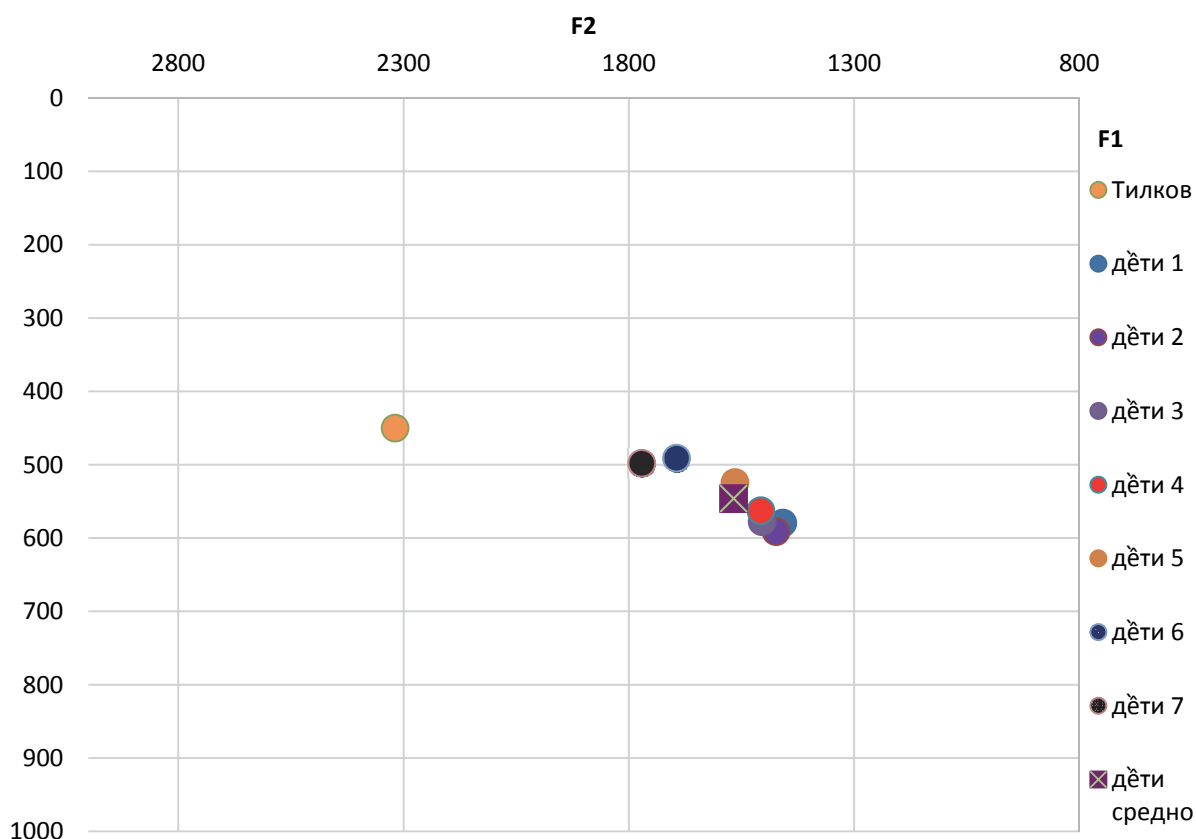
Изменението на формантните стойности от приложените седем спектрограми се визуализира на следната графика.

Посоченото на графиката темпорално изменение на първите четири форманта на алофона на гласната [è] може да се визуализира и чрез още една графика на Excel, на която са нанесени вариантите на конкретната и само една гласна [è] в системата на кардиналните гласни, но само въз основа на F₁

и F₂. Един от вариантите е според стойностите на F₁ и F₂ в изследването на Димитър Тилков (Тилков 1983: 33).

Варианти на гласната è от дѐти

В статията представихме акустичен анализ на един вариант на фонемата [è] от старобългарската гласна Ѡ. Констатира се вариране на формантните стойности. При сравнение със стойностите на форман-

тите в изследването на Димитър Тилков (Тилков 1983: 33) отчитаме, че гласната [ɛ̃] при Димитър Тилков има първи хармоник $F_1 - 450$ Hz, а в изследвания от нас изговор $F_1 - 546,2$ Hz, също така при Димитър Тилков за гласната [ɛ̃] се посочва $F_2 - 2370$ Hz, а при нас $F_2 - 1567,4$ Hz (нашите стойности всъщност са средноаритметични на посочените в таблицата по-горе седем), което недвусмислено дава възможност да заключим: изговаря се гласна [ɛ̃], която е значително по-широка и с по-задно учленение от описваната от Димитър Тилков. Това се дължи на архаичността на засвидетелствания изговор. „Гласна ѱ в старобългарски е имала широка окраска [ä], което се доказва от обстоятелството, че в глаголицата е налице една-единствена буква (▲) за ѱ и ѱ“ (Дуриданов, ред. 1991: 90). Засвидетелствано е състоянието, когато в определени позиции фонемата *a* се е доближила или изравнила с праславянското *ǣ* „в определени български диалекти, станали основа за глаголическата писменост“ (Дийлс 1932: 72). „Прегласът на гласна 'a най-добре се наблюдава в югоизточните говори и в говора на изгонените от своите родни места българи от Южна Тракия. Тук все още владее положението, което ни е познато от глаголическите старобългарски паметници“ (Мирчев 1978: 134; Граматика на старобългарския език 1991: 91). Тъй като всички визуализации определят анализирания фон като непредна гласна, възниква и въпрос къде ще се позиционира родопското „широко *è*“ в противопоставянето предни – задни вокали в българския език.

Изводи

1. Съвременното състояние на родопските говори все още дава възможност да се засвидетелства състояние на фонетичната и фонологичната система, характерно за старобългарския етап от развоя на българския език.

2. Всяко експериментално съвременно проучване на точните звукови стойности на конкретен вокал от българския език и неговите диалекти доказва, че стойностите на формантите на вокалите се променят в хода на тяхната артикулация.

3. Необходими са много конкретни измервания, за да се покаже статистически възможният диапазон на тези вариации; след това ще може да се изведат инвариантни стойности на формантите на вокалите в българския език на книжовно и диалектно равнище.

ЛИТЕРАТУРА

- Дуриданов, ред. 1991:** Дуриданов, Ив., Георгиев, Вл., Добрев, Ив., и др. *Граматика на старобългарския език*. [Duridanov, Iv., Georgiev, Vl., Dobrev, Iv., i. dr. Gramatika na starobalgarskiya ezik.] София, БАН, 1991.
- Дийлс 1932:** Diels, P. *Altkirchenslavische Grammatik*. Heidelberg (2. Aufl. 1963).
- Жобов 2004:** Жобов, Вл. *Звуковете в българския език*. [Zhobov, Vl. Zvukovete v balgarskiya ezik.] София: Сема-РШ, 2004.
- Кабасанов 1963:** Кабасанов, Ст. *Един старинен български говор. Тихоморският говор*. [Kabasanov, St. Edin starinen balgarski govor. Tihomorskiyat govor.] София: БАН, 1963.
- Милетич 1989:** Милетич, Л. *Източнобългарските говори*. [Miletich, L. Iztochnobalgarskite govori.] София: БАН, 1989.
- Милетич 2013:** Милетич, Л. *Родопските говори на българския език*. [Miletich, L. Rodopskite govori na balgarskiya ezik.] Превод на Енчо Тилев от Die Rhodopenmundarten der bulgarischen Sprache. Wien, 1912, с предговор от Тодор Бояджиев, София: Изток – Запад, 2013.
- Мирчев 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. [Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1978.
- Стойков 1966:** Стойков, Ст. *Увод във фонетиката на българския език*. [Stoykov, St. Uvod vav fonetikata na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1966.
- Стойков 1968:** Стойков, Ст. Към вокалната типология на родопските говори. [Stoykov, St. Kam vokalnata tipologiya na rodopskite govori.] // *Славистичен сборник*, София: БАН, 1968, 229 – 243.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. [Stoykov, St. Balgarska dialektologiya.] София: БАН, 1993.
- Стоянов, Янакиев 1976:** Стоянов, С., Янакиев, М. *Старобългарски език. Текстовете и речник*. [Stoyanov, S. Yanakiev, M. Starobalgarski ezik. Tekstove i rechnik.] София: Наука и изкуство, 1976.
- Теодоров-Балан 1904:** Теодоров-Балан, А. Един особит звук в родопското наречие. [Teodorov-Balan, A. Edin osobit zvuk v rodopskoto narechie.] // *Периодическо списание*. София: БАН, 1904, кн. 65, стр. 544 – 574.
- Теодоров-Балан 1904а:** Теодоров-Балан, А. Родопското наречие. [Teodorov-Balan, A. Rodopskoto narechie.] // *Сборник статей по*

славяноведению, посвященных проф. М. С. Дринову. Харьков, 1904, стр. 111 – 127.

Тилков 1983: Тилков, Д. *Изследвания върху българския език.* [Tilkov, D. *Izsledvaniya varhu balgarskiya ezik.*] София: БАН, 1983.

Тончева, Илиев 2016: Тончева, Хр., Ив. Илиев. *Говорът на село Припек, Джебелско.* [Toncheva, Hr., Iiev, Iv. *Govorat na selo Pripek, Dzhebelsko.*] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.

ЗА СИНТАКТИЧНИЯ ПОДХОД ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ИНТОНАЦИЯ

Силвия Коева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ON THE SYNTACTIC APPROACH IN RESEARCHING BULGARIAN INTONATION

Silviya Koeva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The question of the linguistic value of intonation is controversial. It is presented differently depending on the theoretical conception. This paper emphasizes the need to continue and extend the study of intonation in the Bulgarian language with a view to clarifying its functions, the ways in which its components interact with each other and with the segmental language system to serve communicative purposes in the process of communication. To this end, the main studies on Bulgarian intonation are briefly presented and in the center lies the question of the importance of the chosen approach to its description. The advantages of the so-called syntactic approach are highlighted.

Key words: intonation, syntactic approach, phonetic approach, advantages and disadvantages of the approaches

Интонацията заедно с ударението и ритъма изгражда суперсегментната система на езика и е неотменна част от всяко пълноценно устно изказване, изпълнявайки важни функции в речта. Тя способства за недвусмисленото предаване на конкретна желана информация, както и за добавяне на допълнителни смислови и емоционално-оценъчни нюанси. „От последователността на сегментните единици се образуват по-висши по ранг единици, но без ударение и интонация те биха били аморфна звукова маса“ (Тилков 1981: 3).

Въпросът за лингвистичната стойност на интонацията е спорен и в зависимост от теоретичната концепция тя се представя по различен начин. В българската научна литература не липсват изследвания,

имащи за цел да разкрият същността ѝ, но като се вземат предвид техният брой и обем, както и съществуващите противоречия и различни изследователски ракурси, не може да се говори за изчерпателност на проблематиката. „Разнообразието на теоретичните постановки за същността на интонацията оправдава не само появата на нови изследвания, но и продължаващите търсения на закономерности, свързващи интонацията с други езикови равнища“ (Пенчев 1980: 5).

В този материал се подчертава необходимостта да се продължи и задълбочи изследването на интонацията в българския език с оглед на изясняването на функциите ѝ, на това по какви начини нейните компоненти взаимодействат помежду си и със сегментната езикова система, за да послужат на комуникативните цели в процеса на общуване. Й. Пенчев пише: „За българската интонация се знае малко, тъй като в последно време българските езиковеди се заемат с широко изследване на интонационната страна на езика ни“ (Пенчев 1980: 13). В изложението се представят накратко основните изследвания върху интонацията на българския език и засегнатият в тях въпрос за важността на избрания подход при описанието ѝ. Изтъкват се предимствата на така наречения синтактичен подход.

Малко са монографичните трудове у нас, които са изцяло посветени на особеностите на българската интонация: „Основни интонационни контури в българското изречение“ (1980 г.) от Йордан Пенчев, „Интонацията в българския език“ (1981 г.) от Димитър Тилков, „Интонационна система на българския език“ (1991 г.) от Анастасия Мишева. Третото изследване значително се различава – то е експериментално и изцяло фонетично (следва т. нар. от авторката му сегментно-структурен подход). В първите две Й. Пенчев и Д. Тилков извършват подробен обзор на научните достижения, публикувани до началото на 80-те години на XX в., като посочват, че у нас до важни изводи за интонацията в езика ни са достигнали Александър Теодоров-Балан, Стойко Стойков, Константин Попов, Димитър Тилков и Тодор Бояджиев, а някои български изследователи са посветили статии на частни интонационни въпроси, в това число съпоставителни (вж. Тилков 1981: 16 – 21, Пенчев 1980: 13 – 20)¹. От направените обзори може да се обобщи обаче, че в изследванията дотогава интонацията е

¹ Подробно представяне не е необходимо, защото, както пише Й. Пенчев: „...от една страна, е нужно специално изследване на състоянието на интонационните проучвания (...); от друга страна, тук е излишно да представяме ония автори, за които е казано вече доста много другаде...“ (Пенчев 1980: 13).

разгледана в различна степен, по различен начин и най-вече – или като фонетично, или като синтактично явление

В началото на монографията си Д. Тилков представя някои спорни въпроси, появили се до този момент по отношение на интонацията (Тилков 1981: 6 – 14). Те засягат преди всичко приемането на определен подход при извършване на научните наблюдения. На първо място, може да се появят разногласия относно това дали интонацията е речево, или езиково явление. Ако се следва по-широко разпространеното разбиране за езиковия и дискретен характер на интонацията, нейните единици могат да се противопоставят аналогично на фонемите и по този начин да променят смисъла на изказването. Тилков цитира чуждестранни учени, привърженици на тази идея, но все пак пише: „Фонологичният подход на разглеждане на интонацията се натъква на определени трудности, които не позволяват да се постави пълно равенство между сегментната и суперсегментната система на езика“ (Тилков 1981: 9), като допълва, че не от всички автори се приема възможността единиците на интонацията да бъдат анализирани по същия начин като фонемите и дори че някои виждат в тези опити произволност при пренасянето на фонологичния анализ върху интонационния. Затова авторът споменава, че съществуват и други подходи – например при възприемане на разбирането за нефонемния характер на интонацията тя може да бъде сравнена и с морфемата, като ѝ се припише семантична значимост.

По-подробно в монографията на Тилков е представен проблемът за отношението между интонацията и синтаксиса (Тилков 1981: 10 – 13), като се споменават двете крайни разбирания – 1) интонацията не се отнася пряко към синтаксиса и 2) всяка синтактична конструкция има своя характерна интонация. Д. Тилков изказва мнението, че „Търсенето на интонационен тип, свойствен на всяка синтактична конструкция, е неправилно и не позволява да се изгради интонационна система на езика. Една и съща интонация може да съответства на няколко различни конструкции или една и съща синтактична конструкция в зависимост от целта на изказването да има различни интонации“ (Тилков 1981: 10). Второто твърдение, разбира се, е неоспоримо, но все пак интонационните типове може да се определят и по-общо, като се посочат типичните синтактични конструкции, при които се проявяват, но да не се ограничават само с тях. Щом може да се направят такъв тип наблюдения, пряка връзка между явленията съществува. Освен това интонационните особености, специфични за всеки език, се проявяват и не само като правила за оформление на определен тип

интонационни контури, а засягат например и употребата на паузите с различната им дължина, поставянето на логическо ударение, т.е. най-важните функции на интонацията не могат да се разглеждат извън връзката ѝ със синтактичните единици. Това е позицията, заемана от Й. Пенчев, който приема синтактичния подход в своето изследване върху интонационните контури: „Главната особеност на синтактичния подход лежи във факта, че дълбочината на интонационния анализ зависи от дълбочината на синтактичния анализ“ (Пенчев 1980: 21). Той изтъква, че интонацията не е напълно независима от синтаксиса и че това се приема от всички фонолози. Съгласява се, че „...интонацията не трябва да се изследва според типовете синтактични структури поотделно и независимо един от друг. Но интонацията би трябвало да се изследва преди всичко като явление на синтаксиса...“ (Пенчев 1980: 6). По-нататък обяснява защо в изследването си не може да приеме фонетичния подход – изводите, до които ще достигне чрез него, няма да осигурят отговори на най-належащите въпроси, отнасящи се до целите на описаните принципи на интонационните прояви. „Езикът е изобщо звук, свързан със значение“ (Пенчев 1980: 21). Накратко, фонетичният подход е нужен, но недостатъчен за по-задълбочени анализи на интонационните особености в езика. Във връзка с отхвърления от Й. Пенчев фонетичен подход Д. Тилков пише: „Ако под „фонетичен подход“ Пенчев разбира само описание на звуковата страна на езика като материя и „подреждане на звуковия хаос, което остава, след като сме отделили сегментните фонемите“, то очевидно той греша“ (Тилков 1981: 12). Но изказва съгласие с това, че интонацията е свързана със синтаксиса. Й. Пенчев подчертава още, че „Връзката между синтаксис и интонация не се отрича от ония изследователи, които приемат интонацията за самостоятелно явление. Защитниците на интонационната автономност в такъв случай обаче говорят за синтактична функция на интонацията, но смятат, че тая функция не е единствена и дори не е най-важна“ (Пенчев 1980: 9).

Интонацията със своите основни особености и функции и сега намира място преди всичко в курсовете по фонетика (вж. напр. Граматика 1982: 257 – 273; Бояджиев, Тилков 1997: 194 – 216; Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: 67 – 82; Вътгов 2002: 293 – 300). В тях тя се разглежда най-общо и интересното е, че логично се започва с чисто фонетичното (акустичното) ѝ описание, но след това се представят наблюдения и се дават обяснения на основата на различните синтактични конструкции, преди всичко се коментират интонационните контури на простите изречения, различни по комуникативен тип, но и

произнасянето на еднородни части, обособени части и т.н. Това се прави и в някои трудове по синтаксис, с което се поставя въпросът не е ли по-целесъобразно в бъдещи цялостни изследвания, посветени на фонетиката на съвременния български език, интонацията да се разглежда по-ограничено – откъм същност, компоненти и функции, а например изреченските (фразовите) интонационни контури да допълват синтактичната теория, защото имат връзка преди всичко с нея. „Макар интонацията да се смята за чисто фонетичен факт, тя има доста здрава връзка с изречението“ (Брезински 1995: 30).

Й. Пенчев не пропуска да спомене, че преди него (но единствен у нас дотогава) Константин Попов следва по-осезаемо синтактичния подход (Попов 1963), но на места в книгата липсва задълбоченост или изчерпателност. Посочва, че има моменти, в които е нужно да се обвържат с интонацията, а това не се прави (Пенчев 1980: 19). Накратко са описани интонационните особености на изреченията, различни по комуникативна цел, но определено положителна страна на това описание е, че не се набляга както обикновено само на мелодиката, а и на останалите компоненти (Попов 1963: 53, 58 – 59, 62, 64). В отделни точки е разгледана интонацията на сложното съчинено (Попов 1963: 254 – 256) и на сложното съставно изречение (Попов 1963: 328 – 329) и се посочва как се изговарят съответно обособените и вметнатите части на изречението (Попов 1963: 199, 214). Самият автор обаче на едно място уточнява: „Посочените образци не изчерпват всички разновидности на интонацията в сложното съчинено изречение“ (Попов 1963: 255), което може да се предположи малко или много и за останалите наблюдения. Важни са обаче уточненията, които прави К. Попов в началото, за ролята на интонацията за синтаксиса.

Нормално е в цялостните трудове по синтаксис интонацията да не се разглежда от всички нейни страни. В едни от обособените подтеми ѝ се посвещава подточка, а в други едва се споменава или изобщо липсва. Това е така, защото проблемите на интонационните особености при отделните синтактични явления се представят като информация с допълващ характер. Все пак добре би било, щом се отделят повече страници за интонационните контури, да изпъкне по-отчетливо и ролята на интонацията и на ударението² за явления като еднородни части, обособени и вметнати части, но и не само³.

² Въпросът за това дали ударението е компонент на интонацията, или не, може да е дискуссионен, но тук се приема, че двете явления са неделими в речта.

³ Има изследвания върху по-частни синтактични въпроси, където такава информация се открива, но не присъства по същия начин в трудовете, посветени

От съвременните цялостни синтактични трудове с позадълбочени наблюдения върху интонацията се откроява „Синтаксис на съвременния български книжовен език“ (1992 г.) на Иван Недев⁴, в който, освен че се отделя немалко внимание на признака *интонационна завършеност* (Недев 1992: 42), се коментират напр. важноста на ритмо-мелодичната специфика в общуването за членението на изречението (Недев 1992: 53), интонационните особености на изреченията от различен комуникативен тип (Недев 1992: 63, 66, 69) и дори разликите между интонационните контури на същинските и несъщинските възклицателни изречения (Недев 1992: 72 – 73) и т.н. Приноси за позадълбоченото представяне на връзката между интонацията и синтаксиса имат и останалите монографии на И. Недев, представящи отделни синтактични въпроси – „Едносъставните изречения в съвременния български книжовен език“ (1985 г.), „Безсъюзните сложни изречения в съвременния български книжовен език“ (2006 г.), „Български език. Синтаксис и пунктуация“ (2014 г.). В тях се обособяват допълнителни подточки, посветени на проблематиката (например „Интонация на именните изречения“ (Недев 1985: 159 – 162).

За съвременните научни търсения все по-актуални стават проблемите, свързани с реализацията на отделните езикови факти в речта, с функциите (ефекта от употребата им в комуникацията), условията и правилата, при които се ползват за постигане на определени цели, или пък с причините за комуникативните несполуки и подобни. Т.е. на преден план изпъква нуждата от изясняване на прагматичната им стойност в различни ситуации на общуването. Лингвистичните анализи се извършват в контекста на прагматичните и социалните аспекти на комуникацията. Това позволява на учените да представят на пръв поглед познати явления, но вече разгледани от друг ъгъл, като по този начин допринасят за цялостното им описание.

на цялостното описание на българския синтаксис. Например накратко, но с акцент върху най-важното Елена Георгиева изяснява интонационните характеристики на обособените части в изследването си „Обособените части на изречението от синтактично и от стилистично гледище“ (Георгиева 1983: 35 – 36). Подобни коментари по отношение на интонацията на въвеждащите и вметнатите елементи в изречението прави и Й. Пенчев във „Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език“ (Пенчев 1966: 27 – 28, 54 – 55).

⁴ В някои трудове, например „Българска граматика“ от Петър Пашов (Пашов 2013), връзката на интонацията със синтаксиса не се пренебрегва, но ѝ се отделя малко внимание.

Интонационната система на българския език не е добре проучена от такъв ъгъл. Това, разбира се, не означава, че с подобни проблеми не се занимават някои съвременни български лингвисти (вж. напр. Падарева-Илиева 2010; Падарева-Илиева 2015). Забелязва се обаче, че въпреки интересните наблюдения в някои материали липсата на достатъчно задълбочен лингвистичен анализ (основаващ се на връзката между интонацията и синтактичните явления) пречи за формулирането на по-конкретни и общовалидни заключения, което може да се каже за статията на Милена Владкова „Интонацията като средство за формиране и изграждане на имиджа на политическите лидери в новата комуникационна среда“ (Владкова 2020).

Както стана ясно, за изясняване на същността на интонацията може да се избере най-общо фонологичен, фонетичен, морфологичен или синтактичен подход, а и не само. Приема се дори подход, при който се говори за интонационна автономност. Обикновено изпъква противопоставянето между фонетичния и синтактичният подход. У нас съществуват само три по-сериозни монографични труда върху интонацията, два от които издадени преди около 45 години. Те са с безспорен принос за изясняването на редица въпроси за спецификите на българската интонация, но съвсем не затварят изследователското поле. Й. Пенчев прави следното уточнение: „Понеже търсехме преди всичко връзката между синтаксис и интонация, малко внимание отделихме на такива явления като темпо и ритъм на изказването“ (Пенчев 1980: 6). Когато в началото на книгата си представя изследването на Й. Пенчев, и Д. Тилков отбелязва: „Трябва да се съжالياва, че Пенчев очертава предимно промените в мелодичните контури, без да отделя нужното внимание и на останалите елементи на интонацията“ (Тилков 1981: 19)⁵, но и той заради по-големия обхват на темата, след като представя същността и компонентите на интонацията в своята монография, описва преди всичко основните мелодични контури на българската фраза.

Дори интонацията да се приема като автономно явление, без следване на така наречения синтактичен подход не е възможно да се забележат и анализират в прагматичен аспект такива особености, като

⁵ За резултатите от наблюденията на К. Попов пък Й. Пенчев пише: „Интересно е, че К. Попов си служи с интонационните елементи така, както по-късно напр. Цеплитис – търси се типичното интонационно средство, което изразява съответното синтактично значение“ (Пенчев 1980: 20). Това твърдение кореспондира с подчертаваната в този материал необходимост, като се стъпва именно на такива наблюдения върху „типичното“, да се установят условията и правилата за прилагане на „нетипичното“.

нарочно удължаване на кратката и средната пауза или забавяне на темпото в определен речев отрязък и т.н., защото е необходимо да се направи сравнение с неутралните, типичните употреби на елементите на интонацията, които се описват в една или друга степен в синтактичните изследвания. Синтактичният подход позволява да се опишат и анализират всички компоненти на интонацията в тяхното комплексно действие в рамките на изречението/фразата (чрез наблюдение на наслаждането им върху по-малките синтактични единици), като се формулират както правилата за неутралните им (и задължителни) прояви, така и на по-късен етап – условията (лингвистични и екстралингвистични) за внасяне (умишлено или не) на допълнителни значения. Подобни наблюдения безспорно ще послужат на изследванията върху речевото въздействие и съответно върху речевите стратегии в различните дискурси – теми, характеризиращи се със засилваща се актуалност днес. А че съществува такава необходимост, се вижда още от думите на Стефан Брезински в „Кратък български синтаксис“, където езиковедът завършва своите бележки върху изреченската интонация с уточнението „Понякога интонацията придобива доста силно изразен субективен характер, а в писмената практика изобщо не може да се отбележи цялостно. Поради тази причина при публични изяви, при сценични интерпретации се акцентуват различни места от един и същи текст, на един и същи израз“ (Брезински 1995: 31).

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. [Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev, J. *Savremenen balgarski ezik*.] София: ИК „Петър Берон“, 1999.
- Бояджиев, Тилков 1997:** Бояджиев, Т., Тилков, Д. *Фонетика на българския книжовен език* [Boyadzhiev, T., Tilkov, D. *Fonetika na balgarskiya knizhoven ezik*.] В. Търново: Абагар, 1997.
- Брезински 1995:** Брезински, Ст. *Кратък български синтаксис*. [Brezinski, St. *Kratak balgarski sintaksis*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Владкова 2020:** Владкова, М. *Интонацията като средство за формиране и изграждане на имиджа на политическите лидери в новата комуникационна среда*. [Vladkova, M. *Intonatsiyata kato sredstvo za formirane i izgrazhdane na imidzha na politicheskite lideri v novata komunikatsionna sreda*.] // *Медиите на 21. век. Онлайн из-*

- дание за изследвания, анализи, критика, декември 2020, <https://www.newmedia21.eu/izsledvaniq/intonatsiyata-kato-sredstvo-za-formirane-i-izgrazhdane-na-imidzha-na-politicheskite-lideri-v-novata-komunikatsionna-sreda/> (10.01.2023).
- ВЪТОВ 2002:** ВЪТОВ, В. *Фонетика и фонология на българския език.* [Vatov, V. Fonetika i fonologiya na balgarskiya ezik.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2002.
- Георгиева 1983:** Георгиева, Е. *Обособените части на изречението от синтактично и от стилистично гледище.* [Georgieva, E. Obosobenite chasti na izrechenieto ot sintaktichno i ot stilistichno gledishte.] София: ДИ „Народна просвета“, 1983.
- Грамматика 1982:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 1. Фонетика.* Гл. ред.: Д. Тилков. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 1. Fonetika.] София: Издателство на БАН, 1982.
- Мишева 1991:** Мишева, А. *Интонационна система на българския език.* [Misheva, A. Intonatsionna sistema na balgarskiya ezik.] София: БАН, 1991.
- Недев 1985:** Недев, И. *Едносъставните изречения в съвременния български книжовен език.* [Nedev, I. Ednosastavnite izrecheniya v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] София: ДИ „Наука и изкуство“, 1985.
- Недев 1992:** Недев, И. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* [Nedev, I. Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] София, 1992.
- Недев 2006:** Недев, И. *Безсъюзните сложни изречения в съвременния български книжовен език.* [Nedev, I. Bezsayuznite slozhni izrecheniya v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] Силистра: РИТТ, 2006.
- Недев 2014:** Недев, И. *Български език. Синтаксис и пунктуация.* [Nedev, I. Balgarski ezik. Sintaksis i punktuatsiya.] Силистра: РИТТ, 1992.
- Падарева-Илиева 2010:** Падарева-Илиева, Г. *За значението на интонационния избор.* [Padareva-Ilieva, G. Za znachenieto na intonatsionniya izbor.] // *Littera et Lingua. Електронно списание за хуманитаристика*, пролет 2010, <https://naum.slav.unisofia.bg/en/node/1718> (видяно на 10.01.2023 г.)
- Падарева-Илиева 2015:** Падарева-Илиева, Г. *Ролята на интонацията в процеса на комуникация и принципът за езиковата икономия.* [Padareva-Ilieva, G. Rolyata na intonatsiyata v protsesa na

komunikatsiya i printsipat za ezikova ikonomiya.] // *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015: 302 – 309. / https://www.researchgate.net/publication/340413243_ROLATA_NA_INTONACIATA_V_PROCESA_NA_KOMUNIKACIA_I_PRINCIPAT_ZA_EZIKOVATA_IKONOMIA_THE_ROLE_OF_INTONATION_IN_COMMUNICATION_PROCESS_AND_THE_ECONOMY_PRINCIPLE_IN_LANGUAGELinguistics_history_challenges_pers (14.01.2023)

Пашов 2013: Пашов, П. *Българска граматика*. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*.] Пловдив: ИК „Хермес“, 2013.

Пенчев 1980: Пенчев, Й. *Основни интонационни контури в българското изречение*. [Penchev, J. *Osnovni intonatsionni konturi v balgarskoto izrechenie*.] София: Издателство на БАН, 1980.

Пенчев 1966: Пенчев, Й. *Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език*. [Penchev, J. *Vavezhdashti i vmetnati dumi i izrazi v savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] София: БАН, 1966.

Попов 1963: Попов, К. *Съвременен български език. Синтаксис*. (Второ издание). [Popov, K. *Savremenen balgarski ezik. Sintaksis*. (Vtoro izdanie).] София: Наука и изкуство, 1963.

Тилков 1981: Тилков, Д. *Интонацията в българския език*. [Tilkov, D. *Intonatsiyata v balgarskiya ezik*.] София: ДИ „Народна просвета“, 1981.

НАИСТИНА ЛИ АКАДЕМИК БАЛАН ПРЪВ ПРЕДЛАГА ЧАМКОРИЯ ДА СТАНЕ БОРОВЕЦ?

Пело Михайлов
Аграрен университет – Пловдив

HAS ACADEMICIAN BALAN REALLY BEEN THE FIRST WHO PROPOSED CHAMKORIYA TO BECOME BOROVETS?

Pelo Mihaylov
Agriculture University – Plovdiv

The article verifies the repeated statement that academician Prof. Alexander Teodorov-Balan was the first who proposed that the name of Chamkoriya resort should be changed to Borovets. None of his books or articles before 1942 showed that he used the name of Borovets. It appeared in publications and letters of the linguist after the summer of 1942, when it was officially assigned to the resort of Chamkoriya. The real godparents of the name Borovets were a group of students from Higher School in Sofia (nowadays Sofia University “St. Kliment Ohridski”), who in 1900 proposed that it replace the old Turkish name.

Key words: Teodorov-Balan, renaming, Chamkoriya, Borovets

Статията има за цел да провери истинността на твърдението, че езиковедът акад. проф. Александър Теодоров-Балан (1859 – 1959) пръв е предложил новото име *Боровец* в замяна на турското *Чамкория* за този наш голям планински курорт. Старото име, означаващо на турски език *борова гора*, е променено на *Боровец* със Заповед на министъра на народното просвещение № 2186 от 15 юни 1942 г. (*Държ. вестн.*, № 139, 29 юни 1942 г., с. 4, № 110), а преименуването е повторно потвърдено със Заповед на министъра на народното просвещение № 2736 от 18 апр. 1945 г. (*Държ. вестн.*, № 97, 27 апр. 1945 г., с. 8, № 31).

При търсене в **www.google.com** (към 1 авг. 2022 г.) едновременно по три ключови думи: *Чамкория*, *Боровец* и *Балан*, сред първите двадесет резултата излязоха 15 страници, в които се твърди, че Александър Теодоров-Балан пръв е предложил името Боровец да замени старото название на курорта *Чамкория*. Теодоров през 1900 г. е закупил новострояща се вила в курорта (Митрева, Николов 2018: 63, 149) и я е обитавал до смъртта си през 1959 г., след което тя е стопанисвана от сина му Станислав Балан (Данаилов 2004: 79 – 82).

Лесно установих как в основата на всички твърдения, че Балан е кръстник на новото име Боровец, стоят краеведските публикации на Христо Георгиев. В първите две издания на книгата си „Боровец“ Георгиев пише: *„От 1942 г. Чамкория (тур. – борова гора) приема новото си име – Боровец. Кой е бил кръстникът? Няма никакви писмени документи, а и в печата от това време събитието не е било описано. Неколцина съвременници (между тях по-подробни спомени по този въпрос бе съхранил самоковецът – проф. Васил Захариев – художник) твърдят, че това е производно име, създадено от езиковеда акад. Александър Т. Балан (1859 – 1959), който построил вила тук. Неведнъж и два пъти той в разговори е въставал срещу турското название на курорта и от неговата уста най-напред излязло (както и за много други такива думи) побългареното име Боровец. Интересно е, че докато в повечето случаи във всички краища на страната местното население твърде мъчно свиква с променянето на старите турски имена, хората от близките селища много бързо приемат новото звучно име Боровец. От години вече и най-старите жители на Самоков, на близките села Бели Искър и Радуил не казват Чамкория, а употребяват българското Боровец“* (Георгиев 1978: 7, вж. и Георгиев 1968: 7).

През 1984 г. в друга краеведска книга Руен Крумов се доверява на написаното от Георгиев: *„Старото име на Боровец – до 1942 г. бе Чамкория. Произходът на това име е турски и означава Борова гора. През 1942 г. с указ курортът е бил преименуван на Боровец. Според спомените на някои съвременници (между тях и самоковецът художник-график проф. Васил Захариев), цитирани от Христо Георгиев в книгата му „Боровец“, 1978 г., новото име било създадено от нашия известен езиковед академик Александър Теодоров-Балан, който имал вила в Боровец и не одобрявал турското име на курорта“* (Крумов 1984: 20).

И оттук насетне всички автори, публикуващи статии за Боровец, пишат как *кръстник на новото име* е Александър Теодоров-Балан.

В по-ново време – през 2018 г., Невена Митрева и Любомир Николов на три пъти отново определят Балан като *кръстник на новото име* на курорта (Митрева, Николов 2018: 16, 64, 149).

При толкова много твърдения за „кръстничество“ на Балан е любопитно дали той е публикувал някъде това свое предложение и евентуалните мотиви към него. Александър Теодоров-Балан е университетски преподавател и човек на книжовния труд, затова изглежда логично някъде (в статия или книга) да е оставил писмени сведения за такова предложение. А и още е жива латинската сентенция „*Verba volant, scripta manent*“, означаваща в приблизителен превод: „*Казаното отлита, написаното остава*“.

При издирванията ми помогна личната библиография на Александър Теодоров-Балан (Балан 2011), която той сам редактира през 1954 г., но е отпечатана едва през 2011 г. Тя съдържа 866 библиографски записа на книги и статии от сборници, списания и вестници. Изчетох всичките записи и анотациите към тях. Прегледах *de visu* десетина книги и повече от 100 статии, излезли под перото на Балан, но не и всичките. Затова и по-долу в текста се казва *поне*, което предполага, че може да има *и други* статии и книги.

Сред библиографските записи има само две статии с името *Чамкория* в заглавието. Първата е малка бележка във вестник „Камбана“ (Балан 1919) и е посветена на неразбориите в пощенската станция на курорта. Името *Чамкория* го има единствено в заглавното изречение.

Във втората статия във вестник „Пряпорец“ (Балан 1921) авторът се оплаква от решенията на Самоковския общински съвет, който облагал собствениците на вили в *Чамкория* с най-високи данъци. В нея на три пъти се появява името *Чамкория*, на два пъти – като прилагателно в словосъчетанието *чамкорийските имотни стопани* и веднъж като обръщение: *Ах, Чамкорийо!*

Има *поне* още три статии, в чиито текст се споменава *Чамкория*. В най-ранната от тях – от 1903 г. – името е написано полуслято, с дефис: „*Дружни излети станаха до горните оряховски лозя, до Козлодуй и Остров, пеши и с лодки, а единични – до Чам-кория, София, Търново, Пловдив*“ (Балан 1903: 46).

В статия от 1931 г. Балан разказва: „*Зная, че самоковки са прозвали [нарекли – б. а.] помежду си една къща в Чамкория слънчопек, защото цял ден я пече слънце*“ (Балан 1931). През 1937 г. Балан отново разправя за курорта: „*Над Чамкория, в долината на р. Бистрица, склонът на едно бърдо се нарича Денò*“ (Балан 1937в: 1092).

Александър Теодоров-Балан е имал навик под повечето си статии да поставя мястото и датата, на които ги е писал. Под поне четири статии *Чамкория* стои като място на написването: Чамкория, 18 юли 1927 (Балан 1927а: 1089), Чамкория, 19 авг. 1927 (Балан 1927б: 15), Чамкория, 20 септ. 1937 и 10 окт. 1937 (Балан 1937а, Балан 1937б). В пета такава статия името отново е изписано полуслято, с дефис: Чам-кория, 2 ноем. 1928 (Балан 1928б: 226), но това отклонение отдавам по-скоро на виждането на редакцията на списанието или на личното „мнение“ на словослагателя. Защото в „Българска граматика“ от 1930 г. Балан също включва името: „Тоя навик се простира и върху нови състави: пише се и Червенбряг, Чамкория, Новосело, Петровден, Великден“ (Балан 1930: 31, заб. 2). Така пряко потвърждава кое изписване приема за правилно – *Чамкория*, слято, без дефис.

В пет писма на Балан до езиковеда проф. Стефан Младенов (Русинов 1990) *Чамкория* също е регистрирано като място на подаването (изпращането) на писмото: Чамкория, 14 май 1927 (с. 24, № 1), Чамкория, 18 септ. 1927 (с. 25, № 3), Чамкория, 26 септ. 1927 (с. 26, № 4), Чамкория, 5 окт. 1928 (с. 27, № 5), Чамкория, 25 юли 1930 (с. 28, № 6). В текста на пощенска карта от август 1927 г. двукратно е регистрирано съкратено записване на името Чамкория като *ЧК* (с. 24, № 2), но по-скоро го отдавам на писмени „икономии“ върху предварително ограниченото място на пощенската карта, отколкото на трайна практика. *Чамкория* е регистрирано и върху писмо на Балан до настоятелството на „Славянска беседа“: Чамкория, 13 окт. 1936 (Сестримски 1992: 325, № 2).

Цялото това изброяване доказва, че докато *Чамкория* е официално име на курорта, Александър Теодоров-Балан нито веднъж в книга, статия или писмо не изписва *Боровец* било като основно, било като алтернативно име, например в скоби: *Чамкория (Боровец)*. Името *Боровец* се появява в публикации и писма на езиковеда едва след лятото на 1942 г., когато със Заповед на министъра на народното просвещение официално е присвоено на *Чамкория*.

Сред прегледаните библиографски записи не открих статии от Балан, които да съдържат името *Боровец* в заглавието. Трикратно (поне) намерих *Боровец* като място на написването на статиите: Боровец, 23 март 1944 (Балан 1956а: 99), Здравеще Боровец, май 1944 (Балан 1944), Боровец, 15 авг. 1948 (Балан 1956в: 286).

Като *Боровец*, но с добавката *здравеще* [курорт – дума, предложена от по-долу споменатия Петър Калинков и харесана от Балан, б. а.] и географското пояснение *Самоковско* фигурира в шест писма на Балан до бъдещия професор Стойко Стойков (Стойкова 1992): Здравеще

Боровец, Самоковско, 6 юни 1944 (с. 19, № 4), Здравище Боровец, Самоковско, 25 авг. 1944 (с. 20, № 5), Боровец, Самоковско, 12 окт. 1949 (с. 23 – 24, № 8), Здравище Боровец, Самоковско, 11 ноем. 1949 (с. 25, № 9), Здравище Боровец, Самоковско, 23 окт. 1950 (с. 26, № 11), Здр. Боровец, Самоковско, 6 ноем. 1950 (с. 26, № 12).

Като място на изпращането *Боровец* фигурира и в две писма на Балан до Петър Динеков (Динеков 1981), както и в друго благодарствено писмо до министър-председателя Васил Коларов, за което Балан разказва във второто си писмо до Динеков: Боровец, 6 март 1944 (с. 73, [№ 1]), Боровец, 21 ноем. 1949 (с. 75, [№ 2]), Здравище Боровец, 30 окт. 1949 (с. 76: писмото до Васил Коларов). В първото писмо има интересен текст: *„Така минават дните ми, повече в домашни залиси, среди десет души съжители от четири струпани домакинства. Няма възможност, няма и книги за умствена работа. [...] Тук всичко е страшно скъпо. Не стигат ни пенсия, ни „добавки“, ни „възнаграждения“. А е тъй хубав Боровец“* (Динеков 1981: 73). Пасажът разкрива, че по време на бомбардировките над София през 1944 г. Александър Теодоров-Балан и неговите родственици са се евакуирали в двуетажната му вила в Боровец. Писмото е едно от малкото места, в които откриваме името *Боровец* в текст на Балан, а не като пощенска станция на изпращането.

Поне още едно такова място е статия за попържните, написана от Александър Теодоров-Балан през 1947 г.: *„Спях се еднъж в Боровец пред воловски кола, за да посъдя човека, който тъкмо бе изпсувал на майка воловете“* (Балан 1956б: 153, бел. 5 под линия).

Всички тези текстове отново доказват, че Балан си позволява да използва името *Боровец* едва след неговото официално обнародване на 29 юни 1942 г. (датата на публикуване на заповедта в „Държавен вестник“) и нито ден по-рано.

Все пак съществува и негов авторски текст, в който едновременно фигурират топонимите *Чамкория* и *Боровец* и се говори за промяна на името. Той е публикуван през 1954 г., когато Балан е вече 95-годишен, а от официалното преименуване на курорта са минали 12 години. Балан пише: *„Едно лято – вече отдавна – гостува в Боровец при Самоков бесарабски българин Петър Калинков, висок чиновник по статистика в царска Русия. Тогава официалното име на Боровец беше още „Чамкория“ и сама тя се величаеше с означението „курорт“. Турското име на това чутно летовище беше между добри български летовници отколе осъдено да отстъпи на значно българско, каквото е „Боровец“* (Балан 1954: 311).

Опознал отчасти творчеството на Балан, считам, че ако имаше по-ранни негови публикации по темата за промяна на името *Чамкория* на **Боровец**, то през 1954 г. авторът щеше педантично да ги цитира. Както е направил с *разправицата* (статията според използвания от него език) „Банки или Банкя“ (Балан 1928а) във вестник „Зора“, брой 2737 от 18 авг. 1928 г., която е написал при едно пребиваване в курорта. В нея той доказва, че правилната форма на името е *Банкя*, а не *Банки*. Впоследствие Балан пише по темата още две разправици, в които цитира статията си от 1928 г. Първо отбелязва: „Разясних това в „Зора“, бр. 2737 от 18 авг. 1928 г. „Банки или Банкя?“ (Балан 1933). И още веднъж: „Като доказах някога си в „Зора“, 1928, бр. 2737 от 18.VIII“ (Балан 1956в: 285).

Мнение, че Боровец се среща като алтернативно име и преди 1942 г., изказват и други автори. В книгата си за Боровец от библиотека „Наши курорти“ Иван Боров пише: „През 1942 год. се утвърждава официално новото име на местността – „Боровец“, което години преди това се мярка тук-там“ (Боров 1962: 8). Невена Митрева и Любомир Николов също го твърдят: „Следва обявяването на *Чамкория* за летовище през 1941 г. и преименуването ѝ с новото име *Боровец* от 1942 г., име, което някои от най-верните почитатели на курорта са употребявали още през 30-те години на ХХ век“ (Митрева, Николов 2018: 98).

Упоритите ми издирвания все пак доведоха до намирането на документ, в който се твърди, че именно Балан е предложил за *Чамкория* новото име **Боровец**. Или по-точно – на свидетел. През 1988 г. Цветана Македонска пише: „За първи път видях акад. Балан на едно заседание на Института за български език – БАН. Влезе усмихнат, поклони се и седна между други членове на Научния съвет – професори, членкореспонденти, академици и научни работници. По това време, макар и да минаваше деветдесет години, акад. Балан пишеше своята „Нова българска граматика за всякого“ и четеше томовете със съчинения на Ленин. Някой от професорите повдигна въпрос за новите думи, влезли в книжовния език. Тогава чух акад. Балан да казва: „Аз замених *Чамкория* с *Боровец*, а хижа (планинска хижа) взех от български запад (там означава бедна къща)“ (Македонска 1988: 199). Този текст отговаря на четири въпроса: кой – кога – къде – какво е чул да изрича Балан. Именно тази документалност е накарала руския учен Григорий Венедиктов пунктуално да цитира свидетелката: „Като разказва за едно заседание в Института за български език при БАН в началото на 50-те години, на което тя е видяла за първи път А. Балан, Цв. Маке-

донска пише: „Някой от професорите повдигна въпрос за новите думи, влезли в книжовния език. Тогава чух акад. Балан да казва: „Аз замених Чамкория с Боровец, а хижа (планинска хижа) взех от български запад (там означава бедна къща)“ (Македонска 1988: 199)“ (Венедиктов 2009: 68). Подобно твърдение Македонска публикува и през 1967 г.: „До преди няколко години дори все още се употребяваше и турското наименование на известния курорт Чам-кория. С намесата на акад. А. Т.-Балан това място за отдих получи хубавото народно име Боровец“ (Македонска 1967: 109). Но липсата на свидетелските данни: кой – кога – къде – какво е чул да изрича Балан, не е позволил този пасаж да добие документалност.

Текстът на Македонска от 1988 г. не обезсилва доказаното дотук, а именно, че Александър Теодоров-Балан до 29 юни 1942 г. не изписва в своя книга, статия или писмо името **Боровец**, което започва да употребява едва след тази дата, на която курортът Чамкория официално е преименуван.

Все пак загадката **кой е кръстникът на Боровец** беше разгадана с помощта на споменатия вече Христо Георгиев. В третото издание на книгата си „Боровец“ той е вмъкнал нов пасаж: „В книжка 8, година I (1902 г.), на сп. „Български турист“ дописникът Петко Колев Гъбъов (учител) от София в кратка информация отбелязва, че бил с група студенти на екскурзия из Рила (Белмекен – Мусала – Чамкория). Въодушевени от красотата, тишината, природните богатства на района около курорта, младежите „въстанали“ срещу турското наименование и спонтанно намерили българската производна – Боровец. Но само толкова по въпроса за името и началния тласък, за да се промени“ (Георгиев 1984: 9). След което е повторил текста от първите две издания на книгата си. С две-три дребни промени, например след имената на селата, чиито селяни употребяват новото българско име Боровец – Бели Искър и Радуил, Хр. Георгиев вече е добавил и с. Марица (Георгиев 1984: 10).

При проверка в цитираната статия стана ясно, че част от преразказаното от Христо Георгиев липсва в посочения брой на списание „Български турист“. Не е споменато бащиното име Колев на дописника Петко Гъбъов, който се оказа учител не от София, а от Видин. Той е посетил Чамкория, но не в компанията на студенти от единственото по онова време Висше училище, и следователно няма как да свидетелства за „въставането“ им срещу турското име. Значи или Георгиев е поукрасил прочетеното от него, или е ползвал данни от повече статии, но е цитирал само тази от брой 8 на сп. „Български турист“ (1902).

Първата годишнина на списание „Български турист“ от 1902 г. окончателно разплете енигмата около Чамкория и вероятния кръстник на името Боровец. В цитираната по-горе статия дописникът Гъббов пише: „...а около 15 души се упътихме за Чам-кория, много сполучливо наречена от една група студенти в 1900 год. с прекрасното българско име Боровец.“⁴)“ (Гъббов 1902: 123). В бележка 4 под линия Гъббов добавя: „По-сполучливо от „Боровец“ би било името Е л о в е ц, понеже в Чам-кория расте малко борица, а най-много расте ела“. След неговата бележка в скоби е затворена друга бележка: „(Г-н И. Карастоянов стои твърдо за името „Чам-кория“, понеже така личало то в един турски акт, с който някоя си пашиница [жена, съпруга на пашата – б. а.] дарувала тая гора на града Самоков. Обаче с едно българско име не би се докачило благото дело на щедрата пашиница. Ред[акторът].)“ (Гъббов 1902: 123, бел. 4 под линия).

А редактор на сп. „Български турист“ е бил именно Александър Теодоров (тогава той все още не е добавил *Балан* след имената си). Донка Правдомирова пояснява: „1902 г. за общественика Балан изцяло е заета от дейности и публикации, свързани с новооснования Български туристически съюз. [...] Той е... един от първите членове на Българското туристическо дружество „Алеко Константинов“, основано през 1901 г., а също и един от учредителите на органа на Дружеството – сп. „[Български] турист“ (1902), а известно време и негов редактор... Акад. Балан превежда материали от чешки и немски туристически списания и ги публикува в сп. „[Български] турист“, особено през първата му годишнина. Той е и председател на настоятелството на софийското дружество“ (Правдомирова 2019: 64 – 65).

Самият Балан също разказва за времето, в което е главен редактор на списанието: „Две години редом аз ръководих „Български турист“. Една стая у дома беше пълна изключително с потребите за тоя труд. Тук пристигаше всичко, назначено за списанието, и от тук се разпращаше то до всички негови читатели... Често са ми отивали по няколко дни редом в занятия само около „Български турист“. И когато почувствах товара вече претежък, заявих да бъда облекчен и да се прехвърли тоя труд върху други по-мощни плещи“ (Балан 1924: 49 – 50).

Редакторската бележка на Теодоров под статията на Петко Гъббов се явява най-ранното споменаване от Балан на името във формата *Чам-кория* – полуслято изписване, с дефис. И единственото място освен *разправицата* „Езикова култура“ (Балан 1954), на което той пише с одобрение за *българско име* на курорта.

Защо акцентирам върху редакторството на Александър Теодоров на списание „Български турист“? Защото в брой 3 от 1902 г. е публикувана още една малка, но много важна статия. В нея се казва: „... *Ч а м - к о р и я* е великолепенна борова гора над Самоков (10 к[м] от града към ю.-и.), която една група студенти от Висшето училище бе предложила да се кръсти по български „Боровец“ (Чиновете 1902: 46). Тя е под рубриката „Дружествени вести“ и не е подписана. Неин автор може да е както дружествен член от Самоков, така и самият редактор на списанието Александър Теодоров, който, да не забравяме, вече е притежавал вила в Чамкория. Считам, че ако А. Теодоров пръв беше предложил новото име *Боровец*, той не би публикувал двете бележки. Най-вероятно Теодоров е прочел за предложението на студентите от страниците на списанието (като дори сам е подготвил двата текста за печат) и впоследствие го предлага в неофициални разговори, без обаче да изтъква чуждото или свое авторство. Затова считам, че „кръстници“ на *Боровец* са групата студенти от Висшето училище, посетили курорта през 1900 г.

Засега търсенията кои са студентите, предложили новото име *Боровец* за курорта *Чамкория*, не дадоха резултат. Сведения за тях не излязоха от страниците на прегледаните вестници и списания от онези години – 1900 и 1901 г. Но техните имена или поне подробности около пътуването им вероятно са публикувани някъде. Нали учителят от Видин Петко Гъбъов все някак е научил за тяхното пътуване и „кръстничеството“ им от 1900 г.?

Остава още една възможност за създаването на легендата за кръстничеството на Александър Теодоров-Балан върху името *Боровец*. А именно акад. Балан лично да е предложил през 1942 г. на Комисията за наименованията с народностно и обществено значение при Министерството на народното просвещение новото име *Боровец* за курорта *Чамкория*. Било то официално (писмено), било то устно – в разговор с един или повече нейни членове. За Александър Теодоров-Балан се знае, че сам е избягвал участието в подобни комисии, най-вече в тези за промените в правописа, и едва ли е участвал в споменатата комисия. А от състава на Комисията за наименованията с народностно и обществено значение, работила през 1942 г. върху промяната на селищните имена в Добруджа и на редица географски имена в България, единственият известен член е археологът Васил Миков, който сам е осветлил своето участие (Миков 1943: 38).

В резултат на гореизложеното могат да се направят следните изводи:

1. Докато **Чамкория** е официално име на курорта, акад. Александър Теодоров-Балан нито веднъж в книга, статия или писмо не изписва **Боровец** било като основно, било като алтернативно име, например в скоби: *Чамкория (Боровец)*. Името **Боровец** се появява в публикации и писма на езиковед-а Балана едва след лятото на 1942 г., когато със Заповед на министъра на народното просвещение официално е дадено на *Чамкория*.
2. Само веднъж – през 1954 г., акад. Балана пише за преименуването на *Чамкория* на **Боровец**, но това става 12 години след официалния акт.
3. Единствено Цветана Македонска през 1988 г. публикува текст с атрибутите на документ кога и къде е чула акад. Балана да казва: „*Аз замених Чамкория с Боровец*“.
4. На два пъти през 1902 г. пред очите на редактора на списание „Български турист“ Александър Теодоров минават и на страниците му са публикувани текстове за това как група студенти от Висшето училище (днес Софийския университет) през 1900 г. предлагат за курорта вместо турското *Чамкория* българското име **Боровец**. Те са истинските създатели на новото име. Ако не беше съгласен с посоченото авторство, редакторът Теодоров не би допуснал публикуването на двата текста.
5. Впоследствие в неофициални разговори Александър Теодоров-Балан може да е предлагал новото име **Боровец**, без обаче да изтъква чуждото или свое авторство. При това положение не бива акад. Балана да се сочи за автор на новото българско име **Боровец** за курорта *Чамкория*, нито да се твърди, че от неговата уста най-напред е излязло побългареното име. Такова „кръстничество“ не бива да му се вменява, дори лично да е предложил на Комисията за наименованията с народностно и обществено значение през 1942 г. тази промяна, за каквото действие обаче има само предположение.

ЛИТЕРАТУРА

Балан 1903: Теодоров, А. Оряхово н/Дунава. (Разни вести). [Teodorov, A. Oryahovo n/Dunava. (Razni vesti).] // *Български турист*, II, 1903, № 3 (март), 46. Неподписана. Авторството е установено чрез Балана 2011: 150.

- Балан 1919:** Теодоров-Балан, А. Чамкория. [Teodorov-Balan, A. Chamkoriya.] // *Камбана*, № 3542, 3 септ. 1919. Подпис А. Авторството е установено чрез Балан 2011: 128.
- Балан 1921:** Теодоров-Балан, А. Самоков и Чамкория. Бюджетният бич на Самоковската община. [Teodorov-Balan, A. Samokov i Chamkoriya. Byudzhetniyat bich na Samokovskata obshtina.] // *Пряпорец*, XXIII, № 75, 12 апр. 1921.
- Балан 1924:** Теодоров-Балан, А. Преживяно. Спомен. [Teodorov-Balan, A. Prezhivano. Spomen.] // *Туризмът в България*. 1899 – 1924. София: Българско туристическо дружество, 1924, 48 – 50.
- Балан 1927а:** Теодоров-Балан, А. Доцна и късно. [Teodorov-Balan, A. Dotsna i kasno.] // *Училищен преглед*, XXVI, 1927, № 7 (септ.), 1082 – 1089. *Място и дата:* Чамкория, 18 юли 1927. *Същото в:* 2. Доцна и късно. // Теодоров-Балан, А. *Български записи с език, книжнина и общество*. Няколко етимологии. София: Наука и изкуство, 1956, 138 – 145.
- Балан 1927б:** Теодоров-Балан, А. Любов за родна реч. I. Наистина любиме ли езика си? [Teodorov-Balan, A. Lyubov za rodna rech. I. Naistina lyubime li ezika si?] // *Родна реч (Казанлък)*, I, 1927, № 1, 7 – 15. *Място и дата:* Чамкория, 19 авг. 1927. *Същото в:* Теодоров-Балан, Ал. *Любов за родна реч*. Съст. В. Радева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 741 – 749.
- Балан 1928а:** Теодоров-Балан, А. Банки или Банкя. [Teodorov-Balan, A. Banki ili Bankya.] // *Зора*, X, № 2737, 18 авг. 1928. *Място и дата:* Банкя, 13 авг. 1928.
- Балан 1928б:** Теодоров-Балан, А. Такива сме си! [Teodorov-Balan, A. Takiva sme si!] // *Отец Паусий*, I, № 12 – 13, 21 окт. – 18 ноем. 1928, 223 – 226. *Място и дата:* Чамкория, 2 ноем. 1928.
- Балан 1930:** Теодоров-Балан, А. *Българска граматика. Дял I. За думите. Част I. Звукословие*. [Teodorov-Balan, A. Balgarska gramatika. Dyal I. Za dumite. Chast I. Zvukoslovie.] София, 1930. Цитатите тук са по: Теодоров-Балан, А. *Българска граматика. Дял I. За думите. Част I. Звукословие*. 2. фототип. изд. София: Изток – Запад, 2012, в което са коригирани грешките и вмъкнати добавките от изданието от 1930 г.
- Балан 1931:** Теодоров-Балан, А. Подуяне. (Как постъпваме с народните местни имена). [Teodorov-Balan, A. Poduyane. (Kak postapuyame s narodnite mestni imena).] // *Мир*, XXXVII, № 9430, 12 дек. 1931.

- Балан 1933:** Теодоров-Балан, А. Слушай вестникарю! (Бележки на деня). [Teodorov-Balan, A. Slushay vestnikaryu! (Belezhki na denya).] // *Мир*, XXXIX, № 9751, 10 ян. 1933. *Място и дата:* София, 10 ян. 1933. *Същото в:* Теодоров-Балан, Ал. *Български записи с език, книжнина и общество*. София: Наука и изкуство, 1956, 286 – 287.
- Балан 1937а:** Теодоров-Балан, А. Критика на открито. Посвещава се на г-на А. Б[ожин]ов. [Teodorov-Balan, A. Kritika na otkrito. Posveshtava se na g-na A. B[ozhin]ov.] // *Мир*, LXIII, № 11 163, 6 окт. 1937. *Място и дата:* Чамкория, 20 септ. 1937.
- Балан 1937б:** Теодоров-Балан, А. Дозвуци от „стан Шабаница“ (Продължение). [Teodorov-Balan, A. Dozvutsi ot „stan Shabanitsa“ (Prodalzhenie).] // *Мир*, LXIII, № 11 174, 20 окт. 1937. *Място и дата:* Чамкория, 10 окт. 1937.
- Балан 1937в:** Теодоров-Балан, А. Езикова култура у българите. [Teodorov-Balan, A. Ezikova kultura u balgarite.] // *Училищен преглед*, XXXVI, 1937, № 9 (ноем.), 1077 – 1092. *Същото в:* Теодоров-Балан, Ал. *Български записи с език, книжнина и общество*. София: Наука и изкуство, 1956, 72 – 83. *Същото и в:* Теодоров-Балан, Ал. *Любов за родна реч*. Съст. В. Радева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 713 – 727.
- Балан 1944:** Теодоров-Балан, А. Добришки или добрички? (Бележки на деня). [Teodorov-Balan, A. Dobrishki ili dobrichki? (Belezhki na denya).] // *Зора*, XXVI, № 7475, 11 юни 1944. *Място и дата:* Здравиче Боровец, май 1944.
- Балан 1954:** Теодоров-Балан, Ал. Езикова култура. [Teodorov-Balan, Al. Ezikova kultura.] // *Български език*, IV, 1954, № 4, 311 – 332. *Същото в:* Теодоров-Балан, Ал. *Избрани произведения*. София: Наука и изкуство, 1987, 249 – 272.
- Балан 1956а:** Теодоров-Балан, А. Дух или гений на езика. [Teodorov-Balan, A. Duh ili geniј na ezika.] // Теодоров-Балан, А. *Български записи с език, книжнина и общество*. София: Наука и изкуство, 1956, 92 – 99. *Място и дата:* Боровец, 23 март 1944.
- Балан 1956б:** Теодоров-Балан, А. 4. Попържам, попържня. [Teodorov-Balan, A. 4. Poparzham, poparzhnya.] // Теодоров-Балан, А. *Български записи с език, книжнина и общество*. Няколко етимологии. София: Наука и изкуство, 1956, 148 – 153. *Място и дата:* София, 18 апр. 1947.

- Балан 1956в:** Теодоров-Балан, А. Един шие, друг разпаря. [Teodorov-Balan, A. Edin shie, drug razparya.] // Теодоров-Балан, А. *Български залиси с език, книжнина и общество*. София: Наука и изкуство, 1956, 285 – 286. *Място и дата:* Боровец, 15 авг. 1948. Предложена на вестник „Изгрев“, в отговор на публикувани статии в № 1170 (за Банкя) и в № 1185 (за Подуяне) от 1948 г., но е отказана.
- Балан 2011:** Теодоров-Балан, Ал. *Книжевни залиси. Книгопис (лична библиография)*. [Teodorov-Balan, Al. Knizhevni zalisi. Knigopis (lichna bibliografiya).] Съст.: Д. Веселинов, Ст. Пинтев, А. Ангелова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Боров 1962:** Боров, Ив. *Боровец*. [Borov, Iv. Borovets.] София: Медицина и физкултура, 1962.
- Венедиктов 2009:** Венедиктов, Гр. Някои авторски лексикални образувания на акад. А. Теодоров-Балан. [Venediktov, Gr. Nyakoi avtorski leksikalni obrazuvaniya na akad. A. Teodorov-Balan.] // *Български език*, LVI, 2009, Приложение, 42 – 76. Превод от руски: Р. Цойнска.
- Георгиев 1968:** Георгиев, Хр. *Боровец*. [Georgiev, Hr. Borovets.] София: Медицина и физкултура, 1968.
- Георгиев 1978:** Георгиев, Хр. *Боровец*. [Georgiev, Hr. Borovets.] 2. прераб. и доп. изд. София: Медицина и физкултура, 1978.
- Георгиев 1984:** Георгиев, Хр. *Боровец*. [Georgiev, Hr. Borovets.] 3. прераб. и доп. изд. София: Медицина и физкултура, 1984.
- Гъбьов 1902:** Гъбьов, П. Една отиванка [излет] до Мусала и Еленивръх. [Gabyov, P. Edna otivanka [izlet] do Musala i Eleni-vrah.] // *Български турист*, I, 1902, № 8 (1 окт.), 122 – 125.
- Данаилов 2004:** Данаилов, Г. *Весела книга за българския народ*. [Danailov, G. Vesela kniga za balgarskiya narod.] В. Търново: Абагар, 2004.
- Динеков 1981:** Динеков, П. Александър Теодоров-Балан. Първият ректор на Софийския университет. [Dinekov, P. Aleksandar Teodorov-Balan. Parviyat rektor na Sofiyskiya universitet.] // *Съпоставително езикознание*, VI, 1981, № 1, 66 – 76.
- Крумов 1984:** Крумов, Р. *Курортен комплекс Боровец*. [Krumov, R. Kurorten kompleks Borovets.] София: Профиздат, 1984.
- Македонска 1967:** Македонска, Цв. Народно-разговорна лексика и фразеология в творчеството на П. Р. Славейков. [Makedonska, Tsv. Narodno-razgovorna leksika i frazeologiya v tvorchestvoto na

- P. R. Slaveykov.] // *Известия на Института за български език*, № 13, 1967, 71 – 125.
- Македонска 1988:** Македонска, Цв. *11 века... Разказ за книжовния ни език*. [Makedonska, Tsv. 11 veka... Razkaz za knizhovniya ni ezik.] София: Български писател, 1988.
- Миков 1943:** Миков, В. *Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места*. [Mikov, V. Proizhod i znachenie na imenata na nashite gradove, sela, reki, planini i mesta.] София, 1943.
- Митрева, Николов 2018:** Митрева, Н., Николов, Л. *От Чамкория до Боровец*. [Mitreva, N., Nikolov, L. Ot Chamkoriya do Borovets.] Самоков: Исторически музей, 2018.
- Правдомирова 2019:** Правдомирова, Д. Академик Александър Теодоров-Балан. 160 години от рождението, 60 години от смъртта му и 110 години от публикуването на монументалния му труд „Български книгопис за сто години 1806 – 1905“. [Pravdomirova, D. Akademik Aleksandar Teodorov-Balan. 160 godini ot rozhdenieto, 60 godini ot smartta mu i 110 godini ot publikuvaneto na monumentalniya mu trud „Balgarski knigopis za sto godini 1806 – 1905“.] // *Библиотека*, XXVI (LXV), 2019, № 6, 47 – 76.
- Русинов 1990:** Русинов, Р. Из историята на „Български тълковен речник с оглед към народните говори“ (1927 – 1951) от Стефан Младенов с „донегдешно участие“ на А. Т.-Балан. (Писма на А. Т.-Балан до Ст. Младенов). [Rusinov, R. Iz istoriyata na „Balgarski talkoven rechnik s ogled kam narodnite govori“ (1927 – 1951) ot Stefan Mladenov s „donegdeshno uchestie“ na A. T.-Balan. (Pisma na A. T.-Balan do St. Mladenov).] // *Списание на БАН*, XXXVI, 1990, № 2, 23 – 33.
- Сестримски 1992:** Сестримски, Ив. Писма на наши езиковеди. [Sestrimski, Iv. Pisma na nashi ezikovedi.] // *Български език*, XLII, 1992, № 4, 324 – 327.
- Стойкова 1992:** [Стойкова, А.]. Професор Александър Теодоров-Балан до проф. Стойко Стойков. [Stoykova, A.]. Profesor Aleksandar Teodorov-Balan do prof. Stoyko Stoykov.] // *Език и литература*, XLVII, 1992, № 4, 16 – 28.
- Чиновете 1902:** Чиновете (пейките) в Чам-кория (ок. 1100 м). (Дружествени вести). [Chinovete (peykite) v Cham-koriya (ok. 1100 m). (Druzhestveni vesti).] // *Български турист*, I, 1902, № 3 (1 май), 46.

**НАЗВАНИЯ ЗА ГОРНО МЪЖКО ОБЛЕКЛО
В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ
(ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ)**

Снежана Александрова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**NAMES OF MEN’S OUTER CLOTHING IN THE
BULGARIAN DIALECTS (LEXICAL-SEMANTIC FEATURES)**

Snezhana Aleksandrova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The names of men’s outer clothing distinguish a significant thematic group and, together with the names for women’s outer clothing, represent the unity of the Bulgarian national attire. Connected by a community in meaning, dialect names create lexical orders in which the sememe ratio – two or more lexemes prevails. The names of men’s outer clothing are found in paradigmatic relationships in macrodialect surroundings and reflect structural (lexical, phonetic, grammatical and word-forming) and semantic features not inherent in the literary language.

Key words: names for traditional clothing, Bulgarian dialects, vocabulary, semantics, origin

Названията за горно мъжко облекло обособяват значителна по обхват тематична група (ТГ) и заедно с названията за горно женско облекло представят единството на българската народна носия.

При систематизацията на езиковите единици тематично се обхваща цялата стройна композиция на мъжкото облекло, което служи за обличане на двете половини на тялото. Диференцирането на названията отбелязва в известна степен деликатната връзка между език и култура, като се изхожда от външни по отношение на езика признаци за описанието на семантиката на предметните имена. Подвижността на измененията по посока на времето свидетелства за различни облици

на народното облекло и повлиява върху възстановяването на съответствията между видовете дрехи и имената за тях, което в настоящото изследване се опира на получените данни от писмени текстове и от теренни проучвания за анализиране на лексикално-семантичните особености на диалектните названия.

Обект на проучването са имена с преобладаваща денотатна част, назоваващи конкретни предмети, характеризиращи се с множество свойства, връзки и отношения, създаващи безкрайни различия. Целта на изследването е да се разкрие системният характер на специализираната лексика за горно мъжко облекло на методологичната основа на компонентния анализ. За описанието на диалектните названия се прилага ономаσιологичният подход, при който се изхожда от номинацията на един и същи факт от извънезиковата действителност, като се посочват всички названия за неговото изразяване. Последователно е приложен и семасиологичният подход за изследване на семантичния облик (обем и структура) на названията в макродиалектен план. При установяването на взаимовлиянията между диалектната лексика и книжовния език, между самите народни говори и при определянето на заемането от чужди езици се използва съпоставителният метод. Културологичният подход се включва за по-пълното и адекватно описание на лексиката при пресичането на езикови и неезикови форми на познанието. Всички лексеми в тематичната група за горно мъжко облекло се представят с ареали на географски принцип. В концептуалната рамка на изследователската позиция се приема и принципът на условност за разглеждане на фиксираните употреби на названията не в един и същи говор, а в макродиалектната система на българския език (Радева 1982: 20).

Силното разчленяване на названията откъм различни модели, материи, украса, цвят на дрехата, начини на изработване, ред на обличане, сезонно и празнично предназначение предопределя тематичната делитба за горно мъжко облекло да се извърши въз основа на идентичната му функция и по пол.

Лексемите в ТГ се обединяват от единство в значението си по семантичния (ядрен) признак 'горно облекло', включвайки диференциалния признак (ДП) за пол 'мъжко', като при дрехите с обща употреба за мъже и жени този ДП се изключва. Между членовете на ТГ не се изграждат редовни родово-видови отношения, прототипното родово понятие се формира имплицитно спрямо всички видови означения за горно мъжко облекло, но някои от широко разпространените наз-

вания, като *ямурлук* и *потури*, могат да встъпват като родови по отношение на частните видови названия и в описателните дефиниции да се използват като семантичен признак на лексикалното значение, в което се съдържа понятието за обекта, напр. *опанджак* ‘горна дебела мъжка дреха, ямурлук’ (БЕР IV: 895); *димии* ‘вид потури’ (срв. БЕР I: 392) и др. Подобни процеси се наблюдават при повече названия за облекло от активния речник, като *риза*, *палто*, *панталон* и др., които придобиват статута на родови названия със семантичната си роля да обосноват видовото назоваване в синхронен план.

Тематично обединените названия за горно мъжко облекло се намират в парадигматични отношения в макродиалектен план и се противопоставят по различни семантични признаци (СП), като ‘част – цяло’, ‘бяло (светъл цвят) – черно (тъмен цвят)’, ‘старо – ново’, ‘дълго – късо’, ‘зимно – лятно’, ‘делнично – празнично’, ‘домашно – чуждо’, за по-ясно отчитане на диференциалните им характеристики.

Свързаните от общност в значението си названия за горно мъжко облекло създават лексикални редове, включващи всички самостоятелни имена, техните варианти и номинативни словосъчетания за именуването на една и съща семема, като при повечето названия съотношението е семема – две и повече лексеми, напр. ‘кожух без ръкави’ – *дорамчѐ*, *доранчѐ*, *с’уртук* и др., докато на семемата ‘къса бяла вълнена дреха, украсена с гайтани (за мъже и жени)’ съответства лексемата *кавак*’, регистрирана в Странджа. При названията за ямурлук (срв. БДА 2001: 474, Карта № Л80) и за горни мъжки гащи (потури) съотношенията формират прогресивни лексикални редове с множество лексеми: ‘горна връхна дълга дреха, безръкавна или ръкавна, от дебел домашен вълнен плат (със или без качулка за предпазване от дъжд)’ – *гун’а*, *гунке*, *йаморлук*, *йамурлук*, *кѐбе*, *кѐпи*, *кѐпѐнек*, *опанджак*, *йапанджак*, *йапунджак*, *апънджа*, *епънджа*, *йапънджѐ*, *кабаница*, *кабаница*, *фереджѐ*, *фережѐ*, *хабà*, *чепкѐн*, *джепкѐн* и др.; ‘мъжки горни гащи’ – *бѐгви*, *бенѐвреци*, *бърденци*, *грѐжници*, *димии*, *дънци*, *караване*, *пантол’ѐ*, *патуре*, *потури*, *пътурѐ*, *райтужи*, *чешѐр’е*, *чишѐре*, *чъкишѐрѐ*; *шалварѐ*, *шалварѐ*, *шалварѐ* и др.

Еднокоренните думи съставляват по-големият дял в ТГ за названия на горно мъжко облекло, някои от които с повече фонетични варианти, напр. *абà* // *ѐбà* // *ѐбѐ* // *вабà* // *вѐбà* // *хабà*; *антерѐйя* // *антѐрѐйя* // *ентерѐйя*; *копанàр* // *копарàн* и др.

Със своето разпространение и употреба словообразователните варианти на една част от названията за горно мъжко облекло, като *до-*

лактанка и *долактеник*, представят големи географски зони в Северозападна България или са териториално ограничени – като *хабѝнка* в Габрово и Еникьой, Ксантийско, и *хабѝца* в Странджа.

В акта на възникване на наименованията и при изграждане на лексикалното значение се отразяват както присъщи, така и приписани на реалните обекти признаци, които са основание за номинация и които обуславят мотивираността на думата (Радева 2017: 97). При разгръщане на семантичната структура на думата мотивационните признаци разкриват посоките на нейното развитие.

В рамките на ТГ за горно мъжко облекло названията могат да се разпределят по мотивационни признаци в две групи:

1. Названия, мотивирани от названието на тъканта, от която са изработени (*аб̀а* – ‘вид горна дреха’, от същ. *аб̀а* – ‘дебел вълнен плат; дреха от този плат’; *аладж̀а* – ‘вид горна връхна от аладжа’, от същ. диал. *аладж̀а* – ‘пъстроцветна раирана тъкан, с разноцветни ивици по основата’ (Разл.; ГДелч.); *демѝи* – ‘горни мъжки гащи от нетепан шаяк (димия)’ (Варник, Свилгр.), от същ. диал. *демѝйа* – ‘нетепан вълнен плат; дреха от този плат’, от гр.; *шай̀ак* – ‘горна връхна дълга (вълнена) дреха’ (Голямо Малово, Соф.; Коларово, Петрич.; Битоля, Макед.), от същ. остар. *шаяк* – ‘домашнотъкан или фабричен дебел вълнен плат’);

2. Названия, мотивирани от част или характерна особеност в устройството на дрехата (*дол̀актеник* – ‘горна връхна дреха, с ръкави над или до лактите’ (Прогорелец, Лом.; Белогр.; СЗБ), от същ. *лак̀ът*; *дор̀амче* – ‘горна връхна дреха, до коленете, разтворена отпред, слабо клината, без ръкави (бяла)’ (Самоков.; Ихт.; ЕПел.; Соф.; Трън.; СрЗБ), от същ. *рамо*; *ръ̀ка̀вница* – ‘горна дреха, до коленете, с дълги ръкави и широки клинове’ (СБ), от същ. *ръ̀ка̀в*).

Мотивационният признак като необходим компонент при създаването на думите може в своя развой да се изгуби поради отмирането на едни думи или измененията в значението на самите мотивиращи признаци, което в достатъчна степен важи за разглежданата диалектна специализирана лексика. И макар да се наблюдават тези процеси, лексикалното значение се свързва с понятието в неговата цялост, което дава възможност да се потърсят и открият сходствата и измененията по семантични признаци при назоваване на относително еднакви реалности (за облекло) в диалектите на българския език (Радева 2017: 97 – 100). Показателни са примерите с названията за *ямурлук* и за *потури*, които онагледяват до каква степен може да се разчлени формалното представяне от съществен брой лексеми за едни и същи понятия.

В рамките на тематичната група с една и съща лексема могат да се означават и различни по вид дрехи както в един говор, така и на междудиалектно равнище. Названието *фѐрма* в габровския говор се среща със значение ‘горна къса дреха от домашнотъкан или фабричен плат, без ръкави’ и ‘изплетена жилетка’; *доламà* означава ‘горна връхна дреха, до под коленете, без ръкави, със значително широки клинове от кръста надолу (за мъже и жени)’ в Плевенско, Павликенско, Никополско и Ловешко; *долом’а*, *доломà* по поречието на р. Струма е ‘горна къса дреха, с дълги ръкави, без яка, с копчета, закопчавани с връвчици’; *дуламò* в Широколъшкия район е ‘горна къса дреха, до средата на пояса, от домашнотъкан плат, разтворена отпред, с непокриващи предници, с ръкави, празнична или делнична’; а в говора на Зарово, Солунско, *дулъмà* означава ‘горна мъжка риза, домашнотъкана или от фабричен памучен плат, която се захлупва и встрани се закопчава с триъгълни копчета, с ръкави, до кръста и влиза в пояса’.

Предвид характера на анализираната терминологична лексика от пасивния речников състав продуктивността при оформянето на производни значения често се определя от тематичната определеност на лексикалните единици (Радева 2017: 115). И макар да са нерегулярни, производни метонимични значения могат да се илюстрират с названието *калѝу̀ни* ‘вид мъжки горни гащи, потури’ в Златар, Преславско, в основата на което цялото се идентифицира по характерна за него част – *калѝу̀ни* – ‘парче плат от плътен домашен вълнен плат, което обвива крака от коляното до глезена’ (Златар, Пресл.).

Мъжкото облекло според типологията на българската народна носия се разделя на белодрешно и чернодрешно. В ТГ за названия на горно мъжко облекло тази специфика се изразява по СП ‘бяло (светъл цвят) – черно (тъмен цвят)’, като се установяват следните опозиции: ‘горна връхна дълга (зимна) дреха, от (черен, тъмен) тепан вълнен плат, с разширени поли, с ръкави (за мъже и жени)’ < *абà* (Покровник, Благоевгр.; Разл.); *вабà*, (Трудовец, Благоевгр.); *вѣбà* (СБ) – ‘горна връхна дреха, до над коленете, от (основно бял) тепан вълнен плат, клиновидна, с разтворени предници и слабо разширени поли (за мъже и жени)’ < *касѣче*, *бѣло късàче* (Кула, Вид.); *късàк*, *қосàк*, *б’ал късàк*, *късàче* (Белогр.; Врач.; Ботевгр.; Луковит.; Лов.).

Противопоставянето по цветови означения при названията за горни дрехи всъщност представя и разновидностите на мъжката чернодрешна и белодрешна носия и в известна степен отбелязва опосредстваната връзка с културата.

При названията за горни мъжки дрехи с еднакъв състав, кройка и стил на украса *дорамче*, *ментè* и *абйчка*, разпространени в Средна Западна България, се наблюдава как цветът на дрехата, неизразен формално, съответства и на опозицията между тях по СП ‘старо – ново’: *дорамче* (старо) – *ментè* и *абйчка* (ново), като отразява отделните стадии от промените в народното облекло, намерили отражение в именуването. С течение на времето старото бяло *дорамче* се заменя с по-новото синьо *ментè* в Софийско (и днес синият цвят е преобладаващ в софийската носия), а в Самоковско и Дупнишко бялото *дорамче* се измества от по-тъмната *абйчка* в кафеникави тонове от естествения цвят на вълната (Велева, Лепавцова 1974: 20).

По посока на съотнасянето по СП ‘старо – ново’ регистрираните в широколъшкия говор названия *шалварь* мн. (по-старо) и *пътурь* мн. (по-ново) еднакво се свързват със значението ‘мъжки горни (черни) гащи, с широко дъно, от дебел вълнен плат’, но *шалварь* е с по-широка и типична употреба за носителите.

В по-ново време по силата на обществени и икономически фактори, свързани с изместването на местното производство на текстилни суровини със стопанско, с развитието на занаятчийството, с движението на хора и стоки, с постепенното навлизане на градски тип дрехи, се променя не само обликът на народното облекло от различни краища, но се появяват и нови дрехи, с нови форми и от нови материали, които навлизат и поради практичната си употреба. Названията за горно мъжко облекло *а̀нциук*, *в̀атенка*, *й̀а̀ке*, *винт’а̀га*, *ба̀лонзайдер*, *шлй̀ффер* и др., засвидетелствани в българските говори, не се съотнасят с по-стари техни модификации на вид облекло, това са имена за нови дрехи, които в значението си отделят ДП ‘ново’ в по-близък хронологичен план до съвременното и спрямо повечето членове на ТГ влизат в опозиция по СП ‘старо – ново’.

Свойствена характеристика за облеклото е и неговата дължина, като почти всички названия от ТГ за горно мъжко облекло притежават този ДП и при противопоставянето по СП ‘дълго – късо’ оформят значително по-големи лексикални редове: ‘горна връхна дълга (вълнена) дреха’ < *копаран*, *копанар*, *ментан*, *шеган*, *шайак* – ‘горна къса дреха, от домашнотъкан или фабричен плат, без ръкави’ < *грйжа*, *джепк̀ен*, *дорамче*, *дорамник*, *елек*, *елек’*, *елечè*, *йелек’*, *забун’*, *илек*, *кавад*, *капламà*, *л’убадè*, *ферий*, *фèрми*, *фèрме*, *фèрмен* и др.

Във връзка с обекта на проучване се отбелязва, че в по-малка степен сезонните разновидности стават част от семантичните единици, изграждащи понятието, отразено в названията за горно мъжко об-

лекло. Обективните характеристики показват, че многокомпонентният състав на българското народно облекло е постоянен и годишните времена не повлияват съществено върху неговото устройство. При наблюденията се отчита превес в числеността на названията за горни вълнени гащи, като по-малко се откриват отношения на противопоставяне по СП 'зимно – лятно' както в отделни говори, така и в макродиалектен план, напр. 'горни вълнени бели гащи, слабо разширени в горната част, силно стеснени по цялата дължина' – *бревенеци* (Кюст.) – *гашти* (Кюст.) – 'горни летни гащи, широки, от памучно платно, затегнати през кръста с дебела плетена вълнена връв отпред'; 'горни гащи с широко дъно, от дебел вълнен плат' – *караване* (Болярци, Пд) – *караване* (Габрово, Еникьой, Ксант.) и *караване* (Синеклии, Чорлен.) – 'горни летни гащи, широки, от памучно платно, затегнати през кръста с дебела плетена вълнена връв отпред'.

Празничните дрехи обикновено пазят първообраза си и включвайки се в ТГ с названия на горно мъжко облекло, една и съща лексема нерядко означава както делничния тип, така и представителната дреха. Названието *дорамче* е със значение на постоянна горна дреха от основния състав на народното облекло в Доброславци, Софийско, и горната дреха, по-богато украсена, която се облича само на сватбата. Други названия прибавят към значението на делничния тип облекло допълнителна езикова единица и при описание на лексиката опозицията 'делнично – празнично' намира израз при съотнасянето: 'горна къса дреха, от домашнотъкан плат, разтворена отпред, с ръкави' – *копаран* – *ачък купаран* – 'горна къса дреха, разтворена отпред по цялата дължина, с увиснали ръкави, от вълнен плат, носена от готовите за женене ергени', разпространени в Средните Родопи.

Интерес представляват названията за общите в употреба най-горни дрехи за лица от двата пола и на различна възраст, които поддържат както женския, така и мъжкия народен костюм. Възникнали като опростени некроени дрехи за покриване на тялото при неблагоприятни климатични условия, те се срещат в различни вариации откъм изработване и материи, което намира израз и в множеството названия по цялото българско езиково землище, напр. *гун'а*, *йамурлук*, *кене*, *опанджак*, *кабаница*, *фередже*, *хаба*, *чепкен*.

Диференциацията на общите дрехи започва по пътя на съчетаването на най-горната дреха с цялостната композиция на народното облекло в определено селище. Различията особено се постигат и чрез художественото оформление, след което всяка от общите дрехи може

да се отдели по пол, като в ЛСГ за облекло тези преразпределени названия участват вече в отделни ТГ.

Според произхода си названията в ТГ за горно мъжко облекло се разглеждат като домашни и заети от чужди езици.

Разгърнатият регистър от диалектни названия в ТГ за горно мъжко облекло, създадени за назоваване на видови понятия от традиционния бит и култура, показва различен исторически развой по отношение на съхранената общославянска лексика, по-ранното или по-късното „настаняване“ на чужди лексикални пластове, обусловено от екстралингвистични фактори и междуезикови контакти.

Домашната лексика в ТГ се представя от лексемите *гàшти*, *долàктàнка*, *долàктеник*, *дорамчè*, *дрèа*, *зглòбница*, *кож'уф'*, *мечетина*, *касъче*, *късàк*, *късàче*, *ръкàвница* с различна териториална определеност в диалектите на българския език. Названията от една основа *глухче*, *глухчè*, *гл'òче*, *гл'уче* за 'горна връхна дреха, до под коленете, без ръкави, със значително широки клинове от кръста надолу' имат значителен обхват в Северна България, в района на белодрешното облекло, и предполагат индоевропейски или общославянски произход, но в етимологично отношение остават неизяснени (БЕР I: 253).

В ТГ за горно мъжко облекло повечето диалектни названия са заети от чужди езици, активното им включване отразява възможността да се адаптират към особеностите на приемащия език, който от своя страна съдържа потенциала да асимилира чуждоезиковите лексикални единици (Радева 2017: 305). Много често влиянието на домашните езикови явления определя вариантността на заетите названия, като се получават смесени образувания с прибавяне на фонеморфологични или словообразователни форманти към основата, например при имената за 'вид горни мъжки дрехи' *грйш* (Ивайлгр.); *грйжа* (Съчанлии, Гюм.); *грйшка* (Свирачи, Ивайлгр.; Чаталтепе, Мала Азия); и названието за 'вид потури' *грйжници* (Плевня, Драм.), от същ. диал. – *грйши*, *грйж*, *грйжа* – 'дебел вълнен плат, дреха от този плат' (възможна връзка с итал. *griso* 'тежък сив плат' или итал. *griggio* 'сив', БЕР I: 281); като за заетите от турски названия за 'вид горна дълга дреха' – *доламà*, *дòлама*, *доламè*, *долмà*, *дуламò*, *дуламйца*, *доломо*, и за 'вид връхна дреха, ямурлук' – *опанджàк*, *йапанджàк*, *йапунджàк*, *апънджа*, *епънджа*, *йапънджъ*, географските райони на разпространение обхващат по-малки или по-големи териториални цялости.

Широко разпространените турски заемки за 'мъжки горни гащи, с широко дъно, от дебел вълнен вълнен плат' *потури* и *шалвар* с множество фиксирани варианти и активна употреба са неотменима

съставна част и от мъжката народна носия (основно в чернодрешната, Вакарелски 1977: 202), като попълват езиковия модел на материалната култура.

Функционирането на една и съща лексема в различни езикови системи може да илюстрира нееднакъв семантичен развой. Названието *капламà* от турски произход (от тур. *kaplama*, образувано от основата на гл. *kapla-tak* ‘покривам; подплатявам’, БЕР II: 221) в български развива значения за ‘горна връхна дълга дреха, подплатена с кожа, със или без яка’ (Раздел, Елхов.; Енина, Казан.; Малък Преславец, Тутрак.; Силистр.; Жеравна, Градец, Котл.) и за ‘горна къса дреха, от домашнотъкан или фабричен плат, без ръкави’ (Дервент, Дедеаг.). С другото си значение – ‘подплата на дреха’, разпространеното в Средните Родопи и Странджа название *капламà* заема мястото си в ТГ за части на облеклото. Подобно отдалечаване от изходната лексема получава и названието *копчелък* (от тур. *korça* ‘копче’, БЕР II: 623 – 624) със значение ‘горна мъжка дреха без ръкави’ в Кръвеник, Севлиево.

В тематичната група за горно мъжко облекло преобладават ориенталските заемки, като голяма част от тях формално съвпадат с названията от ТГ за горно женско облекло.

Значително количество от заетите названия за горно мъжко облекло в българските говори са турцизми: *елèк, йелèк*, *джелèтка* от тур. *yelek* – ‘вид горна дреха без ръкави’ (БЕР I: 490; Ванков 1960а: 26 – 27); *ямурлук* от тур. *yağmurluk* – ‘връхна дреха за предпазване от дъжд; дъждобран’ от тур. *yağmur* – ‘дъжд’ (Младенов 1947: 490; Намеранов 1962: 236; Ванчев, Гълъбов 1962: 617; Александрова 2003: 100); *опанджак* от тур. *yarıncak* – ‘вълнено наметало против дъжда’ (БЕР IV: 895); *сетрè* от тур. *setre* – ‘вид сако’ (срв. БЕР VI: 624; Намеранов 1962: 234); *чепкèн, джепкèн* от тур. *çerken* – ‘вид къса дреха, с ръкави, които обикновено не се обличат; ямурлук’ (Младенов 1947: 479; Намеранов 1962: 235; БТР: 1061); *каравàне* – ‘вид горни гащи’, вероятно образувано от тур. – *caravana* ‘вид кораб; бака’ (БЕР II: 229); *потури* от тур. *potur* – ‘горни дънести гащи с тесни крачоли’ (БЕР V: 560); *шалвари* от тур. *şalvar* – ‘вид широки женски гащи; широки потури’ (срв. Младенов 1947: 481; Намеранов 1962: 235; Ванчев, Гълъбов 1962: 521); *чешйри* от тур. *çaşir* – ‘потури’ (Намеранов 1962: 235, БТР: 1066) и др.

Турският език е посредник за навлезлите думи от арабски или персийски език, немалко от които отразяват в българските говори различно за двата пола облекло, но с еднакви словоформи. Например названията *абà, аджèмка, антерия, забун, джамадан, кèпе, кèбе, кепèнек, ментè, минтàн, л’убадè, контош, фереджè* и др. се срещат

с отделни варианти и значения за видове горни мъжки дрехи, като същите езикови единици означават други модели в ТГ за названия на горно женско облекло.

Проникналите през отделните периоди и от различни източници ориенталски лексикални елементи за названия на облекло определят характера на преките или опосредстваните контакти на българския език с други езици. По-дълги миграционни процеси представят имената *салтамарка* – ‘къса горна дреха, подплатена с кожа’ чрез тур. остар. и нгр. остар. от итал. *saltambarca, saltambarco* – ‘къса моряшка дреха’ (БЕР VI: 452; Ванков 1960б: 442 – 443); *кабанйца* – ‘вид горно облекло’, вероятно от фр. *caban* чрез итал. *gabbano, gabbana* – ‘дълга горна защитна дреха на моряци и рибари; широк халат; дълга горна селска дреха’, и итал. диалекти (среднолатински *cabanus*) през араб. от перс. – ‘дълга горна дреха, плащ’ (срв. БЕР II: 115; Шишманов 1933: 116 – 117). Названието за ‘връхна горна дреха от дебел вълнен плат’ *гун’а*, разпространено във всички славянски езици с различни означения за облекло, според Макс Фасмер е заимствано от староирански *gaunūā* – ‘боядисана(та), оцветена(та)’, а то – от древноирански авестийски език със значение ‘косъм, коса, козина; цвят на козина’, осетински – ‘вълна’, и новоперсийски – ‘боя, цвят’ (срв. Фасмер 1986: 475; БЕР I: 294).

Интерес представлява фактът, че някои от чуждите думи, много от тях в пасивния речник на българския език, не продължават да функционираат и в езика, от който са заети. Думите *джамадан*, *долама*, *минтан* отсъстват от съвременния турски език и са съвсем ограничени в турските говори. Широко разпространеното в българските диалекти название *йапанджак* – ‘горна вълнена дреха, ямурлук’ – е съхранено в някои турски народни говори, в които думата *уаринсак* се среща със значенията: 1. Наметало от сплъстена вълна с дълги косми, което се плете за конете, оставяни в студено време на открито; 2. Вид (бяло) грозде с червеникави редки гроздове (Türkçe Sözlük 1988: 2: 843; Ванчев, Гълъбов 1962: 622). Названията за горно мъжко облекло като *копаран* (БЕР II: 609 – 610), *л’убадè* (БЕР III: 386), *контдиш* (БЕР II: 599) могат да бъдат обяснени само с помощта на турските диалекти (Александрова 2003: 98).

Европейската лексика се включва с названията от немски *анцук*, *банта*, *балонзайдер*, *ватенка*, *винт’ага*, *йаке*, *шлйфер*, *шуба* за видове горни мъжки дрехи и *райтузи* за вид тесни панталони (Кочева-Лефеджиева 2004: 64 – 65, 70 – 73); *с’уртук* – ‘горна (тип офицерска, двуредова) дреха’ – чрез руски от френски (БЕР VII: 716); *ромба* – ‘горна риза’ – от новогръцки (БЕР VI: 318). Сложното название

беневреци се тълкува със смесен произход, втората част – *вреци*, се извежда от латински *braca* – ‘гащи’, като първата основа остава необяснена (БЕР I: 42).

Названията за горно мъжко облекло отразяват разновидностите на българското народно облекло в етапите на развитието му в различни географски области от българското езиково землище. С настъпващите темпове на новите времена старинните образци на няколкоредните горни мъжки дрехи и названията, свързани с тях, се заменят със съвременно по-опростено облекло от градски тип, назовавано с нови имена.

ЛИТЕРАТУРА

- Александрова 2003:** Александрова, Сн. Турски заемки за названия на облекло в българските говори. [Aleksandrova, Sn. Turski zaemki za nazvaniya na obleklo v balgarskite govori.] // *Балканские чтения 7. Тезисы и материалы. В поисках „ориентального“ на Балканах. Античность. Средновековье. Новое время.* Москва: Институт славяноведения РАН, 2003, 98 – 101.
- БДА 2001:** *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика.* [Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. I – III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika.] София: Труд, 2001.
- БЕР:** *Български етимологичен речник.* [Balgarski etimologichen rechnik.] Т. I, 1971; Т. II, 1979; Т. III, 1986; Т. IV, 1995; Т. V, 1996; Т. VI, 2002; Т. VII, 2010. София: БАН.
- БТР:** *Български тълковен речник.* [Balgarski talkoven rechnik.] Четвърто издание, допълнено и преработено от Димитър Попов. София: Наука и изкуство, 1995.
- Вакарелски 1977:** Вакарелски, Хр. *Етнография на България.* [Vakarelski, Hr. Etnografiya na Bulgaria.] София: Наука и изкуство, 1977.
- Ванков 1960а:** Ванков, Л. Към историята на някои заети думи, които означават части на облеклото. [Vankov, L. Kam istoriyata na nyakoi zaeti dumi, koito oznachavat chasti na oblekloto.] // *Български език*, № 1, 1960, 21 – 36.
- Ванков 1960б:** Ванков, Л. Историята на три романски думи в български. [Vankov, L. Istoriyata na tri romanski dumi v balgarski.] // *Български език*, № 5, 1960, 442 – 446.
- Ванчев, Гълъбов 1962:** Ванчев, Н., Гълъбов, Г., Класов, Г., Попов, Тр., Шанов, В. *Турско-български речник.* [Vanchev, G., Galabov,

- G., Klasov, G., Popov, Tr., Shanov, V. *Tursko-balgarski rechnik.*] София: Наука и изкуство, 1962.
- Велева, Лепавцова 1974:** Велева, М., Лепавцова, Е. *Български народни носии: Български народни носии в Средна Западна България и Средните и Западните Родопи от края на XVIII до средата на XX в.* [Veleva, M., Lepavtsova, E. *Balgarski narodni nosii: Balgarski narodni nosii v Sredna Zapadna Balgaria i Srednite i Zapadnite Rodopi ot kraja na XVIII do sredata na XX v.*] Т. 2., София: БАН, 1974.
- Кочева-Лефеджиева 2004:** Кочева-Лефеджиева, А. *Немски лексикални заемки в българските говори.* [Kocheva-Lefedzhieva, A. *Nemski leksikalni zaemki v balgarskite govori.*] София: Мултипринт, 2004.
- Младенов 1947:** Младенов, Ст. *Речник на чуждите думи в българския език с обяснения за потекло и състав.* [Mladenov, St. *Rechnik na chuzhdite dumii v balgarskiya ezik s obyasneniya za poteklo i sastav.*] Трето, значително допълнено и разширено издание. София: Хемус, 1947.
- Намеранов 1962:** Намеранов, Н. Чужди думи в професионалния говор на българските шивачи. [Nameranov, N. *Chuzhdi dumii v profesionalniya govor na balgarskite shivachi.*] // *Българска диалектология. Проучвания и материали.* Книга I, София: БАН, 1962, 219 – 240.
- Радева 1982:** Радева, В. *Лексикалното богатство на българските говори.* [Radeva, V. *Leksikalното bogatstvo na balgarskite govori.*] София: Народна просвета, 1982.
- Радева 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикография.* [Radeva, V. *Balgarska leksikologiya i leksikografiya.*] София: Изток – Запад, 2017.
- Фасмер 1986:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка.* [Fasmer, M. *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka.*] Т. I. Москва: Прогресс, 1986.
- Шишманов 1933:** Шишманов, Ив. Към терминологията на българските народни носии. [Shishmanov, Iv. *Kam terminologiyata na balgarskite narodni nosii.*] // *Списание на БАН*, Книга XLV, 1933, 107 – 120.
- Türkçe Sözlük 1988.** TDK 1 – 2, CİLT A – J K – Z. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.

МЯСТОТО НА ПРЕЗУМПТИВА В ИСТОРИОГРАФСКИ СЪЧИНЕНИЯ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX В.¹

Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE PLACE OF PRESUMPTIVE IN HISTORIOGRAPHIC WORKS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Krasimira Aleksova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The article presents an all-encompassing model of the paradigm of the Bulgarian presumptive and its semantics. It also examines the use of the presumptive in seven historiographic works dated from the first half of the 20th century. It is also important to mention that no forms considered not be presumptive were found in the studied historiographic works. Given that, I draw the conclusion that the Bulgarian presumptive is actually a specific feature of the style of the historiographic works of the examined time period. Presumptive is likely to appear in the contextual environment of renarrative and conclusive and does not often appear when the present historic tense is used.

Key words: presumptive, Bulgarian, epistemic modality, conclusive, renarrative, historiography, the first half of 20th century

1. Въведение

В настоящата работа се разглежда мястото на презумптивните глаголни форми в историографски текстове, публикувани в „Годишника на историко-филологическия факултет“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ от 1900 г. до 1944 г. Интересуваме се

¹ Публикацията е част от изпълнението на научната програма по проект „Изследване на наративни модели и граматически явления в исторически съчинения от периода 1900 – 1944 г. (върху материали, публикувани в Годишника на СУ. Историко-филологически факултет). Първи етап“, № 80-10-75 от 10.05.2022 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

от типа на наративната система и от граматическите особености на дескриптивните микротекстове и на микротекстовете разсъждение, като се стремим да опишем мястото на презумптивните глаголни форми в тях.

Теоретична основа на изследванията ни за презумптивна в съвременния български език е виждането, че това е отделна и независима от наклонението и евиденциалността морфологична категория на българския глагол. Интересът ни към нея тръгва от едно емпирично проучване на всички срещания на *ще да* в Българския национален корпус. Оказа се, че от всички *ще да* появи една трета са презумптивни форми. При сравнение на периодите 1900 г. – 1950 г. и 1951 г. – 2015 г. презумптивните форми не са намалели в ексцерпцията, а напротив – леко са се увеличили (Алексова, Иванова 2018).

В българистичната литература са разнопосочни вижданията за граматическия статус на *ще да* формите. Някои автори въобще не ги отбелязват, а други смятат, че става въпрос за транспонирани или модални употреби на бъдеще време в полето на сегашното и на бъдеще предварително време в полето на перфекта (Андрейчин 1944: 244, 249, Маслов 1981: 259 – 260, Ницолова 2008: 330 – 331). Ив. Куцаров определя презумптивните форми като лексикален конклузивен модификатор, без да отделя внимание на граматическия им статус (Куцаров 1994: 201 – 205). Според В. Маровска това са глаголни форми, принадлежащи към системата от наклонения в съвременния български език (Маровска 2019). П. Пашов обединява конклузивните и презумптивните форми в една категория, която нарича предположителни глаголни форми, но не посочва статуса ѝ (Пашов 1999: 190 – 196). В настоящата работа споделяме виждането на Г. Герджиков, че предположителните глаголни форми са самостоятелна глаголна категория в съвременния български език (Герджиков 1984).

Даваме си сметка, че презумптивната семантика може да бъде граматикализирана по различен начин в отделни езици. От типологическото изследване на Ал. Айхенвалд става ясно, че понякога презумптивът е част от евиденциалната система (Aikhenvald 2004). В. А. Плунгян също сочи презумптивните форми като част от евиденциалността (Плунгян 2011). И. А. Мелчук също приема презумптивна за грамема в рамките на евиденциалността (Мелчук 2015).

За разлика от граматическия статус въпросът за семантиката на презумптивна не предизвиква дискусии. Значението на презумптивна може да се представи чрез формулата „Може би (навярно, вероятно) А притежава/не притежава признак В“, ако се отчете наличието и на

положителни, и на негативни презумптивни форми. Според Г. Герджиков с презумптива се изразява вероятно съждение – „вероятностните съждения изразяват предположения, възникващи на основата на непълнота на нашите знания (касае се за умозаклучения, при които изводът не следва строго логически от предпоставките, а само в определена степен се потвърждава от тях“ (Герджиков 1984: 130). И. Мелчук сочи, че с презумптива „говорещият предполага, че F^n има място [в действителността] (като се опира върху наличните си знания)“ (Мелчук 2015: 191). Поради близостта им и конкуренцията им с предположителните употреби на *трябва* Е. Търпоманова смята, че те представляват абдуктивно умозаклучение (Търпоманова 2018), като авторката се базира върху публикация на Декле и Генчева (Declès, Guentchéva 2001).

Смятаме, че предположителните глаголни форми принадлежат към епистемичната модалност. А тя може да се дефинира като ориентирана спрямо говорещия и обвързана с позицията му за истинността на пропозицията. В друга работа сочим, че презумптивът е част от логическата епистемичност, която заедно с натуралната епистемичност, включваща евиденциалността, са обхванати в една обща семантична област – епистемичността (Алексова 2017).

2. Форми на презумптива в съвременния български език

В Таблица 1 и Таблица 2 се предлага един разгърнат модел на българските презумптивни форми, базиращ се на собствени и на чужди изследвания. Оказва се, че в плана на миналото е значимо противопоставянето несвидетелски – свидетелски форми. Това не е учудващо, като се има предвид, че за цялата евиденциална система в актив и пасив е значима свидетелската или несвидетелската позиция на автора на актуалното изказване.

Таблица 1. Деятелни презумптивни форми в съвременния български език

Време	Презумптивни форми	
	Несвидетелски форми	Свидетелски форми
Сегашно	ще да четè	
Перфект	ще да е чел	
Аорист	ще да е чел	ще да чètе
Имперфект	ще да е четял	ще да четеше
Плусквамперфект	ще да е бил чел	ще да беше чел

**Таблица 2. Страдателни презумптивни форми
в съвременния български език**

Време	Презумптивни форми	
Сегашно и перфект	ще да е четен	
	Несвидетелски форми	Свидетелски форми
Имперфект, аорист, плусквамперфект	ще да е бил четен	ще да беше четен

Както се вижда от двете таблици, презумптивни форми съществуват само за наследходните времена. Причината за това е не само семантична, но и формална – те водят началото на граматикализацията си от транспозиция на бъдещето време в полето на сегашното време и на бъдеще предварително време в полето на перфекта. Разграничаването на презумптивните глаголни форми като парадигма, различна от бъдеще време и бъдеще предварително време в индикатив, проличава от задържането на частицата *да* и образуването на отрицателните форми с частицата *не*, а не с *няма* (както е в индикативните бъдещи времена), макар че могат да се открият днес и примери на отрицателни презумптиви, образувани с *няма*, напр.:

- (1) *Ако животните са умрели, това няма да е било тихо* (<https://www.crossroadbg.com/citati-bitka/>, посетен 9.05.2023).²
- (2) *Трябва да е много точен понеже патроните му ще свършат още на третата жертва... Ако е той няма да е бил сам*, коментира Стоян Димитров (<http://www.bradva.bg/en/node/135033#.ZFoMYM5B-xPY>, посетен 9.05.2023).

От двете таблици става ясно също така, че съвпадат формите на несвидетелския презумптивен перфект и презумптивния несвидетелски аорист, което е резултат от процесите на формообразуване. В страдателния залог съвпадат нерезултативните (неперфектните) и резултативните (перфектните) презумптивни форми, което се наблюдава и в пасивния индикатив. Аористът се присъединява към съвпадащите имперфект и плусквамперфект поради формообразователни причини, свързани със спомагателния глагол.

² Благодаря на рецензента „на сляпо“, който ме насочи към тези примери. В тях е запазен автентичният правопис – бе. К. А.

3. Употреби на презумптива в различни типове микротекстове на историографски текстове

Проучванията ни за употребите на презумптива в историографски текстове започнаха от анализите на трудове на Васил Златарски, в които бяха открити немалък брой предположителни глаголни форми. В „История на българската държава през средните векове. Том I. История на Първото българско царство. Част I. Епоха на хуно-българското надмощие (679 – 852)“ са употребени 77 презумптивни форми. Предполагаме, че В. Златарски е въздействал върху други автори на историографски трудове по отношение на употребите на презумптива. Това обаче би било възможно, ако презумптивът е бил активен в езиковата практика на български език.

Поинтересувахме се в какви видове наративни системи се употребява в историографски текстове презумптивът. Под *наративна система* тук разбираме темпорално-евиденциално-аспектуални глаголни форми, които предават последователни събития в текст, в който разказването значително доминира (вж. и Ласкова 2019). Тук привеждаме и едно по-широко разбиране за наративна система, представено от Кр. Чакърва – „система от съвместно употребявани, организирани от обща повествователна логика, глаголни времена. С едни от тях се изгражда основната линия на разказа, с помощта на други се изразяват отношения на едновременност с даден момент от развитието на случката (описва се обстановката, прави се характеристика на персонажа), а трети са се специализирали във вербализацията на предходни или следходни действия“ (Чакърва 2008: 147).

Върху наративните системи на български език има немалко изследвания, като в настоящата работа вземаме предвид типовете, предложени от Л. Ласкова: свидетелска, ренаративна, конклузивна, презентна и футурна (Ласкова 2019: 376). Изследваме какви наративни системи се откриват в историографски текстове до 1944 г. и търсим в тях употребата на презумптива. Това е основната задача на настоящата работа.

Една от представените в историографски текстове наративни системи е с основна евиденциална форма ренаратив, затова може да се нарече ренаративна. В нея презумптивните форми се използват успешно, за да се изрази предпологаемо действие в миналото, напр. в (1) е употребен несвидетелски презумптивен имперфект.

(1) *Слѣдъ избѣгването си въ вѣрме на погрома на въстаническата чета отъ 1841 г., той намѣрилъ³ прибѣжище въ Русия, отгдѣто дошълъ наново въ Браила нѣщо прѣди една година „по търговски работи“ (док. № 10). Въ сѣщностъ, още тогава **ще да е замислялъ** той новия си планъ (Стоян Романски, „Въстанически заговоръ на Васил Х. Вълков въ Браила прѣзъ 1843 година“).*

Пример (2) онагледява случаите, в които в микротекст описание презумптивът се употребява на фона на ренаративни глаголни форми. В (2) е използван презумптивен несвидетелски аорист.

(2) *По-сетне, наскоро след 663 г., той по неизвестни причини **ще да се е изселил** във владенията на лангобардския крал Гримуалда, който поселил българите му прѣснато в разни места на Беневентската област, а самия него, като го лишил от владетелските му права, назначил само за прост управител над тях (Васил Златарски, „История на българската държава през средните векове“).*

В текстове описание несвидетелският имперфект в презумптив може да се употреби на фона на преобладаващите конклузивни форми, напр. за имперфект в деятелен залог – вж. В (3) и (4) конклузивните форми са употребени, за да се представи собствената гледна точка за исторически събития, които са известни в дадена общност. Това е една от специфичните употреби на конклузива в българския език. Тя се дефинира от Р. Ницолова като неумозаключителна и е описана както от Ницолова, така преди това и от Г. Герджиков (Герджиков 1977, Ницолова 2008). Интерес буди фактът, че две аористни причастия са употребени вместо необходимите имперфектни причастия в конклузивния имперфект (*се е служило* вм. *се е служело*, *се е учило* вм. *се е учело*).

(3) *Вънкашната организация на училищата **ще да е била** малко по-особена, отколкото въ Византия и на Западъ, гдето училищата сж били при самитѣ черкви и сж съставлявали една недѣлима частъ отъ тѣхъ. Понеже тука въ черквитѣ се е служило още на чуждѣ езикъ, а въ училищата се е учило на националенъ, то известна раздѣленостъ се е налагала, преди всичко въ учителския персоналъ, който не билъ сѣщиятъ (П. Нойков, „Погледъ върху развитието на българското образование до Паисия“).*

(4) *Както е известно, на такива лодки-еднодрѣвки са плавали по морето македонските славяни, особено ринхините, които невед-*

³ Презумптивните форми в примерите са в получер шрифт, конклузивните форми са подчертани с една черта, преизказните – с две черти, а индикативните са подчертани с пунктирана линия.

нъж са вземали участие в походите на аварите срещу Цариград и са произвеждали своите грабежи през VII в., [69] така че в присъствието на тия лодки-еднодръвки ще трябва да видим участието на македонските славяни, с които Артемий **ще да е влязъл** в споразумение още докато се е намирал в Солун (Васил Златарски, „История на българската държава през средните векове“).

В примери като (5) и (6) се съдържат доказателства, че презумптивните несвидетелски форми са се употребявали до 1944 г. успешно в историографски текстове, в които за представяне на известни на общността исторически събития се използват както конклузивни форми, така и преизказни форми. Става ясно, че се наблюдава конкуренция между преизказните и конклузивните форми при предаване на събития от миналото, на които говорещият не е присъствал, но които са относително широко известни в дадена общност. Конклузивните форми подчертават субективно предаденото общностно знание, докато ренаративите изтъкват, че става въпрос за препредадена чужда информация. Презумптивите се използват в такъв вид текстове, за да се подчертае ясно предположението, което прави пишещият.

(5) *Щомъ първобългаритъ сж преминали Дунава мирно, безъ военни действия, и со съгласието на самото византийско правителство, което е опредѣлило за мѣсто на заселването острова Певки, то следва да се заключи, че това **ще да е ставало** по време, когато империята е била въ положение да се нуждае отъ помощта на Испериховата дружина, а това **ще да е било** следъ 659. г., когато императоръ Констансъ II. билъ сключилъ миръ съ арабитъ и се готвѣлъ за голъмъ походъ въ Италия.* (Стефан Младенов, „Испериховиятъ воененъ станъ въ Южна Бесарабия“).

(6) *Авторът на тоя разказ е бил несъмнено някой доста начетен човек. На него са били известни татарските сказания за Саръ Салтък и за неговото пребиваване в земите отвѣд Черно море. Познато му било и възникналото по-късно сред татарските преселници в Добруджа поверие, което включвало в кръга на неговата дейност и тая земя. Поради това съвсем естествено е било да си зададе въпроса, кога и как тоя свят човек – по произход турчин от Мала Азия – е могъл да се яви в Добруджа. Предположението, че **ще да е дошъл** тук, след като тая област е била завоювана от османците (края на XIV в.), е било изключено: в такъв случай споменът за него у самите османци не би бил заличен (П. Мутафчиев, „Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в. III. Легендите за Саръ Салтък“).*

В (5) и (6) се доказва, че презумптивът се употребява както в микротекстове описание, така и в микротекстове разсъждение.

Други примери подкрепят наблюдението, че в микротекста описание презумптивните форми (в (7) – аористен несвидетелски презумптив) могат да се срещат в обкръжение на конклузивни, ренаративни и индикативни форми – вж. (7).

(7) *Отъ края на 893. г. той ще да е замъстилъ своя доскорошенъ ржководитель Наума въ северо-източната – Преславската славяно-българска школа, като е поддържалъ найоживени връзки съ юго-западната – деволската. Въ 906. г. ние срѣщаме Константина вече като епископъ, който по заповѣдь на Симеона превелъ въ Преславския мѣнастирь 4-тъ слова на еп. Атанасия Александрийски противъ арианитъ. Кога е билъ възведенъ Константинъ въ епископски санъ, засега това остава неизвестно [...]* (Васил Златарски, „Национализация на българската държава и църква презъ IX вѣкъ“).

4. Обобщение

Проучванията на историографски текстове, публикувани през първата половина на XX в., показват, че презумптивните глаголни форми са най-активни в микротекстове описание и разсъждение. Отриват се и в наративни микротекстове, макар и по-рядко.

Най-активни в историографските текстове от описания период са имперфектните деятелни положителни несвидетелски форми. След тях следват аористните положителни несвидетелски форми в актив. Срещат се, макар и рядко, сегашни презумптиви и страдателни форми. Използват се само несвидетелски презумптивни форми на миналите времена, няма засвидетелствани свидетелски презумптиви, което е очаквано, тъй като в историографските текстове се представят минали събития, на които пишещият не е бил свидетел.

Анализът на историографските текстове говори, че презумптивът се използва в контекст както само с преизказни форми, така и само с конклузивни форми. Немалко са случаите, в които презумптивът се явява в микротекстове, в които се срещат както ренаративни, така и конклузивни форми – ренаративът в този случай подчертава несобствения характер на информацията, а конклузивът маркира собствено представяне на общоизвестна в дадена общност информация за събития, на които пишещият не е бил свидетел. В тези типове микротекстове презумптивът изразява собствено вероятно съждение за минало положение на нещата.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2017:** Алексова, Кр. Дубитативът и семантичните карти на модалността и евиденциалността. [Aleksova, Kr. Dubitativat i semantichnite karti na modalnostta i evidentsialnostta.] // Търпоманова, Ек., Алексова, Кр. (ред.). *Надмощие и приспособяване. Сборник доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии, 24 – 25 април 2017 г. Т. II. Езиковедски четения.* София: Факултет по славянски филологии, 2017, 297 – 306.
- Алексова, Иванова 2018:** Алексова, Кр., Иванова, Е. Ю. Следходност и предположение като граматикализирани значения на частицата *ще* в българския език. [Aleksova, Kr., Ivanova, E. Yu. Sledhodnost i predpolozhenie kato gramatikalizirani znacheniya na chastitsata *shite* v balgarskiya ezik.] // *XXIII Державинские чтения: современные и исторические проблемы болгаристики и славистики: материалы XLVII Международной филологической конференции, 19 – 28 марта 2018 г., Санкт-Петербургский государственный университет, Филологический факультет.* Санкт-Петербург: ВВМ, 2018.
- Андрейчин, Л.** *Основна българска граматика.* [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika.*] София: Хемус, 1944.
- Герджиков 1977:** Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието“). [Gerdzhikov, G. Edna spetsifichna glagolna kategoriya v savremenniya balgarski ezik (Kategoriyata „angazhiranost na govoreshtiya s izkazvaneto na deystviето“).] // *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии.* Т. 69, 2, 5 – 68.
- Герджиков, Г.** *Преизказването на глаголното действие в българския език.* [Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskiya ezik.*] София: Наука и изкуство, 1984.
- Куцаров, Ив.** *Едно екзотично наклонение на българския глагол.* [Kutsarov, Iv. *Edno ekzotichno naklonenie na balgarskiya glagol.*] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Ласкова 2019:** Ласкова, Л. Българските наративни системи: елементи и отношения. [Laskova, L. *Balgarskите narativni sistemi: elementi i otnosheniya.*] // *Материали от Международната конференция „Българистични езиковедски четения“, 19 – 20 ноември 2018.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019, 371 – 379.

- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и рефериране в света на езика*. [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Мелчук 2015:** Мелчук, И. *Курс по обща морфология. Том II. Част втора: Морфологични значения*. [Melchuk, I. Kurs po obshta morfologiya. Tom II. Chast vtora.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2015.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. [Pashov, P. Balgarska gramatika.] Пловдив: ИК „Хермес“, 1999.
- Плунгян 2011:** Плунгян, В. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значение и грамматические системы языков мира*. [Plungyan, V. Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znacheniya i grammaticheskie sistemy yazykov mira.] Москва: РГГУ, 2011.
- Търпоманова 2017:** Търпоманова, Е. Лексикални, граматични и синтактични средства за изразяване на предположение в българския език. [Tarpomanova, Ek. Leksikalni, gramatichni i sintaktichni sredstva za izrazyavane na predpolozhenie v balgarskiya ezik.] // Търпоманова, Ек., Кр. Алексова, съст. *Надмощие и приспособяване. Сборник доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии, 24 – 25 април 2017 г. Т. II. Езиковедски четения*. София: Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“, 2017, 51 – 58.
- Чакърова 2008:** Чакърова, К. Наративните преходи в романа „Антихрист“ на Емилиян Станев. [Chakarova, K. Narativnite prehodi v romana „Antihrist“ na Emiliyan Stanev.] – В: *Емилиян Станев и безкрайните ловни полета на литературата. Юбилеен сборник по повод 100 години от рождението на писателя*. Изследвания, Архив, Спомени. В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 147 – 159.
- Aikhenvald 2004:** Aikhenvald, A. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Declès, Guentchéva 2001:** Declès, J.-P., Guentchéva Zl. «La notion d’abduction et le verbe *devoir* ‘épistémique’». // Dendale, P., J. van der Auwera, eds. *Cahiers Chronos 8. Les verbes modaux*. Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 2001, 103 – 122.

БЪЛГАРСКИТЕ КАУЗАТИВИ

Теодора Рабовянова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

BULGARIAN CAUSATIVES

Teodora Rabovyanova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The paper dwells on active processes of innovation affecting Bulgarian verbs, namely the transformation of intransitive verbs into transitive ones. The transitivity of such verbs often goes together with causation. Several examples excerpted from Internet sources, colloquial speech, and fiction have been provided to illustrate the stated trend.

We focus on the grammatical and stylistic properties of formerly intransitive verbs (reflexive and non-reflexive), which are frequently used as transitive and causative in speech. Special emphasis is laid on reflexive verbs.

Key words: transitivity, dreflexivity, causality, language trends

Иновативните процеси **транзитивация** и **каузативност** са **динамични** по характер, непрекъснато се откриват нови и неочаквани употреби. Във фокуса на наблюденията ни попадат глаголите, които реализират **каузалната** или **транзитивната тенденция** (Баи 2003: 186). В морфологичен план е налице сменена принадлежност по непреходност ~ преходност плюс превръщане на различните видове интранзитиви в каузативи.

Обект на изследването са настъпващите промени в глаголната система – зараждане на нови преходни глаголи от непреходни (без изменение или с частична промяна на формата). Процесът е активен и при бивши рефлексиви чрез изпускане на възвратната частица. **Предмет** на изследването са 105 глагола, които се употребяват с каузатив-

на семантика¹. Целта на работата е да се опишат българските каузативи в съпоставка с английския език поради това, че от една страна, този език е детайлно изследван по отношение на универсалната категория каузативност, а от друга страна, поради наличието на случаи на функционална еквивалентност между английските и българските глаголи.

Съгласно с ексцерпирания материал в българския език с най-голямо значение е пряката каузативност. Примерите са както с агентивен каузатор и пациенс нелице (non-human), така и с активен каузиран. За разлика от англезичните изследвания върху каузативите (където случаите с неагентивен каузатор остават в сянка) в българския език подобни примери са много типични и дори търсени – с употреба в медиите, в разговорната реч или в художествения текст.

Методологията на изследването включва анализ и класификация на материала, така че да отговаря на българския модел на каузативността. Съчетаваме функционалния, когнитивния и съпоставителния подход: преходността като проекция на причинно-следствените отношения в обективната действителност лесно обяснява дерективацията и транзитивацията – като умение да се кодира (и съответно разкодира) ситуация с участниците каузатор (подбудител) и каузиран (изпълнител), като засегнатият може да бъде поставен в неочаквана семантична роля (ефектор); новите транзитиви не съществуват сами за себе си, а са пречупени през „обектива“ на използващите езиковите категории – особено при различните *се*-конструкции елиптирането на

¹ В групата на т.нар. нови преходни глаголи (не)каузативи влизат: банкрутирам, фалирам, доминирам, забременя, закъсна, катастрофирам, ескалирам, ерозирам, повлиявам, релаксирам, стартирам, дрънкам, апелирам, кадрувам, минавам, премина, светвам, спомагам, стигам, тренирам, бягам, кимам, слизам, внимавам, мисля, помисля, мога, живея, жадувам, копнея, жаля, отмъщавам, свикна, ходя, претендирам, пазарувам, пиратирам (пиратствам), подгръвам, свиря, кликвам, разцъквам, тракам, цъкам, чаткам, чукам, снасям, социологизирам, спрейвам, стагнирам, сърфирам; нови каузативи (бивши рефлексиви) са: атакизирам, бойковизирам, депесезирам, доганизирам, мутризирам, натовизирам, отлюспвам, партизирам, разпадам, рекомунизирам, загаджа, замисля ни, захващам, здрависвам, кандидатирам, откажа, сдобрявам, това ме реши, съглася, съсредоточа, циганизирам, циментирам, чалгизирам, зомбирам, консултирам, перфекционирам се, рутинирам, стационарирам, стресирам, трансцендирам, тунинговам, боря, доближавам, приближавам, изкачвам, катеря нещо, подхлъзвам, пързаям, срамувам, страхувам, уповавам, усмихна, шегувам, сбъдвам, случвам; дереклексиви (само дереклексивация без транзитивиране): върти, движа, сработвам, боксирам, гмуркам, приземявам, фехтувам, отмарям, разпускам, разтоварвам.

се-маркера и появата на каузативна сема разбъркват наличните семантични роли в зададената валентна схема на глагола.

Същевременно много от употребите придобиват гражданственост именно чрез включването им в сферата на средствата за масова комуникация, т.е. възможен е и стилистичен „поглед“ към транзитивите според появата и предпочитанието към даден функционален стил и регистър, в устното или в писменото общуване. При някои от употребите, определяни от носителите на езика като „грешни“, стилистичната цел е да изненадат – затова ги определяме като аномалии. Според нас в разговорната, в медийната и в художествената реч причина за промяната при изследваните глаголи е и реализирането на езикова игра. Оттук и търсенето на стилистичния ефект.

Езиковият корпус съдържа примери, ексцерпирани в периода февруари 2016 – август 2021 година от интернет източници. Изреченията не са нормализирани в правописно и пунктуационно отношение. Материалът е подбран основно от сайтове в мрежата, по-малка част от примерите са открити в художествени текстове, в реклами или са ръчни записи на разговорна устна реч.

По думите на Масайоши Шибатани „Всеки човешки език, изглежда, притежава средства за изразяване на понятие за каузация и тази вездесъщност посочва фундаменталната природа на когнитивната категория“ (Шибатани 2001: 1). Приемаме следното определение за **каузатив**: преходен глагол, в чието значение влиза семата ‘каузативност’: ‘предизвиквам определено действие/състояние на друго лице/предмет’ (Норман 1979: 24). Семантичните роли **каузатор** и **каузиран** са допълнителни спецификации на ролите **агенс** и **пациенс**. Каузативите се различават по каузативната ситуация, която кодират. Основното деление е между лексикалните (имплицитни) и граматическите каузативи (които се делят на морфологични и аналитични). Морфологичните каузативи имат експлицитен каузативен маркер афикс. В компаративното си изследване „Causatives and Causation: A Universal-Typological Perspective“ Сонг отбелязва, че възприятието за цел може да води до значението за манипулация, която е неделима част от „семантиката“ на каузацията. Не е случайно, че в много езици независимият каузативен глагол е семантично общ със значенията на глаголите *правя* и *причинявам* (do, make, cause) (Сонг 1996: 81).

Понеже основополагащите изследвания върху каузативността са свързани с английския език, се изправяме пред казус как да тълкуваме българските примери от типа *Той я разплака* – лексикален или морфологичен каузатив поради наличието на представка. Налично е и по-

широко разбиране на каузалността, при което афиксалните конструкции се причисляват към лексикалните каузативи.

Новите преходни глаголи – каузативи, имат следната схема: субект деятел в невъзвратния интранзитивен глагол → актор каузатор – каузиран обект (ситуация) в крайния транзитивиран глагол. Тестът за каузативност включва семантичната парафраза ‘**карам/правя някого/нещо да** (основен глагол)’. По думите на Стивън Пинкър според каузативното правило „значението на непреходния глагол „става нещо“ се трансформира в значение на преходен глагол „правя нещо да стане“... (Пинкър 2007: 326). Феномена ‘производна каузативност’ наблюдаваме при 14 безспорни каузатива (**банкрутирам** и **фалирам**, **доминирам**, **забременя**, **катастрофирам**, **ескалирам**, **ерозирам**, **повлиявам**, **стартирам**; в периферията на транзитивацията по брой употреби са **апелирам**, **дрънкам**, **закъсня**, **кадрувам**, **релаксирам**); каузативна употреба при преимуществено поведение като некаузативи наблюдаваме при **светвам**, **спомагам** и **тренирам**.

Ето примери за деривация на преходен глагол с каузативно значение от съответния непреходен: „Босовете с големи подписи обикновено са най-добре платени, но е и по-вероятно точно те да *банкрутират* фирмите си“ (www.segabg.com); „Ако беше толкова лесно, всички щяхме да правим фирми и после да ги *фалираме*“ (forum.lex.bg); „Amazon *доминира* електронната търговия“ (www.economymagazine.bg); „Кой *катастрофира* държавата спорят в парламента“ (news.bg); „Ако българските модератори не вземат мерки спрямо постоянните обиди на тоя към други форумци в тази тема, ще *ескалирам* въпроса“ (www.skyscrapercity.com); „Да Бени, права си, новото винаги *ерозира* старото, и това си е естествено и нормално“ (www.segabg.com); „Години наред в портфейла им влизат сделка след сделка, *пазаруват* човешки съдби на килограм, а когато кранчето пресъхне, ореват света, че били репресирани“ (duma.bg); „Да се научим да *релаксираме* тялото и ума“ (www.malchanavoda.com); „Но това, че не ме избраха, ме мотивира още повече и очаквам с нетърпение да *стартирам* кариерата си в Европа и да се развия“ (bgbasket.com; varnautre.bg; petel.bg); „Тя *доминираше* състезанието в четвъртък от старта до финала...“ (gong.bg); „Родман: Мадона ми даваше 20 млн. долара да я *забременя*“ (www.hiclub.bg); „Наставникът на Барселона: Бих се радвал да *тренирам* Неймар един ден“ (www.sportlive.bg) и др.

Разликата е в появата на различен участник за ситуацията (инициатор, каузатор) като нов подлог, който отпраща „традиционния“ подлог вече в позицията на пряко допълнение. Транзитивацията про-

меня глаголната валентност, а при каузацията предикатът приписва на аргументите си семантичните роли каузатор и каузиран, количеството актанти се увеличава, валентната структура на глагола има нов участник – каузатор: Тя забременя. → „Шеф на Би Ти Ви *забремени* спортна водеща“ (News2).

Каузативите от групата на **бившите рефлексиви** се подлагат едновременно на дерективация и на транзитивация при същата синтактична схема: субектът на възвратния интранзитивен глагол е актор (каузатор), който каузира обекта в крайния транзитивиран глагол. Вместо очаквания възвратен глагол се появява невъзвратен каузатив.

Ограничаваме илюстративния материал с по един пример за глагол: „Власт и опозиция в спор кой по-добре *ще бори* корупцията. Но въпросът кой ще я *бори* по-добре отново скара управляващи и опозиция“ (nova.bg; www.vbox7.com); „Отлюсват СДС от десния интернационал“ (novinar.net); „Този човек непрекъснато си противоречи, не защитава националния интерес, *мутризира* икономиката!“ (pik.bg); „След като ГЕРБ не успяха да *разпадат* нашата парламентарна група, въпреки всички обещания и манипулации, които видях през последните години, успяха да пробият в националния съвет на СДС...“ (www.capital.bg); „Анастас Константинов: Тройната коалиция се опитва да *рекомунизира* страната“ (podtepeto.com); „Общината *захвана* Коледното украсяване“ (www.presstv.bg); „Затова и аз съм против това саниране, а повярвай, ако видя Волен Сидеров на улицата, ще го *здрависам* с отворена длан“ (www.skyscrapercity.com); „Плевнелиев го *отказаха* по „лични причини“ (bultimes.com); „Иначе статията умело е преекспонира наистина реални тенденции в менталитета на народонаселението на тая територия, но само и типично български ли са, след като от над 20 години ни опростачват, *чалгизират*, *циганизират* и ориентализират?“ (www.pan.bg); „Илиян Михов: Не клатя борда, а го *циментирам*“ (www.vesti.bg); „Сандра Бълок *циментира* мястото си в историята на Холивуд“ (life.dir.bg); „ГЕРБ *чалгизира* България“ (www.vestnikataka.bg); „Ако си предубеден, ако се страхуваш от жените, че *ще* те *зомбират* и манипулират...“ (dreamland-bg.com); „Ексклузивно! Търновка *консултира* Холивуд“ (sever.bg); „Субтитрите съм ги напаснал и сега ги *перфекционизирам*“ (forums.f-e-n.net); „Като си *рутинирам* движенията и техниката с щеката мисля да се хвърля на нещо по скъпо и дълго“ (www.nariba.com); „Но от сряда го обещава да е вече пролетно“ (нямам търпение, вече) така, че и аз смятам да ги *стационирам* по местата им“ (forum.flowersnet.info);

„Няма да *стресирам* деца и учители с резки промени“ (www.bnews.bg); „Ако може и да си *тунингова* профила също“ (forums.bgdev.org); „Хубавата Линда *подхлъзна* корейските оръжейници“ (www.banker.bg); „Бареков „*страхува*“ Борисов“ (clubz.bg); „Георги Мамалев *усмихна* зала 42 на НДК“ (www.bnr.bg); „Шрюзбъри *шегува* Ливърпул: Свършихме по-тежкото, сега предстои полекото“ (gong.bg); „Турция *сбъдна* отоманската мечта за жп тунел между Европа и Азия“ (www.mediarpool.bg); „Имам желание и като пожелаей нещо, тръгвам към него и го *случвам*“ (ikarpress.com).

В стилистичен план се постига крайна степен на въздействие у възприемателя, ако в примера има не актор, а **ефектор** (т.е. причина за каузираното действие): „Една от основните причини е, че тези няколко празнични дни понякога успяват да „*фалират*“ семейния бюджет до такава степен, че излизането от финансовата дупка отнема месеци“ (izbiram.bg); „Болница забремени 100-годишна баба“ (www.dunavmost.com); „Неврони в мозъчния ствол *повлияват* и контролират сърдечната дейност, дишането и равновесието“ (kmlanov.net); „Според ФАО коронавирусът *спомогна* понижаването на индекса на цените на храните“ (www.bgfermer.bg).

Още повече са примерите с ефектор при дерефлексивите: „Кръгла маса бори корупцията“ (sofia.topnovini.bg); „Писането за мутри *мутризира* и медиите“ (www.bghelsinki.org); „Примерът ни помага, *замисля* ни и ни показва кой е правилният път...“ (кандидатстудентска кампания, юли 2014); „Дузпи и две греди *отказаха* „Локо“ (ГО) за Купата“ (www.gorna.bg); „Лошият живот, фашизмът, комунизмът, мутризмът и дори политическата ни мафия са успели да ни *чалгизират* и обезграмотят, да ни накарат да мислим, че сме отрепки и друго от нас не става – но не са успели да унищожат докрай същността ни на достойни хора“ (Grigor Gatchev – A Weblog; „Нация от... въпрос на избор; cyclone.rssing.com); „Неотсъдена дузпа *подхлъзна* Барса в голово шоу“ (webcafe.bg); „Необикновен рожден ден по време на Covid-19: Полицейски парад *усмихна* 6-годишно момче“ (novavarna.net); „Уникално правило може да *сбъдва* мечти за 3 дни“ (sanovnik.bg); „Вируси *движат* еволюцията на човека“ (www.spisanie8.bg).

Резултатът е „олицетворяване“ на природното или неживото (т.е. като вид метафора: в двойки като **стресирам се** и **стресирам** семите ‘одушевеност’ и ‘неодушевеност’ парадоксално разменят местата си – реализира се метафоричен пренос, своеобразна персонификация на неличното: „Как да не „*стресираме*“ портфейла си по Коледа?“ (izbiram.bg).

Докато глаголите от първата група представляват некаузативни vs. каузативни омоними (т.нар. **конверсивна каузативация** (Сай 2004: 277), за глаголите от втората група е свойствена оказационалната (нормативно приета) деривация, най-продуктивният модел при образуване на производни каузативи, получени от съответните непреходни, възвратни и некаузативни глаголи чрез отпадане на частицата **се** (срв. **стартирам** и неговия разговорен синоним **захвана**: производният конверсивен каузатив **стартирам** е напълно изоморфен с изходния непреходен некаузативен невъзвратен глагол **стартирам**, а при дерексива **захвана** липсва омонимия във формите: „Иван Гешев *захвана* къщите за гости!“ (trafficnews.bg).

Премахването на частицата морфема **се** и новата маркираност по каузативност (срв. **боря**, **движа**, **загаджа**, **замисли ме**, **зомбирам**, **подхлъзна**, **разпадна**, **сбъдна**, **случа**, **сработвам**, **срамувам**, **туниngoвам**, **усмихна**, **чалгизирам**, **шегувам**) е по-забележима и рязка граматическа промяна в познатата ни словоформа спрямо първата група глаголи. Затова и подобни употреби са запомнящи се и мултиплицирани от говорещите, възприемат се от носителите на езика като „комуникативно маркирани“, особено ако като деятел се постави нематериална, неодоушевена същност.

На практика от възвратен глагол лесно може да се реализира транспозиция в каузатив: Големите фаворити в Шампионската лига „Барселона“, „Реал“ и „Байерн“ избегнаха нова среща помежду си, поне на този етап от турнира, след като жребият за четвъртфиналите ги *размина* (www.24chasa.bg). „Жребият *размина* Федерер и Джокович“ (tennis24.bg) ↔ от **размина се**. „Видях как голямата парична награда *настървява* хората“ (www.btv.bg) ↔ от **настървявам се**. „Това *усъмнява* сериозно в управленския потенциал на тази формация, която още не разбира къде е попаднала, и цялата работа прилича на комедия от Нушич...“ (www.budnaera.com) ↔ от **усъмнявам се** и мн. др. Възможността за появата на подобни дерексиви е свързана и с нерегламентираната деривация на преходни употреби „в сянка“, най-често в разговорната реч и извън книжовноезиковите норми (спортният глагол **боксирам се** → „ела тука да *та боксирам*“ (www.vbox7.com, „Съдебен спор“). Показва и неизчерпаемите възможности на речта да сътворява нови странни употреби.

Глаголите **движа** и **сработвам** попадат едновременно в две от анализирани групи (втората и третата), което налага и да се представят различно. Глаголът за движение като каузатив реализира три варианта на словообразователния модел: 1) актор лице – неодоушев

каузиран обект: „Шивачка *движи* наркоканала на Володката“ (www.bgdnes.bg); 2) каузиран обект лице – нелице, абстрактно понятие в роля на вършител на действието: „Талантът те *движи* напред“ (goguide.bg); 3) най-фреквентния модел: каузираният обект и вършителят са нелица: „Владеенето на чужди езици *движи* бизнеса ни“ (op.europa.eu). След отстраняването на възвратния маркер **се** глаголет продължава имплицитно да съдържа идеята за интранзитивност и според контекста може да придобие нови семантични признаци – на каузалност и/или на преходност.

Дереклексивът **сработя/сработвам** е девербален глагол, префигиран с представка **с-**, каузативната семантика е ‘правя да (за)работят заедно’: „Когато съм на 69 години, аз съм лимитиран доста сериозно, а ако стана на 49 години, най-вероятно ще мога да си купя къща, да карам друга кола и да *сработя* нещата“ (men.hotnews.bg).

Причините за активизирането на каузативните глаголи са различни.

❖ Чуждоезиково влияние (**зомбирам, консултирам, перфекционирам, рутинирам, стационарирам, стресирам, тунинговам**)

Необичайното е, че българските глаголи започват да приличат на английските каузативи: нарасналата омонимия при глаголите от първата група е като в английския език, където активна и отдавна утвърдена е именно нулевата деривация. Във всички случаи, при които възвратният непреходен глагол е в началото на транзитивацията, не се наблюдават съвпадащи форми, тъй като конструкциите са маркирани и семантично, и формално (с наличие/отсъствие на **се**). Но и в българския език като в английския нарастват примерите с изпуснатата възвратна частица.

❖ „Вътрешният развой на езика“ (Буров 2021а: 213)

Понеже атрактивността им се дължи на шокиращото отклонение от правилността, те са в опозиция с книжовността (по-точно с изкуствения характер на нормата: например неправилната глаголна рекция (поради загуба на предлог или на възвратната частица морфема (**боря, усмихна, срамувам, страхувам**)).

❖ Прагматичният фактор – хрумванията се дължат на самите участници в комуникацията

Възможно обяснение за настаняването в езика е запълване на „празното квадратче“ в модела (Норман 1979: 26), за да се „уравновеся“ системата.

❖ Когнитивният фактор, отпечатващ промяната в мисловната картина на българина при концептуализацията на обектите,

явленията и процесите от действителността (Буров 2021a: 213) – израз на активна позиция чрез каузатива (особено при **сбъдвам** и **случвам**, но и при **усмихвам**, **шегувам**, **загаджа**, **консултирам**, **циментирам**, **перфекционирам**, **боря**).

Близките по значение **сбъдвам** и **случвам** вече не са само *се*-глаголи, а **случвам** не е и дефективен. Акцентът нарочно е поставен върху активността на субекта, желание сам да бъде творец на съдбата си. Словообразователният модел фиксира промяната на възвратния безличен глагол **случва се** (форма само за трето лице, предимно единствено число) в каузатива **случвам нещо** (и то само несвършен вид), който вече след граматичните промени преминава към личните глаголи. Новото каузативно значение е ‘правя нещо да стане реалност’, тоест замяна на израза „животът ми се случва на мен“ с израза „аз *случвам* собствения ми живот, такъв какъвто аз сам/-а избирам!“. Говорещият не иска да остави нищо на случайността, решен е сам да действа за постигане на целите си.

В нашия език съществуват три различни глагола:

1) нормативният непреходен, възвратен (понякога и безличен) глагол **случва се** (чиито значения според тълковните речници „кръжат около случайното, непредвидено попадане в някаква ситуация или пък около осъществяването на събитие независимо от нашата воля и действия“ (<https://pavlinav.wordpress.com/2012/01/25/1> – 13);

2) личният преходен глагол **случвам** в определен контекст и с ограничен набор от преки допълнения (лексикографското му представяне е придружено с маркер *народно* 1. прх. Намирам, сварвам, заварвам някого или нещо някъде. Примерът Колко пъти съм го *случвал* в кафенето! (Български тълковен речник 2003) вече е нетипичен дори за разговорното общуване);

3) каузативът **случвам най-често от несвършен вид**.

❖ „Стилистичният“ фактор – изследваните глаголи функционират в разговорна (**разговорни каузативи**: влюбвам, забременя, свикна (I гр.); загаджа, замисли ме, захвана, здрависам, кандидатирам, откажа, подхлъзна, решà, сдобря, съглася, съсредоточа, тунинговам, циганизирам, циментирам, чалгизирам (II гр.); движа, боксирам, сработя (III гр.), и **разговорни иновации**: сбъдна/сбъдвам, случвам, срамувам, страхувам, усмихна, шегувам), в медийна (публичната сфера, включително интернет общуването, е зоната, където се наблюдават „метаморфозите“ в областта на глагола, в неговите категории и значения), в художествена реч („Отлюспвам слънчогледовия ден, за да направя от черупки амулет...“ (otkrovenia.com); „Успeya ли, след час

здрависвам старопрестолния Търновград“ (books.google.bg); „Вкуси и усмихни деня си!“ (реклама на кафе Bourbons); „Ледът не се е още достопил / и неговите ледни тротоари *подхлъзват* още моя плах вървеж...“ (Дамян Дамянов „Априлско стихотворение, писано през май“, Дамянов 1971: 39).

Параметърът **каузативност** променя семантичната структура на българския глагол въпреки тежката му морфологична маркираност. Установихме, че едва 17 глагола (банкрутирам, фалирам, катастрофирам, ескалирам, ерозирам, релаксирам, стартирам, кадрувам, тренирам, мога, живея, пазарувам, пиратирам, цъкам, чаткам, чукам, снасям) са се транзитивирали без изменение на формата (16%), останалите се транзитивират с частично изменение на формата – пропускат предлог или възвратната частица, по-рядко се наблюдават други (фонетични) промени.

Езиковите проекции на каузативността в българския език са следните:

1) Каузативният момент изпъква, защото активността се премества от субекта към обекта. Натискът върху засегнатото лице от страна на каузатора е причина оказионалната дерективация при глаголите *reflexive tantum* да илюстрира прагматизацията на изказването (Буров 2019: 111), често с допълнителен ироничен или подигравателен нюанс: „Плевнелиев го *отказа* по „лични причини“ (bultimes.com); „За ЧНГ: МВР *подхлъзна* служителите за увеличението на заплатите“ (m.offnews. bg); „*Кандидатира* го за депутат“ (Да поговорим за езика) и др. Дори и усмихването (шегуването) е болезнено, ако е насила.

2) Каузираният е пряко засегнат от дейността на каузатора, в резултат на което се променя неговото състояние: „Михаил Миков *подхлъзна* Борисов и го изкара от кожата му“ (skandalno.net).

Винаги преходно-каузативният глагол изразява по-силно въздействие от каузатора (не)лице към каузирания обект лице. Освен това новата конструкция (Той ме *замисли*; това ме замисли) е **лексикален каузатив**, получен чрез съкращаване на възвратната частица **се** от непреходния възвратен глагол (**замислям се**), по-икономичен спрямо съответния аналитичен каузатив (**карам/правя някого да се замисли/усмихне**: „17 цитата от Мечо Пух, които *ще усмихнат* деня ти“ (dama.bg).

3) Изключително важно е, че каузативността е налична още в рефлексива: **боря се** (с, срещу) → по формулата ‘правя някого/нещо да се бори’ пълнозначният глагол „възстановява“ възвратността си,

акцентът е в насоченото действие отвън, от субекта на изречението: „Търновци масово *борят* стреса с народни танци“ (www.dnesbg.com).

4) Прагматична дерективация и транзитивация с цел приписване на каузативност (Буров 2019: 102) има и при несвършените глаголи от вида *срамуваш ме* (Да поговорим за езика) – **срамувам/страхувам + ме, те...**: „*Страхуват* ли ви?“ (Дума, 22.02.2019).

5) Въпреки че не открихме конкретна зависимост спрямо глаголния вид, можем да обобщим, че каузативът предпочита предимно свършения по вид глагол (образуван с представка и/или наставка -н-) и при задължителна смяна на позицията на допълнението, което се „повдига“ до ролята на подлог: „Крисчън Бейл се сблъска с първата роля, която го *отказа* от филм“ (www.avtora.com); „Япония ни *подхлъзна*, би ни и в Токио“ (www.kaminata.net; topsport.bg).

6) Когато каузативите (**забремени, доминирам, повлиявам, премина, спомогна, стопирам, фалирам, финализирам** (I гр.); **боря, замисля, зомбирам, мутризирам, подхлъзна, приближавам, събдвам, страхувам, стресирам, усмихна, циганизирам, чалгизирам, шегувам** (II гр.); **движа, сработвам** (III гр.) използват семантичната роля **ефектор** (семантична роля сила, която може да е замаскирана и като вид инструмент/средство) в подложна позиция вм. одушевен актор, безспорно конотативният потенциал нараства (причинителят вече е нелице, а опразнената позиция на потърпевшия (каузиран обект) се заема от първоначалния актор: „**Пандемията засили** топ европейски рефер да *свири* мач от efbet Лига“ (fakti.bg); „Ябълката *ще бори* калориите“ (www.actualno.com); „**Новата категория подхлъзна** Даниел Асенов“ (delnik.net); „**Ледът подхлъзна** цистерна с пропан бутан“ (fakti.bg); „**Бургаска детска градина** с поредна интересна и нестандартна инициатива: *Усмихна 16 дръвчета*“ (e-burgas.com); „**Чудодейно изворче** в природен парк Русенски Лом *събдва* желаня“ (pateshestvenik.com). Същността на замяната е в нарочното преобръщане и разместване на представите ни за общоприетото съществуване на нещата в света (ефект на излъгано очакване).

7) Употребата на **консултирам** в значение на **консултирам се** е почти узуална (Влахова 2014) – започва да действа принципът на аналогията. Същото е в сила и за възвратните глаголи с медиално значение (вълнувам се от вълните на морето → вълните на морето ме вълнуват; съмнявам се в тая работа → тая работа ме съмнява (Буров 2021б: 34) и аналогично по вече наложения модел зачестяват „оказионални проявления дори сред глаголите reflexiva tantum“ (Буров 2021б: 34).

8) Новопоявилият се каузатив разчита и на принципа на асоциацията с вече налична преходна употреба, въпреки че в другия контекст тя често е фразеологична и преносна (**гласувам задачи** спрямо гласувам доверие („**Гласувайте ни задачи!**“ – рекламен слоган на ВОЛЯ – НФСБ); **светна ме, светвам** някого за нещо = ‘правя някого да разбере нещо’: „Александров: Пламен Константинов ме „**светна**“ за Скаут лигата“ (www.bulgaria.utre.bg); „**Светвам** лампата, вие решавайте! Вземам повод от интервю на Ивайло Манджуков пред „Тема: Спорт“, за да дам сигнал, да натисна бутон, да **светна** лампа“ (www.prosport.bg); „Малко по-късно на италианците им **светна** червената лампа“ (euractiv.bg).

В ексцерпирания материал попаднахме и на два примера с конструкцията да светна луната, буквален превод от английски език. Моделът добре описва процеса на каузиране: **актор лице** (изразено с въпросително местоимение в именителен падеж или относително местоимение в подложна позиция) – **каузиран обект нелице** (луна-та). Семантичната парафраза е ‘правя да светне’: „Кой светна луната?“ (Who Lit The Moon?) е интерактивна приказка за деца на възраст между 4 и 10 години (play.google.com); **Мая Бочева, която „светна луната“ – за малки и големи**“; „Как се развива проектът „Кой светна луната“?“ (kafene. bg).

Според нас каузативността в българския език се изразява с помощта на лексикални или морфологични каузативи, а не изключително чрез аналитични конструкции, както е положението в английски език.

9) Влияе и пълното изоморфно съответствие между производните предикати (най-вече във формата за трето лице единствено число), а ниската фреквентност в комбинация със силната разговорна или жаргонна маркираност е причина да се забелязват веднага (**забремени, загаджа, закъсня**).

Чудатостта на **забременя** е резултат от коренната трансформация, при която промяната по преходност – непреходност води след себе си и други изменения: от субектен глаголт става обектен, от некаузативен – каузативен, с дефективна парадигма, функционира предимно в свършен вид, налице са строги семантични и формални ограничения (акторът е задължително лице от мъжки род, изразено често чрез местоимение; задължително е третото лице на каузирания обект лице (**я** – женски род) и на глагола; редки са формите за страдателен залог, освен невъзможния рефлексив *е забременена, *се забремени).

Каузативът разчита още на асоциациите, породени от словообразователния модел – срв. *той закъсня влака* (Да поговорим за езика):

„Синът на Бекъм *загаджи* дъщерята на Моуриньо“ (topsport.bg); по дефективност на парадигмата – само 3 лице единствено число, задължително семантичните роли се заемат от лица, но отсъства признакът ‘мъжколичност’).

Много добре се откроява подчинената и безгласна позиция на обекта – X забремени Y: „Баскетболист *забремени* най-желания супермодел“ (gong.bg). Примерите са, меко казано, пикантни: „Калин Врачански *забремени* новата“ (news2.bg); „Близначки поискаха приятелят им да ги *забремени* едновременно, той се съгласи“ (novini.bg). Често се престъпва границата на добрия тон, но са обикнати от жълтите издания, т.нар. публицистична „чалга“ (Чакърова 2003: 255). Между прякото и преносното значение (‘нося бreme’) „пулсира“ изречението „Венелин Петков *забремени* не само Маданска, но и БиТиВи с проблеми“ (7dnisofia.bg). Каузативът чрез допълнителните семантични компоненти [+ засегнатост], [+ промяна] отлично пасва на новия видоизменен смисъл ‘създавам проблеми’.

„Играта“ между транзитивен и интранзитивен и/или възвратен и невъзвратен глагол е с прагматични цели, сред които ефективност, атрактивност, неофициалност:

❖ **усмихна/усмихвам**: „Кралицата *усмихна* всички с ярките си тоалети в Шотландия“ (заглавие в ladyzone.bg, 5.07.2021); „Ще продължаваме да правим хората щастливи, да ги *усмихваме*“ („Господари на ефира“, 29.11.2017, 18:45, Диема); „Да *усмихнем* децата на Велико Търново“ (покана от „Лайънс клуб“ – Велико Търново Янтар 2022);

❖ **емигрирам**: „ИЗГОНЕТЕ ГИ, *ЕМИГРИРАЙТЕ* ГИ“ (Мартин Карбовски; https://www.lentata.com/page_8773.html);

❖ **изчезна**: „Предстартовата треска ми е омаяла тиквата и по някакъв чудесен начин *съм изчезнал* 35 гигабайта от лаптопа си“ и т.н. (сп. „Плейбой“, 13.06.2006, Кембъла).

❖ **боря**: „Но после излизат със сухи очи и продължават да *борят* живота“ (Иво Иванов „Отвъд играта“, Иванов 2021: 445).

❖ **харесвам**: „Може да е нещо дребно, но плажа *харесва* тази идея“ (8.05.2021, facebook);

❖ **случа/случвам**: „И тя го *случи*. И ще продължава да го *случва*. В една толкова малка жена – толкова голяма случка.“ (Мартин Карбовски; <https://www.lentata.com/lili-ivanova-edna-malka-zhena-edna-golyama-sluchka>);

❖ **влюбвам**: „И да го *влюбиш* в себе си“ (Мария Илиева, „Маскираният певец“, 5.10.2019); „Хиляди малки неща ме *влюбват* във теб всеки ден“ (Веселин Маринов, „Още един хубав ден“).

От нашия езиков усет, както и от критериите на субективната естетическа норма зависи как ще погледнем на отклоненията – и тук разликата между грешката и ефекта е сякаш размита, между несъзнаваното и нарочното (езикова игра). Затова най-важно си остава понятието **мяра**, за да не стане ефектът дефект като в примера „Не изключвам възможността да ме *напуснат*, т.е. да ме уволнят“ („Откраднат живот: анатомия на гнева“, 2.10.2018, Nova).

ЛИТЕРАТУРА

- Баи 2003**: Балли, Ш. Импресионизм и граматика. [Balli, Sh. Impressionizm i grammatika.] // Балли, Ш. *Язык и жизнь*. Москва: УРСС, 2003, 186 – 199.
- Буров 2021а**: Буров, Ст. *Лингвистични хоризонти*. Избрани трудове. [Burov, St. Lingvistichni horizonti. Izbrani trudove.] Велико Търново: ИВИС, 2021.
- Буров 2021б**: Буров, Ст. Безпредложие. [Burov, St. Bezpredlozhie.] // Коева, Св., М. Стаменов (съст.). *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2021)*. I том. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021, 26 – 38. ISSN 2683-118X (print) 2683-1198 (online).
- Буров 2019**: Буров, Ст. *Studia Grammatica Bulgarica*. [Burov, St. Studia Grammatica Bulgarica.] Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2019.
- Български тълковен речник 2003**: Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илиев, Ст., Костов, Н., Леков, Ив., Стойков, Ст., Тодоров, Цв. *Български тълковен речник*. [Andreychin, L., Georgiev, L., Iliev, St., Kostov, N., Lekov, Iv., Stoykov, St., Todorov, Tsv. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 2003.
- Влахова 2014**: Влахова, Р. Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български език (Актор). [Vlahova, R. Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v savremenniya balgarski ezik (Aktor).] // *Littera et Lingua*. Електронно списание за хуманитаристика. 2014, т. 11, кн. 1 – 2. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2014/11/1-2> (18.07.2020).
- Норман 1979**: Норман, Б. Синтактичен каузатив в българския, руския и белоруския език. [Norman, B. Sintaktichen kauzativ v balgarskiya, ruskiya i beloruskiya ezik.] // Съпоставително езикознание, 1979, № 2, 23 – 30.

- Пинкър 2007:** Пинкър, Ст. *Езиковият инстинкт. Как умът създава езика.* [Pinker, St. *Ezikoviyat instinkt. Как umat sazdava ezika.*] София: Изток – Запад, 2007.
- Сай 2004:** Сай, С. С. Окказионална транзитивация в русской речи. [Say, S. S. *Okkazionalnaya tranzitivatsiya v russkoy rechi.*] // *Русская филология* 15. Тарту: Tartu Ülikooli, 2004, 277 – 284.
- Сонг 1996:** Song, J. J. *Causatives and Causation: A Universal-Typological Perspective.* London and New York: Longman linguistics library, 1996.
- Чакърова 2003:** Чакърова, Кр. Българският Нарцис в огледалото на своя език (наблюдения върху естетическата норма в съвременната речева практика на българина). [Chakarova, Kr. *Balgarskiyat Nartsis v ogledaloto na svoya ezik (nablyudeniya varhu esteticheskata norma v savremennata recheva praktika na balgarina).*] // *Алманах за литература и изкуство „Света гора“.* Велико Търново, 2003, бр. 4, 243 – 260.
- Шибатани 2001:** Shibatani, M. Introduction: Some basic issues in the grammar of causation. // Shibatani, M. (ed.). *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation.* Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2001, 1 – 22.
- [https://pavlinav.wordpress.com/2012/01/25/1 – 13](https://pavlinav.wordpress.com/2012/01/25/1-13) (12.06.2020)

ДЕФИНИРАНЕ НА НАРЕЧИЕТО КАТО ЧАСТ НА РЕЧТА

Вера Маровска
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

DEFINING ADVERBS AS A PART OF SPEECH

Vera Marovska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In this paper, adverbs are defined as noun-like content words with analogous lexico-semantic components.

Adverbs are invariable words denoting features of any kind (quantitative, qualitative, spatial, temporal, modal), in other words, common states, quantities and locations in time and space. They are grammatically invariable, since they denote inanimate phenomena (and therefore have no relation to biological sex or to the grammatical category of gender); without the potential for quantitative concretization (expressed by the number forms) and most often without relation to referentiality, since they are applied to nominals or verbs whose forms are referential or non-referential.

Key words: parts of speech, adverb, lexico-semantic characterization, grammatico-semantic characterization, shifters

Интересът ни към частите на речта и специално към наречието е свързан с проблема за дефинирането на основните лингвистични понятия (както *части на речта*, така и всяка една от тях поотделно, а също и *дума, изречение, текст* и т.н.). Езиковедските трудове нерядко предлагат общи, описателно-разказвателни, неизчерпателни дефиниции, а това е недопустимо за сериозно научно изследване. То би следвало задължително да предлага дефиниране, в което се изброяват диференциалните признаци на изучаваното явление – точно колкото са, а не 1 – 2 повече или по-малко. Така например, обяснявайки каква фигура е квадратът, геометрията изброява признаците: двуизмерна (или равнинна) фигура с 4 прави и равни страни и прави ъгли. Неспоманаването на един от тях, веднага включва в границите на понятието

и други фигури. Ако не фиксираме равните страни, ще причислим към дефиницията и правоъгълника. Ако не споменем правите ъгли – причисляваме и ромба. Ако не определим фигурата като двуизмерна, ще отнесем към описанието и куба и т.н. Може да се дадат безброй примери и с лингвистични понятия. Добро изключение е дефиницията на текста, която предлага именно диференциалните признаци на явленияето (речево произведение с идейно-тематична организация, граматичност и стилистично единство). Дали обаче това са всичките, не бих се наела сега да твърдя. Очевидно е обаче, че филолозите, със собственото си неподредено и експресивно мислене и стремейки се към оригиналност, обичат да избягват фреквентните и традиционни формулировки и да измислят (вмъкват) оригинални решения. Напр. вместо идейно-тематично единство – дълбинна (дълбочинна) свързаност; вместо граматичност – повърхнинна (формална) свързаност и т.н. А резултатът от това е незадоволителна дефиниция, различаваща се от съществуващите и в крайна сметка създаваща усещане за псевдонаучност.

Изискване към диференциалните признаци е да са разпознаваеми (особено за популярни явления като думата и изречението) и неделими. Например, ако признакът на текста е *свързаност*, а е фиксиран и *идейно-тематично единство*, *свързаността* е безсмислено да се раздвоява на *повърхнинна* и *дълбочинна* или *смислова* и *формална*. (Както, ако квадратът е двуизмерна фигура, излишно е да я описваме и с понятието *равнинна* и т.н.) Признаците трябва да са ясни и разбираеми за предполагаемите адресати. Или, ако използваме традиционната понятийно-терминологична парадигма, бихме казали, че диференциалните признаци би следвало да са определени въз основа на логико-семантичната характеристика на явленияето. Следващите две граматични характеристики – морфологичната и синтактичната, са следствие от нея и трябва да я доказват.

Частите на речта, или лексемните класове – както съвременните изследователи по-подходящо предлагат да се наричат те, са групи думи с еднаква по тип лексикална семантика, еднакви граматични категории и еднакви синтактични функции. Лексикалната семантика от своя страна мотивира броя и вида на морфологичните категории, които думата притежава. Лексикалната семантика е първопричината и да се дефинира една част на речта чрез изброяване на нейните граматични категории, е некоректно (т.е. започва се от по-специализирания принцип вместо от причината за неговото съществуване).

Критерий за обособяването на отделен лексикален клас, или отделна част на речта, е думите да се различават от тези в останалите словни групировки заради наличието или липсата на най-малко една граматична категория, което означава пределно голяма лексикално-семантична разлика. Защото, както споменахме, граматичните категории зависят от спецификата на лексикалната семантика. По-незначителните промени в нея пораждат словни групировки в рамките на дадената част на речта, които се определят като лексикално-граматични разреди, а по-съществените различия са аргументацията за обособяване на отделна част на речта.¹

Например:

Числителни имена

Количествена характеристика да (+ МК ² число)	Числителни редни
Количествена характеристика не (– МК число)	Числителни бройни

Заради изложените съображения именно правим опит да дефинираме различните части на речта чрез фиксиране на диференциалните различия между тях и произтичащите от това различни по вид и брой морфологични категории, които притежават.

Съществителните и прилагателните имена са части на речта или лексикални модели, концепти, в чиято смислова структура са залегнали съответно:

Съществително име – 1 смислов, или лексикалносемантичен, компонент (явление от света), чието име е думата. Названото явление може да се представи в множество или не (форма за множествено число : форма за единствено число); като рефериращо към конкретно явление или не (членувана : нечленувана форма). Съществителните нямат други формоизменителни способности, т.е. – други морфологични категории;

Прилагателно име – 2 смислови, или лексикалносемантични, компонента (качество и неговият притежател/носител). Прилагателните имена изразяват единство от точно тези 2 елемента: качеството и неговия носител. Свойствените на прилагателното име морфологични категории са характеристика на носителя и само при степенуването – и на качеството, на признака. Носителят на посоченото от лексикал-

¹ Допълнителен критерий за обособяването на част на речта е съществуването на поне няколко първични думи в границите ѝ, което е свидетелство за приемствеността в езиковия развой въпреки неизбежните промени във времето.

² МК = морфологична категория.

ната основа качество може да бъде от мъжки, женски или среден род (затова прилагателните имат форми за род); носителите могат да бъдат множество или не (форми за число); носителят може да бъде назован референтно или нереперентно (чрез членувани и нечленувани форми на прилагателното име); притежаваното качество може да бъде в различна степен у своя носител (степени за сравнение), а може и да не се мисли в степен, да не търпи количествена характеристика (тогава прилагателното име няма степени за сравнение, както е при относителните и при малък брой качествени прилагателни).

Числителните редни са типични относителни прилагателни имена, защото също като тях изразяват 2 смислови, или лексикалносемантични, компонента (поредност и притежаващото тази поредност явление). Числителните редни като относителните прилагателни имат формоизменение по род (явлението, чиято поредност се изразява от лексикалната основа на числителното име, може да бъде от мъжки, женски или среден род); по число (явленията, чиято поредност се изразява от лексикалната основа на числителното име, могат да бъдат множество или не); членувани и нечленувани форми (явлението, чиято поредност се изразява от лексикалната основа на числителното име, може да бъде назовано като рефериращо или като нерепериращо).

Числителните бройни са „имената на числата“ или имената на конкретните множества. Затова общата квалификация по признаците *множественост : немножественост* (морфологичната категория число) е неактуална и неприсъща на числителните бройни. Те могат формоизменително да бъдат само *референтни* или *нереперентни*, т.е. притежават единствено морфологичната категория *определеност : неопределеност*. В семантиката на числителните бройни няма елемент, който да бъде квалифициран по род, затова те не притежават тази морфологична категория (формално са в среден род, което е белег на безродовостта им). Можем да ги причислим към групата на среднородовите съществителни имена (подробности вж. у Маровска 2013).

Част на речта Морфологични категории

Числителни бройни	Определеност : неопределеност
Съществителни имена	Определеност : неопределеност Число (множественост : немножественост)

Съществителните имена и числителните бройни са 2 различни части на речта.

Прилагателни имена	Определеност : неопределеност Число (множественост : немножественост) Род (мъжки, женски, среден род)
Числителни редни	Определеност : неопределеност Число (множественост : немножественост) Род (мъжки, женски, среден род)

Прилагателните и числителните редни могат да се квалифицират като принадлежащи към една и съща част на речта – прилагателни имена.

Глаголите са думи, чийто лексикалносемантичен модел съдържа 4 елемента: глаголно действие, глаголно лице в качеството си на не-участник в комуникацията (некомуникант – 3 л.) или в качеството си на комуникант в една от двете комуникативни роли – говорещ (1 л.) или слушащ (2 л.). Този модел пръв започва да налага Ив. Куцаров, усъвършенствайки интерпретацията на Р. Якобсон (от Якобсон 1972). Можем да дефинираме глаголите като изразяващи съвкупност от семантичните елементи действие като динамичен признак, глаголно лице, говорещо лице и изказване³.

В такъв контекст какво описание може да се направи на наречията?

Макар и неизменяеми, наречията също са пълнозначни думи и би следвало да очертаем както индивидуалните, така и общите им специфики, които ги сближават с останалите имена. В това отношение наречията приличат на съществителните имена. Като тях те назовават един компонент, който може да се съотнесе с всички останали

³ Според този анализ морфологичните категории на глагола се дефинират като отношения между тези 4 елемента в глаголната лексикално-граматична семантика. „Семантичното съдържание на морфологичната категория лице се основава на отношението на глаголния субект (гл. лице) към изказването“ (Куцаров 2007: 201). „Семантичното съдържание на морфологичната категория време се основава на отношението на действието към изказването“ (там, с. 244). Семантичното съдържание на морфологичната категория таксис се основава на отношението на действието към друго събитие или действие, предходно на изказването (там, с. 255). „Семантичното съдържание на морфологичната категория с формално-семантична опозиция *преизказност : непреизказност* се основава на отношението на говорещото лице към изказването“ (там, с. 306) (с известни наши терминологични промени, но смисълът е същият).

пълнозначни думи, макар и основно с глаголите сказуеми. Ще се опитаме да докажем това, включително и чрез разсъждения върху много редките и спорни формоизменения на наречията.

Според Ст. Георгиев, един от авторите, писали най-много за наречията, те са „неизменяема част на речта, която означава признак на действието, на предмета и качеството и се свързва чрез прилагане с глаголи, съществителни имена, прилагателни имена, наречия и предложни съчетания“ (Георгиев 1978 – 83: 6). Смесово аналогични са по-новите дефиниции: „Наречието е неизменяема част на речта, която означава признак на друг признак“ (Куцаров 2007: 127); „Наречието (adverbium) е дума, която означава признак на признак, т. е. признак от втори род според Есперсен (1958)“ (Ницолова 2008: 445). Около тази дефиниция като че ли се обединяват съвременните граматисти. Ив. Куцаров я възприема от Д. Попов (Попов 1942: 149), но може да се види и в ред други граматика (вж. напр. Андрейчин, Л., К. Попов, Ст. Стоянов 1977: 296). Както може да се заключи от смисъла на латинския термин, наречията показват по-често признаци на глаголите, обстоятелства за извършване на действието, но не само това – има достатъчно примери за употреба на наречията като признакова характеристика на съществителни, прилагателни, наречия и предложни съчетания.

В този смисъл са и дефинициите, които Ив. Куцаров е изнесъл в историческия очерк за наречието в последната си граматика, а в началото на XX век дефинициите са още по-обстойно описателни, което означава по-несполучливи, дори и в сравнение с първите (от типа „Наречието означава признак на действие, на предмет или на друг признак“ (Пашов 1999: 224).

Според нас най-адекватна е дефиницията на Ал. Теодоров-Балан от 1940 г. („Наречие е дума за обстоятелство“ (Теодоров-Балан 1940: 281), която той по-късно под влияние на създалата се традиция за описателно дефиниране променя, според нас отрицателно („Наречие е неменитна дума за външно обстоятелство, което се отнася до някакво вършене“ (Теодоров-Балан 1961: 419). (Цитираните дефиниции са от изложението на Ив. Куцаров 2007: 127 – 128.)⁴

⁴ Вж. още у Ал. Теодоров-Балан: „Наречие е неменитна дума /.../“ (Балан 1961: 419); Неофит Рилски: „Наречието е част слова нескланяема и според различieto на ония обстоятелства, които изобразават наречията, получават и они различно наименование“ (Неофит Рилски 1835; цит. по Първев 1975: 316); Ив. Богоров: „Наречие е дума, която изразява каквината или времето на друга каквина или работа, както твърде сладък, бърже ходи, хубаво пише, днес дойде, мижешком върви“ (Богоров 1844; цит. по Първев 1975: 318); Й. Груев: „Речи неизменяеми,

Разсъждавайки над особеностите на наречията, Б. Велчева цитира Й. Ян⁵, който предлага описания, напомнящи логиката на нашата концепция за дефинирането на частите на речта (заради и там търсената йерархия на семантични признаци), а и съществуващата в по-ново време характеристика на наречията като признак на признаци: съществителните са определени като пълнозначни думи от първа степен, прилагателните и глаголите – като признаци на съществителните или признаци от втора степен, но наречието е определено като изразяващо признак от трета степен (Ян, цит. съч. с. 91, цит. по Велчева 1970: 171), докато според нас то е от типа на съществителните имена.

Б. Велчева отбелязва, че българският материал не съответства задоволително на това обяснение, защото авторите на граматики отчитат възможността наречието да е признак и на съществителните имена: *малко огън, мъничко сол, много работа, почти дете, толкова народ* и др. под. „Важно е да се отбележи, че както със съществително, така и с прилагателно могат да се употребят преди всичко наречия, означаващи количество“ (Велчева 1970: 171), и по-нататък: наречието е дума, „означаваща най-общо признак“ (цит. съч. с. 172). Ед. Станкевич дори го определя като немаркирана дума по отношение на останалите пъл-

които се употребяват при глагол или при прилагателно име, за да определят начина на качество или действие, както: *той говори добре, той е много сладкоречив*“ (Груев 1858; цит. по Първев 1975: 319); Ив. Момчилов: „За да се определи качеството на глаголите или на съществителните имена или качество изобщо или място, време, обстоятелство или способ, тези признаци само окончанията и другите изменения на глаголите и на имената като не са достатъчни да ги изявят, тогаз ся употребяват при тях и други думи, които се наричат наречия“ (Момчилов 1868; цит. по Първев 1975: 320); за Т. Икономов наречието е „нескланяема част на речта и служи за обстоятелствени пояснения в изречението“ (Икономов 1883; цит. по Първев 1975: 320); Д. Мишев: „Неизменяемите обстоятелствени временни, местни и начинни думи се наричат наречия“ (Мишев 1887; цит. по Първев 1975: 321); А. Илиев: „Когато в изречението прибавката за място, време и начин се изказва с една дума, то тази дума е наречие“ (Илиев 1887; цит. по Първев 1975: 321). П. Калканджиев: „Неменливи думи, които пряко поясняват глагола откъм време, място, начин, размер или причина на действието, се наричат наречия“ (Калканджиев 1936: 260); Ст. Младенов, Ст. Попвасилев: „Наречие, значи, е неизменяема дума, която пояснява обикновено глагол (рядко прилагателно или наречие) откъм място, време, начин и пр. (Младенов, Попвасилев 1939: 313) и др. (Дефинициите са цитирани по Л. Иванова. *Семантични и функционални особености на темпоралните наречия в българския език в съпоставка с полския език* – хабилитационен труд в ръкопис.).

⁵ J. Jahn. *Slovanské adverbium*. Acta Univ. Palack. Olomucensis. FPh 31, Philologica XVIII, Praha, 1966, с. 9 – 17, 91.

нозначни думи, очевидно имайки предвид неизменяемостта му, следствие от липсата на граматични категории⁶.

Цитирахме тези дефиниции, за да можем да посочим инвариантното в тях, а именно, че адвербиалният признак е изразен самостоятелно в думата, така както съществителните именуваат явления от всякакъв вид (а не както прилагателните имена изразяват признака в единство с неговия носител). Затова наречията назовават признак, обстоятелство, локация или времево понятие, поясняващо чрез прилагане всякаква друга пълнозначна дума, вкл. и глагола, което не е типично за прилагателното име например.

Ето как изглеждат тези зависимости, ако ги представим схематично:

Част на речта	Номиниран концепт	Морфологични категории	Брой морфологични категории
Наречие	□	∅	∅
Числително бройно	□	Определеност : неопределеност	1
Съществително име	□	Число Определеност : неопределеност	2
Прилагателно име Числително редно	□ □	Род Число Определеност : неопределеност	3
Глагол	□ □ □ □	Лице, число, време, залог, наклонение, таксис, результативност : нерезультативност, преизказност : непреизказност	8

Забележка: Символът □ означава 1 семантичен компонент; □ □ – два семантични компонента, и т.н.; ∅ – нула.

⁶ Edw. Stankiewicz. Independence of paradigmatic and derivational patterns. Word. 18, 1962, с. 12.

В този смисъл наречията приличат на съществителните имена (срв. *ято птици, китка цвете, лъжица сол, стадо елени, чаши вода* – обърнете внимание, че приложението е съществително име в основна форма, и *малко огън, мъничко сол, много работа, почти дете, толкова народ*). Вярно е, че понякога наречие, приложено към съществително име, може да се „чете“ като елипса – *времето утре, прозорецът горе, мястото отпред: Времето утре ще бъде хубаво (времето през утрешния ден)*; или пък да се приеме за обикновено обстоятелство за време – *Времето ще бъде хубаво утре; Утре времето ще бъде хубаво; Прозорецът горе е мръсен; Прозорецът, който е горе...* (вж. напр. К. Куцаров 2022: 313). Но това е само в някои случаи, а в останалите (като *малко огън, мъничко сол, много работа, почти дете, толкова народ*) не е така и следователно този факт не разколебава констатацията, че наречията могат да са приложени и към съществителни имена. Впрочем явление, подобно на омонимията, можем да „разпознаем“ и в случаи с наречие към глагол: *Момчето крещи уплашено* (наречие) = *Момчето крещи уплашено* (прилагателно); *Уплашеното момче крещи* = *Уплашено, момчето крещи* = *Момчето, уплашено, крещи* = *Крещи като уплашен*.

Назоваваният чрез наречие признак няма отношение към явленията от живата природа, докато голяма част от съществителните са имена на одушевени и притежаващи естествен пол явления. Затова и съществителните имена са подложени на родова класификация, напълно неспецифична за неизменяемото наречие. Назоваваният признак обаче може да има количествена характеристика и именно затова някои от наречията могат да се степенуват. Те обикновено са наречия за качества (*Пее хубаво, по-хубаво; Най-хубаво пее Иван*).

Наречията имат доста свободен словоред в изречението и често могат да заемат постпозиция спрямо думата, към която се прилагат. Затова рефериращата функция се изразява чрез членуване на основната дума в словосъчетанието с наречие, ако тя е име, или пък от свидетелските и дистантните таксисни форми, ако е глагол: *Тя е винаги елегантна : Винаги елегантната жена... : Елегантната винаги жена...; Децата пееха хубаво : Децата са пеели, когато...* Адвербиалният признак понякога обаче може и да се членува (обикновено при наречия за количество) : *Много хора проявяват интерес към този проблем : Многого хора, проявяващи интерес към проблема, са показател за актуалността му; Малко студенти са дошли на изпита : И малкото студенти, дошли на изпита, бяха неподготвени; Повече сътрудници ще са необходими за организиране на събитието : Пове-*

чето сътрудници, дошли за организиране на събитието, се разотидоха и т.н. Членуването на подобните случаи може да бъде и процедура за разграничаване на наречие, приложено към прилагателното или приложено към съществителното: *Много млади хора имаше на това представление = Много млади хора на представлението ≠ Много младите хора... (= Прекалено младите хора...)*.

В граматиките обикновено се споменават като наречия думи, които са несамостоятелни (*сред, посред, около*), които са предлози; *защото, когато* – съюзи; *като* освен съюз, може да бъде и предлог за сравнение; *по братски, по приятелски, по московски, по панагюрски* – които са словосъчетания от предлог и относително прилагателно за разлика от семантично еднаквите *постарому, поновому*, които заради неактуалната в съвременния език падежна форма на *-ому* могат да се приемат за наречия – факт, мотивиращ само правописа им, и т.н.

Би могла да се осъвремени и семантичната им класификация, която има почти архаичен вид: наречия за начин, за място, за време, за причина и цел, за количество и степен, модални и т.н. с множество подкласове и видове в отделните групи. Надеждна изглежда предложената от Ив. Куцаров в последната му граматика по-обща подялба, във всеки клас от която се включват част от традиционните разновидности, но тя също се нуждае от прецизиране. Наречията са определени като квалификативни, квантитативни, пространствени, темпорални, каузативни, модални (Куцаров 2007: 132), без повече подробности, а примерите след това следват традиционното деление. Посочените групи могат да се доуточнят:

- Квантитативните например са: *много, малко, често, кратко, доста, още, поне, продължително, вече, многократно, еднократно* и т.н., т.е. определяните в традиционната граматика като наречия за количество и степен;
- Квалитативни са наречията за начин: *бързо, бавно, добре, зле* и др.;
- Пространствените са традиционните за място: *горе, долу, напред, отпред, отзад, горе, долу, напред, назад, тук, там, някъде* и т.н.;
- Темпоралните са наречията за време: *днес, утре, нощес, лете, лятос(ка), зиме, зимьска, одеве* и т.н.
- Модални – обикновено са вметнати думи: *вероятно, изглежда, струва се, сякаш, май, действително, следователно, наистина* и др. Вметнатите думи Ст. Георгиев нарича детерми-

натив (Георгиев 1978 – 83: 56 – 60; понятието приема и К. Куцаров 2022: 324 – 327).

По същия начин представя наречията и Б. Велчева през 1970 г., добавяйки в изследването си още и каузативни (*защо, затова*) (Велчева 1970: 173).

Можем да обобщим, че относно дефинирането на наречията като част на речта най-важното е, че те са неизменяеми пълнозначни думи, които назовават признаци от всякакъв вид (квантитативни, квалитативни, пространствени, темпорални, модални), с други думи, общи състояния, количества и локации във времето и пространството. Иначе казано, признаците могат да се квалифицират подробно още като квантитативни характеристики, качествени белези и състояния, понятия за места и време, които нямат никакво отношение към генетичен белег (тъй като винаги са имена на неживи явления, без отношение към естествения род), към количествена конкретизация (изразявана от флексите за число), по-често и към референтност (респ. членуване, тъй като се прилагат към имена и глаголи, чиито форми са референтни или нереперентни).

Характерният за наречията лексикален модел, или концепт (т.е. мисловната конфигурация), е като на съществителните имена – едно-елементен. Именно спецификата му е първопричината наречията, макар и пълнозначни, да бъдат неизменяеми думи.

Вместо заключение ще повтора убеждението си, че българската граматика спешно се нуждае от съвременно изследване на наречията, тъй като в граматичните описания на българския език те по-често са изследователски обект между другото (с изключение на доста старата вече работа на Ст. Георгиев), покрай останалите части на речта. Изследователите, които включват наречията в цялостни граматични описания, обикновено не работят с речници или с ексцерпиран материал, а се предоверяват на вече направеното от колегите им; дори и да надградят с нещо съществуващите описания, то е недостатъчно, често неправилно повлияно от направените интерпретации, и остава рискът настъпилите промени в естественото развитие на езика и други интересни особености да останат незабелязани и неоткрити.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин, Л., К. Попов, Ст. Стоянов 1977:** Андрейчин, Л., Попов, К., Стоянов, Ст. *Граматика на българския език.* [Andreychin, L., Popov, K., Stoyanov, St. Gramatika na balgarskiya ezik.] София: Просвета, 1977.
- Велчева 1970:** Велчева, Б. Наречието като част на речта. [Velcheva, B. Narechieto kato chast na rechta.] // *Известия на Института за български език*, XIX, 1970, 171 – 176.
- Георгиев 1978-1983:** Георгиев, Ст. *Морфология на съвременния български книжовен език (неизменяеми думи).* [Georgiev, St. Morfologiya na savremenniya balgarski knizhoven ezik (neizmenyaemi dumy).]. Велико Търново, 1978; София: Наука и изкуство, 1983.
- Груев 1858 – 1987:** Груев, Й. *Основа за българска граматика.* [Gruev, Y. Osnova za balgarska gramatika.] Белград, 1858; София: Наука и изкуство, 1987.
- Иванова 2022:** Иванова, Л. *Семантични и функционални особености на темпоралните наречия в българския език в съпоставка с полския език.* [Ivanova, L. Semantichni i funktsionalni osobenosti na temporalnite narechiya v balgarskiya ezik v sapostavka s polskiya ezik.] (Хабилитационен труд в ръкопис), Пловдив, 2022 г.
- Калканджиев 1936:** Калканджиев, П. *Кратка българска граматика.* [Kalkandzhiev, P. Kratka balgarska gramatika.] Пловдив: Печатница „Левски“, 1936.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007, ISBN 978-954-423-376-1.
- Куцаров 2022:** Куцаров, К. *Българските лексемни класове и учението за частите на речта.* [Kutsarov, K. Balgarskite leksemni klasove i uchenieto za chastite na rechta.] София: ИК „Колибри“, 2022, ISBN 978-619-02-1031-3.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика.* [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.] Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2013, ISBN 978-954-423-858-2.
- Младенов, Попвасилев 1939:** Младенов, Ст., Попвасилев, Ст. *Граматика на българския език.* [Mladenov, St., Popvasilev, St. Gramatika na balgarskiya ezik.] София, 1939.

- Неофит Рилски 1835:** Неофит Рилски. *Българска граматика* (фототипно издание). [Neofit Rilski. *Balgarska gramatika* (fototipno izdanie).] София: Наука и изкуство, 1984.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*.] София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, ISBN 978-954-07-2738-7.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*.] Пловдив: ИК „Хермес“, 1999.
- Първев 1975:** Първев, Хр. *Очерк по история на българската граматика*. [Parvev, Hr. *Ocherk po istoriya na balgarskata gramatika*.] София: Наука и изкуство, 1975.
- Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика*. [Teodorov-Balan, Al. *Nova balgarska gramatika*.] София, 1940.
- Теодоров-Балан 1961:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика за всякого. Дял I. За думите. Отдел 3. Неменитни думи. Дял II. За изреченията*. [Teodorov-Balan, Al. *Nova balgarska gramatika za vsyakogo. Dyal I. Za dumite. Otdel 3. Nemenitni dumii. Dyal II. Za izrecheniyata*.] Св. IV. София, 1961.
- Якобсон 1972:** Якобсон, Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. [Yakobson, R. O. *Shiftery, glagol'nye kategorii i russkij glagol*.] // *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва: Наука, 1972, 95 – 113.

ОСОБЕНОСТИ НА КАТЕГОРИЯТА ЛИЦЕ ПРИ МЕСТОИМЕНИЯТА И ПРИ ГЛАГОЛИТЕ С ОГЛЕД НА ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНАТА ГРАМАТИКА

Милена Видралска
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

CHARACTERISTICS OF THE CATEGORY OF PERSON FOR PRONOUNS AND VERBS WITH REGARD TO FUNCTIONAL-SEMANTIC GRAMMAR

Milena Vidralska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The expression of personality in pronouns and verbs and the relationship between the two grammatical phenomena have been the subject of linguistic discussions over the years. Authors have commented both on the nature of the category inherent in the two classes of lexemes as well as on the relationship between the categories and its linguistic realization. An interesting question arising in the discussion is which of the two grammatical categories – the lexical-grammatical or the morphological – lies at the core of the functional-semantic field of personality.

Key words: personality, functional-semantic grammar, pronouns, verbs

Изразяването на персоналността при местоименията и глаголите, както и връзката между двете граматични явления са обект на лингвистични дискусии през годините. От една страна, се коментира каква е същността на категорията, присъща на двата различни класа лексеми, а от друга страна, какво е отношението помежду им и как се реализира то в езика.

Обект на изследването ни ще бъде връзката между категорията лице при местоименията и тази при глаголите. Задачите, които си поставяме, са да направим преглед на някои от по-важните и наложили се до момента в нашата граматика становища, свързани с релация-

та между местоименната и глаголната експликация на лингвистичното явление, и на тази основа да открием релевантната за настоящото състояние на езика ни формулировка, както и да се опитаме да предложим своята визия за ядрените средства, изразяващи персоналността, от гледна точка на функционално-семантичната граматика.

Персоналността като понятийна категория се оказва с комплициран статут, когато трябва да бъде дефинирана от позицията на граматичната ѝ реализация. При местоименията тя е с лексикално-граматичен характер, тъй като нито личните, нито притежателните прономинални форми притежават морфемни, сигнализиращи граматичното значение, но и двата типа лексеми ясно доказват наличието на лице. При глаголите персоналността е граматически маркирана чрез морфемите или липсата на такива (нулева морфема) при първо, второ и трето лице. Понятието персоналност има философско-логически характер, който трудно би бил рамкиран изцяло от граматическа гледна точка, защото остава под въпрос дали лицето означава човек, лице, носещо имплицитно идеята за персоналност, или означава лице, което е участник в комуникативния акт, или пък лице, което е вършител на действието (тук може да се коментира и същността на третоличните форми, които не се вписват в нито един от посочените критерии). През годините на езиковедски търсения не се достига до единно мнение по отношение на това коя част от понятийната категория на персоналността придобива граматически облик и кои са диференциалните признаци, разграничаващи понятието от езиковата категория персоналност.

Личните и донякъде притежателните местоимения като произлезли от тях, както и флексиите на глаголните форми в българския език са смятани за граматическите експликатори на понятието за персоналност. Разбира се, и по отношение на тяхното семантично съдържание има спор сред лингвистите, защото дефинициите на езиковите явления често остават размити.

Още в първите по-сериозни граматични трудове у нас е споменато отношението между лицето при глагола и това при местоименията: „Личните завършеци са бивши местоимена, които напомнят лично или показателно местоиме. Обърнали се в обликови принадлежности на глагола, срастнали се с основата му и значително се променили, или съвсем изчезнали“ (Попов 1941: 64 – 65). От посоченото проличава стремежът на езиковеда да постави основите на проучването на граматичната зависимост, но същевременно той не се задълбочава в изследването на отношенията помежду им.

В повечето езиковедски съчинения се споменава релацията между трите лица при личните местоимения и аналогичните с тях три форми за лице при глаголите, но разсъжденията на авторите не се задълбочават в посока към разясняване на същността на връзката между тях. Голяма част от лингвистите предполагат, че изконните персонални форми са тези на личните местоимения, и то на първо- и второличните (вж. Бенвенист 2009: 259 – 269; Илиева¹ 1999: 8 – 9), а впоследствие възможността за изразяване на персоналността заляга и във формата на глаголите, оформяйки морфологична категория. Според Ал. Теодоров-Балан „Лице означават с дума само местоимена, наречени лични...“ и „...глаголи, обаче не като дума, а със свои облици“ (Теодоров-Балан 1955: 132 – 133). Авторът уточнява също, че „Лицата у глаголи са същите както у лични местоимена“ (Теодоров-Балан 1958: 286 – 287), потвърждавайки местоимения произход на окончанията за лице при глагола.

Според П. Пашов категорията лице при глагола се опира на взаимовръзката между говорещото лице и глаголното лице, предварително дефинирани от автора. Той основава разсъжденията си на съвпадението или несъвпадението между глаголното лице (лицето, към което е отнесено действието или което е вършител на действието) и говорещото лице (лицето, което съобщава, изговаря глаголната форма) (вж. Пашов 2005: 122 – 123).

На различно мнение е Ив. Куцаров, който признава, че част от разсъжденията на П. Пашов са релевантни по отношение на коментираните граматични значения. Според Куцаров семантичното съдържание на морфологичната категория лице се „основава на отношението на глаголния субект (глаголното лице) към изказването“ (Куцаров 2007: 201), изградено върху привативната опозиция комуникатор ~ некомуникатор. Авторът прави детайлен обзор на дефинициите и разсъжденията около категорията персоналност² при глагола, както и тази при местоименията, като от разсъжденията му проличава заеманата от него позиция, че глаголното лице и говорещото лице не бива да бъдат противопоставяни помежду си, тъй като не тази референция стои в основата на семантичното съдържание на морфологичната категория финитност (пак там, с. 197). Според автора планът на съдържание на лексикално-граматичната категория лице при местоимения-

¹ К. Илиева прави подробен преглед на различните хипотези на индоевропейски изследователи по отношение на възникването на местоименните форми – в частност на личните местоимения (Илиева 1999).

² Като синонимни термини ще използваме *лице* и *персоналност*.

та се основава на способността им да се съгласуват със словоформите на морфологичната категория лице при глагола (пак там, с. 577), като семантичното съдържание на оформените три групи лексеми при прономиналните форми съответства на семантичното съдържание на грамемите от категорията лице при глагола (пак там, с. 577).

Забелязва се липсата на единно становище по отношение на взаимовръзката между двете граматични явления – какъв е планът на съдържание и кое е водещото при плана на изразяване на персоналността като семантична категория – местоименната форма или глаголната?

По наше мнение местоименната форма е водещата при т. нар. управление от синтактична гледна точка и затова даваме първостепенна граматична роля на местоименните форми с имплицитната за тях категория лице, а вторична, дублираща и експлицитна роля – на глаголните флексии. Ако използваме ясната структура, заложена в теорията на функционално-семантичната граматика, опираща се на ядро, в което попадат същинските средства за изразяване на категорията (А. В. Бондарко, Ив. Куцаров и др. лингвисти възлагат водеща позиция на морфологичните средства), ще възникнат сериозни колебания относно това коя от двете категории – лексикално-граматичната при местоименията или морфологичната при глаголите, трябва да бъде в центъра, т.е. да спада към ядрените средства. Наясно сме, че посочената от Бондарко и Куцаров подредба на граматичната мисъл има дългогодишен и утвърден в лингвистиката характер, но дори и самият Бондарко в последните години на езиковедските си търсения започва да се съмнява в категоричността на съжденията си. Имаме предвид примарната позиция, която се отрежда на морфологичните категории спрямо останалите (например лексикално-граматичните категории) за изразяване на дадено семантично съдържание. При положение че в рамките на ядрото и периферията се включват разнообразни средства за изразяване на граматичната категория³, то задължително ли е винаги морфологична категория да бъде в ядрото на функционално-семантичното поле, особено ако има съмнения, че нейният произход и реализацията ѝ са зависими от лексикално-граматична категория? Подобен въпрос ще възникне и за полето на генеричността, където експликатори са лексикално-граматичната категория род при същест-

³ Според нас по-скоро трябва да се говори за междинно положение между граматична и понятийна категория, защото невинаги се остава само в рамките на чисто граматичното изразяване, а влияние оказват и контекстът, изконното значение на лексемите и изреченската реализация.

вителините имена и морфологичната категория род при останалите категории думи, за които е присъща като характеристика.

уцаров в последните си разсъждения, посветени на теорията на функционално-семантичната граматика, прави изключително ценни изводи по отношение на структурата и принципите на теоретичното познание. Освен чисто прагматичните концепции, които обобщава, анализира и извежда в чист вид, той прави и промени на своите собствени предишни нагласи, потвърждаващи и нашите съмнения и предложения: „Според нас ядро на ФСК (функционално-семантична категория – бел. моя – М. В.) може да бъде и лексикално-граматична категория (такава като вида на глагола, рода при съществителните имена, лицето при личните местоимения и пр.)“, и допълва, че „и в тези случаи имаме предвид МК (морфологична категория – бел. моя – М. В.), която е аналог на съответната лексикално-граматична категория (в нашите примери итеративност ~ неитеративност при вида, род на прилагателните, лице на глагола)“ (Куцаров 2015: 174 – 175).

В по-ново време В. Сашева (вж. Сашева 2012) актуализира проблема с изразяване на персоналността от гледна точка на теорията за функционално-семантичните категории. Тя позиционира в ядрото на категорията глаголните форми и първо- и второличните местоимения за именителен падеж, а останалите местоименни форми, както и други неграматични средства препраща към периферията. С решението си да включи личните местоимения като ядрени средства, авторката се разграничава от по-старата позиция на Куцаров, който ги поставя в най-близките периферийни средства за изразяване на персоналността, но пък се доближава до постановката на Бондарко за възможността за споделено ядрено изразяване на дадено значение и от морфологична, и от лексикално-граматична категория (вж. Бондарко 1991).

Обглеждайки решенията на гореспоменатите автори и следвайки логиката на представените съждения, стигаме до становището, че функционално-семантичната категория персоналност има комплициран статут, базиран на компилацията от граматични и неграматични средства. Съзнаваме необходимостта от ясна дефиниция и разграничаване на ролите в експлициране на значението. Нямаме намерение да поставяме под съмнение решенията на цитираните автори, а само да предложим своята визия по дискутирания проблем.

По наше мнение същността на категорията лице се корени в участието или неучастието в комуникативния процес, което впоследствие рефлектира и при експлицирането на категорията в глаголните форми. Опозицията в категорията е комуникант ~ некомуникант (ко-

муникатор ~ некомуникатор по Ив. Куцаров; Г. Герджиков) с наличието на три грамеми – за 1, 2 и 3 лице, а семантичното съдържание на граматичното отношение се корени в отношението между говорещото лице и изказването.

Смятаме, че в ядрото на функционално-семантичната категория персоналност е лексикално-граматичната категория лице, чиито експлициращи са личните местоимения в именителен падеж. В най-близката периферия поставяме глаголните форми с присъщото им морфологично експлициране на семантиката. Аргументите в подкрепа на предложенията ни са свързани с това, че:

1. Категорията лице при глагола е с асемантичен характер, тъй като е съгласувателна. Поемайки информацията за персоналността, носена от местоименията, вербалните форми я експлицират чрез окончанията си. Когато говорим за съгласуване в изречението, основната връзка, която се коментира, е тази между подлога и сказуемото. В ГСБКЕ е уточнено, че „В предикативното словосъчетание сказуемото се съгласува по лице и число, понякога и по род с подлога“ (ГСБКЕ 1983: 39). Лицето при глагола се явява вторичен граматичен белег, съгласуван с лексикално-граматичната категория лице при местоименията, имащи подложна функция в изреченската структура. Езиковата ситуация е сходна с тази при съгласуването между съществително име в ролята на подлог и глаголна форма или комбинация от глагол и именна част, изпълняващи функцията на сказуемо. И в двата случая има съгласуване на сказуемото с рода и числото на съществителното име в подложна позиция. Факт е, че глаголят в българския език има способността да изразява лицето, вършител или изговарящо действието, без да е нужно то да бъде упоменато категорично, тъй като съществува морфема, означаваща това граматично значение, но е факт и също така, че в повечето случаи подложната позиция е изразена именно с лични местоимения или се възстановява по пътя на заместването им. При спреженията на глаголите за някои от граматичните значения са налице идентични форми за 2 и 3 лице, където единствено и само личното местоимение или контекстът могат да актуализират конкретното значение (например при формите за мин. св. вр., както и при тези за мин. несв. вр.). В подкрепа на нашите съждения е и формирането на безличните глаголни форми, които са назовани така поради невъзможността да бъде актуализиран чрез лично местоимение вършителят на действието. Ясно е и това, че в процеса на своята еволюция езикът се стреми към икономия и поради тази причина изразяването на персоналността

много често става само чрез вторичния маркер, т.е. чрез окончанието в глаголните форми.

2. Тъй като функционално-семантичната граматика се опира на сравнителния метод между системите на различни езици, за да се достигне до приемлив статут на изразяване на категорията, е нужно да бъде съпоставена с други лингвистични системи. В езици, различни от българския, глаголите невинаги притежават маркер за категорията лице и единственият начин то да бъде актуализирано в хода на комуникацията, е чрез личните местоимения (вж. Бенвенист 2009).

В подкрепа на съжденията ни са и уточненията, направени от Ил. Кръпова в една от статиите ѝ, свързана с категорията лице при глагола и съгласуването в рамките на изречението. Авторката се опира на мненията на Виноградов, че „глаголът има лице само като член на изречението“, и на Курилович, че „индоевропейските езици маркират граматическото лице само по причина на субординацията между глагола сказуемо и съществителното подлог“, но обобщава, че „Лицето обаче съвсем не е задължителен показател за „глаголност“, а и личното словоизменение на глагола в даден език невинаги гарантира наличието на предикативна връзка“ и „въпреки че личните флексии принадлежат на морфологията, тяхната селекция зависи изцяло от правилата на синтаксиса“, привеждайки примери от разсъжденията на Мешчанинов (Кръпова 2002: 98 – 99).

В хода на разсъжденията възникват допълнителни въпроси, свързани с това дали, когато има ясен граматичен маркер за лицето, глаголната форма може да бъде призната за ядрено средство за изразяване на персоналността, както и зависимостта от фреквентността на употреба на местоименните спрямо глаголните форми при изразяване на семантиката на персоналността. Тези въпроси са в процес на проучване от наша страна и ще бъдат обект на последващи разработки.

Изводите, които можем да направим на този етап на изследването си и които според нас следват разсъжденията ни и логиката на аргументите, са:

1. В ядрото на функционално-семантичната категория персоналност стои лексикално-граматичната категория лице с присъщите ѝ експликатори – личните местоимения.
2. Личните глаголни форми, както и притежателните местоимения са в най-близката периферия, застъпваща се с ядрото тогава, когато е ясно изразена семантиката за персоналност, без да се налага нейното актуализиране чрез контекста.

3. Основното семантично съдържание на понятийната категория лице е между говорещото лице и изказването. За да говорим за отношение между говорещото лице и глаголното лице, трябва да съществува минимум контекст, а това излиза извън рамките на морфологичното обглеждане.

ЛИТЕРАТУРА

- Бенвенист 2009:** Бенвенист, Ем. *Общая лингвистика*. [Benvenist, Em. *Obshhaya lingvistika*.] Москва: Книжный дом, 2009.
- Бондарко 1991:** Бондарко, А. В. *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*. [Bondarko, A. V. *Teoriya funktsionalnoj grammatiki. Personal'nost'. Zalogovost'*.] Санкт-Петербург: Наука, 1991.
- ГСБКЕ 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Синтаксис*. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sintaksis.] София: Издателство на Българската академия на науките, 1983.
- Илиева 1999:** Илиева, К. *Личните местоимения в балканските езици*. [Ilieva, K. *Lichnite mestoimeniya v balkanskite ezitsi*.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999.
- Кръпова 2002:** Кръпова, Ил. Категорията лице на глагола и предикативното съгласуване в съвременния български език. [Krapova, I. *Kategoriyata litse na glagola i predikativnoto saglasuvane v savremenniya balgarski ezik*.] // Съпоставително езикознание. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2000, 98 – 123.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Куцаров 2015:** Куцаров, Ив. Към теорията за функционално-семантичните полета. [Kutsarov, Iv. *Kam teoriyata za funktsionalno-semantichnite poleta*.] // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2015, том 53, кн. 1, сб. А, 167 – 184.
- Пашов 2005:** Пашов, П. *Българска граматика*. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*.] Пловдив: Хермес, 2005.
- Попов 1941:** Попов, Д. *Българска граматика*. [Popov, D. *Balgarska gramatika*.] София: Христо Г. Данов, 1941.
- Сашева 2012:** Сашева, В. За експликаторите на функционално-семантичната категория персоналност в българския език.

[Sasheva, V. Za eksplikatorite na funktsionalno-semantichnata kategoriya personalnost v balgarskiya ezik.] // Международна интернет конференция „Славянските етноси, езици и култури в съвременния свят“. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2012, 223 – 230.

Теодоров-Балан 1958: Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика за всякого*. [Teodorov-Balan, Al. Nova balgarska gramatika za vsyakogo.] София: БАН, 1958.

ПРАГМАТИЧНИЯТ МАРКЕР *ЗНАЧИ* И ПРОБЛЕМЪТ ЗА СЕМАНТИЧНО-ПРАГМАТИЧНИЯ ИНТЕРФЕЙС¹

Росица Стефчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE PRAGMATIC MARKER *ЗНАЧИ/MEAN* AND THE ISSUE OF THE SEMANTICS-PRAGMATICS INTERFACE

Rositsa Stefcheva

St. Kliment Ohridski University of Sofia

This study examines the functioning of the pragmatic marker *значи/дакле* (*mean*) in the Bulgarian and Serbian languages. The semantics-pragmatics interface is related to the correlation of the marker management model and the syntagmatic structure of the rhetorical relations (e.g., text development/detailing, summary, evaluation, reformulation) that can be found between the individual segments of the discourse.

Key words: pragmatic marker, integrated model of description, rhetorical structure theory, semantics-pragmatics interface

1. Увод

Настоящото изследване има за цел да представи теоретичен модел, който установява съответствие между структурно-езиковите и дискурсивно-прагматичните характеристики на маркерите *значи* и *дакле* в българския и сръбския език. Приложението на модела към конкретен емпиричен материал би трябвало да даде отговор на въпро-

¹ Публикацията е част от изпълнението на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, РС № ДСД-10/28.10.2022 г. (Словник за българско-хърватски речник).

Приносът на настоящото изследване към проекта за Словник е предимно теоретичени се изразява в установяването на семантично-прагматичните и дискурсивни характеристики на лексемите, които са задължителни компоненти от речниковите дефиниции.

са как инвариантното значение на тези маркери им позволява да се реализират с различно дискурсивно-прагматично съдържание.

В ролята си на прагматични маркери² *значи* и *дакле* осигуряват, от една страна, междуличностната кохезия в дискурса (т.е. комуникативното взаимодействие с партньора), а от друга, се свързват с неговата организация – с кохерентността и с логико-семантичните и структуриращите отношения в него.

2. Интегрален модел на описание на прагматичните маркери

Тъй като са свързани с различни аспекти от функционирането на дискурса, прагматичните маркери не могат да бъдат представени само чрез едно конституиращо свойство. По тази причина най-подходящ за тяхното описание се оказва интегралният подход³, базиран върху теорията за интегралното описание на езика (Апресян 2009). В изследването по-нататък прилагаме един от неговите принципи, а именно: представянето на свойствата на лексемата е съчетано с извеждане на правилата, по които се реализират различните видове съчетаемост (Апресян 2009: 111). По-конкретно в изследването това означава да се представят дискурсивните свойства на думата и тяхната обусловеност от модела ѝ на управление, както и от функционирането ѝ в парадигматичен план. Това се постига чрез интегралното лексикографско описание (лексикографски портрет), тъй като съдържащите се в него „зони“ дават възможност да се установят мотивирани връзки между различните свойства на лексемата⁴.

При структуриране на модела на описание се придържаме към редукция на лингвистичната информация и обособяваме четири ос-

² В българското и южнославянското езикознание прагматичните маркери най-често се разглеждат като модални частици с функцията на модификатори (Ристич 1999, Велчич 1987, Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998) или като специализирани средства за изразяване на отношението на говорещия към съдържанието на изказването и към определени елементи на речевата ситуация (Тишева, Ро Хауге 2000). В групата на прагматичните частици Р. Ницолова включва модалните частици, частиците за обръщение, фокусиращи частици, частици за интензификация, свързващи частици и др. (Ницолова 2008: 477).

³ Теорията за интегралното описание на езика на Апресян, приложена към системното описание на лексиката и изработването на лексикографски портрет, представлява по-късна разработка на теорията „Смисъл – Текст“ на И. А. Мелчук и А. К. Жолковски.

⁴ В южнославянското езикознание лексикографски портрет на частицата *само* е представен в изследването на Ст. Ристич „Партикула *само* у светлу теорије интегралног описа језика“ (Ристич 1999: 128 – 139).

новни зони – морфологична, семантична, парадигматична и прагматично-дискурсивна информация.

Терминологичният апарат като специфичен метаезик на изследването е предопределен от холистичното проучване на езиковия материал (вж. Младенова 2018: 20), проявяващо се в комбинирането на различни теории и методи: теорията за интегралното описание на езика напр. е съчетана с теорията на риторическите структури. Това дава възможност за адекватно описание на обекта в зависимост от нивото, на което се изследва.

2.1. Морфологична информация

Морфологичната информация представя категориалната принадлежност на думата, типа парадигма, варианти на формата.

Тъй като речниковите дефиниции⁵ съдържат граматични квалификатори, определящи категориалното значение на думата, насочваме се към тях.

Бълг.:

5. Като съюз. Само в 3 л. ед. Разг. Въвежда самостоятелно изречение, което съдържа заключение, извод от казаното в предходното изречение. *После погледна гвоздеа до вратата и като видя закачени бяла баретка и светла дамска чантичка, радостно пое дъх. Значи Диди е тук! Три дена не беше я виждал.* М. Грубешлиева, ПП, 6.

6. Като вметната дума. Само в 3 л. ед. Разг. За подчертаване на факт, заключение, което не буди съмнение. – *Ти, значи, ме не само окраде, ами и излъга? Ще те науча аз!* Н. Райнов, КЧ II, 47. – *Тука има откраднато оръжие и това не е пръв случай. Държим, значи, змия в пазвата си.* Д. Ангелов, ЖС, 229.

7. Като частица. Само в 3 л. ед. Разг. Във въпр. изр. при искане да се уточни нещо. *Един от четниците, ... промълви: – Значи, тука ще ноцуваме. – Тука – отговори Велко.* Д. Талев, И, 468. – *Аз ще ви чакам на станцията – каза той. – Значи в понеделник?* Ив. Вазов, Съч. XXVI, 36. (РБЕ)

Сръб.:

дакле речца а. на почетку исказа којим се казује последица, Одн. логичан закључак онога што је претходно речено: према томе, стога, отуд, самим тим, значи. – *Падало је доста кише, дакле година ће бити родна. Дакле, ниједан од ових одговора није тачан.* б. при прелажењу, одн. враћању на главни предмет излагања: елем, е па. – *Дакле, пођимо даље.* в. при исказивању неке жеље, заповести и сл.: хајде, дела. – *Прионимо, дакле, на посао.* г. при изражавању изненађења, чуђења, негодовања, срџбе и сл.: а-ха. – *То је, дакле, твоја велика љубав.* (РСЈ).

⁵ Представяме ги със съкращение с съобразно целите на изследването.

В РБЕ прагматичният маркер *значи* се определя като съюз (като съюз функционира само 3 л. ед. ч. на глагола), вметната дума и частица. В РСЈ (Речник српског језика) думата *дакле* е еднозначно определена като частица. Различните квалификатори (съюз, частица) насочват към разглеждане на думата като резултат от конверсия. За българския език процесът на конверсия обхваща третоличната форма на глагола *знача*, която променя категориалната си принадлежност в съюз и частица. Употребата като вметната дума всъщност описва функцията на частицата и показва релевантността на синтактичния критерий при установяване на процеса на конверсия – променената дистрибуция и съчетаемост на синтактично ниво.

Конверсията е свързана и с процеса на граматикализация – основния функционален механизъм, въз основа на който в българския език се разгръща омонимия на граматична основа или граматична многозначност (Стаменов 2020). По тази причина съвсем обяснимо е включването на различните употреби в една речникова статия, а не обособяването им като отделни леми. Същият лексикографски подход е възприет и за сръбския език. Самата граматикализация се инициира най-често „на равнището на дискурсивната прагматика при комуникативна употреба“ (пак там).

2.2. Семантична информация

Семантичното представяне е един от основните компоненти в интегралното лексикографско описание на лексемата и представлява аналитично тълкуване на специален метаезик (Апресян 2009: 115). При изработване на семантичния модел на *значи/дакле* изхождаме от тезата, че маркерите имат основно, или инвариантно значение, което се изразява чрез модела им на управление. Това значение се представя чрез т.нар. прототипна употреба на лексемата, но тъй като за прагматичните маркери е трудно да се определи прототипна употреба, анализът се насочва към речниковите дефиниции и илюстративните примери в тях.

В най-общия случай аналитичните тълкувания⁶ съдържат следното: описват свойства, състояния и действия на участниците; възможните отношения между тях; общия фонд от знания на говорещия

⁶ Подобни модели на тълкуване на значението се прилагат напр. за сръбския език в монографичното изследване на Ст. Ристич „Модификација значења и лексички модификатори у српском језику“ (2009), както и в отделни изследвания върху функционирането на частиците (Сааведра 2008, Дражич 2016).

и адресата по повод на тази ситуация (пресупозиции); менталните позиции на говорещия или по-рядко на адресата по повод на ситуацията или участниците в нея (модални рамки). Модалните рамки се отделят като прагматичен компонент в тълкуването, а участниците в състава на аналитичното тълкуване се обозначават като променливи с латинските букви X , Y , Z и др. Въвеждането на променливи дава възможност да се опише съответствието между тълкуването на лексемата и модела ѝ на управление⁷ (Апресян 2009: 20), също така представя семантичните ѝ валентности и нивото на дълбинно-синтактичната структура, задаваща определено множество повърхнинно-синтактични реализации.

За вход в семантичното тълкуване служи т. нар. сентенционална форма – словосъчетание или изречение в речниковата дефиниция (Апресян 2009: 19), илюстриращо конкретна употреба на прагматичния маркер.

Аналитичните тълкувания представляват многослойни структури, в които се открояват асерция, пресупозиция и модални рамки.

Асерция (част от тълкуването, която се променя под отрицание)
 X значи/следователно Y ; X дакле $Y \rightarrow$ От X следва Y по силата/необходимостта на логическото заключение:

*Тука **има** откраднато оръжие... Държим, значи, змия в пазвата си.*

Не- X значи/дакле $*Y \rightarrow$ от не- X не следва Y , напр.

*Тука **няма** откраднато оръжие⁸. *Държим, значи, змия в пазвата си.*

*Није падало доволно кише, *дакле година ће бити родна.*

Моделът на управление – X значи/следователно Y ; X дакле Y , съдържащ се в асерцията, предполага наличието на семантични валентности, които се реализират като различни дискурсивни „ефекти“ на конклузивната изводимост, напр. причинно-следствена, която лесно може да се трансформира във времева или пространствена (срв. възможността за замяна на маркерите *значи/дакле* с *оттук следва*,

⁷ Описанието на съответствието между смисъла и вплъчващия го текст включва различни нива на репрезентация, сред които особено значение имат синтактичното и семантичното равнище. Ю. А. Апресян установява съответствието между два вида структури – повърхностно-семантична и дълбинно-синтактична (Апресян 1995: 10 – 11).

⁸ Променяме само лявата страна, защото в линейната последователност тя съдържа предпоставките за логическо заключение.

тогава/отуд), а също така и в други видове изводимост – резюмираща, преформулираща или съпоставяща.

Семантичните валентности на маркера му позволяват да се включи в структурата на различните риторически отношения в дискурса.

Пресупозиция (част от тълкуването на езиковата единица, която остава неизменна под отрицание): *X* и *Y* експлицитно или имплицитно са в състояние на взаимна обусловеност или в определено логическо отношение. При отрицание на лявата част, която съдържа предпоставките за извеждане на логическо заключение – *От Не-*X* следва * *Y**, изводимостта не се неутрализира и не изчезва, но се интерпретира като логическа неконсистентност (*Није падало доволно кише, *дакле година ће бити родна.*) на базата на пресупозицията каде не пада доволно кише, године није родна.

Модална рамка (прагматичен компонент): съдържа отношението и оценката на говорещия за ситуацията и нейните елементи, както и предполагаемото от говорещия отношение на адресата към ситуацията. В конкретния случай модалната рамка е свързана със субективната оценка на говорещото лице, а именно – изводимостта на *Y* от *X* може да бъде оценена като желателна/нежелателна или като позитивна/негативна последица.

В заключение ще обобщим следното: моделът на управление и семантичните валентности демонстрират как към основното, инвариантно, значение (*От *X* следва *Y* по силата/необходимостта на логическото заключение*) се закрепват ред дискурсивни значимости и именно този преход от семантиката към прагматиката на употребата онагледява семантично-прагматичния интерфейс в значението на маркерите⁹.

2.3. Парадигматична информация (Семантични връзки на дадената лексема с други лексеми по парадигматичната ос на езика)

Представянето на парадигматичната информация е важно, тъй като принадлежността на частиците към различни парадигматични редове формира тяхното релационно значение, възникващо по оста на

⁹ Заемаме термина семантично-прагматичен интерфейс от „Теория на релевантността“, тъй като е подходящ за представянето на значението на прагматичните маркери като семантично-прагматична амалгама и съответства на някои от теоретичните постановки за обособяване на два типа значение в семантиката на маркерите – концептуално (ядрено) и процедурно (вж. Фрейзър 1990).

подбора. Разгледани са две класификации на прагматичните маркери за сръбския и хърватския език, които биха могли да се приложат и за българския език.

2.3.1. Прагматичните маркери значи и дакле в парадигмата на частиците за изразяване на логико-семантични отношения

С оглед на системното им представяне в лексикалната система частиците се обособяват в специални класове. Според това дали са ориентирани към сферата на говорещия, или към сферата на дискурса, най-общо се поделят в две парадигми – за изразяване на модалност и за означаване на различни логически връзки между сегментите на дискурса (Ристич 1999). Частиците от типа на *дакле* (напр. *тако, наиме, дакле, такође, као; таман, баш, управо, заправо; прво, затим, онда, напokon...*) попадат във втората парадигма, изразявайки различни отношения на концесивност, ограничаване, резюмиране, разширяване и др. Тъй като тези частици/маркери логически свързват отделните сегменти на речта или дискурса, те допринасят за неговата кохезия заедно с останалите (релационни) единици от типа на съюзите и предлозите. По тази причина често се подчертава функционалното им сходство със съюзите и предлозите.

2.3.2. Прагматичните маркери значи/дакле в парадигмата на текстовите конектори

Както вече отбелязахме, конекторна функция на маркерите се осъществява благодарение на релационното им значение, сближаващо ги със съюзите. Възможността тя да се съчетава с дискурсивната функция, е отбелязана в ред изследвания (Пранкович, Силич 2005, Добрева 2000).

В ролята си на конектори маркерите осигуряват семантичната и формалната свързаност на текста. Според класификацията на М. Велчич ПМ *дакле* принадлежи към групата на конклузивните¹⁰ конектори: „*dakle, zato, stoga, prema tome, s obzirom na to, zaključujemo da, proizlazi da, sve to upućuje na činjenicu da, mogli bismo zaključiti da i sl.*“ (Велчич 1987: 84 – 92).

Конклузията е интелектуална операция, при която едно съдържание се извежда от друго. По тази причина конклузивното отноше-

¹⁰ Представянето на конклузивните конектори за хърватския, сръбския и българския език следва парадигматичния модел на хърватската езиковедка Мирна Велчич. Сръбските примери са изписани на кирилица, а хърватските – на латиница.

ние показва сходство с отношенията за причина и следствие, които се основават на следходност във времето (пак там). В логико-семантично отношение конклузивното и каузативното значение са много близки, но не и еднакви. Напр. някои от конекторите конклузивни (*dakle/дакле/значи* и *zato/zamo/zатова*) могат да бъдат заменени от конектори за изразяване на причинно-следствени отношения, напр. *zbog toga, jer, budući da/због тога, јер, будући да/защото, тъй като, понеже* и др. Достатъчно е да се заместят лявата и дясната страна в линейната последователност на причина и следствие, напр. *Падало је довољно кише, дакле година ће бити родна. → Година ће бити родна јер је падало довољно кише.*

Тука има откраднато оружје и това не е пръв случај. Държим, значи, змия в пазвата си. → Държим змия в пазвата си, тъй като тука има откраднато оружје и това не е пръв случај.

Парадигматичната информация дава възможност да се съпоставят употребите на сходни или синонимни конектори и да се установят разликите между тях. Напр. конекторите *zato/zamo/zатова* и *dakle/дакле/значи* въпреки сходството помежду си показват и значителни разлики: конекторът *zato/zamo/zатова* установява каузативно отношение с имплицитно съдържание и е по-близък до конекторите за изразяване на причинни отношения (*jer/jep/защото*), докато *dakle* свързва дискурсивни сегменти, в които заключението е експлицитно сигнализирано, и по тази причина е сроден на конекторите, които преформулират, уточняват или компресират информацията, напр. *to će reći da, to znači da/то ће рећи да, то значи да/това означава, че; с една дума* и т.н).

При анализа на ексцерпирания материал (в. т. 3) парадигматичната информация позволява уточняване и детайлизиране на сигнализираното от маркера отношение.

2.4. Дискурсивно-прагматична информация

2.4.1. Теория на риторическите структури

Реалното функциониране на прагматичните маркери *значи* и *дакле* в дискурса отчита вариациите на основното значение (отразени в модела на управление), които невинаги се отбелязват в лексикографските дефиниции и откриват закономерностите на друг вид синтагматика, обусловена от устройството на дискурса и ролята на непосредствения контекст.

Тъй като на нивото на глобалната структура кохеренцията на дискурса се проявява като взаимодействие на стратегиите на комуникантите, съответстващи на техните общи цели, при анализа на прагматичните маркери е привлечен инструментариумът на Теорията на риторическите структури (У. Ман и С. Томпсън, 1987, цит. по Литвиненко 2001) като прагматична концепция за организацията на текста.

Риторичността на дискурса се съотнася с организацията на неговите микроструктури (сегменти) и интегрира дискурсивно-прагматичните отношения, които се установяват между тях. Самите риторически отношения (по-нататък РО) се делят на два вида – еднодрени и многодрени (асиметрични и симетрични). Еднодрените (асиметричните) отношения съединяват ядро (основен смислов сегмент) и сателит (допълнителна информация) (напр. развитие, детайлизация (Elaboration/Amplification¹¹), фон (Background), факти, доказателства (Evidence) и др.). Многодрените (симетричните) отношения се реализират между два или повече равнозначни дискурсивни сегмента – напр. контраст (Contrast), преформулиране (Restatement).

В състава на текста риторическите отношения се маркират с помощта на прагматичните маркери, които придават динамика на процеса на преработка на дискурсивните сегменти. В този смисъл маркерите могат да се интерпретират и като сигнали на концептуалната схема на дискурса и като напълно верифицируем фундамент за класификация на отношенията в него.

Открояваме най-общо два подтипа на РО – комуникативни (илокутивни) и специфично дискурсивни (презентационни и обектни), които взаимодействат помежду си. Илокутивните РО описват най-общо ефекта на дадено риторическо отношение върху адресата, което има непосредствена връзка с илокутивната структура на дискурса. Презентационните РО развиват тематичната му структура и свързват по правило по-големите дискурсивни сегменти. Презентационните РО са детерминирани от суперструктурата, или глобалната структура на дискурса, която го организира в по-големи сегменти и в зависимост от жанровата принадлежност определя начина на развитие на темата – аргументативен, експликативен, наративен или др. Обектните РО съединяват дискурсивните единици на равнището на локалната структура, отразявайки и конкретното тематично развитие, както и логико-семантичните отношения между дискурсивните фрагменти. Те осигуряват свързаността на текста, превръщайки го от проста пос-

¹¹ В скоби даваме оригиналните наименования на РО, възприети в англоезичната литература.

ледователност на изречения в структурно и смислово цяло. В анализирания материал установихме предимно обектни РО.

2.4.2. Интегриране на модела на управление на маркерите значи/дакле към структурата на РО в дискурса

Както вече отбелязахме, моделът на управление на маркерите представя инвариантното им значение и семантичните валентности, които се реализират в различните РО.

Така например конклузивната изводимост може да се трансформира в други видове изводимост (резюмираща, преформулираща, съпоставяща), които се съотнасят с представените по-долу обектни РО:

1. Развитие, детайлизация на текста;

2. Резюмиране;

3. Резюмирането и компресирането на съдържание „работи“ за процесуалния характер на дискурса и често има двойна функция в текстовете – появява се в сегмент, който е началото на нов параграф в текста: „zaključujući prethodni segment („zatvaračka“ uloga) istodobno pokreće i nove sadržaje („otvaračka“ uloga)“¹² (Велчич 1982: 91). По тази причина маркерите *дакле* и *значи* са сходни с конекторите *наиме* и *именно*. С други думи, *дакле/значи* компресират предходното съдържание и го разширяват с нова информация. Неслучайно основната употреба на маркерите, описана в термините на ТРС в англоезичната литература, е свързана с преход към ядрена ДЕ, т.е. към нов дискурсивен сегмент;

4. Оценка;

5. Преформулиране.

Всички тези отношения са асиметрични с изключение на отношението преформулиране.

Поради ограниченост на мястото ще представим само няколко примера, които илюстрират най-общо функционирането на маркерите в дискурса.

3. Анализ на ексцерпирания материал

Бълг.:

Анализираните примери са от БНК. С цифри обозначаваме дискурсивните единици (ДЕ), които се намират в определено РО, сигнализирано от прагматичните маркери.

¹² На бълг.: „завършвайки предходния сегмент („затваряща“ роля), едновременно поставя начало и на ново съдържание („отваряща“ роля)“ (прев. е мой – Р. С.).

*Предпочитам да не ги гледам, защото не ми харесват. Не виждат много хора, че все повече опростява нашето общество, все по-примитивно става, с все по-ниска стойност (1). Щом нещо подобно първо се излъчва, а после се гледа, **значи** ето къде е нивото на българина (2).*

Между означените сегменти – ядро и сателит, се реализира отношение на оценка. Изводимостта се оценява негативно по модалните параметри желателно/нежелателно. Същевременно оценката включва и компресиране на предходната ДЕ (1), разгръщаща се експликативно.

– *Милият – подскочи радостно Савов, как да не го обичаш такъв, не човек, а злато.*

– *Ама, шефе, той, човекът, расте, започнал на едро да работи ... (1)*

– *Развива се, **значи**, нашата Брадавичка... (2)*

– *Развива се – кимна Фори и със съжаление загаси цигарата. – Ще му направим подобаващо посрещане, а? (3)*

Прагматичният маркер в ДЕ (2) сигнализира резюмиране на съдържанието на ДЕ (1). В този случай биха могли да се употребят и прагматичните маркери *с една дума* или *с други думи*, които маркират не само компресиране на съдържанието, но и преформулиране между два ядрени сегмента (вж. по-горе т. 2.3.2. за конклузивните маркери с експликативно, преформулиращо значение).

Същевременно, ако инициалната позиция на *значи* сигнализира недвусмислено и конекторната му функция, медиалната позиция има връзка с управлението на вниманието на слушателя.

Сръб.:

Примерите са от интернет източници¹³.

Premijer je na popodnevoj konferenciji za novinare... imao svoje zvezdane trenutke. Pomerio je granice koje je i do sada sam upostavljao. Granice načina obraćanja novinarima i građanima koji sve to gledaju u direktnom prenosu na gotovo svim nacionalnim televizijama. Vrhunac svega bio je u premijerskom pitanju upućenom prisutnim novinarima i svim građanima, jer tim redom se i obratio „prisutnima“ na početku konferencije (1).

***Dakle**, sve je eskaliralo u pitanju koje je glasilo: „Recite mi šta hoćete? Šta vi hoćete? Evo, ja ne razumem više, recite mi jednom šta hoćete?“ (2)*

To me je podsetilo na onaj trenutak kad vas neko bije i viče: „Pa šta ti je više, šta hoćeš? Šta više da ti dam? Šta hoćeš od mene? Reci, što ćutiš? Dokle da te bijem, kaži jednom?“ (3)

¹³ Поради това е запазен оригиналният текст на сръбските текстове на латиница.

Двете ядрени ДЕ (1) и (2) са свързани чрез отношение на резюмиране (компресиране), което би могло да се трансформира и в отношение на преформулиране – *zvezdane trenutke, pomerio je granice, vrhunac svega bio je* → **dakle (drugim rečima)** *sve je eskaliralo u pitanju...*

Между втория и третия сегмент се реализират симетрични отношения – двете ядрени ДЕ са свързани чрез отношение на сравнение.

От резюмираното съдържание следва преход към нова ДЕ, което отново демонстрира т.нар. *zatvaračko-otvaračka uloga* (затварящо-отваряща или резюмиращо-въвеждаща роля) на маркерите.

*Deca prosto ne znaju za granice, nemaju ugrađene kočnice, nemaju izgrađena pravila. Navikli su da su privilegovani i da im se može šta god požele. Porodica jeste bitna, ali bilo bi zaista nepravедно da se sve svali na porodicu. Na kraju krajeva, treba podsetiti na to da je porodica u suštini više prenosnik, transmisija, ali da su pravi generator nasilja i naopakih vrednosti društvo, kultura. Oni su odgovorni za to, a onda naravno porodica to prenosi (1). I kada smo kod već tih prenosnika, mediji su ti koji imaju veliku moć. To, naravno, nisu više klasični mediji, jer deca danas ne čitaju novine. Sada su mnogo moćniji internet i televizija (2). **Dakle**, deca i na internetu, i na televiziji, i na igricama, i na mobilnom telefonu mogu da vide toliko nasilja (3)... **Čak** i da u porodici uopšte nema nasilja, oni se u virtuelnom svetu susreću sa toliko nasilja da im prosto opada osetljivost. Prag tolerancije na nasilje je veoma visoko podignut (4).*

Между ДЕ 1 (ядро) и ДЕ 2 (сателит) се реализира отношение на детайлизация (или развитие): *I kada smo već kod tih prenosnika...*

Втората и третата ДЕ са свързани чрез резюмиране (компресиране) на съдържанието, едновременно с това се осъществява и преход към нова ДЕ (4), свързана чрез отношения на обосноваване.

Заклучение

Прагматичните маркери *значи* и *дакле* демонстрират значителни сходства в употребите си, което от своя страна доказва близостта на социокултурните особености на говорещите сръбски и български език.

Проблемът за семантично-прагматичния интерфейс в изследването, от една страна, се съотнася със семантично-прагматичната амалгама в значението на маркерите *значи* и *дакле* и съответства на основния компонент от интегралното лексикографско описание на лексемите, а именно – семантично-прагматичното им представяне.

От друга, би могъл да получи и по-широко тълкуване – като модел, който проследява динамиката на взаимодействие между правилата, съдържащи се в различните видове лингвистична информация, и дискурсивното поведение на маркерите.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 2009:** Апресян, Ю. *Исследования по семантике и лексикографии, т. 1. Парадигматика*. [Apresyan, Yu. Issledovaniya po semantike i leksikografii, t. 1. Paradigmatika.] Москва: Языки славянских культур, 2009.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998:** Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. [Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev, Y. Savremenен balgarski ezik.] София: Петър Берон, 1998.
- Велчич 1987:** Velčić, M. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.
- Добрева, Савова 2000:** Добрева, Е., Савова, И. *Текстолингвистика. Уводен курс*. [Dobрева, E., Savova, I. Tekstolingvistika.] Велико Търново: Фабер, 2000.
- Дражић 2016:** Дражић, Ј. Партикуле у настави српског језика као страног – колокацијска перспектива. [Dražić, J. Partikule u nastavi srpskog jezika kao stranog – kolokacijska perspektiva.] // *Српски као страни језик у теорији и пракси* III. Чигоја: Филолошки факултет Београдског универзитета, 2016, 37 – 49.
- Литвиненко 2001:** Литвиненко, А. *Описание структуры дискурса в рамках Теории Риторической Структуры: применение на русском материале*. [Litvinenko, A. Opisanie struktury diskursa v ramkah Teorii Ritoricheskoj Struktury: primenenie na rusском materiale.] <<http://www.dialog-2001.ru>> (30.08.2022)
- Мишкович-Лукович 2015:** Мишкович-Луковић, М. *Прагматика*. [Mišković-Luković, M. Pragmatika.] Универзитет у Крагујевцу: Филолошко-уметнички факултет, 2015.
- Младенова 2018:** Младенова, М. *Семантика на притежателните глаголи в българския, чешкия и руския език*. [Mladenova, M. Semantika na pritezhatelnite glagoli v balgarskiya, cheshkiya i ruskiya ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.

- Пранкович, Силич 2005:** Pranjković, I., Silić, J. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Ристич 2009:** Ристић, Ст. *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*. [Ristić, St. Modifikacija značenja i leksički modifikatori u srpskom jeziku.] Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- Сааведра 2008:** Сааведра, Д. Значење партикула за изражавање логичких односа (на примеру српске партикуле *jou*). [Saavedra, D. Značenje partikula za izražavanje logičkih odnosa (na primeru srpske partikule *još*).] // *Српски језик у (кон)тексту*. Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 26. и 27. октобра 2007. године. Крагујевац: ФИЛУМ, 2008, 123 – 132.
- Стаменов 2020:** Стаменов, М. Лексикалнограматична омонимия и граматикализација при неизменяемите думи в българския език – насоки и резултати. [Stamenov, M. Leksikalnogramatichna omonimiya i gramatikalizatsiya pri neizmenyaemite dumi v balgarskiya ezik – nasoki i rezultati.] // Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2020, 24 – 34.
- Тишева, Ро Хауге 2001:** Тишева, Й., Ро Хауге, Х. Съюзи за противопоставяне във функцията на прагматични частици. [Tisheva, Y., Ro Hauge, H. Sayuzi za protivopostavyane vav funktsiyata na pragmatichni chastitsi.] // *Проблеми на българската разговорна реч*, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2001, кн. 5, с. 242 – 252.
- Фрейзър 2009:** Fraser, B. An Account of Discours Markers. // *International Review of Pragmatics*, 2009, № 1, 307 – 308.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Речник на българския език. Т. 5 (Ж – Зяпнуване). София: Издателство на БАН, 1987.
- Речник српског језика, 2018, Нови Сад: Матица Српска.
- Български национален корпус, <http://dcl.bas.bg/bulnc/>
- <https://izglave.wordpress.com/2016/08/22/ne-cujem-dobro-recite-mi-olosi-sta-hocete/>
- <https://www.skolskiportal.rs/clanci/1560-mnoga-nasilna-deca-su-u-sustini-razmazena>

ОЩЕ ЕДНА РАЗНОВИДНОСТ НА ПОДЧИНЕНИТЕ ПОДЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Димитър Георгиев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ANOTHER VARIANT OF SUBORDINATE SUBJECT CLAUSES

Dimitar Georgiev
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The study focuses on complex sentences whose subordinate clauses can be interpreted as subjects.

The description of the features of these sentences shows a number of differences as compared with other complex sentences in which the subordinate clause takes the subject position. As a result, in addition to the two most commonly studied types, the article proposes another variant of these sentences, which can be formally described as *Pred + Vcop* *S*. Further, the author focuses on the description of this class of complex sentences with a subordinate subject clause and a copular verb, along with their peculiarities.

Key words: syntax, copulative type of predication, the verb *to be*, subordinate subject clauses, agreement

Увод

Настоящото изложение си поставя като основна задача да се представи цялостно описание на една разновидност на сложните съставни изречения с подчинени в позицията на субекта, която сякаш убягва от вниманието на авторите със своите специфични характеристики.

Естествено, когато се говори за систематизация, е наложително да се направи уговорката, че тя би могла да се структурира на базата на определени класификационни признаци и съответно всяка класификация е в определена степен условна.

В съвременната българска лингвистична литература подчинените подложни изречения, с малки изключения, се разделят на два основни вида в зависимост от подчиняващата съставка и структурните характеристики на сложното съставно изречение. Единият основен вид са относителни подложни изречения към главно изречение с пълнозначен глагол, който е в трето лице, единствено или множествено число (*Който ме владее, владее съдбата* (БНК), *Който не коленичи, умира* (БНК), а другият – към неизменяеми третолични нулевосубектни конструкции, част от които съдържат в главното изречение копулативен глагол *съм*, винаги в трето лице (*Не ме интересува, че те са ни шефове* (БНК), *Счита се, че от този ден нататък зимата започва да си отива* (БНК), *Цяло чудо е, че не го пресече наскре думата* (БНК), *Ясно ми е, че това може да те притесни* (БНК), *Най на сметка е да купиш кола от старец!* (БНК) (Грамматика на СБКЕ, т. 3 1983: 321 – 324, Недев 1992: 255 – 261, 1993: 129 – 136¹, Пенчев 1993: 80 – 89, 1998: 103 – 108, Брезински 1995: 277 – 290, Радева 2002: 54 – 69, Бъркалова 2011: 142 – 147).

По-различен класификационен критерий е приложен от Св. Коева – подчинените изречения са разделени на две групи на базата на синтактичната им природа (Коева 2004). Едната група са т.нар *свободни субектни изречения* – „*определителни изречения към субкатегоризационна именна група, която не е експлицитно изразена*“, а вторият тип подложни изречения са *изреченски аргументи*, които „*не могат да се редуват в една и съща позиция с аргументни именни групи – единствената категория, която се субкатегоризира в субектна позиция, е подчинено изречение*“ (Коева 2004: 10). Тази класификация теоретично включва изреченията, които представяме, но те не са обект на специално внимание.

Смятаме, че към двете най-често представяни разновидности – към пълнозначни глаголи и към *pro_{ex}*-конструкции, има основание да се добави още една – подчинени подложни изречения към копула и предикатив.

¹ Подложните изречения са класифицирани от Ив. Недев позиционно – *сложни съставни изречения с предпоставени подчинени подложни изречения* и *сложни съставни изречения със задпоставени подчинени подложни изречения*, но в същността си двете групи са идентични (Недев 1993: 130 – 132). Самият класификационен признак *словоред* е доста спорен.

1. Същност на изреченския модел *Pred + Vcop* S

Формулата *Pred + Vcop* S представлява символен запис на един клас сложни съставни изречения, в които подчиненото заема позицията на изреченския субект и се намира в прикопулна позиция. Виж примерите в (1).

- (1) а. *Подозрителен е, който прекалено много хвали родината си* (БНК)²;
- б. *Безумни са, които не тачат тоя божи повелител* (БНК);
- в. *Грешник е, който нарушава Закона* (БНК);
- г. *И нещастници са, които в своята глупост не познават жената, и знаят я само от едната ѝ страна* (БНК);
- д. *Болник е, който разлива лекарството си* (БНК).

В прегледаните трудове по синтаксис тези изречения не са представени като отделна група със собствени характеристики, а те, макар и близки до другите две групи съставни изречения с подчинени подложни, притежават специфики, даващи достатъчно основание да бъдат отделени като самостоятелна група.

Подчиняващата съставка в структурата, за разлика от постоянно третоличните конструкции с глагол *съм*, е изменяема, копулата може да се променя по лице и число. Макар че в наблюдаваните изречения копулативният глагол най-често се среща в трето лице единствено число, възможността за промяна на морфологичните категории *лице* и *число* и наличието на примери, които го доказват, свидетелства за друг изреченски модел.

Изреченията, построени по формулата *Pred + Vcop* S, са близки и до сложните съставни изречения с подчинени подложни към пълнозначни глаголи (*Който ме владее, владее съдбата* (БНК), *Който не коленичи, умира* (БНК), *Който се страхува и спи, ще остане сиромаш* (БНК), *Който те погледне, начаса ще разбере колко си щастлива* (БНК), като основната разлика е в същността на подчиняващата съставка, която в единия случай е личен пълнозначен глагол (*verbum finitum*), а в другия – комбинация от копулативен глагол и предикатив, традиционно наричана в българската синтактична литература *съставно именно сказуемо*.

² Използваните примери са ексцерпирани от Българския национален корпус (<http://search.dcl.bas.bg/>) и от произведения на съвременни български автори – виж *Ексцерпирани източници*.

В позицията на предикатива, както и в простото изречение, построено като трикомпонентна структура *NP Vcop PredP*, могат да се появят съществителни, прилагателни имена, предложни фрази, квантификатори, въпросителни местоимения, които са недетерминирани фрази. Детерминираната именна фраза или друга част на речта, маркирана с признак [+ *определеност*], в *NP Vcop PredP* често се приема като формален, семантичен и прагматичен белег за подлога в изречението (*Моят дълг е да защитавам принца* (БНК), *Важното е кой е убиецът* (БНК)). По тази причина неопределеността в копулативните изречения е характерна за позицията на предикатива, свързвана с новата информация, ремата или фокуса в информационната структура на изказването (*По-важно сега е да се внимава при предоставянето на държавни гаранции за нови заеми* (БНК), *Тъжно е, дето не са получили нищо от живота* (БНК)) (Виж Граматика на СБКЕ, т. 3 1983, Пенчев 1998, Коева 2001, Бъркалова 2011).

За разлика от абстрактността на фразите в *pro_{ex}*-конструкциите имената в подчиняващата съставка *Pred + Vcop* носят лексикални признаци [+ *предметност*], [+ *броимост*], [+ *одушевеност*], [+ *човешко съществуване*] – виж (2) а. и б. По същия начин признаците, изразени с квантификатори и въпросителни местоимения, се приписват чрез глагола *съм* на отсъстващия в изречението одушевен субект, който е описателно представен чрез изречението в същата позиция – виж примерите (2) в. и г.

- (2) а. *Велик пеец е, който пее за човешкото мълчание* (БНК);
- б. *Не е луд тоя, който изяжда два зелника, луд е, който му ги дава* (БНК);
- в. *Не знам колко сте, които действате зад гърба ми, и не съм в състояние да се преборя с всички ви* (БНК);
- г. *Толкова малко сме, които помним някогашните дни в Керлиън, пък дори и в Камелот* (БНК).

Така описаните характеристики са частично разколебани от няколко изречения. В примерите в (3) предикативът не носи признаците [+ *одушевеност*], [+ *човешко съществуване*] или предикативният признак не се приписва на имплицитен субект, натоварен с тези признаци.

- (3) а. *Което е мое, е наше — ѝ казах аз, — а което е твое, е твое* (БНК);
- б. *Не смятайте така: окови, белезници, вериги са, които в примки ненадейни навеки връзват толкова ръце бездейни* (БНК);

- в. *Пребродил съм почти цялата българска земя, видял съм много молитвени домове, но малко са, които могат се сравни с този* (БНК);
- г. *Що за работа е, която кара един мъж да стане от сън преди зазоряване, когато се предполага, че кара меден месец с жена си, и да го държи далеч от дома му през цялата нощ?* (БНК);

Сложните съставни изречения в (3) поставят въпроса дали можем да мислим за разновидност на структурата *Pred + Vcop _S*, споделяща само част от признаците на подчиняващите съставки, или те принадлежат към друг изреченски модел. Изреченията (3) а. и г. са близки до *pro_ex*-конструкциите с относителни подчинени изречения, но наличието на съгласуваност по род и число води до двоякост на тълкуването. Намирането на примери като *Наши ще бъдат, които си пожелаем; Твоя е, която избереш* (примери мои — Д. Г.), доказващи възможността за промяна на рода и числото на притежателните местоимения и съгласуваност с копулата, би отхвърлило възможността за интерпретиране на подчиняващата съставка като неизменяема третолична конструкция.

Подчиненото изречение, както в структурната схема *който S VP*³, е свободен релатив – относителното местоимение в подложното изречение е без експлициран antecedent в главното, но не е структурно ограничено като предпоставено спрямо главното – виж (4).

- (4) а. *Щастлив е, който би могъл по-бързо да разбере небесния шифър* (БНК);
- б. *Който подслонява при себе си апач, е наш враг и трябва да умре* (БНК).

Кореферентната дума на релатива в подчиненото изречение може да се възстанови с местоимение или съществително име с общо значение – *ти, този, тази, тези, това, онзи, онази, онези, всеки, всички, някой, човек, хора*. Преобразуването на подложното изречение в определително е свързано с експлициране на формална опора, съгласувана по род и число с относителното местоимение, която заема субектна позиция (виж Коева 2001, 2004).

³ Записът *Ø _S VP* е предложен от П. Бъркалова за формално описание на сложни съставни изречения с подчинени подложни към пълнозначен глагол (виж Бъркалова 2011: 144).

Подложната дума в главното изречение обикновено е възстановима и в същото време лесно може да се изпусне в изреченията, които имат обобщаващо значение и се отнасят за лица, виж примерите в (5).

- (5) а. *Здрав е само онзи, който не е изследван достатъчно* (Карбовски 2013: 100) → *Здрав е само който не е изследван достатъчно;*
- б. *Тоз, който ме черпи, е мой човек* (БНК) → *Който ме черпи, е мой човек;*
- в. *Всеки, който има законен баща, е негов син, гласи френският закон* (БНК) → *Който има законен баща, е негов син, гласи френският закон;*
- г. *Тогава със сигурност ще знам, че човекът, който ѝ го е казал, определено е мой враг* (БНК) → *Тогава със сигурност ще знам, че който ѝ го е казал, определено е мой враг;*
- д. *Били не получи нищо от наградата, но след тия победи се прочухме, а освен това кобилата, която го роди, е наша* (БНК) → **Били не получи нищо от наградата, но след тия победи се прочухме, а освен това _ която го роди, е наша;*
- е. *Наистина не очаквах никого, но и този, който стоеше пред мен, бе абсолютно и напълно непознат* (Ненов 2012: 24) → *?Наистина не очаквах никого, но и _ който стоеше пред мен, бе абсолютно и напълно непознат.*

От предложените примери е видно, че премахването на формални antecedенти, които са и анафори, не носи смислови различия. Местоименията и съществителните имена *човек, хора*, употребени в неопределителен или обобщаващ смисъл, реално нямат собствено значение, а преди всичко структурно запълват подложната позиция в главното изречение.

В разглежданите изречения antecedентите (*този, онзи, всеки, човек*) на релативите в подчиненото изречение са също местоимения или съществителни имена с неизяснено значение, които придобиват собствен смисъл чрез смисъла на подчиненото изречение. Същинският antecedент на относителното местоимение е подлогът в главното изречение, като кореференцията е потвърдена и чрез съгласуване на морфологичните категории. Напр. (5) а. *Здрав е само онзи, който не е изследван достатъчно* (Карбовски 2013: 100) → *здрав (м.р. ед. ч.) = онзи (м.р. ед. ч.) = който (м.р. ед. ч.)*.

Както при всички подложни изречения от вида на свободните релативи дотук, така и в рамките на структурната схема *Pred + Vcop _S* могат да бъдат проверени комбинациите между абстрактния падеж и

синтактичните позиции на липсващия antecedent и относителното местоимение, чиято синтактична роля се изисква от подчинения глагол по модела, предложен от Св. Коева (Коева 2017).

Щом подчиненото изречение е подложно, то празната antecedentна позиция е субектна и е в номинатив. Съответно релативът може да заема позицията на подлога в подчиненото изречение и също да бъде в именителен падеж (наблюдава се в преобладаващата част от подчинените изречения в структурата *Pred + Vcop* S) – (б) а. и б.; може да бъде и в акузатив, маркиран или немаркиран морфологично, и да функционира като пряко допълнение – (б) в. и г., или като част от предложна фраза да бъде поставен в косвен абстрактен падеж (най-често датив) – (б) д. и е.

(б) а. Слепец е, който не съзира ведрината (БНК);

б. Който ме хвали, е мой враг (БНК);

в. Щастлив е, когото Музите любяат (БНК);

г. Блажени са, които ти поведе по верния път (БНК);

д. Обичат някои на лалето красиво пицните, искрящи цветове, но по-щастлив е на който, любовта с аромата на рози е сплела сладкия сватбен венец (БНК);

е. Мнозина са, на които дължа извинение (БНК).

2. Генериране на подложни изречения към *Pred + Vcop*

Генерирането на всички подложни изречения в прикопулна позиция може да бъде обяснено чрез субституция на именната фраза в подложна позиция с подчинено изречение. Появата на изречение в субектна позиция не променя логическия модел на трикомпонентната структура, който претърпява трансформацията от *NP Vcop Pred* в *S Vcop Pred*. От структурна гледна точка обаче наличието на необходимия за въвеждането на подчинено изречение функционален възел CP (*complementizer phrase*) внася редица специфики, отличаващи просто от сложното изречение.

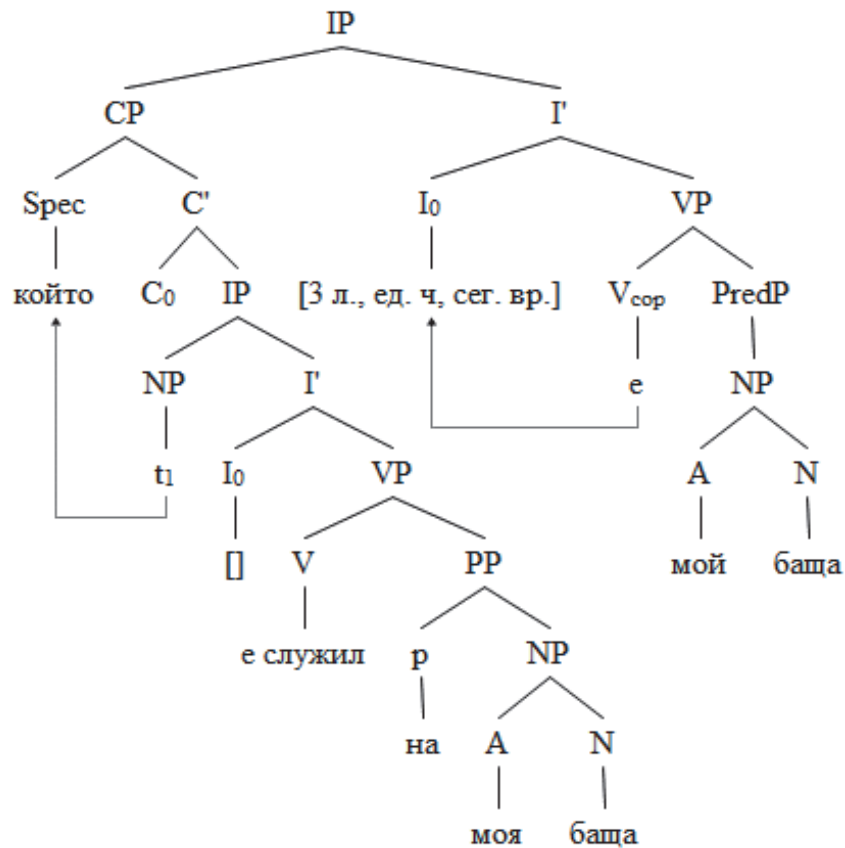
В конкретната структура *Pred + Vcop* S изречението в подложна позиция не е генерирано по модел, различен от субектните изречения при *pro_{ex}*-конструкциите⁴.

⁴ За повече информация по въпроса за генериране на подчинени изречения в прикопулна позиция виж Георгиев 2013: Георгиев, Д. Генериране на подчинени изречения при глагола съм. – В: *Съвременна лингвистика*, бр. 2, 2019, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 31 – 46. <https://9ca225aa->

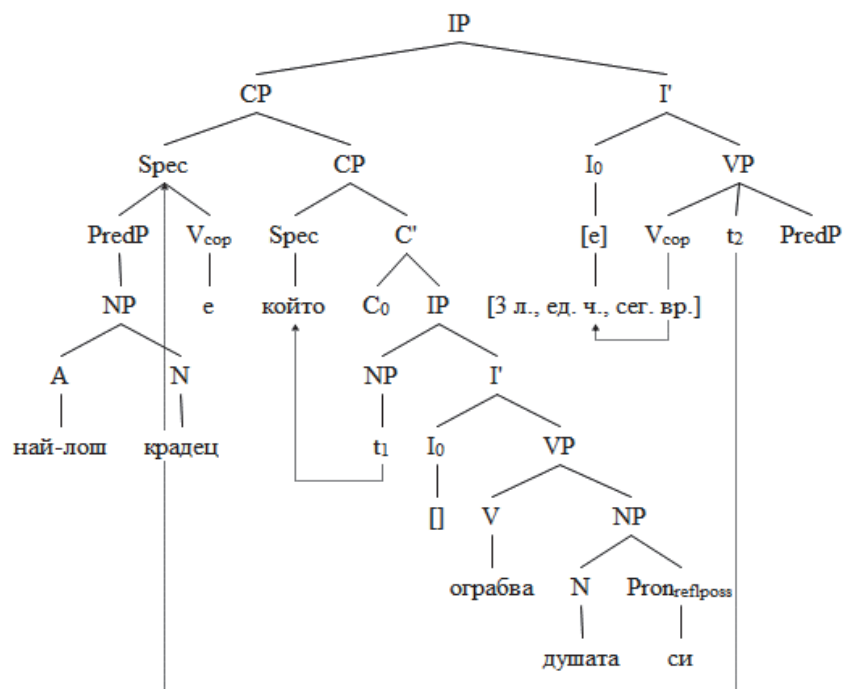
В същото време трябва да се уточнят някои специфики, произтичащи от възможността за промяна на копулативния глагол по лице, число и време и наличието на относително подчинено изречение. Последното вече показва, че опората на $CP - C_0$ няма да бъде лексикално запълнена, а ще бъде *настроена* чрез признаците $[+k]$ и $[-q]$. Относителните метоимения са преместени от изходната си позиция в подчиненото изречение в $Spec$, но остават свързани с празната базова позиция, чрез която се интерпретират (виж Фиг. 1).

В структурната схема $Pred + Vcop \underline{S}$ копулата реално влиза в ролята на *съгласувателен механизъм*. Възниква въпросът между кои изреченски позиции е съгласуването. Изречението, заемащо субектна позиция, няма род, но относителното местоимение в подчиненото изречение се съгласува с предикатива по род и число в зависимост от лексикалния материал в предикативна позиция. Може да се допусне, че това съгласуване произтича от морфологичните категории, с които е натоварена подложната позиция в главното изречение. Копулативната предикация нагледно показва съгласуването, като предикативният признак приема категориите на субекта чрез копулата. Празната подложна позиция продължава да пази тези категории и чрез глагола *съм* се синхронизира с предикатива, а същата позиция е antecedентна спрямо релатива в подчиненото изречение и по този начин същите морфологични категории са копирани от относителното местоимение.

Ползването на функционалната категория IP (*inflection phrase*) позволява да се визуализира механизмът на съгласуване в структурната схема $Pred + Vcop \underline{S}$. Глаголът носи със себе си и темпоралната информация, но категорията *време* формално не участва в съгласуването. По тази причина при пълнозначните глаголи опората на $IP - I_0$ може да бъде представена като две отделни категории: $AgRP$, носеща реалните съгласувателни признаци, и TP , свързана с морфологичната категория *време*. При копулативния тип предикация глаголът *съм* носи съгласувателните признаци *лице*, *число* и *време* и съчетава категориите $AgRP$ и TP – виж синтактичните дървета във Фиг. 1 и Фиг. 2.

Фигура 1. Дървовидна синтактична структура на изречението *Който е служил на моя баща, е мой баща* (БНК)

Фигура 2. Дървовидна синтактична структура на изречението *Най-лош крадец е, който ограбва душата си* (БНК)

Чрез дървовидните структури са представени разновидности на йерархични структури на сложни съставни изречения, построени по модела *Pred + Vcop S*. Фиг. 1 показва по-рядко срещания словореден вариант, в който подложното изречение предхожда подчиняващата съставка *Pred + Vcop* и повтаря модела на простото копулативно изречение *NP Vcop Pred*. В структурата, представена във Фиг. 2, срещаме далеч по-разпространения вариант сред наблюдаваните изречения, при който главното изречение предхожда подчиненото. За да се отрази тази словоредна особеност и да се спази линейният параметър на изречението, са ползвани възможностите на спецификаторната позиция, в която е повдигната подчиняващата съставка, представена като крайната проекция VP, включваща копулативен глагол и предикатив.

Причината за тази специфика в словоредата на сложните съставни изречения с подчинени подложни в прикопулна позиция може да се търси в информационна структура на изречението. Главното изречение, което носи предикативния признак, даван често като обобщено заключение, дефиниция, оценка или характеристика, е изведено в позиция на фокуса в изказването и носи акцента, новата информация, с която традиционно се свързва предикативът.

Използването на възела IP изяснява ролята на копулата като съгласувателна категория и в същото време я показва като част от подчиняващата конструкция.

3. Възможности за изразяване на предикатива в структурната схема *Pred + Vcop S*

Както в простото изречение и в сложните съставни изречения с третолични конструкции, в структурата *Pred + Vcop S* съществуват почти същите възможности за изразяване на предикатива. **Лявата прикопулна позиция** (която в простото копулативно изречение словоредно е дясна), по-често заемана от предикатива, може да бъде запълвана със съществителни имена, прилагателни имена, предложни групи, квантификатори и въпросителни местоимения.

Глаголът съм функционира като глагол връзка, без ограничения за изменение по лице, число, време, но най-често се среща в трето лице, единствено и множествено число. Трябва да се отчете, че не се откриват примери в първо лице единствено число и с малки изключения – във второ лице единствено число, тъй като те не носят характерната обобщеност и квалификативност. В структурната схема *PP + Vcop S* е възможна интерпретация на глагола *съм* като автосемантичен, обусловена от значението на предлога в подчиняващата съставка.

Дясната прикопулна позиция е заета от подчинено изречение от вида на *свободните релативи*, което изразява описателно изреченския субект, на който се приписва предикативният признак.

Селекцията на относителните изречения има по-специфичен характер спрямо въпросителните или съюзните и не се осъществява на базата на семантичния филтър на подчиняващата съставка. Може да се допусне, че при голяма част от личните изречения, при които подложната позиция може да се запълни с формален местоименен подлог, а в някои случаи – и с именна група, опората може да отпадне, а относителното определително изречение да заеме позицията на своята опора. Ограниченията произтичат от възможността за нарушаване на смисъла на изречението при отстраняване на опората.

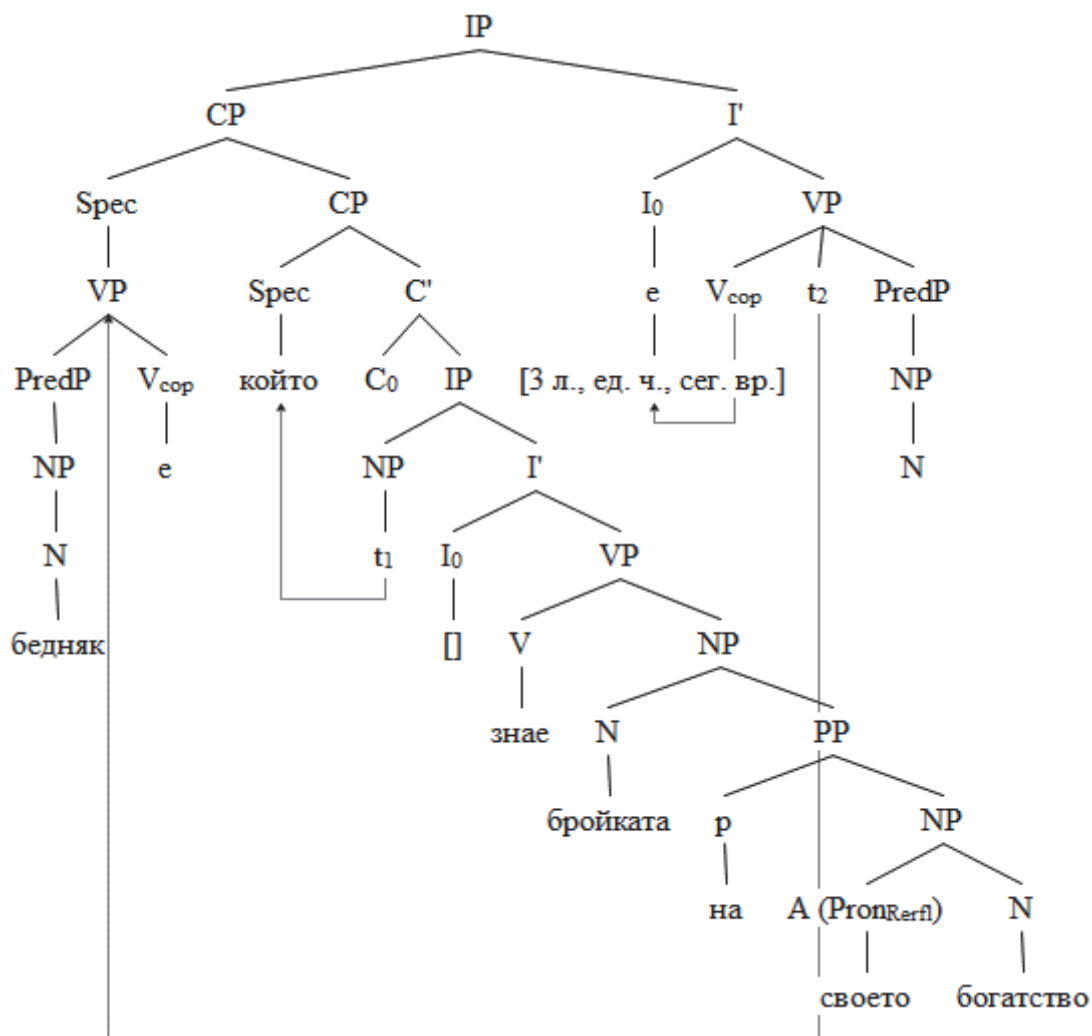
Структурата *Pred + Vcop* S не може да се реализира, когато глаголът *съм* е в първо лице единствено число – **Щастлив/късметлия съм/бях/ще бъда, който...*

По-долу ще бъдат представени различните структурни схеми, производни на обобщения формален запис *Pred + Vcop* S в зависимост от възможностите за изразяване на предикатива, и дървовидни структури, отразяващи йерархията и структурните зависимости в различните варианти.

3.1. Структурна схема NP + Vcop S

Съществителните имена в главната съставка в голяма част от наблюдаваните изречения, отговарящи на структурната схема, носят характеристиките [+ предметност], [+ бройност], [+ одушевеност], [+ човешко същество], което е съществена разлика спрямо абстрактните съществителни в неизменяемата *pro_{ex} Ne* S – виж примерите в (7) и синтактичното дърво във Фиг. 3.

- (7) а. *Тук е едно голямо училище; магаре е, който не е влязъл в него* (БНК);
- б. *Засега 28 души са, които командват банката* (БНК);
- в. *Който е враг на врага ми, е мой приятел* (БНК);
- г. *Голям глупец ще бъде, който излезе насреща му в бой* (БНК);
- д. ***Смела позиция е, която оспорва кесаря и света, когато те пренебрегват същината*** (БНК).

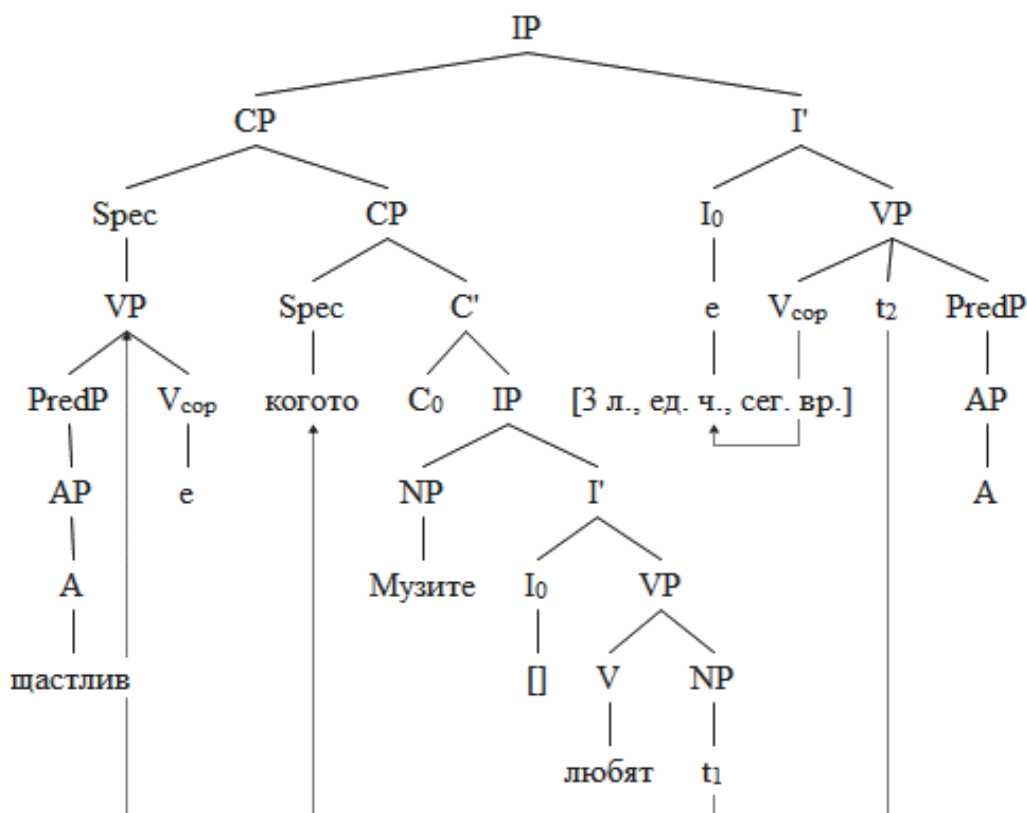
Фигура 3. Дървовидна синтактична структура на изречението *Бедняк е, който знае бройката на своето богатство* (БНК)

3.2. Структурна схема $AP + V_{cop} \underline{S}$

Главното изречение е приписано като качество, белег или свойство на субекта, изразен чрез подчиненото изречение – (8). Структурната схема $AP + V_{cop} \underline{S}$ съответства на N сѝм A от теоретичните модели на простите изречения с глагола сѝм (Бъркалова 1995), като в подложната позиция вместо NP се появява относително изречение. Дървовидната структура, представена във Фиг. 4, илюстрира йерархичните и формалните зависимости и синтактичните отношения в сложно съставно изречение с копулативен тип предикация, построено като $AP + V_{cop} \underline{S}$.

- (8) а. *Красив е, който красиво постъпва!* (БНК);
- б. *Проклет да е, който отбие слепец от пътя!* (БНК);
- в. *И блажена е, която е повярвала, понеже ще се сбъдне казаното ѝ от Господа* (БНК);

- г. *Щастливи бяха, които можеха да плачат* (БНК);
 д. *Колко порочен и фалшив е, който казва: „Решил съм да съм открит с тебе“* (БНК).

Фигура 4. Дървовидна синтактична структура на изречението *Щастлив е, когато Музите любят* (БНК)

3.3. Структурна схема $PP + V_{cop} \underline{S}$

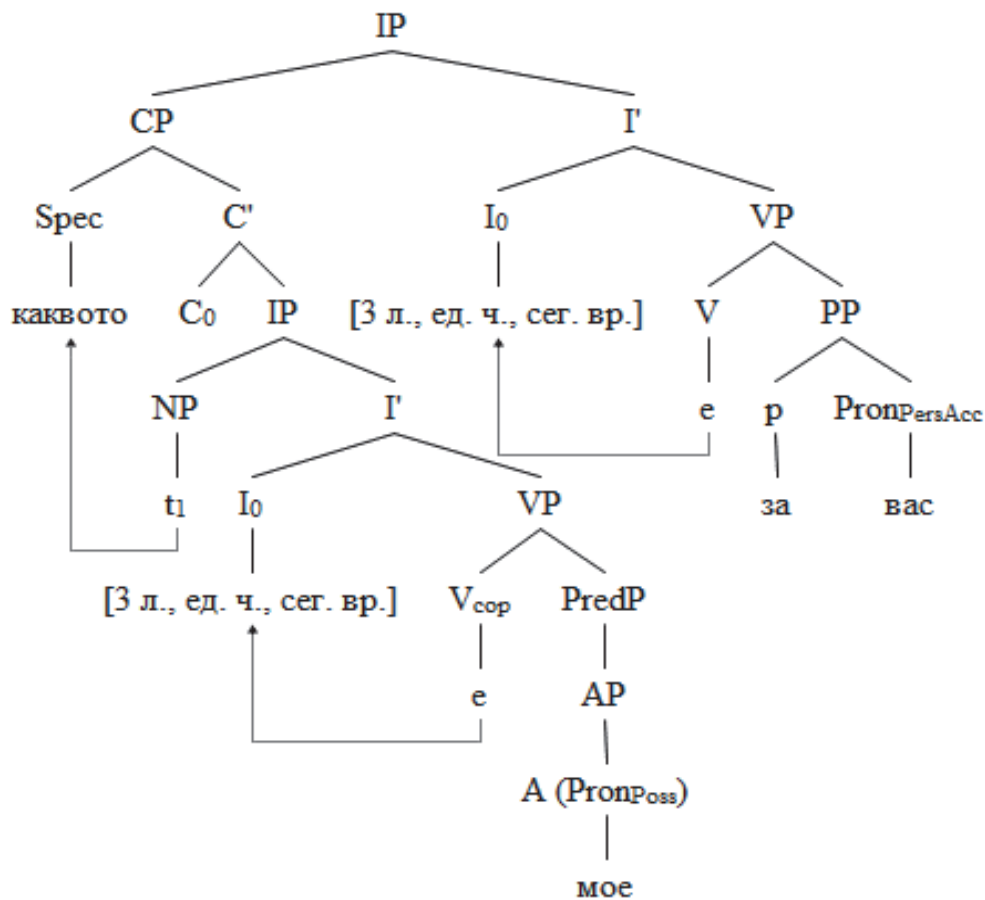
Структурната схема $PP + V_{cop} \underline{S}$ представя най-спорния модел сред сложните съставни изречения с подчинени към комбинацията от копулативен глагол и предикативна фраза. Предлозите като опора на PP задават различни възможности за тълкуване на глагола *съм* в зависимост от собственото си значение и често *съм* може да се интерпретира като пълнозначен глагол – виж изреченията в (9). От друга страна, някои от примерите могат да бъдат причислени към нулевосубектната структура $pro_{ex} PP e \underline{S}$ – напр. (9) а.

Общият теоретичен модел на $PP + V_{cop} \underline{S}$ е структурата на *предложния предикатив* във всичките му разновидности – с копулативен тип предикация, базиран на синонимията с прилагателни имена (*от дърво = дървен*), със значение на глагола *намирам се някъде*, произтичащо от адвербиалното значение на PP, и със значение на *съм* – *предназначен съм, подкрепям, гласувам „за“* (виж Бъркалова 1995: 32 – 34).

Сложни съставни изречения, подкрепящи представения модел, се откриват трудно.

Дървовидното изображение във Фиг. 5 представя синтактичната структура на изречение (9) а. В конкретния пример има възможност в рамките на едно сложно съставно изречение да бъде наблюдаван глаголът *съм* като копула – в подчиненото подложно изречение, и като автосемантичен глагол – в подчиняващата съставка, където поради значението на предлога *съм* се интерпретира със значението си *предназначен съм*. Подложното изречение не се намира в прикопулна позиция, а изречението може да бъде причислено към *структурата на обектното разширение*, в която *съм* е пълнозначен глагол, предлозите имат обектно значение, а често в РР се появяват лични местоимения в акузатив, както и в конкретния пример.

- (9) а. *Каквото е мое, е и за вас* (БНК);
- б. *С мен е, когато търсите* (пример мой – Д. Г.);
- в. *За награда са, които се справят с всичко* (пример мой – Д. Г.);
- г. *За пример е, който приключи пръв* (пример мой – Д. Г.).

Фигура 5. Дървовидна синтактична структура на изречението *Каквото е мое, е и за вас* (БНК)

3.4. Структурна схема $QuP + V_{cop} \underline{S}$

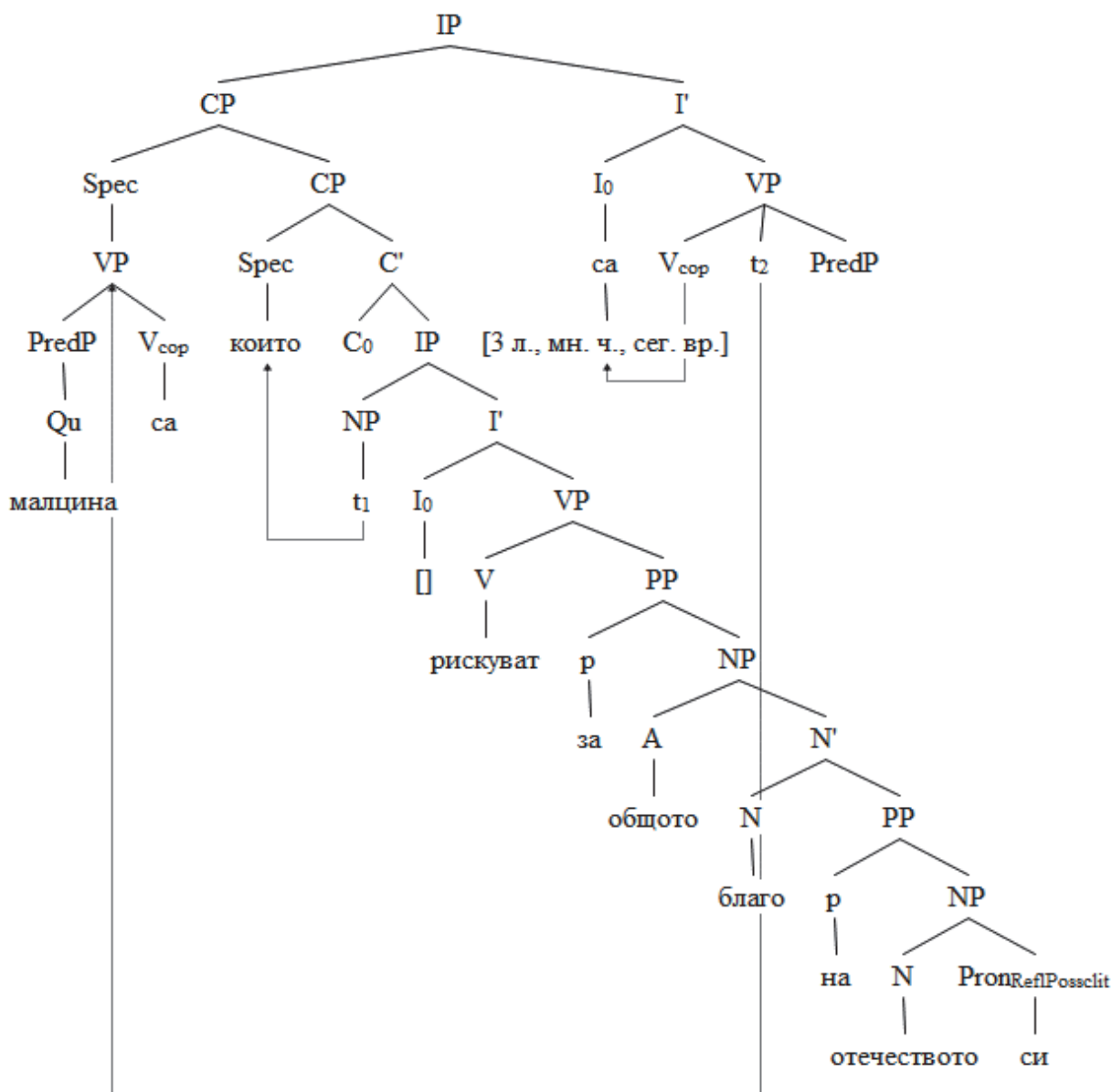
Терминът *квантификатори* (Qu) представя формален клас, включващ в състава си лексеми от различни части на речта, обединени най-вече от лексикалните си характеристики и синтактичната употреба, а не от морфологичните си особености. В състава на квантификаторите влизат числителни бройни имена и наречия за количество (*малко, много, повече, доста, няколко, няколко*), употребени в приименна позиция като количествени модификатори на опората. Квантификаторите имат различни морфологични характеристики и съответно могат да бъдат както съгласуван (*една ваза, едни хора*), така и несъгласуван (*малко захар, много възможности, доста труд, повече желание*) модификатор.

В структурата $QuP + V_{cop} \underline{S}$ почти без изключения квантификаторът в главното изречение се приписва като количествен признак на лице, представено в подложното изречение. Често срещани квантификатори в рамките на структурата са *много, малко, един, една*, не липсват и примери с мъжколични числителни, които са разновидност на бройните числителни имена (Куцаров 1999) – виж (10) б. Поспорен е статутът на квантификатори за лица като *малцина, мнозина, неколцина*. *Неколцина* е представено като неопределително местоимение, означаващо „лица в границите между 3 и 10. В това множество трябва да влизат мъже – неколцина е мъжколична форма“ (Ницолова 1986: 180). *Малцина* и *мнозина* трудно могат да бъдат причислени към неопределителните местоимения, но с еднакво основание могат да бъдат тълкувани като наречия за количество лица, като неизменяеми думи или като числителни бройни мъжколични поради близкия словообразователен модел.

$QuP + V_{cop} \underline{S}$ повтаря структурата на същинските квантификатори от простото изречение, като изречението в субектна позиция представя най-често лица и задължително носи признак [+бройност] (Бъркалова 1995: 29 – 30). (10) е. предлага единственото открито сложно съставно изречение, в което квантитативният признак не е приписан на лице. Синтактичното дърво във Фиг. 6 илюстрира представената структурна схема.

- (10) а. *Един от дванадесетте ще е, който топи залъка си с Мене в блюдото* (БНК);
- б. *Четирима сме, които планираме да напуснем това място на изпитания, за да се озовем на свобода* (БНК);

- в. *Зачуха се викове от всички страни — мнозина бяха, които искаха да помогнат на войводата си или пък виждаха грешките му* (БНК);
- г. *Но ако армията реши да инвестира достатъчно сили и време в обучението, малцина ще бъдат, които не могат да бъдат превърнати в сносни войници;*
- д. *Много са, които не ги е грижа изобщо* (БНК);
- е. *Пребродил съм почти цялата българска земя, видял съм много молитвени домове, но малко са, които могат се сравни с този* (БНК).

Фигура 6. Дървовидна синтактична структура на изречението *Малцина са, които рискуват за общото благо на отечеството си* (БНК)

3.5. Структурна схема $Pron_{Int} + Vcop \underline{S}$

Възможността главното изречение да бъде въпросително, а предикативната позиция да бъде заета от въпросително местоимение, е формално изразена чрез структурната схема $Pron_{Int} + Vcop \underline{S}$. В позицията на предикатива се срещат най-често въпросителни местоимения за количество – *колко* и *колцина*, които са приписани към подложното изречение като въпрос относно брой лица – виж (11) б., в., г., и д. *Колцина* представлява въпросителен аналог на квантификаторите за количество човешки същества *мнозина*, *малцина* и *неколцина*, употребява се, когато се задава въпрос относно „*подмножество x от множество на лица, в което трябва да влиза поне един мъж*“ (Ницолова 1986: 158).

По-рядко срещани са случаите, в които предикативът е изразен с въпросително местоимение *какъв* (-а, -о, -и), употребено като характеристика за лица – (11) а. За *какъв* е характерна предикативна употреба с копулите *съм*, *бъда* и полукопулата *ставам*, когато се задава въпрос относно специфики, качества, социално положение, професия и подобни на подлог лице. Въпреки несъмнената употреба на въпросителното местоимение *какъв* като предикатив възниква известно противоречие при определяне на позицията на субекта в структурата $Pron_{Int} + Vcop \underline{S}$, когато въпросителното местоимение е *какъв*, поради конкуренцията между *какъв* и *кой* и възможността за взаимозаменяемост в някои изречения (виж Ницолова, цит. съч.: 157). Напр. *И какви бяха, които са хукнали да я гонят?* (БНК) → *Кои бяха, които са хукнали да я гонят?* Във втория пример е трудно да се определи дали подчиненото изречение е подложно, или предикативно.

(11) а. *И какви бяха, които са хукнали да я гонят?* (БНК);

б. *Колцина са, дете могат да загубят цяла война с достойнство?* (БНК);

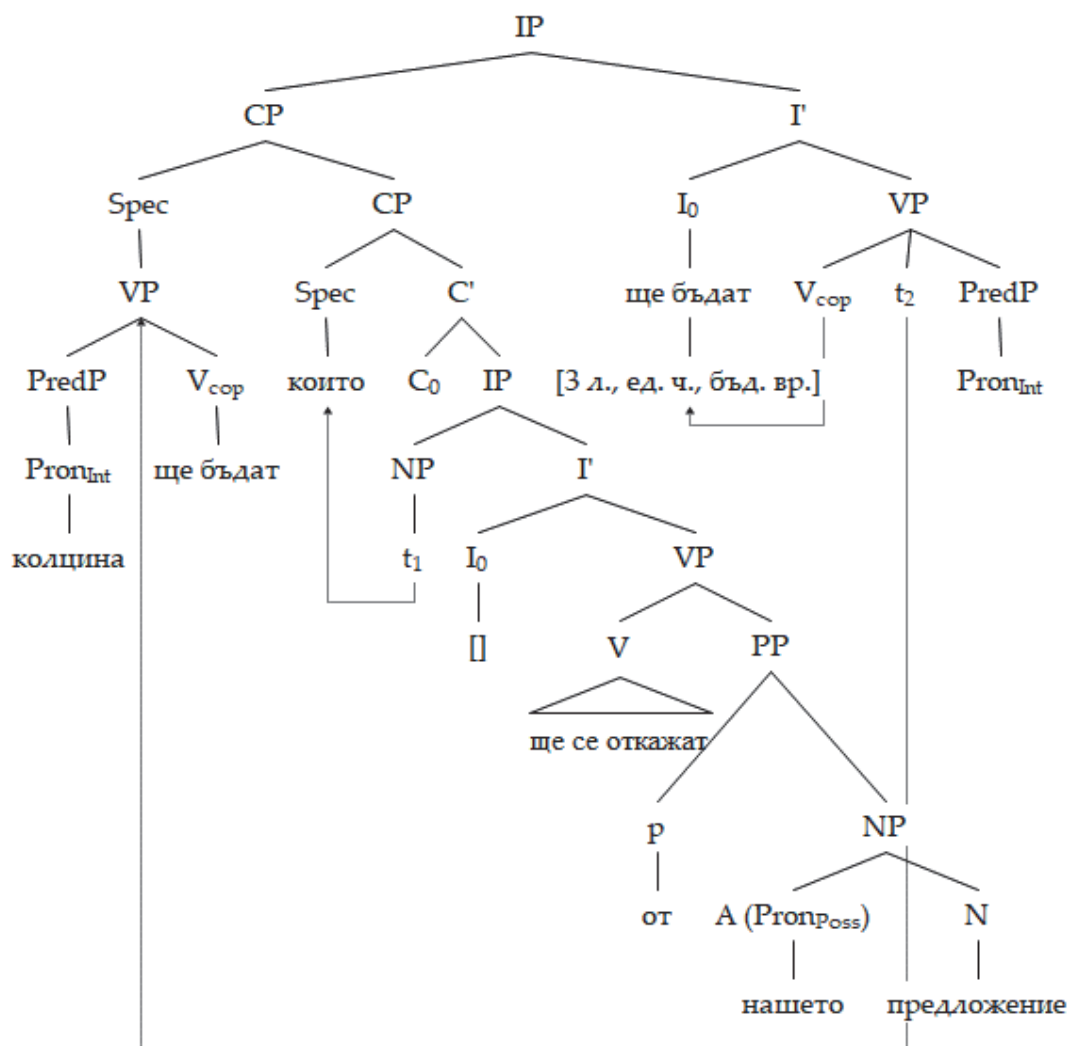
в. *Много народ се беше събрал да види наказанието им, като да бе празник на радост, а не на човешко насилие, но **колцина бяха, които ненавиждаха насилието**, и може ли земният живот без него, след като всеки иска и с искането си накарнява стремежа на тоя до него* (БНК);

г. *Не знам **колко сте, които действате зад гърба ми**, и не съм в състояние да се преборя с всички ви* (БНК);

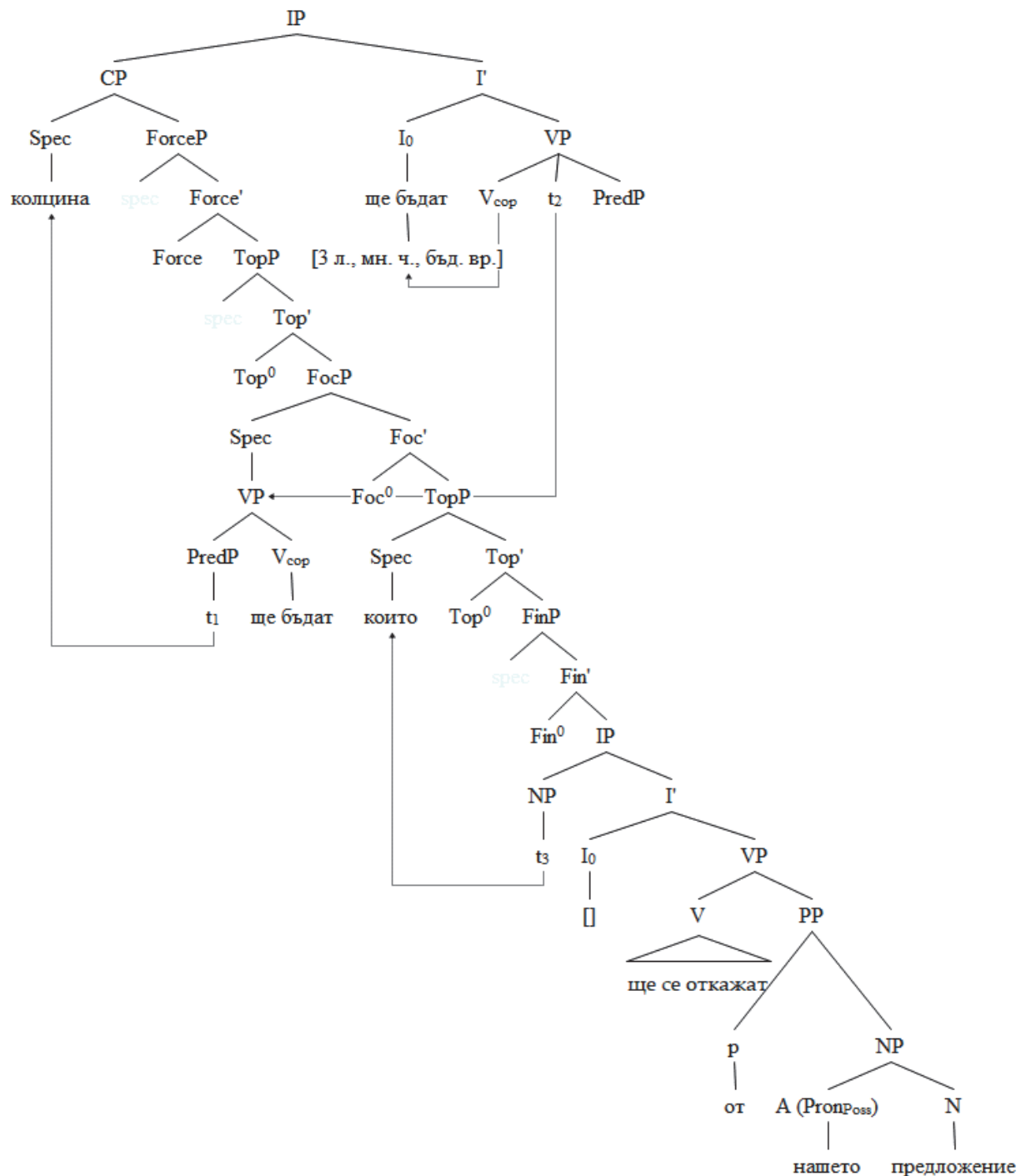
д. *Колко са, които ще забележат грешката?* (БНК).

Представянето на структурните отношения в сложно съставно изречение, построено по модела $Pron_{Int} + Vcop \underline{S}$, е свързано с отразяване както на словоредните специфики, така и на движението на к-думата. Дървовидната структура във Фиг. 7а, както при останалите

сложни съставни изречения с подчинени подложни, при които подчиняващата съставка (*Pred + Vcop, pro_{ex}*-конструкции) е изведена в началото, показва фокусирането ѝ чрез преместване в *Spec* на *CP*. По този начин обаче не е отразено движението на въпросителното местоимение (*колцина*) и коиндексирането му с изходната позиция на предикатива, която в базовата матрица *Sub Vcop Pred* се намира вдясно от копулата. Този пропуск не се отразява на структурата, нито на линейния ред на изречението, тъй като предпоставеността на предикатива и копулативния глагол е словоредна характеристика на голяма част от изреченията, описвани чрез символния запис *Pred + Vcop S*. Разширеният модел на комплементизаторния възел на Л. Рици (Рици 1997) дава удовлетворяващо решение за максимално детайлно и коректно представяне на всички структурни и функционални особености не само на конкретния пример – Фиг. 7б.

Фигура 7а. Дървовидна синтактична структура на изречението
Колцина ще бъдат, които ще се откажат от нашето предложение (БНК)

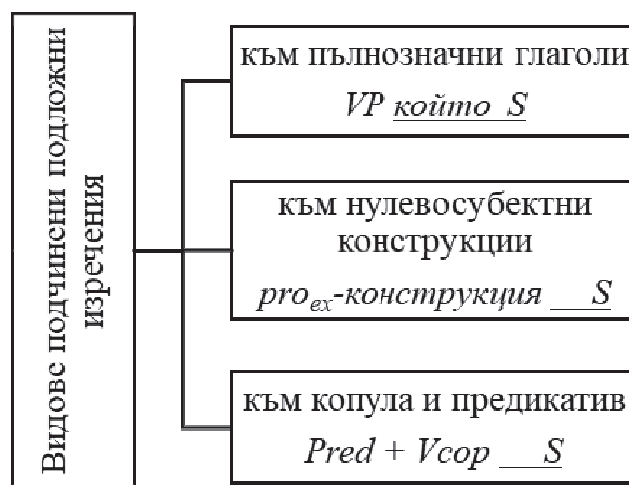
Фигура 76. Дървовидна синтактична структура на изречението *Колцина ще бъдат, които ще се откажат от нашето предложение?* (БНК) по модела на Л. Рици за структуриране на CP

Заклучение

Разглежданите сложни съставни изречения несъмнено съдържат подчинено изречение в субектна позиция, но носят специфични характеристики, отличаващи ги от двете най-често класифицирани разновидности.

Глаголът *съм* нагледно влиза в ролята си на съгласувателен механизъм, съчетаващ в себе си съгласувателните морфемни (AgrP) и темпоралните характеристики (TP).

Смятаме, че на базата на цялостното изложение и със задължителната условност, която носи всяка систематизация, може да се предложи следната парадигма на сложните съставни изречения с подчинени в субектна позиция.

Фигура 8. Парадигма на сложните съставни изречения с подчинени подложни

ЛИТЕРАТУРА

- Брезински 1995:** Брезински, Ст. *Кратък български синтаксис*. [Brezinski, St. Kratak balgarski sintaksis.] София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Бъркалова 1995:** Бъркалова, П. Блок от модели на простите изречения със *съм* в съвременния български език. [Barkalova, P. Blok ot modeli na prostite izrecheniya sas sam v savremenniya balgarski ezik.] // *Съпоставително езикознание*. 1995, кн.6, 24 – 37.
- Бъркалова 2011:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат (второ издание)*. [Balgarskiyat sintaksis – poznat i nepoznat (vtoro izdanie).] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011.
- Георгиев 2019:** Георгиев, Д. Генериране на подчинените изречения при глагола *съм*. [Georgiev, D. Generirane na podchineni izrecheniya pri glagola sam.] // *Съвременна лингвистика*. София:

- Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, бр. 2, 2019, 31 – 46.
- Граматика на СБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език, т. 3, Синтаксис.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik, t. 3, Sintaksis.] София: Издателство на БАН, 1983.
- Коева 2001:** Коева, Св. Типология на подчинените изречения. [Koeva, Sv. Tipologiya na podchinenite izrecheniya.] // *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис.* Съставител: Св. Коева. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2001, с. 144 – 163.
- Коева 2004:** Коева, Св. Типология на субектните изречения в рамките на останалите видове подчинени изречения. [Koeva, Sv. Tipologiya na subektnite izrecheniya v ramkite na останалите видове подчинени изречения.] // *Българска реч*, 2004, кн. 1, 10 – 16.
- Коева 2017:** Коева, Св. Семантична и структурна характеристика на релативите в български. [Koeva, Sv. Semantichna i strukturna harakteristika na relativite v balgarski.] // *Доклади от Юбилейна научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“ (посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев).* София: Издателство на БАН „Prof. Марин Дринов“, 2017, с. 196 – 219.
- Куцаров 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, Ив., Пенчев, Й. *Съвременен български език.* [Bojadzhiev, T., Kutsarov, Iv., Penchev, Y. Savremenен balgarski ezik.] София: ИК „Петър Берон“, 1999.
- Недев 1992:** Недев, Ив. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* [Nedev, Iv. Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] Варна, ДФ „Бряг-принт“ 1992.
- Недев 1993:** Недев, Ив. *Изречението в съвременния български книжовен език (кратък курс по български синтаксис).* [Nedev, Iv. Izrechenieto v savremenniya balgarski knizhoven ezik (kratak kurs po balgarski sintaksis).] София, без издателство, 1993.
- Ницолова 1986:** Ницолова, Р. *Българските местоимения.* [Nitsolova, R. Balgarskite mestoimeniya.] София: Наука и изкуство, 1986.
- Пенчев 1993:** Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване.* [Penchev, Y. Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzване.] Пловдив, 1993.
- Пенчев 1998:** Пенчев, Й. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* [Penchev, Y. Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] Пловдив: ИК „Вечерник“, 1998.

Радева 2002: Радева, П. *Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Сложно изречение.* [Radeva, P. *Zapiski po sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Slozhno izrechenie.*] В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2002.

Рици 1997: Rizzi, L. *The Fine Structure of the Left Periphery.* // *Elements of Grammar. Handbook of Generative Syntax.* Edited by L. Haegeman. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publisher, 1997, 281 – 337.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

БНК: Български национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>). [Balgarski natsionalen korpus.]

Карбовски 2013: Карбовски, М. *Обществен експеримент.* [Karbovski, M. *Obsthtestven experiment.*] София: Сиела, 2013.

Ненов 2012: Ненов, Ст. *Острови.* [Nenov, St. *Ostrovi.*] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.

НЯКОИ СЕМАНТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА СЛОЖНО СЪСТАВНО С ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ ЗА ПРИЧИНА В ДВУСТРАНЕН КОРПУС

Десислава Давидова
Нов български университет

SOME SEMANTIC FEATURES OF COMPLEX SENTENCES OF CAUSE IN A BILINGUAL CORPUS

Desislava Davidova
New Bulgarian University

This study is an attempt at a semantic analysis of complex sentences expressing causal relations through a bilingual Italian-Bulgarian corpus. While comparing the original with the translation, differences are to be found affecting the overall meaning of the structure. These translation changes can be reduced to three main cases: omission of a causal conjunction in the translation from and into Italian; adding one in the translation, while it is absent in the original, replacing an original conditional conjunction with a causal one; reverse causation. The subject matter of this study casts additional light on the translation of complex causal sentences from and into Italian.

Key words: clauses of cause, semantics, conjunctions

Проблематиката на сложно съставно с подчинено обстоятелствено изречение за причина и по-специално неговата семантика е обширен въпрос, който тук само ще щрихираме предвид ограничения обем на статията.

В ежедневието всяко наше действие се основава на подбуда, мотив, често неосъзнати, но винаги с резултат или последица. Резултатът от нашите действия е нещо неизбежно въпреки различното му времево и логическо измерение. Тази ситуация, основана на мотив/причина и резултат/следствие, е представена в езика чрез сложно съставно с подчинено обстоятелствено изречение за причина или

причинната конструкция и нейните изразители – подчинителните съюзи за причина. Според граматиката на БАН подчиненото изречение за причина е носител както на „...явление, което поражда явлението, отразено в главното изречение“, така и на обосноваване на „изказаната в главното изречение мисъл/твърдение“ (ГСБКЕ III 1983: 373). При все това този вид изречения не са формално разделени на изречения за причина и за основание.

Според хърватския италианист Павао Текавич в италиански език подчинените обстоятелствени изречения за причина са част от групата „...изречения, които изразяват различните аспекти на логическото отношение между причина и следствие“. При тяхното описание „...логическото отношение е осъществено и представено от гледна точка на причината (А, защото Б)“ (Текавич 1972: 615). Раданова посочва, че „отношението между причина и следствие е реално“, доколкото този вид подчинени изречения „изразяват причината за изразеното действие в главното изречение“ (Раданова 2000: 238). Съгласявам се с това твърдение, но с известна уговорка. Смятам, че ключовите думи при изясняването на семантиката на подчинените изречения за причина именно са „различни аспекти“. Тази различност се появява и в предложения корпус от примери. В част от тях анализът ще покаже, че липсва логическа връзка между причина и следствие, съответно и реално отношение между тях. Това повдига въпроса за характера на тази връзка, също обширен и предполагащ допълнителни проучвания.

Настоящата статия разглежда причинната конструкция *сложно съставно с подчинено обстоятелствено изречение за причина* посредством материал от двустранен корпус в посока италиански – български и български – италиански. Интересът ми, продиктувал написването на статията, започна от сравняване на оригинала с превода на няколко съвременни художествени произведения. В процеса на четене се натъкнах на разлики, които заедно със споменатата липса на видима логическа връзка между причина и следствие оказват известно влияние върху цялостното значение на причинната конструкция. Тези езикови промени могат да се сведат до няколко основни случая:

1. Пропуск (елипса) на съюз за причина в превода от и на италиански език.
2. Добавяне или замяна на съюз за причина в превода или оригинала с условни, темпорални съюзи, както и частици с модално значение;
3. Обратна каузация.

Чрез семантичен анализ на тези три езикови ситуации ще се опитам да отговоря, макар и частично, на въпроса за естеството на логическата връзка между главно и подчинено изречение за причина.

Пропуск (елипса) на съюз за причина в превода

„Това явление – изпускането на части на изречението или на отделни елементи на изречението – е твърде разпространено в естествената човешка реч. В стилистиката се нарича „елипса“, а изреченията с изпуснати части се наричат „елиптични“ (Пашов 1989: 328).

Въпреки че обектът на анализ ще бъде елипса само на конкретен подчинителен съюз, е добре да се припомни становището на Академичната граматика на БАН за непълните, както ги нарича, или елиптични изречения. Това ще спомогне за по-голяма яснота и обосновка на явлението *елипса* в разглеждания корпус от примери:

Едносъставни и двусъставни изречения, в които е изпусната главна или второстепенна част, застъпена в изречението на непосредствения контекст... Непълнотата е формална особеност на изречението, обусловена от определени изисквания на текста, но има и смислово-синтактичен характер, защото е свързана със смисловото съдържание на изречението, със засилване на признаците за интензивност, цялостност, приключеност и др. Тя е средство за постигане на единството и взаимната връзка на изреченията в диалога и в състава на сложното изречение.

(ГСБКЕ III 1983:106).

Елиптичността според същата граматика е представена и като: Структурно видоизменение в паралелно построени изречения ... свежда се до неизразеност на дадена част в едно от тях, съотнесена със същата част на контекста. Тя не трябва да се смесва с липсата на подлог на простите изречения на съчиненото и сложното съставно, който е изразен в първото изречение.

(ГСБКЕ III 1983: 110).

Най-често се изпускат противоположни съюзи според Академичната граматика, както и според П. Пашов „най-често – противопоставени“ (Пашов 1998: 331).

При елипсата, както и при другите два случая на изменения в превода, ще се ръководя и от установените от италианската академична граматика два логично възможни вида причина: „**действителна** (отнасяща се до конкретно събитие) и **формална** (отнасяща се до универсално събитие)“ (Ренци, Салви, Кардиналети 2001: 738). Елип-

сата в предложението корпус касае изпускането на подчинителен съюз за причина в превода, като чрез анализа трябва да се разбере дали елипсата означава само и единствено „икономия“ на езика, или преследва стилистични цели, както и дали е мотивирана контекстуално.

Семантичен анализ на корпуса

Причинната конструкция може да не показва типична логична причинно-следствена връзка, при която да има действителна или формална причина: контекстът е митологичен, в рамките на легендата, фикцията, а не на реалността. Това се вижда в пример 1:

1. *Слиза малкият минотавър в Атина, там го намира един стар рибар, скрива го в колибата си, гледа го година-две и го дава на един наш човек пастир, който зиме слизал да пасе стадото си с биволи на юг, чак до Егея. Взemi го, рекъл, **защото сред хората бял свят няма да види**, дано биволите го приемат като свой (Г. Господинов).*

*Il piccolo minotauro scende ad Atene e lì lo trova un vecchio pescatore, lo nasconde nella capanna, lo assiste per un paio di anni e lo affida poi a un pastore, che d'inverno scendeva a sud fino alle sponde dell'Egeo a pascolare i suoi bufali. Tienilo con te, disse, **non può cavarsela a stare tra la gente**, i bufali potrebbero invece prenderlo per uno di loro (превод: Джузепе дел'Агата).*

Оттам връзка между причина (рибарят дава минотавъра на пастира) и следствие (няма да види бял свят сред хората) може да се търси единствено в рамките на контекста.

Конструкцията за причина може да започва със съюза **poiché (тъй като)**, отново с допълваща функция и въвеждащ подчинено изречение с известна, действителна причина – обективен факт, неподлежащ на оспорване, в случая – грозотата на героинята. Главното изречение съдържа новото неочаквано следствие както при:

2. *Poiché sono brutta in viso, per loro è più facile tradire direttamente l'appetito sessuale, senza passare da preliminari poetici o amorosi (А. Бариско).*

Грозна съм в лицето и за тях е по-лесно да покажат директно, че ги привличам сексуално, без да преминават през поетични или любовни увертюри (превод: Елена Кирова и Иво Йонков).

Следствието е интересът към нея, лишен от романтични чувства.

Частична елипса показвам в пример 3: **perché** се превежда с наречие за причина и въпреки че липсва съюзът **защото**, смисълът

(действителна причина) е запазен, макар и с по-слаба интензивност, чрез последвалия превод на **visto che** с **понеже**:

3. *Si recò al Café Orquidea, che era lì a due passi, dopo la macelleria ebraica, e si sedette a un tavolino, ma dentro il locale, perché almeno c'erano i ventilatori, visto che fuori non si poteva stare dalla calura* (A. Tabucchi).

Отправил се към кафене „Орхидея“, на две крачки оттам, малко след еврейската месарница, и седнал на една масичка, но вътре в заведението, **заради** вентилаторите и **понеже** вън жегата била **нетърпима** (превод: Нева Мичева).

В пример 4 преводачът предлага заместване на съюза **защото** чрез двоеточие, което отделя две прости изречения, съответно носители на следствие и причина. Логическият преход между причина и следствие не страда от липсата на съюз за причина в превода на български:

4. *Perciò dico che a sei anni ero grande, perché al posto della gioia ormai avevo l'ansia, a quello della curiosità, l'indifferenza* (S. Tamaro).

Затова казвам, че на шест години вече бях зряла: **вместо радост у мен имаше тревога**, вместо любопитство – безразличие (превод: Бояна Петрова, Толя Радева).

Тук точният вид причина (действителна или формална) е дискусионен. Според логиката на житейските норми у едно 6-годишно дете не би трябвало да има зрялост, а в примера героинята вече е зряла.

В пример 5 наблюдаваме сложен период, съставен от сложно съставно с подчинено условно изречение, като подчиненото изречение за причина се явява подчинено на главното от условната конструкция:

5. *Ma se per il prato passeggia un gitante, i fiori vengono scelti in modo diverso, uno perché è giallo, l'altro perché azzurro, un terzo perché è profumato, il quarto perché sta sul bordo del sentiero* (S. Tamaro).

Но ако из полето върви обикновен човек, излязъл на разходка, той избира цветята по съвсем друг начин – **едното е жълто, другото – светлосиньо, третото мирише чудесно, четвъртото пък – виж го, пораснало напред пътеката** (превод: Бояна Петрова, Толя Радева).

И отново не можем да говорим за истинска причинно-следствена връзка или поне не такава, при която да има логична при-

чина за действието в главното изречение. Очевидно действителна причина има и тя е, че цветята се избират заради конкретния цвят, и това се вижда в оригинала именно чрез съюза **perché**. Но това е един вид повърхностна, формална причина. Неслучайно преводачът е пропуснал превода на **защото**, тъй като тук този съюз има „аксесоарен“ характер, тоест не е крайно необходим за смисъла на цялостната конструкция. Описателният характер на изречението за причина от оригинала с повторението на съюза **perché** вероятно преследва и стилистични цели. В превода обаче липсата на съюз за причина пасва идеално именно на тази описателност, сякаш наблюдаваме пейзаж. От друга страна, липсата на съюз сякаш е компенсирана с решението на преводача да вмъкне визуализиращ елемент с императив „виж го“, който подсилва допълнително усещането за картинност на примера.

Добавяне на съюз за причина в превода при негова липса в оригинала или замяна на оригинален условен съюз с преводен за причина

Корпусът предлага случай, в който замяната на условен със съюз за причина в превода внася нюанс на по-малка категоричност в причинно-следствената връзка: ако го споменеш напразно, Той (Бог) ще се ядоса:

*б. Виж сега, подхвана майка ми (тя беше адвокат), ти си знай, че го има, но не е нужно да му ръсиш името навсякъде, **той се сърди, ако го споменаваши напразно, пред непознати** (Г. Господинов).*

*Senti un po', comincio mamma (faceva l'avvocato), tu sai che esiste, ma non c'è alcun bisogno di sperperare il suo nome davanti a persone sconosciute, **perché si adira a essere nominato invano** (превод: Джузепе дел'Агата).*

Вариант със **защото** би представил причинно-следствената връзка като реална, а тук майката говори на малкия си син, за когото темата не е съвсем ясна. Вероятно това е аргументирало преводача да предпочете вариант с подчинено изречение за причина на мястото на сложно съставното с условно „Той се сърди, ако го споменаваши напразно“.

Темпорален съюз в оригинала се превежда с буквалния на пръв поглед след като, но с причинен нюанс в смисъл на „при положение че“:

7. *Ad Augusto un aborto non sarebbe sfuggito. Come potevo giustificarlo ai suoi occhi dopo che per tanti anni avevo insistito sul desiderio di avere un figlio?* (S. Tamaro).

Аугусто веднага щеше да разбере. Как щях да оправдая един аборт пред него, след като толкова години съм настоявала да имам дете? (превод: Бояна Петрова, Толя Радева).

Действителната причина – настояването на героинята да има дете, и следствието – да оправдае евентуален аборт пред съпруга си, се намират в реална връзка помежду си. В по-дълбок контекст се разбира, че героинята е искала дете, но не от необичания от нея съпруг. Когато зачева, детето е от друг, любим мъж. Този контекст обяснява привидното противоречие между желание за дете и планирания, но несъстоял се аборт. Всъщност типично темпоралният съюз **след като** е представен от Стефка Петрова и като „синоним на **щом** с мотивиращо значение или на причинните съюзи **защото** и **тъй като**, т.е. да се реализира модел А→Б“ (Петрова 1995: 26).

Замяна на **perché** с преводни варианти с модално значение

Заместването на **perché** в оригинала с наречието **наистина** и частицата **дали** с модално значение на съмнение добавя повече експресивност в превода и избягва повторението на съюза **perché**, както се вижда в пример 8:

8. *Perché chiese questo, Pereira? Perché pensava che Marta potesse arrecare dei problemi a quel giovanotto, perché l'aveva trovata troppo spigliata e troppo petulante, perché avrebbe voluto che tutto fosse diverso, che fossero in Francia o in Inghilterra dove le ragazze spigliate e petulanti potevano dire quello che volevano?* (A. Tabucchi).

Защо Перейра задал такъв въпрос? Наистина ли вярвал, че Марта може да създаде проблеми на момчето, защото му се била сторила прекалено дръзка и своенравна? Дали му се приискало всичко да е другояче, да се намират във Франция или Англия, където дръзките и своенравни момичета могат да си говорят всичко, което им дойде на езика? (превод: Нева Мичева).

От друга страна, италианският автор сякаш умишлено е търсил повторението на съюза **perché**, придаващо интензивност и драматизъм на речта. Примерът започва с въпросително изречение за причина, след което следва друго сложно съставно изречение като негов отговор, водещо след себе си две подчинени изречения – допълнително и за причина. В превода обаче благодарение именно на лексикалните

елементи с модално значение причинната конструкция фактически е почти заличена до степен да преобладава поредица от въпросителни изречения – просто и сложно съставно с две подчинени: въпросително допълнително с изявена модалност за съмнение и подчинено изречение за причина. Чрез сравняване на мой работен вариант с буквален превод и публикувания вариант показвам нюанс в значението. При буквалния работен превод акцентът пада на причинния характер на цялата поредица от прости и сложни изречения. При публикувания превод преобладава вече споменатата модалност на съмнение, много близка поне смислово до дубитатива, за който говори Р. Ницолова: „...дубитативът означава и съмнение, недоверие на говорещия относно достоверността на предаваната информация с източник трето лице...“ (Ницолова 2008: 370).

Предвид преизказните форми в повествованието на романа, от който е ексцерпиран този пример, моето твърдение за дубитатив все пак е по-скоро хипотеза, тъй като формално той се изразява по различен начин.

Срв:

*Защо Перейра задал такъв въпрос? **Защото** вярвал, че Марта може да създаде проблеми на момчето, **защото** му се била сторила прекалено дръзка и своенравна, **защото** му се **приискало** всичко да е другояче, да се намират във Франция или Англия, където дръзките и своенравни момичета могат да си говорят всичко, което им дойде на езика?* (работен вариант, мой превод – Д. Д.).

Тук не се наемам да твърдя кой вариант е по-сполучлив – усещането за вярност на оригинала или публикуваният, несъмнено ефектен откъм експресивност.¹

Замяна на каузален съюз *че* с преводното въпросително наречие *come*, част от самостоятелно въпросително изречение

Тук оригиналната причинна конструкция бива заменена с две прости изречения, като именно второто е въпросително, започващо с **come**:

9. – *Болен човек. Ами и ти си за убиване, **че** още го търпиш* (Г. Господинов).

¹ Тази моя бележка не означава, че би могло да става въпрос за подвеждащ превод, т.нар. „*belle infidèle*“ (отдалечаване от оригинала чрез езикови и стилистични промени с цел по-изискано звучене).

– *È malato. Ma tu pure non sei normale, come fai a sopportarlo?*
(превод: Джузепе дел' Агата).

Разговорното **че** вместо **защото** прави изказа по-жив, като в превода определено се усеща по-малко експресивност. Срв: буквален превод:

Болен е. Но и ти не си нормален, как (можеш да) го търпиш?
(превод мой – Д. Д.).

Замяна на **perché** с каузален съюз **че**

Подчиненото изречение за причина въвежда действителна физическа причина, изразена чрез **perché**, който, освен че изразява причина за действието, изразява също и мотивировка на казаното в главното изречение:

10. Poi davanti alle chiare da montare a neve accusavi male a un polso, ti arrabbiavi perché il burro non si amalgamava ai tuorli, perché il forno non era mai abbastanza caldo (S. Tamaro).

После, като разбиваше белтъците, те заболя китката, след това изпадна в ярост, че маслото става на бучки, че фурната се загрява много бавно (превод: Бояна Петрова, Толя Радева).

В конкретния пример обаче да се твърди, че подчиненото изречение изразява някакъв вид мотивировка на казаното в главното, е силно казано. По-скоро наблюдаваме чисто емоционална реакция на несполуката в кухнята, основана на логичната причинно-следствена връзка.

Обратна каузация

При изреченията с обратна причинна връзка или тези с „обратната каузация“² съдържанието на подчиненото изречение не е „причина за онова, което се говори в главното изречение, а съдържа указания за действия или факти, чието извършване или наличие не е желателно, но реално при положение, че не се осъществи съобщеният чрез главното изречение факт“. Тоест осъществяването на действието в главното изречение цели да „попречи на обявеното в подчиненото изречение действие“ (ГСБКЕ III 1983: 377). В италиански език обратната каузация се построява със съюза **che**, в български – с **че**. Двата съюза съответно въвеждат подчиненото изречение за причина, като главното, както и на български, е в императив. Според „Италианска

² Терминът е на Стефка Петрова, автореферат, 1974.

граматика“ на Трифоне и Палермо този вид конструкции, без да бъдат изрично наречени изречения „с обратна причинна връзка“, се появяват „най-вече в разговорния език“ (Трифоне, Палермо 2005: 308). Подобно твърдение прави и италианската академична граматика, която се ограничава да спомене, че изреченията с **che** се явяват в много тесен контекст, „прагматично обусловен от езикова ситуация с императив“ (Ренци, Салви, Кардиналети 2001: 742).

Това се вижда и от приведените примери, дадени в самата граматика:

Sbrigati, che sono già le cinque. Побързай, че вече е пет часът (превод мой – Д. Д.).

Coprirti, che fa freddo. Облечи се, че е студено (превод мой – Д. Д.).

Обратната каузация има и модално-експресивна функция на необходимост, която обикновено се изразява чрез императив в главния глагол, докато глаголът от подчиненото изречение е проектиран в бъдеще време, където обаче в превода е пропуснат съюзът **che**:

11. *Не влизайте в боба, викаше баба ми, като ни видеше в градината, че ще ви подгони бобовата майка* (Г. Господинов).

Non entrate tra i fagioli, gridava la nonna, quando ci vedeva nell'orto, vi aggredirà la mamma dei fagioli (превод: Джузепе дел' Агата),

но и в сегашно време:

12. *Чувам едно момченце, което казва на баща си, тате, да се прибирате у дома, че става тъмно* (Г. Господинов).

Sento un bambino che dice a suo padre: papà, torniamo a casa, che si fa buio (превод: Джузепе дел' Агата).

13. *Luca arrossì. Finì la birra e disse: “Andiamo, che è tardi”* (Р. Mariani Cerari).

Лука се изчерви. Довърши бирата си и каза: „Да тръгваме, че е късно“ (превод мой – Д. Д.).

Изводи

От дадените примери с елипса, замяна на съюз за причина с друг, както и обратната каузация могат да се направят следните заключения:

1. Повечето примери показват действителна причина в подчиненото изречение за причина.

2. Разгледаните явления са оправдани, доколкото привнасят стилистични нюанси в превода на съответния пример. Елипсата например придава по-интензивна описателност и е контекстуално обоснована.
3. Замяната на условен с причинен съюз в превода придава по-малка категоричност в причинно-следствената връзка, като преводачът се е съобразил и с изискванията на контекста.
4. Замяната на **perché** в оригинала с наречия и частици с модално значение на съмнение добавя повече експресивност в превода. Това се дължи и на двойната функция на **perché** – като въпросително наречие за причина и като подчинителен съюз.
5. Употребата в оригинала на разговорен съюз за причина вместо **защото** прави изказа по-жив, но в превода замяната му с въпросително наречие определено отнема от експресивността на оригиналния пример.
6. При обратната каузация пропускането на характерния италиански съюз **che** в превода от български отслабва типичната модално-експресивна функция на необходимост.

След изброените случаи можем да обобщим, че разгледаните езикови явления в превода на причинните конструкции допринасят за тяхното „динамично“ звучене, което се колебае между стилистично обогатяване, но понякога и по-ниска степен на адекватност и вярност с оригинала.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис.* [Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev, Y. *Savremenen balgarski ezik. Fonetika, Leksikologiya. Slovoobrazuvane. Morfologiya. Sintaksis.*] София: „Петър Берон“, Изток – Запад, 1999.
- ГБСКЕ III 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis.] София: БАН, 1983.
- Дардано, Трифоне 1990:** Dardano, M., Trifone, P. *La lingua italiana.* Bologna: Zanichelli, 1990.

- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пашов 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика.* [Pashov, P. Prakticheska balgarska gramatika.] София: Народна просвета, 1989.
- Петрова 1974:** Петрова, С. *Структурно-семантична характеристика на сложните съставни изречения с подчинени обстоятелствени за причина в съвременния български книжовен език.* [Petrova, S. Strukturno-semantichna harakteristika na slozhnite sastavni izrecheniya s podchineni obstoyatelstveni za prichina v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] Автореферат на дисертация. София, 1974.
- Петрова 1995:** Петрова, С. *Асиметрия в сложното изречение.* [Petrova, S. Asimetriya v slozhnoto izrechenie.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Раданова 2000:** Раданова, Н. *Практическа италианска граматика.* [Radanova, N. Prakticheska italianska gramatika.] София: Везни-4, 2000.
- Ренци, Салви, Кардиналети 2001:** Renzi, L., Salvi, G., Cardinaletti, A. *Grande grammatica italiana di consultazione.* Bologna: il Mulino, 2001.
- Текавчич 1972:** Tekavčić, P. *Grammatica storica dell'italiano. Vol. II, Morfosintassi.* Bologna: il Mulino, 1972.
- Трифоне, Палермо 2005:** Trifone, P., Palermo, M. *Италианска граматика.* [Trifone, P., Palermo, M. Italianska gramatika.] София: Емас, 2005.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Барико, А. Тази история.** [Baricco, A. Tazi istoriya.] Превод от италиански: Елена Кирова и Иво Йонков. София: Унискорп, 2009.
- Господинов, Г. Физика на тъгата.** [Gospodinov, G. Fizika na tagata.] Пловдив: Жанет 45, 2012.
- Табуки, А. Твърди Перейра.** [Tabucchi, A. Tvardi Perejra.] Превод от италиански: Нева Мичева. София: Колибри, 2007.
- Тамаро, С. Върви накъдето те води сърцето.** [Tamaro, S. Varvi nakadeto te vodi sartseto.] Превод от италиански: Бояна Петрова, Толя Радева. София: Рива, 2011.
- Baricco, A. Questa storia.** Milano: Universale economica Feltrinelli, 2015.

Gospodinov, G. *Fisica della malinconia*, a cura di Giuseppe dell'Agata, Roma: Volland, 2012.

Mariani Cerari, P. *Non è come pensi*. Roma: Aliberti Editore, 2013.

Tabucchi, A. *Sostiene Pereira*. Milano: Feltrinelli, 1996.

Tamaro, S. *Va' dove ti porta il cuore*. Milano: Rizzoli, 2006.

Забележка: Навсякъде, където не е споменато друго, преводът е мой.

***СЪПОСТАВИТЕЛНА
СЛАВИСТИКА
ЧУЖДООЕЗИКОВА
СЛАВИСТИКА***

**ДЕМИНУТИВИТЕ В ПОВЕСТТА
„БЪЛГАРИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ“ И ТЕХНИТЕ ПРЕВОДНИ
СЪОТВЕТСТВИЯ НА РУСКИ ЕЗИК**

Ваня Зидарова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**THE DIMINUTIVES IN THE STORY „OLD TIME
BULGARIANS“ AND THEIR TRANSLATION
CORRESPONDENCES IN RUSSIAN**

Vanya Zidarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article analyzes the diminutives in the story and their Russian equivalents. The analysis is preceded by a consideration of diminutives as derivatives and their semantic and formal features. 180 sentences are excerpted. There is a formal match in 52 forms and a formal mismatch in 75 forms. There is a difference both in the suffixes and in their number. There are more diminutives in the Bulgarian text.

Key words: diminutives, diminutive suffixes, diminutive semantics

Деминутивите са суфиксални деривати, широко разпространени в славянските езици. Поради честата им поява в различни типове дискурс те са били изследвани от различни гледни точки – фреквентност, семантика, суфиксална оформеност, стилистична функция, от прагматичен аспект, от контрастивен аспект (в съпоставка с немски, руски, английски, гръцки).

За българския език първите семантични наблюдения са направени от Л. Андрейчин през 40-те години на XX век в неговата „Основна българска граматика“ (Андрейчин 1944). Значително по-късно се появяват и монографични изследвания по въпроса – „Умалителните имена в книжовния език“ на М. Димитрова (Димитрова 1959) и „Умалителността в българския книжовен език“ на Б. Кръстев (Кръстев 1976).

В тези трудове намираме относително комплексно и пълно описание на умалителността в съвременния български език. Засегнати са словообразователни, семантични, стилистични и класификационни особености на деминутивите. Сравнително добре са описани средствата и механизмите за образуване на деминутиви и в трудовете по българско словообразуване (Стоянов 1977, Радева 1991). Деминутивни деривати могат да имат съществителни имена (*масло – масълце*), прилагателни имена (*кротък – кротичък*), наречия (*тънко – тъничко*) и глаголи (*да дръпна – да подръпна*). Всички тези разновидности се срещат в по-вестта на Л. Каравелов, но нашите наблюдения включват само съществителните имена поради тяхната многобройност.

В лингвистиката изследванията върху деминутивите се движат основно в две насоки – структурна и семантична.

От структурна гледна точка интерес представляват суфиксите, с участието на които се формират деминутивите, т.нар. деминутивни суфикси. Задоволително описание на набора от деминутивни суфикси в българския език намираме в Граматика на съвременния български книжовен език (Граматика 1983: 66 – 68). Представени по признака род на произвеждащата основа, те изглеждат така:

1. Суфикси за мъжки род: **-ец** (*ветрец, дъждец, хлебец, снежец*), **-е** (*вълче, петле, зайче, внуче, орле*), **-че** (*столче, градче, прозорче, конче*), **-ле** (*мъжле, братле, носле*);

2. Суфикси за женски род: **-иц(а)** (*майчица, женица, душица, водичка*), **-к(а)** (*рибка, градинка, уличка*), **-ичк(а)** (*горичка, нивичка, кравичка, главичка*), **-чиц(а)** (*кръвчица, песенчица, масчица, солчица*), **-че**, **-иче** (*булче, жабче, сестриче, маймунче*), **-ле** (*книжле, рокле*), **-ленц(е)** (*рокленце*).

3. Суфикси за среден род: **-ц(е)** (*колелце, селце*), **-енц(е)** (*оченце, ушенце*), **-иц(е)** (*слънчице, личице*).

Мултипликация на деминутивността се постига по два начина: чрез удвояване на суфиксите (*човек – човече – човеченце, нос – носле – носленце, мишка – мишле – мишленце, стол – столче – столченце*) или чрез лексикален маркер (*Донеси ми малкото столче!*, *Слънцето едвам проникваше през малкото прозорче*). Налице е и възможността за съчетаемост на една и съща основа с различни суфикси: *вода – водичка – водичка, ръка – ръчица – ръчичка, коса – косица – косичка*.

Въпреки че целта на описанието в академичната граматика е предимно словообразователна, авторите са маркирали и специфичната семантика, въвеждана от съответния суфикс. Например: **-ец** (предимно галювна), **-че** (предимно умалителна), **-ле** (с оттенък на пре-

небрежение) и т.н. Тези семантични бележки не могат да се приемат за сериозно семантично описание, доколкото липсва дискурс, а той е от първостепенна важност за реализацията на определена семантична функция.

Въпреки родството между двата езика – български и руски, при суфиксите двете езикови системи разполагат с различен набор от суфикси. Ето някои от най-широко застъпените руски умалителни наставки: **-ик** (*стол*, *крокодильчик*, *билетик*, *домик*, *ключик*, *солдатик*), **-чик** (*стаканчик*, *чемоданчик*), **-ек** (*цветочек*, *кусочек*), **-ечк(а)** (*чашечка*, *книжечка*), **-очк(а)** (*сказочка*, *кисточка*, *парочка*, *шапочка*, *ласточка*), **-к(а)** (*рыбка*, *ручка*), **-ок** (*дружок*, *бережок*), **-оньк(а)/-еньк(а)** (*ноженька*, *головонька*), **-ышк(о)/-ишк(о)** (*солнышко*, *пальтишко*). И в руския език е възможна отбелязаната в българския език суфиксална тавтология: *цвет* – *цветок/цветочек*, *лист* – *листок/листочек* (Виноградов 1986).

От семантична гледна точка деминутивите представляват интерес основно във връзка с функциите си в речта, които биват доста разнообразни. Системата от деминутивни суфикси е сравнително изчерпателно представена за българския език, а функциите, които деминутивите изпълняват, са многообразни и умалителната съвсем не е единствена или най-често срещана. По отношение на семантиката на деминутивите мненията на изследователите като цяло съвпадат: приема се, че означавайки първоначално физическа умалителност на предметите, впоследствие деминутивът развива и други значения – галовно или иронично. От функционално-семантично гледище изследователите се обединяват около три основни функции: 1) умалителна, 2) умилителна (галовна, ласкателна, емоционално-оценъчна) и 3) пейоративна (иронична, негативно-оценъчна).

За първична и основна се приема умалителната. Тя има номинативен характер и означава денотати с реално по-малки размери. Тази функция се реализира само при имена, назоваващи денотати, чиито размери могат да варират (*Подай ми чашката!*, *Седни на столчето!*, *Сложи бисквити в чинийката!*, *В това градче е много спокойно*). Въпреки това, за да сме сигурни в умалителната семантика, ни е нужен по-широк контекст, например: *Ех, че красива чинийка!* (може да става дума за малка чинийка, но може и чинията да е с обичайни размери). Поради денотативната първична същност на деминутивите говорещият може да разграничи два обекта, назовавайки ги по различен начин: *От чекмеджето липсват една лъжица и две лъжички*. Тази първична умалителна функция можем да наречем *номинативна*, тъй

като тя експлицира реално малък размер на денотата. Тази функция може да се приеме за семантичен инвариант на деминутивите, тъй като е най-малко зависима от контекста.

Другите две функции са стилистично и прагматично маркирани, характеризират се с ясно изразен конотативен характер. Затова можем да ги обединим под названието *конотативни* – те не характеризират денотата от гледна точка на неговите размери, номинацията при тях е подчинена на конотацията – говорещият изразява емоционално отношение към денотата (положително или отрицателно), което пък от своя страна внася и прагматичен компонент в семантиката. Конотацията може да е положителна (*Я да видим какво имаш в ръчичката!*) или отрицателна (*И ти си седнал да вярваш на това адвокатче!*). Деминутиви, реализиращи тези функции, не предявяват семантично изискване към произвеждащата основа и съответно към денотата. Той може да варира в размерите си, но може да бъде и уникален, или пък да има абстрактен характер (*женица, водичка, братле, слънчице, приютелче, солчица, кафенце, биричка, животец, глупаче, идиотче*). Когато деминутивът има конотативна функция, тя не влияе върху номинативната, денотатът на „кафе“ и „кафенце“ е един и същ в изказванията *Хайде да пийнем кафе! Хайде да пийнем кафенце! Днес морето е спокойно. Днес моренцето е спокойно*. Смята се, че пейоративната функция е по-обичайно срещана при названия на лица (срв.: *Не се занимавай с това докторче! И това писателче седнало да ми говори за Достоевски. От вчера адвокатче и вече много знае*). Интересна употреба на деминутиви с оценъчна семантика отбелязва М. Кузова, допускайки полисемия при суфиксите, като посочва примери за контраст между суфиксален деминутив с положителна оценъчност в контекст с отрицателна оценъчност. Например: *Главичката ще ти счупя! Ушичките ще ти скъсам! Ръчичките ще ти откъсна!* (примерите са на Кузова 2018: 235). Авторката разглежда такива употреби като случаи на метафоризация, при което експресията се подсилва от контраста между умалителната форма и категоричната заплаха в изказването.

В руския език деминутивите притежават функции, сходни с тези в българския език. Деминутивността се разглежда като една от най-развитите семантико-прагматични категории, която превзема ежедневната комуникация. В руската лингвистика се обръща специално внимание на прагматичния компонент при деминутивите, благодарение на който те се разглеждат като стратегическо средство за постигане на различни прагматични ефекти (Нечаева 2016, цит. по Кузова 2018: 246). Според Л. Воронова деминутивният суфикс има двуядрена

структура: в неговата семантика съществуват едновременно семантичен и прагматичен компонент (Воронова 2012: 15 – 17). В съпоставка с българския език И. Васева твърди, че руските умалителни съществителни изразяват по-широк спектър от значения, като значителна част от тях е свързана с отрицателна семантика (Васева 2004, цит. по Кузова 2018: 243). Експресията при деминутивите се приема за системна независимо от узуалния си характер.

Основен тип дискурс, в който се реализират конотативните функции на деминутивите, е разговорният, неформалният. В повестта „Българи от старо време“ на Л. Каравелов обаче те са част и от авторовата реч. Но точно изобилието от деминутиви в речта на главните персонажи в повестта „Българи от старо време“ – хаджи Генчо и дядо Либен, ни насочи към съпоставително изследване на деминутивите в два родствени езика и възможностите за превод. Интуитивното усещане е, че в езици като руски, чешки, полски има много по-голяма фреквентност на деминутиви в речта. Но в това произведение и конкретно в речта на дядо Либен и хаджи Генчо можем да видим почти маниакална любов към умалителните форми и тяхната положително-конотативна употреба, която е важна част от речевия им портрет. В художествен текст деминутивизацията е важен смислообразуващ фактор и стилистично маркиращо средство. Именно стилистично-експресивният момент и неговото предаване със средствата на език, различен от оригинала, е истинско преводаческо предизвикателство. Невинаги е възможно да се намери еквивалент, който така да се доближи до оригинала, че да възпроизведе в пълна сила прагматичния и експресивния ефект, заложен в оригиналния текст. Повестта на Л. Каравелов е истинско предизвикателство в преводаческо отношение не само с изобилието от деминутиви (което е предмет на този текст), но и с архаичния си език, с множеството турцизми, с диалектната лексика.

Повестта „Българи от старо време“ (с подзаглавие „За памет на Братя Миладинови и на Н. Герова“) е публикувана за първи път на руски език през 1867 г. в сп. „Отечественные записки“ (т. 173 и 174). На следващата година Л. Каравелов включва творбата си в сборника „Страницы из книги страданий болгарского племени“, за да я публикува в своя вестник „Свобода“. През 1872 г. авторът сам превежда повестта на български език. Наблюденията ни тук се основават на две конкретни издания: Л. Каравелов. *Българи от старо време (в памет на братя Миладинови и Н. Герова)*. София, ИК „Пан“, 2003 г., и Л. Каравелов. *Болгары старого времени. Гери* „Худ. литература“, 1977 г. Перевод с българското Дмитрий Александрович Горбов. За съжаление

ние, търсенето на руски преводи се оказа почти безрезултатно. Наме-рихме само един превод (включван в различни руски издания), а без съмнение би било много по-добре да се сравнят различни преводни интерпретации.

Ексцерпирани сме 180 изречения, в които има употреба на деминутиви, а общият брой на деминутивите (български и руски) е 163 лексеми. Реалният брой на изреченията, в които присъства деминутив, е доста по-голям, но тук сме избегнали случаите, в които форми-те се повтарят, без да има разлика при превода. Например думата „водица“ се среща десетки пъти в текста и неизменно е превеждана с максимално близката в словообразователно отношение руска лексема „водица“. Също така лексемата „винце“ се повтаря многократно с един и същ еквивалент „винцо“.

Преводните еквиваленти сме разделили в две основни групи – със съответствие на деминутив и без съответствие на деминутив. В някои случаи се среща и разлика в първичната лексикална единица, което най-често произтича от спецификата на българската лексема (с турски произход или с регионално-битов характер – *ерген, мезе, ракия, джигер, леблебия, кебап, джезве* и други), за която няма подходящ лексикален еквивалент в руския език. Поради голямото количество лексеми не представяме тук всички изречения, а само примерен подбор от по десет изречения.

I. **ДЕМИНУТИВ** БГ → **ДЕМИНУТИВ** РУС

- 1 *Изваждат из поясите си своите сини с бели **звездици** кърпи.*
- 1а *Вынут из пояса синие платки с белыми **звездочками**.*
- 2 *Дядо хаджия, мама е болна и ѝ се да пояде сухи **кайсийки**.*
- 2а *Дедушка Хаджи, мама больна и хочется ей сухих **абрикосиков**.*
- 3 *Хаджи Генчо обвинил в една **хартийка** малко кайсии.*
- 3а *Хаджи Генчо завертываает немножко абрикосов в **бумажку**.*
- 4 *Надясно се намира **градинка**.*
- 4а *Направо – **садик**.*
- 5 *Черна или руса къдра **главица**, мерджанени **устници**.*
- 5а *Черная или русая кудрявая **головка**, коралловые **губки**.*
- 6 *Ако ние с тебе да пийнеме сега по малко **ракийка** и да похапнем нещо за обед.*
- 6а *Не мешало бы нам до обеда выпить **водочки** да закусить **маленько**.*

- 7 *Бягайте настрана, мари, да не уплашите **кончето!***
 7а *Эй, с дороги! Не испугайте **лошадку!***
 8 *Да не си добил от момчето ми, Костадинча, **письмце?***
 8а *Уж не от сына ли Костадина **письмецо** получил?*
 9 *Моли се да му даде едно **цветенце...***
 9а *Попросив у нее **цветочек...***
 10 *Донесла едно малко **столченце.***
 10а *Принесла маленький **столик.***

В последния пример *столченце* – *столик* преводачът вероятно е бил подведен от междуезиковата омонимия „стол“ (бълг.) и „стол“ (рус. „маса“). Точният превод би бил *столченце* – *стулик* или *стульчик*.

Случаите на еквивалентност деминутив _{бг} – деминутив _{рус} в изреченията са 52 на брой, което прави 31,9% от общия брой ексцерпирани изречения.

В някои случаи е налице деминутивност и в двата езика, но с различна лексикална основа поради липса на лексикален еквивалент в руския език. Например: *Ех, как ли ще се зарадва Ненчо, когато му донеса от стрелешката **ракийка** // Ах, как обрадуется Ненчо, когда я привезу ему стрелешкой **водочки.*** Лексемата „ракия“ е отразена в руските речници, но очевидно преводачът смята за неин лексикален еквивалент „водка“.

Има и изречения, в които **само част** от българските деминутиви **са предадени** със съответния словообразователен еквивалент: *Майките са заныти със своите **дечица**, момиченцата шетат по къщите си, садят цветице в **градинките** си и пеят своите **песенчици** // Матери заныты детьми, девушки – хозяйством, разведеньем цветов в **садике** да своими девичьими песнями.* В този пример от пет деминутива в българския текст само един има съответствие в руския. Виж още: *...мъничките му **уста** били украсени с алени устни...тънка и гиздава снага, стегната с копринено **коланче...** тънка като було **кърпица...** мъниста и мерджаново **герданче** // маленький алый **ротик...** стройный стан, крепко стянутый поясом... голова повязана тонким, как вуаль, красным **платочком...** мониста и коралловое ожерелье; Притури малко **лучец**, притури малко **масълце...** И червен **пиперец** би трябвало още малко – мъъъничко! // Прибав немножко **лучку**, немножко **маслица...** и перцу стручкового надо быть еще маленько, чуть-чуть!*

Случва се и в едно изречение с два или повече деминутиви единият да има формално съответствие, а другият – не. Например: *Хаджи Генчо обича студена **водица**, праща той едного от своите уче-*

ници да налее **водица** с двете стомни // Хаджи Генчо любит иметь про запас холодную **водицу**, пошлет он ученика за **водой**. Деминутивът „водица“ е предаден на руски език с две различни съответствия – „водица“ и „вода“. В тия **кутийки** има и сушени **крушки**, и сушени сливи // В этих **коробочках** и сушеные **груши**, и сушеные сливы. И в този пример се наблюдава словообразователно несъответствие. Деминутивът „кутийки“ има деминутивен еквивалент „коробочки“, но деминутивът „крушки“ няма деминутивно съответствие – „груши“.

II. ДЕМИНУТИВ БГ → НЕДЕМИНУТИВ РУС

- 1 *Иди там през Герджиковия мост, бялата **къщица** с дългите стрехи!*
- 1а *Ступай туда, за Герджиковым мостом, выбеленный **дом** с большим навесом!*
- 2 *У вас има цели кола и **кайсийки**, и **дренчици**...ние ще те повикаме да поядеш свински **кебапец**.*
- 2а *У вас и **абрикосов**, и **кизиля** целые возы...мы тебя позовем **шашлык** кушать.*
- 3 *Това е неговото лятно **мезенце**.*
- 3а *Это его летняя **закуска**.*
- 4 *Когато дядо Либен поседи малко, то обикновено туря на главата си бяло платнено **фесленце**.*
- 4а *Посидев немного, дедушка Либен надевает белую полотняную **феску**.*
- 5 *И краставоселско винце налях в една **бъчвица**.*
- 5а *И краставосельского **бочку**.*
- 6 *Аз обичам ракията с **медец**.*
- 6а *Я люблю подогретую с **медом**.*
- 7 *Отишли в Стрелча да си купят зеле с една стара **кобилка**.*
- 7а *Пошли в Стрелчу – капусту покупать. Взяли с собой старую **кобылу**.*
- 8 *Ех, **ракийка**! Трябва голям юнак да е тоя дядо ви Либен!*
- 8а *Вот так **водка**! Сразу видно: молодец этот дедушка Либен!*
- 9 *Каква причина е накарала хаджи Генча да се съгласи да даде своето **девойченце** на Павлина?*
- 9а *Какая же причина заставила хаджи Генчо сразу отдать свою **дочь** за Павлина?*
- 10 *Гудила отгоре му греяната **ракийка** и **мезенцето**.*

10а *Ставит подогретую водку и закуску.*

Случаите на несъвпадение (деминутив – недеминутив) са 75 на брой, което прави 46,01%, т.е. почти в половината случаи имаме несъответствие. При останалите 36 форми става въпрос за затруднение от лексикален характер (при думи като *перчем, ерген, джезве, джигер, мезе, ракия, леблебия, сушено грозде*) или авторска интерпретация: *Какво прави моето детенце? // Что поделываает мой соколик?, от Лилините ръчици – собственооручно Лилой.*

Ето два откъса, в които има съсредоточаване на много деминутиви в оригинала и чувствително по-малко в руския превод:

„Иди, булка, и налейте едно шишенце от най-хубавата ракия. Налейте в едно джезвенце ракия, размесете я с медац, ама медацът да е повечко, па я сварете на огъня, така, знаеи, мъничко я подгрейте. Кажуи там на майка си да извади и една зелка, да я посипе с червен пиперец... Я донесете и малко смокинки, сухо грозденце. Опечете там и малко агнешки джигерец и нарежете малко луканчица, ала знаеи, да я нарежете тъничко. Вижете там има ли още нещо за мезенце...“ // „Поди, голубушка, налей графинчик самой лучшей водки, вылей в кофейник, подмешай медку побольше и вскипяти на огне да поддержи там немножко. И скажи матери – пусть возьмет кочан капусты кислой, посылет его красным перцем, только немного. Да принеси инжиру, изюму. Поджарьте печенки бараньей да нарежьте колбаски потоньше. Да еще там что получше из закуски...“

„Донеси малко ябълчици, малко големи смокинки, малко сушено гроздице, малко леблебийка, донеси още захарни петленца, бадемце...“ // „Принеси яблук, крупных смокв, изюмцу, жареного гороху. Да захвати сахарных петушков.

В първия откъс има десет деминутива, докато в руския превод на този откъс има само четири. Във втория откъс има шест деминутива, а в руския му превод – само два.

Можем да направим предположение на какво се дължи сериозната количествена разлика между деминутивите в българския и в руския текст. Едната вероятна причина е, че преводачът не осъзнава значимостта на деминутива в дадения контекст. Друга причина би могла да бъде приемането на деминутива като номинативно-умалителна, а не като конотативна форма. Напълно възможно е и преводачът да не приема деминутива като задължителен елемент при възпроизвеждането на оригиналното съдържание.

Вниманието привличат и някои лексикални съответствия, които преводачът е използвал. Специфичните за българския език реалии ке-

бан, *ракия* не са абсолютно непознати в руската лексикография. Преводачът Д. А. Горбов обаче е взел преводаческо решение да използва далеч по-познатата на руския читател лексема *водка* като съответствие на названието на специфичното българско питие *ракия*. Преводното съответствие *шашлык* (бълг. *шишче*) също не съответства на българската лексема *кебан* (в руските речници е включена лексемата *кебаб*).

Такива несъответствия може да се дължат на различни причини: 1) преводачът е разчитал на собственото си владение на езика, без да прави лексикографска справка, 2) в ползваните от преводача речници някои реалии не са били включени през 70-те години на ХХ век, 3) преводачът е изпитал затруднения с образуването на деминутив от произвеждащата основа, 4) преводачът се е стремил да направи текста по-близък до езиковото съзнание на руския читател, поради което е избягвал употребата на екзотична лексика. По отношение на цитираните по-горе лексеми може би е по-точно да се разгледат като преводни съответствия, а не като преводни еквиваленти (от гледна точка на теорията и практиката на превода).

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*.] София: Хемус, 1944. Наука и изкуство, 1978.

Васева 2004: Васева, И. *Отражение национального характера в языке болгар и русских*. [Vaseva, I. *Otrazhenie natsional'nogo haraktera v yazyke bolgar i russkih*.]

<<http://www.russian.slavica.org/article2283.html>>

Виноградов 1986: Виноградов, В. В. *Русский язык*. [Vinogradov, V. V. *Russkij yazyk*.] Москва: Высш. шк., 1986.

Воронова 2012: Воронова, Л. П. *Семантика и прагматика деминутивных суффиксов в русском языке*. [Voronova, L. P. *Semantika i pragmatika deminutivnyh suffiksov v russkom yazyke*.] <<https://cyberleninka.ru/article/n/semantika-i-pragmatika-deminutivnyh-suffiksov-v-russkom-yazyke>> (5.11.2022)

Грамматика 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. В три тома. Том 2. Морфология*. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik v tri toma. Tom 2. Morfologiya.] София: БАН, 1983.

Димитрова 1959: Димитрова, М. *Умалителните имена в книжовния български език*. [Dimitrova, M. *Umalitelnite imena v knizhovniya*

balgarski ezik.] // *Известия на Института за български език*. 1959, № 6, 263 – 319.

Кръстев 1976: Кръстев, Б. *Умалителността в българския език*. [Krstev, V. Umalitelnostta v balgarskiya ezik.] София: Народна просвета. 1976.

Кузова 2018: Кузова, М. *Парадоксите на експресията в българския и руския език*. [Kuzova, M. Paradoksite na ekspresiyata v balgarskiya i ruskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018.

Нечаева 2016: Нечаева, Н. *Деминутивите в съвременната руска реч (функционално-прагматичен аспект)* [Nechaeva, N. Deminutivite v savremennata ruska rech (funktsionalno-pragmatichen aspekt).] София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2016.

Радева 1991: Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. [Radeva, V. Slovoobrazuvaneto v balgarskiya knizhoven ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.

Стоянов 1977: Стоянов, Ст. *Словообразуването в българския език*. [Stoyanov, St. Slovoobrazuvaneto v balgarskiya ezik.] София: Народна просвета, 1977.

**СЕМАНТИКА ПОЛНЫХ И КРАТКИХ ФОРМ
РУССКИХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ
В СВЕТЕ БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКА**

Елена Иванова
Санкт-Петербургский государственный университет
Максим Стаменов
Институт болгарского языка
им. проф. Л. Андрейчина Болгарской академии наук

**SEMANTICS OF LONG AND SHORT FORMS OF RUSSIAN
ADJECTIVES IN LIGHT OF THE BULGARIAN LANGUAGE**

Elena Ivanova
St. Petersburg State University
Maxim Stamenov
*Institute for Bulgarian Language “Prof. L. Andreychin”, Bulgarian
Academy of Sciences*

In Bulgarian, long forms of adjectives were replaced by short forms, which contrasts with Russian. The opposition of long and short forms preserved in Russian serves to express syntactic as well as semantic and stylistic differences. This article discusses the functions of Russian short and long forms in the predicative position and the reflection of this distribution in Bulgarian translations. It is shown that semantic differences are reflected in the choice of different Bulgarian lexemes and/or the implementation of additional valences, while stylistic differences are usually derived from the surrounding context or determined by the type of text. The material for the study was a parallel set of Russian-Bulgarian literary texts.

Key words: adjective, short and long form of the adjective, predicatives, permanent and temporary properties, translation, Bulgarian, Russian

1. Введение

В русском языке, в отличие от болгарского, сохранились и полные, и краткие формы прилагательных. В предикативной позиции могут использоваться как краткие, так и полные формы (с существенными ограничениями, см. далее). Так, в примере (1) употреблены краткие формы *узок*, *худ* и полная форма *глумливая*. В атрибутивной позиции используются только полные формы¹, см. пример (2):

(1) *Гражданин ростом в сажень, но в плечах узок, худ неимоверно, и физиономия, прошу заметить, глумливая* (М. Булгаков).

(2) *Две недели эта парочка – толстая бухгалтерша и худой, с военной выправкой помощник – рыла бумаги* (Л. Улицкая).

Следовательно, оппозиция *краткая vs. полная форма* реализуется в современном русском языке только в предикативной позиции. Важно иметь в виду, что речь идет именно об «абсолютивном» (Кустова 2018: 77) употреблении прилагательного как предикатива. То есть если прилагательное входит в состав сказуемого не самостоятельно, а как зависимый атрибут в рамках именной группы, то употребляется только полная форма как при прямом порядке слов (*Она неглупая женщина*), так и при инверсии субстантива (*Она женщина неглупая*). Ср. также примеры, где в (3) представлена инверсия в рамках именной группы и потому используется только полное прилагательное, и (4), где инверсирован самостоятельно употребленный предикатив и потому встречаются прилагательные как в краткой (4а – б), так и в полной форме (4в).

(3) а. *Это была женщина честная, весьма неглупая (хотя и совершенно необразованная)* (Ф. Достоевский).

б. *Я подозревала, что он человек нетонкий и нечуткий* (Б. Акунин).

(4) а. *Никто не пришел под липы, никто не сел на скамейку, пуста была аллея* (М. Булгаков).

б. *Видать, дорог хлебушек-то, лежит нетронутый* (А. Приставкин).

в. *Хорошая была яхта, винтажная, из старого английского дерева* (Б. Акунин).

¹ «Исключение составляют: а) обособленные (так называемые полупредикативные) обороты, ср. *На берегу пустынных волн // Стоял он, дум великих полн* (А. С. Пушкин), такие употребления встречаются только в художественных текстах; б) фразеологизмы и устойчивые сочетания типа *по белу свету*, *под белы руки*, *на босу ногу* и под., а также случаи стилизации в современной художественной литературе...» (Кустова 2018: 76).

Целью данной статьи является выявление способов, которыми отражается в болгарском языке противопоставление полных и кратких форм прилагательных русского языка. Материалом для исследования послужили параллельные русско-болгарские художественные тексты, находящиеся на платформе Национального корпуса русского языка (НКРЯ) и Великотырновского университета². В небольшой мере для иллюстрации основных правил распределения форм русских прилагательных приведены примеры из основного корпуса НКРЯ (<http://ruscorpora.ru/>). Для толкований значений использованы словари (Кузнецов, ред. 1998/2014) и (РБЕ 1977 – 2015).

В данной статье мы не будем касаться форм прилагательных при полувспомогательных глаголах, т. к. при них может быть использована полная форма, даже если она невозможна при связочном глаголе: *Он оказался правым – Он был прав (*Он был правым)*. Не входят в предмет нашего рассмотрения и случаи распределения именительного и творительного падежей полных прилагательных в предикативной позиции (а краткие прилагательные вообще не имеют падежных форм). *Характер у него был беспокойный – Характер у него был беспокойным, мрачным* (Б. Полевой). Заметим лишь, что распределение этих форм зависит прежде всего от формы связочного глагола: творительный падеж обязателен при форме инфинитива, императива и при полузнаменательных глаголах (Князев 2009: 194 – 195). Остальные факторы, регулирующие употребление падежа, менее однозначны.

2. Опозиция полных и кратких форм в предикативной позиции и ее отражение в болгарских переводах

Опозиция *полная vs. краткая форма* в предикативе (в составе именного адъективного сказуемого с выраженной или невыраженной связкой) возможна не для всех прилагательных, и даже в случае употребления обеих форм они могут не совпадать по своим семантическим, стилистическим или прагматическим характеристикам. По отношению к предикативному употреблению у русских прилагательных могут быть выделены несколько основных возможностей (Гиро-Вебер 1996; Князев 2009; Кустова 2018 и др.), которые мы далее рассмотрим в аспекте их отражения в болгарских переводах.

² <https://ruscorpora.ru/new/search-para.html?lang=bul>, http://rbcorpus.com/search_form.php?search=2.

2.1. *Формы прилагательного при их дополнительной дистрибуции*

При этом варианте в предикативной позиции возможна либо только полная, либо только краткая форма, т. е. отсутствует возможность их конкуренции.

Только полной формой в качестве предиката обладают большинство относительных прилагательных: *деревянный, кошачий, строительный* и др. Эта форма и используется в предикативной позиции:

(5) *Два дня не играл, уже руки как ноги, пальцы деревянные, я всё завалю...* (С. Спивакова).

Впрочем, хотя большинство относительных прилагательных не имеет краткой формы, ее отсутствие или наличие не связано напрямую с дифференциацией качественных и относительных прилагательных. Ср. наблюдение Г. И. Кустовой: «С одной стороны, краткая форма может отсутствовать из-за особенностей основы – например, у прилагательных типа *дружеский*. С другой стороны, краткая форма есть у некоторых относительных прилагательных: *женат, холост, беременна, перпендикулярен* и под. У некоторых прилагательных есть и качественные и относительные значения, и оба имеют краткую форму: *Я вам очень обязан* (кач.) vs. *Вы обязаны явиться на проверку*, ср.: **очень обязаны явиться* (относит.). Вообще, краткая форма связана не с градуируемостью, а с предикативностью» (Кустова 2018: 45).

Только краткая форма употребляется в предикативной позиции у небольшого ряда лексем, ср. *рад, прав, горазд, согласен, готов* и некоторые другие. Причины невозможности употребить полную форму здесь могут быть разные: или вообще нет соответствующей полной (**радый, *гораздый*), или полная форма есть, но ее использование в предикативной позиции считается нарушением нормы: **Я согласный; *Я готовый* (Кустова 2018: 78). Ср. также категорическое предпочтение краткой формы и в примерах типа: *Эти опасения были напрасны. Ты беременна? Твои выводы ошибочны.*

В подобных случаях, т. е. при отсутствии проблемы выбора, при переводе не возникает затруднений. Так, относительные прилагательные обычно имеют свои закрепленные лексические эквиваленты. Другое дело, что при передаче на болгарский язык относительные прилагательные часто перестают быть самостоятельным элементом предикативной именной группы, а встраиваются в именную группу как атрибут существительного:

(6) *Кто хорошо танцевать умеет, у того тело гибкое, мускулатура упругая, у того реакция волчья и координация движений кошачья* (В. Суворов). – *Който добре танцува, тялото му е гъвкаво, мускулатурата му е еластична, той притежава вълча реакция и котешка координация на движенията* (пер. Б. Мисирков).

Краткие формы, для которых отсутствует конкуренция с полными, получают в болгарском языке тоже устойчивый набор соответствий. Ср. рус. *рад*, которое передается глагольным предикатом, поскольку в болгарском языке бессуфиксальное прилагательное с корнем *рад*- утрачено: *Я рад – Радвам се*, или болг. *прав*, сохранившее в болгарском языке то же значение, что и краткое русское прилагательное: *Он прав – Той е прав*.

2.2. Семантические различия полной и краткой форм

В предикативной позиции у прилагательного могут быть допустимы и полная, и краткая формы, но они получают разные значения (*Женщина она была видная*, ср. *Женщина была мне не видна*), либо краткая форма развивает дополнительное значение: *Цель была близка; Ну и я тоже хорош!*

2.2.1. Использование разных лексем в переводе

Различие в семантике полных и кратких форм часто получает отражение в болгарском языке в виде разных лексем. Использование лексически разных предикатов надежно маркирует семантическое противопоставление полной и краткой форм русского прилагательного. Рассмотрим несколько таких пар.

Семантика форм *здоровый – здоров* в предикативной позиции неодинакова. В атрибутивном употреблении по отношению к одушевленным субъектам *здоровый* имеет два основных значения: ‘обладающий здоровьем’ (*здоровый вид*) и ‘крепкий, крупный’ (*здоровый мужик*). В предикативной позиции эти значения обычно дифференцируются формами: краткая форма связывается со здоровым состоянием субъекта, полная – в основном, с физическими параметрами, что и отражается в болгарских переводах сменой лексемы, ср. (7а) и (7б – в).

(7) а. *Друг здоров, но очень занят – он на заседании* (А. Беляев). – *Приятелят ми е здрав, но е много зает – на заседание е* (пер. А. Траянов).

б. *Он здоровый, стукнет, и нет тебя* (А. Рыбаков). – *Яко момче е, ако те фрасне и без тебе* (пер. З. Петрова).

в. *Генрих с метеостанции. Знаешь, **здоровый** такой, с белыми волосами* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *Хенрих от метеорологическата станция. Познаваш го, един **здравеняк** с бели коси* (пер. С. Владимиров).

В устойчивых сочетаниях и в просторечии в предикативных позициях у краткой формы может реализоваться второе значение: *Он здоров в плечах – Плещите му като скала*, а полная может подразумевать и отнесенность к физическому состоянию: *Здоровый как бык – Здрав като бик* (крепкий, мощный, с хорошим здоровьем).

При неодушевленных существительных данное прилагательное используется редко, но всегда со значением размерности, с разной степенью устойчивости, ср. из корпуса: ... *глотка у него здоровая – пък и гърло има!*; *Скандалище здоровый!* – *Страхотен скандал!*

Прилагательное *хороший* употребляется в предикативе в обеих формах. При этом полная форма отражает основное значение данной лексемы ('добър') (8а), а краткая *хорош* (помимо не очень характерного для нее основного значения, как в примере 4б выше) развивает и дополнительные значения, отсутствующие у полной: бенефактивное, «утилитарное» значение (8б) или же иронично-отрицательную оценку в устойчивом сочетании *X (тоже) хорош* (8в). Ср. и соответственные болгарские переводы для (8б – в), где эквивалент *добър* при сдвиге значения уже не используется:

(8) а. *Он **хороший**, – серьезно сказала Кира. – Он тебя любит* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *Добър е – сериозно каза Кира. – Той те обича* (пер. С. Владимиров).

б. *И тем монастырь **хорош**, что все в нем есть для жизни необходимое* (В. Суворов). – *А на манастира **хубаво му е и това**, че в него има всичко необходимо за живот* (пер. Б. Мисирков).

в. *Ну, и я **тоже хорош** – куда это мои глаза дурацкие глядели* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *Ама и аз съм един – къде ми бяха очите, когато се захласнах по картата им?* (пер. М. Асадуров).

Обратим внимание, что значительное количество лексических расхождений болгарского и русского языков может быть связано не столько с выбором между разными значениями полной и краткой форм, сколько с **разным набором значений той или иной лексемы в данных языках**, которые не всегда определяются формой прилагательного в русском.

Таков, например, случай с парой рус. *целый* – болг. *цял*. В русском языке предпочитается краткая форма прилагательного для двух значений этого слова, которые реализуются в позиции предикатива (для остальных значений позиция сказуемого не свойственна): 1) Сохранившийся или сохраняемый без каких-л. изъятий, повреждений и другого ущерба (обычно в одном и том же месте, состоянии): *Вещи целы; Зарплата еще цела*. 2) Живой, невредимый, в добром здоровье и благополучном состоянии: *Рука цела? не ранен?; Цел твой любимчик, не волнуйся*.

Первое значение для *целый* (сохранности, целостности объекта) в предикативе часто выражается не только болгарским прилагательным *цял* (9), но и болгарскими причастными формами глаголов с соответствующим значением (см. примеры 10), а также прилагательным *здрав*, имеющим в своей семантике те же смысловые компоненты (11).

(9) ... чемодан с остальными вещами, к счастью для меня, **остался цел** (М. Лермонтов). – ... *куфарът с останалите неща, за мое щастие, остана цял* (пер. Х. Радевски).

(10) а. *Заначка тоже была **цела**: и варенье, и мешки, и тридцатка с ключами от поезда – все было на месте* (А. Приставкин). – *И скривалището им **не беше пипнато**: мармаладът, чувалите, трийсетачката и ключовете от влака – всичко си беше на мястото* (пер. З. Петрова).

б. *О! Он украл пальто! <...> посмотрите, пальто **целы**? Выяснилось, что все пальто **целы*** (М. Булгаков). – *О! Откраднал е дрехите от закачалката! <...> я вижте дрехите **тука ли са**? Изясни се, че всички дрехи **са си на мястото***. (пер. Л. Минкова).

(11) а. *Дом был **цел***. – *Къщата беше **здрава***. б. ... *платья у них были часто совершенно **целы***. – ... *дрехите им често биваха съвсем **здрави***.

Второе вышеприведенное значение русского прилагательного ('живой и невредимый') не включено в семантическую структуру болгарского предикативного *цял* и передается, в основном, лексемой *здрав*:

(12) *Промазали. Снова и уже ближе. **Цел**. А Петров? – Тоже **цел*** (Б. Полевой). – *Не улучиха. Отново и вече по-близо. **Здрав** съм. А Петров? Също **здрав*** (пер. К. Георгиева).

Важно, однако, то, что в этих переводах (9) – (12) отражается не различие полной и краткой форм русского прилагательного, а разная

семантическая структура русского и болгарского слова. Такие случаи, сами по себе значимые для теории и практики перевода и лексикографии (Делева 2020), не предоставляют данных об отражении в болгарском языке противопоставления полной и краткой формы русского прилагательного.

2.2.2. Изменение синтаксических характеристик краткой формы

И в русском, и в болгарском языках изменение значения часто сопровождается и изменениями синтаксических характеристик. Это касается и случаев с оппозицией русских кратких и полных форм в предикативе. Наиболее яркий пример такого преобразования в рассматриваемой паре языков – это развитие особого значения размерного несоответствия у русских кратких форм *узок*, *широк*, *велик*, *мал*, которые требуют синтаксического расширения (*тесен кому-л.*; *мал для кого-чего-л.* в примерах ниже), ср. и их болгарские соответствия:

(13) *Серый пиджак, застегнутый сверху донизу, на широкой, крепкой спине был сильно натянут – видно, хозяину он был тесен* (Н. Островский). – *Сивото сако, закопчано от горе до долу, беше силно изопнато на широкия здрав гръб – виждаше се, че му е тясно* (пер. Л. Стоянов).

(14) *Для учреждения ваш сервиз мал, а для отдельного трудящегося слишком велик* (М. Кольцов). – *За цяло учреждение вашият сервиз е малък, а за отделния трудец се – твърде голям* (пер. В. Райчев).

В паре *дорогой* – *дорог*, помимо значения ‘имеющий высокую цену, стоящий больших денег’ (*Картина дорогая*), краткая форма развивает значение ‘нужный, необходимый кому-л.’ (*Эта картина мне дорога*); ‘такой, который ценен, которого не хочется терять’ (*Разве жизнь тебе не дорога?*). В параллельных корпусах мы сталкиваемся с довольно частым употреблением лексемы *скъп* для обоих случаев, ср. (15) и (16). Второе значение, маркируемое краткой формой, подчеркивается реализацией синтаксической валентности датива (*скъп някому*). Но обратим также внимание на удачные переводческие решения из области устойчивых высказываний (17).

(15) *Квартира была большой, дорогой, а хозяин явно не знал, что с ней делать* (Т. Полякова). – *Апартаментът беше голям и скъп, но собственикът му явно не знаеше какво да прави с него* (пер. И. Митева).

(16) *Я тебя охранял, между прочим, потому что ты мне дорога* (Т. Полякова). – *Охранявах те и впрочем правех това, защото си ми скъпа* (пер. И. Митева).

- (17) а. *Жизнь не дорога, о-хэй!* – заявил он (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *Животът пет пари не струва, хей!* – заяви той (пер. С. Владимиров).
- б. *Ну вы, Бивис и Батхед, ближе к делу, – поторопил молодых людей депутат. – Время дорого* (Б. Акунин). – *Хайде, Бийвъс и Бътхед, по същество – подкани ги депутатът. – Да не губим време* (пер. С. Бранц).

В паре *далекий* ('далечен') – *далёк* у русского прилагательного в краткой форме развиваются значения 'не планирующий делать что-л.' (18а) или 'чуждый чему-л., имеющий мало общего с кем-чем-л.' (примеры 18б – в). Это сопровождается и реализацией обязательной валентности: *далек (от чего-л.)*. В болгарском языке предикативное употребление краткой формы отражается в виде морфологической замены прилагательного *далечен* (ср. *далекие горы – далечни планини*) на наречие *далеч (съм от)*, см. (18а), используются также и синонимические замены (18б – в).

- (18) а. *Не думай, что ты можешь заморочить девушке голову, а потом сбежать. – Я далек от этой мысли* (Т. Полякова). – *Не мисля, че си способен първо да завъртиш главата на едно момиче, а сетне да изчезнеш. – Далеч съм от тази мисъл* (пер. И. Митева).
- б. *Мичман был очень далек от их меркантильных тревог* (В. Пикуль). – *Мичманът беше съвсем чужд на меркантилните им тревоги* (пер. Ю. Пенева-Павлова).
- в. *Но что делать, если он не умеет водить мотоцикл, да и вообще далек от техники* (Ч. Айтматов). – *Но какво да се прави – не знае да кара мотоциклет, пък и няма абсолютно никакво понятие от техника* (пер. М. Златанов).

Обратим внимание, что краткая форма *далек (от)* в русском языке может сохранять и основное значение прилагательного *далекий* в выражениях типа: *Мы еще далеки от решения; X не далек от истины*, где связь с прямым значением прилагательного 'находящийся на большом расстоянии' более очевидна. Но и здесь болгарский язык маркирует краткое предикативное употребление через адвербиальную замену: *Ты не далек от истины – Не си далеч от истината*.

Таким образом, даже если в болгарском языке используется единая лексема для разных значений русской полной и краткой форм, то, как правило, эквивалент краткой формы имеет измененные синтаксические характеристики. Это маркирует изменение значения прилагательного. В то же время выбор болгарскими переводчиками на-

ционально-специфических языковых эквивалентов адекватно отражает сдвиги значения и синтаксической структуры, возникающие у кратких прилагательных в предикативной позиции.

2.2.3. Контекстная дифференциация значений

Случаи, когда в болгарском языке используется единое прилагательное для разных значений полной и краткой форм, не имеющее и синтаксических различий, встречаются реже. Основная функция выявления иного значения (или оттенка значения), возникающего в краткой форме, ложится на контекст, в частности, на описательные ряды с синонимическими прилагательными или поясняющие предикации. Так, болг. *смешен* является эквивалентом и для полного прилагательного *смешной* ('вызывающий смех, веселье'), и для краткого *смешон* ('вызывающий насмешку, ироническое отношение своей нелепостью, несообразностью и т. п.'). Как правило, только контекст (напр. встраивание полного прилагательного в сочиненный характеризующий ряд, как в примере (19)) позволяет вскрыть разные оценочные коннотации этих употреблений:

(19) *Папа у меня смешной, славный, я его очень люблю, но он как ребенок* (Б. Акунин). – *Баща ми е смешен, прекрасен, много го обичам, но е дете* (пер. С. Бранц).

(20) *Я смешон – ну, смейся надо мной, смейся в глаза!* (А. Островский). – *Щом съм смешен – присмивай ми се, смей ми се в очите!* (пер. Б. Мисирков).

2.3. Стилистические и прагматические отличия полной и краткой формы

В предикативной позиции прилагательное может быть использовано и в полной, и в краткой форме без значительных отличий в семантике (иначе говоря, использовано прилагательное в одном и том же значении), но эти формы различаются в каком-л. другом отношении. Чаще всего эти различия стилистические или прагматические.

Известно, во-первых, что полная форма по сравнению с краткой часто понимается как более разговорная, ср. *Его отец уже стар.* – *Его отец уже старый.* Краткая форма воспринимается как принадлежность письменной речи (см. пример (21)), либо звучит более «категорично», т. е. как характеристика, не подлежащая сомнению. Последнее относится и к описанию отдельных объектов (в основном,

одушевленных, как в (22а)), но особенно генерических, где полные формы почти никогда не употребляются (22б):

(21) *Медведь был велик, стар и космат* (Б. Полевой).

(22) а. *Бедная, как она глупа и, главное, безвкусна!* (В. Попов).

б. *Такой человек, конечно, беззащитен* (М. Кольцов).

В то же время в ряде случаев (и это наиболее неясный в плане кодификации вопрос) полная форма не производит впечатления стилистически сниженной, например в «конструкциях характеристики» (Кустова 2018: 78):

(23) *Он очень симпатичный, смуглый, с ровным румянцем, пробивающимся сквозь темную кожу щек, с красивыми волнистыми волосами* (Б. Полевой).

Известно, во-вторых, что, когда прилагательное в предикативной позиции реализует дополнительную валентность (кроме субъектной), оно обычно употребляется в краткой форме. Такую закономерность мы наблюдали и выше, при описании сдвига в значении прилагательного (напр., свойство и поведение), но это же верно и для случаев, когда сдвига нет:

(24) *...и сама Л. Г. мне симпатична* (С. Есин).

Различие полной и краткой форм в предикативной позиции ранее связывали преимущественно с оппозицией *устойчивое vs. временное состояние субъекта*, ср. *Он веселый. – Он весел*. Хотя в современных грамматических исследованиях русского языка категоричность этой дифференциации опровергнута, краткая форма русских прилагательных действительно чаще выражает временное состояние, чем полная. «Краткая форма действительно больше подходит для выражения актуального, временного состояния, поскольку она специализируется на предикативной функции и потому ближе к глаголу» (Кустова 2018: 80). Смена полной формы краткой при обретении валентностей – доказательство этого тезиса. При этом разные классы прилагательных (типы значений) в разной степени ориентированы на краткую форму и предикативное употребление (Кустова 2018: 82).

Прилагательные, которые в предикативной позиции могут иметь полную и краткую формы, можно разделить на 3 группы по способности выражать устойчивый или временный признак субъекта:

1. Полная и краткая формы предикатива всегда обозначают **постоянный признак**, характеризующий объект во весь период его существования или в неопределенно-широкий период, например, его физические или личностные характеристики: *высокий, толстый, молодой, худой, скупой, ленивый*. При переводе на болгарский язык для

указанных групп различие полных и кратких форм отражено минимальным образом, т. к. и в русском языке, помимо небольших стилистических особенностей (некоторой разговорности полной формы и, наоборот, неразговорности, книжности или беспрекословности краткой), разница в употреблении этих форм тоже не очень значима.

Так, рус. *умный* и *умен* в предикативной позиции регулярно передаются болгарским прилагательным *умен*. Примеры параллельного корпуса хорошо отражают некоторую разговорность и субъективную оценочность полной формы на фоне краткой, ср. краткую форму в (25) и полную в (26). Это различие проявляется в выборе типа текста: авторская речь и внутренняя речь персонажа для (25) и непосредственное диалогическое общение для (26). Обращает на себя внимание и то, что полная форма *умный* может появляться и в негативно-оценочных или, напр., ограничивающих контекстах типа (26б), что для краткой формы нехарактерно: она обычно приписывает признак с высокой степенью категоричности:

(25) а. *Хотя, безусловно, мальчик очень **умен**, начитан и не по годам развит* (Б. Акунин). – *Но момчето наистина е много **умно**, много начетено, много развито за възрастта си* (пер. С. Бранц).

б. *Он **умен**, – подумал Иван, – надо признаться, что среди интеллигентов тоже попадаются на редкость умные* (М. Булгаков). – *Той е **умен** – помисли си Иван, – трябва да се признае, че и между интеллигентите се срещат рядко умни хора* (пер. Л. Минкова).

(26) а. *Отрывисто заговорил: – Мне без вас не разобратся... Помогите, вы **умный*** (Б. Акунин). – *Заговори скоростно: – Без вас не мога да се оправя... Помогнете ми, вие сте **умен*** (пер. С. Бранц).

б. *Видишь, Авдэй, хоть ты и **умный** и грамотный, а я б лучше тебя тут справился, расспросил бы ее* (Ч. Айтматов). – *Виждаш ли, Авдэй, ти си **умен** и образован, ама в тоя случай аз по-добре от тебе щях да се справя, щях най-подробно да я разпитам* (пер. М. Златанова).

Указанные оценочные сдвиги, как в (26б), возможны лишь при прилагательных, которые предполагают оценочность признака (умным быть хорошо, а глупым – плохо). Если просто констатируется наличие физических свойств лица, то различие полной и краткой форм обнаруживается (и то не всегда) лишь в стилистическом плане. Стилистические различия отражаются и в активности форм. Нейт-

ральный либо более книжный характер краткой формы определяет ее высокую частотность в предикативной позиции, в то время как полная форма, обладая сниженной стилистической окраской, редка, ср. примеры (27а – б) из одного произведения:

(27) а. *Саша **молод**, все у него вперед* (А. Рыбаков). – *Саша **е млад**, животът е пред него* (пер. З. Петрова).

б. *Старый он. – И она не **молодая**. – Что же не женится?* (А. Рыбаков). – *Стар е. – И тя не **е млада**. – Ами защо не се ожени за нея?* (пер. З. Петрова).

В любых формах предикативы *умный, молодой* и др. обозначают устойчивые признаки.

2. Полная и краткая формы предикатива всегда обозначают **временный признак**, т. е. признак, который проявляется у объекта в актуальный, референтный период времени. Так, предикативы *нетрезвый, пьяный, голодный, сытый* указывают на физическое кратковременное состояние, причем это верно как для единичных ситуаций (28) – (29), так и для многократных (30). Небольшие различия имеются в стилистической окраске полной и краткой форм, подобно приведенным выше.

(28) *Пожилая тетка в нечистом халате, с прилипшей к губе сигаретой. Взгляд **мутен** и **нетрезв*** (Б. Акунин). – *Възрастна лелка с мръсен пеньоар и цигара в устата; **мътен нетрезвен** поглед* (пер. С. Бранц).

(29) *Мы **голодные**, – сказал Саша. – Варя, что будешь есть?* (А. Рыбаков). – *Ние сме **гладни** – каза Саша. – Варя, какво искаш да ядеш?* (пер. З. Петрова).

(30) *Он издает звуки – противные, когда **голоден**, и приятные, когда **сит!*** (Л. Соловьёв). – *Издава звуци – противни, когато е **гладен**, и приятни, когато е **сит*** (пер. И. Костов, Р. Русев).

Переводы на болгарский язык не отражают это различие, поскольку актуальность признака задана самим лексическим значением предиката.

3. В разных контекстных и/или синтаксических условиях адъективный предикатив может выражать **то постоянный, то устойчивый признак**. Таково, например, прилагательное *веселый*, ср. постоянную характеристику в (31) и временную – в (32), где употребляются и полные, и краткие формы:

(31) *Были они все рослые, наверное, метра в два, голубоглазые, светловолосые и – **веселые*** (А. Приставкин). – *Бяха едри и снажни,*

сигурно към два метра, синеоки, светлокоси и – весели (пер. З. Петрова).

(32) а. *Сашиа написал маме, что все хорошо, он здоров, **весел**, присылать ничего не надо* (А. Рыбаков). – *Сашиа тиса на майка си, че всичко е наред, здрав е, **весел** е, няма нужда нищо да праща* (пер. З. Петрова).

б. *За ужином Корней был **веселый**, давно я его таким не видел* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *На вечерята Корней беше **весел**, отдавна не го бях виждал такъв* (пер. М. Златарова).

в. *Еще мальчик сказал, что объявился брат – раненый, но **веселый** и пьяный, в новой форме* (А. Стругацкий, Б. Стругацкий). – *Момчето ѝ казало също, че си бил дошъл брат ѝ – ранен, но **весел** и пиян, с нова униформа* (С. Владимиров).

Примеры показывают, что прилагательные «свойства» склонны встраиваться в характеризующие ряды постоянных характеристик лица («описание человека»); краткая форма, обозначающая актуальное поведение лица, обычно связывается с другими актуальными характеристиками (*здоров/здрав, пьян/пиян, ранен/ранен, в новой форме/с нова униформа*), реализует дополнительные (помимо субъектной) синтаксические связи, в частности, допускает временные конкретизаторы (*за ужином Корней был веселый*).

Другим выбором, который предоставляет язык для различения постоянного и временного признака, является наличие аналогичной причастной формы, которая выражает актуально проявляемый признак: ср. *обидчивый/обидчив vs. обиженный/обиден, раздражитель/раздражителен vs. раздражен/раздразнен* и др. Заметим, что выявление русско-болгарских соответствий в данном случае осложняется тем, что внешне близкие межъязыковые эквиваленты могут иметь разную степень динамической составляющей; о таких случаях см. в работе (Иванова, Стаменов 2022), что отражается в выборе глагольных предикатов в одном из сопоставляемых языков, как в следующем примере:

(33) *Бях разсеян, но **вътрешно се вълнувах**, а защо – не ми се мислеше по този въпрос* (А. Гуляшки). – *Я был рассеян, **взволнован**, а почему – не знаю* (пер. А. Никольский).

3. Заключение

В болгарском языке полные формы прилагательных, в отличие от русского, были вытеснены краткими формами. Сохранившаяся в русском оппозиция полных и кратких форм (которая, однако, реализуется не во всех случаях) служит для выражения как синтаксических, так и семантических и стилистических различий. Функциональная и семантическая нагрузка русских кратких и полных форм в предикативной позиции находит в той или иной мере отражение в болгарских переводах. Показано, что семантические различия реализуются через выбор разных болгарских лексем и/или добавление дополнительных валентностей, а стилистические различия обычно выводятся из окружающего контекста или определяются типом текста.

Благодарности

Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ (проект № 20-512-18005) и Национального научного фонда Болгарии (Програма за двустранно сътрудничество – България – Русия 2020 г., № КП 06 РУСИЯ/23).

ЛИТЕРАТУРА

- Гиро-Вебер 1996:** Гиро-Вебер, М. Бисинхронный метод описания прилагательного в предикативной позиции в современном русском языке. [Giro-Veber, M. Bisinhronnyj metod opisaniya prilagatel'nogo v predikativnoj pozitsii v sovremennom russkom yazyke.] // *Теория функциональной грамматики. Т. 5. Качественность. Количественность.* СПб.: Наука, 1996, 65 – 79.
- Делева 2020:** Делева, Н. *Русско-болгарские аналоги: Лексикографический аспект.* [Deleva, N. Russko-bolgarskie analogi: Leksikograficheskiĭ aspekt.] София: Парадигма, 2020.
- Иванова 2009:** Иванова, Е. *Сопоставительная болгарско-русская грамматика. Синтаксис.* [Ivanova, E. Sopostavitel'naya bolgarsko-russkaya grammatika. Sintaksis.] Т. 2. Под науч. ред. Ст. Димитровой. София: Велес, 2009, 177 – 187.
- Иванова, Стаменов 2022:** Иванова Е., Стаменов, М. Пълни и кратки форми на прилагателните имена в руски и техните съответствия на български език. [Ivanova, E., Stamenov, M. Palni i kratki formi na prilagatelnite imena v ruski i tehните saotvetstviya na balgarski ezik.] // *Чуждоезиково обучение*, 2022, Т. XLIX, № 6, 542 – 555.

- Князев 2009:** Князев, Ю. П. Имя прилагательное. [Knyazev, Yu. P. Imya prilagatel'noe.] // *Морфология современного русского языка*. СПб.: СПбГУ, 2009, 186 – 198.
- Кузнецов, ред. 1998/2014:** Кузнецов, С. А. *Большой толковый словарь русского языка*. [Kuznetsov, S. A. Bol'shoj tolkovyj slovar' russkogo yazyka.] Первое издание. СПб.: Норинт, 1998/2014.
<www.gramota.ru/slovari/info/bts/>
- Кустова 2018:** Кустова, Г. И. Прилагательные. [Kustova, G. I. Prilagatel'nye.] // *Материалы к корпусной грамматике русского языка. Вып. III. Части речи и лексико-грамматические классы*. СПб.: Нестор-История, 2018, 40 – 107.
- Мирчев 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. [Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1978.
- РБЕ 1977–2015:** *Речник на българския език*. [RBE. Rechnik na balgarskiya ezik.] София: Издателство на БАН, 1977 – 2015.

ЭКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Национальный корпус русского языка. 2003 – 2023. Подкорпус параллельных текстов.**
<<https://ruscorpora.ru/new/searchpara.html?land=bul>> (1.02.2023).
- Успореден корпус на руски и български текстове.**
http://rbcorpus.com/search_form.php?search=2 (1.02.2023).

**О СЕМАНТИКЕ И ПРАГМАТИКЕ ЭКСПРЕССИВНЫХ
МОДИФИКАТОРОВ И КВАНТОРОВ
(В БОЛГАРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ)**

Майя Кузова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**ABOUT SEMANTICS AND PRAGMATICS
OF EXPRESSIVE MODIFIERS AND QUANTIFIERS
(IN BULGARIAN AND RUSSIAN)**

Maya Kuzova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The work examines the specific expression of emotion, emotional reaction and emotional evaluation. In particular, the focus is on some typical ways of grading expression in emotional-evaluative phrases. The direct or indirect connection between the semantics, the hidden suggestions, and the real functioning of the expressive markers is traced. The behavior of quantifiers – modifiers – qualifiers of the sign / assessment is distinguished. The dynamics of the situation are sought both in Bulgarian and in Russian.

Key words: linguistic expression, pragmatics, evaluation, marker, quantifier

Материал дополняет результаты обширного монографического исследования, посвященного специфическим экспликациям эмоции и оценки в болгарском и русском языках (Кузова 2018).¹ Наряду с классическими („нейтральными“) реакциями, их яркие и необычные варианты с успехом воюют за законные позиции в экспрессивном речевом репертуаре современного человека. За пределами книги, конечно,

¹ На свидетельствах более 1700 примеров выведены типичные направления переосмысления знака оценки – *парадоксальные* факты (разных уровней) рассмотрены с точки зрения структуры, семантики, прагматики. По отдельным аспектам многолетней работы отпечатано и множество статей.

остается не до конца сказанное. Погружение в проблемы ведет к новым идеям, свежие примеры для размышлений непрерывно подает и актуальная жизнь языка. На рассмотрение напрашиваются дополнительные маркеры эмоционально-экспрессивной оценки. Разумеется, они ярче раскрывают себя на фоне общей ситуации, но и отдельным фрагментом, надеемся, могут вписаться в широкую и весьма любопытную картину темпераментной оценочности.

Оценка относится к интенциональному аспекту языка, где переломление мира в сознании человека осложняется рядом факторов – и общественными, и *частными* критериями, и (варьирующей) нормой, и личностными характеристиками индивида, и условиями или моментом речи. Экспрессия – **принципиально** оригинальна. Ее эксцентричные причуды непрерывно обогащают живую речь. Предпочтительно смотреть на это с хорошей стороны, как на нормальный процесс, в ходе которого и язык *звонко* реагирует на свое обозначаемое.

Норма и система влияют на то, как говорят люди, задавая реальные, относительно четкие, но динамичные и все время проверяемые узусом границы. Устоявшееся продвигается к норме, оттуда – к системе. Экспрессивные словоупотребления и словокомбинации тоже превращаются в языковые факты, в члены системы. Всем понятные неординарные номинации, со своей стороны, не только не противостоят метакоммуникационной аксиоме о невозможности некоммуницирования, а весьма удобны как оценочный прием. Об этом свидетельствует их общественная рефлексия: они повседневны, ими пестрят масс-медиа, охотно используются и в неспонтанном жанре рекламы, где их достоинства в особом почете.

Параллельно с *лихорадочной* номинацией протекает и обратный процесс: превращаясь в стереотипы, яркие оценки постепенно *блекнут*, а эффект необычайной стыковки или переосмысления исчерпывается. Понятно, если коннотация частотна в речи, она психологически обесценивается, лишается экспрессии. Нейтрализация характерна для части кванторов с фиксированной экспрессивной валентностью: *страшен, страхотно, ужасно; р. страшно, ужасно*. Они, как и ряд модельных структур, уже обычны, но живучие механизмы создают новые пароксизмы.

Речь пойдет о некоторых функциональных соответствиях типичным кванторам / модификаторам экспрессивной оценки: в болгарском *почти, съвсем, изцяло, напълно, абсолютно, крайно, докрай, просто, обикновен, пълен, цял, истински*; в русском *почти, совсем, совершенно, абсолютно, крайне, просто, обычный, полный, сущий*,

настоящий. Важно выяснить общую специфику, а также сложную роль этих *лабильных* в терминологическом смысле участников оценочного контекста. Т. наз. дискурсивные (*mots du discours*) или функциональные слова (*function words*) образуют специальную группу из служебных слов, незначительных частей речи, частиц речи; к ним примыкают некоторые местоимения и прилагательные. Их интеграция в общем классе **градуальна**, зависит от нарастания / ослабления *прототипной семантики*, признака *прототипа*: „прототипные варианты выступают центральными членами класса, в то время как непрототипные оформляют градуацию от центральной области“ и „ассимилируются классом лишь в степени, в которой уже соответствуют прототипу или приближаются к нему“ (Осенова 1999: 50).²

Члены такого динамического множества выходят за пределы классификаций, основанных на традиционных терминах; их одноклассовость не обвязана с органической формальной принадлежностью к определенному разряду единиц. В то же самое время их выделение имеет совсем определенные научные основания: прототипическую *кванторность*. Общее в природе этих *словечек* (иногда сложных и нелегко переводимых) проявляется и модифицируется только в конситуации. Там выявляется и особый сочетаемостный потенциал:³ они вторят друг другу, соревнуются между собой, пересекают друг другу дороги, образуют пестрые семантические мини-группы, потом их резко покидают, отсвечивая собственные нюансы. Семантика этих знаков прагматически ориентирована, отсюда, они предельно живы и исключительно непостоянны в реальных процессах коммуникации. Прагматический аспект значения вбирает и явные, и тайные цели высказывания. Варианты следуют за импульсами или нарочными речевыми тактиками, преследуют эффективное и эффектное общение. Особенно в последних случаях типичен специальный подбор средств выражения.

Долго можно говорить о *своенравии* отдельных представителей класса маркеров, о предпочтительном или ошибочном их употреблении, о рестрициях и запретах на их присутствие в положительном или отрицательном контексте.

² Здесь и далее перевод цитат наш – М. К.

³ „Дискурсивные слова теснее связаны с контекстом, чем какие бы то ни было другие его элементы, и при попытке их вывести из контекста, от их семантики ничего не остается, кроме печально знаменитая „усилительность“ [как отмечает А. Н. Баранов – М. К.] и при этом все они начинают выглядеть одинаково“ (Дмитрова 1998: 46).

Например, лексема *абсолютно*, по нашим наблюдениям, расширяет употребительность из-за дополнительной семы законченности; она превышает семантику и *много*, и *почти*, и *напълно*, внушая более категорическую убежденность в предельной величине размера. В этом смысле, живой контекст и специальные прагматические цели все время ее ищут, предпочитают ее, но превращают ее сочетаемость в „зону постоянных ошибок или порождения спорных формаций“ – исследуя детскую речь, С. Димитрова отмечает, что *абсолютно* употребляется и „со значением единицы с инвариантным образом идеи обобщения: *Мама не ми се кара, тя абсолютно* (вместо *въобщие*) *не ми се кара за дребни неща*“ (Димитрова 1998: 62). Ошибки допускаются и в глагольном, и в именном окружении: *абсолютно* (не) *искам*, *абсолютно* (съм) *сънен / гладен*, *абсолютно* (е) *мръсен, мръсно / грозен, грозно...*

Особыми являются и другие сочетания лексем (в том числе контактующих между собой) из группы с инвариантным образом идеи полноты, целостности / приближения к пределу, например, с *почти*: *почти съвсем не* (се) *вижда*. Важно, что *почти* ориентировано к плюсу, его коммуникативная семантика ассоциируется с требуемым качеством или прогрессивным движением в позитивное направление, соответственно, маркер избегает минуса: **почти тревожен*, **почти недостаточно*, **почти се изморих*; в русском аналогично: **почти лишний*, **почти плохо*.

Специален однако факт целиком прагматических рестрикций в употреблении большинства *стандартных* лексем со значением полноты, исчерпанности, предела в функции кванторов к плюсовой оценочности. И в русском, и в болгарском они практически не сопровождают позитивные оценки (Кузова 2018), и только поведение лексемы *абсолютно* (отчасти, *съвсем / р. совсем*) противоречит этому строгому принципу. В чисто кванторном употреблении маркер подчеркивает (с незначительными исключениями) качества и ситуации, оцениваемые именно как положительные, удобные, хорошие: срв. плюсовые, разрешенные *абсолютно сит, бодър, нов, чист / чисто, перфектен / перфектно, навреме* и прагматически некорректные **абсолютно уморен, гладен, стар / старо, мръсен / мръсно, грозен / грозно*. В русском аналогично: *абсолютно сыта / не голодная, верно, новый / ново, вовремя*, но **абсолютно голодна, старый / старо, ошибочно*.⁴

⁴ С глаголами сочетаемость вообще слаба, одинаково неправильно **абсолютно искам / не искам, харесвам / мразя, успях / закъснях*. В русском языке: **абсолютно хочу / не хочу, нравится / ненавижу, успел / опоздал*.

Специфическая восклицательная обобщительность фраз-реакций и, особенно, моноремных экспрессивно-оценочных фраз (Кузова 2018: 271, 282 – 290) типично усиливается частицами, тонко моделирующими семантику и прагматику. Показательны попытки объяснить присутствие в них маркера *просто*, что отнюдь не так просто. Для иллюстрации стоит привлечь внимание к вариантам 1. *Просто идиот... Просто малоумник, недей да се косиш...* с возможной заменой *просто* на *обикновен, само, чисто и просто*, с негативным уклоном и без возможности замены маркера на *истински*; 2. *Просто кошмар, кошмарен сън! Просто чудо, прелест!* – темпераментное восклицание с избытком эмоции обоих оценочных знаков, с аналогами *пълен, цял, истински* и запретом участия *обикновен, само*. В русском: *Да просто придурок, не горячись...* = *Всего-навсего придурок!* и *Просто абсурд! Просто красавица!* = *Настоящий абсурд / Настоящая красавица!* (Кузова 2020). Очевидно, прагматика сильно зависит от индивидуального речевого акта и в то же время, наоборот, активно на него влияет, регулируя и видоизменяя его.

В этом ракурсе можно более подробно рассмотреть и специфическую оценочную неопределенность. Официально закреплено (и лексикографически) экспрессивное употребление болгарского местоимения *един* „для выражения пренебрежительного отношения к предмету или лицу: *Той пък е един журналист!*“ (Буров, ред. 1994: 191). На такую роль не могут претендовать его прямые соответствия в русском: *один, любой, всякий, каждый, какой-нибудь, какой-либо, произвольный*. Дальше станет ясно, что проявления неопределенной референции, прямо обвязанной с категорией эмотивности, весьма характерны в болгарском языке, в то время как в русском таких свидетельств критически мало.⁵ Е. Тилев делает важные замечания о функционировании *един* в славянских языках: „в болгарском *един* употребляется намного шире, может выражать неопределенность, генерич-

⁵ Функционированию *един* / *один* в сопоставительном аспекте посвящено детальное исследование Ю. Чакыровой-Бурлаковой, чьи наблюдения доказывают их статус *особых элементов* в системах болгарского и русского языков (Чакырова-Бурлакова 2004). По мнению Е. Тилева, расширение семантико-грамматических функций „является причиной весьма разнонаправленного классифицирования *один* в русском – как прилагательное, числительное, местоимение“, а к случаям семантической транспозиции причисляется употребление *одни* „как синоним неопределенного местоимения *какой-то, некоторый*, срв.: *Одни люди используют ложь во благо, другие в плохих, а то и вообще опасных целях*“ (Тилев 2022: 187). О роли числительного *один* как неопределенный артикль (предартикль) см. Касаткина 2012.

ность, может быть частью словосочетаний с темпоральным значением и др.“, а „утверждение, что [...] употребляется почти в два раза больше, чем в русском, можно прямо пропорционально отнести и к остальным славянским языкам“ (Тилев 2022: 187).

Болгарская форма *един* ближе всего к прототипному ряду неопределенных местоимений, но сторонится их вследствие тенденции к грамматикализации (Осенова 1999: 51). В соответствии с референциальным подходом отграничивается неопределенная референция формы, которая специализируется в особом (полуопределенном) употреблении: при конкретном, знакомом для говорящего предмете, который остается неидентифицированным для слушающего (Пенчев 1984, Стаменов 1987). Отграничение является результатом существенного разграничения а) предикативного (нереферентного / адефинитного) употребления именной фразы в роли сказуемого определения и б) референтного / дефинитного употребления в предложениях равенства, где устанавливается идентичность именных фраз (Стаменов 1987: 430 – 431, Чакырова-Бурлакова 2004: 238).

Адефинитные фразы, из-за своего нереферентного употребления нечленны, а добавление *един* проблемно: невозможно или значимо, т. е. с последствиями для семантики. По мнению Р. Ницоловой, в такой позиции *един* возможно „только как интенсификатор, подчеркивающий положительные или отрицательные качества референта подлежащего, приписываемые сказуемым определением, и выражающий эмоциональное отношение со стороны говорящего“ (цит. по Стаменову 1987: 432): *Тя е един поет (не ти е работа). Те са едни демократи (все им се нарушават правата...).* *И той е един помощник (в кухнята е пълен хаос).* Считаем нужным добавить, что если при неочечных именах маркер *един* типично рождает сомнение или полностью отрицает обсуждаемые качества, то при окрашенных лексемах может быть подтверждающим, *созвучным* им: *Той е един наивник. Тя е една фантазьорка.* В негативном контексте *созвучие* подтверждается продолжением оценочной фразы: *това е, (и) това е всичко, и толкова, и нищо повече.* В синонимику с *един* выступают маркеры *просто, чисто и просто, само, обикновен*; в русском бытуют соответственно *просто, всего-навсего / и только, (да) и все.*

Намного более напряженной является ситуация и в адмиративном, и в негативном контексте темпераментной оценки: *Той е един гений / подлец! Тя е една вълиебница / никаквица!* Различны рестрикции и синонимика маркеров: *един = направо, истински, абсолютен, пълен, цял, (...) и половина.* Любопытны сочетания с неодушевлен-

ными существительными при реакциях на явление, ситуацию: *Това е един разкош / кошмар!* – независимо от оценочного знака имени, *един* чаще придает восклицаниям оттенок, вносимый и маркерами *истински, абсолютен, пълен, цял*. В русских аналогах *Да она прямо настоящая фея!* / *Так это просто прелесть / кошмар!* нет особой конкуренции кванторов.

Видимо, экспрессивная форма *един* может сопутствовать широкому (почти произвольному) кругу существительных, независимо от того, они окрашены или нейтральны, обладают или нет качественной семантикой, положительно или отрицательно номинированное качество.

Значимые констатации об ее потенциале следующие:

А. Фактически создает оценку (чаще отрицательную) (т. наз. приобретенная оценочность) – в сочетании с нейтральными именами, в отношении которых нарушены *нормальные* ожидания: *И ти си един шофьор... Тя е една лекарка..., пази, Боже! Тя е една шивачка, оставила си е ръцете! То са едни прибори, по-добре да ядем с ръце...*

Б. Выдвигает положительное или отрицательное качество – в эминентном значении (исключительности); ее семантическая роль как у наречия степени: *Една чистота... Една мръсотия... = Голяма чистота / мръсотия.*⁶

В. Выявляет *банальность* явлений / признаков / качеств (чаще негативных): *Това е един филм, просто филм, една измислица просто, не се разстройвай!* / *Тя е една кифла, и нищо повече.*

Г. Отсвечивает категоричность, интенсифицирует и пейоративность, и адмиратацию: *Ти си един карьерист! Той е един добър човек / смелчак! Това е един ад / рай!*

Д. (по аналогии с **А.**) Колеблет или переворачивает оценочность плюсовых имен, добиваясь полюсного внушения или по меньшей мере иронии: *Тя е една красавица, да си плюеш в пазвата!, И той е един майстор..., още нямаме ток!*

Во всех эмоционально-семантических модификациях наблюдается свое характерное и чувствительное движение интонационного контура, который чаще остается незамкнутым. Это вовлекает знаковую паралингвистику: жестами и мимикой подчеркивается особая недовысказанность из-за избытка эмоции, из-за равнодушия, из-за бессилия описать оцениваемое. Возможна и словесная экспликация *открытого* контура комментарными фразами, заявляющими отказ от комментариев типа *не е за приказка (за приказване), да не говорим, да*

⁶ В русском это безкванторная позиция; еще об этом см. Маслов 1982.

не *ти* объяснявам, да не *ти* разправям, нямам думи или афективами (и устойчивыми) как *кошмар*, *ужас*, *страхотия*, *страшна работа*, *срам* и *позор*, *ум да ти зайде*, *тури му пепел* и другие, подходящие для обобщения неопишуемой ситуации.⁷ Они в ожидаемом порядке дублируют специфику интонации и кинетических средств.

Кажется, обособленные наверху модели отграничены достаточно четко, но их рамки зыбкие, а примеры нередко трудно преодолевают амбивалентность оценочного знака. Типичную иронизацию может несколько нейтрализовать перечислительное мн.ч., внушающее скорее плюсовую семантику, независимо от *стандартной* интонации и от присутствия названных комментарных продолжений: *Там едни покривки, едни прибори, едни вина, едни мезета... Не ти е работа!* Более редки примеры типа *Тя е една красавица! Той е един мъдрец!*, в которых *един* является чистым интенсификатором, а внушение фразы не переходит границу в сторону иронического переосмысления. В русском в аналогичных условиях или отсутствуют маркеры, или обычны *просто*, *настоящий*, *сущий*: *Он просто гений!*

Очевидно, все пять вариантов в болгарском связаны с иной, экспрессивной ролью *един* – очерчиваются новые стороны вносимой им семантики, изменяется функциональный имидж квантора (в теснейшей обязанности с обликом имени, при котором он употреблен), варьируют и ряды его эквивалентов. Неопределенность при этом может сохраняться, расшатываться или сниматься. Попытаемся показать сдвиги, демонстрируя противоположные ипостаси маркера (минимализирующая – максимализирующая), сопоставляя с ситуацией в русском языке, добавляя и другие штрихи к выявленным основным параметрам.

При отрицательно окрашенных существительных модели **В.** оценочная семантика сообщается ровно, констатация далека от особой эмоции: *Той е (просто) един глупак / най-обикновен глупак*. Специфику образца строит общая семантика безразличия, дистанцирования или неясноты, вопроса: срв. *Днес си един (защо ли, кой знае защо, някак, нещо) разсеян... Едно ми е притеснено*. В таком минимализирующем варианте неопределенность просвечивает, функционально *един* плотно приближается к потенциалу формы *някакъв*⁸: *Абе, не-*

⁷ В роли дополняющих усиливающих комментариев возможны и предложения, называющие подходящие для оценочного (негативного) контекста действия: *да му откъснеш главата, да го хванеш и да го пребиеш от бой* (Стаменов 1987: 433).

⁸ *някакъв*, неопр. мест. 1. Неизвестно, неопределенно какой. *Той ми е някакъв роднина. Дай ми някаква химикалка*. 2. С числительным – выражает пренебре-

нормалник **някакъв**... В этом подварианте отмечается и подобная демонстрация неопределенности русского **один** = **какой-то**⁹: *Да тут хам к нам **один** пристал... Ты **какой-то** (почему-то, как-то, что-то) сегодня странный!*¹⁰ *Дурак (в общем) **какой-то** (банальный, самый обыкновенный). **Какая-то** кошмарная шуба... как это называется... овчина.* При нейтральных именах – тоже: *Рассказывают нам, как **один** фригиец, по имени Квинт, сам явился к проконсулу. Тут есть на Пересыпи **один** трактирчик, под названием „Ягодка“.*

Наоборот, в максимализирующем контексте при мобилизации усилительных частиц, с нарастанием роли интонации и паралингвистики оценка интенсифицируется¹¹, а неопределенность резко снижается: *Ама (и) (ти) си **една** глупачка! **Такава** глупачка... Думи нямам.* И в русскую оценку, логично, включается усилительно-указательный маркер **такой**: *Да **такая** ж ты (еще) дура! (= настолько, до того ты глупая). Ну что ж ты страшная **такая**?!*

С другой стороны, неопределенность маркера **някакъв** тоже нестабильна. Справедливо отмечая, что „когда [**някакъв**] обозначает свойство с качествами *x* референта, форма реализует только неспецифическое употребление“, П. Осенова дает интересные примеры сочетаний с личными именами: *Имахме нужда от **някакъв** (= **един** – М. К.) Рамбо и трябваше да го намерим; Ще трябва да намеря **някакъв** Чък Норис от истинския живот* (Осенова 1999: 83). Как ни странно на первый взгляд сочетание неопределенности с персонализацией, для нас очевидно, что в этих и подобных случаях **някакъв** и **един** взаимозаменяемы и совсем конкретны. Этому есть и разумное объяснение: нужен в неопределенном порядке **любой**, но **такой же, вполне определенный** персонаж, т. е. с качествами Рамбо, Нориса (имена, употребляемые как нарицательные). В русском тоже функционирует **какой-то**, необязательно с оттенками иронизации или пренебрежения: *Здесь некоторые не в курсе, кто такой Тема Лебедев, чего уж говорить про **какой-то** Рэмбо Амадеус; Я же не **какой-то** Делон... К*

жительность. *След **някакви** 100 метра пристигаме* (Буров, ред. 1994: 525). Об оценочности и неопределенности болгарских форм **един** / **едно** / **едни** в сочетании с числительными см. Кузова 2018: 308 – 309.

⁹ **один** 4. *мест. неопр. **какой-то**, некий. В **один** прекрасный день. **Один** из присутствующих* (Шведова, ред. 2003: 445).

¹⁰ Ср. с русскими примерами ***Что-то** мне не хорошо... **Как-то** туда мне совершенно не хочется...* Еще об этом см. Кузова 2018: 298.

¹¹ „Это два разных типа высказываний (эмоциональные и неэмоциональные), т.е. **един** в предикативных фразах с качественной семантикой не гарантирует интенсификацию“ (Стаменов 1987: 436 – 437).

подобным заключениям приходит Е. Тилев, который коротко останавливается на специфике сочетания неопределенных местоимений-прилагательных с антропонимами (имя, фамилия) в болгарском и русском языках; примеры „характерны для обоих языков, но из-за оценочной нагруженности и своеобразного сочетания *неопределенности* с ясно *определенным* референтом, выраженным собственным именем, они не так фреквентны“ (Тилев 2022: 263). Там же автор цитирует мнение Т. Кировой, считающей, что чаще их находим в русском, в то время как в болгарском языке предпочтительно присутствие частицы *си*.

Интересно проследить за поведением маркеров *някакъв си*, *някой си*, явно и четко усиливающих неопределенность: *неопределен, неизвестен, незнаен, какъв да е, безразлично какъв, еди-какъв си*. В экспрессивном контексте *някакъв си*, *някой си* оценочны и демонстрируют категорическое пренебрежение (*нищо и никакъв си*); они успешно чередуются с *един* и его формами, свободно сочетаются с числительными, с нарицательными именами (нейтральными или с качественной семантикой) и собственными именами, выступают и как субстантивированные: *След **някакви си** петстотин метра той се умори и седна. И после дойде **някакъв си** дядка и говори пет часа глупости! **Някаква си** съседка не искала дървета под прозорците си! Защо пък да не се скараме и за **някакъв си** Пловдивски панаир?! **Някой си там**¹² д-р Илиев си казал мнението по телевизията и всички трябва да го слушаме в захлас... **Някой си там** умник е измислил всичко, за да ни е лесно! **Някакви си** настоявали, че трябва да работим и в неделя!* В русском контексте *какой-то*, *некий* тоже негативно оценочны и типично снабжены оттенками иронизации: *Через двадцать минут предстал **какой-то** чувак в маске. **Какой-то** парень появился в его цех и все там разворотил... Хозяйке пришел **какой-то** фантастический вонючий пакет. Вечером надвинулся **какой-то** циклон, стало ветрено и хмуро. На заседание с некоторым опозданием заявила **некая** журналистка Малаховская. Ни о чем не говорит мне эта фамилия.* В обоих языках маркеры сохраняют неопределенность, чаще сопровождаемую пренебрежением, которое настойчиво, убедительно внушается и собеседнику (с призывом к сопереживанию).

¹² Присутствие наречия отдаленности *там* дополнительно выявляет формальную рассогласованность признаков *неопределенности* и *определенности*, что лишней раз подчеркивает оценочные характеристики конструкции, выражающей дистанцированное и однозначно негативное отношение к референту.

Экспрессивные варианты оценочной номинации иллюстрируют и тенденцию к употреблению готовых языковых структур (формул, клише), которые располагают дейктическими или прагматическими маркерами. Модельны иронические безглагольные предложения, вводимые при помощи *то...* Самó *то* расширяет свое нереферентное употребление, что приводит к высокой степени десемантизации: его можно рассматривать или как маркер начала предложения (*плеонастическое подлежащее* по Й. Пенчеву), или как чисто прагматический маркер: *То голям будала, бе! То бяха (едни) прегръдки, (едни) спомени, (едни) разкази, (едни) снимки, (едни) чудесии...* С категорическим знаком перевернутой оценки (независимо от исходного знака номинации) выступает сочетание *то пък + един*. Оно употребляется пейоративно, для выражения пренебрежения: *То пък един бизнес! То пък една чистница! То пък едно село, две къщи накръст! То пък едни закони!* Х. Стаменов выводит и иронически-эминентные употребления образца, где утверждается отсутствие отрицательных качеств: *То пък си един мошеник, не можеш и мен да излъжеш!* Это предложения „со специфической presupпозицией, что кто-либо предполагает или может подумать, что *X* есть *Y*. Одна из целей таких высказываний с *един* – рассеять или предупредить возможный подвох собеседника“ (Стаменов 1987: 433).

К этому образцу плотно приближаются интонационные *перевертыши* с квантором *голям*: *Голяма красавица! Голям умник!* (в иронизирующем контексте: *Няма що!*). В функциональную синонимику вступают и модельные восклицания *Ама че...! Що за...?!* В русском языке в таких условиях оценочную реакцию организуют частицы *Ну и ...!*, образцы типа *Тоже мне ... (нашелся)!* или лжевопросительные *Что за...?! Какой / Какая / Какое / Какие там / тут / тебе / еще ...?!*

В последних именно за счет „уточняющих“ наречий, местоимений, частиц снимается амбивалентность модели, и возникают оттенки укоризны, осуждения, иронии. Подобную роль играют эти распространители и в болгарских оценках, т.е. поведение экспрессивных актуализаторов качества в двух языках сближается. В прагматическом аспекте вполне ощутим эффект формально лишнего местоимения, очерчивающих личные сферы говорящего – собеседника и контакт *я – ты*; такой контакт может подчеркиваться (особенно в болгарском) и одновременным присутствием местоимений обоих лиц. Подобна роль и наречий (особенно в русском) с семантикой *близости* или наоборот *отграничения, отдаленности*, которые, соответственно, интимизируют общение или задают холодный тон, усиливая общую семантику невозможности, нежелания найти общий язык. Сильная ангажирован-

ность говорящего способна нивелировать антонимную семантику наречных актуализаторов, а поочередное (с видимостью стихийности) переключение с 1-ого на 2-ое л. и наоборот сближают коммуникантов и распространяют эмоцию – собеседник втягивается в оценочный режим, приобщается к его констатациям. Это отмечается и в болгарских, и в русских разговорных конструкциях: срв. *Какъв ми ти студент?! Каква ти чистота?! Какви ми ти радости?! Какъв ти (ми) приятел, бе?! (Ще ме предаде и няма да му мигне окото); Какъв ти враг, бе?! (Тя му е родна майка...);* в русском *Какой (еще) тебе студент?! Какая тебе чистота?! Какое тебе / тут нужная?! Какое тут / там (тебе) хорошо?! (Холодно и убого...); Вот тебе и приятель! Тот же мне умник (нашелся)!¹³*

Что касается восклицательно-утверждающих квалификаций, эксплицитно высокой степень признака / качества, они оказываются в зависимости от оценочного знака имени существительного, но амбивалентность образца сохраняется (в том числе с возможностью преодоления плюсовой номинации, которая может иронизироваться): *Какъв изрод!* (–), *Каква красота!* (+) (+/–), *Какъв ден!* (+/–); в русском *Какой наглец!* (–), *Какая прелесть!* (+) (+/–), *Какая одежда!* (+/–).

Нам кажется, что вся эта неслучайная, но формально произвольная экспансия кванторов и актуализаторов (наречий, прилагательных, неопределенных артиклей, *пустых* местоименных форм) является признаком „играющей“ семантики (по Р. Якобсону) грамматических категорий. Совершенно ясно, что резкие изменения грамматического узуса нарушают автоматизм его симметрии с более или менее четко распределенными речевыми ролями.¹⁴ Таким образом происходит и авторское переосмысление ориентиров **кто**, **какой**, **для кого**, протекающее из специфики экспрессивной коммуникации.

Множество отмеченных здесь *неожиданных* употреблений, особых проявлений и своенравных модификаций являются свидетельством того, что и окказии, и варианты, нюансы, наслоения значения

¹³ В глагольных фразах то же самое (Норман 2009): *Тя да ми изчезва оттук! Ти да ми мълчиш / млъкваш! Ти да не ми се месиш! Хич да не ми се правиш на интересен!*; в р. *Поговори еще у меня! Куда тут / там успеть!? Я тебе еще (тут) побегая у меня! Ты мне там смотри!* Подобные адресированные фразы регулируют отношения с встречной стороной, в то же самое время ясно выражают личную эмоцию своего автора: услышавший их **должен** отреагировать на содержащиеся в них упрек, запрет, угрозу (– *Ты чего мигаешь? – озлился сторож. – Ты мне не смей мигать. Я тебе так помигаю...*) (Норман 2009: 151 – 155).

¹⁴ Еще о парадоксальных функциях местоимений и их ролях в дисбалансе точек зрения в речевом акте см. Лотман 1996: 553 – 559.

неизменно отражают условия (и пестроту) употребления языковых единиц. Они зависят от отношений между участниками речи, определяются ими, а в то же самое время их регулируют и трансформируют. Как говорит Б. Ю. Норман, у каждой языковой единицы может быть в речи прагматический аспект (иногда более очевидный, иногда завуалированный, иногда глубоко скрытый), а значит семантика, синтактика, синтагматика и прагматика (как составляющие плана содержания языкового знака) „не только поддерживаются между собой, но в какой-то степени и конкурируют друг друга“ (Норман 2013: 186). При этом, оказывается, чем более *лабильной* или даже *непредсказуемой* является или представляется семантика языковых знаков, тем они более нагружены, т.е. весомы в прагматическом аспекте.

ЛИТЕРАТУРА

- Буров, ред. 1994:** Буров, С., Бонджолова, В., Илиева, М., Пехливанова, П. *Съвременен тълковен речник на българския език.* [Burov, S., Bondzholova, V., Iieva, M., Pehlivanova, P. *Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik.*] Велико Търново: Елпис, 1994.
- Димитрова 1998:** Димитрова, С. Развитие на езиковото съзнание у децата. [Dimitrova, S. *Razvitie na ezikovoto saznanie u detsata.*] // *Езиково съзнание.* София: Наука и изкуство, 1998, 15 – 113.
- Касаткина 2012:** Касаткина, Р. Ф. Русский язык ищет артикль. [Kasatkina, R. F. *Russkij yazyk ishhet artikl'.*] // *Вопросы языкознания*, 2012, 2, 3 – 9.
- Кузова 2020:** Кузова, М. Прагматический потенциал маркера *просто* в русском и болгарском языках. [Kuzova, M. *Pragmaticheskij potentsial markera prosto v russkom i bolgarskom yazykah.*] // *12-ый международный симпозиум „Русистика в современном мире“.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2020, 267 – 271.
- Кузова 2018:** Кузова, М. *Парадоксите на експресията в българския и руския език.* [Kuzova, M. *Paradoksite na ekspresiyata v balgarskiya i ruskiya ezik.*] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018.
- Лакова, Коева 2006:** Лакова, М., Коева, С. Живот и научна дейност на ст. н. сътр. I ст. д.ф.н. Й. Пенчев. [Lakova, M., Koeva, S. *Zhivot i nauchna deynost na st. n. satr. I st. d.f.n. Y. Penchev.*] // *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст. н. с. I ст. д.ф.н. Й. Пенчев.* ИБЕ – БАН. София: Артграф, 2006, 7 – 16.

- Лотман 1996:** Лотман, Ю. М. Заметки по поэтике Тютчева. [Lotman, Yu. M. Zametki po poetike Tyutcheva.] // Лотман, Ю. М. *О поэтах и поэзии*. Санкт-Петербург, 1996, 553 – 564.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език*. [Maslov, Yu. S. Gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1982.
- Норман 2013:** Норман, Б. Ю. О прагматической нагрузке грамматических единиц (на материале морфологических категорий болгарского языка). [Norman, B. Yu. O pragmaticheskoj nagruzke grammaticheskikh edinits (na materiale morfologicheskikh kategorij bolgarskogo yazyka).] // *Јужнословенски филолог LXIX*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013, 185 – 201.
- Норман 2009:** Норман, Б. Ю. *Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков)*. [Norman, B. Yu. Lingvisticheskaya pragmatika (na materiale russkogo i drugih slavyanskih yazykov).] Минск: БГУ, 2009.
- Осенова 1999:** Осенова, П. *Семантика и функциониране на неопределителните местоимения в българския език*. [Osenova, P. Semantika i funktsionirane na neopredelitelnite mestoimeniya v balgarskiya ezik.] София, 1999.
- Пенчев 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. [Penchev, Y. Stroezh na balgarskoto izrechenie.] София: Наука и изкуство, 1984.
- Стаменов 1987:** Стаменов, Х. Показателят за неопределеност *един* и предикативната именна фраза. [Stamenov, H. Pokazatelyat za neopredelenost edin i predikativnata imenna fraza.] // *Втори международен конгрес по българистика*. Доклади 3. Съвременен български език. София: БАН, 1987, 430 – 441.
- Тилев 2022:** Тилев, Е. *Морфологична (не)категориалност*. [Tilev, E. Morfologichna (ne)kategorialnost.] Пловдив: Макрос, 2022.
- Чакырова-Бурлакова 2004:** Чакърова-Бурлакова, Ю. О маркерах *един / один* в болгарском и русском языках. [Chakurova-Burlakova, Yu. O markerah edin / odin v bolgarskom i rusском yazykakh.] // *Динамика языковых процессов: История и современность* (к 75-летию со дня рождения проф. П. Филковой). София: Херон Прес, 2004, 235 – 248.
- Шведова, ред. 2003:** Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. *Толковый словарь русского языка*. [Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Yu. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka.] 4-ое издание. РАН ИРЯ. Москва: Азбуковник, 2003.

**КОД: ЦВЕТНО, ИЛИ НАЗВАНИЯ ЗА ЦВЕТОВЕ
В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК**

Катерина Томова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**CODE: COLORFUL, OR COLOR NAMES IN THE
BULGARIAN AND CZECH LANGUAGES**

Katerina Tomova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The current text juxtaposes and analyses the Bulgarian and Czech names for colours. The focus is only on those which are formally expressed through complex compound adjectives. An attempt is made, with the help of the survey method, to establish to what extent their semantics in the consciousness of the language bearers coincides with the common understanding of the linguistic literature. The article seeks to discover the reasons for the registered substantial imbalance between the dictionary interpretation and the interpretation in real usage of most of the researched entities.

Key words: color name, Bulgarian language, Czech language

Настоящият текст има за цел да съпостави и анализира българските и чешките **названия за цвят**, изразени чрез **сложни производни прилагателни** (СППЦ), образувани само от названия на т. нар. основни цветове (напр. *жълтозелен*), т.е. от еднословни, непроизводни, неспециализирани за цвят на част от тялото като *рижав*, *кестеняв*, *рус* и др. Извън обсега на изследване са СППЦ като *млечнобял*, *яркозелен* и др. Само при необходимост използваме едносъставни названия за цвят, специфични за конкретен език (напр. *морав*, *бозав/plavý*, *rudý*, *sivý*). Проучваните единици остават в периферията на наистина внушителната изследователска литература както в световен план, така и в рамките на българската и значително по-малко – на чешката наци-

онална лингвистика¹. Към момента СППЦ се представят основно като допълнителен аргумент в подкрепа на философски, етимологични, семиотични, ономастични, фразеологични, лексикографски и пр. изследвания, свързани с цветовете (колоративната²) проблематика. Смятаме, че сравнителният синтагматичен и семантико-прагматичен анализ позволява уточняването на етнолингвистичния потенциал на СППЦ и извеждането на любопитен лингвокултурологичен ракурс към езиковото отразяване на една общо споделяна физична реалност (електромагнитния спектър).

Интересът ни към колоративистиката и към точно определен конкретен сегмент от езиковата категоризация на цветовото пространство бе провокиран от лексикографските трудности, свързани с тълкуването на названията за цвят (НЦ), споделени от две от авторките на *Академичния речник на съвременния чешки език*. Хипотезата, че някои сложни прилагателни за цвят в съзнанието на носителя на езика назовават цветови оттенък, различен от онзи, който предполага лингвистичната литература (Лишкова, Перницова 2015: 174), намира практическа реализация в Речника. В резултат прилагателни имена като *červenohnědý* и *hnědočervený* например са определени като синоними.

• **červenohnědý**

hnědý s odstínem do červena • *červený s odstínem do hněda* (Рейзек, ред. 2017: www)

Родството на двата славянски езика определено позволява лесно да подложим на проверка хипотезата на двете чешки авторки по отношение и на съвременния български език. От словообразователна и правописна гледна точка комбинирането на две названия за цвят (НЦ) в една лексема се осъществява с оглед на синтактичната връзка или на принципа на координацията, или на субординацията, изразени писмено съответно полуслято и слято. Чешката граматика определя като особен случай и обръща специално внимание на начина на из-

¹ Вж. Алмалех, М. *Balkan Folk Colour Language* (1996), *Цветовите в балканския фолклор* (1997), *Цвят и слово: психоллингвистични и прагматични аспекти* (2001), *Корени. Семиотика на цвета* (2006), *Езикът на цветовете* (2007; 2012), *Семиотични изследвания на търговската марка. II част: семиотика на цвета в рекламата* (2011), *Advertisements: Signs of femininity and their corresponding color meanings* (2011) и др. За чешкия език вж. Ocelák, R. *Jazyková kategorizace barevného prostoru*. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2016, 735 – 737.

² Терминът *колоратив* се използва основно в рускоезичната лингвистична литература. Българската езиковедска наука предпочита *название за цвят*, а чешката – *název/pojmenování barvy* и значително по-рядко *koloronymum*.

писване на подобни единици спрямо семантичната разлика между тях. Полуслятото писане фиксира два отделни цвята, а слятото – един, който обаче трудно може да бъде назован с просто прилагателно³. Официалният правописен речник на българския език (2012 г.) в това отношение коментира ясно само полуслятото изписване, а за слятото може само да предполагаме прилагане на правописно правило от параграф 53.17., и то основно заради посочените примери⁴. Оставяме настрана обстоятелството дали при проучваните единици първата част е наречие (*синьочервен* = *червен по син начин, т.е. със син оттенък*), или например съществително в ср. р. (*синьочервен* = *червено синьо* = *син цвят по червен начин, т.е. с червен оттенък*).

Проблемът за лексикалните комбинации между названията за цвят очевидно изисква терминологично уточняване на отношението *основен цвят – оттенък* по две основни причини. Едната е свързана с определянето на периметъра на емпиричния материал, при това на принципа на изключването, а другата – с фиксирането на възможния брой комбинации. Смятаме, че се налагат и някои уговорки. Терминът *основен цвят* (ОЦ) най-малкото по обективни физични и физиологични причини е твърде проблематичен за недвусмислено и еднозначно дефиниране. (Кое е основното *червено* е субективен въпрос. Дори сякаш е по-лесно да бъдат определени оттенъците на един цвят.) При изследване на лексикализацията на човешкото възприятие за цвят трябва да се прави разлика между название за основен цвят и основна лексика за назоваване на цвят. Според хипотезата на Б. Берлин и П. Кей названието за основен цвят трябва да притежава следните характеристики:

³ Označujeme-li složeným přídavným jménem dvě samostatné (tedy oddělené) barvy, píšeme mezi oběma částmi spojovník (např. žluto-zelený pruhovaný svetr, bílo-modré květované šaty, modro-žlutý míč, červeno-modro-bílá vlajka). Označujeme-li barevný odstín, píšeme celé přídavné jméno dohromady, bez spojovníku (např. žlutozelený, tj. žlutý odstín zelené barvy; bílomodrý, tj. bílý s nádechem do modra). <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=140>> (05.12.2022).

⁴ Полуслятото се пишат сложни прилагателни имена, образувани чрез свързването на две или повече качествени или относителни прилагателни имена в равнопоставено отношение от типа *главна основа – главна основа*. Например *жълто-зелен, синьо-зелен* (ОПРБЕ 2012: 61); Сложни прилагателни имена, в които подчинената основа е наречие, свързано с главната основа със съединителна гласна (или завършващо на гласна, която изпълнява ролята на съединителна), се пишат слято: *аленочервен, бледосин, светлосин, тъмнокафяв, яркочервен* и др. (ОПРБЕ 2012: 56).

1. Монолексемност⁵, т.е. семантиката на лексемата да не се извежда от значенията на частите ѝ. Приемаме това условие като изискване НЦ да бъде едносъставно и непроизводно.

2. Значението на НЦ не следва да се съдържа в друго название за цвят. Авторите посочват като пример две английски лексеми за червен цвят (*crimson, scarlet*), което ни дава основание да изключим всяко НЦ, съдържащо тълкуване *оттенък на...*, *вид ... цвят, цвят между ... и ... цвят, светло/тъмно/бледо/наситено..... цвят*.

3. Синтагматично НЦ не трябва да се отнася само към определени референти (коса, очи и др.)

4. НЦ следва да бъде психологически значимо, стилистично и контекстово неутрално за носителите на езика, т.е. общоразбираемо, общоупотребимо, стабилно в отношението си към референтите (Берлин, Кей 1969: *www*). Следователно всяка архаична, диалектна или нова лексема не би могла по презумпция да означае основен цвят, което, от друга страна, превръща съвкупността от названия за основен цвят в относително устойчиво ядро на цветовата лексика. Принадлежността на конкретна лексема към това ядро с оглед на последния критерий се определя с помощта на анкетно-статистически метод. (При посочването ѝ от страна на носителите на езика като название за основен цвят.)

В предложения алгоритъм за определяне на НЦ авторите въвеждат и факултативен критерий за случаи от сивата зона. „Съмнителните форми следва да притежават същия потенциал за разпространение като на категорично установените названия за основен цвят“ (Берлин, Кей 1969: *www*). Като пример се посочват НЦ, образувани с наставка *-ish* (*redish, greenish*). Смятаме, че този словообразователен аспект в българския и чешкия език може да бъде използван в различен план. Съществуването и употребата на лексема с наставка *-и(н)кав⁶/-аву́*, образувана от НЦ, подкрепят принадлежността на непроизводната лексема към основната цветова лексика (т.е. до голяма степен към названията за основен цвят) при поне две изпълнени условия съгласно с четирите критерия. Например *кафяв* отговаря на критерии 2 и 3 и частично на 1 и 4. Възможността за образуване на прилагателно *кафеникав/hnědavú* оправдава включването на *кафяв/hnědý* към корпуса ни от названия за основен цвят.

Приемаме също, че от психолингвистична гледна точка тенденцията на НЦ към развиването на производни значения, включването в

⁵ В оригинала *mono-lexemic* (Берлин, Кей 1969: *www*).

⁶ Наставката внася семантично модифициране „с цвят, близък до...“.

състава на фразеологични и терминологични словосъчетания може да послужи като допълнителен критерий за принадлежност на конкретна единица към основната цветова лексика. Напр. *сиво вещество, сива мишка, виолетова белоочица, розово фламинго, розови очила*.

Прилагането на критерии 1 – 3 извежда категорично шест названия за основен цвят в българския език и шест в чешкия – *бял, черен, червен, жълт, зелен, син/bílý, černý, červený, žlutý, zelený, modrý*. НЦ, които отговарят частично на критериите, но сме включили в изследователския корпус, са *оранжев, кафяв, виолетов, розов, лилав, сив/oranžový, hnědý, fialový, růžový, šedý/šedivý*. Приемаме, че независимо от това дали носителят на езика определя цветовете, които лексемите назовават, като основни, самите лексикални единици са част от основната, т.е. активната, цветова лексика на съвременния български/чешки език.

В речниковото тълкуване на посочените лексеми описанието на цвета се съотнася с реален обект от действителността. В когнитивно-лингвистичен план този обект се определя като прототипен (предмет еталон) и носи богата етнолингвистична информация (Алмалех 2006: 84). Например *червен* – с цвят на кръв, вино, череша; *červený* – *tající barvu krve, květu vlčího máku*. Смятаме обаче, че от гледна точка на съвременния език в съпоставителен план интерес представляват не толкова наименованията на общите прототипи, колкото на различните, т.нар. *конкуренти за прототипи* (Алмалех 2008: www). Използването и фиксирането им в качеството на наименования на предмети еталони вероятно е по-късно и се дължи на специфичните географски, исторически и икономически условия на отделното общество.

Като основен източник за съставяне на изследователски корпус използваме различен вид речници – тълковни, правописни, етимологични и енциклопедични, както и възможностите на езиковите корпуси. Следва да се отбележи, че сред събрания първичен български материал присъстват и СПЩ, изписани полуслято, но чието тълкуване ясно посочва субординационното отношение и не се различава от слято изписаните. Например *жълто-кафяв* – *който е кафяв с жълт оттенък* (В. Радева 2012: 179) *X зеленокафяв* – *кафяв цвят, примесен със зелено* (Буров и кол. 1994: 228) *X синьочервен* – *червен със син оцвет* (Андрейчин и кол. 1973: 924). Общият брой лексикографски фиксирани единици и в двата езика не е голям (67 български лексеми : 74 чешки), но ако се прибавят и потенциалните комбинации (най-малкото между частите на регистрираните сложни прилагателни – напр. *кафявозелен, кафявожълт* и др.), количеството значително нараства.

Речниковото тълкуване на СППЦ в използваните източници не внася съществена яснота кой е водещият семантичен елемент – изразен чрез подчинената или чрез главната основа, въпреки че почти изцяло при подобни лексеми за „основен“, т.е. с него започва тълкуването, се определя вторият словообразователен компонент от сложната дума. Наличието обаче и на обратното наложи прилагането на анкетно-статистически метод, като за база бе използван моделът на чешката анкета (Лишкова, Перницова 2015: 174 – 175). За целта бе съставена и проведена на български език анкета в две части⁷. Едната изисква само тълкуване на лексеми, а другата е онагледена с изображения, чийто цвят следва да се посочи. Изображенията са подбрани от виртуалното пространство и са описани именно чрез проучваните СППЦ. Смятаме, че броят на респондентите към момента (92) позволява анализ на резултатите⁸ и извеждане на достатъчно достоверни тенденции.

В първата част на анкетата над 70% от респондентите смятат, че лексеми като *кафявочервен* и *червенокафяв* назовават различни цветове (нюанси), а названието на ОЦ е в първа позиция. При *синьозелен* и *зеленосин* процентът е още по-висок (98%), като интерес представляват и прототипите, с които се асоциират двете лексеми.

• синьозелен – *море, тюркоаз, очи* X зеленосин – *река, езеро, блато, вена, хлор, опашката на Ариел, нефрит, петрол, люспи на вид скорпион, опашката на пауна, планина в далечината* и др.

При *синьозелен* всички респонденти категорично посочват за основен синия цвят, като отчетливо се наблюдава тенденция към налагане на еднословно название, т.е. налице е трайна установеност между думата и цвета. Неслучайно *тюркоазен* вече се смята за нов ОЦ.

Втората част от анкетата има по-практически характер и доказва цялата условност на начина, по който човек възприема и говори за цветовете. Ако названието за син цвят запазва водещата си позиция в *синьозелен* (100%), то при *жълтозелен* 36% определят жълтото като ОЦ.

Ясно се оформят два основни механизма на тълкуване на изследваните единици. Единият е предимно сензорен, **визуално-иконичен**. При него, ако при цветовото възприемане на конкретен обект от реалността цветът, който преобладава, може да бъде открит достатъчно ясно и веднага назован, той се определя като основен за

⁷ Анкетата е достъпна на <https://docs.google.com/forms/d/10Y6WhgkLB4WCB_cvM1FfpozlkcuH8jouAAQK0tDjDws/edit> и <<https://docs.google.com/forms/d/1AI31esir1dcnba1tuPoZ3xTdtAqZ7jQJID6QDRLdl4g/edit>>

⁸ В проведената чешка анкета броят респонденти е значително по-малък (25) (Лишкова, Перницова 2015: 174).

денотата, а названието му се поставя в първа позиция на СППЦ. Смятаме, че този механизъм се задейства донякъде по аналогия със словообразователния модел *бяло-зелен* = *бял и зелен*. Според проведените анкети и в двата езика този механизъм е водещ.

Вторият е с по-граматичен характер и го определяме като **езиково-ментален**. Налице е директно пренасяне на словообразователния и семантичния модел от типа *светлозелен* = *зелен с по-светъл нюанс* → *синьозелен* = *зелен със син нюанс*.

При избора на един от двата механизма безспорно съществена роля играят редица фактори – интензивност/наситеност на цвета, степен на хомогенност, наличие/липса на ясни граници между двата цвята, узуалност/оказионалност на конкретната лексикална форма и пр. Вероятно при цялата индивидуалност и относителност на начина, по който виждаме цветовете, и начина, по който говорим за това, всяка подобна единица следва да се подлага на широка анкетна проверка и задълбочен анализ.

Определяме обаче като лексикографски компромис избрания модел на тълкуване в *Академичния речник на съвременния чешки език* на изследваните единици. Не става дума при това само за прагматичната страна на въпроса – носителите и в двата езика определят интуитивно *жълтозелен* и *зеленожълт/žlutozelený* и *zelenožlutý* като различни признаци. Неясен остава видът синонимия според авторките на Речника. Очевидно не е пълна, тъй като една чрез друга се тълкуват „различно структурирани комбинации от признаци“, т.е. различни значения (Апресян 1969: 12). Квазисинонимията (непълната) също е спорна, защото предполагаемата обща семантична част в тълкуването се реализира чрез названия на различни цветове: *жълт* със *зелен оттенък* • *зелен* с *жълт оттенък*.

В заключение можем да отбележим, че проблематиката на тези едва няколко десетки лексеми е сходна в съпоставителен план. Очевидно съвременните носители и на двата езика възприемат и тълкуват нееднозначно СППЦ, като в повечето случаи при това определят като основен цвета, чието название е в началото на лексемата. И ако в българската лингвистика в сравнение с чешката откриваме много и задълбочени изследвания на цветоата проблематика, то именно противоречието между речниковото тълкуване и реалната употреба с различно от това тълкуване значение продължава да остава встрани от научното внимание.

ЛИТЕРАТУРА

- Алмалех 2006:** Алмалех, М. Слово и цвят: психолингвистични и прагматични аспекти. [Almaleh, M. Slovo i tsvyat: psiholingvistichni i pragmaticхни аспекти.] // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Факултет по славянски филологии, т. 91, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, 79 – 178. <<https://www.academia.edu/744689>> (10.10.2022).
- Алмалех 2008:** Алмалех, М. Семиотика на цвета. [Almaleh, M. Semiotika na tsveta.] // *Електронно списание LiterNet*, 12.02.2008, № 2 (99). <https://litenet.bg/publish17/m_almaleh/semiotika> (20.05.2022).
- Апресян 1969:** Апресян, Ю. Толкование лексических значений как проблема теоретической семантики. [Apresyau, Yu. Tolkovanie leksicheskikh znachenij kak problema teoreticheskoy semantiki.] // *Известия АН СССР, Серия литератур и языка*, 1. Москва, 1969, 11 – 23.
- Берлин, Кей 1969:** Berlin, B., P. Kay. *Universality and Evolution of Basic Color Terms*. University of California, Berkeley. <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED019655.pdf>> (13.05.2022).
- Лишкова, Перницова 2015:** Lišková, M., H. Pernicová. Pojmenování barev a jejich odstínů v Akademickém slovníku současné češtiny. // *Časopis pro moderní filologii* 97, 2015, č. 2, 169 – 178.

СПРАВОЧНА ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин и кол. 1973:** Андрейчин, Л., и кол. *Български тълковен речник*. [Andreychin, L., i kol. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 1973.
- Буров и кол. 1994:** Буров, Ст., и кол. *Съвременен тълковен речник на българския език*. [Burov, St., i kol. Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik.] София: Елпис, 1994.
- Карлик, ред. 2016:** Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2016.
- Рейзек, ред. 2017:** Rejzek, J., Křivan, J., Lišková, M., Šemelík, M. *Akademický slovník současné češtiny* [online] (2017–2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. cit. 30.12.2022. <https://slovníkcestiny.cz/o_slovníku.php> (30.12.2022).

Мурдаров и кол. 2012: Мурдаров, Вл., и кол. *Официален правописен речник на българския език.* [Murdarov, Vl., i kol. Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.] София: Просвета, 2012.

Радева 2012: Радева, В. *Български тълковен речник.* [Radeva, V. Balgarski talkoven rechnik.] София: Изток – Запад, 2012.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЛЕКСИКОГРАФСКАТА ОБРАБОТКА НА ФРАЗЕОЛОГИЧНИЯ МАТЕРИАЛ В ДВУЕЗИЧЕН РЕЧНИК*

Михаела Кузмова

*Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките*

LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF PHRASEOLOGICAL MATERIAL IN BILINGUAL DICTIONARIES

Mihaela Kuzmova

*Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”,
Bulgarian Academy of Sciences*

The paper deals with lexicographic treatment of phraseological material (in the broad sense, i.e. including not only idioms but also other types of multi-word expressions) in bilingual dictionaries. The topics discussed include classification of phraseological material, microstructure positioning and marking of the multi-word expressions. The analysis covers traditional (printed) Bulgarian-Slavic dictionaries and represents the preparatory stage of the work on the compilation of the source (left) part of a medium-sized Bulgarian-Croatian dictionary.

Key words: phraseology, bilingual dictionary, Bulgarian language, Slavic languages

Под *фразеологичен материал* тук в работен порядък разбираме разнородното множество на устойчивите изрази, т.е. на съчетанията от две или повече думи, които в процеса на общуване функционират като готови смислови цялости с относително стабилен лексикално-граматичен строеж. Изхождайки от това широко разбиране за фразеологичния материал, в неговите рамки обособяваме: 1) устойчиви из-

* Статията е част от изпълнението на ННП „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ (2022 – 2025).

рази с номинативен характер – фразеологизми (*гърмян заек, правя от мухата слон, през куп за грош*), устойчиви словосъчетания (*нощна лампа, кисело мляко, бели кахъри, попова лъжичка; вземам решение, вдигам шум*)¹, съставни собствени имена (*Българска народна банка, Средиземно море*); 2) устойчиви изрази с комуникативен характер (пословици, поговорки, крилати фрази, етикетни и други речеви формули); 3) устойчиви изрази с граматичен или модален характер (предложни, съюзни и местоименни изрази, както и изрази от типа на *между другото, дете има една дума* и пр.). Както е добре известно и многократно отбелязвано, при диференцирането на устойчивите изрази и дефинирането на фразеологичните обекти, а също и при терминологичното им означаване в полето на фразеологията и лексикологията съществуват редица различия.² Тук в общи линии се придържаме към използваните у нас традиционни разграничения и означения на отделните видове устойчиви изрази³, а предложената тридялба има работен характер. Откроявайки базисните функционални различия между устойчивите изрази, тя има за цел да очертае разнородното множество, което те оформят, с оглед на интересуващия ни тук въпрос от областта на лексикографската практика, а именно – отразяването им в традиционните (печатните) общи двуезични българско-славянски речници⁴, публикувани след средата на миналия век.

Интересът ни тъкмо към българско-славянските речници е свързан, от една страна, с факта, че за разлика от преобладаващата българско-чуждоезична лексикографска продукция от споменатия период

¹ Устойчивите словосъчетания разглеждаме в обхвата, очертан от Кр. Чолакова в статията „Устойчиви словосъчетания и фразеологични единици“ (Чолакова 1980: 503 – 506).

² Трябва да отбележим също така, че проблематиката на устойчивите изрази и тяхното диференциране през последните години интензивно се разработва и в полето на компютърната лингвистика. На този фон не можем да не се съгласим с това, че осъществяването на универсална класификация на устойчивите изрази, подходяща за различни, както теоретични, така и приложни, цели едва ли е възможно. Повече по въпроса вж. например в Зайлер, Маркантонату 2018: v – vii.

³ Срв. напр. Зидарова 1998: 135 – 140; Калдиева-Захариева 2013: 32 – 52; Ничева 1987: 20 – 42; Чолакова 1980.

⁴ Под българско-славянски речници имаме предвид речниците, в които изходен език се явява българският, а целеви – друг славянски език. Подобна употреба вж. също в Трифонова 2011: 120. Освен посоченото изследване на българско-славянските и славянско-българските речници е посветена обзорната студия на М. Чоролеева и Цв. Георгиева (Чоролеева, Георгиева 2017), а руско-българските и българско-руските речници са разгледани в монографията на А. Липовска (Липовска 2009).

повечето от тях са изработени извън България, в руслото на различни лексикографски традиции. От друга страна, при отразяването на устойчивите изрази те, както ще покажем по-нататък, демонстрират разнообразие на лексикографските подходи и техники¹.

Лексикографската обработка на фразеологичния материал в общите двуезични речници е свързана с редица проблеми, по-съществените от които се отнасят до: а) източниците и критериите за подбор на устойчивите изрази; б) избора на опорна дума, т.е. на дума, в чиято речникова статия да се включи даден устойчив израз; в) разграничаването на отделните типове устойчиви изрази; г) разполагането и открояването им в рамките на речниковите статии; д) установяването на представителната им форма и отразяването на възможните варианти; е) установяването на еквивалентите в целевия език и др.² Тук ще съсредоточим вниманието си върху лексикографските подходи и техники, приложени по отношение на диференцирането, разполагането и открояването на фразеологичния материал в следните речници: *Наръчен българско-полски речник* (Славски 1987), *Съвременен българско-полски речник* (Сатола-Стасковяк, Косеска-Тошева 2014), *Българско-чешки речник* (Хора, ред. 1959), *Българско-руски речник* (Бернщейн 1953; Бернщейн 1986) и *Българско-словашки речник* (Кошкова, ред. 2004; Кошкова 2013; Кошкова 2019).³ Същевременно ще обърнем внимание и на това дали и в каква степен принципите на представяне на фразеологичния материал са изложени в указанията, адресирани към ползвателите на тези речници.

В *Наръчен българско-полски речник* (НБПР) устойчивите изрази присъстват като илюстративен материал. Те не са обособени в специални зони на речниковите статии, нито пък са разграничени по някакъв начин едни от други или от свободните изрази (словосъчетания или изречения). Така например илюстративният материал в речниковата

¹ Непосредственият повод да се насочим към въпроса за представянето на фразеологичния материал в двуезичните речници, е работата върху съставянето на словник за българско-хърватски речник със среден обем, в която участват членовете на Секцията за българска лексикология и лексикография към Института за български език на БАН и специалисти хърватисти от СУ „Св. Климент Охридски“.

² У нас на тези въпроси се отделя внимание в Кръстева 2007; Леонидова 1962; Филипова-Байрова 1959: 249 – 256.

³ С изключение на *Българско-словашки речник*, чийто последен четвърти том предстои да излезе от печат, и *Съвременен българско-полски речник*, от който е публикуван само първият том, става дума за еднотомни речници със среден обем (между 45 000 и 58 000 думи).

статия на съществителното **птица** включва два устойчиви изрази – сложно название и фразеологизъм, както и пример, показващ образната употреба на заглавната дума:

птиц|а, -и *f* ptak *m.*; **домашни ~и** ptactwo domowe, drób; **щò за ~ е тòй?** co to za ptaszek?; **метална ~а** stalowy ptak, samolot.¹

А в речниковата статия на относителното местоимение **който** примерите, илюстриращи свободната му употреба, са разположени между пословицата *Който не работи, не трябва да яде* и устойчивия местоименен израз *който и да е*:

кòйто, който, което *pron.* który (*względne*); **~ не работи, не трябва да ядè** kto nie pracuje, nie powinien jeść; **които се карат, тè се обичат** kto się lubi, ten się czubi; **жената, който видяхте, е негова майка** kobieta, którą widzieliście, jest jego matka; **~ (и) да е** ktokolwiek, ktokolwiek bądź; **което е пò-ва̀жно** co ważniejsze.

В НБПР илюстративният материал в речниковите статии на многозначните думи се привежда, след като се посочат преводните еквиваленти, които не се отделят с цифри, а с точка и запетая (;). При такъв подход липсва диференциация и по отношение на примерите, показващи употребата на думите в различните им (свободни или фразеологично свързани) значения, срв.:

лèк *adi.* lekki; łatwy; **~а хранà** lekkie (lekkostrawne) pożywienie; **~о забогатяване** łatwe wzbogacenie się; **~а колà** samochód osobowy; **~а артилерия** *woj.* lekka artyleria; **~а атлèтика** *sport.* lekka atletyka; **~а промишленост** przemysł lekki; **~а му пръст** niech mu ziemia lekka będzie; **~а рàбота!** przyjemny pracy!; **~а нòщ!** dobranoc!; **~а женà** kobieta lekkich obyczajów.

В случая след примерите, илюстриращи преносните значения на прилагателното *лек* (едното от които е фразеологично свързано – *лека храна*), са приведени сложни названия и термини, следвани от етикетни формули, а като последен пример е посочено устойчиво словосъчетание, в което прилагателното има фразеологично свързано значение с единична съчетаемост.

Въпреки че не е широко разпространен в съвременната лексикографска практика, подходът, използван при представянето на устойчивите изрази в НБПР², е приложен и в новия *Съвременен българско-полски речник* (СБПР), срв.:

¹ Тук използваме като примери речникови статии от основната част на НБПР, съдържаща се в първото му издание от 1963 г.

² Някои автори преценяват този подход като неправилен и остарял, срв.: „Голяма грешка е да се изредят значенията на една дума и след това в края на статията да

врат|à, -и *f drzwi pl; sport. bramka f*; **в̀ншна** ~à brama; **п̀тна** ~à brama, wrota; **пос̀очвам (по̀казвам) ня̀кому** ~àта pokazuje komuś drzwi, wypędzam kogoś;

бер|à, -еш *vi. (state, transitive) zrywać, zbierać (state, transitive); gromadzić; obierać (o ranie) (state, transitive) ~à г̀би* zbierać grzyby; ~à **цвєт|à** zbierać kwiaty; ~à **душ|à** oddawać ducha, konać, umierać; **пр̀стът ми** ~ è obiera mi się palec; **не ~и г̀рїжа** nie martw się.

За разлика от НБПР и СБПР в дясната част на *Българско-чешки речник* (БЧР) отделните значения на многозначните думи се отбелязват с цифри, а примерите, представляващи както свободни, така и устойчиви изрази, се привеждат към всяко от тях. Сложните названия, термините и съставните собствени имена се включват в илюстративния материал, без да се открояват по някакъв начин, като понякога се смесват със свободните изрази или с други типове устойчиви изрази, както например в речниковите статии на прилагателните *гъл̀бов* и *стар*, срв.:

г̀л̀бов holubí; ~ **цвят** šedomodrá barva; -во **ок̀** bot. jaterník trojlaločný, podléska (*Anemone hepatica*); -ва **оп̀шка** zool. dlouhozobka svízellová (*Macroglossa stellatarum*); -во **я̀ц̀** holubí vejce;

стар 1. starý; -по **б̀иле** bot. rulík zlomocný (*Atropa belladonna*); -ра **м̀йка** babička (z otcovy strany); **Ст̀ра** планина Stará Planina [...]; -по и **м̀ладо** staří i mladí; [...] **Ст̀рият завет** Starý zákon.

Също без обособяване или открояване се привеждат в повечето случаи устойчивите изрази с модален характер и етикетните формули, напр.:

друг [...] 1. jiný, druhý; на -ия ден příštího dne, následujícího dne; ~ **п̀т** po druhé, jindy; **без -го** hovor. určitě, jistě; **межд̀** -ото mezi jiným; на -го място jinde, jinať [...]

нощ [...] **безс̀нна** noć bezsenná ~; **лека** noć! dobrou noc! **к̀сно** през ноц̀та rozdě v noci

За разграничаване на образните устойчиви изрази с номинативен и комуникативен характер в БЧР са въведени бележките *rč. (rčeni), ро̀ек. (ро̀ekadlo, б̀лг. по̀говорка)* и *přísloví (б̀лг. по̀словица)*, напр.:

поп [...] **са̀мо** по̀па го нямаше rč. byl tam kdekdo [...] **ще плат̀** като ~ rč. zaplatí bez hlesnutí, ani nesekne; **ка̀к̀в̀то** по̀па, **та̀к̀в̀** и **та̀м̀яна** přísloví jaký pán, takový krám; **на̀уч̀** се ~ на **вар̀ен** боб, **св̀р̀ши** се боба

се даде илюстративният материал заедно с фразеологичните словосъчетания. Повечето от старите двуезични речници притежават този недостатък“ (Филипова-Байрова 1959: 260).

отучи се pòпа роřek. navykl pop na vařený bob, snědl se bob, odvykl pop [...].

Традиционният чешки термин *rčení* по принцип се използва по отношение на образните устойчиви изрази, съдържащи изменяем глагол, т.е. на изразите, които представляват глаголни фразеологизми. Употребата на бележката *rč.* в БЧР не е особено честа, а редица глаголни фразеологизми се включват без бележка или с бележки от друг тип, като *přen.* (*přenesený význam*, *přeneseně*, бълг. *преносно значение, преносно*), *hovor.* (*hovorový*, бълг. *разговорен*) или *iron* (*ironický*, бълг. *ироничен*), напр.:

кòсьм [...] вися на ~ *přen.* *viseti na vlásku* [...];

завѝрам¹ [...] навсякъде си -ра гагата п. носа *hovor.* *do všeho strká zobák* (п. *nos*) [...];

кòкòшка [...] мòкра ~ *iron.* *zmoklá slepice*; ляга си с -ките *chodí spát se slepicemi*; в тòя дом ~ пèе *přen.* *hovor.* *v tom domě vládne žena*.

В речниковите статии на някои глаголи и предлози се прилага бележка *ust. spoj* или пояснение *v ust. spoj* (*ustálené spojení* или *v ustáleném spojení*, бълг. *устойчиво съчетание* или *в устойчиво съчетание*), напр.:

взèмам [...] **8.** *v ust. spoj.* ~ думите си назад *odvolávatí svá slova*; вземам си бележка *brátí na vědomí*; ~ на заем *půjčovatí si*; ~ някого войник *odváděti někoho na vojnu*; ~ под внимание *věnovatí pozornost*; ~ мерки *činití nutná opatření*; *hovor.* ~ страна *na někoho straniti*, *přikláněti se na něčí stranu*; ~ под наем *najímati* [...];

под п̀редл. *pod* [...] **3.** *v ust. spoj.* давам ~ съд *požáněti před soud*; глèдам ~ окò *dívati se zamračeně*; държà ~ окò *míti na očích*; смèя се ~ мустàк *smátí se pod vousy* [...].

Както показват примерите, чрез тази бележка се въвеждат без разграничение фразеологизми (напр. *вземам думите си назад*, *вземам мерки*, *гледам под око* и др.) и устойчиви словосъчетания (*вземам войник*, *давам под съд*).

Устойчивите изрази с граматичен характер се представят в БЧР по няколко начина – предшествани от пояснение *ve spojení* или *ve spojení s* (бълг. *в съчетание* или *в съчетание с*), чрез шрифтово открояване или като илюстративни примери, срв.:

катò² *sp.* [...] **2.** *ve spojení:* ~ как *jak*; ~ да е *jako kdyby*; ~ че ли *jako by*; ~ че ли не знаеш *jako bys nevěděl*; щом ~ 1. *jakmile* 2. *jestliže*, *když*; след ~ *když*;

сьобрàзно п̀редл. **1.** *ve spoj. s předl.* с *souhlasně s něčím*, *ve shodě s něčím*, *s ohledem na něco*, *podle něčeho*; ~ със *zákon* *podle zákona* [...];

без *předl.* bez [...] умр̀а ~ вр̀еме zemřel předčasně; **без да** *sp.* напра̀вих го, ~ да ѝскам aniž udělal jsem to, aniž jsem chtěl;

осв̀ен *předl.* kromě, mimo, vedle toho; ~ т̀ебе mimo tebe, kromě tebe; ~ ак̀о ledaže, eventuálně; и ~ тов̀а a mimo to, a nad to.

Като цяло може да се каже, че в БЧР е налице частична диференциация на фразеологичния материал, а за открояването на отделни типове устойчиви изрази се използват различни лексикографски техники (бележки, шрифт), които обаче не са предварително уговорени и не се прилагат последователно.

В БЧР, както и в НБПР и СБПР, принципите, възприети при лексикографската обработка на устойчивите изрази, не са изложени във встъпителните инструкции, адресирани към ползвателите. В БЧР се отбелязва единствено, че изразите, представляващи rčení, роřekadla и rřísloví, „се превеждат с аналогични чешки изрази, а при липса на такива – описателно“ (Хора, ред. 1959: 7).

Във встъпителната част на изданието през 1953 г. *Българско-руски речник* от С. Б. Бернщейн (БРР53) представянето на фразеологичния материал се уговаря накратко по следния начин: „Посочените в речника словосъчетания и примери са разпределени към съответствените значения. Словосъчетанията, които не могат да бъдат отнесени към нито едно от дадените значения, а също и идиомите, се разполагат след всички значения, отделени със знак ◇“ (Бернщейн 1953: 14). В следващия *Българско-руски речник* от същия автор, публикуван през 1966 г. (БРР66)¹, формулировката е променена и там се посочва, че „Речниковата статия съдържа 1) Заглавна българска дума. [...] 5) Устойчиви фразеологични съчетания и идиоматични изрази, които привеждат след знака ромб (◇), и техните преводи“ (Бернщейн 1986: 7). Начинът на представяне на фразеологичния материал в двата речника с оглед на неговото диференциране и разположение в рамките на речниковите статии е сходен и съответства по-скоро на първата формулировка. Така устойчивите изрази с прозрачно (композиционално) значение – предимно сложни названия, термини и съставни собствени имена, се включват като илюстративни примери:

акадѐмия *ж.* 1. акадѐмия (*научное учреждение*) **Б̀ългарска** ~ **акадѐмия на нау̀ките** Болгарская акадѐмия нау̀к; 2. акадѐмия (*учебное заведение*); **во̀енна** ~ во̀енная акадѐмия [...];

¹ БРР53 съдържа 45 000 думи, в БРР66 броят им е увеличен на 58 000, като този речник има още две стереотипни издания – през 1975 и 1986 г.

вòд||ен [...] 3. водянòй, вòдний (*живуций или растуций в воде, на воде*) ~**ни живòтни** водяные живòтныe; ~**ни птїци** водоплàвающие птицы; ~**ен пàяк** водянòй паук; ~**на лїлия** водянàя лїлия [...].

В обособената след знака ромб зона от речниковата статия се разполагат идиоматични сложни названия и термини, фразеологизми, пословици и поговорки (съпътствани със съответните бележки – *посл.* и *погов.*), етикетни фрази, както и устойчиви изрази с граматичен характер, напр.:

кон [...] ◇ **рèчен** ~ гиппопотàм; **разигравам си ~я** своевольничать; **на харїзан кон зьбите не се глèдат погов.** дарёному коню в зубы не смòтрят; **трай ~ьо за зелèна тревà погов.** ≅ терпї, казàк, атамàном б̀удешь; ~ **с грївни спорт.** конь для мàхов;

бàн||я [...] ◇ **честїта ~!** с легким пàром!; **кървава бàня** кровавая бòйня [...];

въпреки предлог вопрекї; ~ **мòето мнèние** вопрекї моему мнèнию; ◇ ~ **че** хотя̀, несмотря̀ на;

когàто союз [...] ◇ ~ **и да е** когдà бы то нї было.

В тази зона се отразяват и изразите, в които заглавната дума реализира фразеологично свързано значение с единична съчетаемост или значение, което при лексикографската разработка не е обособено в семантичната ѝ структура, напр.:

брòнзов, ~а, ~о; ~и 1) брòнзовый; ~ **пàметник** брòнзовый пàмятник 2) брòнзовый (*цвет*) ~ **лицè** брòнзовое лицò ◇ ~ **век археол.** брòнзовый век;

чèрен, ~на, ~но; ~ни 1) чèрный (*цвет*) ~ **молїв** чèрный карандаш; 2) *перен.* чèрный ~**на неблагодàрност** чèрная неблагодàрность [...] ◇ ~**ен хляб** чèрный хлеб; ~**ен хайвèр** чèрная икра [...];

ябълка ж. 1) яблоня [...] 2) яблоко [...] 3) мн. ~**и анат.** скулы ◇ [...] **очна** ~ глазнòе яблоко [...];

берà [...] 1) собирàть (*цветы, ягоды, грибы и т.п.*); ~ **ягоди** собирàть землянику [...]; 2) *разг.* собирàть, набирàть (*войско*); 3) *диал.* вмещàть [...]; 4) *нарывàть, гнойтєся* **прьстът ми бере** у меня нарывàет пàлец ◇ [...] ~ **страх** боятєся; ~ **студ** мёрзнуть; ~ **срам** ч̀увствовать стыд, стыдїтєся [...].

Трябва да се отбележи обаче, че устойчивите словосъчетания се обособяват след знак ромб само в статиите на думите с фразеологично свързано значение. В случаите, когато се включват и в статиите на влизащите в състава им думи със свободно значение, те се поместват като обикновени примери, срв.:

век [...] 2. век, исторически период, епоха; **каменен** ~ каменен век; **бронзов** ~ бронзов век; **железен** ~ [...];

хляб (мн. ~ове) м. 1) хлеб (*печёный*) **домашен** ~ домашний хлеб [...]; **бял** ~ белый хлеб; **чёрен** ~ чёрный хлеб;

хайвёр м. икра; **хвърлям** ~ метать икру; **чёрен** ~ чёрная икра; **червён** ~ красная икра; ◇ **пращам за зелёен** ~ обманывать, надувать;

очен [...] глазной; ~ **ябълка** ~ глазное яблоко; ~ **клиника** глазная клиника [...] ◇ **очна ставка** очная ставка.

Обособяването на специална зона в речниковата статия, където се разполагат устойчивите словосъчетания с цялостно или частично преосмислен лексикален състав – фразеологизми, идиоматични сложни названия или термини, както и други изрази, в които съставлящите ги думи не реализират някое от представените в речниковата статия значения, е широко използван подход в съвременната българска двуезична лексикография. Насока за прилагането му се съдържа още в студията на М. Филипова-Байрова „Изработване на двуезични речници“, представляваща първият по-мощен металексикографски принос към проблематиката на двуезичната лексикография у нас, включително и във връзка с представянето на фразеологичния материал, срв. „Фразеологичните словосъчетания, особено идиоматичните изрази, ще трябва да се слагат на края на статията след знака □. По същия начин ще се постъпи и с пословиците и поговорките, ако съответните им части не са свързани със значението на думите или когато преводът е функционален“ (Филипова-Байрова 1959: 260). Малко по-конкретно този подход е очертан в предговора към *Българско-гръцки речник* от 1960 г., съставен под редакцията на проф. Владимир Георгиев и М. Филипова-Байрова: „Фразеологичните съчетания и идиоматичните изрази заедно с пословиците и поговорките, които са преведени функционално на гръцки, се дават в края на статията след знак □. Но когато съответните съчетания са свързани със значенията на думите, тогава те се поставени към съответното значение без знак“ (Георгиев, ред. 1960: ix – x).

В *Българско-словашки речник* (БСР) по отношение на диференцирането и разполагането на фразеологичния материал се прилага доста по-различен подход, който до голяма степен се основава на опита на словашката лексикографска школа¹. При този подход в отделни зони на речниковата статия се обособяват: а) терминологичните

¹ Вж. напр. (Секанинова 1993: 90 – 102; 147 – 148), където детайлно се разглеждат и илюстрират принципите на лексикографската обработка на фразеологичния материал за целите на двуезичните речници.

словосъчетания, устойчивите словосъчетания с фразеологизиран компонент¹, етикетните формули, в които съставлящите ги думи запазват значенията си, и съставните собствени имена, които се разполагат след знак ♦ при значение или след последното значение, но преди изразите, посочени в точки б) и в); б) устойчивите сравнения, които се разполагат след последното значение, предхождани от знак ♣; в) фразеологизмите, както и пословиците и поговорките, които се разполагат след знак ● в края на речниковата статия, като пословиците и поговорките, предхождани от бележка [parem.] (paremie, бълг. паремии), се привеждат след фразеологизмите, напр.:

водà [...] 1. *len jedn. (v rozl. význ.) voda*: **тòпла, студèна** ~ teplá, studená voda; **газìрана** ~ sódová voda, *hovor.* sódovka; **минерàлна** ~ minerálna voda, *hovor.* minerálka [...] 2. *len mn. voda, vody, vodstvo* [...] ♦ **бòрова** ~ *chem.* bórová voda; peroxid vodíka, hydrogén [...] *hovor.* ~ **течè от нèго** leje se z neho (pot) [...] ♣ **вървì ми катò по водà** ide ako po masle, ide ako na *al.* po šnúre *al.* šnúrke *komu* [...] ● **бìя** *al.* **бл̀скам се катò водà в** *al.* **о бряг** (*bezvýsledne al. nadarmo lopotiť*) robiť sifyfovskú prácu; *kniž. iron.* **б̀ря в чàша водà** búrka v pohári vody [...] **п̀скам (еднà) водà** (*močiť*) čúrať, ísť na malú (potrebu); [parem.] **кр̀втà водà не стàва** krv nie je voda [...].

Както се вижда от примера, сложните названия с прозрачно значение не се открояват, а се привеждат като илюстративен материал. По същия начин се процедира и при атрибутивните устойчиви словосъчетания, в състава на които прилагателното има фразеологично свързано значение с по-широка (не единична) съчетаемост, напр.:

мек [...] 3. *prep.* mäkký, mierny: ~ **кл̀мат** mierne podnebie; ~ **врèме** mierne počsie; ~ **зìма** mäkká *al.* mierna zima 4. (nie prísny) mierny: ~ **закòн** mierny zákon; ~ **наказàние** mierny trest [...].

Във встъпителната част на БСР разполагането и открояването на отделните типове устойчиви изрази в рамките на речниковата статия се разглеждат във връзка с обхвата на неговия словник и включването в него на термини и собствени имена (Кошкова, ред. 2004: 4 – 5), както и в раздела, посветен на лексикографската обработка на фразеологизмите (Кошкова, ред. 2004: 12 – 14). Без изричен коментар е оставено представянето на устойчивите изрази с граматична функция (които в повечето случаи се отразяват след знак ♦, т.е. както устойчивите

¹ Като устойчиви словосъчетания с фразеологизиран компонент се разглеждат изразите, в които една от думите реализира фразеологично свързано значение с единична съчетаемост, напр. *лека жена, габровска шега* и под. Вж. също Секанинова 1993: 100.

словосъчетания), а също и на глаголно-именните съчетания с фразеологично свързан глагол. В речниковите статии на глаголите, които реализират фразеологично свързани значения, тези значения се обособяват с пояснение *ako súčasť ustalených spojení* (бълг. *в състава на устойчиви съчетания*) и към тях се привеждат съответните устойчиви словосъчетания. В статиите на съществителните тези словосъчетания обикновено се дават като примери, без открояване, напр.:

подлòжа [...] **3.** *когò, каквò на каквò (ako súčasť ustalených spojení) podrobiť koho, čo čomu al. se prekladá podľa kontextu* : ~ **на гласуване** *dať hlasovať o niečom* [...] ~ **на критика** *podrobiť kritike* **4.** *когò, каквò на каквò (ako súčasť ustalených spojení) vystaviť, vydať napospas koho, čo čomu*: ~ **на изпитàние** *когò vystaviť skúškam koho*; ~ **на прìсмех** *когò vystaviť al. vyviesť na posmech koho, urobiť si posmech z koho* [...];

критика [...] **1.** *len jedn.kritika, kritizovanie* [...]: **подлàгам на** ~ *podrobovať kritike* [...];

изпитàние [...] **1.** *(životná) skúška*: ~ **на съдбата** *životné skúšky*; **подлàгам на ~ия някого** *podrobiť niekoho skúškam* [...].

Разполагането на фразеологичния материал в няколко обособени зони има едно важно практическо предимство, състоящо се в това, че при речниците с по-голям обем се избягва струпването на множество устойчиви изрази на едно място в статиите на думи с богата фразеология, което прави намирането им по-лесно за ползвателите.

Разгледаните тук в хронологична последователност българско-славянски речници, публикувани в рамките на сравнително дълъг период – между края на петдесетте години на миналия и първите десетилетия на настоящия век, отчетливо демонстрират тенденцията за диференцирано представяне на фразеологичния материал, както и за обособяването на определени типове или групи устойчиви изрази в рамките на речниковата статия чрез различни лексикографски техники.

В своя „Наръчник по практическа лексикография“ Б. С. Аткинс и М. Ръндъл отбелязват, че „няма правилно и грешно при представянето на различните типове устойчиви изрази, всеки речник може да има свой собствен подход“, но същевременно подчертават, че този подход следва да се прилага последователно и непротиворечиво (Аткинс, Ръндъл 2008: 490 – 491). Постигането на последователно и непротиворечиво представяне на фразеологичния материал предполага, внимателно обмисляне на оптималното му групиране с оглед на обема и предназначението на речника. За двуезичните речници със среден обем, ориентирани към по-широка аудитория, обособяването и угова-

рянето на много типове устойчиви изрази не се смята за необходимо и целесъобразно, тъй като ползвателите на този тип речници се интересуват преди всичко от значението (и съответно от еквивалентите) на тези изрази, а не толкова от техния лингвистичен статус¹. Наред с това от съществено значение е и формулирането на ясни и изчерпателни критерии за принадлежност към обособените групи. Между отделните типове устойчиви изрази не съществуват отчетливи граници, поради което – както показва и експерименталното изследване, представено в Гантар, Чибей, Бон 2019, – дори при изчерпателно формулирани критерии диференцирането на устойчивите изрази може да бъде проблематично, а това от своя страна изисква и разработването на процедури за разрешаване на спорните случаи.

ЛИТЕРАТУРА

- Аткинс, Ръндъл 2008:** Atkins, V. T. S., Rundell, M. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Бергенхолц, Гоус 2014:** Bergenholtz, H., Gouws, R. A lexicographical perspective on the classification of multiword combinations. // *International Journal of Lexicography*, 2014, № 1, 1 – 24.
- Бернщейн 1953:** Бернштейн, С. Б. *Болгарско-руският словарь*. [Bernshteyn, S. V. *Bolgarsko-russkij slovar'*.] Москва, ГИИНС, 1953.
- Бернщейн 1966:** Бернштейн, С. Б. *Болгарско-руският словарь*. [Bernshteyn, S. V. *Bolgarsko-russkij slovar'*.] Москва: Советская энциклопедия, 1966.
- Гантар, Чибей, Бон 2019:** Gantar, P., Čibej J., Bon, M. Slovene Multiword Units: Identification, Categorization, and Representation. // *Computational and Corpus-Based Phraseology*. Gloria Corpas Pastor, Ruslan Mitkov (Eds.). Cham: Springer, 2019, 99 – 112.
- Георгиев, ред. 1960:** Георгиев, В., Филипова-Байрова, М., Илков, К., Марицас, Д., Михайлов, А., Петкидис, Д. *Българско-гръцки речник*. [Georgiev, V., Filipova-Bayrova, M., Ilkov, K., Maritsas, D., Mihaylov, A., Petkidis, D. *Balgarsko-gratski rechnik*.] София: Издателство на БАН, 1960.
- Зайлер, Маркантионату 2018:** Sailer, M., Markantonatou, S. Multiword expressions: Insights from a multilingual perspective. // Sailer, M.,

¹ По този въпрос вж. също Бергенхолц, Гоус 2014.

- Markantonatou, S. (eds.). *Multiword expressions: Insights from a multilingual perspective*. Berlin: LSP, 2018, iii – xiii.
- Зидарова 1998:** Зидарова, В. *Очерк по българска лексикология*. [Zidarova, V. Ocherk po balgarska leksikologiya.] Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1998.
- Калдиева-Захаријева 2013:** Калдиева-Захаријева, С. *Българска фразеология*. [Kaldieva-Zaharieva, S. Balgarska frazeologiya.] София: АИ „Марин Дринов“, 2013.
- Кошкова, ред. 2004:** Košková, M., Dobříková, M., Ďulgerova, G., Nikolova, N. *Bulharsko-slovenský slovník I*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2004.
- Кошкова 2013:** Košková, M. *Bulharsko-slovenský slovník II*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013.
- Кошкова 2019:** Košková, M. *Bulharsko-slovenský slovník III*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV&VEDA, 2019.
- Кръстева 2007:** Кръстева, Ж. За устойчивите словосъчетания и представянето им в двуезичната лексикографска практика. [Krsteva, Zh. Za ustoychivite slovosachetaniya i predstavyaneto im v dvuezichnata leksikografaska praktika.] // *Лексикографията и лексикологията в съвременния свят*. В. Търново: ИК „Знак 94“, 2007, 241 – 250.
- Леонидова 1962:** Леонидова, М. Мястото на фразеологията в българско-руските речници. [Leonidova, M. Myastoto na frazeologiyata v balgarsko-ruskite rechnitsi.] // *Български език*, 1962, № 1 – 2, 32 – 46.
- Липовска 2009:** Липовска, А. *Русско-българска лексикография: традиции и тенденции развития*. [Lipovska, A. Russko-bolgarskaya leksikografiya: traditsii i tendentsii razvitiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009.
- Ничева 1987:** Ничева, К. *Българска фразеология*. [Nicheva, K. Balgarska frazeologiya.] София: Наука и изкуство, 1987.
- Сатола-Стасковяк, Косеска-Тошева 2014:** Satoła-Staškowiak, J., V. Koseska-Toszewa. *Współczesny słownik bułgarsko-polski. Zeszyt. I*. Warszawa: SOW Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2014.
- Секанинова 1993:** Sekaninová, E. *Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi*. Bratislava: Veda, 1993.
- Славски 1987:** Sławski, F. *Podręczny słownik bułgarsko-polski (z suplementem) I – II*. София: ДИ „Наука и изкуство“, 1987.
- Трифонова 2011:** Трифонова, Й. Славянско-българската двуезична лексикография с оглед на използването ѝ в е-речниците. [Trifonova, Y. Slavyansko-balgarskata dvuezichna leksikografiya s

ogled na izpolzvaneto i v e-rechnitsite.] // *Съвременни методи и подходи в лексикографската практика*. София: Авангард Прима, 2011, 116 – 141.

Филипова-Байрова 1959: Филипова-Байрова, М. Изработване на двуезични речници. [Filipova-Bayrova, M. Izrabotvane na dvuezichni rechnitsi.] // *Известия на Института за български език*, 1959, № IV, 223 – 262.

Хора, ред. 1959: Hora, K., Charous, J., Nikolaevová, V., Prošek, V. *Bulharsko-český slovník*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.

Чолакова 1980: Чолакова, Кр. Устойчиви словосъчетания и фразеологични единици. [Cholakova, Kr. Ustoychivi slovosachetaniya i frazeologichni edinitsi.] // *В чест на академик Владимир Георгиев. Езиковедски проучвания по случай 70 години от рождението му*. София: БАН, 1980, 503 – 512.

Чоролеева, Георгиева 2017: Чоролеева, М., Георгиева, Ц. Славянски сравнителни речници с участието на българския език. [Choroleeva, M., Georgieva, Ts. Slavyanski sravnitelni rechnitsi s uchastieto na balgarskiya ezik.] // *Лексикология и лексикография славянских языков к XVI международному съезду славистов*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2017, 120 – 150.

**ГРЕШКИ НА АРХЕТИПНО НИВО ПРИ АДАПТИРАНЕ
НА РУСКИ НАРОДНИ ПРИКАЗКИ С ГЕРОИ
ОТ НИСШАТА МИТОЛОГИЯ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ
ОТ САЙТА „ГУСИ-ЛЕБЕДИ“)**

Елица Миланова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**ARCHETYPAL MISTAKES IN ADAPTATIONS OF RUSSIAN
FOLK-TALES WITH LOWER MYTHOLOGY CHARACTERS
(BASED ON MATERIAL FROM THE “GUSI-LEBEDI”
WEBSITE)**

Elitsa Milanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper compares original texts of Russian folk tales with Slavic lower mythology characters recorded in the 19th century and their modern adaptations, published on the specialized “Gusi-lebedi” website. The research aims to find out some of the major fairy tale adaptation mistakes and to compare the traditional characteristics of the mythologeme in the Russian linguaculture and the twists of the characters in the adaptations.

Cases of conceptual substitution in which there is complete divergence between mythonym (the lexeme verbalizing the mythologeme) and mythologeme are analysed in order to reconstruct the original mythologeme.

Key words: mythonyms, folk-tales, lower mythology, archetypal mistakes

Като наследник на митологичното съзнание приказките продължават да изпълняват социални функции в съвременния свят, където играят ролята на несъзнателен транслатор на модели на поведение и културни кодове, формиращи *езиковата личност* (по Ю. Н. Караулов¹). По този начин те се превръщат, от една страна, в градивен еле-

¹ Теорията за езиковата личност е подробно разработена от Ю. Н. Караулов и представена в книгата му „Русский язык и языковая личност“ (Караулов 2010).

мент на човешката психика, а от друга – в инструмент за нейното изучаване и положително „манипулиране“. Терапевтичният им ефект е признат и от психологията, в рамките на която в края на ХХ в. – началото на ХХІ в. се развива специално направление – приказкотерапията. Приказкотерапията разглежда приказките като акумулатори на универсалния човешки опит, отразяващи базовите модели (патерни) на психиката.

Като се има предвид ролята на приказките във формирането на *езиковата личност* и в психологическите и поведенческите процеси, актуален е въпросът доколко и как адаптирането им влияе върху личността. С особена сила този въпрос се отнася до жанра на вълшебните приказки, които са основен наследник на *митологичното съзнание*. Генетичната свързаност между мита и вълшебните приказки се подчертава от Е. М. Мелетински, който определя последните като „възникнали непосредствено от мита²“ (Мелетински, ред. 1990: 639).

Р. Алиев описва процеса на преход от мита към приказката като своеобразна реакция на нуждата да бъде запазена митологичната памет. „За да съхрани създадения от предците му митологичен свят и митологични събития, [човекът] ги преразказвал на децата си, разширявайки ги с допълнения от своето време. А това означава начало на процеса на създаване на приказки. Следователно приказката се превръща във важно средство, създаващо връзка между епохите“ (Алиев 1992: 114).

Във фокуса на настоящото изследване попада адаптацията на руски народни вълшебни приказки, чиито герои са същества от *нисшата митология*. Придържайки се към мнението на В. Я. Проп, под *вълшебни приказки* ще разбираме „онзи приказен жанр, който започва с нанасяне на някаква вреда (похищение, изгнание и др.) или желание за притежание на нещо (царят изпраща сина си за жар-птица) и се развива през изпращането на героя от вкъщи, срещата с „дарителя“, който му дава вълшебно средство или „помощника“, с чиято помощ се намира търсеният предмет. По-нататък приказката представя единоборство с противник (най-важната му форма е змееборството), завръщане и бягство. Често тази композиция дава и усложнения. Героят вече се връща вкъщи, когато братята му го бутат в пропаст. След това той отново се подлага на изпитания и чрез трудни задачи се възцарява и жени или в своето царство, или в това на тъста си“ (Проп 2000: 5 – 6).

² Преводите тук и по-долу са наши (бел. – Е. М.).

С навлизането на християнската доктрина голяма част от славянските богове и герои, представители на *висшата митология*, са изместени и заличени от съзнанието на хората. Реални носители на митологично познание остават представителите на „нисшите слоеве“ – демони, духове, митични покровители на природата и домашното пространство, които поемат задачата да пренесат древните митологични сюжети в човешкото пространство. Изследването разглежда кои са най-честите неточности при адаптиране и как неподходящото трансвестиране на образа води до нарушаване на разпознаемостта и прекъсване на връзката с културните кодове.

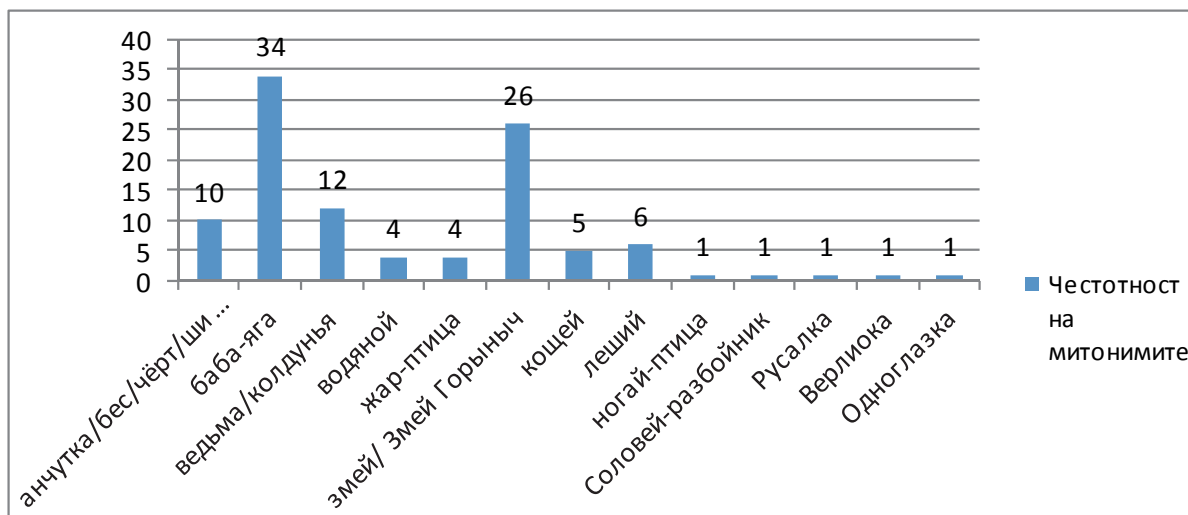
Приказният материал е ексцерпиран от специализирания сайт „Гуси-лебеди“³, в който авторите на проекта си поставят за цел да съберат и дигитализират оригинални книжни издания с руски народни приказки от XVIII – XIX в., както и да адаптират текстовете им на съвременен руски език.

При анализа на материала сравняваме оригиналните и адаптираните версии, за да проследим как авторите боравят с *митонимите*, чрез които са назовани героите митологични същества, и до какви изкривявания на *концепта митологема* води адаптацията.

За целите на изследването под *митологеми/концепти митологеми* ще разбираме концептите на митологичното съзнание като невербални единици на менталното пространство, а под *митоними* – лексикалните единици, чрез които се вербализират *митологемите*. В структурата на митологемата ще отделим също така *архетипите* като съставен елемент, древна основа, залегнала в ядрото ѝ. Според Г. Токарев *архетипите* „създават своеобразна рамка за продуциране или интерпретиране на концептите“ (Токарев 2013: 25).

Сайтът „Гуси-лебеди“ предлага 248 текста, категоризирани като „вълшебни приказки“ и „былины“ (билини). От тях 89 съдържат *митоними* от *нисшата митология*. Най-честотните *митоними* в приказките са *бес, чѐрт, леший, водяной, анчутка, шишко, ведьма, колдун, баба-яга, Кощей, Змей Горыныч, жар-птица*. Част от тях функционират като синоними и вербализират една и съща митологема, напр. *анчутка, бес, чѐрт* и *шишко*. Спорадично се появяват и *ногай-птица, русалка, чудо-юдо, Одноглазка, Верлиока, Соловей-разбойник, вилы, окаяша* и т.н. (вж. Фигура 1).

³ Специализиран сайт „Гуси-лебеди“, достъпен на адрес: <https://gusi-lebedi.org/>, дата на последен достъп: 14.01.2023 г.

Фигура 1. Честотност на употреба на руските митоними в приказния дискурс

При адаптирането на приказни текстове авторите използват два основни похвата:

1. **лингвистична замяна** на митоним, принадлежащ към пасивния речников фонд, с честотен митоним, вербализиращ същата митологема (напр. замяна на *окаяшка/шишишко* с *чёрт/анчутка*);
2. **концептуална замяна** на даден митоним с друг, вербализиращ различна от изходната митологема (напр. замяната на *анчутка* с *леший*).

Лингвистичната замяна не оказва влияние върху когнитивните процеси и възприятията, които се пораждат у читателя. Тя актуализира същите архетипи и културни кодове, изграждащи структурата на митологемата, но чрез друг вербален стимул. По тази причина няма да попадне във фокуса на нашето изследване.

Концептуалната замяна обаче създава противоречие в съзнанието на читателя. Асоциативните връзки, които вербалният стимул предизвиква, не отговарят на актуализираните признаци на митологемата в текста. Съзнателно или не, читателят усеща противоречието в моделите на поведение на митологичното същество в дадения текст в сравнение с други текстове, с които се е срещал по-рано. Подобна нелогичност нарушава две от основните функции на приказката – 1) да бъде генетичната памет на народа, облечена в думи, която въпреки вариативността в сюжета не променя вътрешната си форма; 2) да транслира архаични културни кодове.

Според В. В. Красних „културните кодове (коды культуры) се съотнасят с най-древните архетипни представи“ (Красних 2001: 5) и са „универсални по своята природа, свойствени на човека като *homo sapiens*“ (пак там). Културните кодове задават концептуалните връзки, по които е устроен светът. Нарушаването им води до нарушаване на инвариантните представи за света, присъщи на менталното пространство.

Концептуалната замяна върви в две основни посоки:

1. замяна на *митоним*, вербализиращ славянска *митологема*, с митоним, вербализиращ друга славянска *митологема*;
2. замяна на *митоним*, вербализиращ славянска *митологема*, с митоним, вербализиращ неславянска *митологема*.

Замяна на митоним, вербализиращ славянска митологема, с митоним, вербализиращ друга славянска митологема

В ексцерпирания материал бяха открити концептуални замени на образите на славянската *русалка*, на *водяной*, *леший*, *анчутка* и др. Поради ограничения обем тук ще се спрем подробно само на замени, свързани с митонима *леший*. Този избор е обоснован от високата им честотност. В повечето примери митонимът *леший* заменя митонимите, вербализиращи митологемата ‘зъл, пакостлив дух’ – *анчутка/шишко/окаяшка/чёрт* и сродните им.

Още в началото трябва да споменем, че в приказното пространство митологичните образи са интерпретирани от човека. Те претърпяват промени, чрез които народът ги доближава до бита си, придава им човешки черти и качества. Така злият дух от митологията *анчутка/чёрт* в приказното пространство се превръща по-скоро в пакостливо същество, което обаче притежава чувство за справедливост във висока степен. То помага на добрите и наказва лошите.

Приказният образ на *леший* пък е много по-пълнокръвен и уязвим, отколкото митологичния. В приказния дискурс *леший* и хората живеят в симбиоза, като взаимно си помагат, за да оцелеят. От митологичните представи *леший* запазва основната си функция – покровител на гората и дивите животни, характеристика, която *чёрт* не притежава.

Затова и замяната на *чёрт/анчутка* с *леший* при адаптация на приказките е неподходяща. Тя създава „дупки в сюжета“ и затруднява обработването на информацията от *когнитивния оператор*⁴. В ексцерпирания от нас материал бяха открити два ярки примера за несъответствие на адаптирания образ – „Лесник и леший“ (в оригинал

⁴ Терминът е зает от терминологичния апарат на Макрокомпонентния модел на значенията на В. Н. Телия (вж. Телия 1996).

„Мужик и чѐрт“) и „Семѐн и Степан“. В приказката „Семѐн и Степан“ по-големият брат се опитва да убие и ограби по-малкия, затова го води в гората. По-малкият обаче се измъква, подслушвайки разговора на група *лешие*, които през нощта се събират на седянка под едно дърво. Сюжетът е нереалистичен още в основата си. Нито в митологичното пространство, нито в приказното събирането на групи е характерно за образа на *леший*. Гората има един свой *леший* и той е въплъщение на самата гора. Той няма контакт със света на хората, следователно няма как да знае какво се случва в селото.

В приказката „Лесник и леший“ разминаването е още по-очевидно. В нея *леший* е нападнат от вълк. В митологичното съзнание *леший* е пастир на вълчето стадо (вж. Левкиевская 2000: 325), което напълно изключва възможността за сюжет с подобно единоборство.

И в двата примера единственият критерий, по който е направена замяната, е топосният. Щом митологичното същество е срещнато в гората, то трябва да е *леший*. Подобна замяна обаче обърква възприятията, стои нелогична в текста и създава усещане за „неправилност“ на приказката, защото посяга на елементи от ядрото на *митологемата*.

Замяна на митоним, вербализиращ славянска митологема, с митоним, вербализиращ неславянска митологема

Пример за такава замяна при адаптация е приказката „Роца фей“. Неславянският образ на *феите* заменя митонима *вилы*, присъстващ в оригиналния запис на приказката от 1898 г. Замяната предизвиква когнитивен смут още от началото. За съзнанието на читателя е непонятно как типично славянски герой се оказва в гора, населена от западноевропейски митологични същества. От съвременна гледна точка донякъде е оправдано търсенето на замяна на оригиналния *митоним* при адаптиране на приказката. Още в изходния текст митонимът *вилы* като южнославянски, но не типично руски вероятно е бил труден за възприемане от читателите. Съвременният автор, адаптирал текста, обаче избира да го замени с очевидно неславянски, при това твърде добре познат митоним. Образът на *феята* е достатъчно плътно смислово и емоционално натоварен за читателите. Те очакват определени физически и поведенчески характеристики от него. За да оправдае тези очаквания, авторът заменя цели сюжетни линии. В резултат първоначалната приказка, актуализираща архетипните ситуации инициация и преминаване към отвъдното, се превръща в сюжетно неиздържан разказ. Нарушени са основни културни кодове.

В оригиналната версия героят преживява класическите етапи на инициация и преминаване в отвъдното:

1. Тръгва на път (т.е. изпратен е на инициация).
2. Спасява от смърт антропоморфно митологично същество, попаднало в човешкия свят и неуспешно адаптирало се към него (т.е. извършва подвиг), и двамата продължават заедно към гората на *вилите* (алюзия на отвъдното).
3. Преминавайки в „чуждото“ пространство, героят ослепява (т.е. придобива физически белег на инициацията).
4. Спасен е от *вила* и се жени се за нея като награда, че е помогнал на брат ѝ с цената на физически страдания.
5. На финала остава в гората на *вилите* (алюзия на преминаване към смъртта).

В адаптираната версия героят попада в гората на *вилите*; ослепява; зрението му е върнато от съществото, което е спасил; връща се при близките си. Абсолютно заличен е образът на *вилите* като същества от отвъдното, връзката със смъртта. Липсват задължителните сюжетни елементи, свързани с жената като награда за възмъжаване и с преминаването в друг свят след инициация. На практика в адаптираната версия е представен сюжет, нарушаващ всички културни кодове – майката и бащата пращат героя на инициация, от която той се връща при родителите си без жена и без царство като материална придобивка.

Към концептуалната замяна можем да причислим и замяната на различни *митоними*, означаващи същества, свързани с подводния свят, с *митонима русалка*, актуализиращ неславянската *митологема* за ‘обитател на подводното царство, жена риба’ (дат. Havfrue, англ. Mermaid). За сравнение в славянската митологична картина на света архетип ‘подводен обитател’ се съдържа в образа на *морская дева*, а архетип ‘жена риба’ – в образа на *фараонките*, но останалите елементи от ядрото на двете митологеми не се препокриват едни с други, нито с архетипните основи от ядрото на западната *русалка*. Самият митоним *русалка* пък изначално назовава славянско митологично същество – ‘горски духове, души на мъртви девойки, най-вече удавници, и некръстените деца’.

Типичен пример за концептуална замяна е съвременната адаптация на приказката „Влас и дочь водяного“. В нея протагонистът се жени за дъщерята на *водяной*, която в адаптираната версия е назована *русалка* по аналогия с живеещата във водата героиня на Х. К. Андерсен. Сюжетът обаче актуализира елементи, типични за сюжетите с герой *морская дева* или дъщеря на *морской царь* – героят унищожава птичите пера, служещи за зооморфна облека на момичето. Наличие-

то на такава зооморфна обличка не е типично за образа нито на славянската *русалка*, нито за западноевропейската.

Изследваният материал дава основание за няколко **важни извода**.

- Като продукт на колективното творчество приказките представляват непрекъснато развиващ се „жив организъм“, който натрупва и предава културни елементи от различни епохи, приспособявайки се към актуалната ситуация. Тази особеност им осигурява дълговечност и разпознаваемост.
- Дълговечността е резултат от адаптирането към еволюцията на езиковата и социокултурната среда, а разпознаваемостта се основава на константните образи и ситуации, които изграждат скелета на дадена приказка.
- За да се съхрани балансът между разпознаваемост и актуалност и за да не се нарушат *културните кодове*, които приказката транслира, трябва да се подходи много внимателно към адаптирането ѝ.

Ако към приказното пространство приложим теорията на А. Ф. Лосев за структурата на мита, според която „Ядрото е основата на мита, съдържателната част, достигнала до нас. Рудиментът отразява миналото му – предшестващото развитие и онова, което е оставило отпечатък върху него; ферментът определя бъдещото развитие на мита и свидетелства за движещите го сили“ (Лосев 1996: 22 – 29), и приемем, че приказката също се състои от рудимент, ядро и фермент, можем да прокараме паралел между двата жанра и да открием пресечните им точки. Онази част, която е била фермент в изходния мит, се превърнала в рудимент на приказката и е дала изходна точка за формиране на приказното ядро.

- За да продължи да бъде разпознаваема приказката, при адаптация трябва да бъде съхранено ядрото.
- Ако при адаптация на приказката се използва само ферментът, новият продукт ще бъде ново ниво в развитието на приказния сюжет, нова авторска приказка по мотиви от вече съществуваща. Според нас този процес трябва да се разграничи от истинската адаптация терминологично, като се използва понятието *интерпретация*. А приказките да бъдат представяни като авторски, а не като фолклорни.

Истинската адаптация трябва напълно да запазва ядрото и да се основава по-скоро на лингвистични и минимални социокултурни намери.

ЛИТЕРАТУРА

- Алиев 1992:** Алиев, Р. *Мифологические мотивы и их следы в Азербайджанских сказках: мифические воззрения.* [Aliev, R. Mifologicheskie motivy i ih sledy v Azerbajdzhanskih skazkah: mificheskie vovzreniya.] Баку, 1992, 152 с.
- Караулов 2010:** Караулов, Ю. Н. *Русский язык и языковая личность.* Изд. 7-ое [Karaulov, Yu. N. Russkij yazyk i yazykovaya lichnost'. Izd. 7-oe.] М: Издательство ЛКИ, 2010, 264 с. ISBN 978-5-382-01071-7.
- Красних 2001:** Красных, В. В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору). [Krasnyh, V. V. Kody i etalony kul'tury (priglaszenie k razgovoru).] // *Язык, сознание, коммуникация: Сб. Статей, отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов,* М: МАКС Пресс, 2001. Вып. 19, 164 с. ISB 5-317-00302-4 с. 5 – 19. No 2(043) 2015 г. <http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_19_01krasnych.pdf> (14.01.2023).
- Левкиевская 2000:** Левкиевская, Е. Е. *Мифы русского народа.* [Levkievskaya, E. E. Mify russkogo naroda.] Москва: Астрель АСТ, 2000.
- Лосев 1996:** Лосев, А. Ф. *Мифология греков и римлян.* [Losev, A. F. Mifologiya grekov i rimlyan.] // сост. и ред. А. А. Тахо-Годи. Москва: Мысль, 1996, 975 с. ISBN: 5-244-00812-9.
- Мелетински, ред. 1990:** Мелетинский, Е. *Мифологический словарь* [Meletinskij, E. Mifologicheskij slovar'.] под ред. Е. Мелетинского. М: Советская энциклопедия, 1990. ISBN:5-85270-032-0.
- Пропп 2000:** Пропп, В. Я. *Исторические корни волшебной сказки. Научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова.* [Propp, V. Ya. Istoricheskie korni volshebnoj skazki. Nauchnaya redaktsiya, tekstologicheskij kommentarij I. V. Peshkova.] Москва: Лабиринт 2000, 336 с. ISBN 5-87604-008-8.
- Телия 1996:** Телия, В. Н. *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты.* [Teliya, V. N. Russkaya frazeologiya: Semanticheskij, pragmaticeskij i lingvokul'turologicheskij aspekty.] М., 1996.
- Токарев 2020:** Токарев, Г. В. К вопросу о многослойной семантике квазисимвола. [Tokarev, G. V. K voprosu o mnogoslojnoj semantike kvazisimvola.] // *Теория языка и межкультурная коммуникация.* 2020, №1 (36). Курск: КГУ, 2020, с. 269 – 274. eISSN: 2219-8660 <https://api-mag.kursksu.ru/media/pdf/27_%D0%A2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B2.pdf> (14.01.2023).

ПРОЗНИ ТЕКСТ У НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Дарка Хербез
Пловдивски универзитет „Пајсије Хиландарски“

PROSE IN TEACHING SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Darka Herbez
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of this study is to point out the possibility of applying prose in teaching Serbian as a foreign language at the Department of Slavic Studies at the University of Plovdiv. This paper discusses ways of connecting Serbian language and literature. The use of prose in teaching Serbian language is proved to be an interesting and useful teaching tool that improves the educational process and increases the motivation of students.

Key words: teaching Serbian as a foreign language, prose, literature

Увод

У оквиру овог рада разматрана је настава српског као страног језика на Катедри за славистику Пловдивског универзитета „Пајсије Хиландарски“ са посебним освртом на увођење прозног текста у наставни процес. У раду ћемо показати како се прозни текст може искористити као ефикасно дидактичко средство за усвајање српског као страног језика. Мјесто књижевног текста у настави језика мијењало се кроз историју, али у новије вријеме повезивање наставе књижевности и језика све више се препоручује. Одломци из књижевних текстова пружају нам могућност за добијање лексичке и граматичке компетенције, као и за усвајање културе народа чији се језик учи. Показало се да су књижевни текстови добар подстрек за студенте, који, осим усменог, развијају и писмено изражавање. Милија Николић истиче да одломци из умјетничких текстова могу

послужити за обрађивање свих битнијих наставних јединица из области језика и стила (Николић 1999: 658). Он наводи сљедеће најзначајније користи приликом свестране примјене методичких поступака у настави језика и књижевности:

- Функционално се повезују настава језика и књижевности.
- Откривају се експресивна својства и стилогеност.
- Ученици се емотивно и рационално, уз естетски доживљај, мотивишу за учење језика.
- Уочавају се и образлажу умјетнички поступци.
- Појачани су свјесна активност и саморадња.
- Брже се развија језички, литерарни и животни сензибилитет, што доприноси развијању говорне културе и писмености (Николић 1999: 660).

Добро изабран књижевни текст, који је прилагођен могућностима циљне групе, доприноси мотивацији студената и креативнијем наставном процесу. Светлана В. Велимирац истиче корист употребе књижевних текстова у настави српског као страног језика. „Са друге стране, зарад остваривања социокултуролошке компетенције ученика српског језика можемо да у наставу укључимо одломке и дела из књижевности на нашем језику, да их упознамо са нашим сликарством, историјом, фолклором. Такође, народне умотворине и брзалице не само да преносе дух и мисао нашег народа, већ омогућавају увежбавање појединих гласова у српском језику. Све то пружа низ могућности за креативно осмишљавање часа, а истовремено и за упознавање са културолошким одликама и разликама чији се језик учи. Продубљивањем разумевања друштва у коме ће ученик српског као страног језика да комуницира доприноси његовом настојању да што више о том друштву сазна, тако да мотивацију ученика подижемо на још виши степен“ (Крајишник, ур. 2016: 35).

Приликом одабира текстова важно је њихово прилагођавање језичком нивоу студената, те би текстове требало помно одабрати.

У првом дијелу овог рада указаћемо на неке од бројних могућности обраде прозних текстова у настави језика, а у другом дијелу ћемо се осврнути на прозне текстове који су већ заступљени у уџбеницима за учење српског као страног језика.

Прозни текстови у настави српског као страног језика

На почетку ћемо се осврнути на *Изокренуту причу* Бранка Ћопића. Прво је пожељно дати неколико уводних напомена о овом писцу, као и периоду у ком је стварао. Након што се студенти

упознају са основним информацијама, прелазимо на вјежбање граматике на примјеру датог текста. Наиме, ова прича написана је обрнутим редослиједом, те је задатак студената да напишу причу правилним редослиједом и пребаце ријечи у правилне падеже.

Тек је брдо изашло иза сунца, а кревет скочи из пространог чиче, навуче ноге на опанке, стави главу на капу и отвори кућу на вратима. – Гле, ноћас је земља добро поквасила кишу! – зачуђено прогунђа брк сучући чичу, па брзим двориштем пожуре низ кораке, истјера шталу из краве и рече: – Рогата ливадо, иди паси у зеленој крави, а ја ћу ноге под пут, па ћу поћи у дрва да донесем шуме. – Чича стави раме на сјекиру и намигну бабом на своје око. – Бако, скувај у јајету четири лонца, док се посао врати с чиче. Данас ће ручак слатко појести старца. Пут распали низ чичу дижући својом широком прашином облаке опанака. Од тога се уплашише нека кола, па у трку изврнуше коње, а узда испусти кочијаша и бубну ледином о леђа.

Догађај се уплаши од овог необичног чиче и опружи поље преко ногу јурећи брже него брдо преко зеца. Најзад, кад је бацио себе испред погледа, од зуба му зацвокота страх и глава му се диже на коси: из оближњег вука вирила је крволочна шума!

– Ау, сад је бостан обрао чичу! – Обузет лудим старцем, наши ти страх прескочи преко чакшира и подера трн, па брже од поља потрча преко засијане звијезде.

– Пред кућном бабом дочека га вјерни праг.

– Тако ми вука, ено очију у шуми! – викну гласина храпавим чичом. Кућа се препаде, ускочи у бабу и забрави кључ вратима, а сирото дрво попе се на чичу и горе се ухвати граном за руке очекујући двориште да дојури у вука.

Студентима на средњем нивоу можемо задати задатак да пронађу именице које спадају у *pluralia tantum*, као и да пронађу облике глаголског прилога садашњег у тексту. За више нивое можемо издвојити облике *скочи*, *навуче*, *отвори*, чиме се може објаснити аорист, а израз *обрати бостан* може послужити за упознавање са фраземама. – *Ау, сад је бостан обрао чичу!* Може се објаснити и израз *дигла ми се коса на глави* и упоредити са еквивалентима из њиховог матерњег језика. Такође, овај текст је изузетно погодан за провјеру лексике и проширивање вокабулара. Могу се објаснити мање познате ријечи, као и дати задатак да пронађу аугментатив именице *глас* у тексту и допишу деминутив.

Одломак из текста *Мостови* нобеловца Иве Андрића јако је погодан за упознавање са придјевима, као и за вјежбање компарације придјева.

Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Свачији и према сваком једнаки, корисни, подигнути увек смислено, на месту на ком се укрштава највећи број људских потреба, истрајнији су од других грађевина и не служе ничем што је тајно или зло. Велики каменити мостови, сведоци ишчезлих епоха кад се другојаче живело, мислило и градило, сиви или зарудели од ветра и кише, често окрзани на оштро резаним ћошковима, а у њиховим саставцима и неприметним пукотинама расте танка трава или се гнезде птице. Танки железни мостови, затегнути од једне обале до друге као жица, што дрхте и звуче од сваког воза који пројури; они као да још чекају свој последњи облик и своје савршенство, а лепота њихових линија откриће се потпуно очима наших унука.

Павле Илић предлаже да се ученицима скрене пажња на ријечи које стоје уз именице, те да се тако упознају са придјевима. Након објашњавања придјева слиједи провјера знања и утврђивање градива (Илић 1997: 487–488). Када је у питању понављање већ обрађеног градива, може се вјежбати компарација придјева. С обзиром на то да текст обилује облицима компаратива, студентима се може задати да допишу облике позитива и суперлатива. Наравно, на вишим нивоима може се разговарати о мотиву мостова у дјелу и симболици текста.

За наставу српског као страног језика могу нам послужити и бајке. Бајка је погодна за усвајање прошлих времена, као и упознавање са универзалним порукама. Ми смо користили бајку *Биберче*. Бајка није дуга, те је погодна за обраду перфекта и аориста. С обзиром на то да су се студенти већ упознали са перфектом, можемо их питати које друге глаголске облике запажају. Након тога, прелазимо на објашњавање аориста, као и на уочавање његове стилске вриједности. Такође, кроз обраду ове бајке можемо се подсјетити и глаголских прилога.

Била жена нероткиња, па молила Бога да јој да да роди, макар било дете као биберово зрно. Бог јој даде по жељи, те роди мушко дете као биберово зрно. Испочетка, у радости, није марила што је толишно дете родила, али после дође јој на жао гледајући другу децу, која су се с њезиним родила, где нарастоше на женидбу и удадбу, а њезино остало као биберово зрно. Онда окрену у плач и јаук сваки дан.

Ми смо у раду навели одломак из бајке, али за наставу користимо комплетну бајку.

Прозни текстови у уџбеницима српског као страног језика

У уџбенику *Супер српски* имамо одломак из романа *Кад су цветале тикве* Драгослава Михајловића. Овај одломак послужио нам је за рад са студентима на вишим нивоима. Наиме, у тексту се налази велики број жаргонских ријечи, као што су *кева*, *наждрекао* итд. Може се објаснити значење ових ријечи и дати задатак да се замијене изразима из стандардног језика. Могу се објаснити *изрази какво море, какви бакрачи, бити ударен* и др. За наставу српског језика као страног посебну пажњу требало би посветити лингвокултуролошком приступу. „Јер ако смо способни да декодирамо метафоричке шифре у страним језицима, онда бришемо међукултуралне разлике, јер је у фразеологији једног језика осликано искуство народа који говори тим језиком“ (Драгићевић 2012: 201). Примјена културолошке парадигме у настави српског као страног језика од изузетне је важности. У истом уџбенику имамо текстове о Светом Сави и Марку Краљевићу. Ови текстови служе за показивање идеала храбрости или идеала учитеља, скромног, пожртвованог човјека итд. Студенте је важно упознати са прецедентним именима као што су Марко Краљевић, Милош Обилић итд. „На вишим нивоима учења српског језика као страног странце треба упознавати са прецедентним текстовима јер они представљају добар пример везе између културе и језика. Говорници српског језика обично се упознају са њима још у раном детињству и на основу њих формирају сазнања и прототипе, обрасце у свету у којем живимо“ (Драгићевић 2012: 198). Осим тога, двије легенде о Светом Сави дате су у аористу, те нам могу послужити за објашњавање истог. Такође, вјежбе можемо проширити и другим легендама о овом светитељу, које можемо дати у измијешаним пасусима, а задатак студената био би да их споје правилно и конструишу читаву легенду.

Као што смо већ споменули, бајка може бити врло корисна у настави језика. У уџбенику *Супер српски* имамо српску варијанту *Пепељуге*, гдје студенти треба да попуне празнине понуђеним ријечима и изразима. Такође, може послужити за вјежбање прошлих времена, а на вишим нивоима може се задати задатак да се бајка осавремени или промијени крај. Могућности су заиста вишеструке и зависе само од иновативности и креативности предавача.

Закључак

Долазимо до закључка да је увођење прозног текста у наставу језика иновативно средство и доприноси мотивацији студената. Ако водимо рачуна приликом одабира текстова, прозни текст може послужити за богаћење рјечника, вјежбање граматике, те представља културни документ о народу чији се језик учи. Такође, овакви текстови пружају ужитак током читања и дају простора за даљу анализу. „Модерно изучавање граматике искључује давање знања путем предавања и диктирања. Језичке појаве се ученику не објашњавају, већ их сам уочава, схвата и образлаже. Уочава их не на тренутно „смишљеним“ и пречесто коришћеним моделима, већ у њиховој практичној функцији оствареној у тексту или живој говорној комуникацији. У оваквој настави у центру пажње је функција и значење језичких појава, а форме њиховог испољавања посматрају се као разноврсност њихових функционалних и значењских могућности“ (Илић 1997: 485). На основу свега изложеног, закључујемо да је увођење књижевног текста у наставу више него корисно и доприноси мотивацији студената, те иновативнијем наставном процесу.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгичевић 2012:** Драгичевић, Р. *Лексикологија и граматика у школи*. [Dragičević, R. Leksikologija i gramatika u školi.] Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду, 2012.
- Илић 1997:** Илић, П. *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*. [Ilić, P. Srpski jezik i književnost u nastavnoj teoriji i praksi.] Нови Сад: Прометеј, 1997.
- Крајишник, ур. 2016:** Велимирац, С. Улога наставника српског као страног језика. [Velimirac, S. Uloga nastavnika srpskog kao stranog jezika.] // *Српски као страни језик у теорији пракси III*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 2016, 27–37.
- Милићевић Добромиров, Н., Новковић, Б. 2011:** Милићевић Добромиров, Н., Новковић, Б. *Супер српски*. [Milićević Dobromirov N., Novković, B. Super srpski.] Нови Сад: Азбукум, 2011.
- Николић 1999:** Николић, М. *Методика наставе српског језика и књижевности*. [Nikolić, M. Metodika nastave srpskog jezika i književnosti.] Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

ТЕОРЕТИЧНА ЛИНГВИСТИКА
СЪПОСТАВИТЕЛНА
ЛИНГВИСТИКА
ЧУЖДООЕЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА

**ТЕМБЪРЪТ КАТО ПОНЯТИЕ В МУЗИКАТА
И ВЪВ ФОНЕТИКАТА И КАТО КОЛИЧЕСТВЕН
ПОКАЗАТЕЛ В ПРОСТЕТИЧНАТА
ДЕНТАЛНА МЕДИЦИНА**

Руси Николов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Маджед Хусеин

Дентален кабинет, бул. „Свобода“ 15, гр. Пловдив

**THE TIMBRE IN MUSIC AND PHONETICS AND AS A
METRIC IN DENTAL PROSTHETIC TREATMENT**

Rusi Nikolov

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Madzhed Husein

Dental office, Svoboda Blvd. 15, Plovdiv

The notion of timbre is often introduced figuratively as *the tone color of a sound*. This metaphor is justified insofar as timbre, *in music*, is not a definitional sound attribute, although an important one. As for the speech sounds, however, it is basically the timbre that ensures the sound-phoneme associations, hence the significant role of the models and tools for a reliable quantitative assessment of the speech sound quality and the speech sound alteration. This paper makes an argument for the practical use of the ‘center of gravity’ effect in vowel spectra when taken into account by the new tool used here to evaluate sound alteration in prosthetic treatment of edentulous patients.

Key words: Timbre, Acoustic-Perceptual Modeling, Denture Prosthesis

Тембърът е една от основните перцептивни характеристики на звука, обособена спрямо останалите – сила, височина и продължителност, наречени прозодични. Прозодичните характеристики се определят лесно както концептуално, така и количествено, защото са скаларни (с възможно количествено изражение чрез едно-единствено

число), каквито са и техните основни физични корелати, съответно интензитет, основна честота и времетраене. Концептуалната яснота и сетивната еднозначност (на съпоставително равнище – по-голяма или по-малка стойност) на прозодичните характеристики позволяват впрочем още в учебните програми за средното образование по физика да се разшири чисто физичната тематика, като се навлезе в областта на психоакустиката.

Прозодичните характеристики са ирелевантни на равнище фонематичен код, защото не влияят функционално на речевите звукове (включително в звуковата система на английския език, където се противопоставят кратки и дълги гласни; действително, една силно удължена гласна /i/ например ще остане разпознаваема, т.е. различна от кардиналната, екстремно предна и затворена /i/).

Очевидно е, че промените в силата и/или във височината на отделния речеви звук също не променят смислоразличителната му функция в думата. Остава тембърът. Затова е парадоксално, че тембърът във фонетиката, който е най-надеждната и обикновено единствената същностна характеристика на отделния речеви звук, се дефинира традиционно и продължава да се дефинира като негова окраска: „Тембърът представлява специфична окраска на звука“ (Михайлов 2018: 35). Безспорно е, както е казано в същия източник, че „всеки човек има свой собствен тембър“ (Михайлов 2018: 36), но единствено съществено за фонетиката като лингвистична дисциплина е, че *всеки речеви звук има свой собствен тембър*, и по-точно относително константни за езиковата общност тембрални характеристики, които определят мястото на звука във фонемната система на езика. Другите „окрасъчни“ тембрални характеристики на звука, специфични за всеки индивид, са също идентификационни – но не за звука, а за говорещия – и следователно са не по-маловажни, но за области като фоностилистиката, актьорското майсторство, криминалистиката и индустрията на устройства за гласова идентификация.

Не е целесъобразно също така да се асоциират понятията тембър и качество на речевия звук, като се противопоставят на „количеството“ на звука, защото без количествено измерение тембърът губи реалната си научна и приложна стойност.

Не може да се определи като строго научна и актуалната, широко разпространена дефиниция на тембъра, включително в най-авторитетни научни публикации, в частност в наскоро публикувания сборник, представляващ *„първи съвременен изчерпателен обзор на научните методи и изследвания на перцептивните и когнитивните*

аспекти на тембъра и на неговото акустично моделиране“¹ (Сиденбърг и др. 2019: хііі). За дефиниране на тембъра е приложен методът на изключването: „Тембърът е, грубо казано, всяко едно свойство на звука, различно от височината, дължината и силата, което позволява да оценим два звука като различни“² (Сиденбърг и др. 2019: хііі). Аналогична е дефиницията на Американския национален институт по стандартизация на акустичната терминология (ANSI, 1960)³, цитирана и дискутирана в същия труд: „Тембърът е този атрибут на слуховите усещания, който позволява да се възприемат два звука като различни при идентични експериментални условия и при идентични стойности на силата и височината на двата звука“⁴ (Сиденбърг и др. 2019: 4).

Всяка характеристика, в частност слухово-перцептивна, има диференциращ потенциал и следователно да се каже, че тембърът позволява да се разграничат два звука, е толкова неинформативно, колкото и твърдението, че разликите между две неща позволяват да различим нещата. Ниско информативно е и да се дефинира нещо, като се каже какво не е.

Нашата критика към подобни дефиниции не е нещо ново или оригинално (те са многобройни и в цитирания по-горе фундаментален труд със заглавие „Тембър: акустика, перцепция и познавателна стойност“), но е необходимо да се предложи алтернатива, която е наложителна в областта на фонетиката, заимстваща все още дефиницията от музикалната теория. Тембърът на речевите звукове наистина се проявява като „окраска“, защото не всички честотни компоненти на звука имат перцептивна тежест при разпознаването му в речта. Това обаче не е основание тембърът във фонетиката да се дефинира като „окраска на звука“, защото от двата аспекта на тембъра интерес за фонетиката представлява този, който е езиково релевантен.

¹ “the first comprehensive modern account of research topics and methods on the perception, cognition, and acoustic modeling of timbre”.

² “Roughly defined, timbre is thought of as any property other than pitch, duration, and loudness that allows two sounds to be distinguished.”

³ Американски национален институт по стандартизация ANSI, 1960 American Standard Acoustical Terminology. New York: American National Standards Institute, 1960.

⁴ “Timbre. That attribute of auditory sensation which enables a listener to judge that two nonidentical sounds, similarly presented and having the same loudness and pitch, are dissimilar.”

Парадоксът в „музикалната“ дефиниция произтича от факта, че тембърът е точно тази характеристика и единствената от всички характеристики на речевите звукове, която корелира с фонематичната стойност на звуковете. Това е отразено и в класификацията на звуковете, приета от Международната фонетична асоциация, където продължителността на звуковете – кратки, дълги и полудълги – е включена към супрасегментните, а не към сегментните звукови характеристики⁵. Следователно тембърът за лингвиста не е окраска на звука, а основна характеристика на основната (най-малката) градивна единица в системата на естествените езици. В известен смисъл тембърът за лингвиста е това, което е цифрата за математика.

Тембърът е окраска на звука в музиката, защото музикалният тон/нота се дефинира с неговата височина, а музикалният мотив се дефинира с относителните височина, продължителност и сила на последователните тонове. Един и същи музикален мотив, изпълнен на музикални инструменти с различни резонансни характеристики, остава разпознаваем независимо от различния за различните инструменти тембър на един и същ тон. И в устната реч, но извън фонетиката, когато се интересуваме от индивидуалните произносителни характеристики на говорещия, а не от езиково релевантните, константните характеристики на речевите звукове, тембърът може да се определи безспорно като окраска на звука.

Тембърът като представителен (за дадена езикова общност) акустико-перцептивен образ на фонемата има важни приложения не само в описанието на естествените езици, но и в чисто приложни области, като чуждоезиковото обучение и медицината. Затова е важно той да бъде строго дефиниран и оптимално моделиран – едновременно адекватно, икономично и с възможност за количествено съпоставяне.

Двойствената природа на тембъра – като „окраска“ и като идентификационна характеристика – предопределя главното предизвикателство при изучаването му в експерименталната фонетика – моделиране на тембъра на базата на езиково релевантните характеристики на спектъра, т.е. на характеристиките, които позволяват да се представи звукът с оптимално количество информация – минимална като количество и същевременно достатъчна за надеждното му идентифициране в речта.

⁵ <https://www.internationalphoneticassociation.org/IPAcharts/IPA_chart_orig/pdfs/IPA_Kiel_2020_full.pdf> (15.01.2023).

Тембърът на звука е, най-общо казано, перцептивният корелат на формата на неговата спектрална обвивка. Корелацията е сложна за моделиране, защото различните честотни компоненти на спектъра участват с различна перцептивна тежест във формирането на тембъра в зависимост от честотата, относителния интензитет на честотния компонент, но и в зависимост от рецептора (състояние на слуховия апарат, фонологични филтри и други субективни фактори).

Спектърът съдържа изчерпателна аналитична информация за звука в даден момент от времето. Спектралната информация е аналитична, защото е извлечена от първичния дигитален запис на звуковата вълна чрез математически анализ, който позволява да се определят елементарните съставни компоненти на звука – прости (синусоидални) звукове, всеки от които се характеризира със своята честота и амплитуда.

При умерен звуков интензитет (над прага на чуваемост и под прага на болката) тембърът зависи обективно от спектралната форма (образно казано, от обвивката на спектралната графика), т.е. от съотношенията на интензитета на честотните компоненти на звука.

От функционална гледна точка тембърът на звука може да съдържа три вида данни с различна степен на релевантност: 1) за източника на звука; 2) за звука като различителна единица в комуникационен код и 3) шум, т.е. компоненти без информационна стойност. Задачата за моделиране на тембъра на звука на функционално езиково равнище може да се опрости значително чрез прилагане на следния критерий за сравнителна оценка на адекватността на различните акустико-фонетични модели на речевите звукове:

При акустико-фонетично моделиране – с използване на два различни модела – на звуковете от един и същ корпус, съставен от записи на един и същ текст, прочетен от различни носители на езика, надеждна индикация за по-висока степен на релевантност на единия модел спрямо другия е получаването (при равни други условия) на по-малка вариативност на равнище различни говорители и едновременно с това на по-голяма вариативност на равнище различни фонемни.

Този критерий е приложим за всеки комуникационен код, а неговите основанията могат да се илюстрират например чрез простия пример с кода на Морз: декодирането е максимално надеждно, когато дългите сигнали са осезаемо по-дълги от късите и когато сигналите в съобщението от един и същ вид са еднакво дълги. Аналогично различните фонемни в речевото съобщение трябва да са реализирани с осезаемо различни звукове, а различните звукови реализации на една и съща

фонема да притежават константни характеристики независимо от артикулационните особености на говорещите. В процеса на еволюция на звуковите системи на естествените езици се наблюдава, разбира се, и обратна тенденция – на постепенна неутрализация до пълно изчезване на някои слабо продуктивни звукови опозиции в резултат на противодействието на закона за най-малкото усилие⁶ (Мартине, 1970, 176 – 177), от една страна, и от друга страна – на тенденцията за максимален контраст между звуковите единици. С оглед на това е неоправдано да се прави сравнителна оценка на един акустичен модел на гласните звукове чрез измерване на разстоянието например между предноезичната и задноезичната гласна /a/ във френския език ([a] – [ɑ]) с оглед на незначителната или дори несъществуваща функционална тежест на тази опозиция при съвременното състояние на системата на езика.

Въз основа на този критерий е усъвършенстван двуформантният модел на гласните чрез отчитане на перцептивната интеграция на близките (по психоакустичната скала на Барк) гласови форманти (Чистович & Люблинская, 1979: 185 – 195) и е разработен софтуер⁷, позволяващ практическото приложение на новия модел както в чуждоезиковото обучение, така и в медицинските изследвания, в частност – в протетичната дентална медицина.

Възстановяването на дъвкателната функция чрез поставяне на сменяеми цели протези на пациенти с изцяло обеззъбени челюсти оказва влияние и върху говорната функция на устната кухина. Значимостта на този въпрос е свързана със значимостта на говорната функция: качеството на живота на пациента се подобрява с нейното подобряване, но и с по-добрата информираност на пациента за закономерните временни затруднения и причините за тях. Протезата възстановява почти напълно и геометрията на устната кухина, а следователно и нейните резонансни свойства. Логично е да се предположи, че това ще доведе до нормализиране на говорната функция на устната кухина. Доказано е обаче, че почти всички произносителни параметри се влошават непосредствено след поставяне на протезата: средната стойност на основния тон се повишава, дебитът на речта намалява, наблюдават се и по-големи отклонения на тембъра на звуковете спрямо нормативните стойности в съпоставка с отклоненията преди пос-

⁶ « L'homme ne se dépense que dans la mesure où il peut ainsi atteindre aux buts qu'il s'est fixés. »

⁷ <<http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/>> (15.01.2023)

тавянето на протезата (Хусеин, 2021). Този парадокс може да се обясни с две причини.

Т.нар. компенсаторни механизми позволяват на пациента с липсващи зъби да усвои нови артикулационни навици, възстановяващи, макар и частично, качеството на говорните звукове. Непосредствено след поставянето на протезата той трябва да се реадаптира и постепенно да възстанови изгубените навици. (Изследванията във времето показваха, че произносителните параметри се възстановяват в нормативните стойности за период, не по-дълъг от 45 дни.) Вторият неблагоприятен фактор е новото проприоцептивно състояние, водещо до психологически дискомфорт и първоначален стрес, който предизвиква необичайно повишаване на височината на гласа, което от своя страна е допълнителен неблагоприятен фактор за качеството на гласните звукове.

Разликата в тембъра на две звукови реализации в цитирания по-горе труд е оценена количествено чрез математически алгоритъм за оценка на разликата между съответните спектрални форми в честотен диапазон, съдържащ честотните компоненти с доказана перцептивна тежест в езиково отношение. Този метод е обективен и универсален, защото е приложим както за гласните, така и за съгласните звукове. При гласните звукове обаче при наличието на нови методи и инструменти, позволяващи акустико-фонетично моделиране със значително по-точно отчитане на връзката *акустичен сигнал – когнитивен образ*, възникна необходимостта от допълнителна проверка на направените изводи. За тази цел е приложено подобреното двуформантно моделиране на гласните с отчитане на доказаната от Чистович и Люблинская перцептивна интеграция на достатъчно близките (по психоакустичната скала на Барк) форманти, като за гласните в българския език такива перцептивно „сливащи се“ форманти се оказват вторият и третият формант на предните гласни.

Измерванията са направени върху наличния експериментален корпус, описан в цитирания по-горе труд, като е приложена аналогична статистическа обработка. Изненадващо резултатите за гласните не се потвърдиха. С висока степен на сигурност на статистическия извод се установи, че качеството на гласните звукове при прилагане на чисто лингвистичния модел не се променя непосредствено след поставянето на протезата. За илюстрация и възможност за частично възпроизвеждане на измерванията може да се използват достъпните онлайн⁸ два

⁸ <<http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/wavs>> (15.01.2023)

звукозаписа на изречение, произнесено от пациент преди и след поставяне на протезата. Колкото до субективния слухов анализ, не е трудно да се установи, че в тембъра има все пак чувствителна разлика.

Тези привидно противоречиви резултати говорят всъщност в полза и на двата метода. При лингвистичното моделиране се отчитат единствено езиково релевантните характеристики на гласните, което обяснява факта, че получаваме идентични гласни (каквито са те действително на фонологично равнище, въпреки че звучат различно), показва, че са извлечени успешно езиково релевантните спектрални компоненти за тяхното моделиране. От друга страна, при интегралното приложение на спектралната форма в съпоставката между гласните се отчитат и двата аспекта на спектъра – както смислоразличителния, така и този, който позволява да говорим за тембъра като за окраска на звука.

ЛИТЕРАТУРА

- Мартине 1970:** Martinet, A. *Eléments de linguistique générale*. Paris: Armond Colin, 1970.
- Михайлов 2018:** Михайлов, М. *Фонетика на съвременния български книжовен език*. [Mihaylov, M. *Fonetika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] Смолян: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филиал – Смолян, 2018.
- Сиденбърг и др. 2019:** Siedenburger, K., Saitis, C., McAdams, S., Popper, A. N., Fay, R.R. *Timbre: Acoustics, Perception, and Cognition*, ASA Press (Acoustical Society of America) and Springer, 2019.
- Хусеин, 2021:** Хусеин, М. *Фонетика и цели протези. Съвременни методи на изследване*. [Hussein, M. *Fonetika i tseli protezi. Savremenni metodi na izsledvane*.] Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2021.
- Чистович & Люблинская, 1979:** Ludmilla A. Chistovich, Valentina V. Lublinskaya, The ‘center of gravity’ effect in vowel spectra and critical distance between the formants: Psychoacoustical study of the perception of vowel-like stimuli. // *Hearing Research* Volume 1, Issue 3, August 1979, 85 – 195.

ТЕРМИНОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО НА БОТАНИЧЕСКИ НАИМЕНОВАНИЯ В АНГЛИЙСКИ И БЪЛГАРСКИ СПЕЦИАЛИЗИРАНИ ТЕКСТОВЕ

Биляна Овчарова
Лесотехнически университет – София

THE SPECIFICS OF TERMINOLOGY OF BOTANICAL NAMES IN ENGLISH AND BULGARIAN SCIENTIFIC TEXTS

Bilyana Ovcharova
University of Forestry, Sofia

The International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants and the International Code of Nomenclature for Cultivated Plants set out the punctuation rules for Latin names: capitalization, use of italic type or single quotation marks. In English texts such rules are consistently followed; Bulgarian texts in scientific fields related to plant use like landscape architecture and forestry do not show consistency, and grammar rules for Latin names have not been identified. Also problematic is the translation of English common plant names when such names do not exist in Bulgarian. Literal translation is not an option; transliteration or substitution with a Latin name can be used instead.

Key words: plants, Latin names, common names, English, Bulgarian

Въпросите, които разглеждам в този доклад, възникнаха по време на упражненията за превод на специализирани текстове със студентите от специалностите „Ландшафтна архитектура“ и „Горско стопанство“ в Лесотехническия университет и трудностите, с които съвместно се сблъскахме. Най-вече проблемите са свързани с невъзможността за позоваване на правописни правила при изписването на ботанически названия. Смятам, че формулирането на подобни правила ще е от полза на цялата научна общност, на всички работещи и интересувачи се от правописа в българските текстове на растителните

латински наименования и от превода от английски на български език на общоприетите (народни) наименования на растителните видове.

1. Правила за изписване на научните наименования, използвани от международната научна общност и в англоезичната научна литература

Научните латински наименования на растителните видове следват утвърдените принципи и правила, изложени:

- в „Международния кодекс за номенклатура на водорасли, гъби и растения“ (*International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants*¹), с предишно наименование „Международен кодекс за ботаническа номенклатура“ (*International Code of Botanical Nomenclature*), чието първо издание е през 1905 г. и понастоящем се обновява на всеки шест години, като последното издание е от 2017 г.,
- и в „Международния кодекс за номенклатура на култивираните растения“ (*International Code of Nomenclature for Cultivated Plants*), който се обособява като самостоятелно издание от „Международния кодекс за ботаническа номенклатура“ през 1953 г. поради необходимостта да се прецизират наименованията на култивираните растения като сортове, химери (организми с генетично разнородни клетки) и др. Последното му издание е от 2016 г.

В англоезичната литература има разписани правописни правила (напр. Брикел, ред. 2012: 10, Спенсър и кол. 2007: 89 – 100) за изписването на научните наименования на растителните видове, които накратко са илюстрирани в Таблица 1.

От Таблица 1 се вижда, че таксономичните категории от царство до семейство се изписват с главни букви и обикновен шрифт. Таксономичните категории род и вид са с главна буква и в курсив; втората дума при вида е с малка буква. Наименованията за подвида, вариетета и формата се изписват в курсив, като в името се обозначава и със съкращение всяка от тези категории с обикновен шрифт. Сортът се изписва в единични кавички, с главна буква и в обикновен шрифт.

¹ Забележете малките букви на думите *algae*, *fungi* и *plants*, които са в разрез с правилата за изписване на заглавия в английския език, но имат значение в конкретното научно заглавие: главната буква би означавала таксономична категория, докато малките букви в случая означават съответните традиционно обозначаващи организми с тези наименования.

В научните ботанически текстове на английски език, като учебници, енциклопедии и справочници, които бяха проучени за целите на този доклад, изписването на научните наименования следва изложените правила.

Таблица 1. Правила за изписване на научните наименования

Таксономична категория (на бълг. и англ. език)	Научно наименование	Общоприето/научно наименование (на бълг. език)
Царство (kingdom)	Plantae	царство Растения
Отдел (phylum/ division)	Magnoliophyta ²	отдел Покритосеменни (Цветни)
Клас (class)	Magnoliopsida	клас Двуседелни
Разред (order)	Betulales	разред Брезоцветни
Семейство (family)	Betulaceae	семейство Брезови
Род (genus)	<i>Alnus</i>	род Елша
Вид (species)	<i>Alnus incana</i> ³	бяла (сива) елша
Подвид (subspecies)	<i>Alnus incana</i> subsp. <i>rugosa</i>	<i>Alnus incana</i> подв. <i>rugosa</i>
Вариетет	<i>Alnus incana</i> var. <i>laciniata</i>	<i>Alnus incana</i> вар. <i>laciniata</i>
Форма	<i>Alnus incana</i> f. <i>laceratifolia</i>	<i>Alnus incana</i> ф. <i>Laceratifolia</i>
Сорт	<i>Alnus incana</i> 'Aurea'	бяла елша 'Ауреа' или <i>Alnus incana</i> 'Ауреа'

² В удебелен шрифт са дадени окончанията за дадената таксономична категория според Международния кодекс за номенклатура на водорасли, гъби и растения.

³ За прегледност дадените научни видови наименования не включват името на ботаника, който първи описва вида, както е според изискванията, тъй като това конкретно съкращение и съставянето на самите латински наименования не са обект на този доклад. Например бялата елша има пълно наименование *Alnus incana* (L.) Moench, защото Карл Линей първо класифицира вида, но по-късно Конрад Мьонх редактира тази класификация.

За българския език не установих разписани правописни правила за научните наименования на растителните видове освен кратка бележка в учебник по ботаника, че латинските названия на таксоните от отдел до род се пишат с главна буква, а втората част при наименованията на видовете – с малка буква. Макар и да не се споменава правило за изписването на латинските родови и видови наименования в курсив в този учебник, всички такива са изписани така. В по-голямата част от проучените научни доклади на български език, съдържащи научни ботанически наименования, видовете и родовите наименования също са в курсив. Това е обяснимо с преноса от страна на българските учени на правописните правила за изписване на латинските наименования, които виждат в чуждестранните научни публикации.

В английския език използването на курсив не е просто за прегледност, а необходимост за зрително отделяне на латинското наименование от останалия текст, който също е на латиница. В българския език използването на шрифт в курсив не изглежда така наложително, защото латинските наименования се открояват на фона на текста на кирилица. Важно е да се отбележи обаче, че препоръката в „Международния кодекс за номенклатура на водорасли, гъби и растения“ е всички таксономични категории да се изписват в курсив, а не само родовите и видовите наименования (Тайнс и кол. 2020: 2⁴). Авторите изразяват и мнението за налагане на единно изписване на научните ботанически наименования в научните издания и цитират редица списания, както и книги в областта на микологията, които са възприели изписването в курсив на всички таксони (което най-вероятно е поради спецификата в тази научна област).

Относно наименованията в третата колона в Таблица 1, които се отнасят до изписването на български език, смятам, че е необходимо да се стандартизират съкращенията на *подвид*, *вариетет* и *форма*. В момента се наблюдава използване на английските съкращения (напр. *Cucurbita pepo* var. *giromontia*).

Важно е и да се формулира правило за правопис на сортовете с единични горни кавички. В момента най-често изписването е без кавички (красавици Гергана) или с двойни долни начални и горни крайни кавички с думата *сорт* пред наименованието (напр. готварска тиквичка сорт „Изобилна“).

⁴ Според авторите на публикация това се налага поради същото разграничение, описано в бележка 1, т.е. *algae* (водорасли) без курсив и с малка буква означава традиционно възприеманите организми от този вид, докато *Algae* с главна буква и в курсив означава таксономична категория.

Препоръката в „Международния кодекс за номенклатура на култивираните растения“ е всички категории, отнасящи се до тези растения, да се изписват с обикновен шрифт, а не в курсив, за да се избегне объркване с изписването в курсив на таксоните, регулирани от „Международния кодекс за номенклатура на водорасли, гъби и растения“ (напр. правилното изписване е *Nerine undulata* Crispa Group, а не *Nerine undulata Crispa Group*).

По отношение на култивираните растения е важно да се отбележи, че сортовете не се превеждат, а се транслитерират, както в Таблица 1 в последния ред *Alnus incana* ‘Aurea’ на български език е бяла елша ‘Ауреа’ *Alnus incana* ‘Aurea’, т.е. независимо дали се използва научно или общоприето наименование, сортовото название следва да се транслитерира. Примери с транслитериране на латиница на сортове с руски наименования са дадени в „Международния кодекс за номенклатура на култивираните растения“ (Брикел, ред. 2016: 53).

Освен това трябва да се има предвид, че учените не ползват само източници на латинската азбука. Как един учен, ползващ примерно китайски език, следва да постъпи със сорт, написан с йероглифи, ако публикува на български език? Да го напише на латиница? Въпросът е реторичен особено в контекста на текущата дискусия в научните среди за важността и стойността, която имат публикациите на български език.

Още една важна бележка по отношение на транслитерирането е, че намирам за недопустимо в справочници, речници, енциклопедии или учебници да се транслитерират родови латински наименования, когато на български език липсват такива. В разгледания по-долу случай „Хойхера“ ще бъде даден пример за подобно некоректно и излишно транслитериране.

След като бяха изложени съществуващите (или липсващите) правила за изписване на латинските ботанически наименования в английските и българските научни текстове, следва да се обърне внимание на превода на общоприетите (народни) наименования в двата езика.

2. Превод на общоприетите ботанически наименования от английски на български език

Проблемът с превода на общоприетите ботанически наименования от английски на български език и обратно е главно при общоприети английски наименования, за които няма общоприети български наименования, тъй като, ако конкретният вид не се среща естествено в България, обикновено за него няма народно българско наименова-

ние или такова не се е наложило във времето. Случаите могат да се групират в следните категории:

- i. Растителни видове, за които има български общоприети наименования:** Scots pine (*Pinus sylvestris*) – бял бор (не е шотландски бор, какъвто грешен превод съм чувала във филм);
- ii. Растителни видове, за които има наложили се български общоприети наименования:** Douglas fir (*Pseudotsuga menziesii*) – дугласка (видът не се среща естествено в България, но е внесен и признат за важен вид за дърводобив в горското стопанство, като съответно има и утвърдено общоприето наименование);
- iii. Растителни видове, за които няма наложили се български общоприети наименования.**

Третата група е най-голямата и най-проблемната група. Докато при горните две групи е въпрос на използването на добър речник (напр. Китанов 1994 или Павлов 2008), за да бъде точен преводът, то за третата група трябва да се има предвид основополагащият принцип за динамична еквивалентност на превода (Найда 1964: 129), за да не се стига до комични ситуации. Според този принцип у реципиента на превода трябва да бъде предизвикана същата реакция както у реципиента на оригиналния текст.

Основният принцип при превод на растителни видове, за които няма наложили се български общоприети наименования, следва да бъде типът на изданието, в което се споменава даденият вид, т.е. кой е реципиентът, коя е целевата аудитория. Няма как преводът да е един и същ в ботанически справочник, номенклатура на борови фиданки в разсадник или учебник по предмета „Човекът и природата“ за 3-ти клас. Ако например става дума за най-старото дърво на света *bristlecone pine* (*Pinus longaeva*), определението *bristlecone* означава *шипчеста шишарка* или буквалният превод е *шипчестошипшарков бор*, то въпросът е може ли преводачът да напише този превод и в трите типа издания? В изложението по-долу ще се опитам да дам отговор на този въпрос.

Преди да бъдат изложени някои бележки по отношение на превода на общоприети английски названия на растителни видове, за които няма общоприети български еквиваленти, нека да се върнем отново на транслитерацията, разглеждана като вид преводна стратегия, която бе спомената по-горе.

- **Случаят „Хойхера“**

Род *Heuchera* е род с декоративни тревисти растения от сем. Каменоловкови (*Saxifragaceae*), които естествено се срещат в Северна

Америка. Родът е кръстен на ботаника Йохан Хайнрих фон Хойхер (Johann Heinrich von Heucher) и както се вижда, следва немския правопис на фамилията му име. При превод на следното изречение с група студенти: *A bit of deep purple foliage, in the form of 'Stormy Seas' heuchera, also appears on both sides*, една студентка по случайност носеше в себе си справочник с декоративни видове⁵, в който името на рода беше транслитерирано „Хеукера“. Имената на другите родове също бяха транслитерирани, което смятам, че е недопустимо в подобно издание (освен че при „Хойхера“ не се отчита и етимологията на името). Транслитерацията на родови (и/или видови) имена в издания като речници, справочници, енциклопедии и учебници, при които целта е ботаническа класификация на растителни видове, е напълно излишна. Енциклопедиите използват родовите наименования за класификация (като напр. при Брикел, ред. 2007).

Родова транслитерация може да бъде оправдана единствено в публикации, при които латинските наименования биха затруднили възприемането. Убедена съм обаче, че преводачът трябва да добави бележка под линия с изписването на латински език на съответното транслитерирано наименование, ако иска читателят лесно да се ориентира в съдържанието. Така преводът на въпросното изречение може да е:

[1] *A bit of deep purple foliage, in the form of 'Stormy Seas' heuchera, also appears on both sides.* (Малко тъмнолилави листа на хойхера ‘Сторми Сийс’* също се виждат от двете страни.)

* Бел. пр. – *Heuchera 'Stormy Seas'*.

Понякога самите автори добавят латинското наименование и тогава бележката под линия може да е излишна, като в примера, който е няколко изречения по-напред в същата книга:

[2] *On the cool side, for example, there is 'Sweet Dreams' coreopsis (Coreopsis rosea).* (От хладната страна имаше кореопсис ‘Суийт Дриймс’ (*Coreopsis rosea*).)

Транслитерацията на родовите наименования в горните примери е допустима поради самата научна област, от която е източникът на публикацията и целта на самата публикация, а именно какъв е ефектът на определени растителни видове в градината.

⁵ За съжаление, не записах кое е изданието, но беше чуждестранно издание, преведено на български език. В интернет могат да се видят много страници с грешно изписване на този род, което поставя въпроса за легитимността на подобни сайтове (напр. <https://www.mmtrbg.com/heuchera-purpuren-palat-zimoustoichiva-zaslance-i-syanka-heuchera-micrantha-palace-purple>).

В сферата на ландшафтната архитектура се борави с голям брой растителни декоративни видове с различни сортове, които нямат български общоприети еквиваленти и единствената възможност е транслитерацията, когато не става въпрос за чисто ботаническо описание на видовете, за да не се утежнява излишно изречението с множество латински наименования. В пример [4] по-долу ще се илюстрира и допълнителен аспект в подобни текстове.

- **Случаят „White pine“**

Нека да разгледаме превода на заглавието „*White Pine Silviculture for Timber and Wildlife Habitat in New England*“ с превод на български език „*Лесовъдски практики при бял бор за осигуряване на дървен материал и диви местообитания в Нова Англия*“. На пръв поглед всичко изглежда наред и щеше да е така, ако white pine (*Pinus strobus*) беше действително бял бор (*Pinus sylvestris*) на български език, а това не е така, както е видно от латинските наименования. В случая има общоприето българско наименование, което се е наложило за *Pinus strobus*, а именно *веймутов бор*. Други северноамерикански борови видове обаче нямат общоприети български наименования. В този случай в научните публикации следва да се изписват само с латинското си наименование като в примера по-долу от научен текст в областта на горското стопанство:

[3] Whitebark pine (*Pinus albicaulis*) is a slow-growing, long-lived tree of the high mountains of southwestern Canada and western United States. (*Pinus albicaulis* е бавнорастящо, дълголетно дърво във високите планини в югозападната част на Канада и западната част на САЩ.)

В сравнение с примери [1] и [2] транслитерацията в този случай е напълно неприемлива. Превод на *whitebark pine* също е неприемлив, освен ако с течение на времето поради например обстоятелството, че видът се ползва широко в залесителни мероприятия в България, той не добие общоприето българско наименование. Смятам, че и бележка под линия, в която да се уточнява общоприетото английско наименование, също не е необходима. Текстът е за важните за горското стопанство характеристики на вида, така че цветът на кората по никакъв начин не е съществена за читателя информация.

- **Какво да изберем: транслитериране, само латинско наименование или превод?**

До момента в примерите за превод на растителни видове, за които няма наложени български общоприети наименования, се илюстрираха случаи на транслитериране или използване само на латинско-

то наименование. Това са двата основни начина на предаване на подобна информация в български текстове. Нека да разгледаме и следното оригинално изречение: *Such a group might include diascias, softly lobed monkey flower (Mimulus), prim columbine (Aquilegia), and velvety painted tongue (Salpiglossis).*

Интересното в този пример е, че определенията *softly lobed*, *prim* и *velvety* не са част от общоприетите английски наименования: *monkey flower*, *columbine* и *painted tongue*. И докато определението *prim* се отнася цялостно за растението, което може да е *спретнато*, то *softly lobed* и *velvety* описват цветовете, макар че това не е толкова очевидно при *velvety painted tongue*. Необходим е превод на тези характеристики:

[4] *Such a group might include diascias, softly lobed monkey flower (Mimulus), prim columbine (Aquilegia), and velvety painted tongue (Salpiglossis).* (Такава група може да включва диасциа*, нежно начленените цветенца на видовете от род *Mimulus*, спретнатите кандилки (*Aquilegia*) и мъхестите цветове, приличащи на боядисани езичета, на видовете от род *Salpiglossis*.)

* Бел. пр. – *Diascia*.

Много тровам изглежда този вариант на български превод и затова предлагам следната редактирана версия, в която бележката под линия е вмъкната в текста, а тежките думи като *род* и *видове*, както и повторенията им са изпуснати. В същото време, с изключение на приликата с маймунска глава на цветовете на *Mimulus*, останалата информация, съдържаща се в общоприетите английски наименования, е предадена в превода:

[4] Такава група може да включва *Diascia*, *Mimulus* с нежно начленените цветенца, спретнатите кандилки (*Aquilegia*) и *Salpiglossis* с мъхестите цветове, приличащи на боядисани езичета.

3. Изводи

- I. По отношение на изписването на ботаническите латински наименования в българските научни текстове е необходимо въвеждането на стандартизирани правила от авторитетни институции, като например БАН в лицето на Института по биоразнообразие и екосистемни изследвания и Института за български език, които да са в съответствие със световната практика и да отговарят на изискванията на „Международния кодекс за номенклатура на водорасли, гъби и растения“ и „Международния кодекс за номенклатура на култивираните растения“.

За момента препоръката ми към авторите/съставителите на книги, учебници, сборници с публикации е да разясняват в началото правилата, които се прилагат при изписването на латинските ботанически наименования в съответните издания.

II. По отношение на превода на общоприетите английски ботанически наименования на български език трябва да се вземе предвид следното:

- Важно е използването на надежден ботанически речник, който вярно и точно да включва всички познати български общоприети наименования на растителните видове. В този смисъл е жалко, че все още не съществува ботанически онлайн речник на реномирана институция в България, който да предоставя лесен достъп до общоприетите (народни) наименования на видовете в българската флора. Ясно е, че тези наименования са познати на тесните специалисти, а без съмнение в България има немало хора, които имат обширни ботанически познания за родната ни флора, но студентите, преводачите и всички интересувани се нямат досег до това знание.

Препоръката ми е, ако бъде създадено подобно издание, то да включва и правилните транслитерации на родови наименования като Хойхера, които отчитат етимологията на думата.

- Транслитерацията на сортовите наименования е задължителна; превод на тези наименования е недопустим.

Ако не съществува общоприето наименование на български език, общоприетото английско наименование е недопустимо да се превежда. На негово място следва да се използва латинското наименование, ако стилът на публикацията го позволява; ясно е, че в учебник за 3-ти клас не може да бъде написано латинското наименование *Pinus longaeva*, а е достатъчно да се напише *бор*.

- Най-важното при превода е да се прилага принципът за динамична еквивалентност и при случаите, излизащи от обичайното, да се подхожда творчески, но като се има предвид цялостният контекст, целта на оригиналния текст и изискванията на конкретния стил на публикацията.

ЛИТЕРАТУРА

- Брикел, ред. 2007:** Brickell, C. D. *American Horticultural Society Encyclopedia of Plants & Flowers*. London: Dorling Kindersley, 2012.
- Брикел, ред. 2016:** Brickell, C. D., Alexander, C., Cubey, J. J., David, J. C., Hoffman, M. H. A., Leslie, A. C., Malécot, V., Xiaobai, Jin. International Code of Nomenclature for Cultivated Plants. 9th ed. // *Scripta Horticulturae* 18, Belgium: International Society for Horticultural Science, 2016, 1 – 171.
- Китанов 1994:** Китанов, Б. *Ботанически речник*. [Kitanov, B. Botanicheski rechnik.] София: Издателство „Д-р Петър Берон“, 1994.
- Найда 1964:** Nida, E. Principles of Correspondence. // *The Translation Studies Reader*. London: Routledge, 2000, 126 – 140.
- Павлов 2008:** Павлов, С. *Помагало по лексика: Растения*. [Pavlov, S. Pomagalo po leksika: Rasteniya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2008.
- Спенсър и кол. 2007:** Spencer, R., Cross, R., Lumley, P. *Plant names: a guide to botanical nomenclature*. Melbourne: Royal Botanic Gardens, 2007.
- Тайнс и кол. 2020:** Thines, M., Aoki, T., Crous, P. W., Hyde, K. D., Lücking, R., Malosso, E., May, T. W., Miller, A. N. Redhead, S. A., Yurkov, A. M. Hawksworth, D. L. Setting scientific names at all taxonomic ranks in italics facilitates their quick recognition in scientific papers. // *IMA Fungus* 11: 25, 2020, 1 – 5.

THE DEVELOPMENT OF *-FREE* AS A SUFFIX-LIKE ELEMENT IN PRESENT-DAY ENGLISH: COMPARISON AND CONTRAST WITH *-LESS*

Maria Kolarova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

Today, in present-day English, we speak of *button-free phones*, *guilt-free burgers*, *stress-free living*, *hangover-free mornings* or *risk-free investments*. Despite the apparent synonymity between *-free* and *-less*, there are pairs of formations like *child-free* and *childless* or *parent-free* and *parentless* which are characterised by a meaningful difference between the two members. The pattern ‘noun + *-free*’ is increasingly productive but the status of *-free* as an affixoid is still debatable. The aim of this research is to shed further light on the behaviour of *-free* in present-day English by comparing and contrasting this element with the suffix *-less*.

Key words: suffixation, compounding, synonymous formatives, English

I. Are the formations ending in *-free* compounds or derivatives?

The aim of the research

In his discussion of what distinguishes true affixes from bases, Plag (2003: 73) offers a test which shows that while *-less* in words like *carless* is a suffix, its rival element *-free* in words like *error-free* is a base, so that formations whose right-hand constituent is *-free* should be considered as compounds rather than derivatives. His argument for not assigning an affix status to *-free* is that *error-free* “can be paraphrased by *free of error(s)*, which means that *free* in *error-free* and *free* in *free of error(s)* are most probably the same lexical item, and not two different ones (a suffix and a free form)” (Plag 2003: 73).

As to *-less*, Plag (2003: 73) points out that when combined with a base, as in *carless*, *-less* means ‘without’ and this meaning is clearly different from that of the free form *less*, denoting the opposite of *more*. He also adds that the phonological weakening characteristic of *-less* /ləs/ as a constituent of formations like *carless* does not occur in the free morpheme

less /les/. Hence, Plag (2003: 73) concludes that the semantic unrelatedness and phonological difference between *-less* and *less* serve as good evidence that in this case, there are two homographic morphemes – the suffix *-less* and the independent form *less*.

The analysis of *-free* and *-less*, proposed by Plag (2003: 73) is in line with the observations on the status of *-ful*, *-type* and *-wise*, made by Dalton-Puffer and Plag (2000: 242) in an earlier paper where the two authors, referring to Rainer (1993), emphasise that the relatedness of a constituent to a free morpheme is the most important criterion to distinguish a compound constituent from a suffix: “[i]f the constituent in question occurs *with the same meaning* as a free form, no additional suffix should be assumed”.

Taking into consideration Dalton-Puffer and Plag’s (2000) relevant tests, Bauer, Lieber and Plag (2013: 354) indicate that they treat formations with the element *-free* as compounds “on the grounds that there are no compelling arguments” for the status of *-free* as an affix or an affixoid.

Given the above-mentioned observations, it follows that while words like *carless*, *cloudless* and *meatless* are suffixal derivatives, the corresponding *-free* formations *car-free*, *cloud-free* and *meat-free* are compounds. The main argument for the compound status of the latter three formations is the fact that the constituent *-free* is used in each of them with the same meaning as the free morpheme *free* in the corresponding paraphrases, i.e. *car-free* can be paraphrased as *free from car(s)*, *cloud-free* is *free from clouds* and *meat-free* is *free from meat*. Put differently, *-free* in *car-free*, *cloud-free* and *meat-free* is the same lexical item as the one used in the phrases *free from car(s)*, *free from clouds* and *free from meat*.

At the same time, there appears to be no huge semantic difference between *carless* and *car-free*, *cloudless* and *cloud-free*, or *meatless* and *meat-free*¹, respectively. The synonymy between the two formations in each pair is corroborated by the fact that they can both enter into collocation with the same noun with no significant change of meaning. Thus, *carless streets* are streets without cars and so are *car-free streets*, a *cloudless sky* is a sky free from clouds just as a *cloud-free sky* is, and a *meatless diet* contains no meat, which is also true for a *meat-free diet*. It

¹ Bauer, Lieber and Plag (2013: 368) indicate that in some instances a *-less* derivative and its *-free* counterpart “seem all but identical in force” as in the pair *charismaless* ~ *charisma-free*, where the very small difference between the two forms is that *charisma-free* is slightly ironic. Yet, a form derived with *-less* may differ from its *-free* counterpart in terms of connotation. This kind of difference is discussed in detail in section IV below.

appears, therefore, that *-less* and *-free* modify the base they combine with in a broadly similar way. They both combine with nominal bases and give rise to adjectives, and they are both privative in the sense that they imply some kind of absence or lack (Bauer, Lieber, Plag 2013: 367). What is more, the set of words ending in *-free* can be further extended just like the set of words ending in *-less*, which indicates that the behaviour of *-free* is similar to that of suffixes (see Booij 2005: 114 in his discussion of the elements *-like*, *-worthy* and *-ware*).

Despite the apparent similarity between *-less* and *-free*, there are also cases where a *-less* derivative is not completely identical in meaning with the corresponding *-free* formation. For example, while *childless* describes someone who has no children due to circumstances as in *Several fertility treatments are available for childless couples*, *child-free* is, on the one hand, used to describe someone who has no children by choice as in *They are enjoying their childfree lifestyle* (macmillandictionary.com) and, on the other hand, it describes an environment, place, situation, event, etc. from which children are excluded or absent as in a *child-free pool* or a *child-free holiday*.

The aim of the present study is to further elucidate the behaviour of *-free* as a constituent of complex words, determining what features it has in common with the suffix *-less* and how the two elements differ from one another. The study is based on data extracted from the Corpus of Contemporary American English, some online dictionaries, lifestyle magazines, science books, fiction books, travel books and recipe books. The two elements in question are discussed in terms of their formal and semantic features. The analysis involves both comparison and contrast, so that both the similarities and the subtle differences between *-less* and *-free* can be consistently illuminated.

II. Formal and semantic features of *-less*

The suffix *-less* is etymologically derived from the Old English adjective *leas* meaning ‘free (from), devoid (of)’ and, as Pencheva (2004: 187) points out, the adjective *leas* was frequently used as the second component of compound words whose first component was a noun. It is important to note here that the suffix *-less* is not semantically related to the free morpheme *less* because these two items have different origins: the adverb *less* goes back to Old English *læssa* with the meaning ‘smaller, fewer’. This observation, in fact, brings into question Plag’s (2003: 73) analysis of *-less*, presented in section I.

The Modern English suffix *-less* clearly exemplifies what Bauer (1983: 35) calls “the diachronic passage of an element from lexeme to suffix”. In the course of such a process, there emerge elements that are intermediate between lexemes and affixes. These are the so called affixoids, described by Booij (2005: 114) as “morphemes which look like parts of compounds, and do occur as lexemes, but have a specific and more restricted meaning when used as part of a compound”.

Booij (2005: 117) indicates that the rise of affixoids is “a typical case of grammaticalisation”, where semantic change has already occurred but there is no formal change yet. He also adds that postulating a category of affixoids points to the fuzzy boundary between compounding and derivation but it does not explain why this boundary is blurred (Booij 2005: 117). The concept of grammaticalisation is relevant to the discussion of the element *-free* and it will be referred to again in the following section.

In the case of *-less* there is both narrowing of meaning and phonological weakening, so we could say that with *-less* the process of grammaticalisation is complete. Thus, *-less* today is a fully-fledged, class-changing suffix that combines productively with nominal bases and forms adjectives with the meaning ‘having no ~’ or ‘without ~’ (*aimless, flawless, painless, ruthless, shapeless*); it is often described as the negative counterpart of *-ful* and many adjectives ending in *-less* have an antonym in *-ful*, as shown by the pairs *careless ~ careful, fruitless ~ fruitful, harmless ~ harmful, meaningless ~ meaningful, painless ~ painful*, etc. (Bauer, Huddleston 2002: 1711; Plag 2003: 97).

Although *-less* attaches mainly to nouns, it is also found on a small number of verbal bases as in *countless, fathomless, relentless, tireless*², as well as *doteless, resistless, quenchless*³ (Bauer, Huddleston 2002: 1711; Bauer, Lieber, Plag 2013: 359). In addition, this suffix occurs in the words *feckless, gormless* and *reckless* where it is combined with the three bound bases of native origin *feck, gorm* and *reck* (Bauer, Lieber, Plag 2013: 359).

As to the morphology of the bases that *-less* attaches to, they are either simple as in *airless, harmless, timeless, rootless*, etc., or complex as in *directionless, expressionless, leaderless, meaningless* and others. More specifically, according to Lieber (2005: 388), *-less* is capable of attaching to bases that end in *-ion, -ing, -ism, -er, -ance, -dom* or *-ess* and according to Chapin (1967) quoted in Lieber (2005: 388), *-less* avoids bases ending in *-ment*. We can add that *-less* is also found on bases ending in *-ure* and -

² These four examples have been taken from Bauer and Huddleston (2002: 1711).

³ The adjectives *doteless, resistless* and *quenchless* have been taken from Bauer, Lieber and Plag (2013: 359).

th as in *pleasureless* and *warmthless*. It should also be noted that *-less* is a non-closing suffix as it allows further suffixation: it is normally followed by the native, noun-forming *-ness* as in *fearlessness*, *harmlessness*, *painlessness*, *thoughtlessness*, etc., as well as by the adverbial suffix *-ly* as in *fearlessly*, *harmlessly*, *painlessly*, *thoughtlessly*, etc.

Another essential feature of *-less* is that it combines freely with a large variety of nouns that could be arranged in different classes on the basis of different semantic and grammatical criteria: concrete countable inanimates (*leafless*, *sleeveless*, *treeless*, *windowless*), concrete uncountable inanimates (*bloodless*, *meatless*, *sugarless*, *waterless*), abstract nouns (*faithless*, *joyless*, *loveless*, *merciless*), animate nouns denoting humans (*childless*, *doctorless*, *fatherless*, *friendless*), inanimate nouns denoting body parts (*earless*, *legless*, *mouthless*, *toothless*) and others.

Last but not least, *-less* allows what Plag (2003: 84) refers to as gapping, i.e. two adjectives ending in *-less* can be coordinated by omitting the suffix in one of the words as illustrated by Plag's (2003: 84) example *child- and homeless*. Gapping with *-less* is possible to occur because as a consonant-initial suffix, *-less* does not integrate into the prosodic structure of its base (Plag 2003: 83-84).

III. Formal and semantic features of *-free*

As already mentioned in section I above, words like *car-free*, *cloud-free*, *meat-free*, etc. are treated as compounds on the grounds that *-free* in such words is the same lexical item as the adjective *free* used in the corresponding paraphrases, i.e. *free from car(s)*, *free from clouds*, *free from meat*, etc. (Plag 2003: 73; Bauer, Lieber and Plag 2013: 354). What is more, *-free* in *car-free*, *child-free*, *cloud-free*, *meat-free*, etc. is pronounced in the same way as the independent adjective *free*, i.e. there is no phonological weakening involved. So, according to Booij's (2005: 117) observation about grammaticalisation mentioned above, it follows that in the case of *-free*, there is neither semantic nor formal change yet, which excludes *-free* from the class of affixoids. Yet, as our analysis unfolds, it will become clear that it is not untenable to treat *-free* as a suffix-like element in present-day English.

Bauer and Huddleston (2002: 1656-1657) specify that formations whose right-hand constituent is *-free* like *cholesterol-free* and *tax-free* are adjective-centred 'noun + adjective' compounds, "comparable to syntactic constructions where the adjective has a following PP as dependent, complement, or modifier": *cholesterol-free*, for example, corresponds to

the syntactic construction *free of cholesterol*, in which the adjective *free* is followed by the prepositional phrase *of cholesterol*.

The adjective *free* originates from Old English *freo* meaning ‘exempt from’, ‘not in bondage’, ‘acting of one's own will’ and also ‘noble’, ‘joyful’. In the course of time it has developed further shades of meaning, one of which is ‘lacking something, especially something unpleasant or burdensome’ as in *free of dust* (*dust-free*), *free from pain* (*pain-free*), *free from problems* (*problem-free*), etc.

Today the set of words ending in *-free* is growing easily and rapidly, to the extent that *-free* seems to compete with the suffix *-less*. Just like *-less*, *-free* is privative in meaning, implying lack or absence, and attaches to nouns which are either morphologically simple (*ad-free*, *dust-free*, *oil-free*, *risk-free*) or morphologically complex (*cruelty-free*, *dishwasher-free*, *tension-free*, *trainer-free*). Unlike *-less*, however, it is not impossible for *-free* to combine with a noun containing an inflectional suffix as in the form *hands-free*.

Another feature that *-free* has in common with the suffix *-less* is that it also allows gapping, as shown by examples like *egg- and dairy-free* or *dairy- egg- and nut-free*. This is possible because as a consonant-initial morpheme, *-free* does not integrate into the prosodic structure of the left-hand base, just like the suffix *-less*. In addition, it turns out that *-free* has a more restricted meaning as a constituent of complex words in comparison to the adjectival lexeme *free*: *pain-free*, for instance, can be naturally explained as ‘without pain’, *risk-free* as ‘without risk’, *tension-free* as ‘without tension’, etc. This could be seen as a kind of semantic change similar to the one that occurred with *-less* and as such, it is indicative of the close resemblance that *-free* bears to an affixoid.

Regarding the word class membership of the bases that *-free* combines with, they are typically nouns but there are some formations like *itch-free* and *worry-free* whose left-hand component is ambiguous between a noun and a verb. Another peculiar formation is *nuclear-free*, in which *-free* is combined with the adjectival base *nuclear*. The complex adjective *nuclear-free* means ‘free of nuclear weapons and/or nuclear power stations’ and is used in phrases like a *nuclear-free agreement*, a *nuclear-free country*, a *nuclear-free world* or a *nuclear-free zone*. The form *nuclear-free*, therefore, appears to be based on a kind of metonymy where the left-hand adjectival component *nuclear* functions as a substitute for the whole phrase *nuclear weapon* or *nuclear power station*. It is worth noting here that *nuclear-weapon-free* is also a legitimate formation but it is far less economical in terms of quantity than *nuclear-free*.

In addition, *-free* does not seem to close the word to the attachment of another element, more specifically the suffix *-ness*, as evidenced by derivative nouns like *conflict-freeness*⁴, e.g. “Intuitively, *conflict-freeness* means that a set of arguments is coherent, in the sense that no argument attacks another in the same set”, *fault-freeness*⁵, e.g. “Guaranteeing *fault-freeness* is important to ensure system safety, and to avoid costs for removing them”, *risk-freeness*⁶, e.g. “Once such leaders see the centrality of *risk-freeness* in generating customer loyalty, they make it their religion” and others. Such derivatives illustrate another similarity between *-free* and *-less*, namely their ability to function as non-closing morphemes.

Regarding the types of nouns that *-free* combines with, it transpires that these can be concrete countable inanimates (*blister-free*, *car-free*, *shoe-free*, *wrinkle-free*), concrete uncountable inanimates (*caffeine-free*, *dust-free*, *ice-free*, *smoke-free*), abstract nouns (*cruelty-free*, *envy-free*, *guilt-free*, *maintenance-free*), animate nouns denoting humans (*child-free*, *driver-free*, *nurse-free*, *parent-free*, *trainer-free*) and some others. The *-free* formations whose left-hand component is a human noun (*child-free*, *nurse-free*, *parent-free*) are not very numerous and, as we shall see in the following section, in some instances the form with *-free* differs significantly in meaning from the corresponding *-less* derivative. It should also be noted that *-free* is not normally found in combination with nouns denoting body parts (*?ear-free*, *?leg-free*, *?mouth-free*) and family members (*?brother-free*, *?mother-free*, *?sister-free*). Section IV below provides an explanation of why this is the case, examining the subtle semantic difference between *-free* and *-less*.

IV. The contrast between *-free* and *-less*.

The discussion presented so far has made it clear that there is considerable similarity between *-free* and *-less*, despite the fact that unlike *-less*, the element *-free* does not yet have the status of a fully-fledged suffix. Due to this similarity, in some cases, a *-less* derivative can be used interchangeably with its *-free* counterpart: for instance, there is no

⁴ The example *conflict-freeness* has been taken from *Computational Models of Argument: Proceedings of COMMA 2016*, edited by P. Baroni, T. F. Gordon and T. Scheffler.

⁵ The example *fault-freeness* has been taken from *Introduction to Formal Hardware Verification* by Thomas Kropf, 1999.

⁶ The example *risk-freeness* has been taken from *Capturing Loyalty: How to Measure, Generate, and Profit from Highly Satisfied Customers* by John A. Larson and Bennett E. McClellan, 2017.

significant semantic difference between *meatless recipes* and *meat-free recipes*. It has also been shown that *-free* and *-less* are not always identical in meaning. The contrast between the two can be seen not only in the pair *childless* and *child-free*, briefly discussed in section I above, but also in pairs such as *careless* and *carefree*, *guiltless* and *guilt-free*, *parentless* and *parent-free* or *workless* and *work-free*.

According to Gorska (1984) and Slotkin (1990), both quoted in Lieber (2005: 415), forms with *-less* frequently have a negative connotation, whereas forms with *-free* have a positive connotation. Lieber (2005: 415) points out that Gorska (1984) derives the negative connotation of *-less* from “a connection with a metaphor of bodily possession (one generally does not want to be *legless* or *headless*)”, and the positive connotation of *-free* – from “a connection to a metaphor of possession over which an actor has control”. Thus, although both *sugarless* and *sugar-free* mean that sugar is not available, with *sugarless* the absence of sugar is rendered as something negative or at the best neutral, whereas with *sugar-free* the absence of sugar is presented as a positive or desirable quality (Lieber 2005: 415; Bauer, Lieber, Plag 2013: 368).

The metaphor-based description of *-free*'s connotation, proposed by Gorska (1984), can help us explain why *-free* generally avoids combining with nouns denoting body parts (*?ear-free*, *?eye-free*, *?leg-free*, *?mouth-free*) and family members (*?brother-free*, *?father-free*, *?mother-free*). Both body parts and family members are traditionally regarded as inalienably possessed entities in the sense that the possession of such entities cannot be transferred to someone else, e.g. my eyes will always be my eyes and my brother will always be my brother (Payne 1997: 105). This kind of possession, therefore, is one that an actor has no control of, and hence it is in contradiction to the positive connotation of *-free*, derived from a metaphor of possession over which an actor has control. Yet, as it becomes clear further below, formations like *?mother-free* are perhaps not impossible to occur, but they would differ significantly from the corresponding *-less* derivatives in terms of use and meaning. Forms like *?leg-free* are quite unusual but it is not unreasonable to assume that the attested adjective *hands-free* may give rise to the creation of analogical formations like *?legs-free*, for example, which would probably be used to denote that something could be performed or operated without using the relevant body parts.

The generally negative connotation of *-less* and the generally positive connotation of *-free* in present-day English are particularly transparent in the pair *careless* ~ *carefree*. The adjective *careless* with the modern

meaning ‘not paying enough attention, inattentive’, derives from the Old English *carleas*, whose original sense ‘free from anxiety, unconcerned’ was extinct by the mid-17th century and is now expressed by the form *carefree*. In other words, *careless* started out as an adjective with a positive connotation but in the course of time its original meaning was transferred to *carefree* and *careless* developed the more negative sense that we know today.

As to the above-mentioned *childless* and *child-free*, they both denote the absence of children but while *childless* implies that the actor has no control over the situation, *child-free* indicates that the absence of children is a result of the actor’s personal choice. Therefore, a *childless couple* is not the same as a *child-free couple*, although both collocations are semantically correct. In addition to the meaning ‘having no children by choice’, *child-free* is also used to describe places, events or situations from which children are absent as in a *child-free evening*, a *child-free hotel*, a *child-free pool*, a *child-free vacation*, *child-free party hours*, etc. In such phrases, *-free*’s connotation of control is again evident and the replacement of *child-free* with *childless* will lead to semantically abnormal constructions.

Similar to *child-free* when used in the sense ‘without the attendance of children’, the form *parent-free* also collocates with nouns like *adventure*, *holiday*, *space*, *travel*, *trip*, etc. and describes a place, situation or experience from which parents are excluded, e.g. a *parent-free holiday*, a *parent-free trip*, a *parent-free summer*, etc. By contrast, a child without parents is *parentless*, not *parent-free*. In addition, given the use and meaning of the adjective *parent-free*, in which *-free* is combined with a noun denoting a family member, one may create forms like *?brother-free*, *?father-free* or *?mother-free* and use them in a similar way. For example, it is not so difficult to conceive of a children’s party from which mothers are excluded and describe it as a *mother-free* party. A child who has no living or known mother, however, is *motherless*, not *mother-free*.

The subtle difference between *-less* and *-free* is also well observable in the pair *guiltless* ~ *guilt-free*, where the left-hand component of the two formations, *guilt*, has a negative connotation. It is clear that both *guiltless* and *guilt-free* indicate the absence of guilt, but while *guiltless* is synonymous with *innocent* and collocates naturally with nouns denoting or involving people (a *guiltless country*, a *guiltless man*, a *guiltless nation*, *guiltless parents*, *guiltless prisoners*), *guilt-free* is used to describe things or activities that one can do or enjoy without feeling a sense of guilt that they are doing something bad (a *guilt-free celebration of food*, a *guilt-free*

chocolate cake, a guilt-free download, guilt-free snacks, guilt-free treats, guilt-free trips). In other words, *guilt-free* does not enter into collocation with person-referring or collective nouns.

As to the pair *workless* ~ *work-free*, the negative connotation of *workless* can be seen in phrases like *workless communities, workless families, workless households, workless migrants, workless people*, etc., where the implication is that work would have been highly appreciated. By contrast, the form *work-free* suggests that the absence of work is something desirable and/or voluntary, as illustrated by phrases like a *work-free childhood, work-free days, a work-free leisure class, work-free time, work-free Saturdays, a work-free society*, etc.

The evident semantic contrast between *-less* and *-free* implies that these two morphemes are not always in competition in present-day English. Instead, they can co-exist as distinct elements involved in the formation of new lexemes, since each of the two has developed a specific connotation, and hence a specialised use (see Díaz-Negrillo 2017: 157 on the co-existence of *-dom, -hood* and *-ship* in present-day English).

V. Conclusion

The discussion presented above shows that *-free* has a lot of features in common with the suffix *-less* in terms of meaning, the type of base that *-free* and *-less* combine with and their behaviour as constituents of complex words: they both allow gapping (*child- and homeless; egg- and dairy-free*) and have the ability to function as non-closing morphemes (*helplessness, risk-freeness*). Also, the set of words ending in *-free* can be easily extended just like the set of words ending in *-less*, i.e. both elements exhibit high productivity. Thus, it has transpired that the behaviour of *-free* is very similar to that of suffixes and it is not unreasonable to regard *-free* as a suffix-like element.

Another important observation is that *-free* and *-less* are not completely synonymous: they both have a specialised use, so that they are not always interchangeable as constituents of complex words. The contrast between the two makes it possible for them to co-exist productively as distinct morphemes involved in the formation of new lexemes.

Last but not least, the availability of an element like *-free* in present-day English serves as yet another piece of evidence that the boundary between compounding and affixal derivation is rather fuzzy.

REFERENCES

- Bauer 1983:** Bauer, L. *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Bauer, Huddleston 2002:** Bauer, L., Huddleston, R. Lexical Word Formation. // Huddleston, R., Pullum, G. K. (eds.). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 1621 – 1721.
- Bauer, Lieber, Plag 2013:** Bauer, L., Lieber, R., Plag, I. *The Oxford Reference Guide to English Morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Booij 2005:** Booij, G. E. Compounding and derivation: Evidence for Construction Morphology. // Dressler, W. U., Kastovsky, D., Pfeiffer, O. E., Rainer, F. (eds.). *Morphology and its Demarcations*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2005, 109 – 132.
- Dalton-Puffer, Plag 2000:** Dalton-Puffer, C., Plag, I. *Categorywise, some compound type morphemes seem to be rather suffix-like: On the status of -ful, -type, and -wise in Present Day English*. // *Folia Linguistica*, 2000, 34(3-4), 225 – 244.
- Díaz-Negrillo 2017:** Díaz-Negrillo, A. On the identification of competition in English derivational morphemes. The case of *-dom*, *-hood* and *-ship*. // Santana-Lario, J., Valera, S. (eds.). *Competing patterns in English affixation*. Bern: Peter Lang, 2017, 119 – 161.
- Lieber 2005:** Lieber, R. English Word-formation Processes. Observations, Issues, and Thoughts on Future Research. // Štekauer, P., Lieber, R. (eds.). *Handbook of Word-formation*. Dordrecht: Springer, 2005, 375 – 427.
- Payne 1997:** Payne, T. E. *Describing Morphosyntax: A Guide for Field Linguists*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Plag 2003:** Plag, I. *Word-formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Пенчева 2004:** Пенчева, М. *Английските думи*. [Pencheva, M. *Angliyskite dumi*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004.

ONLINE DICTIONARIES AND SOURCES

Collins English Dictionary www.collinsdictionary.com/dictionary/English
Corpus of Contemporary American English www.english-corpora.org/coca
Longman Dictionary of Contemporary English Online
<https://www.ldoceonline.com>
Macmillan Dictionary <https://www.macmillandictionary.com>
Merriam-Webster www.merriam-webster.com
Online Etymology Dictionary <https://www.etymonline.com>
The Free Dictionary www.thefreedictionary.com
The Urban Dictionary www.urbandictionary.com
Word Sense Dictionary <https://www.wordsense.eu>
Your Dictionary www.yourdictionary.com

ENGLISH AND BULGARIAN ALTERNATIVE INTERROGATIVE STRUCTURES – CONSTITUENTS AND FUNCTIONS WITHIN THE PHRASE

Velichka Spasova
Agricultural University – Plovdiv

The article presents the qualitative and quantitative results of a comparative corpus-based study into the constituents of English and Bulgarian alternative interrogative structures (E&BAISs) and their functions within the phrase. The research has shown that E&BAISs serve mostly as constituents of noun phrases (NPs) and prepositional phrases (PPs). Within the NP, English alternative interrogative structures (EAISs) most often function as heads, while Bulgarian alternative interrogative structures (BAISs) serve as post-modifiers, heads, and complements. Within the PP, the most typical function of EAISs and the only function of BAISs is that of complement. Most E&BAISs are examples of binary unmixed coordination. They are usually made up of nouns, NPs or PPs.

Key words: alternative interrogative structure, constituents, function, English, Bulgarian

I. Introduction

The purpose of this article is to present the qualitative and quantitative results of a comparative corpus-based study into the constituents of English and Bulgarian alternative interrogative structures (E&BAISs) and their functions within the phrase. The research has been based on authentic examples of alternative interrogative structures (AISs) excerpted from eight corpora of written and spoken English and Bulgarian.

- English Fiction Corpus (EFC, 90 508 word forms) compiled by V. Spasova for the purposes of her PhD thesis.
- English Corpus of Fiction Monologue (ECFM, 50 370 word forms) compiled by V. Spasova for the purposes of her PhD thesis.
- Charlotte Face-to-Face Corpus of Spoken English (CFCSE, 90 630 word forms). It is part of a larger corpus of spoken

- English, the Charlotte Narrative and Conversation Collection (CNCC, 198 295 word forms), included in the Open American National Corpus (OANC).
- Switchboard Telephone Corpus of Spoken English (STCSE, 50 476 word forms). It is part of a larger corpus of spoken English, the LDC Switchboard corpus (3 019 477 word forms), included in the Open American National Corpus (OANC).
 - Bulgarian Fiction Corpus (BFC, 90 326 word forms) compiled by V. Spasova for the purposes of her PhD thesis.
 - Bulgarian Corpus of Fiction Monologue (BCFM, 50 508 word forms) collected by Tzvetomira Venkova (Faculty of Classical and Modern Philology at Sofia University “St. Kliment Ohridski”).
 - Corpus of Spoken Bulgarian *Aleksova* (CSB–A, 89 959 word forms) collected by Krasimira Aleksova (Faculty of Slavic Studies at Sofia University “St. Kliment Ohridski”).
 - Corpus of Spoken Bulgarian *Nikolova–Venkova* (CSB–NV, 50 000 word forms) collected by Tsvetanka Nikolova and Tzvetomira Venkova.

The investigation into English and Bulgarian corpora has revealed that 59 English alternative interrogative structures (EAISs), i.e. 23 % out of the total of 256 AISs found in the four corpora, perform functions within the phrase. There are 6 in EFC, 1 in ECFM, 35 in CFCSE, and 17 in STCSE.

The Bulgarian alternative interrogative structures (BAISs) are 34, i.e. 14 % out of the total of 242 AISs found in the four corpora. There are 6 in BFC, 4 in BCFM, 13 in CSB–A, and 11 in CSB–NV.

As statistics show, the number of the EAISs is 1.74 times as high as that of the BAISs.

Observations on corpora examples of E&BAISs suggest that

- E&BAISs most often function as constituents of noun phrases (NPs) and prepositional phrases (PPs)
- most E&BAISs are examples of binary unmixed coordination
- the constituents of E&BAISs are usually nouns (Ns), NPs and PPs
- the constituents most often occur within the boundaries of one and the same sentence

In all examples henceforth the constituents of the AIS are enclosed in round brackets, while the AIS itself is put in square brackets and is marked with single underlining. The head unit on which the AIS is dependent is

marked with double underlining. The phrase whose constituent the AIS is is enclosed in curly brackets. The abbreviated name of the corpus from which the example has been excerpted follows the example and is put in round brackets.

II. Functions in the NP

According to corpora data, E&BAISs are mainly constituents of NPs. The EAISs are 31 in total – 4 in EFC, 22 in CFCSE, and 5 in STCSE. They most often serve as heads, but they can also be post-modifiers and modifiers. They hardly ever function as complements and parts of post-modifiers.

Their Bulgarian counterparts are 23 altogether – 6 in BFC, 3 in BCFM, 8 in CSB–A, and 6 in CSB–NV. They serve as heads, post-modifiers, complements, and determiners. Hardly ever do they function as modifiers.

1. Head of the NP

The most typical function of EAISs is that of head of the NP. 51.6 % of all EAISs with functions in the NP serve as head of the NP. There are 16 EAISs altogether – 2 in EFC, 12 in CFCSE, and 2 in STCSE.

By contrast, BAISs are only 6, i.e. only 26.1 % of all BAISs with functions in the NP. There are 2 in BFC, 1 in BCFM, 1 in CSB–A, and 2 in CSB–NV.

In both languages the head is realized by a coordination of two nouns (Ns) in which case we can speak of “binary coordination” (Huddleston & Pullum 2002: 1276) of nouns. In order to form an NP the head usually takes a determiner (*any* in ex. 1, *един* in ex. 2).

(1) *Do you have any, do you have {any [(sisters) (or brothers)]}?*
(CFCSE)

(2) *Аз непрекъснато съм се обърнала на, на, на {един [(следовател ли) да ти кажа (или милиционер)]}, не мога да ти кажа, и то от колко години.* (CSB–NV)

Az neprekasnato sam se obarnala na, na, na {edin [(sledovatel li) da ti kazha (ili militsioner)]}, ne moga da ti kazha, i to ot kolko godini.
(CSB–NV)

*'I am constantly acting like, like, like an investigator or a militiaman, I can't tell you, and I have been doing it for years.'*¹

2. Head of an N'

EAISS can serve not only as heads of NPs but also as heads of N'. Following Aarts (1997: 99), here I regard N' as an intermediate level between the phrase level NP and the head level N. The English examples are 3 altogether – 1 in EFC and 2 in CFCSE.

BAISSs in the function of head of an N' are not testified in the corpora.

In ex. (3) the AIS *phone number or address* serves as head and takes the post-modifier *written in it* (realized by a non-finite past participial clause) to form the N' *phone number or address written in it* which in its turn takes the determiner *a* to become the NP *a phone number or address written in it*.

(3) *Dope stashed behind it? Fred wondered, and zoomed the scanner lens in. Or {a [(phone number) (or address)] written in it}?* (EFC)

3. Modifier in the NP

There are 4 EAISSs used as modifier to the head noun – 1 in EFC, 1 in CFCSE, and 2 in STCSE. This function is not characteristic of the BAISSs in the corpora as there is just 1 example. It occurs in CSB–A. The modifier is realized by a binary coordination of adjective phrases (APs).

(4) *You mean like {[(imaginary), (or fictional)] stories}?* (CFCSE)

(5) *Знаеш ли, че ... аз защо не съм открит сега като {[(музикален) (или артистичен)] талант}?* (CSB–A)

Znaesh li, che ... az zashto ne sam otkrit sega kato {[(muzikalen) (ili artistichen)] talant}? (CSB–A)

'Do you know that ... why I haven't been spotted yet as a musical or artistic talent?'

4. Post-modifier in the NP

The function of post-modifier to the head noun is the most typical of the BAISSs in the corpora and the second most typical of the EAISSs.

¹ Single inverted commas indicate meaningful translation of the Bulgarian examples into English. Translation is mine.

There are 6 EAISs (19.4 % of all EAISs with functions in the NP). They all occur in CFCSE. The respective BAISs are 7 (30.4 % of all BAISs with functions in the NP) – 1 in BFC, 4 in CSB–A, and 2 in CSB–NV.

EAISs represent a coordination of relative clauses (ex. 6). Their Bulgarian counterparts can be a coordination of NPs (ex. 7) or PPs (ex. 8).

(6) *Do you ever, do you have any stories that, do you remember {any stories [(that daddy used to tell you) (or that daddy tells you)]}?* (CFCSE)

(7) С: *Студио кво беше, „Време“ ли?*

П: *{Студио [(„Време“ ли), („Екран“ ли)]}, не знам. Некакво е такова.* (CSB–A)

S: *Studio kvo беше, “Vreme” li?*

P: *{Studio [(“Vreme” li), (“Ekran” li)]}, не знам. Nekakvo e takova.* (CSB–A)

S: *‘What was the name of that program, was it Time?’*

P: *‘Was it Time or Screen Program, I don’t know. Something like that.’*

In the examples discussed hitherto the constituents of E&BAISs are found within the boundaries of one and the same sentence. Corpora evidence, however, indicates that there are some rare instances of AISs whose constituents occur in two adjacent sentences. In such cases we can talk about inter-sentential coordination and AISs with inter-sentential constituents.

It is important to point out here that “the division into two sentences has an information-packaging function: it presents the whole as a sequence of two messages” (Huddleston & Pullum 2002: 1735).

The BAIS in ex. (8) below is such an instance of inter-sentential coordination – the second constituent (the PP *или на Третия*) is set off as a separate sentence and in this way it is given further importance.

(8) *После стиснах {ръката [(на Втория). (Или на Третия)?]}... (BFC)*

Posle stisnah {rakata [(na Vtoriya). (Ili na Tretiya)?]}... (BFC)

‘Then I shook the hand of the Second. Or of the Third? ...’

5. Complement in the NP

The function of complement to the head noun is certainly not characteristic of the EAISs in the corpora as there is only 1 example. It occurs in STCSE.

BAISs, however, are 5 in total – 1 in BFC, 2 in BCFM, 1 in CSB–A, and 1 in CSB–NV.

The reason to analyze the AISs in ex. (9) and (10) as complements rather than as post-modifiers is that they are licensed by their respective head nouns *колебания* (*hesitations*) and *matter*, the licensing criterion being “the most basic criterion for complement status of post-head dependents” (*ibid.* 2002: 440).

The AISs represent a binary coordination of clauses, with the second clause being reduced to just the negator *не* and *not* respectively. Such a reduction can occur when the two clauses differ only in the positive and negative form of the verb. The whole second clause can be dropped except for the negator which takes the position immediately after the coordinator (Tisheva 2000: 28, 38).

Thus, the BAIS in ex. (9) consists of two closed interrogative subordinate clauses², the second of which is reduced to the negator *не*. It can be regarded as a reduction from *дали да отиде на уречената среща, или да не отиде на уречената среща* (*whether to keep the appointment or not to keep the appointment*).

(9) *Цяла нощ Камела се мяташе в леглото, разкъсана от {колебания [(дали да отиде на уречената среща), (или не)]}*. (BCFM)

Tsyala nosht Kamela se myatashe v legloto, razkasana ot {kolebaniya [(dali da otide na urechenata sreshta), (ili ne)]}. (BCFM)

‘All night Camela turned over in bed devoured by hesitations whether to keep the appointment or not.’

(10) *... the law now is a super fund and anybody who’s contributed toxic waste {no matter [(if you were somebody that eventually, you know, uh, damaged the ground) (or not)]}, uh, everybody has to contribute, ...* (STCSE)

² The English term “closed interrogative clauses” is used here instead of the traditional Bulgarian term „въпросителни изречения с въпросителни частици“ (“interrogative sentences with interrogative particles”).

6. Determiner in the NP

Unlike their English counterparts, BAISs can serve as determiners to their head nouns. These AISs are 4 in total – 2 in BFC, 1 in CSB–A, and 1 in CSB–NV. The determiner function is realized by a coordination of demonstrative pronouns (ex. 11) or cardinal numerals (ex. 12).

(11) *Номерът е, че доста хора, след като попаднат в такава история, често забравят какво точно пишеше за {[(този) (или онзи)] случай} в мъдрите книги. (BFC)*

Nomerat e, che dosta hora, sled kato popadnat v takava istoriya, chesto zabravyat kakvo tochno pisheshe za {[(tozi) (ili onzi)] sluchaj} v madrite knigi. (BFC)

‘The point is that when they find themselves in such a situation, many people often forget what exactly was written about this or that emergency in wise manuals.’

(12) *Вика: „За войника ти. Искам за Краси да му занесеш буркани.“ {[(Осем ли) (десет)] буркана} наслага. (CSB–NV)*

Vika: “Za voynika ti. Iskam za Krasi da mu zanesesh burkani.” {[(Osem li) (deset)] burkana} naslaga. (CSB–NV)

‘She said, “For your soldier. I want you to take some jars to Krasi.” She put, were they eight or ten jars.’

7. Part of the post-modifier in the NP

There is one EAIS that makes part of the post-modifier in the NP. It is found in CFCSE.

(13) *All right, Megan, when you were growing up, do you remember {any stories [(that you read) (or were read to you)] that uh, stick in your mind}? (CFCSE)*

Ex. (13) illustrates the so-called “layered coordination” (Huddleston & Pullum 2002: 1278–9). We talk about layered coordination when “a coordination can function as a coordinate within a larger one” (*ibid.* 2002: 1278).

In our example, there are three relative clauses, namely *that you read*, *were read to you* (*that* has been omitted from this clause) and *that stick in your mind*. First, the clauses *that you read* and *were read to you* are *or*-coordinated to form the so-called “lower coordination” (*ibid.* 2002: 1278) *that you read or were read to you*. This coordination, which is the AIS under investigation, is then coordinated *asyndetically* with the third

relative clause *that stick in your mind* to form the upper coordination *that you read or were read to you that stick in your mind*. If the third clause were joined syndetically, this would be by means of the coordinator *and* so that the upper coordination would take the form of *that you read or were read to you and that stick in your mind*.

The lower coordination, i.e. the AIS, functions as a first coordinate in the upper coordination, the second coordinate being the clause *that stick in your mind*.

It is the upper coordination that serves as post-modifier to the head noun *stories* in ex. (13). Hence, the AIS is only part of the post-modifier, it is not a post-modifier in its own right.

III. Functions in the PP

Corpora evidence indicates that E&BAISs which function as constituents of PPs come second in frequency.

The EAISs are 24 altogether – 2 in EFC, 1 in ECFM, 9 in CFCSE, and 12 in STCSE. They most often serve as complements to the head prepositions and seldom as heads and parts of complements.

The BAISs are 10 – 1 in BCFM, 5 in CSB–A, and 4 in CSB–NV. They all function as complements to the head prepositions.

1. Head of the PP

EAISs in the function of head of the PP are very rare. There are only 2 examples – 1 in ECFM and 1 in STCSE. In both cases the head is realized by a binary coordination of PPs.

(14) *So, according to Gavin, they had to believe they were heroes even though they couldn't remember now {exactly [(at what point) (or by what action)]} they had reached, entered for a moment or a second, that heroic state.* (ECFM)

2. Complement in the PP

The complement function is the only function of BAISs in the PP (see above) and the most typical function of EAISs. 75% of all EAISs with functions within the PP are complements. There are 18 examples in total – 2 in EFC, 8 in CFCSE, and 8 in STCSE.

In both English and Bulgarian corpora, the complement is most often realized by a coordination of NPs.

(15) ‘*You didn’t make a speech of any sort before getting down to brass tacks? No mention {of [(Burke) (or Shakespeare) (or the poet Burns)]}*?’ (EFC)

(16) Г: *Ще се жабуриши с такава, с живовляк.*

В: *Със смрадлика.*

Г: *{Със [(смрадлика ли), (кво)]}* беше. (CSB–A)

Г: *Shte se zhaburish s takova, s zhivovlyak.*

В: *Sas smradlika.*

Г: *{Sas [(smradlika li), (kvo)]}* beshe. (CSB–A)

Г: ‘*You should gargle with, what was it, plantain.*’

В: ‘*With sumac.*’

Г: ‘*With sumac or what was it.*’

The AIS in ex. (15) has three constituents and can be regarded as an instance of “multiple coordination” (Quirk *et al.* 1985: 953; Huddleston & Pullum 2002: 1276). However, it turns out that examples of multiple coordination are much less common in both English and Bulgarian corpora than those of binary coordination. Moreover, multiple coordination is limited to three-term AISs.

Like the AIS in ex. (16), that in ex. (17) is a binary coordination of NPs. At first sight, however, its constituents do not seem to be NPs because they do not seem to have heads realized by nouns. Yet, there exist the so-called “fused-head NPs” (Huddleston & Pullum 2002: 410). These are “NPs where the head is fused with a dependent” (*ibid.* 2002: 56), i.e. one and the same word “functions simultaneously as head and dependent”. Usually, it is the determiner or the modifier that is combined with the head (*ibid.* 2002: 410). This in mind, we can analyze the constituents of the AIS in ex. (17) as fused-head NPs. The cardinal numeral *петнайсе* (*fifteen*) and the interrogative pronoun *колко* (*how much*) function simultaneously as determiners and heads. Were the noun head expressed, it would be realized by the common noun *лева* (*levs*) so that the ordinary NPs would be *петнайсе лева ли* and *колко лева*.

(17) *Че една вечер в нощния бар с Иван пихме по кафе и той едно коняче и платихме {по [(петнайсе ли), (колко)]}*. (CSB–A)

Che edna vecher v noshtniya bar s Ivan pihme po kafe i toj edno konyache i platihme {po [(petnayse li), (kolko)]} (CSB–A)

‘*So one evening Ivan and I had coffee in the night bar and he drank a small cognac and we paid was it fifteen levs each or how much was it.*’

AISs whose constituents are fused-head NPs are found in English, as well. However, there are no examples in the corpora in the function of complement in the PP.

The complement function in both English and Bulgarian is sometimes realized by a coordination of closed interrogative subordinate clauses. In the English examples, the second clause is always reduced to the negator *not*.

(18) ... аз съм виждала плочи на него и свирят, откакто го изгониха {преди [(полвин месец ли беше), (един месец ли беше)]}, толкова, около един месец. (CSB–NV)

... аз сам виждала plochi na nego i sviryat, otkakto go izgoniha {predi [(polvin mesets li beshe), (edin mesets li beshe)]}, tolkova, okolo edin mesets. (CSB–NV)

‘... I have seen records being played. He was given the sack, was it half a month ago or was it a month ago, yes, about a month ago.’

(19) I, I, you know, I, I debate {about [(whether it’s really good) (or not)]}, you know. (STCSE)

The AISs discussed hitherto are examples of “unmixed coordination” (Huddleston & Pullum 2002: 1333), i.e. their constituent units (phrases or clauses) “belong to the same syntactic category” (*ibid.* 2002: 1326). Rare in the corpora are the examples of “mixed coordination” (*ibid.* 2002: 1328, 1332) in which the constituent units of the AIS belong to different syntactic categories. Such a rare instance of mixed coordination is the AIS in ex. (20) below. It consists of a non-finite gerund clause and an NP.

(20) Do you think your parents told you stories more out of humor or more out of, as a warning? Like about, stories {about [(growing up with them) (or their past)]}. (CFCSE)

Last but not least, the function of complement in English can be realized by AISs with unexpressed final (second or third) constituent as in ex. (21) and (22). In both examples the expressed constituents are NPs.

(21) Do you remember hearing stories that your parents would tell you as a child, maybe {about [(their past) (or --)]}? (CFCSE)

(22) Is that {with regard to [(workplace engineering) (or just, you know, environment, the workplace environment), (or ...)]}? (STCSE)

3. Part of the complement in the PP

Unlike their Bulgarian counterparts, EAISS testified in the corpora can be part of the complement in the PP although this happens rarely. There are 4 examples – 1 in CFCSE and 3 in STCSE.

(23) *Did you look forward {to [(reading) (or hearing her read)] James and the Giant Peach}?* (CFCSE)

Ex. (23) illustrates the so-called “delayed right constituent coordination” (Huddleston & Pullum 2002: 1343). This is a construction in which “the constituent which in basic coordination would appear as the rightmost element of the first coordinate is held back until after the final coordinate” (*ibid.* 2002: 1343). That constituent is the delayed right constituent. The “effect” of delayed right constituent coordination “is to heighten the contrast between the coordinates by removing from them material that would be the same in each” (*ibid.* 2002: 1343).

The AIS in ex. (23) is made up of parts of two non-finite gerund clauses. As a matter of fact, the second constituent has a more complex structure as the gerund form *hearing* of the verb *hear* takes the bare infinitival clause *her read* as complement (in the latter clause, the accusative NP *her* functions as subject, the V *read* as predicator.) The AIS is followed by the delayed right constituent *James and the Giant Peach* which has the form of a coordinate NP and in basic coordination would function as complement (direct object) to the verb (predicator) *reading* in the first coordinate and to the verb (predicator) *read* in the second coordinate as shown in ex. (24) below.

(24) *Did you look forward {to [(reading James and the Giant Peach) (or hearing her read James and the Giant Peach)]}?*

It is *reading or hearing her read James and the Giant Peach* that functions as complement to the head preposition *to*. Therefore, the AIS *reading or hearing her read* is only part of the complement, it is not a complement in its own right.

IV. Functions in the AP

Only AISs found in the English corpora serve as constituents of APs and this happens rarely. The total number of these AISs is 4. They all occur in CFCSE. Three AISs function as heads and one as complement.

1. Head of the AP

In all the three examples the head is realized by a coordination of APs. In ex. (25) the head *hot or cool* takes the adverb phrase (AdvP) *really* as modifier.

(25) *Is the temperature {really [(hot) (or cool)]}? (CFCSE)*

2. Complement in the AP

Only one EAIS functions as complement to the head adjective. It consists of two open interrogative subordinate clauses.

(26) *I'm not {sure [(how that worked) (or how the route worked)]}, I just remember doing it. (CFCSE)*

V. Functions in the AdvP

Neither EAISs nor BAISs testified in the corpora function as constituents of AdvPs. To be precise, only 1 BAIS makes part of the structure of an AdvP. It occurs in CSB–NV and serves as complement to the head adverb. It represents a coordination of two PPs.

(27) *Той казва: „Да, знам го. {Сега [(в дванайсе ли), (в колко там)]}, ще се снемат маските и ще се види кой е, и всички ще се видим.“ (CSB–NV)*

Toj kazva: “Da, znam go. {Sega [(v dvanayse li), (v kolko tam)]}, shte se snemat maskite i shte se vidi koj e, i vsichki shte se vidim.” (CSB–NV)

‘He says, “Yes, I know him. Now will it be at twelve o’clock or what time will it be, the masks will be taken off and we’ll see who he is and we’ll see who everybody is.”’

VI. Conclusions

The comparative qualitative and quantitative corpus-based research into the constituents and the functions of E&BAISs within the phrase has resulted in the following conclusions:

1. 59 EAISs, i.e. 23 % of all AISs found in the English corpora, and 34 BAISs, i.e. 14 % of all AISs found in the Bulgarian corpora, perform functions within the phrase. The number of the EAISs is 1.74 times as high as that of the BAISs.

2. E&BAISs most often serve as constituents of NPs and PPs. Hardly ever are AISs testified in the corpora as constituents of other types of phrase.

3. The most typical function of EAISs within the NP is that of head (usually of the NP and rarely of the N'). EAISs can also be post-modifiers and modifiers. EAISs in the functions of complement and part of the post-modifier are sporadic.

Within the NP, BAISs serve as heads, post-modifiers, complements, and determiners. BAISs in the function of modifier are sporadic.

4. Within the PP, the most typical function of EAISs and the only function of BAISs in the corpora is that of complement to the head preposition. Rarely do EAISs make part of the complement or function as heads.

5. Corpora evidence has also indicated that most E&BAISs with functions within the phrase are examples of binary unmixed coordination, i.e. they are made up of two constituents that belong to the same syntactic category.

6. Usually, the constituents are nouns, NPs (including fused-head NPs) and PPs, but they can also be APs, closed interrogative subordinate clauses, relative clauses (in English).

7. Examples of binary coordination are much more frequent in English and Bulgarian corpora than those of multiple coordination. Furthermore, multiple coordination is limited to three-term AISs.

8. The constituents of E&BAISs most often occur within the boundaries of one and the same sentence.

REFERENCES

Aarts 1997: Aarts, B. *English Syntax and Argumentation*. Houndmills, Basingstoke: MACMILLAN PRESS LTD, 1997.

Aleksova: Алексова, Кр. *Корпус от разговорен български език*. [Aleksova, Kr. Korpus ot razgovoren balgarski ezik.] <<http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/Aleksova/>> (April, 2012).

Huddleston, Pullum 2002: Huddleston, R., Pullum, G. K. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Nikolova, Venkova: Николова, Цв., Венкова, Цв. *Корпус от разговорен български език*. [Nikolova, Tsv., Venkova, Tzv. Korpus

ot razgovoren balgarski ezik.] <<http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/Nikolova/>> (April, 2012).

Open American National Corpus: <<http://www.anc.org/data/oanc>> (December, 2012).

Quirk et al. 1985: Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow: Longman Group Limited, 1985.

Tisheva 2000: Тишева, Й. *Модели за интерпретация на сложното изречение в българския език*. [Tisheva, Y. *Modeli za interpretatsiya na slozhnoto izrechenie v balgarskiya ezik.*] София: ИК „СЕМА РШ“, 2000.

COMPUESTOS SINTAGMÁTICOS EN ESPAÑOL Y EN BÚLGARO

Rayna Tancheva
Universidad de Plovdiv “Paisii Hilendarski”

SYNTAGMATIC COMPOUNDS IN SPANISH AND BULGARIAN

Rayna Tancheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This study aims to analyse and contrast the Spanish and Bulgarian syntagmatic structures that, although not graphically fused, present a high degree of compositionality; therefore they constitute a controversial area of analysis. Establishing similarities and differences between the two languages, we will try to elucidate the status of these constructions that in Spanish are mostly perceived as compounds, and in Bulgarian, as locutions or free syntactic structures. In this sense, the paper intends to introduce new thoughts and possibly lead to revisions of some of the traditional classifications to adequately reflect and explain the systemic phenomena in the language related to word formation in general and composition in particular.

Key words: syntagmatic compound, syntactic structure, noun phrase, lexical unit

1. Introducción

La composición es uno de los procedimientos de formación de palabras que actualmente goza de enorme productividad y vitalidad en las lenguas española y búlgara. La aparición de nuevos fenómenos, dispositivos, máquinas, ideas, el fulminante progreso de las tecnologías, el enfoque interdisciplinario que va dominando la ciencia, la globalización y el enriquecimiento de las lenguas con muchos extranjerismos, todo esto urge la creación de nuevas palabras (muchas de ellas compuestas) que en los últimos años vienen apareciendo con una gran velocidad. Siendo productos de la

experiencia lingüística y el pensamiento libre de los hablantes, algunas de ellas se forman por analogía; otras, no obstante, surgen como modelos de estatuto vacilante llegando a plantear, indudablemente, muchos problemas teóricos tanto definitorios como clasificatorios.

Según Almela Pérez (1999: 122), la razón por la cual existe este gran abanico de planteamientos teóricos y propuestas taxonómicas “radica en la fusión de elementos autónomos” que la composición presenta. Por un lado, los constituyentes del compuesto mantienen su autonomía e independencia, pero, por otro, juntándose, llegan a fundirse, a desembocar uno en otro, dando lugar a un nuevo concepto semánticamente identificable. Precisamente esta convergencia e interdependencia semántica, morfológica, sintáctica, fonológica y ortográfica es la que muchas veces engendra problemas y dificultades a la hora de determinar si una estructura lingüística debe considerarse un compuesto o no. Por eso afirma Lang (1992: 93) que: “El principal problema radica en decidir qué sintagmas de entre los muchos que podrían considerarse compuestos deben ser clasificados indudablemente como tales y cuáles son los sintagmas “libres” en una estructura sintáctica normal” y añade Val Álvaro (1999: 4763) que los compuestos sintagmáticos presentan una de las fronteras más difíciles entre léxico, morfología y sintaxis.

2. Definición del concepto “compuesto sintagmático” en la lingüística española

2.1. La RAE y la ASALE (2010: 192) definen los compuestos sintagmáticos como formaciones de palabras yuxtapuestas que mantienen su propia independencia gráfica y acentual, unas veces separadas con guion intermedio (*árabe-israelí, político-económico, teórico-práctico*) y otras sin él (*cabeza rapada, casa biblioteca, cocina comedor, problema clave, tren bala, villa miseria*).

Para Álar Ezquerro (1995: 24; 27), los compuestos preposicionales del tipo *golpe de estado, traje de luces, conejillo de Indias* corresponden al procedimiento de *sinapsia*, mientras que las combinaciones lexicalizadas de dos lexemas no soldadas gráficamente, como, por ejemplo, *guerra civil, pájaro carpintero, tinta china*, constituyen compuestos formados por *disyunción*.

Almela Pérez (1999: 145) define como *sintagmáticos* los compuestos que aparecen separados sin nexo, y como preposicionales, las formaciones que presentan una preposición intermedia.

Bustos Gisbert (1986) entiende por compuestos sintagmáticos las estructuras formadas por: sustantivo + de + sustantivo, adjetivo + sustantivo y sustantivo + sustantivo.

Val Álvaro define el compuesto sintagmático (también llamado *compuesto imperfecto*) como una estructura sintáctica, fijada en una forma determinada, por lo tanto, privada de propiedades sintácticas, y, respectivamente, hábil para expresar conceptos unitarios. Se trata de un proceso de reinterpretación que opera sobre construcciones sintácticas y no sobre palabras. En este sentido, los compuestos sintagmáticos se contraponen a los compuestos léxicos (también llamados *proprios, univerbales, perfectos*) que se caracterizan por la amalgama fonológica de sus componentes y la unidad morfológica del conjunto. La amalgama fonológica presenta como rasgos peculiares la existencia de un solo acento principal –que en español recae en el segundo constituyente– y la de una juntura morfemática que permita procesos de elisión y de inserción de elementos de enlace o cierre fonológico (*pelirrojo, maniatar, coliflor, lavacoches*) (Val Álvaro 1999: 4760).

2.2. Una formación está sintácticamente fijada cuando no presenta las propiedades características de la estructura a la que corresponde; sin embargo, ello no quiere decir que pierda necesariamente todos los rasgos de una estructura sintáctica. Según Val Álvaro (1999: 4763 – 4764), la fijación sintáctica conlleva:

- a) la flexión del conjunto regida por el núcleo (*fin de semana* → *fines de semana; el orden del día* → *los órdenes del día*);
- b) la imposibilidad de adición de modificadores o de complementos (**fin de semana de vacaciones; *el orden del día de fiesta*);
- c) la inaceptabilidad de conmutación parcial de los constituyentes sin alterar la naturaleza de la construcción (**término de semana, *el orden diario*);
- d) la inmovilización de la determinación y las categorías morfológicas del constituyente no nuclear en una de sus posibilidades morfemáticas (**fines de semanas, *los órdenes de los días*);
- e) el mantenimiento del orden de la secuencia sintáctica con el mismo sentido (**la naranja media*).

Semánticamente, los compuestos no resultan de la simple adición de los rasgos de sus constituyentes. El compuesto denomina un concepto unitario y designa una realidad específica. Por lo tanto, la aparición de significados no composicionales es otro hecho que contribuye a la cohesión de la construcción y a su caracterización como compuesto sintagmático. En este sentido, son construcciones marcadas que sufren una

reestructuración que hace que se comporten sintácticamente como una simple unidad léxica y les da su naturaleza de compuestos.

Asimismo, los compuestos sintagmáticos son susceptibles de sufrir un proceso histórico de asimilación a compuestos léxicos prototípicos, hasta tal punto que llegan a la unificación morfológica, fonológica e incluso ortográfica (*agua ardiente* → *aguardiente*, *tela de araña* → *telaraña*, *hi d'algo* (antes *fijo d'algo*) → *hidalgo*).

2.3. Aunque existen voces que no interpretan como compuestos sintagmáticos las formaciones anteriormente analizadas –como por ejemplo Zuluaga (2002: 104), quien identifica las ‘unidades compuestas’ con las colocaciones, y Ferrando Aramo (2002: 105), quien las trata como combinaciones de naturaleza distinta y las sitúa a medio camino entre las colocaciones y las locuciones– la mayoría de los estudiosos atribuyen el carácter composicional de las estructuras formadas por dos o más lexemas sin ser gráficamente unidas, que tienen un solo referente, lo cual constituye una prueba de la lexicalización del conjunto.

3. Compuestos sintagmáticos en la lingüística búlgara

3.1. En la tradición lingüística búlgara las cosas se ven de una manera totalmente distinta. La mayoría de los lingüistas, a la hora de analizar los productos del procedimiento de composición (las palabras compuestas), apuestan por el criterio formal como principal punto de referencia para la determinación de una palabra como compuesto: normalmente se consideran compuestos tan solo las estructuras que presentan un conjunto ortográfico.

Así, por ejemplo, para Baltova (2012: 223), los compuestos son unidades lingüísticas denominativas que están integradas de al menos dos bases significativas (o dos raíces), unidas en un conjunto formal, bien con la ayuda de una vocal de enlace (*зем-е-тресение* = terremoto, *кредит-о-получател* = prestatario), bien mediante la aglutinación de dos componentes (*кинопрожекция* = proyección de cine, *видеоигра* = videojuego), bien a través de un guion (*покупко-продажба* = compraventa, *заместник-директор* = vicedirector). La autora insiste en que en la lengua búlgara no existen sustantivos compuestos escritos por separado, subrayando que la palabra, siendo la principal unidad lingüística semántico-estructural denominativa, se caracteriza por los rasgos de integridad formal, independencia y reproducción libre en el habla (Baltova 2012: 226 – 228). Semejane opinión expresa Sumrova (2018: 52), para quien no es justificable que los constituyentes de un compuesto se escriban por separado y tampoco es admisible que una estructura sintáctica tenga una ortografía fundida. Por lo tanto, la palabra suele percibirse como una

unidad designadora del léxico, mientras que la combinación de palabras interdependientes gramaticalmente y encerradas en locuciones indescomponibles o inseparables, suele ser referida a la sintaxis.

Tomando como criterio distinguidor el procedimiento por el que se forman, Boyadzhiev (1998: 268) clasifica los compuestos búlgaros en tres grupos: 1) formados por composición (unión de dos bases lexemáticas con o sin vocal de enlace): *ветр-о-показател* = veleta, *веб-страница* = página web; 2) formados por composición y sufijación (combinación de dos bases lexemáticas con la adición simultánea de un sufijo): *вод-о-върт-еж* = vorágine, *текст-о-обработ-ка* = procesamiento de textos; 3) formados por composición y prefijación (un modelo poco productivo): *об-надеж-давам* = esperarzar, *о-мало-мощ-ен* = exhausto.

De este modo, sintagmas del tipo *медицинска сестра* (= enfermera; tr. lit. hermana médica), *телефонен секретар* (= contestador automático, tr. lit. secretario telefónico), *черна дъска* (= pizarra; tr. lit. tabla negra), normalmente constituidos por un adjetivo + un sustantivo y caracterizados por su significado propio –no siempre deducible de los significados de sus componentes–, suelen analizarse como locuciones o estructuras sintácticas. Sin embargo, las combinaciones de este tipo constituyen un grupo bastante nutrido en la lengua búlgara y, como mínimo, merecen ser interpretadas y analizadas aparte porque se distinguen en varios aspectos de las estructuras sintácticas libres.

Es semejante el caso de las construcciones sintagmáticas formadas por dos sustantivos, como *къща музей* (= casa museo), *страна членка* (= estado miembro), que también designan realidades concretas y disponen de su propio significado unitario¹. No obstante, cabe señalar que algunos autores sí que admiten ciertas estructuras sintagmáticas binominales –por ejemplo, *гей клуб* (= club gay), *джаз музикант* (= músico de jazz)– como compuestos con primer componente nominal de función atributiva (Avramova, Osenova 2005; Avramova 2008; Dimitrova 2018; Zidarova 2019). Se trata sobre todo de formaciones cuyo primer elemento es de origen extranjero y cuyos componentes pueden funcionar indistintamente como lexemas independientes. Lo que hay que subrayar aquí es que todas estas lingüistas insisten en la unificación de las reglas ortográficas, inclinándose por la forma amalgamada.

3.2. Veamos ahora cuáles son los requisitos necesarios –tradicionalmente establecidos y sostenidos por la mayoría de los lingüistas búlgaros– que debe cumplir una unidad lingüística para que sea considerada compuesto:

¹ Para más información sobre los compuestos binominales en español y en búlgaro véase Tancheva (2023).

- a) la palabra compuesta está formada por dos raíces como mínimo (Georgieva 1967: 161; Gramática 1983: 32);
- b) al menos uno de los componentes pierde sus características gramaticales sin poder cambiar de número, ni admitir artículo (Baltova 1971: 201);
- c) ambos componentes, independientemente de sus significados, denominan un concepto unitario (Baltova 1971: 201);
- d) entre los elementos de la palabra compuesta no se pueden insertar otros elementos sin que se infrinja la estructura del compuesto, lo cual significa que ninguno de los constituyentes puede admitir complementos (Baltova 1971: 201);
- e) es imposible el cambio de la posición de los componentes sin que esto conlleve la alteración del sentido (Georgieva 1967: 161);
- f) entre los dos componentes existen relaciones de coordinación o subordinación (Gramática 1983: 75 – 76, 159 – 160).

Analicemos acto seguido las estructuras sintagmáticas búlgaras enumeradas a continuación que aparecen con sus respectivos correlatos españoles, los cuales, a su vez, constituyen palabras primitivas, derivadas o compuestos léxicos. Son los mismos referentes que en ambas lenguas vienen estructuradas de distintas maneras.

Búlgaro	Español
<i>Бъдни вечер</i>	<i>Nochebuena</i>
<i>безопасна игла</i>	<i>imperdible</i>
<i>гръден кош</i>	<i>tórax</i>
<i>длъжностно лице</i>	<i>funcionario</i>
<i>домашна работа</i>	<i>tarea</i>
<i>домашен любимец</i>	<i>mascota</i>
<i>бял дроб</i>	<i>pulmón</i>
<i>черен дроб</i>	<i>hígado</i>
<i>зърнени храни</i>	<i>cereales</i>
<i>населено място</i>	<i>población</i>
<i>тоалетно казанче</i>	<i>taza</i>
<i>превозно средство</i>	<i>vehículo</i>
<i>морска болест</i>	<i>mareo</i>
<i>морски дарове</i>	<i>mariscos</i>
<i>детска градина</i>	<i>guardería</i>
<i>слонова кост</i>	<i>marfil</i>
<i>планинска верига</i>	<i>cordillera</i>
<i>стара мома</i>	<i>solterona</i>
<i>семејно огнище</i>	<i>hogar</i>

Como podemos ver, todas estas estructuras sintácticas están fijadas y formadas por un sustantivo y un adjetivo en función de atributo, es decir, contamos con dos raíces, o sea, dos lexemas; en cada una de estas formaciones tan solo uno de los elementos es apto de recibir determinaciones, por lo tanto, el otro no admite modificaciones morfológicas (*населеното място* y no **населеното мястото* = población); los dos componentes en conjunto denominan un solo concepto, la población; entre ellos no se puede insertar otro elemento (**домашен сладък любимец* = mascota dulce); no se puede alterar la secuencia de los componentes, ni tampoco es aceptable la conmutación de los constituyentes por otras unidades léxicas. El único criterio que no pueden cumplir dichas estructuras sintácticas es el criterio formal, puesto que no constituyen un complejo ortográfico.

3.3. Las cosas se complican aún más con las reglas de ortografía que debe fijar el *Instituto de Lengua Búlgara*.

En este sentido, cabe señalar que la última edición del *Diccionario oficial de ortografía de la lengua búlgara* (Buneva, red. 2012) fue muy criticada, girando la mayoría de las críticas en torno a la doble manera de escribir algunas palabras compuestas con primer componente de origen extranjero, como *бизнесадминистрация* и *бизнес администрация* (= administración de negocios), *бънджискокове* у *бънджи скокове* (= saltos en Bungee), *кафемашина* у *кафе машина* (= máquina de café), etc. El Instituto, no obstante, por muy criticado que fuera entonces, se mostró perspicaz, pues habría visto las nuevas tendencias que se venían imponiendo y la productividad creciente de estos modelos en la lengua. Por tanto, admitió como dobles las formaciones de este tipo, ya que tal vez supuso que con la influencia del inglés y los avances científico-tecnológicos compuestos de ese tipo irían creciendo en número. Ahora bien, si se admite la ortografía por separado de estas estructuras sintagmáticas, ¿serán consideradas compuestos o no? ¿O una vez serán compuestos, otra no?

Presentamos a continuación otras estructuras sintagmáticas, extraídas del *Diccionario de la lengua búlgara* (Popov, red. 2008), que comparten todos los rasgos anteriormente esbozados excepto el criterio de integridad formal. Por cierto, todas estas formaciones aparecen en el diccionario marcadas en negrita, creemos, no por casualidad.

<i>летяща чиния</i> (= platillo volante)	<i>морско свинче</i> (= conejillo de Indias)	<i>дневен ред</i> (= orden del día)
<i>лицева опора</i> (= flexión de brazos)	<i>идеална част</i> (= parte indivisa)	<i>етажна собственост</i> (= propiedad horizontal)
<i>коремна преса</i> (= prensa abdominal)	<i>полезни изкопаеми</i> (= minerales)	<i>жизнено равнище</i> (= nivel de vida)
<i>майски бръмбар</i> (= escarabajo sanjuanero)	<i>котлен камък (= sarro)</i> <i>канадска борба</i> (= lucha de brazos)	<i>съдебен заседател</i> (= jurado)
<i>меден месец</i> (= luna de miel)	<i>гръбначен стълб</i> (= columna vertebral)	<i>виенско колело</i> (= rueda de la fortuna)
<i>млечен зъб</i> (= diente de leche)	<i>дар слово</i> (= don de la palabra)	<i>запис на заповед</i> (= pagaré)
<i>гаечен ключ</i> (= llave inglesa)	<i>дафинов лист</i> (= hoja de laurel)	<i>водно конче (= libélula)</i> <i>вещо лице (= perito)</i>
<i>кръвно налягане</i> (= tensión arterial)	<i>детски ясли</i> (= casa cuna)	<i>адамова ябълка</i> (= nuez de Adán)
<i>гледна точка</i> (= punto de vista)	<i>дискова херния</i> (= hernia discal)	<i>ахилесова пета</i> (= talón de Aquiles)
<i>мечо грозде</i> (= gayuba)	<i>божа кравичка</i> (= chinche roja)	<i>бабино ухо</i> (= copica escarlata)
<i>главна квартира</i> (= cuartel general)	<i>индийско орехче</i> (= nuez moscada)	<i>бенгалски огън</i> (= luz de Bengala)
<i>ценни книжа (= valores)</i> <i>коэффициент на полезно действие (= coeficiente de eficiencia)</i>	<i>порочен кръг</i> (= círculo vicioso)	<i>лична карта</i> (= DNI)
<i>двигател с вътрешно горене (= motor de combustión interna)</i>	<i>кръгла маса</i> (= mesa redonda)	<i>пътнотранспортно произшествие</i> (= accidente de tráfico)
<i>вербална нота</i> (= nota verbal)	<i>късо съединение</i> (= cortocircuito)	<i>попова лъжичка</i> (= renacuajo)
	<i>бъбречно легенче</i> (= pelvis renal)	

¿Dónde se sitúan todas estas formaciones? Resulta que, teniendo la definición tradicional establecida de lo que es la composición y, respectivamente, la palabra compuesta, lo que se hace es intentar hallar las estructuras que se adecuen a esta definición. Sin embargo, así se incurre en el error de dejar fuera diversos grupos de compuestos que no caben en esta consideración teórica estricta (Almela Pérez 1999: 129).

3.4. Las formaciones de este tipo no son fraseologismos, puesto que carecen de carácter expresivo y sirven para denominar un determinado objeto, fenómeno natural, y, además, no pueden ser sustituidos por otros sinónimos, puesto que no los tienen (Nicheva 1983: 35). Tampoco pueden

ser definidas como colocaciones o locuciones libres por el hecho de que designan conjuntamente un único referente. Como señala Corpas Pastor (1996: 89), “este tipo de unidades [...] se diferencia de las combinaciones libres de palabras por su institucionalización, su estabilidad sintáctico-semántica y su función denominativa”.

3.5. A nuestro parecer, dichas formaciones pertenecen al campo de la formación de palabras, considerada esta como una rama aparte de la lingüística, una rama puente entre el léxico y la gramática. Creemos que el criterio principal que hay que seguir aquí no es el formal sino el semántico. No consideramos oportuno insistir en el aspecto formal, esto es, el conjunto gráfico, si una estructura lingüística formada por dos o más elementos constitutivos tiene un significado unitario y designa un concepto que no se puede denominar con otra estructura lingüística. Es la experiencia histórica de cada sociedad la que determina de qué manera se van a denominar los distintos conceptos y, como se ha podido ver de la tabla anterior, unas mismas realidades se denominan en español con palabras primitivas o derivadas, mientras que en búlgaro tienen una estructura sintagmática. Este hecho viene a corroborar algo muy importante que es la relevancia del criterio semántico, dado que dichas estructuras “ejercen, en conjunto, una función designativa, puesto que permiten aludir a un referente único” (Osorio Olave, Serra Sepúlveda 2012: 109).

3.6. Semejante punto de vista comparte Murdarov (1983: 48), quien introduce entre la derivación, la composición y la abreviación –como procedimientos de formación de palabras en búlgaro– también la *sinapsia*. La sinapsia está interpretada por el autor como una composición analítica, es decir, sintáctica, pero no desde el punto de vista formal sino semántico. La sinapsia, según Murdarov, no deja de imponerse debido a la necesidad de usar recursos lingüísticos que proporcionan la posibilidad de una designación más precisa de los fenómenos que explicitan expresamente la complejidad y la cohesión del pensamiento. De esta manera, la sinapsia corresponde asimismo a los rasgos característicos del búlgaro moderno como una lengua analítica.

El procedimiento de sinapsia está representado por dos categorías que comprenden las locuciones simples (pero lexicalizadas) que constan de un componente nuclear y otro subordinado:

a) sustantivo + preposición + sustantivo: *безопасност на движението* (= seguridad vial), *зона на влияние* (= zona de influencia), *условия за работа* (= condiciones de trabajo);

b) adjetivo + sustantivo: *заразни болести* (= enfermedades contagiosas), *зелени площи* (= áreas verdes), *конска сила* (= caballo de fuerza), *физическо лице* (= persona física), donde el elemento determinante precede al determinado. En este segundo grupo el adjetivo puede ser sustituido también por un participio (sobre todo participio presente activo), prioritariamente cuando se pretende intensificar la procesualidad: *запаметяващо устройство* (dispositivo de almacenamiento), *застроена площ* (= área construida), *летяща врата* (= puerta de vaivén), etc.

3.7. Las estructuras de este tipo disponen de una indudable estabilidad de las relaciones tanto sintagmáticas como semánticas entre los elementos que los integran y el factor que condiciona dicha estabilidad es su uso frecuente en conjunto. En atención a su función comunicativa y su naturaleza estable, constante e indescomponible, estos compuestos se encuentran en el mismo nivel que las demás palabras gráficamente soldadas, formadas a través del resto de los procedimientos de formación de palabras, porque están lexicalizados. El conjunto de los elementos que los estructuran no adquiere significados nuevos o figurados en su totalidad, sino que, siendo un complejo, se mantiene con el significado equivalente a la suma de los significados de los elementos utilizados, enriquecido con las relaciones existentes entre ellos.

De esta manera, siendo lexemas analíticos, estas combinaciones constituyen unidades lingüísticas aisladas, formadas conforme a un determinado modelo semántico-estructural que supone la combinación de elementos funcionalmente diferenciados. Desde el punto de vista semántico-funcional los lexemas analíticos son equivalentes a la palabra concientemente formada e igual que ella pueden ser total o globalmente determinados o modificados. Dichas estructuras constantes e indescomponibles presentan designaciones que tienen significado unitario, es decir, pueden provocar en el oyente una imagen determinada, constante y reglamentada. En este sentido, coincidimos hasta cierto punto con Alonso Ramos (2009: 2070) y Stehlík (2019: 196) en que para las construcciones sintagmáticas se necesita un análisis detallado de caso concreto, evitando así la englobación de formaciones afines bajo una misma definición que no siempre resulta la más oportuna.

4. Tipos de compuestos sintagmáticos en el español y notas comparativas con el búlgaro

Proponemos a continuación la clasificación de Val Álvaro de los compuestos sintagmáticos que nos servirá de base para esbozar algunas

notas comparativas, establecer ciertos paralelos y registrar las respectivas diferencias entre el español y el búlgaro, con el fin de demostrar lo expuesto en las páginas anteriores. Val Álvaro (1999: 4827 – 4838) distingue entre los siguientes grupos de compuestos sintagmáticos:

a) de sintagma preposicional (habitualmente la preposición es *de*): *fin de semana, juego de niños, melón de agua*;

b) de sintagma nominal: *círculo vicioso, cuento chino, espina dorsal*;

c) de sintagma verbal: *hacer mención, formar parte, tomar nota*;

d) adjetivos (cuyos constituyentes, por lo general, son los adverbios *bien* y *mal* más las formas participiales en *-do*): *bienintencionado, malcriado, bienvenido*;

e) de estructura frástica: *nomeolvides, correveidile, hazmerreir*;

f) otros casos, donde se sitúan: los numerales (*setecientos, decimoquinto, trigésimo cuarto*), las estructuras formadas por una preposición más un sustantivo (*sin fin, parabién, pormenor, porvenir, sinvergüenza*) y algunos compuestos de naturaleza pronominal, como *dondequiera* (tb. *donde quiera*), *comoquiera* (tb. *como quiera*), *quienquiera*.

4.1. En primer lugar, hay que subrayar que los compuestos de sintagma preposicional constituyen un número muy nutrido en la lengua española, ya que esta es susceptible de formar muchos adjetivos de discurso, es decir, formados por la preposición *de* + sustantivo. Este fenómeno no se da con tanta frecuencia en la lengua búlgara, que muestra preferencia por los adjetivos derivados y los participios. Por consiguiente, en búlgaro predominan las estructuras sintagmáticas de sintagma nominal, detalladamente analizadas en los párrafos anteriores (*координатна система* (= sistema de coordenadas), *кокоша слепота* (= nictalopía), *трудова борса* (= bolsa de trabajo). No obstante, se pueden citar también estructuras compuestas de sintagma preposicional, como *ъгъл на зрение* (= ángulo de visión), *точка на кипене* (= punto de ebullición), *зона на влияние* (= zona de influencia), entre otros.

4.2. Las estructuras de sintagma verbal constituyen “un ámbito controvertido para la composición sintagmática –que tradicionalmente merece estudio aparte” (Val Álvaro 1999: 4830). Según autores como Guilbert (1975), Cattell (1984) y Giry-Schneider (1987), se trata de un proceso de “verbalización” de nombres y sintagmas nominales por medio de los verbos llamados *support* (Giry-Schneider 1987) o *light* (Cattell 1984), o sea, ‘verbos soporte’ o ‘verbos de apoyo’, como *hacer, dar, tomar, tener, poner*, etc. En estructuras del tipo *dar aviso, dar risa, hacer mención, hacer viento, poner cuidado, tener lugar, tomar nota*, etc., la

semántica de los verbos implicados se ve debilitada y se observa un grado estrecho de cohesión entre el verbo y el complemento, apareciendo este sin determinación, lo cual aleja dichas estructuras de los sintagmas transitivos característicos. En búlgaro los ejemplos que podemos citar como idénticos a este modelo son: *вземам връх* (= prevalecer), *вземам страна* (= tomar partido), *давам дума* (= prometer), *давам ход* (= dar curso a), *правя (добро/лошо) впечатление* (= hacer (buena/mala) impresión), *правя път* (= ceder paso), entre otros. Este tipo de combinaciones tienen significado idiosincrásico, unitario y composicional que se parece al de los compuestos imperfectos del tipo *casa museo*, es decir, se trata de un proceso de lexicalización y de fijación de un sintagma.

4.3. El estatuto de las formaciones adjetivas españolas formadas con los adverbios *bien* y *mal* también es discutible, puesto que se les atribuyen categorías distintas. Bustos Gisbert (1986: 339 – 342), por ejemplo, los encuadra en la composición “propia” argumentando la especialización semántica que presentan las estructuras. En cambio, Rainer (1993: 296 – 297) los incluye en la composición sintagmática basándose principalmente en la equivalencia con sintagmas adjetivales con adverbio.

En búlgaro, tratándose de combinaciones de adverbios más participio, las cosas también parecen un poco ambiguas. Cuando las estructuras formadas por adverbio y participio constituyen una unidad de sentido, suelen escribirse conjuntamente (Buneva, red. 2012: 56); por lo tanto, han de ser considerados compuestos. Al contrario, cuando no se interpretan como un conjunto semántico, se escriben por separado (Buneva, red. 2012: 64); debiendo ser consideradas locuciones. De esta manera tenemos *бавноразвиващ (се)* (tr. lit. que se desarrolla lentamente, retardado), *леснозапалим* (= fácilmente inflamable), *многообещаващ* (= muy prometedor), pero *бавно прелитащ* (= que vuela lentamente sobre), *бързо развиващ се* (= que se desarrolla rápidamente), *дълго чакан* (= largamente esperado), *свободно падащ* (= que cae libremente). Así fijada la regla, resulta bastante imprecisa y vulnerable debido a la posibilidad de ser erróneamente interpretada en función de la valoración subjetiva del que se está expresando por escrito. No obstante, para Pernishka (1980: 12), colocaciones como *бавно подвижен* (= que se mueve lentamente) y *трудно проходим* (= difícilmente transitable) semánticamente no deben ser separadas de las palabras compuestas obtenidas por vía sintáctico-morfológica, como *бавноподвижен* y *труднопроходим*, estudiándolas la autora como compuestos y subrayando que la diferente manera de su formación no es relevante para su semántica.

4.4. Los compuestos sintagmáticos de estructura frástica son formaciones compositivas del tipo *bienmesabe*, *correveidile*, *quitapón*, en español, y *прескочикобила* (= pídola), *развейпрах* (tr. lit. persona irresponsable), *стърчиопашка* (= aguzanieves), en búlgaro, que por sí solas constituyen una frase con su propio significado lexicalizado. En su estructura compositiva casi siempre está presente un morfema imperativo subjetivamente modal que, siendo marcado morfológicamente, lo es también retórica y estilísticamente (Marovska 2005: 293). Corresponden dichas formaciones a los ‘conglomerados’ de Benveniste (1977: 171) para quien estas son construcciones complejas sin alteración de los elementos que los componen y perfectamente soldadas².

4.5. La formación de los numerales también corresponde a la composición sintagmática. Por sí solos, los numerales, sean cardinales u ordinales, designan una cantidad concreta, un número preciso, cuya expresión numérica tiene un referente unívoco. Por lo tanto, independientemente de si se trata de estructuras amalgamadas (compuestos perfectos) o de elementos unidos por coordinación (compuestos imperfectos), estas formaciones deben ser interpretadas como unidades lingüísticas formadas por composición, puesto que tienen una estructura bien soldada e invariable y designan una realidad concreta y precisa.

En lo que se refiere a las estructuras formadas por una preposición + un nombre, cabe señalar que aquí se da una diferencia importante entre las lenguas española y búlgara. Las preposiciones simples búlgaras, aparte de su función instrumental consistente en la expresión de relaciones sintácticas, pueden asimismo desempeñar el papel de prefijos que se adjuntan a bases verbales y más raras veces a nominales, por ejemplo: *бездействам* (= no actuar), *задминавам* (= adelantar, dejar atrás), *предпочитам* (= preferir); *безкрай* (= infinidad), *надмощие* (= supremacía), *възглас* (= exclamación) (Gramática 1983: 413). Debido a esta doble función de las preposiciones búlgaras, consideramos inconveniente establecer cualquier paralelo entre las dos lenguas aquí barajadas y nos reservamos el derecho de dedicar un estudio aparte a este tipo de estructuras lingüísticas.

² Para más información sobre este tipo de compuestos sintagmáticos véase Tancheva 2021.

5. A modo de conclusión

Lo que pretendemos poner de relieve con las consideraciones anteriormente expuestas es la necesidad de revisión de las definiciones y clasificaciones tradicionalmente establecidas respecto a ciertos fenómenos sistémicos en la lengua que no dejan de manifestarse y de plantear problemas de distinta índole. Por lo tanto, nuestra intención no ha sido descartar o refutar una u otra postura, sino ofrecer una perspectiva distinta que podría servir de base para posteriores reflexiones e investigaciones.

El criterio formal, por muy cómodo y “encajante” que sea, a menudo no parece suficientemente válido para clasificar las numerosas estructuras lexemáticas con que cada lengua cuenta porque existen muchos casos particulares que no cuadran con las taxonomías tradicionales. Por otra parte, tal y como asevera Benveniste, los intentos de evitar o expulsar el sentido en la mayoría de los casos no resultan muy acertados, ya que “esta cabeza de Medusa sigue siempre enfrente, en el centro de la lengua” (Benveniste 1971: 125).

En el trabajo se ha demostrado que ciertos conceptos idénticos aparecen estructurados de distinta manera en las dos lenguas contrastadas: la estructura búlgara *слонова кост* se ve formada por un adjetivo + un sustantivo, frente a la unidad española *marfil*, con el mismo significado, que consta tan solo de una palabra; en *меден месец* otra vez tenemos la fórmula adjetivo + sustantivo, mientras que en español aparecen dos sustantivos unidos por una preposición, *luna de miel*. La distinta manera de designar la realidad extralingüística depende de la experiencia histórica y la intuición de los individuos, pero cabe señalar asimismo que el hablante de una lengua nunca se equivoca y si ha construido una estructura de cierta manera es que el sistema lingüístico se lo ha sugerido. Se trata, pues, de acuñaciones que constituyen unidades semánticas descomponibles que se refieren a realidades concretas y únicas, por lo tanto nos parece más conveniente que sean consideradas compuestos, puesto que en nada se diferencian de las demás estructuras que presentan un conjunto ortográfico. Tenemos los contenidos concretos que obtienen, respectivamente, distintas expresiones formales que en el caso de las formaciones sintagmáticas aquí analizadas resultan ser más descriptivas, pero ello no es óbice para que en un futuro lleguen a integrarse en una palabra gráficamente unida.

La lengua es “un sistema que, en todo momento, funciona cambiando o cambia funcionando” (Kanchev 2004: 22) y nosotros tenemos que estar alerta para describir y analizar oportunamente los procesos que vienen imponiéndose, sea por la influencia de otras lenguas, por la economía del lenguaje, por el progreso científico-tecnológico o simplemente por la

propia evolución de la lengua que, al fin y al cabo, depende y se desarrolla en función de las preferencias y la intuición de sus hablantes.

REFERENCIAS

- Almela Pérez 1999:** Almela Pérez, R. *Procedimientos de formación de palabras en español*. Barcelona: Ariel Practicum, 1999.
- Alonso Ramos 2009:** Alonso Ramos, M. Delimitando la intersección entre composición y fraseología. // *LEA*, XXXI (2), 243 – 275.
- Avar Ezquerria 1995:** Ávar Ezquerria, M. *La formación de palabras en español*. Madrid: Arco/Libros, 1995.
- Avramova, Osenova 2005:** Аврамова, Цв., Осенова, П. Отново по въпроса за границата между сложна дума и словосъчетание (върху материал от най-новата българска лексика). [Avramova, Tsv., Osenova, P. Otnovo po vaprosa za granitsata mezhdur slozhna дума i slovosachetanie (varhu material ot naj-novata balgarska leksika).] // *Littera scripta manet*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, 346 – 358.
- Avramova 2008:** Аврамова, Цв. За новите „неизменяеми“ прилагателни в чешкия и българския език. [Avramova, Tsv. Za novite “neizmenyaemi” prilagatelni v cheshkiya i balgarskiya ezik.] // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*, 46, 1, 2008: 543 – 557.
- Baltova 1971:** Балтова, Ю. За границата между сложна дума и словосъчетание. [Baltova, Yu. Za granitsata mezhdur slozhna дума i slovosachetanie.] // *Български език*, 1971, № 2–3, 197 – 204.
- Baltova 2012:** Балтова, Ю. За езиковата интерпретация и правописа на някои неологизми в българския език. [Baltova, Yu. Za ezikovata interpretatsiya i pravopisa na nyakoi neologizmi v balgarskiya ezik.] // *Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2012: 221 – 229.
- Benveniste 1971:** Benveniste, É. *Problemas de lingüística general I*. Madrid: Siglo XXI, 1971.
- Benveniste 1977:** Benveniste, É. *Problemas de lingüística general II*. Madrid: Siglo XXI, 1977.
- Boyadzhiev, red. 1998:** Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. [Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev, Y. Savremenen balgarski ezik. Fonetika.

- Leksikologiya. Slovoobrazuvane. Morfologiya. Sintaksis.] София: Петър Берон, 1998.
- Buneva, red. 2012:** Бунева, М., Мурдаров, Вл., Александрова, Т. и др. *Официален правописен речник на българския език.* [Buneva, M., Murdarov, Vl., Aleksandrova, T. et. al. *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.*] София: Просвета, 2012.
- Bustos Gisbert 1986:** Bustos Gisbert, E. *La composición nominal en español.* Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 1986.
- Cattell 1984:** Catell, N. R. *Composite Predicates in English.* Sidney: Academic Press Australia, 1984.
- Corpas Pastor 1996:** Corpas Pastor, G. *Manual de fraseología española.* Madrid: Gredos, 1996.
- Dimitrova 2018:** Димитрова, М. За новите „аналитични прилагателни“ в българския и чешкия език. [Dimitrova, M. *Za novite “analitichni prilagatelni” v balgarskiya i cheshkiya ezik.*] // *Филологически форум*, 1(7), 2018: 55 – 62.
- Ferrando Aramo 2002:** Ferrando Aramo, V. Colocaciones y compuestos sintagmáticos: dos fenómenos léxicos colindantes. // Pascual Pérez Duarte *et al.* (eds.) *Cuestiones de lexicografía.* Tris Tram: Lugo, 2002.
- Georgieva 1967:** Георгиева, Ел. Сложни съществителни имена в съвременния български книжовен език (с оглед предимно към по-нови образци). [Georgieva, El. *Slozhni sashtestvitelni imena v savremenniya balgarski knizhoven ezik (s ogled predimno kam po-novi obraztsi).*] // *Известия на Института по български език*, т. XIII, 1967, 157 – 202.
- Giry-Schneider 1987:** Giry-Schneider, J. *Les prédicats nominaux en français. Les phrases simples à verbe support.* Ginebra: Droz, 1987.
- Gramática 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език.* Т. II. Морфология. [Gramatika na savremenniya balgarski ezik. Т. II. Morfologiya.] София: БАН, 1983.
- Guilbert 1975:** Guilbert, L. *La créativité lexicale.* París: Larousse, 1975.
- Kanchev 2004:** Kanchev, I. *Español actual: clases de palabras y categorías.* Sofia: EU San Clemente de Ójrid, 2004.
- Lang 1990:** Lang, M. F. *Formación de palabras en español. Morfología derivativa productiva en el léxico moderno* (Traducción de Alberto Miranda Poza). Fuenlabrada / Madrid: Cátedra, 1990.
- Marovska 2005:** Маровска, В. Словообразователни процеси с конотативен характер в съвременния български език. [Marovska, V. *Slovoobrazuvatelni protsesi s konotativen harakter v savremenniya*

- bulgarski ezik.] // *Littera scripta manet*. София: УИ „Св. Климент Охридски”, 2005, 288 – 302.
- Murdarov 1983:** Мурдаров, Вл. Съвременни словообразователни процеси: очерк върху българското словообразуване. [Murdarov, V. Savremenni slovoobrazovatelni protsesi: ocherk varhu balgarskoto slovoobrazuvane.] София: Наука и изкуство, 1983.
- Nicheva 1983:** Ничева, К. *Българска фразеология*. [Nicheva, K. Balgarska frazeologiya.] София: СУ „Климент Охридски”, 1983.
- Osorio Olave, Serra Sepúlveda 2012:** Osorio Olave, G., Serra Sepúlveda, S. Colocaciones, compuestos sintagmáticos y locuciones nominales: hacia un intento de delimitación conceptual. // *Lenguas Modernas*, 39, 2012, 103 – 116.
- Pernishka 1980:** Пернишка, Е. *Семантика на сложните прилагателни имена в съвременния български език*. [Pernishka, E. Semantika na slozhnite prilagatelni imena v savremenniya bulgarski ezik.] София: Изд. на БАН, 1980.
- Popov, red. 2008:** Попов, Д., Андрейчин, Л., Георгиев, Л. и др. *Български тълковен речник*. [Popov, D., Andreychin, L., Georgiev, L. et. al. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 2008.
- RAE y ASALE 2010:** Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española. *Nueva gramática de la lengua española. Manual*. Madrid: Espasa Libros, 2010.
- Rainer 1993:** Rainer, F. *Spanische Wortbildungslehre*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993.
- Stehlík 2019:** Stehlík, P. Acerca del estatuto problemático de las construcciones apositivas del tipo *palabra clave, fecha límite*. // *Études romanes de Brno*, nº 2, 2019, 187 – 197.
- Sumrova 2018:** Сумрова, В. *Новите феминални названия в българския език*. [Sumrova, V. Novite feminalni nazvaniya v bulgarskiya ezik.] София: Изд. на БАН „Проф. М. Дринов“, 2018.
- Tancheva 2021:** Los nombres compuestos de estructuras frásticas en español y en búlgaro. // *Погледи към езика. Изследвания в чест на Боряна Кючукова-Петринска*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021, 103 – 110.
- Tancheva 2023:** Sustantivos compuestos binominales en español y en búlgaro. // *Pasado, presente y futuro del hispanismo en el mundo: avances y retos*. Belgrado: Facultad de Filología de la Universidad de Belgrado, 2023, 273 – 287.

- Val Álvaro 1999:** Val Álvaro, J. F. La composición. // *Gramática descriptiva de la lengua española*. Dir. I. Bosque & V. Demonte. Madrid: Espasa-Calpe, 1999: 4757 – 4839.
- Zidarova 2019:** Зидарова, В. *Динамика и иновации в лексикалната система на българския език*. [Zidarova, V. *Dinamika i inovatsii v leksikalnata sistema na balgarskiya ezik.*] Пловдив: Коала прес, 2019.
- Zuluaga 2002:** Zuluaga, A. Los ‘enlaces frecuentes’ de María Moliner. Observaciones sobre las llamadas colocaciones. // *LEA*, XXIV, 97 – 114.

ENUNCIADOS EXHORTATIVOS: ESTATUTO, PROBLEMAS Y PECULIARIDADES

Svilena Dzhurkovska
Nueva Universidad Búlgara

IMPERATIVE SENTENCES: STATUTE, PROBLEMS AND PECULIARITIES

Svilena Dzhurkovska
New Bulgarian University

The present research aims to delimit the functional field of exhortation in comparison with declarative and interrogative sentences and to mark the limits of the use of exhortative statements with imperative verb forms. The work is also focused on presenting the factors that in certain cases prevent the realization of exhortative statements. The grounds on which the restriction of the use of said statements is mainly based are the semantic criteria of some verbs and, in other cases, the extralinguistic context.

Key words: exhortation, sentences, imperative, semantic criteria

Antes de abordar el tema del estatuto, los problemas y las peculiaridades de los enunciados exhortativos, cabe presentar algunas de las definiciones acerca de dichas oraciones. En la *Nueva gramática de la lengua española* los enunciados exhortativos se definen como oraciones de verbo en imperativo con que “se solicitan típicamente comportamientos sujetos a la voluntad de los individuos, es decir, acciones u omisiones sobre las que el referente del sujeto del imperativo pueda ejercer cierto control” (RAE y ASALE 2010: 800). Según Gómez Torrego, el objetivo de los enunciados susodichos es el de “dar órdenes a alguien” (Gómez Torrego 2002: 257). Gili Gaya señala que el mandato se expresa “por medio de oraciones llamadas exhortativas” (Gili Gaya 1980: 54). En el *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española* dichos enunciados

están presentados como oraciones de “exhortación, mandato o prohibición” (RAE 1973: 361-363) mediante las que el remitente exterioriza su voluntad ante un destinatario con el fin de que este cumpla una orden o mandato. Para lograr este fin, el remitente puede valerse de diferentes formas verbales: imperativo, presente de subjuntivo, futuro simple de indicativo, etc., pero en el presente trabajo nos limitaremos al uso propio de las formas verbales imperativas. Teniendo en cuenta lo susodicho, cabe destacar que la elección de una u otra forma verbal por parte del remitente depende del contexto extralingüístico en que se realiza el acto elocutivo. Según Popova, el concepto “frame” (marco) está estrechamente vinculado a la percepción y la estructuración de la información. Es un concepto que representa la relación entre el contenido de los enunciados y “las escenas cognitivas que reflejan las situaciones reales” (Popova 2012: 29). Los enunciados exhortativos son también objeto de investigación de la pragmática que se centra en examinar la estrecha relación entre la forma de los propios enunciados y las actitudes concretas de los usuarios. Usando la palabra como instrumento el remitente exterioriza su intención de conseguir determinados objetivos y “pretende actuar de alguna manera sobre el estado de cosas preexistente” (Escandell Vidal 1996: 35). Según Garíbova y Kítova, la función del imperativo es la de presentar “una acción que ha de realizarse obedeciendo la voluntad del hablante; por “voluntad” hay que entender no solo una orden (un mandato) en el sentido estricto del término, sino también un deseo, incluso una petición atenuada” (Garíbova y Kítova 1996: 138).

De lo expuesto más arriba se puede comprobar que las definiciones de los enunciados en cuestión coinciden en que el propósito principal del remitente de las frases exhortativas es incitar al interlocutor y hacerle cumplir una acción concreta que a veces suele ser también verbal. Cabría señalar, asimismo, que en la literatura científica existe una tesis un tanto discutible acerca del carácter de las frases exhortativas; según dicha tesis, estas no deben considerarse “un tipo independiente de enunciados comunicativos”, ya que están orientadas hacia la realización de acciones concretas (Bondarko 1984: 186). Sin embargo, su realización o no realización depende del destinatario, que o bien afirma que hará lo mandado utilizando “fórmulas de acuerdo” del tipo: *Vale; Se hará; Ya; Claro; Por supuesto*, etc.:

–Aquí debe de estar sin duda, porque éste es el coche que él dicen que sigue: quédese uno de nosotros a la puerta y entren los demás a buscarle, [...].

–Así se hará [...].;

(Cervantes, p. 273)

–Ayúdame, Sancho amigo, a ponerme sobre el carro encantado [...].

–Eso haré yo de muy buena gana, señor mío [...].;

(Cervantes, p. 313)

o bien se niega a cumplir el mandato con la ayuda de “fórmulas de desacuerdo” del tipo: *Ni hablar; No lo hago; No podré hacerlo; Por nada del mundo*, etc.:

[...] y así, mandó a Sancho que se apease del asno y atajase por la una parte de la montaña [...].

–No podré hacer eso [...].

(Cervantes, p. 127)

–La que se debería de ir es usted. Ya me cansé de que me atormente. ¡Déjeme en paz de una vez por todas!

–No lo voy a hacer hasta que te comportes como una mujer de bien, ¡o sea, decentemente!

(Esquivel, p. 76)

De tal manera, resulta que la distinción entre frases enunciativas, interrogativas y exhortativas se basa en la suposición intuitivamente aceptada de que a cada tipo de enunciados comunicativos le corresponde una reacción específica, determinada por parte del destinatario.

Es necesario mencionar, asimismo, que entre las frases enunciativas, interrogativas y exhortativas no existen diferencias absolutas. Los lingüistas ya han advertido que las frases interrogativas y las exhortativas, que exigen una reacción por parte del destinatario, tienen cierta afinidad entre sí y se oponen en su conjunto a las enunciativas, que no piden reacción del destinatario. También se ha advertido que —a diferencia de las enunciativas y las interrogativas— en las frases exhortativas “la persona que habla está en primer plano y obliga, en cierto grado, a cumplir con la orden dada” (Bondarko 1984: 187). De ahí resulta que, por una parte, las frases interrogativas tienen afinidad con las exhortativas y se oponen a las enunciativas y, por otra, las enunciativas se acercan a las interrogativas y se oponen a las exhortativas.

Lo arriba expuesto ayuda a aclarar los vínculos que existen entre los diferentes tipos de enunciados, aun siendo a veces fluctuantes, así como a marcar el espacio de acción de los enunciados imperativos, comparándolos y oponiéndolos a los declarativos y a los interrogativos. Los enunciados exhortativos con formas verbales imperativas (de cualquier persona y

número) funcionan como autoenunciados del hablante y encierran una semántica especial, propia de dichas oraciones.

Una de las peculiaridades semánticas de los enunciados exhortativos en comparación con los enunciativos es que, si en estos últimos, encabezados por “verbos de mandato” del tipo *mandar, ordenar, pedir, rogar, suplicar, aconsejar*, etc., la obligación de cumplir con la acción se da por medios léxicos, concretizándose en cada caso el acto elocutivo:

[...] con todo esto, suplico a vuestra merced me deje dormir y no me pregunte más, si no quiere que me arroje por una ventana abajo.

(Cervantes, p. 636)

–Yo te miro y veo a un hombre, aunque seas viejo. Pero tú me tratas igual que a tus gatos. No me ves como a una mujer, ¿verdad?

–Yo te veo a ti, Maya. Por eso te pido que no vuelvas a mi cama. Nunca más.

(Allende, p. 151)

en los enunciados exhortativos con formas verbales imperativas la obligación se expresa por medios gramaticales (es la misma forma verbal):

–Calla, amigo Sancho [...].

(Cervantes, p. 45)

Algo más, al proferir un enunciado exhortativo con formas verbales imperativas, el hablante realiza dos actos elocutivos a la vez: *el de enunciar* (relacionado con la acción misma) y *el de mandar* (relacionado con el realizador de la acción). De ahí que tales enunciados pudieran caracterizarse como “híbridos” en cuanto a su semántica. Siguiendo la clasificación de los enunciados exhortativos de Shelyakin (Shelyakin 2001: 124) desde el punto de vista del momento de su aparición, estos pueden clasificarse en dos grupos: 1) los que aparecen antes de empezar a realizarse la acción; 2) los que se emiten cuando la acción ya ha empezado, con el fin de corregirla, o sea, de cambiar algunos de sus parámetros.

La situación más corriente en que aparece un enunciado exhortativo es cuando este se refiere a una acción no empezada, cuya realización se dará inmediatamente después de proferir la orden:

–Levántate, Sancho, si puedes, y llama al alcaide de esta fortaleza, y procura que se me dé un poco de aceite, vino, sal y romero para hacer el salutífero bálsamo [...].

(Cervantes, p. 88)

Otra situación en la que suele realizarse un enunciado exhortativo es cuando la acción ya ha empezado y sigue realizándose en el momento en

que interviene el hablante para expresar una orden con el fin de hacer proseguir la acción:

–Oye, Manuel, yo sé mucho de psicología, porque pasé más de un año entre lunáticos y terapeutas. He estado estudiando tu caso y lo que tú tienes es miedo. –le anuncié.

–¿De qué? [...]

–No sé, pero puedo averiguarlo. Deja que te explique [...]. Tú tratas de controlar todo, en especial tus emociones, para sentirte seguro, pero cualquier babiaca sabe que no hay seguridad en este mundo, Manuel.

–Ya veo. Sigue...

–Pareces sereno y distante, como Sidarta, pero a mí no me engañas [...].;

(Allende, p. 104)

o de cambiar alguno (algunos) de sus parámetros:

–Habla con respeto, Sancho, de las cosas de mi señora [...].

(Cervantes, p. 358)

Tal como demuestran los ejemplos, en los casos cuando se quiere obligar al interlocutor a seguir con la acción ya empezada, se profieren enunciados exhortativos en los que se usa más a menudo el verbo *seguir* (y sinónimos), intensificando a veces su significado por una simple reduplicación. Del mismo modo, en los casos de cambio de uno o varios parámetros de la acción, después de dar la orden, es necesario precisar “el nuevo destino” que debe tomar la acción.

A nuestro parecer, los enunciados exhortativos podrían agruparse de la siguiente manera: enunciados exhortativos de *referencia determinada* en los que un hablante concreto dirige el deseo de cumplir con su voluntad a un oyente bien determinado:

–Levántate, Sancho, si puedes, y llama al alcaide de esta fortaleza, y procura que se me dé un poco de aceite, vino, sal y romero para hacer el salúífero bálsamo [...].

(Cervantes, p. 88)

Por otra parte, se dan también enunciados de *referencia indeterminada* en los que un hablante anónimo se dirige de forma imperativa a una persona indeterminada.

Lo específico de los enunciados exhortativos de “referencia indeterminada” radica en que ellos provocan la sensación de realizarse fuera del acto elocutivo del mandato, aunque no del “espacio vital” de la exhortación. La razón es que el remitente de la orden es anónimo y el

destinatario de la orden, desconocido, o sea, indeterminado. Ya que en este tipo de oraciones falta el destinatario concreto, estas aparecen sobre todo “en el lenguaje de la publicidad” donde “el imperativo en forma de consejo o recomendación incita a los posibles clientes a la compra de algún “milagroso” producto que los va a beneficiar” (Vucheva 2020: 231).

En el anuncio publicitario de *Coca-Cola*, *¡Destapa la felicidad!*, con una forma verbal en imperativo se invita al destinatario —que no está explícitamente señalado— a cumplir una acción, a saber, abrir una botella de “la bebida milagrosa”, aludiendo a que el cumplimiento del acto susodicho le traerá felicidad.

Las oraciones exhortativas que carecen de destinatario explícito también suelen aparecer en instrucciones:

En primer lugar, caliente el caldo de marisco junto con el azafrán en una olla grande. A continuación, caliente a fuego medio-alto 4 cucharadas de aceite de oliva en una paellera [...] y sofría el rape, los camarones y las anillas de calamar durante 1 ó 2 minutos [...]. Retire de la paellera el resultado y resérvelo¹.

Son típicas, asimismo, las de prescripciones de conducta o recomendaciones hechas a veces por medio de refranes y proverbios. Sin embargo, en este caso el imperativo no tiene función exhortativa, sino “refleja la sabiduría popular en forma de consejo o de advertencia moral” (Vucheva 2020: 231):

Agua que no has de beber, déjala correr.
Haz bien y no mires a quien.
Dime con quien andas y te diré quién eres.

Los enunciados exhortativos de “referencia indeterminada” se caracterizan exclusivamente por dos rasgos formales que no se registran en los de “referencia determinada”, lo que los hace únicos en cuanto a su formación y funcionamiento. En primer lugar, existen algunas restricciones en lo que a la formación se refiere, a saber: del paradigma imperativo estos enunciados admiten el uso de las formas del 1er grupo, eso es, las formas de 2ª persona (las formas imperativas auténticas). Aquí caben también las formas del 2° grupo correspondientes al registro formal de comunicación, eso es, las formas de *usted* y *ustedes*.

En segundo lugar, en cuanto al funcionamiento, estas oraciones no pueden formularse como estilo directo y, por lo tanto, tampoco pueden

¹ Instrucciones de una receta consultada en la página <<https://mahatmarice.com/es/recetas/autentica-paella-espanola-con-marisco/>>

transformarse en estilo indirecto. El anonimato del hablante-remitente y la indeterminación del destinatario oyente hacen que estas oraciones tengan una vida independiente fuera de los actos de habla reales; ello no significa que se salgan de la esfera de la exhortación, ya que tienen como finalidad incitar y provocar una reacción.

Existen varias restricciones en cuanto al uso de los enunciados exhortativos con formas verbales en imperativo. Una de las razones que impone dichas restricciones es la semántica misma de los verbos que entran en la estructura de las frases en cuestión. De ahí que se pueda hablar de restricciones semánticas en el campo de la *exhortación*, agrupables de la siguiente manera: 1er grupo, que se refiere a las restricciones semánticas que prohíben en principio utilizar las formas imperativas de algunos verbos; 2° grupo, que comprende las restricciones semánticas que prohíben utilizar las formas imperativas de algunos verbos en situaciones (contextos) concretos. La naturaleza de dichas restricciones tiene que ver con la semántica de la *exhortación* misma, a saber: en los enunciados imperativos se expresa la voluntad del hablante que obliga al oyente a cumplir alguna acción. Exteriorizando su voluntad, el hablante se adjudica el papel de controlador de la situación, es decir, él cree o supone que el oyente puede realizar precisamente la acción en cuestión. De ahí que las frases imperativas aparezcan en situaciones generalmente controlables.

Según se ha comprobado más arriba, existen verbos cuya semántica prohíbe utilizarlos en formas imperativas (restricciones semánticas del primer grupo). Son, en primer lugar, verbos que expresan cualidades y características constantes, como *pertenecer*, *poseer*, *carecer*, *sobrar*, *referirse*, etc., o construcciones del tipo “ser + adjetivo de aspecto físico”, como *ser alto / bajo / esbelto / robusto*, *ser rubio / moreno / pelirrojo*, *ser gordo / delgado / flaco*, etc. Por ejemplo, en la oración enunciativa *Esta persona pertenece a la elite de la ciudad*, el uso del verbo *pertenecer* es adecuado, mientras que en la oración imperativa *¡Pertenece a la elite de la ciudad!* la aparición del mismo verbo es totalmente inadecuada porque uno bien pertenece a una capa social, bien no; es decir, se trata de una característica constante. En segundo lugar, son los verbos que determinan el lugar de alguien o de algo en el espacio, como *estar*, *encontrarse*, *hallarse*, *permanecer*, *habitar*, etc.; en tercero, los así llamados “verbos de dimensión” en su función de intransitivos como *medir*, *pesar*, etc.; y, por último, los verbos modales *poder*, *querer*, *deber*. Todos estos verbos carecen de formas imperativas porque encierran en su propia semántica características y situaciones imposibles de ser controladas.

Existen, sin embargo, verbos que, independientemente de su semántica que les asigna un lugar correspondiente al grupo de verbos de situación incontrolable, se pueden utilizar en frases imperativas. Son, en primer lugar, verbos de acciones y estados físicos, como *respirar, toser, caer, temblar, sudar, crecer, adelgazar, engordar*, etc., y en segundo, verbos de “comportamiento equivocado” del tipo *olvidar, equivocarse, perder*, etc. La peculiaridad de estos verbos se explica por el siguiente hecho: a veces, en contextos muy concretos, el hablante resulta capaz de controlar situaciones en principio incontrolables. Se trata, sobre todo, de casos en los que una persona con la ayuda de su propia voluntad y en un período de tiempo bien determinado puede cambiar los parámetros de la situación incontrolable que se desarrolla en el tiempo ya mencionado. El ejemplo más típico y frecuente es el del médico que pide al paciente que respire hondamente y no como se respira normalmente, o sea, de manera no controlable por el médico.

Otros casos de aparición de los verbos en cuestión son los de la imitación de acciones indeseadas. El teatro y el cine son los lugares más característicos donde uno se encuentra con la imitación. Durante el ensayo el director manda o pide a los actores que efectúen acciones que no son deseadas en una situación real (por ejemplo, cuando el director exige del actor que caiga de bruces o que muera bonitamente, etc.).

Por último, deben citarse los casos en los que el hablante finge controlar la situación aunque ello no se corresponde con la realidad. Aquí habrá que deslindar las situaciones que se desarrollan paralelamente con el acto de habla exhortativo, pero el enunciado exhortativo no realiza ningún tipo de control sobre ellas. Se trata de un “control falso” (*Ya que no te has puesto el abrigo, ahora tiembla*). Luego será necesario señalar las situaciones que no se efectúan en realidad, pero en las que el hablante, profiriendo un enunciado imperativo, imita control sobre la realización futura de la situación, aunque la realización o la no-realización de la situación no depende ni del hablante, ni del oyente. Son, sobre todo, los casos de proferir maldiciones; o sea, cuando el hablante imita control sobre la realización de situaciones incontrolables, él quiere expresar su deseo de que éstas se hagan realidad.

Existen palabras y construcciones, como *fácilmente, difícilmente, con gran esfuerzo*, etc., que especifican las condiciones en las que se desarrolla una situación y que pueden aparecer solo en frases enunciativas que contienen algún verbo, cuya semántica le permite usarse en formas imperativas. Tales palabras y construcciones no pueden aparecer en frases imperativas porque la facilidad, la dificultad y otras características

análogas de la acción no se controlan ni por el hablante, ni por el oyente. Es posible decir *¡Calla, Sancho!*, pero es totalmente inadecuada la oración *¡Calla fácilmente, Sancho!*

De lo expuesto más arriba se puede concluir que los enunciados imperativos en principio aparecen en cualquier situación controlable. Sin embargo, en los casos de imitación de control dichos enunciados pueden aparecer en situaciones parcialmente controlables o hasta totalmente incontrolables. En este último caso la frase imperativa viene a corresponder a un simple deseo expresado por el hablante acerca de la realización de algo concreto.

REFERENCIAS

- Allende 2012:** Allende, I. *El cuaderno de Maya*. Barcelona: Debolsillo, 2012.
- Bondarko 1984:** Бондарко, В. А. *Функциональная грамматика* [Bondarko, V. A. Funktsionl'naya grammatika]. Ленинград: Наука, 1984.
- Cervantes 2004:** Cervantes, M. *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Barcelona: Ediciones Folio, S. A., 2004.
- Escandell Vidal 1996:** Escandell Vidal, M. V. *Introducción a la pragmática*. Barcelona: Ariel S. A., 1996.
- Esquivel 1989:** Esquivel, L. *Como agua para chocolate*. México: Planeta, 1989.
- Garíbova y Kítova 1996:** Garíbova, N., Kítova, M. *Aspectos morfosintácticos del verbo búlgaro en contraste con el verbo español*. Sofía: Tilia, 1996.
- Gili Gaya 1980:** Gili Gaya, S. *Curso superior de sintaxis española*. Barcelona: Biblograf, 1980.
- Gómez Torrego 2002:** Gómez Torrego, L. *Gramática didáctica del español* (edición corregida y aumentada, 8. ed.). Madrid: Ediciones SM, 2002.
- Порова 2012:** Попова, М. *Семантични и прагматични аспекти на синтактичните категории в съвременния испански език*. [Popova, M. Semantichni i pragmatichni aspekti na sintaktichnite kategorii v savremenniya ispanski ezik]. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012.
- RAE 1973:** Real Academia Española. *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa Libros, 1973.

RAE y ASALE 2010: Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española. *Nueva gramática de la lengua española. Manual*. Madrid: Espasa-Calpe, 2010.

Shelyakin 2001: Шелякин, А. М. *Функциональная грамматика русского языка*. [Shelyakin, A. M. *Funktsionl'naya grammatika russkogo yazyka*]. Москва: Русский язык, 2001.

Vucheva 2020: Vucheva, E. *Morfología del español actual. Del sistema al discurso*. Sofia: EU “San Clemente de Ojrid”, 2020.

ПРЕВОДИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА ЗАГЛАВИЕТО НА РОМАНА „ДОН КИХОТ“

Свидна Михайлова
Институт за литература към БАН

TRANSLATIONS AND INTERPRETATIONS OF THE TITLE OF THE NOVEL *DON QUIXOTE*

Svidna Mihaylova
Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences

We are used to taking the name of Don Quixote for granted, without asking any questions. In fact, the full title of the work represents a chain of interconnected cultural, historical and geographical *realia*, becoming itself a “complex realia” - a veil behind which many meanings and allusions are hidden. The present study will examine the multilayered nature of each of the constituent parts of the title and will provide an overview and analysis of its translations in various Bulgarian language editions, as well as in some foreign language editions (English, French and Russian).

Key words: title, titrology, Don Quixote, realia, translation

Името „Дон Кихот“ като съставна част от заглавието на романа на пръв поглед е напълно ясно, световноизвестно; свикнали сме до такава степен с него, че го приемаме като даденост. Нещо повече – само по себе си то функционира като заглавие, а останалата част от оригиналното название, което Сервантес дава на творбата, се пропуска. Малко обаче е мислено и писано върху името на персонажа, а още по-малко – върху заглавието: *El ingenioso hidalgo de La Mancha*, и върху неизброимото множество от негови преводачески версии. Опитът да се отрази неподозираната многопластовост на сложното слово-съчетание като неделимо цяло, както и на всяка една от съставните му части, неминуемо засяга теоретичните полета на семиотиката и на титрологията. Предложеният тук анализ навлиза и в тясно свързаната

с тях територия на преводознанието, като е онагледен с няколко български и чуждоезикови превода, принадлежащи на различни исторически епохи.

Всяко заглавие представлява проспекция, която трябва да бъде разгърната – нещо, което предстои да се случи, да бъде прочетено и разбрано, за да се изяви напълно и докрай (Дачева 2014: 17). Заглавието на „Дон Кихот“, което неговите сънародници са свели до разговорното, фамилиарно и пределно кратко *El Quijote*, не прави изключение и представлява верига от взаимносвързани културни, исторически, географски реалии и смислово натоварени имена, като по този начин самото то се превръща в сложна реалия – завеса, зад която се крият множество значения и алузии. Доколко чуждоезичният читател ще успее да прогледне зад нея, зависи в голяма степен не само от собствените му способности, но и от дълбочината на взирането в детайлите от страна на преводачите.

Заглавията имат стойност на реалии само в определени случаи – когато притежават някакъв национален колорит. Тяхното разбиране, осмисляне и превеждане е решаващо за читателското възприемане – то провокира устойчиви образи и представи, които се вписват в новата среда и в нейната езикова култура (Найденова 2012: 51 – 52). Като представителен и същностен елемент на литературния текст те съдържат в концентриран вид огромно количество информация, отразяват връзката на творбата с времето на създаването ѝ, с традициите и с жанровите конвенции; функционират като образи на произведението, като еквивалент на неговата цялост. Не на последно място, те структурират смислите на текста и подават информация за кода за тълкуването му (Протохристова 2008: 254 – 265). В тази връзка преводаческото решение по отношение на заглавието оказва пряко въздействие върху рецепционните процеси в приемащата култура.

В действителност, макар да създава някои затруднения, свързани с културната специфика, заглавието на „Дон Кихот“ изпълнява съвършено, дори виртуозно своята функция да пародира, да препраща към жанра на творбата и към изначалното намерение на Сервантес да осмее рицарските романи. Нещо повече – напевността и ритмичността на ударените срички го превръщат в стих, в един вид поетична миниатюра, която подготвя читателя за срещата с великолепните сонети и песни, представляващи неделима част от тъканта на романа. Оригиналното заглавие от ръкописа на Сервантес, в което отсъства самото име „Дон Кихот“ (*El ingenioso hidalgo de La Mancha*), представлява стих от 12 стъпки, с ударени 4-та, 7-а и 11-а сричка. В превода на То-

дор Нейков от 1970 г. например заглавието „Знаменитият идалго (дон Кихот) де Ла Манча“ също се състои от 12 срички, с ударени 3-та, 7-а и 11-а, като е пресъздадено стихотворното звучене на оригинала.

За целите на настоящия анализ, ще се спрем подробно върху всеки един от компонентите на заглавието, като ще разгледаме и няколко негови версии на български, руски, френски и английски език, които илюстрират (не)възможността за пресъздаването му в неговата пълнота на чужд език.

Таблица 1

Заглавие	Автор/преводач	Година на издаване
El ingenioso hidalgo don Quijote de La Mancha	Сервантес	1605 г.
Дон Кихот Ламаншки	Т. Китанчев	1893 г.
Безподобният рицар Дон-Кихот Ламаншки	Д. Подвързачов	1928 г.
Многоумният благородник Дон Кихот Ламаншки	Д. Симидов	1939 г.
Знаменитият идалго дон Кихот де Ла Манча	П. и Т. Нейкови Т. Нейков	1947 – 1949 г. 1970 г.
L'ingénieux hidalgo Don Quichotte de la Manche	Л. Виардо	1863 г.
Don Quixote	Дж. Ормсби	1885 г.
Хитроумный идальго Дон Кихот Ламанчский	Н. Любимов	1953 – 1954 г.

Не е лесно, но пък е изключително важно преводачът да вземе вярно решение по отношение на избора на заглавие, особено когато оригиналното заглавие е нееднозначно. От съществено значение в този процес е осмислянето на начина, по който названието на творбата се отнася към сюжета и към персонажите в нея. Един от известните френски преводачи от XIX в. – Луи Виардо – коментира заглавието на романа в бележка под линия към пролога по следния начин: „едно изключително неясно заглавие, особено на испански, където думата

ingenioso има множество значения. Сервантес вероятно е искал да даде да се разбере, че Дон Кихот е бил измислен от него персонаж, син на неговия дух“ (превод мой – С. М.).

Първата бележка в превода на Тодор Нейков се отнася до същото прилагателно и се появява в посвещението. Тя гласи:

Употребеното от Сервантес прилагателно „*ingenioso*“ е трудно преводимо. Италианският преводач Alfredo Giannini се е спрял на „*fantasioso*“, руският преводач Н. Любимов и всички други негови колеги са се спрели на „хитроумный“, (...), у Подвързачов четем „безподобен“. Ние се колебахме между „изобретателен“, „находчив“, „именит“ и „знаменит“ и спряхме избора си на „знаменит“, без да твърдим, че сме намерили най-вярното разрешение.

И действително освен посочените от Т. Нейков значения на прилагателното то може да означава също „надарен, талантлив“, „остроумен“, „гениален“, „оригинален“; улавянето на кодирания в него смисъл заприличва още повече на игра на „топло-студено“, когато разберем, че *ingenio* има и други значения, като „бойна машина“ или „книгоvezка гилотина“... Вероятно в замисъла на Сервантес е присъствала частица от всички тези значения. Проблемът в българските преводи обаче е, че в нашия език не съществува понятие, което да ги отразява така всеобхватно. Във всеки случай първата дума от заглавието пресъздава по един безподобен, находчив, оригинален и дори гениален начин многоликото чудачество, „странната, очарователна лудост на Дон Кихот“ (Протохристова 2008: 87).

Що се отнася до втория компонент, *hidalgo*, той се появява в първото издание на първата част от 1605 г., но във втората част от 1615 г. е заместен с *caballero* – Дон Кихот е повишен в рицарски сан, от безгрижен идалго се превръща в странстващ рицар. Това обаче не е отразено по никакъв начин в българските преводи.

Понятието *идалго* е нагледен пример за обществено-политическа реалия, която е била транскрибирана в по-ранните преводи и вече е навлязла и усвоена в чуждите езици. Откриваме я в речника на чуждите думи в българския език в две форми – транскрибирана като „идалго“ и транслитерирана като „хидалго“. Обяснението на значението ѝ в речниците е същото, което дава Т. Нейков в пояснителна бележка, а именно „дребен испански благородник“. Виардо я пренася дословно (*hidalgo*) без коментар, Ормсби я превежда като *gentlemen* – стара английска дума за благородник, Китанчев и Подвързачов я транслитерират като „хидалго“, а Симидов избира „благородник“; в руския превод и в превода на Т. Нейков я откриваме транскрибирана

като „идалго/идалго“, като единствено Нейков се опитва да минимализира загубата с помощта на обяснителната бележка. Транскрипцията в този случай е единственият приемлив подход при превод, тъй като привнася полифония в текста, насочва вниманието върху семиотични стойности, както и върху поетичното измерение на оригиналното, екзотично, неповторимо звучене на думата в изходния език (Идалго 2006: 209).

Следващият компонент на заглавието, титлата *don*, е може би тази, която създава най-малко проблеми при превод, тъй като е отдавна възприета в българския език (в речника на чуждите думи е обяснено, че произхожда от латинското *dominus* и означава „господин, титла на дворянин в Испания, както и почтително обръщение“). Тук обаче се намесва нейната иронична употреба, когато бива поставена пред прозвище (напр. *don ladrón*); съществуват и други нейни значения в смисъла на „дар“, но и на „дарба, талант“ (което създава пряка семантична връзка с разгледаното по-горе прилагателно *ingenioso*).

Ще се спрем накратко и върху вариантите на името на Дон Кихот, посочени в края на първия абзац от романа, които също притежават богата образност и философски подтекст, освен че имат пародийна функция. Смесово натоварените собствени имена сами по себе си са един от най-интересните проблеми в теорията и практиката на превода. Видни авторитети в областта са представяли различните начини за тяхното пресъздаване при превод, а именно: транскрибиране (със или без обяснителна бележка), транслитериране или превод (при който имената губят оригиналното си звучене). Предвид съотнесеността на собствените имена към конкретен индивидуален обект, когото те окачествяват, транскрипцията им се налага като основен преводачески подход, а самите те винаги функционират като реалия (Виноградов 1978: 124), тъй като тясната им връзка с националните и културните традиции ги превръща в носители на специфичен местен и/или исторически колорит. От друга страна, името на Дон Кихот се е превърнало в име символ, каквито са имената на широко известни митични, исторически, библейски и приказни герои, както и на персонажите от популярни произведения (Влахов, Флорин 1990: 216, 238). Според испанския теоретик на превода Естебан Торе личните имена не бива да се превеждат, а само да се адаптират фонетично към приемащия език според неговите характеристики. Имената, взети от друг език чрез посредничеството на трети, обикновено приемат формата не на оригиналния език, а тази от езика посредник, който служи като отправна точка при транскрибирането на тези имена (Торе 1991: 99 –

101). Може би именно по тази причина говорим за „Дон Кихот“ вместо за „Дон Кихоте“, тъй като първите български преводи са реализирани чрез посредничеството на френския и руския език; във френския краесловното „е“ е било изписвано, но не и артикулирано, като вероятно това е повлияло върху руските преводачи, които започват да превеждат Сервантес през XVIII в. отново през посредничеството на френския език (Буранок 2008). Така се е стигнало до българския „Кихот“, което постепенно се е наложило през първите над шейсет години, в които романът се превежда на български от различни френски и руски версии. Но пък ако в приемащата литература творбата е превеждана неведнъж, то е необходимо да се вземе под внимание съществуващата традиция в предаването на смислово пораждащото име (Виноградов 1978: 149). Вероятно по тази причина Петър и Тодор Нейкови, които първи превеждат произведението от езика на оригинала, избират името му да остане „Кихот“, вместо коректното от гледна точка на транскрипцията „Кихоте“.

Що се отнася до етимологията на името, представена от самия автор, то тя поражда не по-малко изненадващи открития и въпроси. *Quijada* означава „челюст“, *Quesada* – „сладкиш от натрошен хляб, прясно сирене, яйца и захар“, *Quejada* би могло да се свърже с испанската дума *queja*, която значи „оплакване, стон, стенание“, а *Quijote* е част от доспехи, надбедреник. В тази връзка един от тълкувателите на *Дон Кихот*, Бенигно Пальол, ни насочва към отколешна полемика, като си задава въпроса: дали поведението на Дон Кихот е миротворческо, или войнствено – дали той е „челюст“, или „сладкиш“, опасно оръжие или вкусно и отпускащо ястие? Оказва се, че той не е нито мир, нито война, а двете неща едновременно, той е *Que-Jano* – римският бог Янус, с две лица – гледащи едновременно към мира и към войната, към миналото и към бъдещето (Пальол 1893, превод мой – С. М.). В преводите на тези смислово натоварени варианти на името освен неправилна транскрипция откриваме пълно negliжиране на конотациите им. Изключение правят само преводите на Любимов и на Т. Нейков, където в бележки под линия е обяснено значението на първите две понятия. По този начин при превода се оказват частично изгубени или напълно заличени смислите на тези своеобразни имена метафори, които са натоварени със стилистичната роля да характеризират персонажа и неговата среда (Виноградов 1978: 135).

Следващата, последна част на заглавието – Ла Манча – е име на географска област в централната част на Испания, което може да се възприеме като географска реалия. Но освен това *mancha* означава

„леке, петно“, както и „позорно петно“. Според Бенигно Пальол (1893) това име, както и всяко от имената в романа, не е случайно. То идва, сякаш да подсказва, че целият свят е едно петно, както и че – в унисон със схващанията на католическата религия – всички се раждаме опетнени, с първороден грях, който може да бъде изкупен само с личното усилие, със стремежа към постигане на истината, както заявява и самият Сервантес в края на първия абзац от романа. Възможно е тази опетненост да има и множество други конотации, свързани с общественото устройство от времето на автора.

На френски името е пренесено неправилно като *la Manche*, което предизвиква объркване, тъй като води към асоциации с едноименния проток. На английски е пренесено буквално, със загуба на конотацията. И в двата превода липсва каквото и да било обяснение. При ранните български преводачи не откриваме никакви смислови препратки и бележки под линия, името обаче бива транскрибирано по различни и неточни начини (слято Ламанча/Ламанчъ при Китанчев и Подвързачов, френското Ламанша при Симидов), с тази разлика, че Подвързачов е дал в бележка под линия името на градчето Аргамасиля, където според думите му „и досега показват едно старинно здание, в което, според местното предание, е лежал затворен Сервантес“. В руския текст откриваме „селе Ламанчском“, като коментарът е идентичен с този на Нейков, който съобщава, че първите думи от романа – „В едно село на Ла Манча...“, са „стих от испански народен романс. Много често Сервантес започва повествованието си със стих“.

Виноградов (1978: 137) говори за семантични признаци, по които могат да бъдат групирани личните имена; три от тях откриваме в името на Дон Кихот де ла Манча: вътрешни качества и черти на характера (Кихот); социално-икономическо положение (дон); място, от което произхожда персонажът (Ла Манча). Разглежданите проблеми са тясно свързани с усвояването и рецепирането на реалиите, с въпросите „на рецептивната естетика и на литературната рецепция въобще – читателя, рецептивните документи и сигнали (от заглавието на творбата и името на автора през жанра до началните редове, отделните фрази и абзаци, встъплението или заключението, героите и повествованието)“ (Найденова 2012: 21). Почти всички компоненти на заглавието на „Дон Кихот“ се транскрибират в различните преводи. Този подход създава опасност те да останат неразбираеми. В рамките на един обикновен текст преводачите често ги придружават с някакво обяснение или с включване на допълнителна информация под формата на паратекст (Идалго 2006: 199). При превода на заглавие, разбира се, подобен под-

ход е невъзможен, но някои от компонентите в случая с „Дон Кихот“ са обяснени в бележки към първата глава от първата част на романа.

Преводачите нямат особено голям избор между транскрипция и превод, като масово се спират на първия вариант, без да поясняват нищо около заглавието, а някои от по-ранните преводачи, като Т. Китанчев и Дж. Ормсби, дори го съкращават до крайност (Дон Кихот Ламаншки, *Don Quixote*), като го лишават от неговата битова, историческа и идейна многопластовост, от това да бъде тази сложна игра на думи, която е сътворил авторът му. Ефектът от текста върху читателя се оказва нещо субективно, отнасящо се до визията на преводача по отношение на този ефект. Съществува обаче и „проблем, свързан с читателя, към когото е бил насочен оригиналният текст в случая с текстове от минали епохи. Как да разберем какъв ефект е пораждал „Дон Кихот“ у испанските читатели от началото на XVII в.? И как би могъл да се предизвика този ефект у днешния читател, още повече на друг език, и у читатели от друга култура?“ (Идалго 2006: 199, превод мой С. М.). И все пак самото споменаване на името на Дон Кихот навсякъде по света извиква толкова много образи и асоциации, че превръща стоящите зад него произведение и образ в една „световна“ реалия.

ЛИТЕРАТУРА

- Аламанова, И., и колектив, прев. и ред. 2017:** Аламанова, И., и колектив. *Голям испанско-български речник*. [Alamanova, I., i kolektiv. Golyam ispansko-balgarski rechnik.] София: Колибри, 2017.
- Буранок 2008:** Буранок, О. М. Первый русский перевод Сервантеса. [Buranok, O. M. Pervyj russkij perevod Servantesa.] // *Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение»*. 2008, № 5, <<http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/5/Buranok/>> (15.01.2023).
- Виноградов 1978:** Виноградов, В. С. *Лексические вопросы перевода художественной прозы*. [Vinogradov, V. S. Leksicheskie voprosy perevoda hudozhestvennoj prozy.] Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1978.
- Влахов, Флорин 1990:** Влахов, С., Флорин, С. *Непреводимото в превода*. [Vlahov, S., Florin, S. Nprevodimoto v prevoda.] София: Наука и изкуство, 1990.
- Дачева 2014:** Дачева, Г. *Семиотика на заглавието*. [Dacheva, G. Semiotika na zaglavieto.] Е-издание на център за семиотични и

- културни изследвания. 2014, <<http://cssc-bg.com/downloads/articles/GD%20Alusive%20CSSC.pdf>> (15.01.2023).
- Идалго 2006:** Hidalgo, R. D. La transferencia como problema de traducción: Las palabras culturales en textos literarios de no ficción. // *Traducción y multiculturalidad*, 2006, 197 – 209. <https://cvc.cervantes.es/lengua/iulmyt/pdf/traduccion_multiculturalidad/21_hidalgo.pdf> (15.01.2023).
- Милев, Николов, Братков 1978:** Милев, А. Николов, Б., Братков, Й. *Речник на чуждите думи в българския език.* [Milev, A. Nikolov, B., Bratkov, Y. Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1978.
- Найденова 2012:** Найденова, Й. *Унгарските реалии в контекста на културния трансфер.* [Naydenova, Y. Ungarskite realii v konteksta na kulturniya transfer.] София: Изток – Запад, 2012.
- Пальол 1893:** Pallol, B. *Interpretación del Quijote. Primera parte.* Madrid: Imprenta de Dionisio de los Rios, 1893, <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/interpretacion-del-quijote-primera-parte/html/ff37c282-82b1-11df-acc7-002185ce6064_10.html> (15.01.2023).
- Протохристова 2008:** Протохристова, К. *Западноевропейска литература.* [Protohristova, K. Zapadnoevropeyska literatura.] Пловдив: Летера, 2008.
- Сервантес 2018:** Сервантес, М. *Хитроумный идалго Дон Кихот Ламанчский.* [Cervantes, M. Hitroumnyj idal'go Don Kihot Lamanchskij.] Перевод: Н. Любимов, 2018, <<http://originalbook.ru/don-kihot-migel-de-servantes/>> (15.01.2023).
- Сервантес 2004:** Cervantes, M. *Don Quixote* (transl. by John Ormsby), <<http://www.gutenberg.org/files/996/996-h/996-h.htm#ch41b>> (15.01.2023).
- Сервантес 1893:** Сервантесъ, М. *Донъ Кихотъ Ламаники* [Cervantes, M. Don Kihot Lamanshki.], ч. I. София: Янко С. Ковачев, 1893.
- Сервантес 1928:** Сервантесъ, М. *Донъ-Кихотъ Ламаники* [Cervantes, M. Don-Kihot Lamanshki.], ч. I. София: Радикал, 1928.
- Сервантес 1939:** Сервантесъ, М. *Донъ Кихотъ Ламаниски* [Cervantes, M. Don Kihot Lamanshki.], ч. I – II. София: Игнатовъ, 1939.
- Сервантес 1947:** Сервантес, М. *Знаменитият идалго Дон Кихот де ла Манча.* [Cervantes, M. Znamenitiyat idalgo Don Kihot de la Mancha.] т. I. София: Прогрес, 1947.

- Сервантес 1949:** Сервантес, М. *Дон Кихот де ла Манча* [Cervantes, M. *Don Kihot de la Mancha.*], т. II. София: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1949.
- Сервантес 1967:** Cervantès, M. *Don Quichotte de la Manche*. Trad. par Louis Viardot. 2 vol. Lausanne: Éditions Rencontre, 1967.
- Сервантес 1980:** Сервантес, М. *Знаменитият идалго дон Кихот де Ла Манча* [Cervantes, M. *Znamenitiyat idalgo Don Kihot de la Mancha.*], ч. I – II. София: Народна култура, 1980.
- Сервантес 1998:** Cervantes, M. *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Madrid: Ed. Alba, 1998.
- Торе 1994:** Torre, E. *Teoría de la traducción literaria*. Madrid: Editorial Síntesis S.A., 1994.

**НАЗВАНИЯ НА ЛИЦА В БЪЛГАРСКИЯ И ТУРСКИЯ ЕЗИК,
ОСНОВНАТА ДЕЙНОСТ
НА КОИТО Е ПРОИЗВОДСТВО И ТЪРГОВИЯ
С ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ**

Сема Куцарова
Медицински университет – Пловдив

**NAMES OF PERSONS IN THE BULGARIAN AND TURKISH
LANGUAGES WHOSE MAIN ACTIVITY IS PRODUCTION
AND TRADE OF FOOD PRODUCTS**

Sema Kutsarova
Medical University of Plovdiv

With the development of the anthropocentric direction in modern linguistics, a tendency towards a complex study of man is observed. One of the aspects of this approach is the study of the individual as a doer, and therefore the object of attention are the linguistic patterns characterizing the performer of the action.

The present article presents desubstantive derived lexemes excerpted from Bulgarian and Turkish lexicographical sources – names of male persons. The aim is to perform semantic-structural modelling of the category of agentiveness in a synchronic way, considering also the diachronic view, insofar as the productivity of derivational models is related to the historical changes that have occurred.

Key words: derivation, derivational formant, derivational meaning, derivational pairs

От древни времена храната и храненето са жизненоважни за физическото оцеляване на хората. Заедно с това са основен елемент на бита, който отразява развитието на общностите и културите. Храната и храненето са устойчиви, но и променящи се категории, които се влияят от различни екстралингвистични фактори: географски, социално-исторически, стопански, религиозни, етнически, възрастови и др. Разнообразието на храната и хранителните навици се определят

от модернизацията на жизнената среда, на пазара и формите на търговски обмен, от чуждите етнокултурни влияния, модата във вкусовете, личните предпочитания и т.н.

Сведенията за храната на прабългарите са оскъдни. За нейния характер може да се съди само в общи черти (Вакарелски 1977: 192). За да се разбере какви храни е консумирало населението на българската държава през VII – нач. на XI в., преди всичко трябва да се имат предвид хранителните навици на двата основни компонента, стоящи в основата на българската народност – славяни и прабългари, и като последващ, но не по-маловажен фактор – промяната на техния хранителен режим, настъпила след покръстването (Мутафова, Кр., Христова, Н., Иванов, И., Георгиева, Г., ред. 2012: 201).

По сведения от историческите извори и от археологическите проучвания е установено, че основните съставки на древната кухня в нашите земи са били зърнените и бобовите – пшеница, просо, овес, ечемик, ръж, лимец, бакла, леща, грах, фий, нахут; употребяваните зеленчуци били зеле, морков, цвекло, ряпа, лук, чесън, а от плодовете – ябълки, круши, череша, грозде, черница, бадеми, орехи и др. (вж. Вакарелски 1977: 192; Андреев 1992: 69).

Основната част от средновековното меню се изгражда от ферментиралите блюда и напитки – хляб, кисело мляко, сирене, извара, туршии, мътеница, вино (Маркова <https://balgarskaetnografia.com/bit/hrana/ezhednevnoto-menu-na-tradicionnia-balgarin.html>).

Много изследователи сочат, че храната на българите до средата на XVIII в. е сравнително бедна, като хранителният модел е пестелив и подложен на редица ограничения. Подчертава се и разликата между трапезите на владетеля и аристокрацията, „които се огъвали под тежестта на разнообразните и пикантни ястия, докато трапезата на бедните люде била повече от скромна“ (Андреев 1992: 69).

Установяването на османските турци на Балканите през XIV в. довежда до активното взаимодействие на различни култури, в това число и на различни кулинарни традиции. От Мала Азия се пренасят култури като ориз, мак, сусам, които постепенно се овладяват от българското население и така спомагат за обогатяването на традиционната кухня (вж. Карахасан-Чънар 2017). По пътя на коприната пристигнали канелата, куркумата, кимът, джинджифилът, кимионът, бахарът, дафиновият лист, черният пипер.

По-късно, през XVI – XVII в., в българската кухня навлизат като продукти плодовете на растенията, култивирани в Америка. Поя-

вяват се неизвестните преди това пипер, домати, картоф, царевица, слънчоглед и др.

Промени в състава на храната, технологията на приготвяне, начина на поднасяне настъпват още след Освобождението, което е свързано с влияния от Европа. Като следствие от процесите на урбанизация, индустриализация, колективизация на селското стопанство съставът на храната и начините на хранене продължават да се изменят, при което непрекъснато се усвояват нови рецепти и технологии (вж. Карахасан-Чънар 2017).

В последното десетилетие на миналия век в резултат на забързания начин на живот, оказващ влияние както на хранителните навици, така и върху времето за приготвяне и консумиране на храна, сме свидетели на навлизането на т. нар. фаст фууд култура¹ (англ. fast food – „бързо хранене“).

Промените на кулинарните процеси в ежедневието на българина в резултат на динамиката на пазара и потреблението, усилващата се глобализация, размиването на границите между отделните етнокухни, комбинирането на различни продукти в търсене на поекзотични и необичайни вкусове продължават и в началото на ХХІ в. Един от най-показателните примери е възникването на т. нар. фюзън кухня (англ. fusion – „смесване, преливане“) – направление в кулинарията, при което се съчетават кулинарните традиции на национални кухни, като водещото условие е продуктите да се допълват взаимно по вкус и структура, а готовите ястия да са леки и свежи.

Краткият обзор на кулинарната традиция на турския етнос в рамките на тази въвеждаща част разкрива наличието на сходни културноисторически и социално-икономически процеси, които дават възможност да се направят сравнения между двете изследвани култури. Многовековният път на турците от Централна Азия към Европа намира своеобразно отражение и в храната, и в хранителните им навици. Като номадско население те консумират основно месо, тъй като главният поминък е животновъдството (Кекили 2008: 8). С преминаването към уседнал начин на живот те включват и продукти от зърнени растения – пшеница, ечемик, ръж, както и зеленчуци – леща, нахут, бакла, зеле, праз, лук и др. (вж. Солмаз, Алтънер 2018: 118).

Приемането на исляма е фактор, който в голяма степен променя хранителните навици. Каноничните предписания забраняват консумацията на месо (свинско, конско, магарешко) и напитки, съдържащи

¹ Според Наредбата за категоризация на заведенията за хранене и развлечения като *фаст фууд* се дефинират хамбургери, хотдог, пържени картофи и др.

жащи алкохол, като кумис, вино и др. (Солмаз, Алтънер 2018: 119). Под влияние на арабската кухня навлизат подправките и лютите чушки (Гюлер 2010: 25).

През османския период, когато е най-голямото териториално разрастване на империята, кулинарната култура се обогатява и оказва най-силно влияние върху народите от Балканите. Храната на султанската трапеза е изобилна и разнообразна, съдовете и приборите за хранене са красиви и богато украсени (Солмаз, Алтънер 2018: 114). И тук се наблюдава разлика между храната в султанския дворец и тази на обикновените хора, която от гледна точка на хранителните продукти е по-ограничена, ястията са по-скромни (Гюлер 2010: 28).

В края на XVIII в. и в турската кухня от Америка навлизат домати, фасулът, картофите, царевичата, някои сортове тиква, какао-то, пуешкото месо (Саманджъ 2008: 199 – 209).

През реформаторския период, известен като Танзимат (средата на XIX в. и началото на XX в.), османският елит възприема европейската култура и начин на живот (Дикер, Дениз, Четинкая 2016: 3). Увеличава се консумацията на морски продукти – риба тон, херинга, хайвер (Дикер, Дениз, Четинкая 2016: 4). В менюто навлизат нови европейски храни и ястия – сосове, бульони, пастет, ростбиф, телешки стек, стофато, бисквити, пайове, гарнитурни и консерви и др. (Саманджъ 2008: 214 – 217).

През републиканския период влиянието на европейската култура върху турската кухня нараства. В Турция започват да се отглеждат селскостопански култури, внесени от Европа през османския период, а с увеличаването на доходите и покупателната способност на домакинствата храната, която преди това се е консумирала в султанския дворец, става достъпна за по-широки слоеве от населението. Днес, въпреки че представителите на турския етнос продължават да консумират наложилите се с годините хранителни продукти, фаст фууд културата е широко разпространена (Дикер, Дениз, Четинкая 2016: 4).

В рамките на антропоцентричното направление в съвременното езикознание храната и храненето биха могли да бъдат изследвани и в лингвистичен аспект, като в центъра е поставен човекът. Индивидът като деятел, като вършител на определени дейности е само един от аспектите на изследване на цялостния му образ.

С оглед на словообразователните процеси в турския и българския език се открояват определен брой деривационни модели с агентивно значение, които служат за мотивирането на съществителни,

характеризиращи извършителя на действието според упражняваната дейност.

В настоящата статия са представени ексцерпирани от турските и българските лексикографски източници десубстантивни производни лексеми – наименования на лица мъже. Те са разпределени в две подсистеми: 1) деривати, назоваващи лица, които произвеждат (приготвят) хранителни продукти, и 2) деривати, назоваващи лица, които търгуват с хранителни продукти. В рамките на тези две основни тематични групи целевите единици са систематизирани и класифицирани по словообразователни типове и модели.

ДЕРИВАЦИОНЕН ТИП № 1. „Лице, което произвежда (приготвя) хранителни продукти, назовани в основата на мотивиращото съществително име“

[ТУР.]:

Деривационен модел № 1: US. sub. + Form. suf. **-Cİ:** *ağdacı* (майстор на сгъстен петмез) < *ağda* (ap. сгъстен петмез, сгъстен сироп); *balcı* (пчелар, медар) < *bal* (мед); *dondurmacı* (сладоледаджия) < *dondurma* (сладолед); *helvacı* (nppeч. халваджия) < *helva* (ap. халва); *limonatacı* (лимонададжия) < *limonata* (um. лимонада); *rakıcı* (ракиджия, производител на ракия) < *rakı* (ap. ракия); *tatlıcı* (сладкар) < *tatlı* (сладко, сладкиш, сладък десерт); *piyazcı* (лице, което прави пиаз) < *piyaz* (nep. пиаз – салата от боб с лук); *yağcı* (маслар) < *yağ* (масло).

Деривационен модел № 2: US. sub. + Form. suf. **-Cİ:** *dönerci* (дюнерджия) < *döner* (дюнер); *kahveci* (кафеджия) < *kahve* (ap. бот. кафе); *muhallebici* (производител на малеби) < *muhallebi* (ap.-тур. малеби – сладкиш, подобен на пудинг, който се приготвя от ориз, захар и прясно мляко); *peynirci* (сиренар) < *peynir* (nep. сирене); *pideci* (производител на питки) < *pide* (gr. питка); *reçelci* (производител на сладко/конфитюр, сладкар) < *reçel* (nep. сладко, конфитюр); *sirkeci* (оцетар) < *sirke* (nep. оцет); *şekerci* (сладкар) < *şeker* (nep. захар; бонбон; бонбонени сладки) [синоними: *şekerci* = *bonboncu* = *tatlıcı* = *pastacı* = *şekerlemeci*].

Деривационен модел № 3: US. sub. + Form. suf. **-Cİ:** *kebarçı* (кебапчия) < *kebar* (ap. кебап – печени или пържени парчета месо); *şarapçı* (винар) < *şarap* (ap. вино).

Деривационен модел № 4: US. sub. + Form. suf. **-Cİ:** *börekçi* (баничар) < *börek* (баница); *ekmekçi* (хлеббар) < *ekmek* (хляб); *etçi* (nppeч. месар) < *et* (месо); *gevrekçi* (геврекчия) < *gevrek* (геврек); *simitçi* (симидчия) < *simit* (ap. симид).

[БЪЛГ.]:

Деривационен модел № 1: US. sub. + Form. suf. **-АР:** баничар < баница; брашнар < брашно, винар < вино; колбасар < колбас; маслар < масло; медар < мед; мекичар < мекица; месо < месар; млекар < мляко; оцетар < оцет; сиренар < сирене; сладкар < сладки; солар < сол; хлебар < хляб.

Деривационен модел № 2: US. sub. + Form. suf. **-ДЖИЯ (-ДЖИЙ-А):** бозаджия < боза; дюнержия < дюнер; кафеджия < кафе; кашкавалджия < кашкавал; кифладжия < кифла; лимонададжия < лимонада; ракиджия < ракия; саламджия < салам; семкаджия < семки; содаджия < сода; тулумбаджия < тулумби; халваджия < халва; шекерджия < шекер.

Деривационен модел № 3: US. sub + Form. suf. **-ИН:** баничарин < баничар < баница; брашнарин < брашнар < брашно; винарин < винар < вино; колбасарин < колбасар < колбас; масларин < маслар < масло; медарин < медар < мед; мекичарин < мекичар < мекица; месарин < месар < месо; млекарин < млекар < мляко; оцетарин < оцетар < оцет; сиренарин < сиренар < сирене; сладкарин < сладкар < сладки; хлебарин < хлебар < хляб.

Деривационен модел № 4: US. sub. + Form. suf. **-ЧИЯ (-ЧИЙ-А):** бюрекчия < бюрек; геврекчия < геврек; кебапчия < кебапче; симидчия < симид; сладоледчия < сладолед.

Забележка: 1) Производните съществителни, образувани с форманта **-ИН**, може да се определят и като деривати от II степен. Налице е двойна мотивация. Това се отнася и за дериватите, в чиято структура се отделя същият формант, които образуват модели в рамките на ДТ № 2 („лице, което продава хранителни продукти, назовани в основата на мотивиращото съществително име“).

2) Горепосочените съществителни мотивират и производните от деривационен тип № 2.

ДЕРИВАЦИОНЕН ТИП № 2. „Лице, което продава продоволствени стоки², назовани в основата на мотивиращото съществително име“

[ТУР.]:

Деривационен модел № 1: US. sub + Form. suf. **-СИ:** askıcı (разносвач на чай, кафе;) < askı (поднос за кафе, чай; (с дръжка/за-

² Включващи хранителни продукти (преработена продукция от месо, плодове и зеленчуци или от растителен произход, която може да се консумира и в суров вид); безалкохолни и алкохолни напитки.

качалка); *ayranacı* (продавач на айрян, айрянджия) < *ayran* (айрян); *balcı* (продавач на мед, медар, пчелар) < *bal* (мед, пчелен мед); *bozacı* (продавач на боза, бозаджия) < *boza* (боза); *dondurmacı* (продавач на сладолед, сладоледчия) < *dondurma* (сладолед); *fodlacı* (човек, който разнося фодла по къщите) < *fodla* (ap. фодла – вид кръгъл хляб, направен от брашно и трици, който се раздавал на бедните в имаретите); *francalacı* (продавач на франзели) < *francala* (um. франзела); *helvacı* (продавач на халва) < *helva* (ap. халва); *kavurmacı* (продавач на кавърма) < *kavurma* (кавърма – пържено, дребно нарязано месо); *lakerdacı* (продавач на лакерда) < *lakerda* (gr. лакерда (ястие) с лакерда – голям паламуд, турук); *limonatacı* (продавач на лимонада, лимонададжия) < *limonata* (um. лимонада); *lokmacı* (продавач на локма) < *lokma* (ap. локма); *makarnacı* (продавач на макарони) < *makarna* (um. макарони); *mantıcı* (продавач на мантъ) < *mantı* (мантъ – варено парче тесто с мляно месо, пелмени); *paçacı* (продавач на крака/пача) < *paça* (nep. животински крака, пача); *pastacı* (продавач на сладкарски изделия) < *pasta* (um. торта, паста, сладка) [синоними: *pastacı* = *bonboncu* = *tatlıcı* = *şekerci* = *şekerlemeci*]; *pastırmacı* (продавач на пастърма) < *pastırma* (пастърма); *pizzacı* (продавач на пица) < *pizza* (um. пица); *poğaçacı* (продавач на погачи) < *poğaç* (um. погача); *piyazcı* (продавач на пияз) < *piyaz* (nep. пияз – салатата от боб с лук); *rakıcı* (продавач на ракия) < *rakı* (ap. ракия); *tatlıcı* (продавач на сладкарски/захарни изделия) < *tatlı* (сладкиш, захарни изделия [синоними: *tatlıcı* = *bonboncu* = *pastacı* = *şekerci* = *şekerlemeci*]); *şıracı* (продавач на шира) < *şıra* (nep. гроздов сок, шира); *yağcı* (търговец на масло) < *yağ* (масло); *yufkacı* (продавач на тестени изделия) < *yufka* (юфка/ тестени кори/вид хляб); *yumurtacı* (продавач на яйца, яйцар) < *yumurta* (яйце).

Деривационен модел № 2: US. sub. + Form. suf. **-Cİ:** *ciğerci* (продавач на печен черен дроб) < *ciğer* (дроб – бял/черен); *ciğerci* (продавач на карантия) < *ciğer* (дреболии; дроб); *kahveci* (продавач на кафе;) < *kahve* (кафе – на зърна, смляно); кафе (напитка); *kirdecı* (продавач на кирде) < *kirde* (nep. кирде – вид питка, направена обикновено от царевично брашно); *kurabiyeci* (продавач на курабии) < *kurabiye* (ap. курабийка); *köfteci* (продавач на кюфтета) < *köfte* (кюфте); *leblebici* (продавач на леблебия) < *leblebi* (nep. леблебия); *mezeci* (продавач на мезе) < *meze* (nep. мезе, разядка); *midyeci* (продавач на миди) < *midye* (gr. мида); *pekmezci* (продавач на петмез) < *pekmez* (петмез); *peynirci* (продавач на сирене) < *peynir* (nep. сирене); *pideci* (продавач на пиде/питки) < *pide* (gr. пиде/питка); *pişmaniyeci* (продавач на пишмание) < *pişmaniye* (nep. < ap. пишмание – вид халва); *reçelci* (прода-

вач на сладка) < *reçel* (сладко, конфитюр, пер.); *revanici* (продавач на реване) < *revani* (неп. реване – вид сиропиран сладкиш); *sirkeci* (продавач на оцет, оцетар) < *sirke* (неп. оцет); *şekerci* (продавач на сладкарски изделия, захарни изделия) < *şeker* (неп. захар) [синоними: *şekerci* = *bonboncu* = *tatlıcı* = *pastacı* = *şekerlemeci*]; *şekerlemeci* (продавач на бонбони) < *şekerleme* (бонбон) [синоними: *şekerlemeci* = *bonboncu* = *tatlıcı* = *pastacı* = *şekerci*].

Деривационен модел № 3: US. sub. + Form. suf. **-CU:** *bonboncu* (продавач на бонбони) < *bonbon* (фр. бонбон, захарен плод) [синоними: *bonboncu* = *tatlıcı* = *pastacı* = *şekerci* = *şekerlemeci*]; *bulgurcu* (продавач на булгур) < *bulgur* (булгур, грухано жито); *buzcu* (продавач на лед) < *buz* (лед); *gazozcu* (продавач на газирани напитки) < *gazoz* (фр. газирана вода; газирана безалкохолна напитка); *lâhmacuncu* (продавач на лахмаджун) < *lâhmacun* (ар. лахмаджун – подобно на пица); *macuncu* (продавач на петмез) < *macun* (ар. петмез); *turşucu* (продавач на туршии) < *turşu* (неп. туршия); *tuzcu* (продавач на сол) < *tuz* (сол).

Деривационен модел № 4: US. sub. + Form. suf. **-Çİ:** *başçı* (продавач на овчи/агнешки глави) < *baş* (глава (на животно)); *kadayıfçı* (продавач на кадаиф) < *kadayıf* (ар. кадаиф); *kebarçı* (кебапчия) < *kebar* (ар. кебап – печени или пържени парчета месо); *meşrubatçı* (продавач на напитки) < *meşrubat* (ар. напитки, пиетета); *şarapçı* (продавач на вино) < *şarap* (ар. вино).

Деривационен модел № 5: US. sub. + Form. suf. **-Çİ:** *börekçi* (баничар) < *börek* (баница); *çekirdekçi* (продавач на семки, семкаджия) < *çekirdek* (семка); *gevrekçi* (продавач на гевреци) < *gevrek* (геврек – вид питка); *ekmekçi* (хлеббар) < *ekmek* (хляб); *karidesçi* (продавач на скариди) < *karides* (гр. скарида); *kokoreççi* (продавач на кокореч) < *kokoreç* (гр. кокореч – ястие от агнешки черва, печено на жар); *şerbetçi* (продавач на шербет, шербетчия) < *şerbet* (ар. шербет).

Деривационен модел № 6: US. sub. + Form. suf. **-ÇU:** *tostçu* (продавач на тостери/сандвичи) < *tost* (англ. тостер – сандвич от препечени филии, между които има сирене, колбас и т.н.); *yoğurtçu* (продавач на кисело мляко) < *yoğurt* (кисело мляко).

[БЪЛГ.]:

Деривационен модел № 1: US. sub. + Form. suf. **-AP:** *баничар* < *баница*; *брашнар* < *брашно*, *винар* < *вино*; *колбасар* < *колбас*; *маслар* < *масло*; *медар* < *мед*; *мекичар* < *мекица*; *месо* < *месар*; *млекар* < *мляко*; *оцетар* < *оцет*; *сиренар* < *сирене*; *сладкар* < *сладки*; *солар* < *сол*; *хлеббар* < *хляб*.

Деривационен модел № 2: US. sub. + Form. suf. **-ДЖИЯ (-ДЖИЙ-А):** бозаджия < боза; дюнерджия < дюнер; кафеджия < кафе; кашкавалджия < кашкавал; кифладжия < кифла; лимонададжия < лимонада; ракиджия < ракия; саламджия < салам; семкаджия < семки; содаджия < сода; тулумбаджия < тулумби; халваджия < халва.

Деривационен модел № 3: US. sub. + Form. suf. **-ИН:** баничарин < баничар < баница; брашнарин < брашнар < брашно; винарин < винар < вино; колбасарин < колбасар < колбас; масларин < маслар < масло; медарин < медар < мед; мекичарин < мекичар < мекица; месарин < месо < месар; млекарин < млекар < мляко; оцетарин < оцетар < оцет; сиренарин < сиренар < сирене; сладкарин < сладкар < сладки; соларин < солар < сол; хлебарин < хлебар < хляб.

Деривационен модел № 4: US. sub. + Form. suf. **-ЧИЯ (-ЧИЙ-А):** бюрекчия < бюрек; геврекчия < геврек; кебанчия < кебанче; симидчия < симид; сладоледчия < сладолед.

Изводи

1. Базиран на методологическите принципи на когнитивизма, приложеният функционално-семантичен подход при анализа на целевите единици разкрива системния характер на субстантивната деривация. Класификацията по типове и модели представлява интегративен подход и откроява участниците в акта на деривация: мотивиращата основа, деривационния формант със специфичното деривационно значение и мотивираната лексема.

2. При класифицирането на дериватите в турския и българския език се установява, че ДТ № 1 „*Лице, което произвежда (приготвя) хранителни продукти, назовани в основата на мотивиращото съществително име*“ се реализира чрез 4 модела в турския и 4 модела в българския език, а ДТ № 2 „*Лице, което продава продоволствени стоки, назовани в основата на мотивиращото съществително име*“ – чрез 6 модела в турския и 4 модела в българския език. Не може да се прокара рязка граница между двата типа, тъй като те характеризират човек с оглед на упражняваната дейност. Словообразователният анализ установява наличие на полисемия при деривационната функция на формантите, тъй като те, присъединени към апелативна основа, означаваща хранителен продукт, образуват деятел, който може да извършва производствена и/или търговска дейност. Съществен аспект е влиянието и на екстралингвистични фактори, мотивирани от конкретната историческа ситуация, когато деятелят производител се

идентифицира с деятеля, който търгува с изработените хранителни изделия. Проява на полисемия е и възникването на допълнителното деривационно значение (нов деривационен тип) „склонност на лицето към употреба на продукт, назован в основата на мотивиращото съществително име“, когато формантът се свързва с основи, означаващи храни и напитки.

3. Отделни модели образуват турските форманти и техните аломорфи. Този подход в класификацията е мотивиран от факта, че аломорфите на деривационните форманти, образувани според законите на *синхармонизма*, се намират в отношение на допълнителна дистрибуция и практически представляват фонетична разновидност в рамките на типа. Поради различната степен на активност на турските афикси голяма част от тях са непродуктивни, а продуктивните форманти са ограничен брой, докато в българския език броят на продуктивните е по-голям.

4. В контекста на антропоцентричния подход в съвременното езикознание и взаимодействието на различните лингвистични и екстралингвистични фактори интегративният подход предоставя възможност за по-широко изследване на дериватите, назоваващи лица, чиято основна дейност е производство и търговия с хранителни продукти. Еволюционните процеси в българското и турското общество оказват влияние и на вътрешносистемната организация на езика, като превръщат наименованията на лица, които приготвят и търгуват с хранителни продукти, в отворен лексикален пласт. Съвременните процеси на глобализация, модернизация, търговията, усвояването на нови рецепти и технологии, отпадането на религиозното хранително табу във всекидневната и празнично-обредната храна, чуждите влияния, модата в храненето и др. водят до непрекъснато преминаване на думите от активния в пасивния речник.

5. В лингвокултурологичен аспект изследваните единици представят фрагмент от турската и българската езикова картина на света, който е свидетелство за спецификата на езиковите системи, както и за уникалността на националните култури. Кодираните в тях културни значения ги превръщат в доминиращи структури, изграждащи ядрото на двете етнокултурни пространства.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев 1992:** Андреев, Й. *Всекидневието на българите през XII – XIV век.* [Andreev, Y. Vsekidnevieto na balgarite prez XII – XIV v.] София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992.
- БТР 1976:** *Български тълковен речник.* [Balgarski talkoven rechnik.] София: БАН, 1976.
- Буров, Бонджолова, Илиева, Пехливанова 2001:** Буров, С., Бонджолова, В., Илиева, М., Пехливанова, П. *Съвременен тълковен речник.* [Burov, S., Bondzholova, V., Iieva, M., Pehlivanova, P. Savremenen talkoven rechnik.] Велико Търново: Gaberoff, 2001.
- Буров, Пехливанова 2009:** Буров, С., Пехливанова, П. *Тълковен речник на българския език.* [Burov, S., Pehlivanova, P. Talkoven rechnik na balgarskiya ezik.] Велико Търново: Слово, 2009.
- Вакарелски 1977:** Вакарелски, Хр. *Етнография на България.* [Vakarelski, Hr. Etnografiya na Bulgariya.] София: Наука и изкуство, 1977.
- Геров 1975 – 1978, 1 – 6:** Геров, Н. *Речник на българския език.* [Gerov, N. Rechnik na balgarskiya ezik.] Пловдив 1895 – 1908. Фот. изд., София: Български писател.
- Гюлер/Güler 2010:** Güler, S. *Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları // Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 26, Nisan, s. 24 – 30, 2010.*
- Дикер, Дениз, Четинкая/Diker, Deniz, Cetinkaya 2016:** Diker, O., Deniz, T., Çetinkaya, A. *History of Turkish Cuisine Culture and the Influence of the Balkans // IOSR: Journal of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS), Volume 21, Issue 10, Ver. 6 (October), PP 1 – 6, 2016.*
- Добрев, ред. 2009:** *Академичен турско-български речник.* [Dobrev, İ., red. Akademichen tursko-balgarski rechnik.] Под ред. на Ив. Добрев. София: Рива, 2009.
- Ерташ, Гезмен-Карадаг/Ertaş, Gezmen-Karadağ 2013:** Ertaş, Y., Gezmen-Karadağ, M. *Sağlıklı Beslenmede Türk Mutfak Kültürünün Yeri // Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(1), 117 – 136, 2013.*
- Кекили/Kekilli 2008:** Kekilli, M. *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Yemek İsimleri // Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2008.*

- Мутафова, Христова, Иванов, Георгиева, ред. 2012:** Мутафова, Кр., Христова, Н., Иванов, И., Георгиева, Г. *Стандарти на всекидневието през Средновековието и Новото време.* [Mutafova, Kr., Hristova, N. Ivanov, I., Georgieva, G. Standarti na vsekidnevieto prez Srednovekovieto i Novoto vreme.] Под ред. на Мутафова, Кр., Христова, Н., Иванов, И., Георгиева, Г. В. Търново: Фабер, с. 201 – 232, 2012.
- Обратен речник на турския език/Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi 2004:** *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi.* Ankara, 2004.
- ОРСБЕ 1975:** *Обратен речник на съвременния български език.* [Obraten rechnik na savremenniya balgarski ezik.] София: БАН, 1975.
- Речник на турския език/Türkçe Sözlük 2011:** *Türkçe Sözlük,* Ankara: TDK, 2011.
- Саманджъ/Samancı 2008:** Samancı, Ö. *İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü // Türk Mutfağı.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 199 – 217, 2008.
- Солмаз, Алтънер/Solmaz, Altner 2018:** Solmaz, Y., Altner, D. *Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme // Safran ve Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi,* Cilt 1, Sayı 3, S. 108 – 124, 2018.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

- Електронен речник на турския език/Güncel Türkçe Sözlük.** <<http://www.tdk.gov.tr>> (посещаван в периода 1.09. – 5.11.2022 г.).
- Карахасан-Чънар 2017:** Карахасан-Чънар, И. Кулинарната традиция в културно-битовия модел на българските турци и татари [Karahasan-Chanar, I. Kulinarnata traditsiya v kulturno-bitoviya model na balgarskite turtzi i tatarı.] // Либерален преглед. Електронно списание. 14.12.2017 г. <https://www.librev.com/index.php/discussion/culture/3343_kulinarnata-traditsiya-v-kulturno-bitoviya-model-na-balgarskite-turtzi-i-tatari> (5.01.2023).
- Маркова:** Маркова, М. Ежедневното меню на традиционния българин. [Markova, M. Ezhednevnoto menu na traditsionniya balgarin.] <<https://balgarskaetnografia.com/bit/hrana/ezhednevnoto-menu-na-tradicionnia-balgarin.html>> (8.01.2023).
- Наредба** за изискванията към категоризираните места за настаняване и заведения за хранене и развлечения, за реда за определяне на категория, както и за условията и реда за регистриране на стаи

за гости и апартаменти за гости. [Naredba za iziskvaniyata kam kategoriziranite mesta za nastanyavane i zavedeniya za hranene i razvlecheniya, za reda za opredelyane na kategoriya, kakto i za usloviyata i reda za registrirane na stai za гости i апартаменти за гости.] <<https://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/naredbi/naredba-za-iziskvaniyata-kum-mestata-za-nastanyavane-i-zavedeniya-za-hranene-i>> (11.01.2023).

ЗА ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНИТЕ ДВОЙКИ В ТУРСКИЯ ЕЗИК, МОТИВИРАНИ ОТ ГЛАГОЛИ И ВЕРБОИДИ

Харун Бекир

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON HENDIADYS IN THE TURKISH LANGUAGE, MOTIVATED BY VERBS AND VERBOIDS

Harun Bekir

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This article examines the main problems of the typology of hendiadyses/reduplications formed by joint use of verbs and verboids, with a view of deriving a system of signs, markers, and criteria for their recognition, description, and typology. It summarizes the main structural features necessary for their formalization description and presents a classification into separate subtypes.

Key words: hendiadys, reduplications, verbs, verboids, Turkish language

Увод

Редупликацията, дублирането или лексикално-семантичните единства (*hendiadyoin* от гр. *ἐν διὰ δύοῖν*, тур. *ikilemeler*, *yenilemeler*, *tekraralar*), които са присъщи за системата на турския език, изпълняват важна роля в структурно-семантичната организация на речта и различните видове текстове. От гледна точка на типологични, структурни, функционално-семантични и различни стилистико-прагматични характеристики те са особен вид структурно-семантични единства, които включват два елемента, имащи обща семантична характеристика, изпълняващи една синтактична функция, и са част от словното богатство на езика.

Дублирането като езиково явление е една от обхватните теми в турския език. Теориите за същността, състава и структурата на езико-

вите единици, образувани чрез дублиране, са разнородни – противоречиви или частично препокриващи се в различните изследвания. Въпреки наличието на много изследвания по темата те в повечето случаи са неизчерпателни. Има и редица недоуточнени проблеми. Един от тях е терминологичният. Съществува широк кръг от терминологични употреби за назоваване на структурно-семантични единства, които включват две графични думи и се отличават като специфична комбинация с цялостна семантика. Докато в османотурския език за описанията им се използват термините „*atf-i tefsiri*“, „*terkîb-i ihmâlî*“ и „*mühmelât*“, в терминологичните речници за означаването на това езиково явление в турския език се посочват съответствията на английски „*reduplication*“ или „*reduplication dual*“, на френския – „*redoublement, reduplication, hendiadyoin*“, на немски – „*verdoppelung, reduplikation, reduplizierung, zwillingsformen, hendiadyoin*“, на руски – „*парные слова*“. Турските автори в своите трудове и граматика на турския език използват различни термини, като „*hendiadyoin, atif gurubu, ikizleme, katmerleme, ikiz kelime, kelime ikilemesi, tekrar, çift kullanış, koşma takım, yakın anlamlı çift, ikizlenme*“ (Топалоглу 1989: 87). Същевременно Веджихе Хатибоглу (1981: 9), Ахмед Топалоглу (1989: 87), Нуретин Коч (1992: 142), Мехмед Хенгирмен (1999: 208), Тахсин Бангуоглу (2000: 308), Берке Вардар (1980: 93) използват термина „*ikileme*“ („удвояване“). Мухарем Ергин обаче използва термина „*tekrarlar*“ („повторения“), като за разлика от останалите изследователи включва и прилагателните имена, изразяващи наситеност на назовавания признак като „*yemyeşil*“, „*masmavi*“, „*tertemiz*“, към тази група дублирания (Ергин 1972: 355). В „*Речник на граматическите термини*“ („*Grammer Terimleri Sözlüğü*“) авторката Зейнеп Коркмаз използва както „*ikileme*“ (1992: 82), така и „*tekrarlar*“ (1992: 148).

Обхватът и термините за тяхното назоваване, използвани в тези проучвания, варират. При голяма част от посочените в изследванията примери се наблюдава наличие на редупликация, като в тях има пълно или частично повторение на думата, корена или основата на една дума. При обстойния анализ на ексцерпирания корпус от примери обаче е видно, че те включват и съвместното използване на думи или лексеми с напълно различен фонеман състав, а именно антонимни двойки като *gelir gelmez, bakar bakmaz, düşe kalka, bata çıka* и синонимни двойки като *ipsiz sapsız, ite kaka, güçlü küvvetli, sorgu sual* и др. Като се има предвид това, за тяхното назоваване на български би било по-подходящо използването на термина **лексикално-семантични двойки**, които включват в себе си и *редупликациите*. В лингвистична-

та литература при широкото разбиране за подобни езикови единства се използва терминът *бином* (букв. *двучлен*), който има по-общо значение със своите разновидности. В конкретния случай може да ги класифицираме като необратими безсъюзни биноми (словоредът на двойката е фиксиран и елементите му не са свързани със съюз). Ние ги определяме като своеобразни двучленни конструкции (двукомпонентни съчетания) или словосъчетания с еквивалентни компоненти, които са образувани чрез съвместното използване на думи, принадлежащи към една и съща част на речта, обединени от вътрешноезикови връзки, основани на взаимнозависими и взаимносвързани елементи на значението, без да се поставя съюз между тях. Състоят се от две думи, всяка от които има свое ударение и своя граматична оформеност. В тях една или всички думи са преосмислени, което поражда обвързаност в номинацията, независимо от това дали са частично, или напълно мотивирани от значенията на съставящите ги компоненти. Повечето от тях са образувани от познати, налични в езика думи, но като цяло назовават нови обекти, признаци и явления от заобикалящия ни свят. Значението на тези съчетания е съвкупност от значенията на съставящите ги лексикални единици, а понякога се използват и за предаване на експресивност. Синтактичната функция на *лексикално-семантичната двойка* и съотнесеността ѝ към определена част на речта се определят единно за всички нейни компоненти (думи), а не за всеки компонент поотделно. Последователността на компонентите е една от основните характеристики на *лексикално-семантичните двойки* в турския език. Използването им векове наред е довело до придобиването на конкретно значение и функции. Казано по друг начин, схемата на подреждане на компонентите им е строго фиксирана и не може да се променя. При нарушаване на тази последователност цялата конструкция губи своето значение и става безсмислена. Много често единият от елементите им няма самостоятелно значение, а придобиват значение единствено в конкретните съчетания.

**Структура, семантика и функционални характеристики
на лексикално-семантичните двойки,
мотивирани от глаголи и вербоиди**

Глаголите в турския език са също продуктивни при образуването на *лексикално-семантични двойки*. В много от случаите те са пълни или частични редупликации, при които лексемата се удвоява и запазва своите морфологични особености. Не са малко и случаите, при които се наблюдава съвместното използване на различни глаголи. Отг-

лаголните лексикално-семантични двойки обикновено се използват за придаване на по-голяма изразителност или експресивност в речта. В структурно-семантично отношение някои от тях всъщност представляват вербоидни конструкции.

Въз основа на съществуващите в речта примери представяме едни от най-продуктивните модели на лексикално-семантични двойки, мотивирани от глаголи, според граматическата оформеност на изграждащите ги конституенти:

- Чрез повторение на номинативния (турски: *asıl eylemlik/mastar*, състоящ се от основата на глагола и двувариантната наставка *-mak/-mek*) или функционалния инфинитив (турски: *hafif eylemlik/mastar*, състоящ се от основата на глагола и двувариантната наставка *-ma/-me*): *bıkmak usanmak* (омръзване), *bitmek tükenmek bilmiyor* (няма свършване, приключване, край), *çalışmak çabalamak* (работа, усърдие), *gücenmek darılmak* (сърдене), *bağırarak çağırmak* (викане, крещене), *arama tarama* (претърсване, обиск), *okuma yazma* (четмо и писмо, умение да се чете и пише; грамотност), *derme çatma* (нахвърлен, струпан безредно; неугледен; небрежно направен), *ettme basma* (с механизъм за изтегляне, изтласкване навън под налягане на течности или на газове), *uete içte* (ядене и пиене). Образуваните по този модел лексикално-семантични двойки изпълняват в изречението всички синтактични функции, присъщи за съществителните имена.
- Чрез повторение на резултативния инфинитив (турски: *ağır eylemlik*, или инфинитивът на *-(y)ış⁴*, състоящ се от основата на глагола и четиривариантната наставка *-ış, -iş, -uş, -üş*): *bağırış çağırış* (нещо изречено, извикано с висок, силен глас; врява, виканица); *değiş tokuş* (размяна, разменяне, обмяна); *gidiş dönüş* (двупосочен; отиване и връщане; за отиване и връщане); *gidiş geliş* (трафик, движение; преминаване; придвижване, пътуване); *iniş çikış* (неравна земна повърхност; който не е постоянен, траен); *iniş uokuş* (стръмнина, стръмно място; нанадолнище и нанагорнище); *itiş kakış* (блъсканица; с блъскане и бутане); *karış karış* (грабейки, взимайки един през друг); *kırış kırış* (по който има много бръчки, сбръчкан, целият в бръчки); *tikiş tikiş* (плътно, сбито, набито; препълнен, натъпкан, наблъскан); *viruş kırış* (яростно, яко, здравата); *yalvarış yakarış* (настоятелни/безкрайни молби и увещания, умоляване, молейки се много) и др.
- Чрез повторение на спрегаема форма на глагола за изразяване на многократност, прекомерност, интензивност или продължител-

ност на извършване на действието. В речта обикновено следва и друго действие, което съдържа заключение вследствие на действието, изразено с лексикално-семантичната двойка: *sordu soruşturdu* (поразпита), *çalıştı çalıştı vazgeçti* (опита се и се отказа), *yedi yedi doymadı* (много яде, но не се насити), *koştu koştu yoruldu* (много тича и се измори), *aradı taradı buldu/bulamadı* (претърси и намери/но не намери), *aradı aradı buldu* (търси и намери), *anlatıyorum anlatıyorum anlatıyor* (обяснявам/говоря/разказвам, но не разбира), *sararmış solmuş* (пребледнял, увехнал; прен. здравето ме се разклаща все/още повече) и др.

- Чрез спрегаемата форма на един и същ глагол, като първият конституент е в минало свидетелско време (турски: *belirli/görülen geçmiş zaman*), а вторият – в сегашно време (турски: *şimdiki zaman*), за да изразим, че малко остава действието да се осъществи (почти, без малко): *geldi geliyor* (предстои всеки момент да дойде), *girdi giriyor* (предстои всеки момент да влезе), *çıkıktı çıkıyor* (предстои всеки да излезе), *bindi biniyor* (предстои всеки момент да се качи), *btirdi bitiriyor* (предстои всеки момент да приключи), *su kesildi kesiliyor* (предстои всеки момент водата да спре), *bomba patladı patlıyor* (предстои всеки момент бомбата да гръмне), *arkadaşım geldi geliyor* (предстои всеки момент приятелят ми да дойде) и др.
- Чрез спрегаемата форма на един и същ глагол, като първият конституент е в минало свидетелско време (турски: *belirli/görülen geçmiş zaman*), а вторият – в бъдеще време (*gelecek zaman*), за да изразим, че действието всеки момент ще се осъществи: *oldu olacak* (поне; почти), *geldi gelecek* (ще дойде всеки момент), *girdi girecek* (всеки момент ще влезе), *çıkıktı çıkacak* (всеки ще излезе), *düştü düşecek* (без малко да падне, всеки момент ще падне), *aldı alacak* (всеки момент ще вземе; на път е да вземе), *bindi binecek* (всеки момент ще се качи), *btirdi bitirecek* (всеки момент ще приключи), *su kesildi kesilecek* (всеки момент водата ще спре), *çocuk ağladı ağlayacak* (всеки момент детето ще заплаче), *bomba patladı patlayacak* (всеки момент бомбата ще гръмне), *bebek uyudu uyuyacak* (всеки момент бебето ще заспи, бебето почти заспа), *arkadaşım geldi gelecek* (всеки момент приятелят ми ще дойде) и др.
- Чрез дублирането на един и същ глагол, като първият конституент е в минало свидетелско време (турски: *belirli/görülen geçmiş zaman*), а вторият е деепричастието на глагола, образуван с нас-

тавката *-Ell*, за да изразим обстоятелство за време в значение на „откакто; от момента, от който; откогато, откак“: *geldi geleli* (откакто е дошъл), *girdi gireli* (откакто влезе), *gitti gideli* (откакто отиде, откакто си тръгна) и др.

- Чрез спрегаемата форма на един и същ глагол, като първият конституент е в минало свидетелско време (турски: *belirli/görülen geçmiş zaman*) или сегашно-бъдеще време (турски: *geniş zaman*), а вторият в сегашно-бъдеще (турски: *geniş zaman*) време и между дублираните думи се добавя въпросителната частица *mi*, или вариантите ѝ според вокалната хармония *mi*, *ti*, *mü*. Чрез тази конструкция се изразява решителност или категоричност за извършване/неизвършване на действието: *kaldı mı kalır* (реши ли, остава), *geldi mi gelir* (реши ли, идва), *okudu mu okur* (реши ли, учи), *gider mi gider* (отива, и още как), *bakar mı bakar* (гледа, и още как; гледа продължително време), *olur mu olur* (става, и още как), *görür mü görür* (гледа, и още как) и др.
- Чрез спрегаемата форма на един и същ глагол в минало свидетелско време (турски: *belirli/görülen geçmiş zaman*), като първият конституент е в положителна, а вторият – в отрицателна форма. По този начин се образуват своеобразни деепричастни конструкции за поясняване на обстоятелствата, при които се извършва някакво друго действие (в значение на „незабавно, непосредствено, веднага след действието, което става или е станало“): *yedi yemedi dışarı fırladı* (непосредствено/веднага след като яде, изскочи навън), *oturdu oturmadı anlatmaya başladı* (със сядането си започна да разказва), *geldim gelmedim çalışmaya başladım* (с идването си започнах да работя), *yattı yatmadı uyudu* (с лягането си заспа), *bir saat geçti geçmedi uyandı* (не се мина и един час и се събуди).
- Чрез повторение на един и същ глагол в желателно-условно наклонение (турски: *dilek-şart kipi*) в 3 л. ед. ч. В този случай имаме своеобразна пълна редупликация, при която има удвояване на лексемата заедно с нейните морфологични особености. Лексикално-семантичните двойки от този тип образуват подчинено обстоятелствено условно изречение, което определя действието на главното изречение („в случай че, при положение че“), или за означаване, че действието става, извършва се в степен, която превъзхожда проявите му в друг момент или по отношение на друг обект: *olsa olsa* (най-много, в краен случай, в най добрия случай, в края на краищата, все пак), *gelse gelse* (ако

- дойде, то/най-много...), *baksa baksa* (ако гледа, то/най-много...), *gitse gitse* (ако отива, то/най-много...) и др.
- Чрез повторение на един и същ глагол в сегашно-бъдеще време (турски: *geniş zaman*), като първата дума/лексема е в положителната форма на 3 л. ед. ч., а втората дума/лексема е отрицателната форма в същото време на глагола (в значение: „в момента, в който ...; незабавно, непосредствено, след като...; щом...“). Този модел е много продуктивен и може да се приложи към почти всички глаголи: *gelir gelmez* (с идването си), *bakar bakmaz* (веднага щом погледна), *gider gitmez* (веднага щом отиде), *oturur oturmaz* (веднага след като седна), *iner inmez* (веднага щом слезе) и др.
 - Чрез повторение на един и същ глагол в сегашно-бъдеще време (турски: *geniş zaman*), като и двете думи/лексеме са или в положителна, или в отрицателна форма: *olmaz olmaz* (не става, не може), *yeter yeter* (стига, достатъчно) и др.
 - Чрез повторение на един и същ глагол, като първият конституент е условна форма на сегашно-бъдеще време (турски: *geniş zamanın şartı*), а вторият е в повелително наклонение (турски: *emir kipi*): *gelirse gelsin* (ако ще да идва), *alırsa alsın* (ако ще да взима), *ne derse desin* (каквото ще да казва), *ne yaparsın yapın* (да прави каквото ще), *giderse gitsin* (ако ще да отива), *çıkarsa çıksın* (ако ще да излиза), *yemezse yemesin* (ако ще да не яде) и др.
 - Чрез повторение на един и същ глагол в повелително наклонение (турски: *emir kipi*): *birak birak* (остави), *buyur buyur* (заповядай), *otur otur* (седни), *gel gel* (ела, ела), *gir gir* (влез, влез), *yat yat* (легни) и др.
 - Чрез пълна редупликация, мотивирана от/с повторение на желателно наклонение (турски: *istek kipi*) на глагола в 3 л. ед. ч.: *bile bile* (съзнателно), *gide gide* (отивайки), *doya doya* (до насита), *koşa koşa* (тичайки), *otura otura* (седейки), *ağlaya ağlaya* (плачейки), *alıştır alıştır* (упражнявайки се), *baka baka* (гледайки), *göre göre* (виждайки), *söylene söylene* (мърморейки, карайки се), *dura dura* (стойейки, чакайки), *düşüne düşün* (мотаейки се, мислейки), *sallana sallana* (люлеейки се; клатушкайки се), *söylemeye söylemeye* (наказвайки, не изричайки), *araya taraya* (търсейки), *gide gele* (отивайки и връщайки се). Тази форма на желателно наклонение (турски: *istek kipi*) не се използва самостоятелно в турския език, а единствено в лексикално-семантични групи. Образуваните по този модел лексикално-семантични двойки се приемат като деепричастна конструкция, която може да се приложи към почти всеки гла-

гол. Тази форма се среща и в някои устойчиви конструкции, като *güle güle* (довиждане), *kolay gele* (лека работа, спорна работа), *hayır ola* (дано е за добро; какво има), *bata çıka* (с мъка, с труд, с усилие), *sere serpe* (проснат, постлан, разгърнато), *düşe kalka* (с мъка, с труд, много трудно, с усилие), *seve seve* (с радост, с удоволствие), *güle oyna* (с радост, с удоволствие). Както се вижда и от примерите, този вид пълна редупликация е удвояване на лексемата заедно с морфологичните ѝ особености.

- Чрез деепричастната форма на глагола, образувана с наставката (суфикса) *-ip* и нейните фонетични варианти *-ır*, *-ur* и *-ür*. С нея се означава, че едно глаголно действие се върши или е извършено едновременно с друго действие или непосредствено преди него. Затова оттенъкът в значенията му на български се предава според случая със съюза „и“ или „като“, а понятието за време и лице на използваното в речта деепричастие се получава от формата на главния глагол, с който то е свързано. В турския език деепричастието на *-İp* е един от начините за съчинителна синтактична връзка. Тъй като и между съставните конституенти на лексикално-семантичната двойка синтактичната връзка е съчинителна, това деепричастие е често срещано. Някои примери са образувани чрез пълна редупликация за изразяване на продължителност или многократност: *düşür düşür bayılıyor* (пада и прупада), *bakır bakır güldü* (погледна и се засмя), *alır alır yedi* (взе и изяде), *düşür düşür kalkıyordu* (падаше и ставаше), *dönür dönür bakıyordu* (обръщаше се и гледаше) и др. Наблюдава се и съвместно използване на различни глаголни основи: *yatıp kalkıp teşekkür ediyordu* (винаги изказваше благодарност), *satıp savır kaçtı* (разпродаде и избяга), *uyur içir eğlendi* (яде, пи и се весели) и др.
- Първият конституент е деепричастието на *-İp*, а вторият – спрегаема форма на глагола: *kalkıp oynatmak* (ставам и играя), *gidip gelmek* (отивам и се връщам), *açır okutak* (отварям и чета), *oturup yutak* (сядам и ям) и др. Някои от образуванията по този модел лексикално-семантични двойки са се превърнали във фразеологични единици, като *bikir usanmak* (дотогва ми, досадно ми е донемайкъде), *sararır solmak* (вси повече вежна/бледнея), *arayır sormak* (питам, разпитвам, интересувам се), *arayır taramak* (претърсвам, търся навсякъде), *çalır çirtak* (крада, извършвам кражба), *kesir biçmek* (раздробявам, надробявам, разкъсвам на парчета, кълям; казвам каквото ми падне; назидателно, заплашвайки), *özenir bezenmek* (проявявам голямо старание),

telleyip pullamak (разкрасявам, украсявам; прен. прехвалвам), *sarıp sarmalamak* (увивам здравата), *verip veriştirdi* (казвам каквото ми падне) и др.

- Първият конституент е деепричастието на *-İp*, а вторият – бъдещето причастие + притежателна наставка. Този модел всъщност е причастна конструкция (сложно по строеж причастие/отглаголно прилагателно, на турски: *sifat-fiil*), която пояснява признака на съществителното име: *görüp göreceği kişi* (лицето/човекът, който ще види), *gidip gideseğim yer* (мястото, което ще видя), *alıp alacağımız mal* (стоката, която ще вземем), *alıp vereceğin mal* (стоката, която ще вземеш и предадеш/дадеш), *alıp okuyacağım kitap* (книгата, която ще взема и ще прочета) и др.
- Първият конституент е деепричастието на *-İp*, а вторият – деепричастието на *-ken*: *durup dururken* (изведнъж), *gelip geçerken* (преминавайки), *uyuyup uyurken* (както си спеше), *bakıp bakarken* (както си гледаше), *arayıp sorarken* (питайки, разпитвайки), *gelip giderken* (отивайки и връщайки се), *yatıp kalkarken* (пренощувайки, прекарвайки нощите) и др.
- Чрез деепричастието с *-ken*. Това деепричастие се образува от положителните и отрицателните лични глаголни форми на 3 л. ед. ч. на сегашно-бъдеще (турски: *geniş zaman*), минало преизказно (турски: *belirsiz/görülmeven geçmiş zaman*) и бъдеще време (турски: *gelecek zaman*) от изявително наклонение. Наставката *-ken* не приема ударение и не се подчинява на вокалната хармония. Тя произхожда от спомагателния глагол „imek“ („съм“). Самата тя е деепричастие на този глагол. Това деепричастие означава едновременност на допълнителното действие с глагола сказуемо: *koşarken koşarken düştü* (както си вървеше, падна), *okurken okurken uyudu* (както си четеше, заспа), *giderken giderken yuvarlandı* (докато си вървеше, се претърколи) и др.
- Чрез спрегаемата глаголна форма в минало свидетелско (свършено) време (турски: *belirli/görülen geçmiş zaman*) + деепричастието с *-Elİ* (деепричастна конструкция за време в значение на „откакто, от момента, в който“): *geldim geleli* (откакто дойдох), *gördüm görelİ* (откакто видях), *aldım alalı* (откакто взех), *girdim gireli* (откакто влязох) и др.
- Чрез сегашни, минали и бъдещи причастия на глаголите: *solmuş solmuş çiçekler* (увехнали цветя), *kurumuş kurumuş ağaçlar* (изсъхнали дървета), *tanıdık tanıdık simalar* (познати лица), *yazan çizen adam* (пишещ човек/човек, който пише), *yenir yutulur şey*

(нещо, което може да се преглътне), *bitm tükenmez yol* (безкраен път; път, който няма свършване) и др. Образуваните по този модел лексикално-семантични двойки поясняват съществителното име и изпълняват ролята на определение.

- Първият конституент е деепричастието на *-İp*, а вторият – отрицателната форма на миналото свидетелско причастие (на турски: *belirli/görülen geçmiş zaman ortacı*) за изразяване на съмнение, несигурност, неувереност или колебание: *gelip gelmediğini bilmiyorum* (не знам дали е дошъл), *gidip gitmediğini bilmiyorum* (не знам дали е отишъл), *görüp görmediğini bilmiyorum* (не знам дали е видял), *bilip bilmediğini söylemedi* (не каза дали знае), *yazıp yazmadığını öğrenemedim* (не успях да науча дали е написал) и др.

Заклучение

Тези структурно-семантични единства, които включват две графични думи и се отличават със специфична комбинация с цялостна семантика, могат да се разгледат и като един от аспектите на проблема за *редупликацията*. Моделът на *редупликация* при *лексикално-семантичните двойки* е сред продуктивните словообразователни начини (модели) в турския език. В изследвания корпус от примери обаче е видно, че е налице и съвместното използване на думи или лексеми с напълно различен фонеман състав. Същевременно някои думи, съществували в един предходен период от развитието на езика, но отпаднали от употреба в съвременния турски език, са се запазили единствено в състава на тези езикови единици.

Последователността на компонентите е една от основните характеристики на *лексикално-семантичните двойки* в турския език. Използването им векове наред е довело до придобиването на конкретно значение и функции. Казано по друг начин, схемата на подреждане на компонентите им е строго фиксирана и не може да се променя. При нарушаване на тази последователност цялата конструкция губи своето значение и става безсмислена. Много често единият от елементите им няма самостоятелно значение, а придобиват значение единствено в конкретните съчетания. При анализа на работния корпус на този тип двукомпонентни съчетания от лексеми с различен фонеман състав се наблюдава определена структурно-позиционна организация. От една страна, те могат да се разгледат като структура, при която двата компонента са свързани с отношение на определена логическа последователност. От друга страна, разположението на двата градивни елемента следва определени фонетични принципи.

Определяме ги като своеобразни двучленни конструкции (двукомпонентни съчетания) или словосъчетания с еквивалентни компоненти, които са образувани чрез съвместното използване на думи, принадлежащи към една и съща част на речта, обединени от вътрешноезикови връзки, основани на взаимнозависими и взаимносвързани елементи на значението, без да се поставя съюз между тях. Състоят се от две думи, всяка от които има свое ударение и своя граматична оформеност. В тях една или всички думи са преосмислени, което поражда обвързаност в номинацията, независимо от това дали са частично, или напълно мотивирани от значенията на съставлящите ги компоненти. Повечето от тях са образувани от познати, налични в езика думи, но като цяло назовават нови обекти, признаци и явления от заобикалящия свят. Значението на тези съчетания е съвкупност от значенията на съставлящите ги лексикални единици, а понякога се използват и за придаване на експресивност. Немалка част от тях са лексикализирани или идиоматизирани. Синтактичната функция на *лексикално-семантичната двойка* и съотнесеността ѝ към определена част на речта се определят единно за всички нейни компоненти (думи), а не за всеки компонент поотделно.

ЛИТЕРАТУРА

- Бангуоглу 2000:** Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Вардар 1980:** Vardar, B. yönetiminde N. Güz, E. Öztokat, M. Rifat, O. Senemoğlu, E. Sözer. *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.
- Ергин 1972:** Ergin, M. *Türk Dil Bilgisi*. Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1972.
- Коркмаз 1992:** Korkmaz, Z. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Коч 1992:** Koç, N. *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Топалоглу 1989:** Topaloğlu, A. *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.
- Хатибоглу 1981:** Hatiboğlu, V. *Türk Dilinde İkileme (Genişletilmiş İkinci Baskı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Хенгирмен 1999:** Hengirmen, M. *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Engin Yayınevi, Ankara, 1999.

МЕЛОДИЧНИЯТ ДИАПАЗОН КАТО КОЛИЧЕСТВЕН ПОКАЗАТЕЛ В ЧУЖДООЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

Малина Дичева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Руси Николов
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE MELODIC RANGE AS A METRIC IN THE DOMAIN OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Malina Dicheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
Rusi Nikolov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

It has been shown that speaking a foreign language can give rise to psychological stress, and thereby cause specific pronunciation changes which worsen the pronunciation of the speaker. Timbre alterations and rise in F0 are such eventual phenomena. In this paper we'll examine the alteration of the voice range profile of foreign language speakers not only in terms of average value of the fundamental frequency, but also in terms of its standard deviation. The standard deviation can easily be interpreted as a reliable measure of the melodic monotony or expressiveness of speech.

Key words: Psychological Stress, Fundamental Frequency, Voice Pitch Shifting, Voice Range Change, Melodic Expressiveness

В условия на спонтанна устна комуникация, в която участват както носители на езика, така и изучаващи езика като чужд, може да се констатира повишаването на средната стойност на основния тон (F0, Hz) в резултат на психологически стрес при недобре овладян

чужд език¹. Това обяснение, предложено от Холмберг (Холмберг и др. 1988: 84), се потвърждава от емпирично изследване в една друга, съвсем различна област, а именно денталната протетична медицина. В практиката на стоматолога протезист се наблюдава повишаване на нормалната височина на гласа след непосредствено поставяне на пълна зъбна протеза, при което рязко се променя обичайното проприоцептивно състояние на пациента, водещо също до психологически дискомфорт (Хусеин, 2021: 130), който впрочем се доказва обективно чрез измерване на някои биометрични показатели на пациента.

Понятието „стрес“ е заимствано от физиката и е въведено в медицината (по-специално във физиологията и психологията) от Ханс Селие² през 1936 година за означаване на състоянието на силна, „неспецифична реакция на организма“ на неблагоприятни фактори – физически, психически или емоционални (Маринова и Радева, 2019: 45). На същата страница авторите посочват, че „стресът има физиологични, емоционални, психични и поведенчески симптоми“. Обичаен физиологичен симптом на стреса е повишаването на мускулния тонус, в частност на вътрешните мускули на ларинкса, и действие върху гласните струни, повишаващо основния тон на гласа.

От казаното по-горе следва, че възможните връзки между емоция и стрес са двупосочни – емоцията може да бъде както фактор, така и симптом на стреса. Въпросът вероятно е дискуссионен, но е безспорно, че двете понятия се преплитат. Сложността на понятието „емоция“ се отчита и при изучаването на връзката ѝ с интонацията в речта. С оглед на това, че интерпретативните методи за описание на интонацията поставят връзките емоция – прозодия на едно от главните места (Хърст и Ди Кристо 1998: 95), би следвало да се очаква още по-силна зависимост между психологическия стрес и прозодията.

Констатираното системно повишаване на средната стойност на основния тон в резултат на психологически дискомфорт, породен от една или друга причина, е само едно от възможните изменения в прозодията на речта. Цел на настоящото изследване е да се проследи изменението на две други количествени макропрозодични променливи – времетраене (дебит на речта) и монотонност (синтагматична тонална контрастност) – в условия на спонтанна речева комуникация, която

¹ “The rise in F0 may be a consequence of the fact that speaking a foreign language is a task more stressful than speaking the native one, which, then, increases the psychophysiological stress of the speaker resulting in rising of F0.”

² Hans Selye.

предполага повишено психологическо напрежение от страна на студенти, изучаващи френски език, и по-конкретно в спонтанен онлайн разговор с носител на френския език. Повишеното психологическо натоварване се засилва и от факта, че събеседникът на студентите е коренен жител на Квебек³, говорещ на характерния за областта вариант на френския език, трудно разбираем понякога без предварителна подготовка.

Емпиричният материал е съставен от дигиталните звукозаписи на разговорите на 15 студенти с този жител на Квебек, с продължителност около две минути за всеки разговор. С цел елиминиране на предполагаемия т.нар. ефект на огледалните неврони е проверено, че речта на носителя на френския език има нормални средни стойности (т.е. близки до представителните за езика) на основния тон и на стандартното отклонение. За целите на съпоставителния анализ всеки студент е записан и при провеждането на кратък разговор на български език.

Забавянето на темпа на речта е, разбира се, лесно предвидим ефект в резултат на използването на чужд език. По-интересни са получените резултати от статистическата обработка на данните за количествения израз на степента на експресивност чрез мелодията на речта.

Мелодията на речта е перцептивна характеристика, която се определя от изменението на основния тон (F_0 , Hz). Програмите за акустичен анализ, в частност *Speech Analyzer*⁴, визуализират мелодията под формата на двумерна графика с ос на времето и ос на честотите и предоставят възможността за експортиране на числените стойности в таблична форма. Програмата *TREFL* добавя нови възможности (суперпозиция на многоцветни графики и управление на база от данни с такива графики), както и автоматизиране на определен комплексен набор от процедури (извличане на данни и обработка, включително статистическа) с цел значително повишаване на експерименталната продуктивност. В случая за произволно избран сегмент от речта автоматично се извличат данните за времетраенето на сегмента, за мелодията и се изчисляват средната стойност на F_0 и стандартното отклонение. Стандартното отклонение е мярка на разсейването на данните и се определя по следната формула:

$$s = \Sigma (x_i - \bar{x})^2 / (n - 1),$$

³ Име, възраст, професия: Marc St-Arnaud, 65 ans, Professeur associé, Université de Montréal; Chercheur associé, IRBV, Montréal.

⁴ <<https://software.sil.org/speech-analyzer/>> (15.01.2023).

където s е стандартното отклонение на представителна извадка, x_i е i -тия елемент на набора от данни, \bar{x} е средноаритметичната стойност на данните, n е броят на данните.

Тази статистическа характеристика за набор от измервания на една величина може да се интерпретира като мярка за мелодичната експресивност в случая на мелодията на речта. Нулева стойност на стандартното отклонение отговаря на нулева мелодична експресивност, т.е. речта е абсолютно монотонна и графиката на мелодията е хоризонтална права. Колкото по-голяма е стойността на стандартното отклонение, толкова по-широк е диапазонът на гласа.

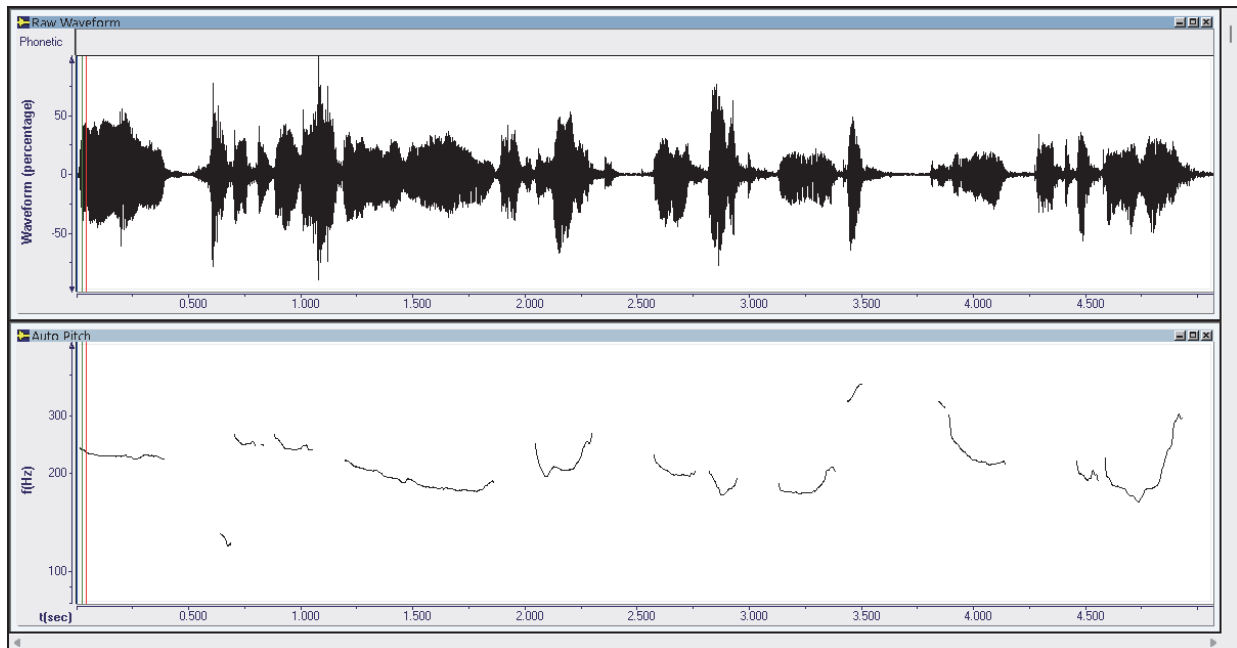
Резултатите са изненадващи единствено със своята еднозначност, т.е. категоричност, която отменя необходимостта от проверка чрез статистически тест на надеждността на извода, че повишаването на средната стойност на основния тон се съчетава с друг неблагоприятен произносителен ефект, който се изразява в понижена експресивност по отношение на мелодичния контраст, т.е. в монотонност на изказа.

Звуковият корпус под формата на три файла във формат *m4a* и с обща продължителност от един час и половина е достъпен онлайн⁵, както и четири файла във формат *wav*, съдържащи изказите на български и на френски език⁶, използвани по-долу за илюстрация на резултатите, и визуална опора на тяхната интерпретация.

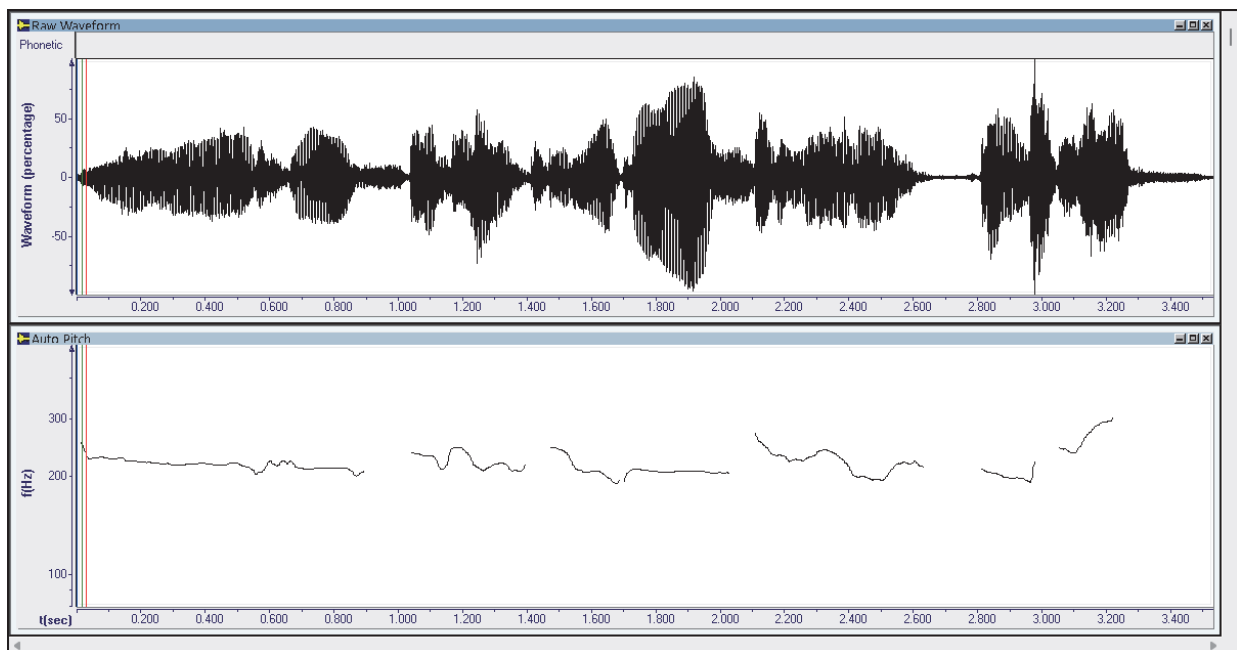
Файлът с име *Iva_BG.wav* съдържа изказа „*Ъ... в случая съм студент по френска филология, ъ... четвърта година*“, извлечен от спонтанен разговор на български език (вж. Фиг. 1). Той е съпоставен с друг изказ на същата студентка, в разговор на френски език с носител на езика (вж. Фиг. 2): «*Euh... Je fais des études de philologie française*». Двата сравнявани изказа са с продължителност съответно 5,0 sec и 3,5 sec и брой на сричките съответно 22 и 13, което отговаря средно на 227 ms за сричка на български и 269 ms на френски. Този резултат е категоричен: 19% по-бърз дебит при говор на родния език, но резултатът е очаквано още по-убедителен при студентите от първи курс. Двата изказа имат сходни семантична стойност и прозодична форма; и двата завършват с възходяща мелодия, изразяваща незавършеност (и двата изказа са част от сложно изречение).

⁵ <<http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/m4a>> (15.01.2023).

⁶ <<http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/m4a/wav>> (15.01.2023).

*Фигура 1. „Ъ... в случая съм студент по френска филология,
ъ... четвърта година“*

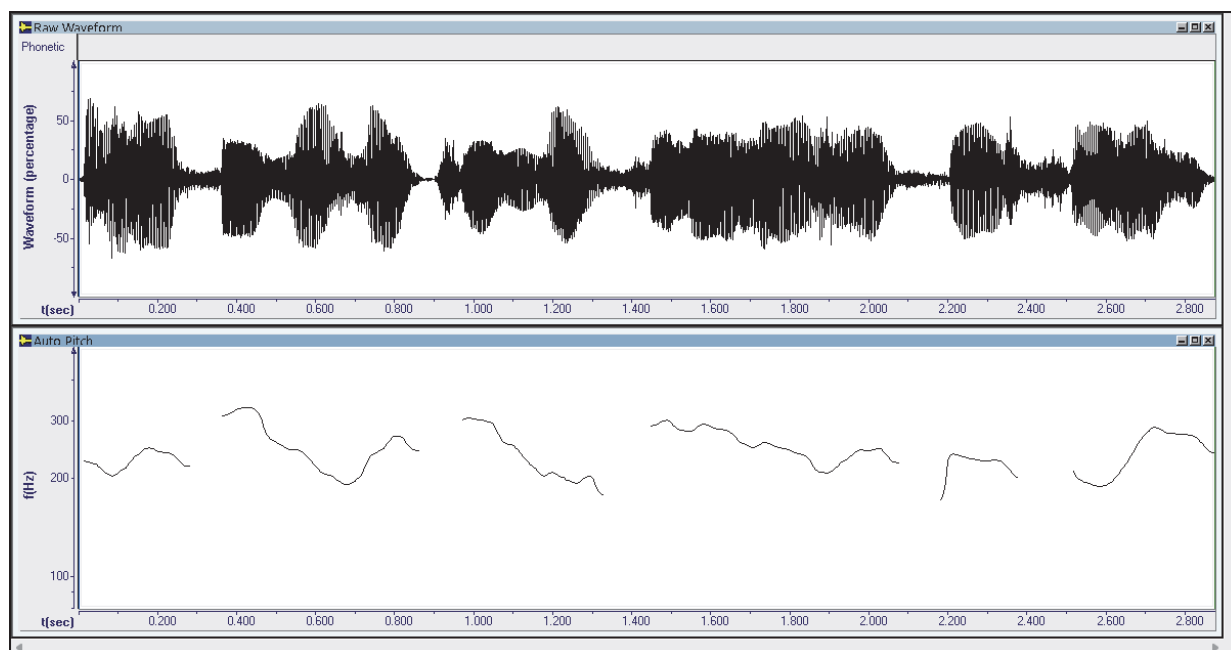

Фигура 2. « Euh... Je fais des études de philologie française »

Първоначалната визуална оценка на мелодичните криви вече показва значително по-голяма степен на монотонност на изказа на френски език. Стойностите на стандартното отклонение за изменението на основната честота във времето го потвърждават: 37,54 Hz и 18,52 Hz, съответно за речта на роден и на чужд език. За отбелязване е още една слабост в прозодията на изказа на френски (необичайна за

студент последна година по френска филология) – крайната съгласна [z] в думата *française* е напълно обеззвучена, което обяснява и преждевременното прекъсване на графиката на мелодията.

Любопитно е да се направи и друга съпоставка – със същото изречение на френски език, но произнесено като референция, т.е. притежаващо строго неутрални нормативни характеристики за езика. Именно такива характеристики са заложили в алгоритмите за синтетична реч; в случая е използвана технологията на *Google*, а звуковият файл е достъпен онлайн с име *Je fais des études de philologie française.wav*

Фигура 3. « *Je fais des études de philologie française* » (*Google TTS*)

Отново субективната визуална (и слухова) оценка на мелодията на изказа на представителен френски език е сама по себе си убедителна: експресивността е нормално висока и е близка до тази на изказа на български език, роден език на говорещия. Стойността на изчисленото стандартно отклонение за изменението на основната честота във времето го потвърждава: 35,00 Hz.

Методическа бележка: Графиките са получени с помощта на програмата *Speech Analyzer*⁷, а с помощта на програмата *TREFL*⁸ (с отворен код) автоматично се извличат необходимите числени данни, изчисляват се различни производни и статистически величини (вкл.

⁷ <<https://community.software.sil.org>> (15.01.2023).

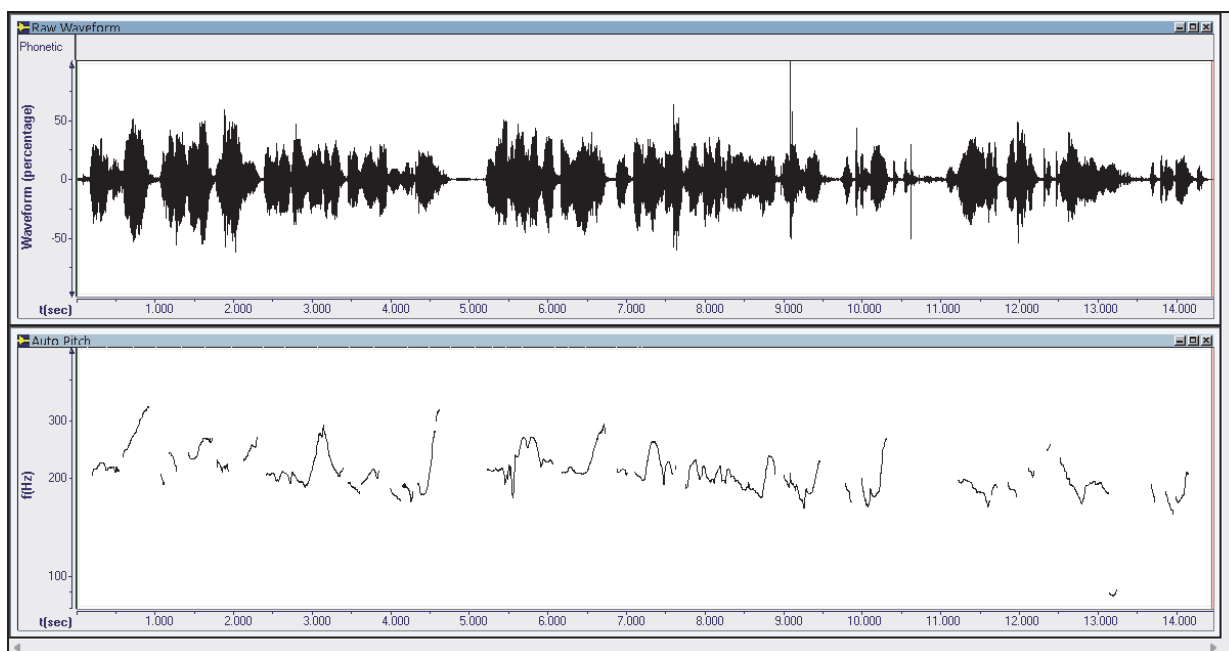
⁸ <<http://web.uni-plovdiv.bg/rousni>> (15.01.2023).

стандартното отклонение), моделират се фонетични единици и се наслагват графики с различни цветове. Този инструмент увеличава значително експерименталната продуктивност, но същите резултати могат да се получат и с всяка програма за акустичен анализ на речта, позволяваща експортиране на числените данни, и последваща статистическа обработка (напр. функцията STDEV при програмата за електронни таблици *Excel*).

Друга любопитна съпоставка е подсказана от факта, че една от студентките в експериментална група е живяла цял живот и доскоро в Квебек, при това съвсем близо до събеседника ѝ, коренен жител на Квебек. В разговора студентката казва:

En gros, je suis née ici, en Bulgarie, mes parents sont Bulgares, mais quand j'avais un an, mes parents ont décidé d'aller déménager au Canada, au Québec, puis, j'ai passé toute ma vie au Québec.

Съответният звукозапис е с име *Nicole_CA.wav*, а на Фиг. 4 по-долу са показани графиките на звуковата вълна и на мелодията.

Фигура 4. *En gros, je suis née ici...* (Nicole, 19 ans)

Записът е с продължителност 15 sec, средната стойност на основния тон е сравнително ниска, 209 Hz, а стойността на стандартното отклонение за F0 е нормално висока, 35,14 Hz, което отговаря съвсем точно на получената тук референтна стойност. Изводът е предсказуем – отличното владение на езика, макар и не майчин, елиминира неблагоприятния фактор на психологически стрес както по отноше-

ние на средната стойност на основния тон, така и по отношение на степента на мелодична монотонност/експресивност.

Същата студентка предостави и свой запис на български език с продължителност 17 sec. Получената средна стойност на основния тон е 208 Hz, т.е. на практика същата като за френския ѝ език при спонтанен разговор с непознат носител, а стандартното отклонение за F0 е също близка до тази за френския текст – 35,14 Hz. Съответният звуков файл е с име *Nicole_BG.wav* и е достъпен на посочения адрес (вж. бележка под линия № 6).

Неблагоприятният фактор на психологически стрес беше обаче констатиран обективно при всички други студенти посредством ефекта върху прозодията на речта им на чужд език (в случая френски), при това в по-голяма степен при студентите в първи курс и в по-малка степен – в четвърти курс.

ЛИТЕРАТУРА

- Маринова и Радева, 2019:** Маринова, И., Радева, Н. Основи на стреса. фактори и симптоми. [Marinova, I., Radeva, N. Osnovi na stresa. Faktori i simptomi.] // *Варненски медицински форум*, т. 8, 2019, брой 2, 45 – 50, МУ – Варна, 2019.
- Холмберг и др. 1988:** Holmberg E. B., Hillman, R. E., Perkell, J. S. Glottal airflow and transglottal air pressure measurements for male and female speakers in soft, normal, and loud voice. // *JAcoust Soc Am*. 1988;84: 511 – 1787, 1988.
- Хусеин, 2021:** Хусеин, М. *Фонетика и цели протези. Съвременни методи на изследване*. [Hussein, M. Fonetika i tseli protezi. Savremenni metodi na izsledvane.] Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2021.
- Хърст и Ди Кристо 1998:** Hirst, D., Di Cristo, A. *Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Докторанти

МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ АКУСТИЧНОТО ОПИСАНИЕ НА ГЛАСНИТЕ

Росина Какова

Университет по хранителни технологии – Пловдив

METHODOLOGICAL FEATURES IN THE ACOUSTIC DESCRIPTION OF VOWELS

Rosina Kakova

University of Food Technologies – Plovdiv

Technological progress imposes the necessity of continuous optimization of foreign language acquisition methods. The acquisition of new and relatively complex articulatory habits requires an adequate method that provides precise feedback on the learner's pronunciation. This paper presents a comparative analysis of the classical two-formant model for acoustic description of vowels and a new interactive software-provided method that affords the opportunity to render an account of frequency integration in their acoustic image. The experimental results are evaluated with respect to two fundamental criteria: reliability and relevance.

Key words: Acoustic Analysis, Method, Vowels, Pronunciation

Стремежът на човечеството да се развива и усъвършенства, е довел до изобретението на machine learning, или изкуствения интелект. Напредъкът в технологиите сякаш постепенно затваря пропастта между научната фантастика и реалността, в която живеем. Въпреки че изкуственият интелект е една от основните технологии на бъдещето, неговата концепция далеч не е нова. Прилагането на идеята за интелигентни машини, които обработват огромни количества от информация, се среща във всяка сфера от съвременния живот, но започва развитието си преди доста време. Зараждането на съвременните технологии и на компютърните изчислителни машини датира още от средата на миналия век. Една от основополагащите фигури в тази сфера е британският

математик Алън Тюринг. В своя труд от 1950 г. „Изчислителни машини и интелигентност“ той излага параметрите за разграничаване на истинския от изкуствения интелект и за откриване на последния. В първия раздел на статията Тюринг обяснява по какъв начин може да се сравни и прецени дали една машина действа толкова интелигентно, колкото човекът. „Краткият отговор на този въпрос е, че макар и да е установено, че съществуват ограничения за възможностите на всяка конкретна машина, само се твърди, без да има някакво доказателство, че такива ограничения не важат за човешкия интелект. Но аз не мисля, че това мнение може да бъде отхвърлено толкова лесно. Всеки път, когато на някоя от тези машини се зададе съответният ключов въпрос и тя даде категоричен отговор, ние знаем, че този отговор може да е грешен, и това ни дава определено чувство за превъзходство. Дали това чувство е илюзорно? Несъмнено е съвсем истинско, но не мисля, че трябва да му се придава прекалено голямо значение. Ние самите твърде често даваме грешни отговори на въпроси, за да имаме основание да се радваме на подобно доказателство за погрешност при машините. Освен това нашето превъзходство може да бъде усетено в такъв случай само по отношение на единствената машина, над която сме постигнали незначителния си триумф. Не може да става дума за триумф едновременно над всички машини. Накратко, може да има хора, които са по-умни от някоя машина, но след това пак може да има други машини, които да са по-умни, и така нататък“¹ (Тюринг 1950: 445). Само няколко години по-късно, в края на 50-те години на миналия век, се появява и първоизточникът на съвременните машини с изкуствен интелект. Негов създател е пионерът в областта на компютърните игри Артър Самюел. Именно Самюел въвежда термина „машинно обучение“. Той вярвал, че създаването на компютри, които могат да играят игри, ще

¹ “The short answer to this argument is that although it is established that there are limitations to the powers of any particular machine, it has only been stated, without any sort of proof, that no such limitations apply to the human intellect. But I do not think this view can be dismissed quite so lightly. Whenever one of these machines is asked the appropriate critical question, and gives a definite answer, we know that this answer must be wrong, and this gives us a certain feeling of superiority. Is this feeling illusory? It is no doubt quite genuine, but I do not think too much importance should be attached to it. We too often give wrong answers to questions ourselves to be justified in being very pleased at such evidence of fallibility on the part of the machines. Further, our superiority can only be felt on such an occasion in relation to the one machine over which we have scored our petty triumph. There would be no question of triumphing simultaneously over all machines. In short, then, there might be men cleverer than any given machine, but then again there might be other machines cleverer again, and so on.”

бъде от полза за разработването на общовалидни тактики, подходящи за всяка друга сфера. „Две програми за машинно обучение са изследвани подробно с помощта на играта на дама. Проведени са значителни изследвания, за да се провери твърдението, че компютърът може да бъде програмиран така, че да се научи да играе по-добре, отколкото може да играе човекът, който е създал програмата. Нещо повече – той може да се научи да прави това за удивително кратък период от време (8 или 10 часа машинна игра), когато му се предоставят единствено правилата на играта, ориентация и изчерпателен и незавършен списък от параметри, за които се смята, че имат нещо общо с играта, но чиито правилни обозначения и относителни стойности са неизвестни и неуточнени. Принципите на машинното обучение, потвърдени от тези експерименти, са, разбира се, приложими и в много други ситуации“² (Самюел 2000: 206). В настоящия момент повече иновативни усилия са насочени към употребата на изкуствен интелект в ситуации с непълна информация, а това включва сфери като медицина и здравна грижа, икономика, преговори и не на последно място – чуждоезиково обучение. Научно доказано е, че с напредването на възрастта усвояването на добро произношение затруднява обучаващите се. В своите дейности, насочени към придобиване на нови двигателни навици и запознаване с нови перцептивни стимули, възрастният учащ може, като използва своите знания и интелектуални способности, да използва технологични средства. Навлизането им в областта на чуждоезиковото обучение оптимизира методите на преподаване и дава възможност за съпоставителен анализ с класическите похвати. Всеки звук в естествения език е акустичен обект, изключително богат на различни честоти с различна интензивност. Малко от акустичните характеристики и техните перцептивни корелати обаче са лингвистично релевантни, т.е. важни за идентифицирането на звуковата единица с отличителна функция. Например доказано е, че само две числови стойности обикновено са достатъчни за идентифициране на гласна (Фант 1960). Този класически мо-

² “Two machine-learning procedures have been investigated in some detail using the game of checkers. Enough work has been done to verify the fact that a computer can be programmed so that it will learn to play a better game of checkers than can be played by the person who wrote the program. Furthermore, it can learn to do this in a remarkably short period of time (8 or 10 hours of machine-playing time) when given only the rules of the game, a sense of direction, and a redundant and incomplete list of parameters which are thought to have something to do with the game, but whose correct signs and relative weights are unknown and unspecified. The principles of machine learning verified by these experiments are, of course, applicable to many other situations.”

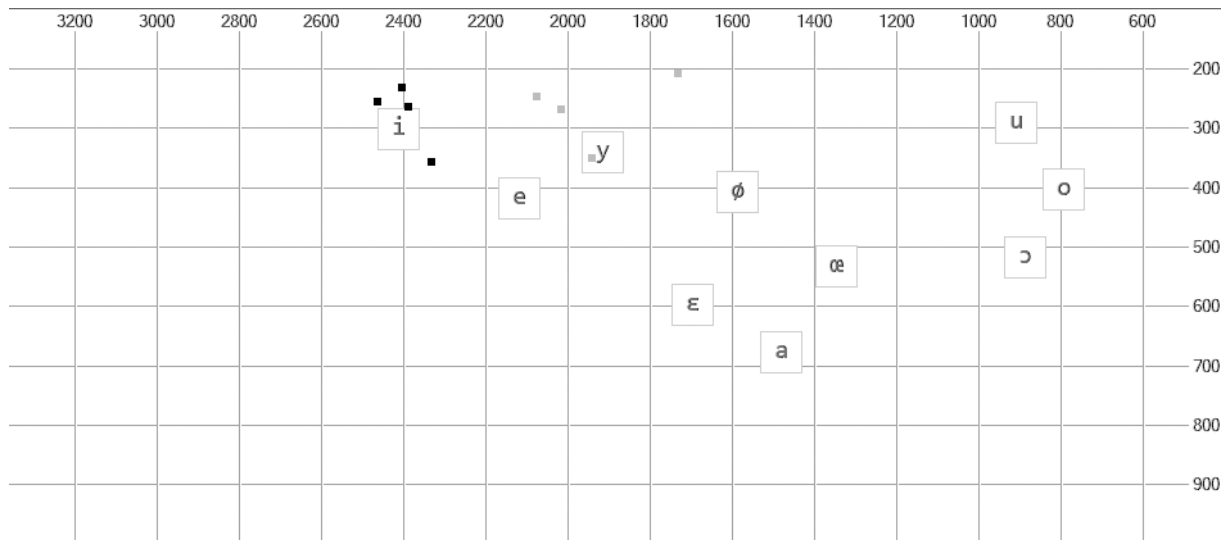
дел на гласните се използва широко за описание на гласните системи на естествените езици, но също така и в методите за корекция на произношението, тъй като установява доста добра връзка между акустичния образ на гласната, от една страна, и съответните артикулационни жестове, от друга. Следователно всяко отклонение от акустично представената норма на произношение автоматично предоставя полезна информация за конфигурацията на подвижните органи на артикулационния апарат: закръгляне на устните, форма и положение на езика, положение на мекото небце, на долната челюст и ларинкса. Тази акустично-артикулационна връзка не е еднозначна. До известна степен е възможно да се произведе един и същ звук, възприеман като една и съща езикова единица, с различни конфигурации на гласовия канал.

Целта на настоящата статия е да се направи сравнителен анализ на резултатите от класическия модел на гласните и от ново акустично-фонетично описание, основаващо се на два критерия, описани от моя научен ръководител доц. Руси Николов в статията *Акустично моделиране на гласните с отчитане на перцептивната интеграция на формантните зони* (Николов 2017: 42). Според първия критерий „един акустичен модел на гласните може да бъде определен като акустико-фонетичен (т.е. функционален акустичен модел с фонологична стойност), при условие че резултатите от приложението на модела отговарят в достатъчна степен на резултатите от съответните перцептивни оценки“. Акустичното описание на гласните чрез класическия двуформантен модел често води на практика до парадокси, в резултат на което експерименталните резултати не са достатъчно надеждни. Изследванията показват, че за определени езици и за някои гласни паралелните оценки – акустични и перцептивни – могат да бъдат противоречиви. Според втория критерий ефективността на кодовете за устна комуникация, т.е. звуковите подсистеми на естествените езици, „може да бъде оценена количествено с помощта на два показателя: 1) разстоянието (контрастивността) между звуковите единици: по-голямото разстояние осигурява по-надеждна разграничимост на елементите на кода; 2) вариативността на звуковите единици по отношение на различните говорители: езиково релевантните звукови характеристики са толкова по-релевантни, колкото по-близки са тези характеристики за различните говорители“. На практика вторият критерий обединява „принципа за максимална контрастивност и минимална вариативност“. За да бъде функционален даден модел, е необходимо да отговаря максимално на този принцип.

При новото акустико-фонетично описание на гласните предимствата на класическия двуформантен модел са съхранени: образът на всяка гласна е отново точка в равнинна координатна система, като конфигурацията на гласните е аналогична с акустичния триъгълник в координатната система $F2/F1$. Различен е начинът на определяне на стойността на втория формант с цел да се избегне отчитането на пиковите стойности на формантите – от една страна, и специфичният за класическия двуформантен модел недостатък – от друга страна, а именно вероятността за неадекватност на резултатите.

За целите на изследването са използвани записи на интервюта от френското национално радио France Info, които предварително са сегментирани на отделни думи или изрази. Експерименталните резултати се отнасят за незакръглените предни гласни /i/ и /e/. Чрез фонетичния модул на *TREFL*, който интегрира различни програми за акустичен анализ на речта, като създава условия за взаимодействие с програмата *SIL Speech Analyzer*, всеки един речеви сегмент е изследван първо посредством традиционния метод. В графиката различните продукции на гласната /i/ и на гласната /e/ (в светлосив цвят) са раздалечени една от друга.

Новото акустико-фонетично описание се свежда до необходимостта да се отчитат акустични параметри с перцептивно значение при акустичното моделиране на гласните, а именно третият формант. Влиянието на третия формант върху перцептивната оценка на гласните е установено от Чистович и Люблинская, които доказват, че слушателите интегрират две спектрални пикови стойности, ако честотната разлика между тях не надвишава 3 – 3,5 Bark (Чистович и Люблинская 1979: 185). При новия метод перцептивната интеграция се определя, като се фиксира средната стойност на двете съседни формантни зони, а не само на пиковите стойности. Експерименталните резултати са на практика по-точни, като се тръгва от факта, че средната стойност се получава на базата на изчерпателна спектрална информация. С оглед на изключването на пиковите стойности на формантите тези данни са и по-надеждни. При изследването на подбраните речеви сегменти чрез новия интерактивен метод различните продукции на гласната /i/ и на гласната /e/ (в черен цвят), са много по-близо една до друга. Съпоставителният анализ на графиките, получени от различните методи, показва на практика, че вторият модел – с отчитане на перцептивната интеграция, е по-оптимален, следвайки логиката на зададените критерии.

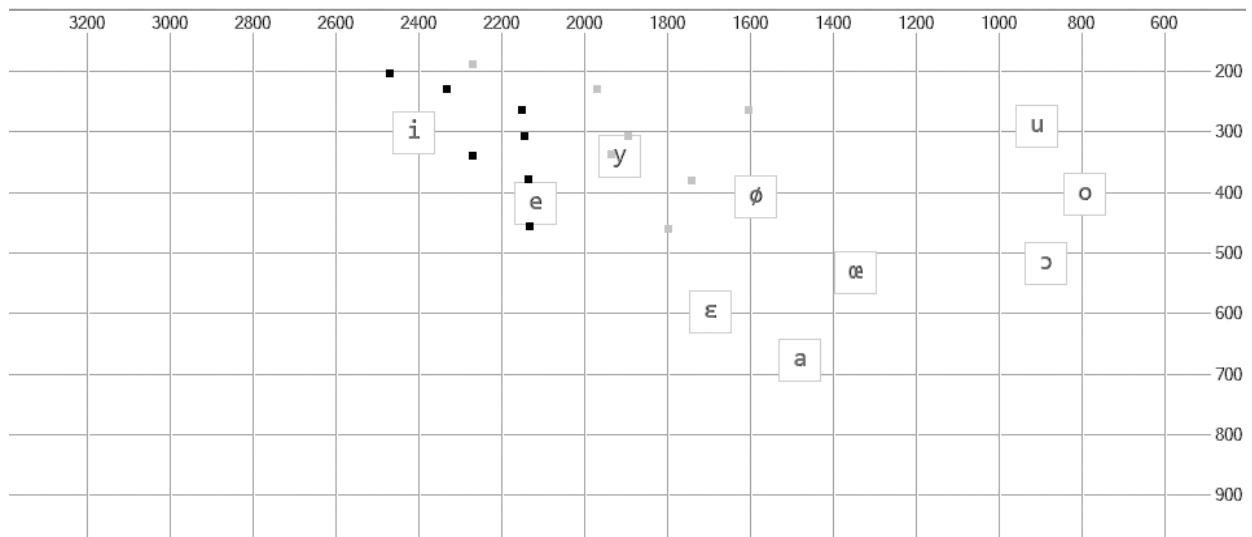

Фигура 1. Формантна структура на френската гласна [i]: класически модел – светлосив цвят, акустико-фонетичен модел – черен цвят

В хода на изследването на отделните речеви сегменти програмата *TREFL* предоставя информация за стойностите на F1 и F2, като данните са обособени в отделни редове за всеки от двата приложени метода. Това е още една възможност за съпоставителен анализ на експерименталните резултати. По-високите нива на F2 при новия модел отразяват претеглената средна стойност на двете съседни формантни зони, които включват всички хармонични честоти в зоната на формантите и в зоната между тях, а не само техните пикови стойности.

Таблица 1. Формантни стойности от отчета на гласната [i]

	paris		parti	
	F1	F2	F1	F2
Класически модел	247	2075	208	1732
Акустико-фонетичен модел	256	2464	212	2099

Фигура 2. Формантна структура на френската гласна [e]: класически модел – светлосив цвят, акустико-фонетичен модел – черен цвят

Таблица 2. Формантни стойности от отчета на гласната [e]

	arraché		journée	
	F1	F2	F1	F2
Класически модел	381	1740	188	2270
Акустико-фонетичен модел	387	2134	204	2469

С интегрирането на този похват в обучението по чужд език усвояването на добро произношение ще се оптимизира чрез получаване на адекватна обратна информация за перцептивния ефект на артикулационните движения на говорителите. Акустико-фонетичният модел може да се разглежда като вид иновативен подход при усвояване на чужд език.

ЛИТЕРАТУРА

Николов 2017: Николов, Р. Акустично моделиране на гласните с отчитане на перцептивната интеграция на формантните зони. [Nikolov, R. Akustichno modelirane na glasnite s otchitane na pertseptivnata integratsiya na formantnite zoni.] // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“, Филология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2017, том 55, кн. 1, 41 – 50.

- Самюел 2000:** Samuel, A. L. Some studies in machine learning using the game of checkers. // *IBM Journal of Research and Development*, Vol. 44, Issue 1.2, 2000, 206 – 226.
- Тьюринг 1950:** Turing, A. M. Computing Machinery and Intelligence. // *Mind*, Vol. LIX, Issue 236, 1950, 433 – 460.
- Фант 1960:** Fant, Gunnar. *Acoustic theory of speech production*. Mouton, The Hague, 2nd ed., 1970.
- Чистович, Люблинская 1979:** Chistovich, L. A., Lublinskaya, V. V. The ‘center of gravity’ effect in vowel spectra and critical distance between the formants: Psychoacoustical study of the perception of vowel-like stimuli. // *Hearing Research*, Volume 1, Issue 3, 1979, 185 – 195.

A METHODOLOGICAL REVIEW OF PROSODY RESEARCH

Ralitsa P. Kuncheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In recent years, there has been an increasing interest in the study of prosody and intonation. This is due to the fact that these two aspects of speech are known to play a significant role in communication. However, despite the importance of prosody and intonation, there is still lack of agreement on the best way to study them. This brief review aims to present a critical analysis of some prosody and intonation research methods. The advantages and disadvantages of different research methodologies, approaches, and data analysis methods that have been used in previous research will be discussed. The difficulties and challenges associated with prosody research will also be highlighted.

Key words: research methods, prosody, intonation

Introduction

At every level of linguistic structure, from the word level up to the discourse context, prosody communicates information about the linguistic context of an utterance by means of its acoustic correlates. Prosodic variation due to the speaker, language variety, speech style, and other situational context factors must also be taken into account when interpreting prosodic cues in terms of the lexical, syntactic, and discourse information they encode.

Intonation and rhythm, the musical aspects of speech, are frequently used to define prosody (Wennerstrom 2001). Rhythm and intonation are suprasegmental characteristics of speech for they define patterns that are mostly independent of the segmental composition, in other words the consonant and vowel phonemes, of a given word or phrase. The duration and relative timing of phones, syllables, and other speech units, as well as the auditory characteristics of pitch and loudness, are all examples of suprasegmental features. These auditory attributes in turn depend on the acoustic signal's time-varying characteristics, such as the fundamental frequency (F0), amplitude, and the length of the acoustic intervals corresponding to phones and syllables.

One of the biggest issues with prosody, as opposed to linguistic segments, is what Xu refers to as *the lack of reference problem*. By reference, he means “a pivot that serves as both a starting point of inquest and a point that one can comfortably fall back on” (Xu 2011). For instance, word identity is used as a reference in segmental research since it may be consciously accessed regardless of whether the language being studied has a writing system or even if the human informant is literate. This provides us with grounds to confidently investigate the phonetic characteristics that set one word apart from another. However, the discovery of phonological awareness has shown that awareness of the segments needs to be either introduced or enhanced by means of literacy education (Bentin et al., 1992).

Except for punctuation, which has at best uncertain meaning, very little of prosody's functionality is orthographically reflected in written language. As a result, the starting point for prosody investigations is inherently ill-defined and arbitrary, and it can be equally challenging to determine with certainty what to compare an observation to after it has been made. Our ability to distinguish between pitches is not nearly as good as is commonly believed, particularly when it comes to melodic events in prosody (Dankovicova et al. 2007).

Descriptive methods

Early prosody research relied heavily on descriptive methods, which can be categorized as analysis via introspective transcription. The researcher's intuition and nonexperimental observation were used to propose symbolic representations of prosodic events in this method.

Prosody has been studied systematically as early as Walker (1787), who developed a tone marking scheme for English intonation that is not all that dissimilar from the IPA annotations for lexical tones. This approach has been continued in the modern British intonation tradition, which includes works by Palmer (1922), Kingdon (1958), O'Connor and Arnold (1961), Halliday (1967), Crystal (1969), Cruttenden (1997), and Wells (2006). In this tradition, intonation is represented through a transcription system made up of contours (by curved lines, sometimes with arrow heads to mark the direction of pitch movements) and prominences (often represented by the size of subsequent dots corresponding to the stressed syllables).

American transcription systems that prioritize tonal levels over tonal contours run parallel to this tradition. Rush (1827) is the earliest known proponent of this approach, and later works include Pike (1945), Trager and Smith (1951), and Hockett (1958). Bolinger (1986, 1989) suggested a

variation on this approach that uses a transcription system that depicts pitch contours via word-art-like text arrangements.

The transcription system known as ToBI for TOnes and Break Indices, which is still frequently used, is the most recent significant advancement in prosodic analysis by transcription (Silverman et al. 1992). The system is based on the boundary representations presented by Price et al. (1991) and the pitch accent representations proposed by Pierrehumbert (1980).

However, because the transcription systems themselves were not created using empirical data, the aforementioned issue with the absence of reference is not fully resolved. Analyses by transcription are frequently utilized in empirical investigations in more modern research, where the transcriptions are used as measurements and are processed by means of statistical analysis (e.g., Grice et al. 2009; Mady & Kleber 2010).

Acoustic analysis

Acoustic analysis is perhaps the most straightforward approach to studying prosody and intonation. This methodology involves recording speech samples and then analyzing the acoustic properties of the signal using specialized software. This approach has the advantage of being relatively quick and easy to implement, but it can be limited in its ability to provide insights into the underlying linguistic processes involved in producing prosodic effects.

Acoustic analysis provides objective and quantitative data about speech sounds, which can be useful in investigating various aspects of prosody. For example, formant analysis can be used to measure vowel quality, pitch analysis can be used to measure intonation patterns, and intensity analysis can be used to measure stress levels. Acoustic data can also be combined with other types of data, such as linguistic data, to provide a more complete picture of prosodic phenomena.

Different tools can be utilized in acoustic analysis. As H.G. Tillmann points out “Before the mainstream of speech science, after the invention of a new kind of visible speech in the 1940s, moved on to an extensive acoustic analysis of speech as well as to the early experiments concerning auditory speech perception, there already existed a solid foundation of phonetic knowledge about the acoustic nature of speech sounds” (Tillmann 2005). The description of speech sounds goes back to the work of Willis (1830), but the main technological development that made it possible to analyze and visualize speech signals was the development of the sound spectrograph in 1945. Thanks to later advancements in digital signal processing, most notably the discrete

Fourier transform, all acoustic analyses can now be completed on a basic microcomputer. A spectrogram is a visual representation of the spectrum of frequencies in a sound. It is usually a graph with time presented on the x-axis, frequency on the y-axis, and amplitude (loudness) represented by different colors or shades. Spectrograms can be used to identify phonetic sounds, to analyze the sounds of different animals, and to study how the human vocal tract produces speech sounds.

Fourier transform spectrograms and wavelet transform spectrograms are the two main types of spectrograms. Fourier transform spectrograms are based on the Fourier transform, which decomposes a signal into its constituent frequencies. Wavelet transform spectrograms, on the other hand, are based on the wavelet transform, which decomposes a signal into both frequency and time components.

Both types of spectrograms have their advantages and disadvantages. Fourier transform spectrograms are typically faster to compute, but they can be less accurate than wavelet transform spectrograms. Conversely, Wavelet transform spectrograms can be more accurate, but they can be more time-consuming to compute.

Linear prediction is another technique used in acoustic analysis of prosodic variables. It is a mathematical technique that can be used to estimate the future values of a signal based on its past values. Linear prediction can be used to estimate the future values of speech signals, such as formants, pitch, and intensity and this makes it a useful tool in predictive analyses of prosody. However, the accuracy of linear prediction depends on how well the model represents the actual signal.

One difficulty that can arise with acoustic analysis is that the interpretation of acoustic measures is often subjective. For instance, two different researchers might look at the same data and come to different conclusions about what it means. Additionally, acoustic analysis can be time-consuming and expensive, particularly if recordings need to be made in a controlled laboratory setting.

Perceptual analysis

Perceptual analysis is another common research method used to study prosody and intonation. This approach typically involves having listeners judge various aspects of speech, such as how pleasant or natural it sounds or what emotion or attitude the speaker is conveying. Perceptual measures can provide valuable information about how people perceive prosodic features such as pitch, loudness, and duration as well as the linguistic and extralinguistic meaning they may convey.

One difficulty that can arise with perceptual analysis is that listeners' judgments are often subjective and may be influenced by factors such as their own native language or dialect. Furthermore, perceptual analysis can be time-consuming and costly, especially if recordings need to be produced in a laboratory.

Experimental phonetics

In recent years, experimental phonetics has become a very popular research method used to study prosody and intonation. This approach typically involves manipulating one or more independent variables (such as pitch or loudness) while holding other variables constant, and then observing the effect on a dependent variable (such as listener perception). Experimental methods can provide valuable insights into causal relationships between various prosodic features and listener responses.

One difficulty that can arise with experimental methods is that it can be difficult to control all of the variables in a real-world setting. Moreover, experimental methods can also be time-consuming and expensive when performed in a laboratory setting that requires specialized equipment and software.

Computer-assisted analysis

During experimental research of prosody, specialised computer software is often utilized in order to perform acoustic analysis of speech and its prosodic variables. Praat is by far one of the most popular software "for doing phonetics by computer" out of the many speech analysis programs that are now available (Boersma and Weenink 2007). However, a wide variety of signal analysis software is available with features for speedy and precise extraction of frequency, pitch contours, intensity levels, as well as on-screen presentation of speech sound waves and spectrograms. Some notable examples of such software are: Sygnalize©, WinCECIL© (Computerized Extraction of Components of Intonation in Language), MSL (Micro Speech Lab), Visi-Pitch, Speech Analyzer©, and Emu.

Making comparisons between different pieces of software is difficult because pitch-tracking systems are always being improved and updated. The author may already be using an outdated version of the software when making the comparison (Urbani 2011). Ladefoged (2003: 17) nonetheless outlined four characteristics that a program should have in order to be an effective recording system: a good frequency response, a good signal-to-noise ratio, reliability and user-friendliness, and the ability to utilize and

modify the recordings for a long time. A computer program is dependable and effective if it possesses these attributes.

Difficulties in conducting prosody research

The main difficulty in conducting prosody research is the lack of a standardized methodology. There is no single accepted approach to measuring or analyzing prosodic features, which makes it difficult to compare results across studies. This lack of standardization can be traced back to the early days of prosody research, when different schools of thought developed their own methods and terminology. This lack of agreement makes it difficult to design studies that can be replicated and compared.

In addition, prosody is a complex phenomenon that involves many different factors, both linguistic and paralinguistic. This makes it difficult to isolate the specific effects of each factor in an experiment. For example, when studying the effect of intonation on listeners' perceptions, it is important to control for other variables such as loudness, pitch range, and speaking rate. If these variables are not controlled for, it is impossible to say with certainty that any observed effects are due to intonation alone.

Another challenge in conducting prosody research is that many of the relevant features are subtle and difficult to measure accurately. For example, small variations in pitch can have a big impact on listener perceptions but are very hard to quantify precisely. This can make it difficult to obtain reliable results from experiments or corpora-based studies.

Challenges in analyzing prosodic data

Researchers of prosody often face challenges with respect to data collection. They have to decide on matters such as what data to collect, for example read versus spontaneous speech, monologue versus dialogue, and what speakers to choose, for instance male or female voices, which are different in quality and pitch range. Another important consideration is how to collect the empirical data, in a laboratory setting or in a normal social setting such as having a conversation over a cup of coffee.

Once data has been collected, there are also challenges associated with analyzing it effectively. Prosodic features are often highly variable within and across speakers, making it difficult to identify patterns or trends. In addition, acoustic measurements can be affected by factors such as microphone quality and recording environment, which can introduce errors or bias into the data.

These challenges make it difficult to draw clear conclusions from prosody research studies. However, despite these difficulties, there has been significant progress made in our understanding of prosodic phenomena over the past few decades thanks to advances in methodology and technology.

Conclusion

The study of prosody and intonation has traditionally been approached from a variety of different methodological perspectives, each with its own strengths and weaknesses. Nevertheless, modern advances of technology constantly provide new and upgraded instruments for a more precise recording and analysis of the various prosodic variables. Hopefully, this will make for more streamlined and precise research of prosody.

REFERENCES

- Bentin 1992:** Bentin S., Ram F. and Leonard K. *Chapter 11 Phonological Awareness, Reading, and Reading Acquisition: A Survey and Appraisal of Current Knowledge*. In: editors. *Advances in Psychology*. Volume 94: North-Holland, 1992. 193-210.
- Boersma 2010:** Boersma, P. and D. Weenink. *Praat: a System for Doing Phonetics by Computer*. Tech. Report 132, Inst. Phonetic Sciences, Univ. Amsterdam, 2001. Available at <http://www.fon.hum.uva.nl/praat>
- Bolinger 1986:** Bolinger D. *Intonation and its parts: melody in spoken English*. Palo Alto: Stanford University Press; 1986.
- Cruttenden 1997:** Cruttenden A. *Intonation (second edition)*. Cambridge University Press; 1997.
- Crystal 1969:** Crystal D. *Prosodic Systems and Intonation in English*. London: Cambridge University Press; 1969.
- Dankovicova 2007:** Dankovicova J., House J., Crooks A. and Jones K. *The Relationship between Musical Skills, Music Training, and Intonation Analysis Skills*. *Language & Speech* 2007; 50:177-225.
- Grice 2009:** Grice M., Baumann S. and Jagdfeld N. *Tonal association and derived nuclear accents - The case of downstepping contours in German*. *Lingua* 2009; 119:881-905.
- Halliday 1967:** Halliday MAK. *Intonation and Grammar in British English*. The Hague: Mouton; 1967.
- Hockett 1958:** Hockett C.F. *A course in modern linguistics*. New York: MacMillan; 1958.

- Kingdon 1958:** Kingdon R. *The groundwork of English intonation*. London: Longman; 1958.
- Ladefoged 2003:** Ladefoged, P. *Phonetics Data Analysis. An Introduction to Fieldwork and Instrumental Techniques*. Oxford: Blackwell, 2003.
- Mady 2010:** Mady K. and Kleber F. *Variation of pitch accent patterns in Hungarian*. In: Proceedings of Speech Prosody 2010, Chicago, 2010.
- O'Connor 1961:** O'Connor J.D. and Arnold G.F. *Intonation of Colloquial English*. London: Longmans; 1961.
- Palmer 1922:** Palmer H. E. *English Intonation, with Systematic Exercises*. Cambridge: Heffer; 1922.
- Pierrehumbert 1980:** Pierrehumbert J. *The Phonology and Phonetics of English Intonation [Ph.D. dissertation]*. MIT, Cambridge, MA. [Published in 1987 by Indiana University Linguistics Club, Bloomington]; 1980.
- Pike 1945:** Pike K.L. *The Intonation of American English*. Ann Arbor: University of Michigan Press; 1945.
- Price 1991:** Price P.I., Ostendorf M., Shattuck-Hufnagel S. and Fong C. *The use of prosody in syntactic disambiguation*. Journal of the Acoustical Society of America. 1991; 90:2956-2970.
- Rush 1879:** Rush, J. (1827). *The philosophy of the human voice*. 7th ed. Philadelphia: J. B. Lippincott & Co., 1879.
- Silverman 1992:** Silverman K., Beckman M., Pitrelli J., Ostendorf M., Wightman C., Price P., Pierrehumbert J. and Hirschberg J. *ToBI: A standard for labeling English prosody*. In: Proceedings of The 1992 International Conference on Spoken Language Processing, Banff, 1992. 867-870.
- Tillmann 2005:** Tillmann, H.G. *Experimental and Instrumental Phonetics: History*, in Encyclopedia of Language & Linguistics (Second Edition), Elsevier Pergamon, 2005, pp. 374-389.
- Trager 1951:** Trager, G.L.; Smith, H.L. *An outline of English structure*. Battenberg Press, Norman, 1951.
- Urbani 2011:** Urbani M., *Instruments and methods for the analysis of prosody*. Linguistics Applied, vol. 4 (2011), pp. 104-115.
- Walker 1787:** Walker J. *The melody of speaking delineated* (printed for the author, London 1787; reprinted by The Scholar Press, Menston. English Linguistics 1500–1800: No. 218, 1970), 1787.
- Wells 2006:** Wells J.C. *English intonation: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press; 2006.

- Wennerstrom 2001:** Wennerstrom, A. K. *The music of everyday speech: Prosody and discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Willis 1830:** Willis, R. *On vowel sounds, and on reed organ pipes*. Transactions of the Cambridge Philosophical Society III, 1830, 231-276.
- Xu 2011:** Xu, Yi. Speech prosody: A methodological review. *Journal of Speech Sciences*, 2011, 85-115.

**ДИНАМИКА И ИНОВАЦИИ В ЛЕКСИКАЛНАТА
СИСТЕМА ПРИ МЕДИЙНОТО ПРЕДСТАВЯНЕ
НА COVID-19**

Елица Топалова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

**DYNAMICS AND INNOVATIONS IN THE LEXICAL SYSTEM
IN THE MEDIA REPRESENTATION OF COVID-19**

Elitsa Topalova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The paper explores new words and meanings considered to be connected to the outbreak of COVID-19 and its subsequent spread. The object of research is the language of the online media, while the subject of research are new words (and neologisms) and (metaphorical) meanings. The examples are excerpted from media texts on COVID-19, published in Bulgarian online media during the pandemic. The choice of online media as a source of the examples is motivated by the wider popularity of online media in comparison with the so-called traditional print media. The various examples presented in the article prove the potential of the coronavirus topic in terms of coining new words.

Key words: neologisms, new meanings, the online media, the coronavirus pandemic

Изборът на темата се мотивира от неоспоримото влияние, което появата на нови реалии оказва върху езика, най-вече върху неговия речников състав. Вниманието е съсредоточено върху новите в лексикално отношение езикови средства, чиято употреба може да бъде характеризирани като „провокирана“ от появата на коронавирусната инфекция и нейното разпространение.

Обект на настоящото изследване е езикът на онлайн медиите. Предмет са новите думи и значения (вкл. и метафорични), както и неологизмите и окказионализмите, с които се назовават реалии, свързани

с COVID-19. Целта е да се проследи до каква степен темата COVID-19 има потенциал да стимулира процесите на словотворчество (вкл. и okazjiонално) и да активизира създаването на метафори.

Източник на езиковия материал са медийни текстове, публикувани в информационни сайтове през последните две години (от първите известия за появата на новия вирус до настоящия момент). Сайтовете не са целенасочено избрани, езиковите средства, анализирани в статията, са подбрани на принципа на лингвистичната находка.

Трябва да се подчертае, че повечето от регистрираните примери са употребени в коментарни и анализаторски текстове, текстове, в които журналист или експерт изразява мнението си по темата за разпространението на COVID-19, мерките срещу него или друг аспект на тази тема. Това се предопределя и от характеристиките на различните жанрове медийни текстове – за новините например не е типично да съдържат думи с експресивна функция, докато коментарите дават свобода на своя автор именно по посока на експресията и емоционалността на текста.

Изборът на онлайн медии като източник на разглежданите примери се мотивира от по-голямата популярност на електронните и онлайн медиите в сравнение с разбираните като традиционни печатни медии. Голяма част от обществото избира да се информира от интернет източници (като към тях може да се причислят и социалните мрежи) за сметка на вестници и списания. Това твърдение може да се илюстрира с информацията от годишния доклад (за 2021 година) на Института „Ройтерс“ към Оксфордския университет. В обобщената информация за България са публикувани данни от направените от института анкетни проучвания за вида на източника на новини, до който анкетираните потребители най-често прибегват в периода от 2018 до 2021 година. Според представените диаграми през 2021 г. 86% от анкетираните използват онлайн източници на новини (вкл. и социални мрежи), 73% се обръщат към телевизията, 67% – към социалните мрежи, а само 19% се информират основно от печатни медии.

Въпросът около изясняването на точните дефиниции на термините *неологизъм* и *оказионализъм* все още не е намерил своя окончателен отговор. Най-често същността на понятието *неологизъм* се изяснява с помощта на отношенията му с други понятия от неологията: *иновация*, *новообразуване*, *нова дума*, *оказионализъм*, *потенциална дума*. Най-често в научната литература се съпоставят *неологизъм* и *оказионализъм*, като се разглеждат спрямо две двойки критерии: език – реч; узуалност – неuzuалност.

При употребата на двата термина в настоящия текст се визират дефинициите, посочени в „Българска лексикология и фразеология. Българска лексикология“: „Неологизмите са единици на езика, те имат узуален характер (представяват традиционно средство за номинация на съответен денотат) и се употребяват (като възпроизводими единици) в типови комуникативни ситуации, докато оказионалните образувания се създават специално за конкретен (единичен) комуникативен акт, не са възпроизводими, а разбирането на изразявания от тях смисъл е тясно обвързано с условията на конкретния комуникативно-ситуационен контекст, т.е. те са речеви явления“ (Крумова-Цветкова и съавт. 2013: 227). Взета под внимание е също и дефиницията за *оказионализъм*, която представя Валентина Бонджолова в книгата си „(Не)съществуващите думи: оказионално словотворчество“: „всяка нова дума, създадена за нуждите на конкретен текст, която е резултат от преднамерена лексикална, семантична или графична проява на словотворчество или от трансформация на наличния лексикален състав с експресивна функция“ (Бонджолова 2007: 15).

В „Българска лексикология и фразеология. Българска лексикология“ е подчертано паралелното съществуване на два вида причини за наблюдаваните засилени неологизационни процеси през последните няколко години. Те са вътрешноезикови и външноезикови. Вътрешноезиковите причини са свързани с установяването на вътрешно-системни връзки, с действието на езиковата аналогия, с различни езикови тенденции. Външноезиковите причини са радикалните промени в редица сфери от живота, разпространението на нови технологии, евроинтеграцията на България, глобализацията и др. В резултат на всичко това се появяват „множество нови реалии, явления, отношения, които следва да бъдат назовани със средствата на езика“ (Крумова-Цветкова и съавт. 2013: 217).

Що се отнася до метафоричните значения, Тодор Бояджиев в „Българска лексикология“ дефинира метафората като „пренос на думата от един предмет на друг въз основа на сходство или подобие“ (Бояджиев 2011: 95). Посочените от него причини за пораждаване на метафора са: „стремеж към по-ясно и конкретно название на нещо ново чрез познато, определяне на едно явление чрез признаци на друго, желание за експресивно изказване като израз на чувство и оценка“ (Бояджиев 2011: 95). Т. Бояджиев разграничава три вида метафори според тяхното въздействие върху адресата и функциите им – номинативни, когнитивни и образни.

В „Българска лексикология и фразеология. Българска лексикология“ се твърди, че традиционно метафората се разбира като „начин за семантична номинация, който използва за назоваване качествените особености на явленията и възможността на мисленето да свързва понятията с оглед на сходство, близост, аналогия на такива признаци“. Основа за понятийната система се явява човешкият опит, резултат от взаимодействието на човека с действителността (Крумова-Цветкова и съавт. 2013: 525).

Според концепцията на Д. Лейкоф и М. Джонсън метафората е резултат от отношението между две области (обекти) – област (обект) – източник и област (обект) – цел. В областта източник се съдържат общите познания за света или за обект от него, на чиято основа се оформя метафоричното название на обекта цел. Метафоричното означение е следствие от утвърдените колективни „образни схеми“, от асоциации между двете понятия, между които се установява сходство или аналогия по някакъв признак (Лейкоф, Джонсън 2003: 28 – 29; превод мой – Е. Т.).

От психолингвистична гледна точка когнитивната метафора се проявява в случаите, когато носителите на езика се срещнат в своя житейски опит с непознато и неназовано явление. В случая, разбира се, медицинската наука назовава непознатия вирус, който всъщност не е чак толкова непознат. Страхът у хората обаче придобива непознати размери, а именно страхът е импулсът, стоящ в основата на създаването на метафори, с които да се назове вирусът. Оприличен на нещо познато, материализиран, овеществен, страхът от непознатото и невидимото сякаш намалява и влиянието му над съзнанието и емоциите на реципиентите на текстовете, посветени на коронавируса, отслабва.

Появата на COVID-19 може да се класифицира и като мощен външноезиков фактор, като събитие с огромно значение, което има своето отражение върху редица области от живота – здравеопазване, образование, политика и икономика. Изключително е влиянието и върху езика с новите думи и значения, често употребявани в медийни текстове и в речта на носителите на езика. Част от тях са включени и в изданията през 2021 г. речник на новите думи в българския език (вж. Благоева, Колковска, ред. 2021).

Към тази тема интерес проявяват и самите медии, провокирани и от отбелязването на празника на славянската писменост, около който българският език обикновено се явява предпочитана тема. Например на 24.05.2021 г. по Нова телевизия се излъчва телевизионен ре-

портаж с надслов *Какви думи се родиха и наложиха с разпространението на COVID-19?*, в който се представят редица неологизми и оказионализми, които са разширили сферата на употребата си, както и коментари на езиковеди, работещи по темата. От monitor.bg също търсят мнението на специалистите филолози, като на 25.05.2021 г. публикуват интервю с проф. Диана Благоева-Стефанова, учен от Института за български език към БАН и част от авторския колектив, който изготвя речника на новите думи в българския език, излязъл от печат през 2021 г. В края на същата година в сайта на capital.bg се публикува обзорец материал със заглавие *Думите на 2021* и подзаглавие *Новите обществени явления намериха отражение в езика* (capital.bg; 29.12.2021 г.). Статията представя списък с оказионализми и неологизми, които са се употребявали в България и по света през 2021 година.

Любопитно е, че в българското медийно пространство намират място и текстове, разглеждащи този проблем от гледната точка на други езици, като например статия със заглавие *Как пандемията промени езика на германците? Регистрирани са поне 1200 нови думи* (dnes.bg; 03.03.2021 г.). Не бива да се пропуска фактът, че българският текст е превод на статия на *The Washington Post*, публикувана на сайта на американския всекидневник два дена по-рано със следното заглавие: *Germans have coined more than 1,200 words to talk about coronavirus*. Част от примерите в текста са различни названия на предпазна маска: *Alltagsmaske* (ежедневна маска); *Spuckschutzschirm* (чадър за защита от плюене); *Schnutenpulli* (буквално пуловер за уста, по-уютна дума за маска).

Относно присъствието на темата COVID-19 в новинарските сайтове или в електронните издания на българските всекидневници особено показателен е фактът, че в една част от тях се обособява специално създадена за целта нова рубрика, посветена на коронавируса. В сайтовете dnes.bg и mediapool.bg тази рубрика носи наименованието *Коронавирус*, в dir.bg тя е със заглавие *COVID-19*. Електронното издание на вестник „Дневник“ представя друга стратегия – на неговия сайт стои надписът на рубрика, озаглавена „Новини без коронавирус“. Този факт сам по себе си е доказателство за тематичната принадлежност на всички останали новини, публикувани в традиционните рубрики на dnevnik.bg.

От тази гледна точка може да се изрази предположение, че авторите на материали, засягащи темата, ще прибегват по-често до употребата на неологизми и оказионализми. Целта ще е да придадат свежест

на текстовете и да привлекат вниманието на читателя, за когото коронавирусът вече е тема константа, като я разглеждат от нов и нестандартен ъгъл. В споменатата вече монография на В. Бонджолова „(Не)съществуващите думи: okazjiонално словотворчество“ се посочва, че „творчеството на авторите и търсенето на оригинален изказ може да се стимулира от задържането на дадена тема в медийното пространство“ (Бонджолова 2007: 19). Авторката илюстрира това твърдение с примери от медийни текстове, свързани с темата за птичия грип, разпространен в България в периода от декември 2005 до февруари 2006 година. В тази връзка може да се предположи, че би било интересно да се направи наблюдение, при което да се сравнят новите езикови прояви при медийното представяне на двете заболявания.

Като се имат предвид разгледаните примери, може да се допусне, че употреби на нови думи или на нови (метафорични) значения се срещат най-често в заглавните комплекси на медийните текстове. Това идва в подкрепа на становището на В. Бонджолова: „Заедно с другите средства за атрактивност на текста okazjiонализмите са най-често срещани в определени позиции на журналистическите материали, които напоследък използват в по-голяма степен експресията, отколкото стандарта – заглавие, уводна част, заключение. Okaziонализмите, употребени в такава силна позиция, се възприемат като думи, важни за съпътстващия ги текст, тъй като имат организираща функция спрямо него. Това ги превръща в интересен обект за изследване“ (Бонджолова 2009: 54).

В част от анализирания примери се наблюдават сложни думи с първа съставна част *корона-*. Употребата на *корона-* (със значение *който се отнася до коронавирус*) като съставна част на сложни думи е регистрирана и в най-новото издание на „Речник на новите думи“ (Благоева, Колковска, ред. 2021: 177).

Сложна дума с първа съставна част *корона-* е използвана в заглавието и в основния текст на материал от сайта на търновския всекидневник „Борба“: **Коронабалът във В. Търново прати областта на челно място по заболяли от COVID-19 у нас** (borbabg.com; 6.07.2020 г.). Значението на лексемата *коронабал* би било *абитуриентски бал, проведен при условията на разпространение на коронавирус, или абитуриентски бал, след чието провеждане част от участниците в него се разболяват от коронавирус*. В основния текст на статията също е направен опит за тълкуване на okazjiонализма: *В генератор на заболяемостта са превърна коронабалът във Велико Търново, както вече е известно събитието, тъй като след провеж-*

дането му са засечени десетки случаи. В основния текст е употребена още една сложна дума, следваща същия словообразователен модел – *коронавирусници*, за назоваване на учениците от визириания випуск.

В заглавието на материал от сайта *btvnovinite.bg* (25.09.2020 г.) *Двойно скочи броят на заразените с COVID-19, връщат коронабрифингите (ОБЗОР) корона-* участва в състава на сложна дума в комбинация с чуждата дума *брифинг* (със значение 1. Кратка, сбита информация за някакво събитие, решение и под., която дават пред журналисти официални лица, правителствени дейци и др. 2. Кратък инструктаж (англ. *briefing*) (РБЕ¹; *ibl.bas.bg*). Прави впечатление, че в основния текст сложната дума е заменена с описателно съчетание – *брифингите на Оперативния щаб*. Това своеобразно редуване може да се обясни с проява на езикова икономия, породена от ограниченото пространство, в което битува заглавието, както и с намерението на автора на текста да засили въздействието на заглавието.

Най-често в състава на казионалната дума участва основата *ковид*, към която чрез суфиксация се образува нова дума. В посочените примери най-често се образуват съществителни имена за назоваване на лица. Например в заглавието *Ковидолози и ковидократи в условията на биополитика* (*dn.es.dir.bg*; 13.11.2021 г.) се наблюдават казионализми със значение на название на лице, образувани по аналогия на други познати лексеми *кардиолог*, *кардиолози* и *демократ(и)* с основа *ковид-*. Авторът на двете казионални думи е напълно известен – това е интервюираният психиатър проф. д-р Дроздстой Стоянов. Може да се обобщи, че *ковидолози* и *ковидократи* са резултат от научно словотворчество, а точната им дефиниция е посочена от техния автор в основния текст на материала: *Ковидолозите са онези субекти, които се появяват в медиите и знаят всичко по темата. [...] Ковидологът използва изразните средства на влъхва и влиза в студиото като пророк, който знае някаква неоспорима догма.* (Дефиницията на *ковидократ* е дадена във видеосъдържанието, придружаващо материала.)

Подобен пример се среща и в споменатата по-горе обзорна статия на „Капитал“ – *ковидиот*, образувана в резултат от междусловно налагане на думите *ковид* и *идиот*. Значението, посочено от автора на статията, е следното: *използва се за човек, който е на противоположно на вашето мнение по темата за коронавируса, ограничителните мерки, ваксините и всичко, свързано с пандемията.*

¹ Речник на българския език.

В заглавието на текст от сайта ploshtadslaveikov.com *Маскираният Ковидец*² (27.09.2021 г.) с автор Васко Громков отново се среща оказионализъм, съдържащ основата *ковид-* с прибавена към нея наставка, с която се означава съществително име за лице. Направена е аналогия със заглавието на популярно телевизионно предаване („Маскираният певец“), както става ясно от основния текст: *2035 година. България е единствената страна в света с коронавирус. Всички останали са превъртели азбуките и са се излекували. [...] В района на Полски Тръмбеш е открит нов вирус „Ковид-35 БеГе“. Всичко се излъчва на живо в шоуто „Маскираният Ковидец“. [...] Шоуто „Маскираният Ковидец“ продължава да трупа рекорден рейтинг.*

Интересното е, че в основния текст се среща още един оказионализъм в рамките на заглавие на измислен филм: „Оскар“ за най-добра анимация печели филмът „Приключенията на *Ковидчо*“ [...], като оказионализмът *Ковидчо* представлява собствено име, образувано с основа *ковид-* и умалителна наставка *-чо* (отново може да се предположи аналогия със заглавието на детската книга „Приключенията на Лукчо“). Особено впечатление прави и духът, в който е написан текстът – той е футуристичен, с характеристики на (анти)утопия, водещи са комизмът, крайната (само)ирония и сарказмът.

В заглавието на коментарен текст, публикуван в сайта на в-к „24 часа“ (24chasa.bg; 13.07.2020 г.), *Протестът на мангърниците (Диляна Ценова)* е използван оказионализъм с основа фамилното име на лекар (д-р Атанас Мангърров), спечелил популярност с противоречивите си изказвания. Така употребено, собственото име се превръща в нарицателно име, обобщено название на привържениците на твърденията, изказвани от реалната личност. Оказионализмът е образуван с прибавяне към основата на наставка *-ец* (в конкретния пример – и на окончание *-и* за множествено число). Привържениците са и граматично определени. *Мангърниците* присъства само в заглавието на коментара, което може да е израз на стремежа на автора за привличане на вниманието на потенциалните читатели.

Следващият оказионализъм е пример за междусловно налагане, комбинирано с използване на графично словообразуване. Той е употребен в самото заглавие на материала: *Кратък портрет на **BOCOVID-BG*** (както е посочено и в статията, това е текст на Велислава Дърева, публикуван и на сайта lentata.com; 7.04.2021 г.). Наблюдаваното междусловно налагане е между крайните букви от лично

² В сайта ploshtadslaveikov.com материалът е придружен със следната бележка: *Текстът е от Фейсбук, заглавието е на „Площад Славейков“.*

име, прозвище (на бившия министър-председател Бойко Борисов, който понякога в критични изказвания се назовава и като *Боко*), изписани с чужда графика, и началните букви от най-популярното название на коронавирусната инфекция – *COVID-19*. По-особеното е, че числовият компонент – *19*, тук е заменен с международно признатата абривиатура за означаване на българската държава (BG). В този вид оказионализъмът е многократно употребен и в основния текст, където попада в синонимни отношения с друго оказионално название – *боковирус*, също многократно употребено. Двете оказионални лексеми са проява на авторско творчество, породено от преливането на темата COVID-19 със злободневните политически теми, неизменно съпътстващи медийното отразяване на разпространението на коронавируса.

През 2020 г. Речникът на Колинс³ обяви lockdown (локдаун) за дума на годината (The year of lockdown; collinsdictionary.com; 10.11.2020), при това в началото на материала се обръща внимание на факта, че и значителна част от останалите думи, попаднали в окончателния списък при проучването, също са свързани с темата *пандемия*. Статията съдържа и коментар за влиянието на коронавируса върху живота на хората, а оттам и върху езика.

Думата *локдаун* присъства в най-новия речник на новите думи в българския език със следното значение: *(от англ.) принудително пълно или частично преустановяване на икономически, образователни и др. дейности за определен период като част от противоепидемични мерки*.

Статия със заглавие „Безкръчмие“ и другите български думи за „локдаун“ (webcafe.bg; 28.11.2020 г.) предлага на своите читатели шеговит прочит на процеса около навлизането на чужди думи в българския език и на противоречивите мнения по въпроса. Статията е написана с известна доза хумор, ирония и самоирония. Може да се класифицира и като проява на (краен) пуризм (познат и в миналото). Но въпреки това във връзка с разглежданата тема е най-важно да се отбележи, че в публикацията е демонстриран впечатляващ талант за съз-

³ Колинс (на английски Collins) е издателство за речници и други учебни материали, свързани с чуждоезиковото обучение. Издателството е основано през 1824 г. от Уилям Колинс, а от 2007 г. насам речникът на издателството е достъпен на сайта collinsdictionary.com. Традиционно в края на всяка година на сайта на речника се обявява т. нар. дума на годината – дума, която е регистрирана с най-голям брой употреби. Например през 2020 г. са засечени над 250 хиляди употреби на *локдаун* в сравнение със само 4000 употреби през 2019 г.

даване на нови думи, чийто резултат е значителният брой оказионализми. Заслужава внимание и фактът, че предложенията попадат в синонимни отношения, като при всяка отделна лексикална единица акцентът е поставен на различен аспект от принудителното затваряне по време на пандемия. С този богат набор от близки по значение лексеми сякаш се дава избор на читателите да изберат най-подходящата, с която да заместят чуждата дума *локдаун*. Словотворчеството засяга и *социална дистанция*, и *ваксина* – също често използвани при обсъждането на мерките срещу разпространението на коронавируса.

Тук са предложени сравнително по-дълги откъси от текста на статията, за да послужат като илюстрация на направените по-горе твърдения:

[...] **Защо в България се употребява думата „локдаун“?**

Как смее това долно журналистическо племе да облъчва с по-редната чуждица родолюбивите съзнания на гордите българи?! Същите горди българи, които ежедневно се стараят да използват САМО български думи в разговорите (ехе, можеше да напишем „комуникация“, ама се спряхме)[...].

[...]

*Очевидно има хора, които поради една или друга причина в момента са най-недоволни от това, че „локдаун“ (lockdown) намира място в речниците ни. Защо не се ползва някоя българска дума, питат. Защото няма? Как да няма?! **Ще си измислим!** Речено-сторено.*

За да помогнем за своевременното решаване на този жизненоважен езиков проблем, ето ги нашите предложения за (почти) български синоним на „локдаун“.

След това въведение следва списък с няколко оказионални думи и техните значения, формулирани отново с чувство за хумор и ирония. Именно заради големия брой оказионализми в тази си част статията наподобява извадка от тълковен речник. Оказионализмите, с които според автора може да се замени чуждата дума *локдаун*, са: 1) **зарешетване, катинарене, кепенцохлопване**, като в тях по думите на автора е водещ „заключващият момент“; 2) **безкръчмие; фалитоправач** – на преден план е влиянието на затварянето върху бизнеса; 3) **мутафчийстване** – оказионализъм, образуван с помощта на основа, асоциирана с фамилното име на реално съществуваща личност (ген. Венцислав Мутафчийски, председател на Националния оперативен щаб за борба с COVID-19, придобил популярност заради присъствието си в медиите; може да се направи аналогия с оказиона-

лизми, съдържащи основа *мангър-*, за които стана въпрос и по-горе в текста); 4) *домошарене*. Думата *човекоотбягване* е предложена като български вариант на словосъчетанието *социална дистанция*, а *диваноподпиране* – на *карантина*. С предложените два синонимни варианта, с които да се замести *ваксина* – *билгейтсчица* и *здравобоц*, – се дава израз и на противоречивите мнения около темата за или против ваксините.

Визуалната прилика между структурата на вируса и короната като символ на монархическата власт, причина за избора на самото название на групата вируси, често води и до редица метафорични употреби на лексемата *корона* и нейните производни. В следващия пример се наблюдава ново, преосмислено, метафорично значение на дума, позната с друго значение. Думата е *коронован*, употребена в заглавието на коментарен текст, публикуван в сайта *fakti.bg*, в секцията „Здраве“ – Covid-19 (21.03.2020 г.) – *Коронованите върхове на тишината* (текстът е придружен с бележка, която гласи: *Текстът е на педиатъра д-р Александър Атанасов и е публикуван с негово разрешение.*). Според РБЕ (*ibl.bas.bg*) основните значения на *коронован* са: 1. *който има царска власт, който официално е монарх, цар*; 2. *който е с корона на главата*. Рубриката, към която принадлежи текстът, както и самото му съдържание категорично насочват към определяне на значението на *коронован* като *свързан с коронавируса*.

Подобно метафорично значение се среща и в заглавието на текст от сайта *highviewart.com* (14.03.2020 г.) *Короната на вируса – тревожност, депресия и ОКР* с автор психотерапевтката и психоложка Детелина Стаменова. Налице е метафорично значение, а също и игра на думи – *коронавирус* и *короната на вируса*. Употребата на лексемата *корона* в конкретния случай може да се тълкува като върха, видимата част от нещо, най-представителното качество на явление.

Обект, неизменно свързан с темата за коронавируса и мерките срещу неговото разпространение, е предпазната маска. В коментарен текст със заглавие *Намордниците остават* (с автор Емил Йотовски; *novini.bg*; 28.08.2020) прави впечатление преосмислянето на основното значение на руската по произход дума *намордник* – *Мрежа от тел или кожени ремъци, която се поставя на муцуната на куче, за да не може да хапе или да яде* (РБЕ; *ibl.bas.bg*). В разглеждания текст авторката цел за представяне на нова, нестандартна гледна точка към задължителното носене на предпазни маски като мярка срещу разпространението на коронавируса се постига именно чрез метафоричния пренос на значения между *намордник* и *маска*.

Освен горепосочените примери за метафорични значения при анализирането на езиковия материал се обособяват и два по-големи корпуса от примери за метафорични значения. Първият корпус от примери представя коронавируса като одушевено същество, а във втория корпус COVID-19 се описва като природна стихия.

В примерите от първия корпус на коронавируса (и/или на заболяването, причинено от него) се приписват признаци и действия, типични за одушевени същества. Най-често вирусът се описва като одушевено същество, способно да се движи и да прониква в затворени пространства.

Засичането на положителни проби за COVID-19 в места, за които традиционно се смята, че са безопасни, се представя като *влизане* на вируса в съответните места. Такъв е случаят в заглавието *Коронавирусът „влезе“ в още три училища в региона* (borbabg.com; 14.10.2020). Интересното в случая е пунктуационният знак кавички при глагола, който сякаш подсказва, че става въпрос за преносна (метафорична) употреба. Други примери са заглавията *COVID-19 влезе в детски лагер в Приморско* (dariknews.bg; 15.08.2021 г.) и *Covid-19 влезе в още една детска градина* (dnesbg.com; 22.11.2021). С висока степен на експресивност се отличава заглавието *Тревога! COVID-19 проникна в Център за деца с увреждания във Великотърновско* (borbabg.com; 26.08.2021).

Своеобразното движение на вируса се описва и чрез глагола *настъпва*, както е в заглавията *Кошмарът настъпва! Рекордни 1024 нови случая на Ковид-19 за денонощието у нас, 22 са починали!* (epicenter.bg; 20.10.2020) (тук особено впечатление прави и употребата на удивителния знак в привидно съобщителни изречения) и *СЗО: Коронавирусът настъпва с рекордни темпове* (btvnovinite.bg; 28.10.2020).

Други единични примери, в които вирусът „се движи“, са: *Нов вариант на вируса идва от Перу. Не го ловят ваксини* (clubz.bg; 3.08.2021); *Проф. Ива Христова: „Делта“ напредва, новата вълна ще е през септември, засяга по-млади* (epicenter.bg; 29.06.2021); *Новият щам плъзна в България* (kmeta.bg; 30.01.2021).

Освен способността да се движи и да преминава през държавни граници и отвъд стените на обществените сгради, на вируса се приписват и други признаци, характерни за одушевените същества. Например в заглавието *Шефът на „Роберт Кох“: Вирусът още не е уморен* (clubz.bg; 5.02.2021).

В качеството му на одушевено същество коронавируса се представя и като противник на обществото, като негов враг – *Ковид ни отне великата Татяна Лолова* (standartnews.com; 23.03.2021). Срещат се също и спортни термини: *Япония – в хватката на коронавируса* (dw.bg; 2.02.2021), както и понятия от военното дело – *Болница „Св. Анна“ в София е под COVID обсада, 100% от леглата са заети* (epicenter.bg; 3.11.2021). Сякаш прилагането на мерките срещу разпространението на вируса се характеризира като война, макар и с невидим враг.

Примерите, в които COVID-19 се представя като враг на обществото, се доближават до примера на Д. Лейкоф и М. Джонсън за инфлацията като противник. В книгата им „*Метафорите, с които живеем*“ е анализирана метафората *инфлацията е противник*, която ни дава специфичен начин на мислене за инфлацията, както и посока за действията ни спрямо нея. Мислим за инфлацията като за противник, който може да ни напада, наранява, да краде от нас и дори да ни унищожи. В такъв случай това става основание за предприемане на конкретни действия – обявяване на война на инфлацията, поставяне на цели и др. Представянето на абстрактно явление, каквото е инфлацията например, с персонифициращи го понятия има за цел да обясни това абстрактно явление така, че да бъде разбрано от повечето хора (Лейкоф, Джонсън 2003: 28 – 29; превод мой – Е. Т.).

В примерите, условно отнесени към втората група, чрез метафоричен пренос коронавируса се характеризира като природна сила с присъщите за нея признаци стихийност и неконтролируемост. Традиционно при говоренето за болести се прибегва до метафори, свързани с огън, и разпространението на COVID-19 не е изключение. Доказателство са заглавията *Регистрираха огнище на коронавирус в хостиса в Елена* (dnesbg.com; 5.02.2021) и *Огнище на коронавирус в детски лагер в Приморско* (dnes.bg; 15.08.2021), в които ключовата дума на метафората е съществителното име *огнище*. В други подобни примери се използва глаголят *пламна*: *Нов детски лагер на морето пламна с ковид, ученици от Елхово са заразени* (kmeta.bg; 16.08.2021); *Шумен отново пламна* (bnr.bg; 16.03.2021); *Домът за стари хора във Велико Търново „пламна“ от COVID-19* (dnesbg.com; 12.11.2020), като и тук метафорично употребеният глагол е ограден с кавички. Засечени са и заглавия, в които се срещат и двете ключови думи от предишните примери – *Пламна огнище на заразата* (bnr.bg; 28.10.2021).

По-рядко COVID-19 е оприличен на друга природна стихия, например вода – *COVID отделенията преливат* (bnr.bg; 19.10.2020).

А също и *Тайфунът COVID-19 помита Шумен* (bnr.bg; 17.03.2021), като в мнението, цитирано в основния текст на статията, медик от болницата в Шумен сравнява два от щамовете на вируса съответно с ураган и с тайфун: *Това, което ни се случва в момента като заболяемост, мога да нарека ураган, предизвикан от британския вариант на щамата, африканският ще ни донесе тайфун*. Към тази група може да се добави и широко разпространеното характеризирание на периодите с голям брой регистрирани положителни проби като *вълна* (тук ще бъде представен само един пример) – *Четвъртата ковид вълна настъпва септември* (kmeta.bg; 26.03.2021).

Както е видно и от приведените по-горе примери, метафоричните употреби също се появяват предимно в заглавията на медийните текстове. Едно от възможните обяснения би могло да бъде стремежът на автора на текста (или на заглавието, ако авторите не съвпадат) да постигне определено въздействие, а защо не и да предизвика чувство за страх и тревожност у своите читатели. Това предположение се основава на изконната същност на метафората да внася експресивност и емоционалност в текста.

Многобройните примери за неологизми, казионализми или нови метафорични значения на вече познати думи показват жизнеността на темата *COVID-19* от гледна точка на словотворчеството, което журналистите и другите „пишещи хора“ проявяват в своите авторски текстове. Не без значение е и фактът, че тази тема присъства неотменно в ежедневния информационен поток вече над от две години. Само времето ще покаже докога разпространението на коронавируса ще е една от водещите теми в новинарските емисии. Интересно би било да се проследи какво ще е влиянието на темата върху казионалното словотворчество, ако тя се задържи твърде дълго. Възможно е в бъдеще словотворческите изяви да демонстрират още по-голяма ефективност и ефектност.

Силно вероятно е новините за COVID-19 да слязат от ефир (временно), изместени от друга, по-нова и по-интригуваща тема. Както се случва с всяко голямо и разтърсващо света събитие, и за пандемията от коронавирус ще може да се говори трезво и аналитично чак когато (напълно) отшуми. Тогава от дистанцията на времето ще може да се направи извод кое в ежедневието на хората се е променило безвъзвратно и кое ще се върне към обичайния си ред. Лингвистиката също има задача да анализира влиянието на разпространението на коронавируса върху езика.

ЛИТЕРАТУРА

- Благоева, Колковска, ред. 2021:** Благоева, Д., С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от първите две десетилетия на XXI в.)*. [Blagoeva, D., Kolkovska, S. Rechnik na novite dumii v balgarskiya ezik (ot parvite dve desetiletiya na XXI v.).] София: Наука и изкуство, 2021.
- Бонджолова 2007:** Бонджолова, В. *(Не)съществуващите думи: оказинално словотворчество*. [Bondzholova, V. (Ne)sashtestvuvashnite dumii: okazionalno slovotvorchestvo.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007.
- Бонджолова 2009:** Бонджолова, В. *(Не)съществуващите думи: оказинализмите в медийния текст*. [Bondzholova, V. (Ne)sashtestvuvashnite dumii: okazionalizmite v mediyniya tekst.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2009.
- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Крумова-Цветкова и съавт. 2013:** Крумова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Е. Пернишка, М. Божилова. *Българска лексикология и фразеология*. [Krumova-Tsvetkova, L., Blagoeva, D., Kolkovska, S., Pernishka, E., Bozhilova, M. Balgarska leksikologiya i frazeologiya. Balgarska leksikologiya.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.
- Лейкоф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., M. Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Нюман 2021:** Newman, N. *Reuters Institute Digital News Report 2021 (10th Edition)*. 2021. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2021-06/Digital_News_Report_2021_FINAL.pdf> (14.01.2023).

**МОРФОЛОГИЧНАТА КАТЕГОРИЯ ГЛАГОЛНО ВРЕМЕ
И ЗНАЧЕНИЕТО ПРЕДХОДНОСТ
В ТЕМПОРАЛНАТА СИСТЕМА
НА ИСПАНСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ИНДИКАТИВ**

Полина Табакова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE MORPHOLOGICAL CATEGORY OF TENSE AND THE
ANTERIORITY IN THE TEMPORAL SYSTEM OF THE
SPANISH AND BULGARIAN INDICATIVE**

Polina Tabakova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In this study, anteriority is presented as the marked grammeme of the basic morphological category of tense in Spanish and Bulgarian, but also as a connecting link with the other morphological categories that form the temporal system of the two languages (the morphological category of plan and the morphological category of the perfect). The system (invariant) meaning of each temporal grammeme is presented. A model of the temporal system in Spanish and Bulgarian languages is proposed.

Key words: tense, temporal system, anteriority, Spanish, Bulgarian

Настоящото изследване си поставя няколко цели: да изведе една дефиниция за морфологичната категория (МК) глаголно време, валидна за темпоралната система на несубективната модалност в испанския и българския език, като акцентира върху спецификата на грамемата предходност; да предложи примерен темпорален модел на испанската и българската индикативна система; да опише инвариантното значение на глаголните форми, като се отчете взаимодействието между различните морфологични категории. На категорията глаголно

време в езика са посветени безброй трудове¹, но тук ще споменем само онези, на които се опира предложеният модел, тъй като са заимствани определени постановки от тях (напр. Бельо 1903 [1847]; Косериу 1996; Рохо, Вейга 1999; Герджиков 1973; Куцаров 2007).

Според Ж. Бояджиев извънезиковото време представлява физическа и природна даденост, а глаголното време е „рожда на човешкото езиково съзнание, което сегментира времевия континуум с оглед на глаголното действие“ (Бояджиев 2007: 222). Разделянето на линията на времето на минало, сегашно и бъдеще се е превърнало в клише, а алтернативни варианти на теорията за трите времена съществуват отдавна – например Аристотеловото разбиране за миналото и бъдещето като глаголни времена, а за сегашното като липса на маркираност по време (Буиж, ред. 2004: 1182), но трябва да отбележим, че именно тричленното деление е свързано с егоцентричната интерпретация на времето (Тилев 2021).

Учените са единодушни в определянето на лингвистичното време като деиктична, т.е. референциална категория (ГРАЕ 2009: § 23.1a), коректно е и определянето му като шифтърна категория (Вучева 2020: 277). Тясна е връзката на глаголното време с аспекта, поради което между двете категории често не се прави строго разграничение. Н. Кръстев припомня, че „темпоралните и аспектуалните съдържания често се преплитат, като в зависимост от типа език влизат в сложни взаимоотношения на допълване и превес на едните над другите“ (Кръстев 2018: 261). По наше мнение за темпорално-аспектуални форми в индикативната морфологична парадигма² следва да се приемат перфектните (резултативните) форми в двата езика, но не и формите на аориста (А) и имперфекта (И), които смятаме за темпорални грамемии (Табакова 2022).

Между испанския и българския език се наблюдава типологично сходство по отношение на организирането на глаголното време около един ориентир, който най-често е моментът на говорене (изказване-

¹ Преглед на становищата за категорията в испанския език може да се види у К. Боуял (Боуял 2006: 90 – 119), а такъв за българския глагол е направен от И. Куцаров (Куцаров 2007: 204 – 244).

² За част от т.нар. морфологична парадигма на испанския индикатив се приемат простите и сложните глаголни форми (образуваните от *haber + participio pasado*, т.е. перфектната група), а т.нар. аналитична парадигма се състои от глаголните перифрази, изразяващи модалност, темпоралност, но преди всичко граматична аспектуалност (Миткова 2008).

то)³, но редица изследователи смятат за необходимо отчитането и на други референции. Споделяме мнението на изследователите, които смятат, че във връзка с глаголното време са релевантни два ориентационни момента (референции) (Герджиков 1973: 138; Рохо, Вейга 1999; Куцаров 2007): момент на говоренето (изказването) и минал ориентационен момент, спрямо които ситуациите и резултатите от ситуации се ориентират в трите темпорални отношения – предходност, едновременност, следходност. Според Г. Герджиков и И. Куцаров може да се говори за общо четири ориентационни момента само по отношение на актуализацията на резултативните форми (Герджиков 1973; Куцаров 2007), но двата допълнителни бъдещи ориентационни момента (бъдещ спрямо момента на говоренето и бъдещ спрямо миналия ориентационен момент) нямат отношение към времевата локация. Г. Герджиков констатира, че при перфекта (П) и плусквамперфекта (Пл.) резултативните моменти съвпадат с момента на говоренето и с миналия ориентационен момент (Герджиков 1973: 139).

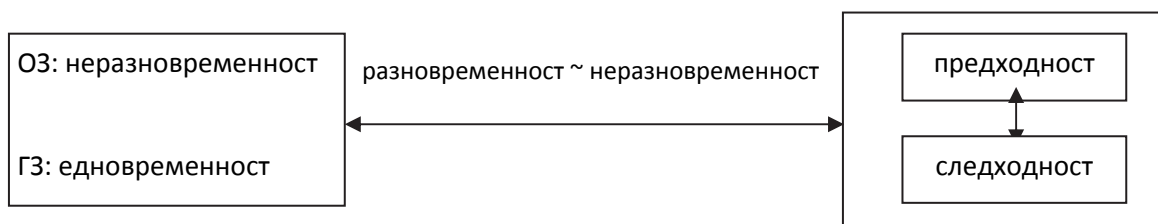
Според Г. Рохо и А. Вейга посредством категорията темпоралност „се изразява ориентацията на една ситуация или спрямо центъра (произхода) (най-често момента на говоренето – б. м., П. Т.), или спрямо друга вторична референция, която от своя страна е директно или индиректно ориентирана спрямо произхода“ (Рохо, Вейга 1999: 2879)⁴. Споменатият *произход* може да съвпада с момента на изказването, но това не е задължително. Организацията на системата се осъществява, като се изхожда от два критерия: темпоралната референция и темпоралното отношение. Разграничават се два типа темпорална референция: първична (референцията *произход*, от която възникват темпоралните отношения, или моментът на говоренето) и вторична референция (предходна на *произхода* референция). Темпоралните отношения, които могат да възникнат спрямо двете референции, са три: предходност, едновременност и следходност (Рохо, Вейга 1999). Като основни недостатъци на тази популярна концепция бихме могли да посочим, че макар да е отчетена вторичната референция, тя не е възп-

³ Понятието *момент* се употребява условно, защото „всъщност става дума за определена трайност, която е доста променлива според условията“ (Бояджиев 2007: 222). В този смисъл се препокрива с понятието *интервал*. Коректно би било също основният ориентационен момент да се назове и *момент на речта на говорещия*, защото по такъв начин се отразява деиктичната природа на категорията време, която се основава на триадата Аз – Тук – Сега (Тилев 2021: 43).

⁴ Преводите на лингвистичните определения от испански, английски език и руски език в текста са мои – П. Т.

риета като самостоятелно категориално значение, а перфектните форми също се приемат за темпорални в чист вид, без да се поставя под въпрос категориалната им принадлежност. Семантичното съдържание на „същинската“ категория време в българския език според И. Куцаров „се основава на отношението на действието към изказването. Това отношение може да бъде три вида – предходност, едновременност и следходност. Оттук и трите времена на българския глагол – минало (*писА*), сегашно (*пише*) и бъдеще (*Ще пише*)“ (Куцаров 2007: 244). Струва ни се, че от така представеното определение би следвало да се заключи, че съществува и „несъщинска“ категория време. По наше мнение точно в това се корени непълнотата на тази дефиниция – не обхваща темпоралните отношения, които се реализират в относителния план.

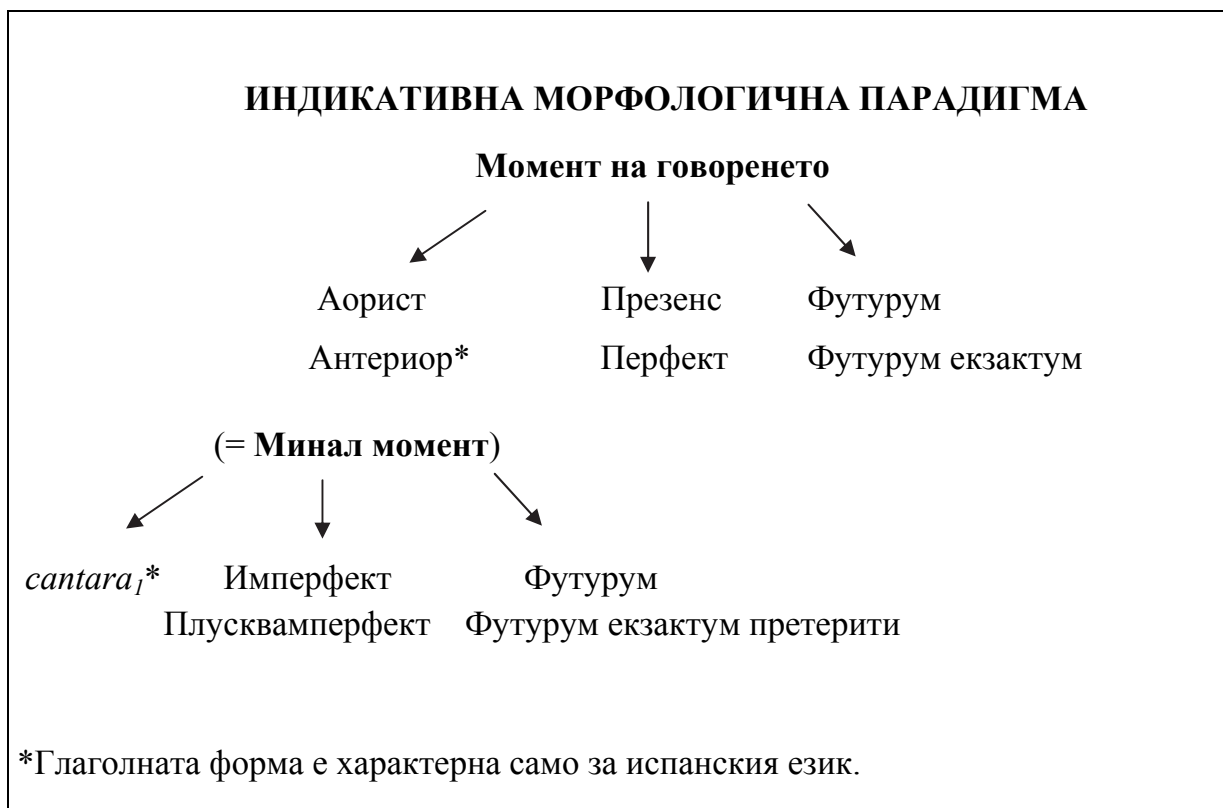
Тук се застъпва схващането, че семантичното съдържание на МК глаголно време в испанския и българския език се основава на отношението (предходност, едновременност или следходност) на глаголна ситуация (или резултат от ситуация) към момента на говоренето (= изказването) или към друга референция (= минал момент), която от своя страна е в отношение на предходност спрямо изказването. Прилагаме концепцията на И. Куцаров за конфигурацията на категорията на базата на привативната опозиция *неразновременност* ~ *разновременност*. Общото значение (ОЗ) на немаркирания член е *неразновременност*, а главното значение (ГЗ) е *едновременност*. Маркираният член *разновременност* съдържа две грамеми, които се намират в еквилолентна опозиция помежду си – *предходност* и *следходност* (Куцаров 2007: 244 – 245) (вж. Фигура 1).

Фигура 1. Морфологичната категория глаголно време

На мнение сме, че темпоралната система в испанския и българския език се формира от три взаимодействащи си морфологични категории – глаголно време, план (таксис) и категорията на перфекта, които въпреки формално-семантичното си сходство нямат съвсем идентична функционалност в двата езика. МК глаголно време смятаме за базисна, а останалите две определяме като нейни субкатегории: МК

план (таксис) се възприема като „подчинена“ на глаголното време, защото възниква във функционалното субполе на грамемата предходност, а МК на перфекта може да се дефинира като темпорално-аспектуална категория, която също е тясно свързана с грамемата предходност. Като се опираме на темпоралните модели на А. Бельо (Бельо 1903 [1847]), Г. Рохо (Рохо 1974) и концепциите на П. Пашов, Г. Герджиков и И. Куцаров (Куцаров 2007), бихме могли да представим примерна схема, описваща организацията в немаркираната индикативна грамема от МК наклонение, тъй като само извън субективната модалност могат отчетливо да се открояват темпорални отношения (вж. Фигура 2).

Фигура 2. Примерен модел на темпоралната система в испанския и българския език

От гледна точка на теорията за морфологичните опозиции Г. Ганева посочва четири групи „времена“ в темпоралната система на испанския индикатив: 1) неотносителни неперфектни; 2) относителни неперфектни; 3) неотносителни перфектни и 4) относителни перфектни (Ганева 2003: 345), които отговарят на опозициите в МК на перфекта и МК план. Глаголните форми, ориентирани към момента на говоренето, наричаме неотносителни (абсолютни), а глаголните фор-

ми, ориентирани към минал момент на референция – относителни, като на базата на това противопоставяне се обособява МК план (таксис). МК глаголно време функционира чрез своите темпорални грамемни в двата плана на таксисната категория и отношенията предходност, едновременност, следходност на ситуация или резултат от ситуация се реализират спрямо съответната референция (момента на говоренето или минал ориентационен момент). Ако миналият ориентационен момент се намира в отношение на предходност спрямо момента на говорене, то логично следствие би била констатацията, че глаголните форми, чиято темпорална ориентация се определя спрямо минал ориентационен момент, също са в отношение на предходност спрямо момента на говорене. По думите на Б. Комри, ако дадено събитие E_1 е предходно по отношение на произхода O (т.е. момента на говорене), а друго събитие E_2 е от своя страна предходно на E_1 , то в такъв случай E_2 също е предходно по отношение на момента на говоренето O (Комри 1981: 26). Но макар да приемаме, че относителността възниква като грамема в сферата на предходността, тя се възприема като ново, надградено граматично значение на базата на темпоралното. Функционалността на грамемата относителност не се ограничава единствено до отнасяне в миналото, защото идеята за миналото не се обвързва само с обективните минали събития като факт, а е възможна и релацията със субективномодалната сфера на иреалиса. От методологическа гледна точка не би било коректно да се твърди, че относителните форми изразяват предходност, но бихме могли да кажем, че те имплицират това съдържание благодарение на генеалогичната връзка между двете грамемни. В този смисъл не разглеждаме относителните глаголни форми като „минали времена“, а като грамемни на друга категория, участваща в изграждането на претериталните наративни планове на дискурсивно равнище.

Морфологичната категория на перфекта характеризира глаголните ситуации по отношение на наличието на резултат от предходна ситуация в даден ориентационен момент. Важна специфика на функционално-семантичното субполе на категорията на перфекта е, че се пресича с функционално-семантичното поле (ФСП) на аспектиалността, а в перфектните форми за бъдеще време се пресича и с ФСП на модалността. Това е причината да приемем, че в широк смисъл маркираната грамема в категорията (резултативността/перфектността) е темпорално-аспектуално значение⁵. Основната причина, поради коя-

⁵ Смятаме за необходимо значенията резултативност и перфективност да бъдат разграничавани въпреки близката им семантика. Не смятаме, че перфективност-

то причисляваме категорията на перфекта към темпоралната система, е по-високата степен на морфологизация на перфектните форми в сравнение с останалите перифрастични конструкции в испанския език (Миткова 2008). Не споделяме мнението, че испанските перфектни форми изразяват предходност (ГРАЕ 2009, Миткова 2008), тъй като принципът на А. И. Смирницки (Смирницки 1959: 9), който прилагаме последователно, изисква инвариантното значение на групата на перфекта да се разграничи от темпоралните грамемите⁶. Испанската кралска академия говори за преход от резултативното значение на перфектните форми към предходността, който следва етапите резултативност > терминативност/перфективност > предходност (ГРАЕ 2009: 1677, 23.1i). Струва ни се, че по-коректно обяснение на специфичната функционалност на перфектните форми може да се търси в описвания от Ю. С. Маслов процес на преминаване от статалност към акционалност, с който се характеризира новоевропейският перфект (Маслов 1983). Твърде вероятно е този процес да засяга всяка резултативна грамема в различна степен, като се има предвид разнообразната семантична натовареност на отделните перфектни форми. От друга страна, не трябва да се пропуска и факторът *начин на действие* (нем. *Aktionsart*) при аспектуалната интерпретация на която и да е глаголна форма. Различните употреби на перфектните форми (резултативни, аористични (претеритални), универсални и евиденциални) определяме като контекстуални реализации, защото са следствие от разгръщането на функционално-семантичния потенциал на инварианта. За българския език подкрепяме тезата, че в зависимост от вида на глагола резултатът се реализира като ефект (с перфективи) или квалификация (с имперфективи и итеративи) (Чакърва 2017).

Глаголните форми, чрез които се реализира немаркираният член (едновременност) на категорията глаголно време в испанския и българския език, са формите на презенса (Пр.) (*canto; пея*) и перфекта (П.) (*he cantado; пял съм*) в абсолютния план и формите на имперфекта (И) (*cantaba; пях*) и плюсквамперфекта (Пл.) (*había cantado; бях пял*) в относителния план. Значението на Пр. определяме като еднов-

та (свършеният вид) може да бъде системно значение на някоя от темпоралните грамемите, а по-скоро те само могат да осигурят „необходимия темпорален фон“ за изразяването на значенията перфективност/имперфективност (Чакърва 2003).

⁶ Принципът гласи, че „в нито една словоформа не могат едновременно да се съединят категориални форми (грамемите – б. м., П. Т.) от една и съща категория [...]“, а в испанската глаголна форма anteriop (Ант.) се съчетават перфектна и аористна грамема (*hube cantado*).

ременност на ситуация с момента на говоренето, а това на И – като едновременност на ситуация с минал ориентационен момент. Значението на П дефинираме като едновременност на резултат от ситуация с момента на говоренето, а това на Пл. – като едновременност на резултат от ситуация с минал ориентационен момент.

Глаголните форми, чрез които се реализира маркираната грамема следходност в испанския и българския език, са формите на футурум (Ф) (*cantaré; ще пея*) и на футурум екзактум (ФЕ) (*habré cantado; ще съм пял*) в неотносителния план, а в относителния план чрез формите на футурум претерити (ФП) (*cantaría; щях да пея*) и на футурум екзактум претерити (ФЕП) (*habría cantado; щях да съм пял*). Значението на Ф се определя като следходност на ситуация по отношение на момента на говоренето, а това на ФЕ – като следходност на резултат от ситуация по отношение на момента на говоренето. Значението на ФП представлява следходност на ситуация по отношение на минал ориентационен момент, а значението на ФЕП – следходност на резултат от ситуация спрямо минал ориентационен момент. Става ясно, че перспективата, от която се характеризира значението следходност, е изцяло зависима от концепцията за двата ориентационни момента, в която липсва бъдещ ориентационен момент, тъй като той е ирелевантен за темпоралната стратификация.

Проблемът за глаголните форми, които представят другата маркирана грамема в МК глаголно време – граемата предходност, изисква повече внимание. Въпросът за асиметрията между миналото и бъдещето в плана на изразяването и в плана на съдържанието е обсъждан многократно в лингвистичната литература, а ситуацията се усложнява от факта, че „езиците често имат няколко темпорално-аспектуални форми за изразяване на всеки сегмент от линията на времето“ (Буиж, ред. 2004: 1182). В почти всички естествени езици се наблюдава превес на глаголните форми, изразяващи идеята за минало, и причината за това своеобразно неравенство се приписва на факта, че „миналото време описва нещо реално преживяно (= факти, които са станали, т.е. вече са имали място в действителността), докато бъдещето време описва онова, което все още само трябва или може да стане“ (Мелчук 2015: 64). Ето защо в сферата на миналото се разграничават повече глаголни категории, които сами по себе си са различни средства за експлициране на минали ситуации, отколкото в тази на неминалото. Според някои учени миналото време в тесен смисъл е това средство, „чиято основна функция е да маркира отминалост (англ. *pastness* – б. м., П. Т.) на референтната точка спрямо момента на говорене, без

в същото време да индикира перфективност или евиденциалност. Обективен пример е простото минало време в английския език“ (Буиж, ред. 2004: 1183)⁷.

В абсолютния план с предходност е маркирана аористната грамема, която в испанския език има две форми – проста, аорист (А) (*canté*), и сложна, антериор (Ант.) (*hube cantado*), докато българският език не разполага с резултативен корелат на аорист (А) (*нях*). Причината за невъзникването на резултативна аористна грамема вероятно се крие в омонимията на формите на глагола *съм* за аорист и имперфект, както и във функционалния потенциал на плюсквамперфект (Пл.), с който може да се изрази ситуация, предходна на друга минала ситуация. Според нас испанският А не трябва да се определя като перфективен, защото може да участва както в перфективни (*Ella limpió las ventanas en 2 horas*), така и в неперфективни ситуации (*Ella limpió ventanas 2 horas*). Българският А може да се съчетава с трите компонента на видовата триада (свършен вид, несвършен вид и итератив) (Чакърова 2003) и се определя като свидетелска форма. Системното значение на А дефинираме като предходност на ситуация по отношение на момента на говоренето, а това на Ант. – като предходност на резултат от ситуация спрямо момента на говоренето. Смятаме, че няма достатъчно основания за изключването на Ант. от темпоралната система на испанския глагол (вж. напр. у Рохо, Вейга 1999). По наше мнение неговата специфика се корени във факта, че е маркиран с предходност и резултативност, което води до невъзможност за актуализация на резултата и следователно до сливането на резултативното значение с имплицитно заложената в него предходна ситуация. Така съдържанието на Ант. се възприема по-скоро като предходност на ситуацията спрямо момента на говоренето, а това го доближава до простите форми и засяга предимно функционалното поле на А. Интересно е да се отбележи, че Ант. участва само в перфективни ситуации (исп. *Aoristo de Compleción*) и тази особеност приписваме на темпорално ограниченото с предходност резултативно значение, което предопределя съчетанието на глаголната форма с телични лексеми, срв.: *Cuando hubo terminado, se inclinó hacia mí y me lamió los labios*. Пре-

⁷ В същото изследване е направен обзор на различните възможности за изразяване на минали ситуации в езиците, но трябва да се отбележи, че авторите възприемат относителните времена (напр. имперфекта) като минали времена (Буиж, ред. 2004: 1182 – 1183), а не като грамемии на самостоятелна морфологична категория, както се смята тук.

вод: *Щом приключи, се наведе към мен и облиза устните ми* (CRZ/КРС).

Въпросът за реализирането на трите възможни темпорални грамеми в относителния план е спорен по отношение на испанския език, докато за ситуацията в българския език няма съмнения, защото не съществува глаголна форма, която да „изразява едновременно предходност и относителност“ (Куцаров 2007: 256), навярно поради същите причини, изложени по-горе, с които се обяснява липсата на резултативен аористен корелат. Испанският език обаче е разполагал с индикативна относителна форма, изразяваща предходност (*cantara₁*), която е интересна с това, че е започнала да функционира в сферата на модалността като конюнктивен имперфект (*cantara₂*), което става възможно поради близостта на „нереферентните наклонения и непрезентните времена – отдалеченото минало (относителната предходност – б. м., П. Т.) може да се разглежда като предполагаемо (време – б. м., П. Т.)“ (Мелчук 2015: 147). В съвременния испански език обаче отново се наблюдават индикативни употреби на *cantara₁* предимно в публицистичната и научната сфера с етимологичното ѝ значение относителна предходност, срв.: *El anuncio se produce en la segunda semana en el poder del nuevo presidente, menos de 20 días después de que el Gobierno de Donald Trump volviera (= había vuelto – П. Т.) a incluir a Cuba en la lista de los países patrocinadores del terrorismo* (EP). Смятаме за основателно да приемем, че *cantara* е бипартиципална форма⁸, функционираща в двете модални парадигми. Резултативният ѝ корелат – *hubiera cantado*, не притежава индикативни стойности и функционира в субективната модалност като перфектна конюнктивна грамема. Прави впечатление, че глаголните форми Пл. (*había cantado*), Ант. (*hube cantado*) и формата за относителна предходност *cantara₁* са много близки по значение, неслучайно *hube cantado* и *cantara₁* се характеризират с изключително ниска фреквентност, тъй като засягат функционалните полета на А и Пл.

В заключение, в полето на неперфектните форми на неотносителния и на относителния план на индикатива в съвременния испански език темпоралната опозиция *разновременност* ~ *неразновременност*

⁸ Терминът *бипартиципална форма* е на Г. Герджиков и с него се назовава съвпадението между двустранно обусловени форми, членове на две парадигми, като това съвпадение не е произволно, а „исторически и семантично обусловено“ (Чергова 2012: 198). С други думи, формата *cantara* функционира като форма „по съвместителство“ (терминът е на И. Куцаров (Куцаров 1994) в конюнктивната парадигма.

функционира в пълния си обхват – могат да се реализират трите темпорални грамемни – едновременност (*canto, cantaba*), предходност (*canté, cantara₁*) и следходност (*cantaré, cantaría*) на ситуация по отношение на момента на говоренето или минал ориентационен момент. Що се отнася до българския език, в неотносителния план също се реализират трите темпорални грамемни – едновременност (*нея*), предходност (*нях*) и следходност (*ще нея*) на ситуация по отношение на момента на говоренето, но опозицията в относителния план се свежда до *неследходност* (с главно значение на немаркирания член *едновременност*) (*неех*) ~ *следходност* (*щях да нея*) на ситуация по отношение на минал ориентационен момент. В полето на перфектната група на неотносителния план в испанския индикатив се наблюдават трите темпорални отношения – едновременност (*he cantado*), предходност (*hube cantado*) и следходност (*habré cantado*) на резултат от ситуация по отношение на момента на говоренето, докато в българския език опозицията се редуцира до *неследходност* (с главно значение *едновременност*) (*нял съм*) ~ *следходност* (*ще съм нял*). В относителния план в индикативната парадигма на двата езика опозицията също се свежда до *неследходност* (с главно значение на немаркирания член *едновременност*) (*había cantado, бях нял*) ~ *следходност* (*habría cantado, щях да съм нял*) на резултат от ситуация по отношение на минал ориентационен момент. Глаголните форми, маркирани със значението предходност в индикативната морфологична парадигма на испанския език, са формите на аорист (*canté*), антериор (*hube cantado*) в абсолютния план и бипартиципалната глаголната форма *cantara₁* в относителния план. В българския език единствената глаголна форма, маркирана със значението предходност, е аористната грамема (*нях*). Значението предходност има тясна връзка с грамемите относителност и резултативност, поради което относителните и перфектните глаголни форми имплицират семантиката на предходността и участват в комбинаторните техники за изграждане на наративните планове на дискурсивно равнище.

ЛИТЕРАТУРА

- Бельо 1903 [1847]:** Bello, A. *Gramática de la lengua castellana destinada al uso de los americanos*. París: A. Roger y F. Chervoviz, editores, 1903.
- Боулял 2006:** Boullal, K. *El sistema verbal del español (con especial atención al uso de los tiempos)*. Granada: Universidad de Granada, 2006.

- Бояджиев 2007:** Бояджиев, Ж. *Увод в общото езикознание.* [Boyadzhiev, Zh. Uvod v obshtoto ezikoznanie.] София: Парадигма, 2007.
- Буиж, ред. 2004:** Booij, G., Lehmann, C., Mudgan, J., Skopeteas, S. *Morphology: An International Handbook on Inflection and Word-Formation, vol. 2.* Berlin, New York: De Gruyter, 2004.
- Вучева 2020:** Vucheva, E. *Morfología del español actual. Del sistema al discurso.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2020.
- Ганева 2003:** Ганева, Г. Испанската темпорална система от гледна точка на теорията на морфологическите опозиции. [Ganeva, G. Ispanskata temporalna sistema ot gledna tochka na teoriyata na morfologicheskite opozitsii.] // *Езикът и литературата в епохата на глобализацията.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003, 345 – 351.
- Герджиков 1973:** Герджиков, Г. Българските глаголни времена като система. [Gerdzhikov, G. Balgarskite glagolni vremena kato sistema.] // *Известия на Института за български език*, кн. XXII, 125 – 150.
- ГРАЕ 2009:** GRAE (Gramática de la Real Academia Española, Asociación de Academias de Lengua Española). *Nueva gramática española, Morfología. Sintaxis I.* Madrid: Editorial Espasa Libros, 2009.
- Кръстев 2018:** Кръстев, Н. *Същност и универсални характеристики на името и глагола.* [Krastev, N. Sashtnost i universalni harakteristiki na imeto i glagola.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018.
- Комри 1981:** Comrie, B. On Reichenbach's Approach to Tense. // *Papers from the Seventeenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society (R. A. Hendrik, C. S. Masek, M. F. Miller eds.).* Chicago: University of Chicago, 1981, III, 24 – 30.
- Косериу 1996:** Coseriu, E. *El sistema verbal románico,* México: siglo veintiuno editores, 1996.
- Куцаров 1994:** Куцаров, И. *Едно екзотично наклонение на българския глагол.* [Kutsarov, I. Edno ekzotichno naklonenie na balgarskiya glagol.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език.* [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Маслов 1983:** Маслов, Ю. С. Резултатив, перфект и глагольный вид. [Maslov, Yu. S. Rezul'tativ, perfekt i glagol'ny vid.] // *Типология*

- результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект), стр. 41 – 53. Ленинград: Наука, 1983.
- Мелчук 2015:** Мелчук, И. А. *Курс по обща морфология. Част втора: Морфологични значения.* [Melchuk, I. A. Kurs po obshta morfologiya. Chast vtora: Morfologichni znacheniya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2015.
- Миткова 2008:** Миткова, А. *Функционално-семантичната категория аспектиалност в съвременния испански език.* [Mitkova, A. Funktsionalno-semantichnata kategoriya aspektualnost v savremenniya ispanski ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Рохо, Вейга 1999:** Rojo, G., Veiga, A. El tiempo verbal. Los tiempos simples. // *Gramática descriptiva de la lengua española. Vol. 2. (I. Bosque, V. Demonte eds.).* Madrid: Espasa Calpe, S. A., 1999, 2867 – 2934.
- Смирницки 1959:** Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка.* [Smirnitskiy, A. I. Morfologiya angliyskogo yazyuka.] Москва: Литературы на иностранных языках, 1959.
- Табакова 2022:** Табакова, П. Относно въпроса за мястото на аорист и имперфект и тяхното противопоставяне в темпоралната система на испанския и българския език. [Tabakova, P. Otnosno vaprosa za myastoto na aorist i imperfekt i tyahnoto protivopostavyane v temporalnata sistema na ispanskiya i balgarskiya ezik.] // *Verba iuvenium (Словото на младите). Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти. Пловдив, 2021.* Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2022, бр. 4, 117 – 131.
- Тилев 2021:** Тилев, Е. Времето като абстракция – аспекти и проблеми на темпоралността в лингвистичните изследвания. [Tilev, E. Vremeto kato abstraktsiya – aspekti i problemi na temporalnostta v lingvistichnite izsledvaniya.] // *Български език и литература*, т. 63, № 1, 36 – 48.
- Хили Гая 1980 [1943]:** Gili Gaya, S. *Curso superior de sintaxis española.* La Barcelona: Biblograf, 1980.
- Чакърлова 2003:** Чакърлова, Кр. *Аспектиалност и количество.* [Chakarova, Ch. Aspektualnost i kolichestvo.] Велико Търново: Фабер, 2003.
- Чакърлова 2017:** Чакърлова, Кр. Семантико-функционална характеристика на българските перфективи. [Chakarova. Ch. Semantiko-funktsionalna harakteristika na balgarskite perfektivi.] // *Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедс-*

ките изследвания“, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 82 – 99.

Чергова 2012: Чергова, В. *Конюнктивният имперфект в съвременния португалски език.* [Chergova, V. *Konyunktivniyat imperfekt v savremenniya portugalski ezik.*] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

EP: Електронен вестник *El País*, Испания.

CRZ/КРС: Carlos Ruiz Zafón. *El juego del ángel.* Barcelona: Planeta, 2018. [Карлос Руис Сафон. *Играта на ангела.* Преводач: Светла Христова. София: Изток – Запад, 2009.]

THE ENGLISH *-ING* PARTICIPLE IN THE SYNTACTIC FUNCTION OF A PREPOSITIVE ATTRIBUTE AND ITS TRANSLATION EQUIVALENTS IN BULGARIAN

Nikoleta Georgieva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper examines the English *-ing* participle in the syntactic function of an attribute and probes into the semantic relations it forms with its antecedent. The focus falls on the pattern <*-ING* Participle + Noun>, as it is namely the *prepositive* position that is expected to present the greatest semantic heterogeneity. The paper begins with a review and comparison of the participle forms in English and Bulgarian, followed by a translation of a sample of noun phrases. The translation transformations are analysed for the purpose of identifying specific trends and patterns in the translation of the investigated constructions. The investigation of the selected sample established that the Bulgarian *present active participle* appears to be the most suitable translation equivalent of the English *-ing participle*; however, the latter exhibits significantly greater semantic versatility.

Key words: *-ing* participle, attribute, translation equivalents, semantic relations

The general term ‘participle’ refers to an intermediary form which represents a transition between word classes. It is etymologically related to ‘participate’ owing to its hybrid nature – participles are “in ‘part’ like a verb, in part like an adjective” (Huddleston 1988: 40). This dual nature, in its turn, facilitates their occurrence in a range of syntactic constructions where they can serve various functions.

This paper examines one of the two participles in Modern English – the *-ing participle*¹ – in its attributive function, and investigates its translation equivalents in Bulgarian. Although it occurs as both a pre- and post-posed attribute, the focus will fall on the former position as it is expected to exhibit the greatest semantic versatility. The objectives are, on the one

¹ The *-ing* participle is commonly referred to as *the present participle*, however, some authors (Quirk *et al.* 1985: 98) are opposed to the use of this term because non-finite verb forms have no tense contrast. In this paper, I will adhere to the term ‘*-ing* participle’ too.

hand, to explore the implied semantic relations between the participial attribute and its antecedent in English, and, on the other, to identify the syntactic constructions which serve as the closest translation equivalents in Bulgarian.

To this aim, the paper will begin with an overview of the grammatical and syntactic properties, as well as semantic implications of the English *-ing* participle, and the four Bulgarian participles, followed by an analysis of a selected sample of constructions in the pattern <-ING Attribute + Noun> and their Bulgarian correspondences. The goal is to try and identify specific trends in the English–Bulgarian translation of the constructions under investigation.

1. Characteristics of the English *-ING* Participle

The *-ing* participle is a hybrid category which shares properties of both verbs and adjectives, and is therefore customarily described as a ‘verbal adjective’ (Huddleston 1984: 318). Its adjectival characteristics can be illustrated with the following examples:

- (1) The quiet in the car was *irritating* and hot. (COCA, 2019/FIC/SouthernRev)
- (2) I felt trapped by the *confusing* complexity of this. (COCA, 2011/FIC/Analog)
- (3) [...] a dry wildness *frightening* in its unmappable variety. (COCA, 1999/FIC/NewEnglandRev)

As is evident, the *-ing* participle can be used predicatively (1), attributively prepositively (2), and attributively postpositively (3). The adjectival status of the participles above is evident from the fact that each one can be modified by an intensifier such as *very*: ‘The quiet in the car was VERY *irritating* and hot’, etc. Furthermore, in (1) the participle is coordinated with the simple adjective ‘hot’; in the same vein, if we were to coordinate the participles in (2) and (3) with arbitrary simple adjectives, this would not destroy the acceptability of the sentences:

- (2) I felt trapped by the *confusing* and EXCESSIVE complexity of this.
- (3) [...] a dry wildness *frightening* and FORMIDABLE in its unmappable variety.

So, in example (1) ‘irritating’ functions as a predicative adjective after a copular verb; sentences (2) and (3) exemplify the attributive use of the participle, with ‘confusing’ as a pre-head modifier, and ‘frightening’ as a

post-head modifier in a noun phrase. Thus, the three examples illustrate the most typical positions of *-ing* forms when used as participial adjectives.

In this paper, I will adopt a classification of *-ing* forms distinguishing between *participial adjectives* and *participial modifiers* proposed by Downing and Locke (2000: 478), as the distinction between these two types will be useful in the comparative analysis between English and Bulgarian. Downing and Locke use the combinability of an *-ing* form with ‘very’ as a criterion, stating that if it can be graded or intensified by ‘very’, we should consider it a *participial adjective* (*exciting, amazing, annoying, etc.*), and if not, a *participial modifier* (*rising, falling, sleeping, etc.*) (*ibid.* 2000: 479):

- *Very alarming news/The news is very alarming.*
- **Very falling prices/*The prices are very falling.*

Along the same lines, Huddleston (1984: 320) divides *-ing* forms into: *central adjectives*, which coincide with Downing and Locke’s *participial adjectives*; and *modifiers* which “lie towards the boundary between the verb and adjective classes” (*ibid.* 1984: 320) like ‘*setting sun*’ and ‘*falling prices*’. Concerning the differences in meaning between the two classes, the author states that the former tend to express a permanent quality or state, and the latter a rather temporary quality or something in process. By means of paraphrasing, ‘an interesting book’ means ‘a book that is (permanently, generally) interesting’, while ‘setting sun’ means ‘the sun is currently setting’. Consequently, Huddleston considers such *-ing* forms somewhat closer to verbs than to adjectives (*ibid.* 1984: 320). It would then be justified to suggest that when an *-ing* participle is used as an attribute which preserves a strong verbal meaning, it tends to also preserve some of the meanings typically associated with the Progressive Aspect of the verb, such as *temporarieness, incompleteness, an action in process* (Leech 2004: 27).

2. Characteristics of Bulgarian Participles

Bulgarian participles are non-finite verb forms which represent a transition between verbs and adjectives (Pashov 1994: 175), and are connected, both formally and semantically, to the parts of speech involved in this transition. Consequently, participles attribute qualities to objects and persons through the verbal action (Stoyanov *et al.* 1983: 372). Modern Bulgarian has a more extensive participial system compared to English, distinguishing between four participles: the present active participle (*четящ*), the past active aorist participle (*чел*), the past active imperfect

participle (*четял*), and the past passive participle (*четен*) (Pashov 1994: 175). There is also a fifth category – the adverbial participle (*четейки*) – which, however, is not recognised as a central member of the participial system because, unlike the other four, it carries an adverbial meaning (Stoyanov *et al.* 1983: 382).

Despite sharing the same fundamental characteristics, the four members of the class are considerably dissimilar in terms of their syntactic potential and semantics. The Present Active Participle², for instance, has an exclusively adjectival status, as it does not appear in complex verb forms (Stoyanov *et al.* 1983: 376). By contrast, PAIP presents just the opposite case – it cannot be used independently, i.e. as an attributive or predicative adjective, but only occurs as part of a complex verb phrase expressing the renarrative mood (*ibid.* 1983: 380). It is only PAAP and PPP that have a twofold use.

Turning to semantics, as mentioned, when used as attributes all participles attribute qualities to their antecedent through the verbal action. Still, the underlying semantic relations between the attribute and the antecedent vary. The two *active* participles, the past and the present, form the same type of relationship with the noun they modify: both signal ‘an active property’, i.e. a property of an entity which is the result of an action performed by the entity itself (Pashov 1994: 176). In other words, the antecedent of active participles is the agent of the action expressed by the participle: *четящ ученик* (*a reading student* = ‘a student who is reading’), *прстигналият влак* (*the arrived train* = ‘a train which has (already) arrived’). In contrast with its active counterparts, PPP denotes a property of the antecedent resulting from an action which the antecedent receives/suffers the consequences of; i.e. the antecedent of the participle is not the subject, but the direct object of the action expressed by the participle: *четена книга* (*a read book* = ‘a book which has been read’).

The table below displays the syntactic positions available to each participle in the function of an attribute.

² Henceforth the participles will be referred to by the following acronyms: Present Active Participle (PAP), Past Active Aorist Participle (PAAP), Past Active Imperfect Participle (PAIP), and Past Passive Participle (PPP).

Table 1. Attributive Use of Bulgarian Participles

Participle	Preposed attribute	Postposed attribute	Predicative adj
Present Active	„Лодката на практика беше плаващ град [...]“ (BNC, 1994/FIC/Veshtitsi v chuzhbina. Istorii ot Sveta na Diska) [The boat was practically a floating town ...]	„И Кулата не бе кораб, плаващ по вълните ѝ .“ (BNC, 2007/FIC/Drakonite na izgubenata luna) [And the Tower was not a ship, floating on its waves.]	„Лихвеният процент е плаващ [...]“ (BNC, Mass-Media/Banker) [The interest rate is floating ...]
Past Active Aorist	„Огледа заспалиите къщи [...]“ (BNC, 1987/FIC/Hiperboloi dat na inzhener Garin) [He inspected the sleeping houses ...]	„Тесните улици бяха препълнени с хора, насъбрали се повече от любопитство [...]“ (BNC, 1991/FIC/Martvite sibirski poleta) [The narrow streets were filled with people, gathered rather out of curiosity ...]	„Момичетата крачеха притихнали зад нея [...]“ (BNC, 1990/FIC/ Koleloto na vremeto 2: Velikiyat lov) [The girls were marching behind her hushed ...]
Past Active Imperfect	–	–	–
Past Passive	„Картите бяха хубавички, досущ пъстро изрисувани скъпоценности [...]“ (BNC, 2001/FIC/Gospodari i gospodarki) [The cards were pretty, colorfully painted jewels indeed ...]	„[...] и скитахме по зелените ѝ брегове, възпети в толкова много песни“ (BNC, 1995/FIC/Istoriyata na moyata zhivot) [... and we roamed about its green shores, praised in so many songs.]	„Дрехите, които беше оставила да лежат разпръснати по пода [...]“ (BNC, 2002/FIC/Mechat na pravosadieto) [The clothes that she had left lying scattered all over the floor ...]

So, as illustrated by the examples, all participles except for PAIP can occur as prepositive and postpositive attributes, as well as predicative adjectives.

3. Sample of *-ING* Participles Under Investigation

Using the classification proposed by Downing and Locke – namely the division into *participial modifiers* and *participial adjectives* – let us consider a sample of NPs in the pattern <*-ING* ATTR + N> and examine the underlying semantic relations between *attribute* and *antecedent*.

Table 2. Participial Modifiers

<i>-ING</i> participle: <ATTR + N>	Periphrasis	Example sentence
a. Working mother	A mother who is working	<i>A working mother</i> needs solidarity. (COCA, 2011/MOV/I Don't Know How She Does It)
b. Working hours	Hours during which work is done	[...] she spent her <i>working hours</i> padding around her living room in wool socks [...] (COCA, 2019/FIC/ NewYorker)
a. Growing hair	Hair which is growing	I already know about embarrassing dreams and <i>growing hair</i> in strange places. (COCA, 2012/MOV/ Mockingbird Lane)
b. Growing pains	Pains caused by physical growth	It's <i>growing pains</i> , of course their knees are going to hurt. (COCA, 2019/MAG/The Atlantic)
a. Singing child	A child who is singing	<i>A singing child</i> is usually one that's elated and excited [...] (COCA, 2012/BLOG/ summernan-nyjobs.com)
b. Singing contest	A contest for singers or songs	In 1932 she won a radio <i>singing contest</i> which led to a long career in radio and later television. (COCA, 1999/ACAD/ AmerEthnicHis)
a. Dancing couples	Couples who are dancing	All around them, <i>dancing couples</i> masked as beasts and beauties bounced and gyrated like a multicolored sea (COCA, 2001/FIC/ FantasySciFi)
b. Dancing shoes	Shoes for dancing	He had on his <i>dancing shoes</i> , the shiny black ones with the pointed toes, [...] (COCA, 2016/FIC/ Bk:LondonFromMyWindows)
a. Kissing couple	A couple who are kissing	Now, her eyes dart toward a <i>kissing couple</i> , the Ferris Wheel and a pair of strolling cops. (COCA, 1995/NEWS/ NYTimes)
b. Kissing booth	A booth where people kiss	It's like a <i>kissing booth</i> at a carnival. (COCA, 1995/MOV/ Mov:AfterSchool)

Each selected participial modifier is shown in combination with two nouns to illustrate the different semantic relations between the constituents of the phrase. Thus, every pair example (a) contains a Subject-Predicate relationship, i.e. the noun denotes the agent of the action expressed by the *-ing* attribute. Conversely, no such relationship is observed between the constituents in examples (b). Instead, the participial modifier points to the intended use/purpose (*working hours, singing contest, dancing shoes, kissing booth*), or nature (*growing pains*) of the noun.

Table 3. Participial Adjectives

-ING participle: <ATTR + Noun>	Periphrasis	Example sentence
Confusing times	Times which cause confusion/lack clarity	In <i>confusing times</i> , good leaders can help the public understand our politics [...] (COCA, 2012/WEB/newyorker.com)
Exciting news	News that causes excitement	I have <i>exciting news</i> about my job. (COCA, 1991/TV/The Fresh Prince of Bel-Air)
Shocking story	A story that causes shock	This is a <i>shocking story</i> that illustrates exactly why people worried about violent crime are demanding reform. (COCA, 1994/SPOK/ABC Primetime)
Charming smile	An attractive smile that charms	He received another <i>charming smile</i> and the door closed as he strolled out of the house. (COCA, 2019/FIC/Fan Fic)
Interesting thing	A thing that arouses interest	The most <i>interesting thing</i> that I found is what I didn't find. (COCA, 2011/TV/NCIS)
Annoying habit	A habit which causes annoyance	I have the <i>annoying habit</i> of asking unpolitic questions about their research. (COCA, 2003/ACAD/Archaeology)
Disappointing performance	A performance which causes disappointment	After a decade of <i>disappointing performance</i> , investors are getting antsy. (COCA, 2004/MAG/Money)
Frightening thought	A thought which inflicts fear	A <i>frightening thought</i> clicked in her brain, and she braked the car to a stop [...] (COCA, 2015/FIC/Bk:DoingDevilsWork)
Boring story	A story which causes boredom	Nothing that wild could have a <i>boring story</i> behind it. (COCA, 2018/MAG/Rolling Stone.com)
Satisfying answer	An answer that gives satisfaction	Danielle never had a <i>satisfying</i> answer to that. (COCA, 2019/FIC/NewYorker)

Participial adjectives are presented in combination with a single noun because, unlike participial modifiers, they appear to be, more or less, consistent in the relationship they form with the antecedent. Moreover, the S–P relationship does not occur in the same fashion here. A semantic implication shared by all given examples is that of “cause and effect” – the participle signals the effect which its antecedent has or causes. This effect may be construed as the consequence of a quality or feature inherent to the antecedent rather than an action performed by it. In that sense, the relationship between the attribute and the antecedent resembles that between a *non-agent subject* and a *state verb*.

4. Translation Equivalents in Bulgarian

Table 4. Translation Equivalents of Participial Modifiers and Participial Adjectives³

	Participial Modifiers	BG Translation	Participial Adjectives	BG Translation
1.	<i>A working mother</i> needs solidarity.	<i>Работещата (РАР) майка</i> се нуждае от солидарност.	In <i>confusing times</i> , good leaders can help the public understand our politics [...]	В <i>объркващи (РАР) времена</i> добрите лидери могат да помогнат на обществото да разбере нашите политики [...]
2.	[...] she spent her <i>working hours</i> padding around her living room in wool socks [...]	[...] тя прекарваше <i>работното (adj.) си време</i> , разхождайки се тихо из хола по вълнени чорапи [...]	I have <i>exciting news</i> about my job.	Имам <i>вълнуващи (РАР) новини</i> за работата ми.
3.	I already know about embarrassing dreams and <i>growing hair</i> in strange places.	Вече съм наясно с неудобните сънища и <i>растящите (РАР) на странни места косми</i> .	This is a <i>shocking story</i> that illustrates exactly why people worried about violent crime are demanding reform.	Това е една <i>шокираща (РАР) история</i> , която ясно показва защо хората, разтревожени от насилствената престъпност, настояват за реформа.

³ All translations are my own. It should be borne in mind that the primary focus of the transformations are syntactic constructions rather than eloquence and fluency of expression.

4.	It's <i>growing pains</i> , of course their knees are going to hurt.	Това са <i>болки на растежа</i> (prep. phrase), естествено, че ще ги болят коленете.	He received another <i>charming smile</i> and the door closed as he strolled out of the house.	Той получи още една <i>чаровна</i> (adj.) <i>усмивка</i> и вратата се затвори, докато излизаше от къщата.
5.	A <i>singing child</i> is usually one that's elated and excited [...]	<i>Пеещото</i> (PAР) <i>дете</i> обикновено е въодушевено и развълнувано [...]	The most <i>interesting thing</i> that I found is what I didn't find.	<i>Най-интересното</i> (adj.) <i>нещо</i> , което открих, е това, което не открих.
6.	In 1932 she won a radio <i>singing contest</i> which led to a long career in radio and later television.	През 1932 г. тя печели <i>конкурс за песни</i> (prep. phrase) по радиото, който води до дълга кариера в радиото, а покъсно и в телевизията.	I have the <i>annoying habit</i> of asking un-politic questions about their research.	Имам <i>досадния</i> (adj.) <i>навик</i> да задавам нетактични въпроси за проучването им.
7.	All around them, <i>dancing couples</i> masked as beasts and beauties bounced and gyrated like a multicolored sea	Навсякъде около тях <i>танцуващи</i> (PAР) <i>двойки</i> , маскирани като зверове и красавици, се поклащаха и въртяха като пъстроцветно море.	After a decade of <i>disappointing performance</i> , investors are getting antsy.	След десетилетие на <i>разочароващо</i> (PAР) <i>представяне</i> инвеститорите започват да стават неспокойни.
8.	He had on his <i>dancing shoes</i> , the shiny black ones with the pointed toes, [...]	Беше си обул <i>обувките за танци</i> (prep. phrase), <i>лъскавия черен чифт с остър връх</i> , [...]	A <i>frightening thought</i> clicked in her brain, and she braked the car to a stop [...]	Една <i>плашеща</i> (PAР) <i>мисъл</i> се загнезди в ума ѝ и тя наби спирачките на колата [...]

9.	Now, her eyes dart toward a <i>kissing couple</i> , the Ferris Wheel and a pair of strolling cops.	Сега очите ѝ се стрелнаха към <i>целуваща се (PAP) двойка</i> , виенското колело и две разхождащи се ченгета.	Nothing that wild could have a <i>boring story</i> behind it.	Зад нещо толкова диво не може да се крие <i>отегчителна (adj.) история</i> .
10.	It's like a <i>kissing booth</i> at a carnival.	Това е като <i>будка за целувки (prep. phrase)</i> на карнавал.	Danielle never had a <i>satisfying answer</i> to that.	Даниел никога нямаше <i>удовлетворителен (adj.) отговор</i> на това.

Based on the results, we can outline several trends. Starting with *Participial Modifiers*, it appears that every combination with a S–P relationship can be effectively rendered in Bulgarian by PAP. This participle unambiguously conveys the enhanced verbal meaning of what we class here as participial modifiers and signifies the implied agent–action relationship. Earlier it was suggested that when an *-ing* participle functioning as an attribute preserves a pronounced verbal meaning, it could justifiably be expected to also preserve some of the central meanings of the Progressive Aspect. This claim appears strongly supported by the examples above, where the idea of “an action in process” seems the most prominent (*growing hair, singing child, dancing couples, etc.*). Alternatively, the S–P relationship can be rendered by means of a relative clause of the type ‘which/who + v*ing’ (*работеща майка* = ‘майка, която работи’).

PAP, however, proves to be totally unfitting where a S–P relationship is lacking. The noun phrases featuring Participial Modifiers but no S–P relationship can be said to exhibit a *purposive meaning*, as the majority of them signal the intended use or purpose of the antecedent. In Bulgarian, the purposive meaning is arguably best conveyed by prepositional phrases. Still, simple adjectives appear to often be a perfectly suitable choice as well (‘работното си време’). It is important to stress that PAP is not (probably ever) a viable translation option. Using PAP in these cases would distort the meaning of the original, and even result in nonsensical combinations such as ‘*танцуващи обувки*’ (*shoes which are dancing*). On the other hand, in many a case substituting the prepositional phrase for an adjective proves appropriate: *болки на растежа* = *растежни болки*; *конкурс за песни* = *песенен конкурс*; *обувки за танцуване* = *танцувални обувки*.

Turning to *Participial Adjectives*, the translation transformations include both PAPs and simple adjectives, but exclude prepositional phrases. Furthermore, some of the examples could be translated by either of the two, without there being a significant, if any, difference in meaning. For instance, the adjective ‘удовлетворителен’ rendering the participle in *satisfying answer* can be replaced by the participial form ‘удовлетворяващ’ to the same effect. Similarly, in sentence (6) the adjective ‘досаден’ can be replaced by the synonymous PAP ‘дразнещ’; and in (8) the substitution goes the other way around, the participle ‘плашещ’ being replaceable by the adjective ‘страшен’. The English participle in these phrases can be said to possess a distinctively descriptive nature, and it appears to be rendered equally well in Bulgarian by both PAPs and adjectives.

In summary, the English *-ing* preposed attribute can signify a range of meanings, some emphasizing its verbal, and others its adjectival features. Rendering the different meanings in Bulgarian calls for various syntactic constructions, some of which do not include participles at all. So there is not a single participle form in Bulgarian that can account for the full semantic range of the English participle. Still, the Bulgarian PAP proves a suitable translation option for many of the cases. The interchangeability between PAPs and relative clauses, in some cases, and between PAPs and adjectives in others, can be seen as a clear indication of its hybrid nature. This participle can have a pronounced descriptive meaning like adjectives, but can also carry the dynamic, active meanings which are normally associated with verbs.

5. Unattached -ING Clauses

A few words should be said about the *-ing* participle in unattached clauses. In such constructions, the status of the *-ing* participle is often a moot point. Grancharova (2016: 4) argues that, depending on whether it occurs in an initial or final position, the *-ing* form is to be deemed an attribute or a predicative, respectively. This is so because despite its having relative independence from the main clause, the participle still modifies its subject:

(1) *Waiting for the bus*, she felt flushed, lightheaded. (COCA, 2014/FIC/Ploughshares) – Extrapositional attribute

(2) Besides, Beth was at her desk, just outside the door, *waiting for him*. (COCA, 2014/FIC/FantasySciFi) – Extrapositional predicative

Quirk *et al.*, on the other hand, refer to such constructions as *suppletive clauses* (1985: 1123), maintaining that they have an adverbial

meaning. Indeed, in sentence (1), the *-ing* clause can be said to exhibit a temporal meaning: '(WHILE SHE WAS) Waiting for the bus...'

What would then be a suitable translation equivalent for the *-ing* form in such clauses? Using PAP would yield a barely acceptable sentence: 'Чакаща за автобуса, тя се почувства превъзбудена и замаяна'. Though not ungrammatical, the sentence sounds rather awkward and illogical. A possible explanation is that with the PAP 'чакаща' the adverbial meaning is felt as missing or, at least, not as clearly pronounced. Much more fitting proves to be the *adverbial participle*: 'Чакайки за автобуса...'. This participle is synonymous with the subordinate clause 'Докаато чакаше за автобуса...' ('while she was waiting for the bus') which, naturally, is another suitable option.

6. Conclusions

The English *-ing* participle can be said to possess semantic indeterminacy. In the syntactic function of an attribute, the *-ing* form can account for multiple meanings and form varied relationships with its antecedent. In contrast, the Bulgarian PAP, which has been identified as having a great potential as a translation equivalent, appears to be more straightforward and consistent semantically. Despite its hybrid verbal-adjectival nature, PAP can be described as less versatile in terms of semantic relationships, as it invariably stands in a S–P relationship with its antecedent. A potential variation in meaning may be established on the basis of the opposition 'stative vs. dynamic verbs' and, consequently, 'agent vs. non-agent subject'. So, it would appear that while as a preposed attribute the English *-ing* participle can express multiple meanings (an action, purpose, nature of the antecedent), the Bulgarian PAP may only denote an action performed or quality (attribute, state) exhibited by the antecedent.

The other members of the Participle class in Bulgarian do not appear as possible translation equivalents at all, at least within the selected sample. It should still be mentioned that the Past Active Aorist Participle is not to be disqualified as a potential candidate. When seeking equivalence between Bulgarian and English participles, the *Voice* category (Active vs. Passive) appears to be a more powerful factor than that of *Tense*. A 'past' participle can, in theory, serve as a translation equivalent of a 'present' participle because, by definition, participles are non-tensed forms which do not have an explicit time reference (Quirk *et al.* 1985: 153), but express simultaneity with the action expressed by the main verb in a sentence.

Lastly, curious is the case with unattached *-ing* clauses, which add yet another meaning to the range of the *-ing* participle. The pronounced

adverbial meaning of such constructions, in its turn, introduces the Bulgarian Adverbial Participle among the potential translation equivalents of the English *-ing* participle.

The present paper touches upon a topic which could be the subject of interest to both comparative linguistics and translation studies. Further investigation into a larger sample of real-life translation examples is called-for in order to establish the dominant trends in the translation of the analysed constructions.

REFERENCES

- Downing, Locke 2000:** Downing, A., Locke, Ph. *A University Course in English Grammar*. London: Routledge, 2000.
- Grancharova 2016:** Grancharova, Sl. *Some Cases of Gerund-Centered Syntactic Condensation in English*. Plovdiv: Plovdiv University Press, 2016.
- Huddleston 1988:** Huddleston, R. *English Grammar: An Outline*. New York: Cambridge University Press, 1988.
- Huddleston 1984:** Huddleston, R. *Introduction to the Grammar of English*. New York: Cambridge University Press, 1984.
- Leech 2004:** Leech, G. *Meaning and the English Verb*. Third Edition. London: Routledge, September 9, 2004.
- Pashov 1994:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. [Pashov, P. *Prakticheska balgarska gramatika*.] София: Народна просвета, 1994.
- Quirk et al. 1985:** Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York: Longman Inc., 1985.
- Stoyanov et al. 1983:** Стоянов, Ст., Тилков, Д., Попов, К. и др. *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология*. [Stoyanov, St., Tilkov, D., Popov, K. *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom II. Morfologiya*.] София: Издателство на БАН, 1983.

SOURCES FOR THE EXAMPLES

- Bulgarian National Corpus** < <http://search.dcl.bas.bg/>> (13 January 2023).
- Corpus of Contemporary American English** < <https://www.english-corpora.org/coca/>> (13 January 2023).

**„В ТЪРСЕНЕ“ НА ЕДНОСЪСТАВНИ ГЛАГОЛНО-ЛИЧНИ
ИЗРЕЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКИ ЕЗИК
(В СЪПОСТАВКА С БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК)**

Цветелина Йовчева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**“IN SEARCH” OF ONE-MEMBER VERBAL SENTENCES
IN THE ENGLISH LANGUAGE
(IN COMPARISON WITH BULGARIAN AND RUSSIAN)**

Tsvetelina Yovcheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The types of one-member sentences in the English language are not studied in depth in the scientific works of the recent past. Moreover, these structures seem to be totally neglected in contemporary research. Our article aims to focus the attention of the linguists on one-member sentences and to outline the problem areas in their study. The main purpose of this publication is to prove the existence and use of definitely-personal and generalized-personal one-member sentences in English. Imperative sentences are used as examples of such. They are compared to similar one-member structures in Russian and Bulgarian.

Key words: one-member sentences, definitely-personal one-member sentences, generally-personal one-member sentences, imperative sentences

В съвременния глобализиран свят изглежда все по-трудно да се отсее специфичното в една култура, респективно в един език. Категорията едносъставност има общи формални, същностни и функционални характеристики в български, руски и английски език. Терминът „едносъставни изречения“ е въведен за пръв път от руския учен А. А. Шахматов. По думите му едносъставни са изречения, които „не представляват словесен израз на тези два члена, на които се „разпада“ всяка психологическа комуникация“ (Шахматов 2001: 49). На тази обща за трите езика база, а именно наличието на конструкции, в които не е

необходимо да са включени два главни члена, може да се извлече частното, отличителното във всеки един от разглежданите езици. Като провокативна тема, заслужаваща внимание и по-ангажирано проучване, се оформи обмислянето на приложима и за английския език класификация на глаголно-личните¹ едносъставни изречения, която ще улесни евентуално тяхно бъдещо проучване и ще ги представи като специфични и налични в езика конструктивни елементи.

В повечето материали на английски учени, на които попаднахме в процеса на изследване на набеязания проблем (О. А. Йесперсен, *A Modern English Grammar on Historical Principles*, 1961; Ф. Палмер, *Grammar*, 1971; Л. Г. Александер, *Longman English Grammar*, 1998), липсва изчерпателна информация за едносъставните изречения в английския език. В някои трудове този тип изречения дори изобщо не се споменава. В други, например В. Каушанская и кол. (2008); Н. Кобрина и кол. (1999) към глаголните едносъставни изречения биват отнесени само тези, които са с глагол в инфинитна форма. Извън вниманието на горепосочените автори остават едносъставните изречения с финитни глаголни форми, а именно те и липсата на данни за спецификата им привлякоха нашето внимание. Подкрепа на идеите си за съществуването на едносъставни глаголно-лични изречения в английския език намерихме у Л. Бархударов, Д. Щелинг (1973) и А. Смирницки (1957). Работите им принадлежат към втората половина на миналия век, но може би техните идеи са живи и продуктивни. От по-съвременните учени, заети в областта на английския синтаксис, се откроява името на Т. Камянова (2017). Т. Камянова твърди, че в английския език едносъставните структури са слабо разпространени и към тях могат да се причислят малка група изречения, основно подбудителни и възклицателни (Камянова 2017: 620).

За да съберем актуална информация за състоянието на интересуващия ни проблем, изместихме първоначалния фокус на анализа, който беше насочен основно към едносъставността, и се насочихме към съвременните проучвания на императивните изречения. Такива откриваме в трудовете на А. Даунинг и Ф. Лок (2006), Л. Дж. Бринтън и М. Д. Бринтън (2010), Б. Артс (2011), Дж. Лийч и Я. Свартвик

¹ Н. М. Пипченко (2008) класифицира глаголните едносъставни изречения на лични и нелични (Пипченко 2008: 91). За целите на настоящия труд изглежда подходящо да използваме термина **глаголно-лични едносъставни изречения**, за да ги разграничим от неличните глаголни изречения, в чиято структура се включва инфинитив или безличен глагол.

(2013). Посочените автори обръщат внимание, че наличието на подлог в императивните изречения не е obligatorно.

Така или иначе, фактите, засягащи едносъставните изречения в английския език, са пределно оскъдни. Отреденото им периферно и твърде незначително място в английския синтаксис обяснява констатираната липса на специален интерес. Ситуацията с тяхното незаслужено пренебрегване ни се струва неприемлива. Проблемите, набелязани в настоящата статия, са част от обширно изследване, посветено на функционирането на едносъставните изречения в български, руски и английски език.

Обект на изследване на конкретната публикация са едносъставните глаголно-лични изречения в английски, руски и български език, като основният акцент пада на едносъставните глаголно-лични изречения в английски език. Оттам централното предизвикателство е мястото на категорията *едносъставност* в съвременния английски език.

Целта на статията е да докажем, че в английския език съществуват глаголно-лични едносъставни изречения, които имат свои специфични особености в съпоставка с аналогични конструкции в български и руски език.

Работната хипотеза, на която се позовава настоящата научна разработка, е, че императивните изречения в английския език принадлежат към групата на едносъставните глаголно-лични изречения и по-конкретно – към определено-личните и обобщено-личните. За да докажем своето твърдение, ще опитаме да открием общи черти между интересуващите ни изречения в английски, български и руски език и да предоставим достатъчно доказателства за причисляването на императивните изречения към групата на едносъставните.

По-горе кратко обрисовахме положението с липсващата в английските източници фактология. В български и руски език, за разлика от английски, едносъставността е задълбочено проучена. В двата славянски езика едносъставните глаголни изречения се делят на определено-лични, неопределено-лични и обобщено-лични. В английския език неопределено-личните изречения могат да бъдат само двусъставни (Камянова 2017: 625). В руски и български език този тип изречения неопределено-лични могат да бъдат както едносъставни конструкции, така и двусъставни. Ср.: *Somebody looked for you* (неопределено-лично двусъставно изречение); *Тебя искали* (неопределено-лично едносъставно изречение), но и *Кто-то/Некто тебя искал* (двусъставно); *Търсиха те* (неопределено-лично едносъставно изречение), но *Някой те търсеше* (двусъставно).

В настоящата научна разработка ще се опитаме да докажем, че в английския език има убедителни основания да се отграничат определено-лични и обобщено-лични едносъставни изречения; макар да се отличават по структура, те служат като функционални аналози на познатите класове в българския и руския език.

За отправна точка на нашия анализ ще послужи „детайлът“, че глаголът в определено-личните изречения може да стои и във форма за повелително наклонение (Бабайцева 1968: 32). Това подкрепя работните ни съображения за корекции в класификацията на императивните изречения в английския език и възможното им причисляване към групата на определено-личните. *Look at him!* (Smith 2001:15), *Don't live this old life* (пак там: 16), *Don't talk to me about life* (Adams 2002: 89), *Shut up* (пак там: 105). В посочените стандартни изречения липсва експлицитно изразен подлог, но те са еднозначно насочени към точно определен събеседник, което ни дава основание да ги класифицираме като определено-лични, точно както уверено бихме класифицирали аналозите им в български и руски език.

Няма как да се пренебрегне фактът, че за разлика от определено-личните едносъставни изречения в български (*Разбирам!*) и руски език (*Понимаю!*), където наличието на флексия се явява ключово за тяхната класификация, в английския език флексия липсва. В подобни конструкции в английския език е задължителна употребата на подлог: * *Understand!* (I/you/we/they understand). А последното отново дава основание да възприемаме като същински определено-лични едносъставни изречения точно и единствено императивните конструкции в английския език.

В своя работа, посветена на английския синтаксис, А. Н. Смирницки отбелязва, че повелителното изречение има за цел да подбуди слушателя към действие (Смирницки 1957: 259). Авторът дава примери с повелителни изречения като *Talk!* и *Stop!*, в които липсва пряко изразен подлог, но тяхната конотация ясно показва, че са насочени към събеседника, т.е. те имат точно определен адресат. Позицията на А. Н. Смирницки съответства на съображението да разпознаваме повелителните изречения като определено-лични.

Разбиранията на Л. С. Бархударов и Д. А. Щелинг (1973) също подкрепят хипотезата за принадлежността на императивнитивни изречения към групата на едносъставните определено-лични. Подбуждането към действие често е свързано с формата за 2 л. ед. ч. и мн. ч. на глагола, макар тази форма да не е ясно изразена чрез флексия в английския език (Бархударов, Щелинг 1973: 278). Двамата изследовате-

ли регистрират факта, че в английския език едносъставните глаголни изречения се срещат доста по-рядко от двусъставните. Причините за това трябва да се търсят в аналитизма на английския език, което прави наличието на подлог в изречението наложително. Ако вземем глагол като *read* и той не е употребен като императив (*Read!*), едносъставно изречение от вида на **Read* се оказва невъзможно, тъй като незаетата позиция на подлога може да се заеме от *I, you, we, they* за сегашно време и всички лични местоимения (*I, you, he, she, we, they*) в минало време. В българския и в руския език са абсолютно уместни изречения като: *Чета; Четеш; Четем, Четете, Четат; Читаю, Читаеш, Читаем, Читаете, Читают*, т.е. налична е почти пълната парадигма за лице, без третоличната форма.

Не можем да оставим без внимание и другата възможна посока на разсъждения, отчитаща съотношението едносъставност (като специфична пълнота) – елипсис. В своята книга „Структура на простото изречение в съвременния английски език“ („Структура простого предложения современного английского языка“) от 1966 г. Л. С. Бархударов изказва мнението, че подбудителните изречения спадат към групата на елиптичните, тъй като в тях е изпуснат подлогът местоимение *you* (Бархударов 1966: 183). Авторът отбелязва, че съществуват подбудителни изречения, в които подлогът *you* е неизменна част от структурата, т. е. подлогът е изразен експлицитно (пак там: 183). Не можем да се съгласим с Л. С. Бархударов по този въпрос, понеже в тази си разработка той отрича съществуването на категорията едносъставност като цяло, приравнявайки я с категорията елиптичност. Според него и номинативните изречения от рода на *A sunny midsummer day* също трябва да се разглежда като елиптични, с елипса на *It was* (пак там: 184).

Р. Лонг твърди, че когато директната молба (*request*) няма явно изразен адресат, за такъв се възприема *you* в единствено или множествено число (Лонг 1961: 77). Един типичен и често срещан пример, като *Open the window!*, показва, че е изпуснат подлогът *you*, но адресатът е ясен². Изглежда съвсем логично подобно изречение да може да се класифицира като определено-лично.

² В посочения пример подлогът може лесно да бъде възстановен, като това няма да повлияе на повелителния характер на изречението: *You open the window!*. Доказателства за елиптичната природа на подлога *you*, т.е. за факултативната му позиция в подобни изречения, могат да се открият в изследванията на Бринтън (Бринтън 2010: 238), Лийч и Свартвик (Лийч, Свартвик 2013: 300), Даунинг и Лок (Даунинг, Лок 2006: 192).

Н. С. Валгина също специално отбелязва, че повелителното наклонение във форма за 2 л. ед. и мн.ч. подбужда събеседника към действие (Валгина 2003: 156), а директният превод на българските и руските изречения *Мълчи! (Мълчете!); Замолчи! (Замолчите!)* на английски език с *Shut up!* показва, че императивното изречение може да се класифицира като определено-лично едносъставно изречение.

Б. Артс посочва, че императивните изречения в английския език обикновено се интерпретират като указания (directives), които говорещият отправя към своя събеседник (Артс 2011: 219). Авторът използва следните примери, за да представи структурата на императивните изречения: *Have a guess; Hang on; Think; (Do) be careful!* (пак там: 219). Тези изречения могат да се преведат на български и на руски език по следния начин³: б.е. *Предположи; Изчакай; Помисли; Внимавай;* р.е. *Догадайся; Подожди; Подумай; Берегись.* Посочените примери на английски език и техните преводни аналози в български и руски език дават основание за причисляването на императивните изречения към класа на определено-личните едносъставни изречения.

И накрая – изречения от типа на *Always do your best; Believe it or not* подсказват още нещо – в английския език не са необичайни и обобщено-личните глаголни изречения. В своето изследване на едносъставните изречения в руския език В. В. Бабайцева посочва, че идеята за обобщеност може да се придаде чрез всяка глаголна форма, а глаголът в обобщено-личните изречения може да е във формата за 2 л. ед. и мн. ч. в повелително наклонение (Бабайцева 1968: 47). Според В. В. Бабайцева „такива изречения обикновено съдържат призови, наставления, поучения или съвети, които се отнасят към всички лица въобще или към множество обобщени лица“ (пак там: 48). В английската научна литература пословиците и идиоматичните изрази обикновено се причисляват към повествователните или императивните изречения. Характерната семантика обаче ни позволява да отнесем някои от пословиците към групата на обобщено-личните глаголни изречения: *Bite the bullet; Get your act together.* В тях е представена идеята за генерализация и общовалидност. За Н. С. Валгина основна отличителна черта на глаголните форми в обобщено-личните изречения е тяхната „извънвремовост“ („вневременность“) (Валгина 2003: 160), а именно тя е и отличителна черта на пословиците, т.е. тяхната „необвързаност“ с определен времеви план.

³ Преводите на цитатите тук и нататък са мои – Ц. Й.

Е. Н. Платонова посочва, че три типа едносъставни изречения имат място в оформянето на структурата на руските пословици и това са обобщено-личните, инфинитивните и безличните изречения (Платонова 2010: 101). Обобщено-личните изречения не са свързани с конкретно събитие или процес, а с обобщена извънезикова ситуация, която не е локализирана във времето и пространството (пак там: 101). Подобна позиция заема и П. А. Лекант. Според него най-голяма степен на обобщеност се съдържа именно в пословиците, в които отсъства идеята за индивидуалност, а обобщеното значение съответства на афористично-назидателното им съдържание (Лекант 2004: 141 – 142). Това дава напълно логични основания да класифицираме ред английски пословици и поговорки като обобщено-лични едносъставни изречения.

За формализиране на класификацията ни се струват удобни термините, получени чрез калкиране на традиционно възприетите за българския и руския език: *definitely personal one-member sentences* (определено-лични едносъставни изречения) и *generalized personal one-member sentences* (обобщено-лични едносъставни изречения). Разбира се, възможностите са повече, включително за базовите еднокомпонентност – едносъставност → едносъставно изречение. Н. А. Кобринна предпочита термина **single-nucleus sentence** – Кобринна и кол., 1999, с. 230). В английско-руския речник по лингвистика и семиотика (*English-Russian Dictionary of Linguistics and Semiotics*) под редакцията на А. Н. Баранов и кол. (2001) е използван концептът **mononuclear sentence** – Баранов и кол., 2001, с. 463. И двата предложени термина ни се струват подходящи и отговарят на природата на едносъставните изречения. Двусъставните изречения са назовани **double-nucleus** в труда на А. Кобринна и кол. (1999, с. 230), докато в речника на А. Н. Баранов и кол. (2001) се използва терминът **two-member sentences**. За да се запази терминологичното равновесие едносъставност – двусъставност, ни се струва уместно да се придържаме съответно и към термина **one-member sentences**.

*

Липсата на задълбочени проучвания на едносъставните изречения в английския език е сериозна трудност при ситуирането на проблема му по линията на съпоставка с двата славянски езика. Въпреки това се надяваме, че чрез директно сравнение с аналогичните класове изречения в български и руски език представихме достатъчно основания да се твърди, че определено-личните и обобщено-личните изречения не са непознати и за английския език.

Като определено-лични могат да се определят императивните изречения, а примери за обобщено-лични изречения предлагат и английските пословици и поговорки.

Настоящите споделени идеи нямат претенции за пълнота и изчерпателност. Целта на статията е по-скоро да провокира интерес към засегнатата тема. Струва ни се, че категорията едносъставност незаслужено остава извън вниманието на лингвистите, които се занимават с изучаване на английския синтаксис. А категорията е продуктивна и предизвикателна. Убедени сме, че разглеждането на интригуващите ни класове изречения (през сравняване на класификацията, структурата, типовата семантика, функционирането им) отваря нови перспективи и в съпоставителен план.

ЛИТЕРАТУРА

- Артс 2011:** Aarts, V. *Oxford Modern English Grammar*. Oxford University press, 2011.
- Бабайцева 1968:** Бабайцева, В. В. *Односоставные предложения в современном русском языке*. [Babajtseva, V. V. *Odnosostavnye predlozheniya v sovremennom russkom yazyke*.] Москва: Просвещение, 1968.
- Баранов, Добровольский, Михайлов, Паршин, Романова 2001:** Баранов, А. Н., Добровольский, Д. О., Михайлов, М. Н., Паршин, П. Б., Романова, О. И. *Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике*. [Baranov, A. N., Dobrovol'skij, D. O., Mihajlov, M. N., Parshin, P. B., Romanova, A. N. *English-Russian Dictionary of Linguistics and Semiotics*.] Москва: Азбуковник, 2001.
- Бархударов 1966:** Бархударов, Л. С. *Структура простого предложения в современном английском языке*. [Barhudarov, L. S. *Struktura prostogo predlozheniya v sovremennom anglijskom yazyke*.] Москва: Высшая школа, 1966.
- Бархударов, Щелинг 1973:** Бархударов, Л. С., Штелинг, Д. А. *Грамматика английского языка*. [Barhudarov, L. S., Shteling, D. A. *Grammatika anglijskogo yazyka*.] Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1973.
- Бринтън 2010:** Brinton, J. L., Brinton, M. D. *The structure of Modern English: A linguistic introduction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010.

- Валгина 2003:** Валгина, Н. С. *Современный русский язык: Синтаксис*. [Valgina, N. S. *Sovremennyj russkij yazyk: Sintaksis*.] Москва: Высшая школа, 2003.
- Даунинг, Лок 2006:** Downing, A, Locke, P. *English grammar. A university course*, 2d ed. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2006.
- Камянова 2017:** Камянова, Т. *English Grammar. Грамматика английского языка: Теория и практика*. [Kamyanova, T. *Grammatika anglijskogo yazyka: Teoriya i praktika*.] Москва: Эксмо, 2017.
- Каушанская, Ковнер, Кожевникова, Прокофьева, Райнес, Сквирская, Цырлина 2008:** Каушанская, В. Л., Ковнер, Р. Л., Кожевникова, О. Н., Прокофьева, Е. В., Райнес, З. М., Сквирская, З. Е., Цырлина, Ф. Я. *Грамматика английского языка (на английском языке)*. [Kaushanskaya, V. L., Kovner, R. L., Kozhevnikova, O. N., Prokof'eva, E. V., Rajnes, Z. M., Skvirskaya, Z. E., Tsyrlina, F. Ya. *Grammatika anglijskogo yazyka (na anglijskom yazyke)*.] Москва: Айрис пресс, 2008.
- Кобрина, Корнеева, Осовская, Гузеева 1999:** Кобрина, Н. А., Корнеева, Е. А., Осовская, М. И., Гузеева, К. А. *Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис*. [Kobrina, N. A., Korneeva, E. A., Ossovskaya, M. I., Guzeeva, K. A. *Grammatika anglijskogo yazyka. Morfologiya. Sintaksis*.] Санкт-Петербург: Союз, 1999.
- Лекант 2004:** Лекант, П. А. *Синтаксис простого предложения в современном русском языке*. [Lekant, P. A. *Sintaksis prostogo predlozheniya v sovremennom russkom yazyke*.] Москва: Высшая школа, 2004.
- Лийч, Свартвик 2013:** Leech, G., Svartvik, J. *A Communicative Grammar of English*. New York: Routledge, 2013.
- Лонг 1961:** Long, R. *The Sentence and its Parts. A Grammar of Contemporary English*. Chicago: The University of Chicago Press, 1961.
- Пипченко 2008:** Пипченко, Н. М. *Современный русский язык. Синтаксис словосочетания и простого предложения*. [Pipchenko, N. M. *Sovremennyj russkij yazyk. Sintaksis slovosochetaniya i prostogo predlozheniya*.] Минск: БГУ, 2008.
- Платонова 2010:** Платонова, Е. Н. *Односоставные предложения как средство формирования обобщенной семантики пословиц* [Platonova, E. N. *Odnosostavnye predlozheniya kak sredstvo formirovaniya obobshhennoj semantiki poslovits*.] // Вестник Мос-

ковского государственного областного университета, 2010. Кн. 3, 100 – 105.

Смирницки 1957: Смирницкий, А. Н. *Синтаксис английского языка*. [Smirnitskij, A. N. Sintaksis anglijskogo yazyka.] Москва: Литературы на иностранных языках, 1957.

Шахматов 2001: Шахматов, А. А. *Синтаксис русского языка*. 3-е изд. [Shahmatov, A. A. Sintaksis russkogo yazyka.] Москва: УРСС, 2001.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Douglas Adams 2002: *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy*. New York: Ballantine Books, 2002.

Zadie Smith 2001: *White teeth*. New York: Penguin Books, 2001.

CHALLENGES IN THE TRANSLATION OF METAPHORS AND SIMILES IN F. SCOTT FITZGERALD’S NOVEL *THE GREAT GATSBY*

Tanya Tabutova
Neofit Rilski South-West University

The current paper presents excerpted examples of the stylistic devices *metaphor* and *simile* from F. Scott Fitzgerald’s novel *The Great Gatsby* (1925). All four variants in Bulgarian, translated over the years by Nelly Dospevska (1966), Emil Minchev (2013), Stanimir Yotov (2013) and Pavel Boyanov (2013), are the main focus of the research. Analysis of the used means of translation has been carried out based on the terms introduced by the distinguished names in translation theory – Jean Paul Vinay and Jean Darbelnet, Nida and Taber, Newmark, Catford, Baker, Shuttlerworth and Cowie.

Key words: Fitzgerald, means of translation, metaphor, simile, *The Great Gatsby*

The **aim** of this paper is to analyse the means of translation used in the excerpted examples, and to investigate if metaphors and similes are translated as the same stylistic device as in the target texts. Several **tasks** have been accomplished for the purpose of this research: excerption of metaphors and similes from the novel; retrieval of their equivalents in the different variations in Bulgarian; comparison of the translated examples; analysis of the used means of translation (MT); illustration of the frequency of the used means of translation (shown with diagrams) and discussion and assessment whether the rhetorical tropes are translated as the same figures of speech as in the source text.

The **methodology** of the current analysis is comparative: to isolate some metaphors and similes from the source text; to compare their translation in the Bulgarian versions; and to identify the means of translation.

This paper answers the two research **questions**: which MT are applied most often by the translators of F. Scott Fitzgerald’s novel “The

Great Gatsby”? And do the translators use the same stylistic devices as the author in the excerpted examples?

This paper provides the acquired results in the process of excerption, comparison and analysis of the research. It is based on previous research presented in earlier articles. The current paper expands the number of the provided examples of metaphor and simile used from the source text.

In the focus of the research are eight examples of metaphors and seventeen of similes excerpted from Fitzgerald’s novel “The Great Gatsby” (1925). The novel is considered to be one of the most significant portrayals of American society during the Jazz Age. Fitzgerald’s unique way of expression provides a great amount of examples for rhetorical tropes, however the current article presents a limited number of them. Diachronic research has been done: Dospevska (1966), Minchev (2013), Yotov (2013) and Boyanov (2013). It should be noted that all of them are experienced translators, known for the translations of other significant authors.

In “A Handbook of Rhetorical Devices” Robert A. Harris (2008) defines the metaphor: “Metaphor compares two different things by speaking of one in terms of the other. Unlike a simile or analogy, metaphor asserts that one thing is another thing, not just that one is like another.” He states that “simile is a comparison between two different things that resemble each other in at least one way. In formal prose the simile is a device both of art and explanation, comparing an unfamiliar thing to some familiar thing (an object, event, process, etc.) known to the reader.” Harris distinguishes several varieties for expressing the simile:

- x is like y
- x is not like y
- x is the same as y
- x is more than y
- x is less than y
- x does y; so does z
- x is similar to y
- x resembles y
- x is as y as z
- x is y like z
- x is more y than z
- x is less y than z

One of the main points of this research is to determine the used means of translation in the provided examples. Translation is a general

term referring to the transfer of thoughts and ideas of one language to another. There are various means of translation distinguished by the experts of translation theory:

Literal, or word for word, **translation** is the direct transfer of a source language (SL) text into a grammatically and idiomatically appropriate target language (TL) text in which the translators' task is limited to observing the adherence to the linguistic servitudes of the TL (Vinay and Darbelnet 1958: 86).

Modulation is a variation of the form of the message, obtained by a change in the point of view. Modulation is used when the translation results in a grammatically incorrect utterance, it is considered unsuitable, unidiomatic or awkward in the TL (Vinay and Darbelnet 1958: 88).

Adaptation is a procedure which can be used whenever the context referred to in the original text does not exist in the culture of the target text, thereby necessitating some form of re-creation. This widely accepted definition views adaptation as a procedure employed to achieve an equivalence of situations wherever cultural mismatches are encountered (Vinay and Darbelnet 1958: 89). Adaptation is used when something specific to one language culture is expressed in a totally different way that is familiar or appropriate to another.

Expansion refers to the case where the translator uses more words in the TL than in the SL to express the same idea (Schreiber 1998: 152)

Reduction is used when the translator synthesizes or suppresses a SL information item in the TL text, mainly when that information is considered unnecessary (Schreiber 1998: 152)

Omission is the elimination of part of the text (Baker 1998: 7).

The method called **Transposition** involves replacing one word class with another without changing the meaning of the message (Vinay and Darbelnet 1958: 87). Transposition is a process where parts of speech change their sequence when they are translated, in a sense, a shift of word class, since grammatical structures often differ in different languages. Newmark states that a “shift” (Catford’s term) or “transposition” (Vinay and Darbelnet’s term) is a translation procedure involving a change in the grammar from SL to TL. According to Newmark (1988) there are four types of transposition:

- Type 1: the change from singular to plural (and vice versa), or in the position of the adjective.
- Type 2: the change in grammatical structure from SL to TL because SL grammatical structure does not exist in TL.

- Type 3: an alternative to when literal translation of SL text may not accord with natural usage in TL. Such alternatives include: 1) Noun/noun phrase in SL becomes verb in TL. 2) The joined form of adjective participle (i.e. adjective formed from a verb) and noun, or noun phrase in SL becomes noun + noun form in TL.
- Type 4: the replacement of a virtual lexical gap by a grammatical structure (Newmark 1988: 85).

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>If personality is an unbroken series of successful gestures, then there was something gorgeous about him, some heightened sensitivity to the promises of life, as if he were related to one of those intricate machines that register earthquake s ten thousand miles away.</i> (2)	Ако личността е непрекъсната поредица от успешни ходове, то в неговата личност имаше нещо величествено, някаква изострена чувствителност към обещанията на живота, сякаш той беше свързан с една от онези сложни машини, които отбелязват земетресения на разстояние от десет хиляди мили. (6)	Ако личността е една непрекъсната поредица от успешни жестове, в неговата личност имаше нещо прекрасно, някакъв изострен усет към обещанията на живота, сякаш той бе като една от онези сложни машини, които засичат земетресения на хиляди мили разстояние. (6)	Ако личността е една непрекъсната поредица от успешни жестове, в такъв случай у него имаше нещо наистина възхитително, една повишена чувствителност към обещанията на живота, сякаш беше свързан с някоя от онези сложни машини, които регистрират земетресения на десетки хиляди мили разстояние. (8)	Ако човешката личност представлява безкраен низ от сполучливи изяви, то в него имаше нещо приказно, някаква изострена чувствителност за възможностите, които предлага животът, сякаш Гетсби се родееше с онези сложни машини, които улавят земетръси на разстояние от десет хиляди мили. (10)
Means of Translation	Literal translation	Literal translation	Literal translation	Modulation

For the translation of this **simile** three of the translators use almost equivalent variants. One of them – Boyanov, applies Modulation - “сякаш Гетсби се родеше с онези сложни машини, които улавят земетръси на разстояние от десет хиляди мили.” This means of translation makes his Bulgarian version of the text more vivid and figurative. It stands out as a strange relationship between a person and a machine, something that Fitzgerald might have intended as well. All four translators manage to keep the same rhetorical device as in the target text. It remains a simile in the Bulgarian versions.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>I never saw this great-uncle, but I'm supposed to look like him... (2)</i>	Никога не съм виждал този правуйчо, обаче се предполага, че приличам на него... (6)	Никога не съм се срещал с този свой правуйчо, обаче казват, че приличам на него... (6)	Никога не съм виждал този мой праиччо, но се смята, че приличам донякъде на него... (9)	Никога не съм виждал този свой роднина, но уж съм бил приличал на него... (11)
Means of Translation	Literal translation	Literal translation	Expansion	Expansion

For this **simile**, Dospevska and Minchev use Literal translation. Yotov and Boyanov – Expansion (they add some words in the target texts). In my view, that implies that Nick Carraway (the narrator of the story) might not completely agree with this statement and this is the better option. All of them maintain the same stylistic device.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>“... I participated in that delayed Teutonic migration known as the Great War.” (2)</i>	... участвах в закъснялото тевтонско преселение, познато под Световната война. (6)	... бях част от тази закъсняла тевтонска миграция, известна като Световната война. (6)	... взех участие в това позакъсняло тевтонско преселение, известно като Първата световна война. (9)	... взех участие в онова позакъсняло тевтонско преселение, добило известност като Голямата война. (11)
Means of Translation	Modulation	Modulation	Adaptation	Literal translation

One major occurrence in Nick Carraway’s life is his participation in the First World War, which he does not name clearly, but simply describes. Boyanov however, translates the name of the war with Literal translation (which I find inappropriate). The readers may wonder which that war is. Boyanov’s interpretation may perplex them to think it is a vague and unfamiliar one. Dospevska and Michev choose Modulation, and Yotov – Adaptation. All variants in Bulgarian have the meaning of a **simile**.

Source text	Dospevska’s translation	Minchev’s translation	Yotov’s translation	Boyanov’s translation
<i>Instead of being the warm center of the world, the Middle West now seemed like the ragged edge of the universe... (2)</i>	Вместо пулсиращ център на света Средният Запад сега ми изглеждаше като дивия край на вселената... (7)	Средният запад вече не ми изглеждаше като топлият център на света, а по-скоро като края на вселената... (6-7)	Вместо да бъде топлият център на света, Средният запад сега ми изглеждаше като разръфания край на вселената. (9)	Вместо да е топлото средоточие на света, Средният запад ми се струваше нащърбеното ръбче на всемира. (11)
Means of Translation	Modulation	Reduction	Modulation	Adaptation

For this **simile** three of the translations keep the same stylistic device, accomplished with the use of Modulation (Dospevska and Yotov) and Reduction (Minchev, who does not include the meaning of the word “ragged” in his translation). The fourth one – by Boyanov, is not a **simile** in the target text, since he uses Adaptation. I find his imaginative choice of translation more suitable.

Source text	Dospevska’s translation	Minchev’s translation	Yotov’s translation	Boyanov’s translation
<i>All my aunts and uncles talked it over as if they were choosing a prep school for me... (3)</i>	Всичките ми лели и вуйчовци обсъдиха това, сякаш ми избираха основно училище... (7)	Моите лели и вуйчовци обсъдиха новото ми поприще така, сякаш ми избираха основно училище... (7)	Моите лели и чичовци обсъдиха този въпрос надълго и нашироко, сякаш ми избираха подготвително училище... (9)	Многобройните ми лели и чичовци заобсъждаха избора ми, все едно тепърва щях да ходя на училище... (12)
Means of Translation	Modulation	Modulation	Literal translation	Adaptation

Dospevska and Minchev decide to use Modulation, Yotov – Literal translation (the least appropriate, in my opinion). Their translations render the same rhetorical device as in the target text. Boyanov applies Adaptation and it is not a **simile** any more. His translation adds the idea that all these relatives are hesitant whether Nick is competent enough to decide if he should take part in the bond business (as if he is still very young and needs their approval).

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
... so when a young man at the office suggested that we take a house together in a commuting town, it sounded like a good idea. (3)	... така че, когато един млад човек от кантората ми предложи да наемем общо жилище в едно предградие, идеята му страшно ми хареса. (7)	... така че когато един млад колега от кантората ми предложи да си наемем общо жилище в предградията, веднага се съгласих. (7)	Затова, когато един млад човек от офиса ми предложи да си наемем къща в някой близък град, идеята ми се стори добра. (9)	... затова, когато един стажант от кантората предложи да си наемем къща в предградията и да си делим харчовете, моментално откликнах. (12)
Means of Translation	Modulation	Transposition	Modulation	Transposition

For this **simile**, Dospevska and Yotov choose Modulation. Minchev and Boyanov – Transposition (Noun/noun phrase in SL becomes verb in TL). Minchev and Boyanov make the meaning more explicit. Their choice to transfer Fitzgerald's idea in a straightforward way is well found and appropriate. All of the variants fail to convey the same rhetorical device.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
I bought a dozen volumes on banking and credit and investment securities, and they stood on my shelf in	Купих си десетина книги по банково и кредитно дело и по въпросите на ценните книжа и те стояха на рафта ми в	Купих си десетина книги за банковото и кредитното дело и няколко посветени на въпросите, свързани с ценните книжа. Наредих ги на рафта си в	Купих си дузина обемисти учебници по сигурни инвестиции и по банково и кредитно дело, които стояха на лавицата в	Набавих си десетина учебника по банково дело и инвестиране, наредих ги на лавицата и те ми грейнаха в червено и златно като пари, излезли направо от

<i>red and gold like new money from the mint... (3)</i>	червено и златно, прилични на новоизсечени пари от монетния двор... (8)	червено и златно като новоизсечени пари от монетния двор... (7-8)	червено и златно като нови пари от монетния двор... (10)	монетарницата... (13)
Means of Translation	Modulation	Modulation	Literal translation	Adaptation

For this example Dospevska and Minchev apply Modulation, Yotov – Literal translation, Boyanov – Adaptation. All of them transfer the same figure of speech – a **simile**.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>Twenty miles from the city a pair of enormous eggs, identical in contour and separated only by a courtesy bay, jut out into the most domesticated body of salt water in the Western hemisphere, the great wet barnyard of Long Island Sound. (4)</i>	На единадесет мили от града две огромни яйца , с еднакви очертания и отделени едно от друго само от един мъничък залив, се вдаваха в най-посещаваната солена вода в Западното полукълбо, големия влажен заден двор на континента, наречен пролив на Лонг Айлънд. (8)	... намиращи се на около двацет мили от града и приличащи на огромни яйца , с еднакви очертания и отделени едно от друго от малък залив. Тези яйца стърчат по посока на най-често посещавания соленоводен басейн в западното полукълбо – големият влажен заден двор, наречен пролив на Лонг Айлънд. (8)	На двацет мили от града две огромни яйца , идентични по форма и отделени едно от друго от тих залив, се вдават в най-уютната солена вода в западното полукълбо – големия мокър заден двор, известен с името Пролив на Лонг Айлънд. (11)	На двацет мили от големия град, в големия и мокър двор на Лонг Айлънд – най-одомашненият сред солената вода на Западното полукълбо, - се издигат две грамадни яйца с еднакви очертания, разделени от нищожно заливче. (13-14)
Means of Translation	Literal translation; Expansion	Expansion; Modulation	Literal translation; Modulation	Literal translation; Reduction

There are **two metaphors** in this sentence. For the first one – “a pair of enormous eggs,” only Minchev uses Expansion and transfers the meaning to a simile in the target text. The others apply Literal translation and keep the same rhetorical trope. In this particular example, I think the literal translation is more successful in conveying the author’s intention to make the text expressive and metaphorical.

For the second metaphor, Minchev and Yotov choose Modulation, Dospevska – Expansion (the wet barnyard not of a house, but of the continent), Yotov – Reduction (he leaves out the meaning of “Sound”). All of them convey the same stylistic device.

Source text	Dospevska’s translation	Minchev’s translation	Yotov’s translation	Boyanov’s translation
<i>They are not perfect ovals- like the egg in the Columbus story ... (4)</i>	Те не са идеално овални, а подобно на яйцето в историйката за Колумб ... (8)	Яйцата не са напълно овални, а точно както в онази история за Колумб ... (8)	Те не са съвършено овални, а подобно на Колумбовото яйце* ... (11)	По форма не са идеално овални – подобно на яйцето в анекдота за Колумб ... (14)
Means of Translation	Expansion;	Literal Translation;	Modulation;	Expansion;

Translating this **simile** “like the egg in the Columbus story,” Minchev offers Literal Translation, Dospevska and Boyanov – Expansion (their choice of words “историйката” and “анекдота” underestimates the meaning suggested by the Columbus story), Yotov uses Modulation and describes it widely in his footnote. All variants in Bulgarian retain the same stylistic device.

Source text	Dospevska’s translation	Minchev’s translation	Yotov’s translation	Boyanov’s translation
<i>“- ‘Do they miss me?’ she cried ecstatically. - ‘The whole town is desolate. All the cars have the left rear wheel painted</i>	- Липсвам ли им? – извика възторжено тя. - Целият град е отчаян. Задното ляво колело на всички коли е почернено	-Нима им липсвам?- възкликна възторжено тя. -Целият град тъгува за теб. Всички са боядисали в черно задните леви гуми на	-Липсвам ли им?-възкликна тя възторжено. -Целият град е безутешен. Левите задни стъкла на всички коли са боядисани в черно в знак	-Затъжени ли са за мен? – извика тя възторжено. - Цяло Чикаго страда безутешно. Левият калник на всички коли е боядисан в

<i>black as a mourning wreath ... (7)</i>	<i>като траурен венец ... (12)</i>	колите си <i>като траурни венци</i> ... (13)	<i>на траур ... (16)</i>	<i>черно вместо траурен крен ... (19)</i>
Means of translation	Literal translation	Transposition	Adaptation	Adaptation

For the translation of this **simile** in the conversation between Daisy and Nick, Dospevska applies Literal translation, Minchev – Transposition (the change from singular to plural). What I find favourable is the use of Adaptation by Yotov and Boyanov. Only the first two variants achieve the same rhetorical trope as in the target text.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>Laughter is easier, minute by minute, spilled with prodigality, tipped out at a cheerful word. (30)</i>	От минута на минута смехът зачестява, като се разлива щедро, предизвикан от една весела дума. (37)	Смехът става все по-гръмогласен, разливан щедро при всяка весела дума. (37)	Missing the sentence!	Минута след минута смехът бликва все по-непринудено, разлива се разточително, разсипва се при някоя по-весела дума. (54)
Means of Translation	Modulation;	Reduction;	Omission;	Expansion;

For the translation of this sentence, Dospevska chooses Modulation. Minchev deals with this **metaphor** by applying Reduction: he excludes the translation of “minute by minute” and “tipped out.” Boyanov applies Expansion (he translates the single word “easier” by saying that “смехът бликва все по-непринудено”). In Yotov's target text there is no translation for this sentence, which makes his translation lack a wonderful metaphor. The others deliver the same metaphorical meaning as in the target text.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>Gatsby, pale as death, with his hands plunged like weights in his coat pockets ... (65)</i>	Гетсби, <i>бледен като смъртник</i> , с ръце, <i>пъхнати като някакви тежести</i> ... (75)	Гетсби, <i>пребледнял като труп</i> , с ръце, <i>пъхнати</i> в джобовете на самото си <i>като някакви тежести</i> ... (75)	Гетсби, <i>блед като мъртвец</i> , с <i>натезали като топузи</i> ръце, пъхнати в джобовете на самото ... 88)	Гетсби, <i>бледен като смъртник</i> , с ръце, <i>пъхнати като гюлета</i> в джобовете на палтото си ... (106)
Means of Translation	Modulation; Literal translation;	Modulation; Literal translation;	Modulation; Modulation;	Modulation; Modulation;

There are **two** examples of **simile** in this sentence. Gatsby was “pale as death.” He prepared for that date very anxiously, the arrangements were made with such precaution – the lawn-mowed grass and the flowers. Gatsby checked out the weather forecast which promised that the rain should have stopped by 4 o'clock, and he was convinced he had planned everything perfectly. When the cherished moment came, he was soaking wet standing in a puddle, “pale as death” – literally “блед като смъртта.” All the translators use Modulation. They achieve the same stylistic device.

In the translation of “plunged like weights” all translators manage to deliver the meaning from the source text using the same rhetorical device as the author – a **simile**. Dospevska and Minchev use Literal translation. Yotov and Boyanov apply Modulation, which I think is the better solution.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>With his hands still in his coat pockets he stalked by me into the hall, turned sharply as if he were on a wire ... (65)</i>	С ръце все още в джобовете на палтото си, той се прокрадна край мене и влезе в хола, обърна се рязко, <i>като дръпната с конец кукла</i> ... (75)	С ръце, все още пъхнати в джобовете, той се стрелна покрай мен, нахълта в антрето, обърна се рязко, <i>сякаш беше кукла на конец</i> ... (75)	Все така с ръце в джобовете си, той се промъкна покрай мен в преддверието, зави рязко, <i>сякаш беше кукла на конци</i> ... (88)	Все така с ръце в джобовете, той се промъкна покрай мен, влезе в антрето, направи остър завой, <i>сякаш го водеха на конци</i> ... (106)
Means of Translation	Adaptation;	Adaptation;	Adaptation;	Modulation;

The **simile** “as if he were on a wire” is translated by the use of Adaptation with just slight differences between the three versions. Boyanov applies Modulation (which I think is the least suitable one). The translators apply the same rhetorical trope for their interpretation of the source text.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>I think that voice held him most with its fluctuating, feverish warmth because it couldn't be over-dreamed- -that voice was a deathless song. (72)</i>	Мисля, че този глас го привличаше най-много със своята трепкаща трескава топлина, защото мечтите не го надхвърляха – този глас беше безсмъртна песен. (83)	Струва ми се, че този глас го бе пленил най-вече със своята пърхаща, трескава топлина, защото просто беше свръхмечта – този глас бе като безсмъртна песен. (84)	Мисля, че този глас, с неговата изменчива и трескава топлина, имаше особено силно въздействие върху него, защото той не можеше да бъде преувеличен във въображението му – този глас беше безсмъртна песен. (99)	Мисля, че най го пленяваше онзи неин глас със своята насечена, трескава топлина, защото мечтанието по такъв глас не може да е похубаво от реалността – този глас беше безсмъртна песен. (119)
Means of Translation	Literal translation;	Literal translation;	Literal translation;	Literal translation;

For the translation of this **metaphor** all the translators use Literal translation. Only Minchev adds “като” transforming the metaphor into a simile. The others convey the meaning from the source text using the same stylistic device as the author – “този глас беше безсмъртна песен.”

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>Contemporary legends such as the “underground pipe-line to Canada” attached themselves to him ... (74)</i>	Разпространяваните по това време слухове, като този за „подземен петролопровод до Канада“ ... (84)	Много съвременни легенди, като например „нелегалният петролопровод до Канада, се свързваха с него ... (85)	Към името се прикачаха всички съвременни легенди като тази за „подземен нефтопровод до Канада“ ... (100)	Свързваха го с всякакви злободневни слухове като „подземния нефтопровод до Канада“ ... (120)
Means of Translation	Literal Translation;	Literal Translation;	Literal Translation;	Literal Translation;

The **simile** “such as the underground pipe-line to Canada” is translated by the same rhetorical trope by all the translators, however they all misunderstand its exact meaning. “Underground pipe-line to Canada” is not a real pipeline carrying oil or gas. These pipelines were built after the 1920s. This refers to the smuggling of alcohol out of Canada, or more likely, the rumor of an actual pipeline through which alcohol could be pumped directly to the United States. The translators totally misinterpret the meaning and mislead the readers with their Literal Translation. But they manage to keep the same rhetorical trope.

Source text	Dospevska’s translation	Minchev’s translation	Yotov’s translation	Boyanov’s translation
“ <i>I suppose the latest thing is to sit back and let Mr Nobody from Nowhere make love to your wife.</i> ” (99)	Изглежда, че последната мода е да си стоиш настрани и да оставяш господин Никой от Никъде да ухажва жена ти. (111)	Предполага, че днес е модерно да стоиш и да гледаш отстрани, докато господин Никой от Никъде прави любов с жена ти. (112)	Сигурно последната ода е да си седиш и да гледаш как господин Никой, който е дошъл от никъде , прави любов с жена ти. (132)	Сигурно последната мода е да си седиш със скръстени ръце и да гледаш как господин Никой от Никъде върти любов с жена ти. (159)
Means of translation	Literal translation	Literal translation	Expansion	Literal translation

Three of the translators use Literal translation for this **metaphor**. Only Yotov expands the meaning (he adds “който е дошъл”) and in my view achieves the most genuine reaction of Tom Buchanan’s words regarding Gatsby). All four of them manage to deliver the same figure of speech as in the source text. Manova-Georgieva (2022) discusses the importance of name symbolism and its proper rendering from a source to a target text, which is also present both in the first and the surname of the character.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>The afternoon had made them tranquil for a while as if to give them a deep memory for the long parting the next day promised.</i> (115)	Следобедът ги укротил за малко, сякаш за да остави у тях дълбок спомен за дългата раздяла, която им носел утрешният ден. (127)	Следобедът ги упоил, сякаш за да остави у тях дълбок спомен преди дългата раздяла, която щял да им донесе утрешният ден. (130)	Следобедът ги карал да се чувстват някак притихнали, сякаш за да могат да запомнят завинаги тези мигове преди дългата раздяла, която утрешният ден обещавал. (152)	Безметежният ден ги успокоил, сякаш искал да ги дари със скъпоценен спомен за дългата раздяла, която вещаел утрешният. (184)
Means of Translation	Modulation;	Modulation;	Modulation;	Modulation;

For this translation of the **simile**, the four translators apply Modulation. They successfully transfer the meaning and manage to keep the same rhetorical trope as in the original text.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>Usually her voice came over the wire as something fresh and cool ...</i> (119)	Обикновено гласът ѝ идваше по жицата свеж и прохладен ... (131)	Обикновено гласът ѝ по телефона звучеше свеж и прохладен ... (134)	Обикновено гласът ѝ идваше по жицата като нещо свежо и прохладно ... (157)	Обикновено гласът ѝ идваше по жицата свеж и прохладен ... (190)
Means of Translation	Reduction;	Reduction;	Literal translation;	Reduction;

For the translation for this **simile** – “as something fresh and cool,” Dospevska, Minchev and Boyanov reduce the meaning of “as something” and suggest “свеж и прохладен.” Therefore, their version is no longer a simile. Only Yotov keep the same device – “като нещо свежо и прохладно” with his Literal translation. Personally, I think that his variant is the least preferable one. The other translators’ choice seems more exquisite.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>Standing behind him Michaelis saw with a shock that he was looking at the eyes of Doctor T. J. Eckleburg which had just emerged pale and enormous from the dissolving night.</i> (123)	Застанал зад него, Михаелис се сепнал, като видял, че той гледа към очите на доктор Г. Дж. Еклберг, които току що се били появили, бледи и огромни, от чезнещия нощен мрак. (135)	Михаелис, който стоял зад него, с ужас видял, че Уилсън гледал към очите на доктор Г. Дж. Екълбърг, току-що изплували от дрезгавия здрач , бледи и огромни. (138)	Стойки зад него, Михаелис видял смаян, че Уилсън се взира в очите на Т. Дж. Екълбърг, които току-що били изплували, избелели и огромни, от чезнещата нощ. (162)	Като застанал зад него, Михалис с ужас установил, че той се взира в очите на доктор Т. Дж. Екълбърг, които тъкмо се били появили, бледи и грамадни, от чезнещата нощ. (196)
Means of Translation	Expansion;	Modulation;	Literal Translation;	Literal Translation;

This is another example of **metaphor** – “dissolving night.” Dospevska expands the meaning by translating the night as “нощен мрак.” Minchev uses Modulation, which in my opinion does not appear as a proper choice for the translation of the adjective in this collocation: “дрезгавия здрач,” while Yotov and Boyanov translate it literally “чезнещата нощ.” They all achieve the same trope.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>The touch of a cluster of leaves revolved it slowly, tracing, like the leg of transit, a thin red circle in the water.</i> (125)	Докосването на сноп листа го завъртваше леко, а във водата оставаше тъничък червен кръг. (137)	Дюшекът се опря в сноп листа и бавно се завъртя, изписвайки тънък червен кръг във водата камо стрелката на компас. (140)	Купчина от нападали листа го завъртя бавно, подобно на стрелката на компас , сочеща към тъмен червен кръг във водата. (164)	Докосването на сноп листа го завърташе леко и той, подобно рамо на пергел , рисуваше тънък червен кръг във водата. (199)
Means of Translation	Omission;	Modulation	Modulation;	Modulation;

Dospevska omits the translation of this **simile** and her version might diminish the figurative language the author has used in the target text. Her sentence seems less impressive than the other three Bulgarian versions. The other translators apply Modulation as a Means of Translation for “the leg of transit” and keep the same trope.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>It was after we started with Gatsby toward the house that the gardener saw Wilson's body a little way off the grass, and the holocaust was complete.</i> (125)	След като тръгнахме с Гетсби към къщата, градинарят видя малко настрани в тревата тялото на Уилсън – последната изкупителна жертва. (137)	След като понесохме Гетсби към къщата, градинарят видя трупа на Уилсън в тревата до басейна – унищожение то беше пълно. (140)	Чак след като тръгнахме с Гетсби към къщата, градинарят видя тялото на Уилсън малко по-нататък в тревата и с това картината на холокоста беше пълна. (164)	След като поехме с Гетсби към къщата, градинарят видя трупа на Уилсън малко по-нататък в тревата и жертвоприношението беше пълно. (199)
Means of Translation	Adaptation;	Literal Translation;	Expansion;	Modulation;

For this **metaphor** Dospevska applies Adaptation, Minchev – Literal translation, Yotov – Expansion, and Boyanov – Modulation. Their translations retain the metaphorical meaning. Dospevska's decision appears as the most accurate one and the most truthful to the plot of the novel.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>“I raised him up out of nothing, right out of the gutter.”</i> (132)	– Издигнах го от нищо, направо от улицата. (145)	– Издигнах го от нищото, от улицата. (148)	– Аз го издигнах от нищото, направо от калта. (173)	– Създадох го от нищото, буквално го измъкнах от калта. (210)
Means of Translation	Literal translation;	Reduction;	Literal translation;	Expansion;

For the translation of this **metaphor**, Dospevska and Yotov choose Literal translation, Minchev – Reduction, Boyanov – Expansion (his Bulgarian version sounds more authentic). The trope in the target texts remains the same as in the source text.

Source text	Dospevska's translation	Minchev's translation	Yotov's translation	Boyanov's translation
<i>He told me I ate like a hog once, and I beat him for it. (134)</i>	Веднаж ми рече, че ям като шопар и аз го набих. (147)	Веднъж ми каза, че ям като куче и аз го набих. (150)	Веднъж ми каза, че ям като свиня , и аз го набих заради това. (176)	Веднъж ми рече, че ям като прасе , и аз го набих. (213)
Means of Translation	Literal Translation;	Adaptation;	Literal Translation;	Literal Translation;

Dospevska, Yotov and Boyanov translate this **simile** literally. Minchev applies Adaptation (which might seem as an unusual expression in Bulgarian): “че ям като куче.” They all keep the same stylistic device.

The number of the excerpted rhetorical tropes from the novel, “The Great Gatsby” by F. Scott Fitzgerald:

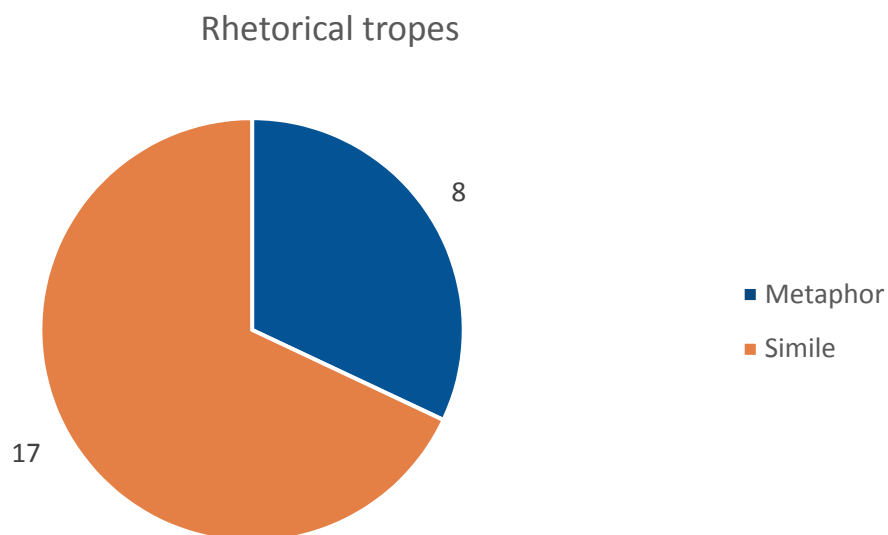
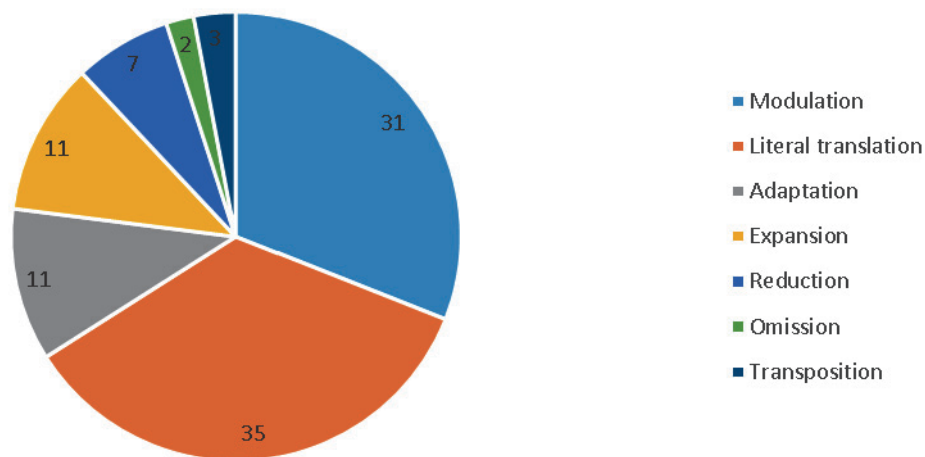
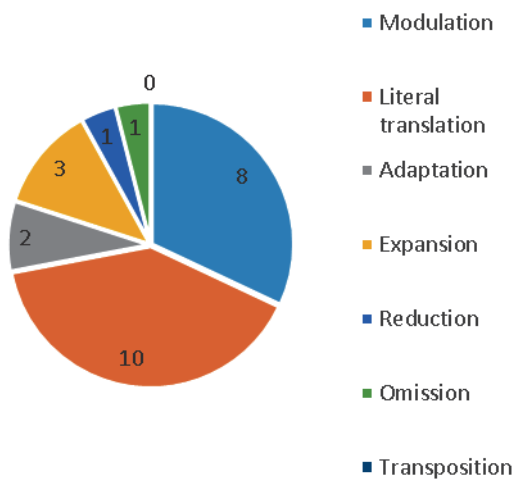

Illustration of the frequency of the used means of translation:

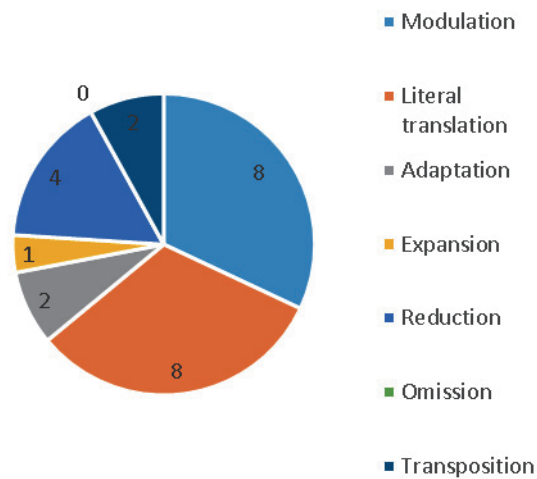
Means of translation by the four translators

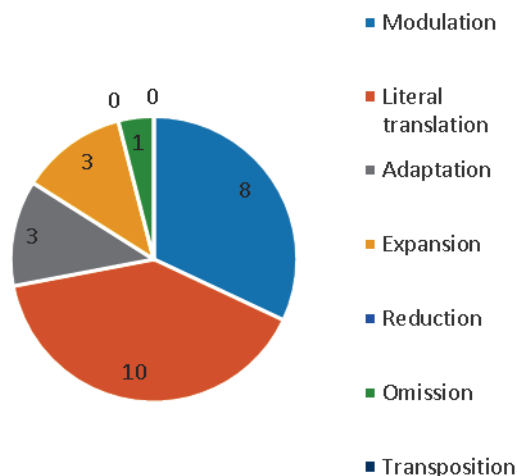
Dospevska's Means of translation

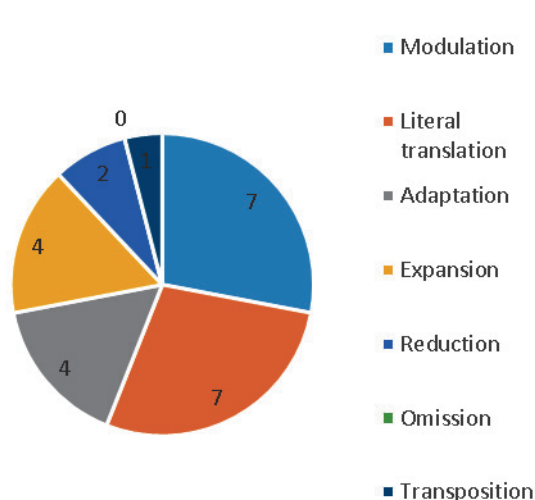
Minchev's Means of translation

Yotov's Means of translation

Boyanov's Means of translation

Conclusion

After the analysis of the excerpted rhetorical tropes from F. Scott Fitzgerald's novel "The Great Gatsby" and with regard to the used MT by Dospevska (1966), Minchev (2013), Yotov (2013) and Boyanov (2013), I have come to the following conclusion:

– The most frequently used MT are Literal translation and Modulation. Each of them is used almost the same number of times in the excerpted examples. Dospevska and Yotov prefer Literal translation slightly more than Modulation, Minchev and Boyanov use them equally. Other frequently preferred means of translation are Expansion and Adaptation (the same number of times). Reduction occurs seven times and it is found most often in Minchev's translation. Minchev uses Transposition twice, Boyanov – on one occasion. Dospevska and Yotov apply Omission once each.

– The translators convey the same stylistic device from the source to the target text in most of the excerpted examples. In each of Dospevska's and Yotov's translations, twice a simile is no longer a simile in the target texts and once it is not translated at all. In Minchev's Bulgarian text, a metaphor becomes a simile twice, and a simile is not transferred as the same device twice. In Boyanov's translation the use of simile is not accomplished on five occasions. Further research of all the examples of metaphor and simile in the future, will give a more detailed portrayal of the analysis.

REFERENCES

- Baker 1998:** Baker, M. *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge, 1998.
- Catford 1965:** Catford, J.C. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press, 1965.
- Harris 2008:** Harris, R. *A Handbook of Rhetorical Devices*. Glendale: Pyczak, 2008.
- Manova-Georgieva 2022:** Manova-Georgieva, Y. Semantic Interpretations of Proper Names in Literary Translation: Terry Pratchett’s “Wyrd Sisters” in Bulgarian. // *English Studies at NBU*. Volume 8, Issue 2, 2022, 167 – 182. < <https://doi.org/10.33919/esnbu.22.2.1>> (27.03.2023).
- Newmark 1988:** Newmark, P. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice-Hall International, 1988.
- Nida 1964:** Nida, Eugene A. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J.Brill, 1964.
- Nida & Taber 1969:** Nida, E. A. & Taber, C. R. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J.Brill, 1969.
- Shuttleworth & Cowie 1997:** Shuttleworth, M. & Cowie, M. *Dictionary of Translation Studies*. London: St. Jerome Publishing, 1997.
- Vinay & Darbelnet 1958:** Vinay, J. P. & J. Darbelnet. trans. and ed. J. C. Sager and M.-J. Hamel (1995) as *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1958/1995.

PRIMARY SOURCES

- Фицджералд 1966:** Фицджералд, Ф. С. *Великият Гетсби*. София: НАРОДНА КУЛТУРА, 1966.
- Фицджералд 2013:** Фицджералд, Ф. С. *Великият Гетсби*. София: ПЕРГАМЕНТ ПРЕС, 2013.
- Фицджералд 2013:** Фицджералд, Ф. С. *Великият Гетсби*. София: ФАМА, 2013.
- Фицджералд 2013:** Фицджералд, Ф. С. *Великият Гетсби*. София: ИК „Персей“, 2013.
- Fitzgerald 2012:** Fitzgerald F. S. *The Great Gatsby*. London W68JB: Harper Press, 2012.

**PARTICULARIDADES EN LA TRADUCCIÓN AL BÚLGARO
DE CIERTAS LOCUCIONES DE LA NOVELA *SIDI*
DE ARTURO PÉREZ-REVERTE**

Boriana Dúkova
Universidad de Plovdiv “Paisii Hilendarski”

**PARTICULAR FEATURES IN THE BULGARIAN
TRANSLATION OF SOME IDIOMS FROM THE NOVEL *SIDI*
BY ARTURO PÉREZ-REVERTE**

Boriana Dukova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper analyses the translation into Bulgarian of certain idioms in the novel *Sidi* by the Spanish writer Arturo Pérez-Reverte which pose challenges in some or in all steps of the phraseological translation: identifying the unit in the source text, interpreting its denotative and connotative meaning, reproducing the unit in the recipient language on the semantic and the discursive level. The main purpose of the study is to point out the necessity of a translator’s very good linguistic competence, the need in some cases of arduous search across different dictionaries and sources when phraseological translation is carried out, combined with the creative ability to come closer to full transfer of the phraseological units.

Key words: phraseology, idioms, translation, equivalences

1. Introducción

Arturo Pérez-Reverte es un nombre bien conocido a los lectores búlgaros. A partir del 2000 hasta la actualidad la editorial *Ednorog* ha ofrecido a nuestro público diecinueve títulos de este autor español, gozando algunos de ellos de una segunda o incluso de una tercera edición. La traducción de las novelas de Arturo Pérez-Reverte al búlgaro es obra de varios traductores, en cuya compañía se encuentra la autora del presente artículo, con la traducción de *La Reina del Sur* (2003), *El*

capitán Alatraste (2004), *Limpieza de sangre* (2005), *El sol de Breda* (2007), *El oro del rey* (2009), *El asedio* (2012) y *El tango de la guardia vieja* (2015, junto con Tsveta Kirilova). La transferencia del mundo revertiano al búlgaro es una labor apasionante y compleja, a partes iguales. La traducción, como la lectura más intensa, resulta fascinante, pero a la vez presenta dificultades de distinta índole. Surgen dudas relacionadas con la transcripción de los numerosos antropónimos (localidades, accidentes geográficos, figuras históricas, etc.), con el modo de plasmar el significado de conceptos y objetos, característicos de una u otra época, con el descubrimiento de equivalencias de los términos de los tan variados campos del saber humano, que abundan en las novelas de este escritor. Sin embargo, creo que lo más desafiante en la traducción es la reproducción de las unidades fraseológicas en la lengua meta.

Sidi es una de las mejores novelas que han salido de la pluma de este autor, según afirma José María Pozuelo (2019) en su artículo titulado *Pérez-Reverte: El Cid Campeador, héroe de frontera*. El libro forma parte del conjunto de novelas históricas del escritor, cuyo inicio se remonta a *El húsar* (1986), pasando por una vasta trayectoria, en la que destaca la saga de *Las aventuras del capitán Alatraste* (1996-2016), para llegar al último libro del autor hasta la fecha: *Revolución* (2022). La visión de Pérez-Reverte de la figura histórica y legendaria de Rodrigo Díaz de Vivar, llamado Sidi (“señor” en árabe), está basada en el primer año del destierro del miembro de la pequeña nobleza castellana, cuando el capitán guerrero mueve su mesnada en el peligroso territorio del río Duero, frontera de reinos cristianos y moros del siglo XI. Es el momento cuando se forja el gran líder y cuando nace la leyenda. Pérez-Reverte presenta la lectura de su propio Sidi a través de un relato “sencillo y seco, muy picado de acción y diálogos”, como explica el autor de la novela en *El País*. El lenguaje de este relato abunda en unidades fraseológicas, entre las cuales se han detectado más de ciento ochenta locuciones. La mayoría son de uso relativamente frecuente, sus correspondencias existen en los diccionarios bilingües, por lo tanto, no suelen poner en grandes apuros al traductor. Mas en este caudal fraseológico aparecen casos de locuciones de referencia histórica y/o cultural, locuciones de poco uso en el español actual y manipulaciones creativas de locuciones, que se convierten en un verdadero reto a la hora de la traducción. A continuación, se va a analizar la traducción de algunas de estas locuciones en la versión búlgara de la novela. Los ejemplos escogidos se hallan siempre en diálogos, una de las

características que marcan el relato, como se ha mencionado previamente. Teniendo en cuenta que una buena parte de estas unidades fraseológicas, aparte de denominar, poseen la capacidad de expresar la actitud del hablante hacia lo denominado: rechazo, ironía, afecto, broma, etc. (Boyadzhiev 2022: 316), se hace evidente que el uso de estas locuciones en los diálogos de *Sidi* y su traducción, respectivamente, adquieren un papel importante para la construcción de los personajes.

2. Las unidades fraseológicas, breve acercamiento taxonómico, y las etapas de la traducción fraseológica

En la concepción ancha de la fraseología, y basándose en la taxonomía de Corpas Pastor, las unidades fraseológicas forman tres grupos y se pueden presentar brevemente de la siguiente manera:

- Colocaciones: unidades fraseológicas con fijación en la norma; sintagmas completamente libres, que presentan cierto grado de restricción combinatoria determinada por el uso (Corpas Pastor 1997: 53).
- Locuciones: unidades fraseológicas del sistema; se caracterizan por su institucionalización, su estabilidad sintáctico-semántica y su función denominativa (Corpas Pastor 1997: 89).
- Enunciados fraseológicos: enunciados completos, que construyen actos del habla (Corpas Pastor 1997: 132) y abarcan: a) fórmulas rutinarias, clichés y muletillas, b) frases proverbiales y c) paremias (Nénkova 2014: 90 – 105).

El interés del presente trabajo se centra en las locuciones, ya que las dificultades en la traducción de estas unidades se observan en las tres etapas de la traducción fraseológica. Dichas etapas son descritas por varios autores, coincidiendo todos en los tres pasos, presentados por Serguey Vlahov y Sider Florin como:

- identificar la unidad fraseológica en el texto origen;
- interpretar correctamente y contemplar el significado de la unidad fraseológica en el contexto;
- encontrar equivalencias de la unidad fraseológica en la lengua meta, que transmitan su semántica y sus funciones expresivas y estilísticas.

Las colocaciones quedan fuera del foco del presente estudio. Los procesos de su identificación y comprensión coinciden por completo y no

causan dificultades porque en la mayoría de los casos se trata de sintagmas compuestos por dos elementos que conservan sus significados propios, siendo uno semánticamente libre (base), y el otro (colocado), escogido en función de la base, o sea, de reducida capacidad de combinación en el plano léxico (Kaldieva-Zaharieva 2013: 48). Las colocaciones plantean escollos en el aprendizaje de un idioma de cara a la reproducción, pero son transparentes en la decodificación (Corpas Pastor 1997: 81). En general, encontrar un equivalente en la lengua meta no suele ser gran impedimento para el buen traductor.

Los enunciados fraseológicos, siendo equivalentes o superiores a la frase, expresan razonamientos, así que su identificación resulta más fácil en la cadena textual. En la segunda etapa de traducción se desencadenan varias operaciones cognitivas, que contribuyen a la interpretación. Tan sólo en la tercera fase este tipo de unidades fraseológicas pueden provocar dificultades, a veces muy grandes.

Las locuciones, no obstante, son las unidades fraseológicas que pueden entorpecer la traducción en las tres fases. Es cierto que existen elementos identificadores de las locuciones: imagen incongruente, uso de palabras diacríticas, presencia de elementos de la onomatopeya, aparición de arcaísmos o calcos, alejamiento de las normas gramaticales, etc., que sirven para reconocerlas en la primera etapa de la traducción, sin embargo, no son pocas las locuciones que no presentan tales elementos y se pueden confundir con combinaciones libres o metáforas artísticas. La homonimia de ciertas locuciones con construcciones libres y los falsos amigos forman parte del problema. En la segunda etapa, la interpretación correcta también puede convertirse en un reto si no se encuentra la explicación o la traducción de la unidad fraseológica en las fuentes lexicográficas, pues el significado de una locución en numerosas ocasiones es un significado figurado, resultado de algún tipo de transposición semántica; es un significado en bloque que “es no-descomponible, pues los componentes internos no tienen significado en sí mismos; y, por esa misma razón, la conjugación de los significados particulares no permite “calcular” o predecir el significado de la expresión en su conjunto” (García-Page 2008: 388). O sea, se trata de un significado fraseológico, dotado de idiomatidad, que corresponde a un segundo plano de análisis. Superar de forma acertada las dos primeras etapas es imprescindible para la adecuada traducción fraseológica. Sin embargo, eso no garantiza el éxito en la tercera etapa. Vlahov y Florin destacan que las unidades fraseológicas son uno de los elementos más reacios a la traducción y precisamente en ellas se basan los adeptos a la “teoría de la intraducibilidad” (1990: 170). Entre

todas las unidades fraseológicas, quizá las locuciones sean las que se llevan la palma de la intraducibilidad por la mencionada cohesión de sus componentes en el plano semántico, que se contempla como “resultado de un proceso histórico-diacrónico, evolutivo, de la conversión paulatina de una construcción libre y variable en una construcción fija (estable), invariable, sólida, gracias a la insistente repetición literal” (García-Page 2008: 25). Como consecuencia de este largo proceso, en las locuciones a menudo quedan integradas referencias históricas, culturales y nacionales que no tienen correspondencias en las distintas lenguas. Otra propiedad de las locuciones que dificulta la traducción en la última etapa es su carga estilística, expresiva, histórico-cultural, pues el significado denotativo, además de ser muchas veces traslaticio, a menudo está impregnado de significado connotativo, formado por “componentes afectivos y expresivos, donde aparece un importante número de sememas adicionales diferentes junto al núcleo semántico al cual modifican” (Corpas Pastor 1997: 125), sin que se olvide la función pragmática del mismo en el contexto. Afrontar la transmisión del significado de tales locuciones en todas sus dimensiones es un trabajo complejo que requiere un excelente dominio de las dos lenguas, diferentes estrategias y experiencia en el campo de la traducción.

3. La traducción al búlgaro de algunas locuciones en *Sidi*

Como se ha mencionado al principio, las locuciones que analizamos en la traducción al búlgaro¹ de la novela *Sidi* de Arturo-Pérez-Reverte se manifiestan en diálogos y marcan el registro coloquial. Además, contienen significados connotativos: 1) históricos, refiriéndose al siglo XI de la Reconquista, y 2) expresivos, reflejando el enfoque emocional del hablante hacia el objeto de la comunicación y los participantes en la conversación.

3.1. Locuciones con contenido histórico

Cuando se trata de la Reconquista en la Península Ibérica, es muy lógico que salga el nombre de Santiago, símbolo de la resistencia de los cristianos, que “acometen a los enemigos, al grito de guerra ¡*Santiago!*”, como el DRAE explica la locución *dar un Santiago*. La unidad fraseológica aparece en dos ocasiones en la novela. Se manifiesta en las palabras de Minaya, que es el segundo de la hueste de Ruy Díaz, cuando

¹ Перес-Реверте, А. *Сиди*, София: Еднорог, 2020. Traducción al búlgaro Véselka Nénkova.

los dos guerreros están haciendo planes de perseguir una aceifa. Minaya, observando la cara de Sidi, le dice:

Te pone de buen año la perspectiva de dar esta noche un lindo Santiago, después de habernos aburrido tantos días paseando.

(Pérez-Reverte 2019: 46)

Enseguida llama la atención la existencia de dos locuciones en una frase y la modificación de la segunda con la adición del adjetivo *lindo*. La traducción de la primera locución, *de buen año*, se puede encontrar en el VOX GDEB: *разг. здравеняк* (tr. lit. hombre robusto/fornido), una variante adecuada, pues en el DRAE leemos: *de buen (o mal) año: adj. (col.) [Pers.] saludable (o no saludable)*. Sin embargo, esta variante sonaría inusual y rara en búlgaro en esta frase concreta. La traductora, en función del contexto y del significado *de buen año* como algo positivo, algo que da alegría, ha optado por el análogo „потриваш ръце“ (tr. lit. frotarse las manos de gusto), llegando a un equivalente relativo con cambio de la imagen, que podría considerarse verdadero acierto. En cuanto a la segunda locución, *dar un lindo Santiago*, se ha elegido una traducción léxica con la construcción libre „да коля маврите“ (tr. lit. degollar a los moros), que gracias a la semántica y la connotación del verbo en búlgaro, logra transmitir tanto el significado de la locución española, como la actitud expresiva del hablante frente a los enemigos musulmanes, violenta, pero jocosa también, palpable la última, sobre todo, en la inserción del lexema *lindo*. Toda la frase en búlgaro queda así:

Потриваш ръце при възможността да колим маврите тази нощ, след като ни накара да яздим толкова дни.

(Перес-Реверте 2020: 57)

Más adelante en el texto la locución *dar un Santiago* es pronunciada por Ruy Díaz y de nuevo aparece en una conversación, mantenida entre el jefe de la hueste castellana y sus ayudantes, antes de una batalla. En este caso, sin embargo, la situación tiene un punto bien diferente en comparación con el diálogo anterior. Sidi, para sobrevivir con sus doscientos soldados, se ha visto obligado a aliarse con el rey musulmán de Zaragoza. En un momento de la reunión él expone su plan de asaltar a los enemigos aragoneses:

Vamos a darles un Santiago esta noche –dijo, y sonrió a los dos moros–. O, si lo prefieren nuestros amigos musulmanes, un Ialah bismilah.

(Pérez-Reverte 2019: 226)

En general, la presencia de antropónimos en las unidades fraseológicas suelen tener matices histórico-culturales y en tales casos Vlahov y Florin no recomiendan recurrir a equivalencias, sino a calcos o análogos (1990: 208 – 209). Conservar el nombre de Santiago en la frase analizada se hace necesario por otra razón también: el juego que hace Sidi con la palabra árabe de Dios, juego que revela la seguridad y el aplomo del líder cristiano ante los socios moros. La traductora ha elegido transmitir la locución con la descripción de su significado, ofreciendo una variante de *dar un Santiago* en búlgaro que podría calificarse como clásica:

Тази нощ ще ги нападнем със „Свети Яков“ на уста – рече той и се усмихна на двамата маври. – Или ако нашите мюсюлмански приятели предпочитат, с Иаллах бисмаллах.

(Перес-Реверте 2020: 240)

Los dos ejemplos de *dar un Santiago* vienen a demostrar cómo la traducción de una locución, incluso dentro de una misma obra, puede suponer diferentes maneras de transferencia y cómo el traductor tiene que tomar decisiones en función de cada caso concreto.

3.2. Locuciones de poco uso en el español actual

En el diálogo mencionado entre Ruy Díaz y Diego Ordóñez, en una frase del ayudante de Sidi, volvemos a encontrar dos locuciones, una de las cuales es *andar con la barba sobre el hombro*:

Habrá que andar con la barba sobre el hombro y dormir con un ojo abierto. (Pérez-Reverte 2019: 138)

La segunda locución, según DFDEA, significa ‘*en actitud vigilante*’ y se ha traducido con la equivalencia casi plena „да спим с отворени очи“ (tr. lit. dormir con los ojos abiertos). Acerca de la primera locución, merece la pena señalar que no es de las que gozan de frecuente uso en la actualidad. En el CREA, el Banco de datos de la Real Academia Española, se puede encontrar una sola entrada con esta unidad fraseológica: CREA “¿porque quién ignora que entre nosotros hay que andar con la barba sobre el hombro, ya que todos [...]” (Alviz Arroyo, Jesús, *Un solo son en la danza*, España. Teatro Diputación Provincial de Cáceres (Badajoz), 1982). Por otra parte, cabe destacar el hecho de que la locución cuenta con una larga vida de varios siglos. En el anexo del artículo *La fraseología de “Cuento de cuentos” de Francisco de Quevedo* de García-Page, que recoge todas las locuciones utilizadas por Quevedo en esta obra suya,

localizamos *andar con la barba sobre el hombro*. Tal vez Arturo Pérez-Reverte ha decidido recurrir a la locución para provocar el interés del lector, avivando la imagen (la expresión alude al cuidado con que han de hacerse las cosas cuando uno tiene una larga barba, o al barbudo que mira continuamente para atrás, vigilante, y, por tanto, su barba suele quedarse sobre su hombro²) y a la par mantenerlo ubicado en una historia que dista centurias del siglo XXI. Desde la perspectiva de las tres etapas de la traducción, se puede observar que, por la imagen incongruente en el plano sincrónico, el reconocimiento de la locución no es tarea complicada. La comprensión, en la segunda etapa, tampoco es un problema. Según el DRAE, *con la barba sobre el hombro* es una locución adverbial que significa ‘con vigilancia y cuidado’. Conseguir una equivalencia en la tercera etapa, sin embargo, es cuestión de trabajo creativo, pues las locuciones de uso infrecuente no suelen encontrarse en los diccionarios bilingües. La traductora de *Sidi* ha llegado a una equivalencia fraseológica, y toda la oración ha recibido la siguiente forma:

Ще трябва да се озъртаме на сто страни и да спим с отворени очи.

(Перес-Реверте 2020: 149)

Los resultados de la traducción de locuciones de poco uso, como esta, son especialmente valiosos porque podrían completar el repertorio de los diccionarios bilingües, siendo de gran ayuda para traductores, investigadores, etc.

3.3. Manipulaciones creativas en las locuciones

En general, la alteración de una unidad fraseológica “aumenta extraordinariamente la atención no sólo hacia el contenido de lo dicho a causa de la asociación de sentidos diferentes, sino también hacia la expresión misma” (Zuluaga 1980: 96). Estas manipulaciones creativas ponen el listón muy alto en las tres etapas de traducción. Uno de los procedimientos de la modificación creativa es la alusión, cuando en la frase aparece solo una pieza de la locución. Tal caso se observa en el diálogo entre Ruy Díaz y su ayudante Diego Ordóñez. Sidi, tratando el tema de la confianza de su gente en los nuevos aliados, los moros, y aparentando citar a Jesucristo, dice al sargento mayoral:

² blog <http://fraseshechasymas.blogspot.com/2009/02/andar-con-la-barba-sobre-el-hombro.html>

Jesucristo dijo: “Sed hermanos, pero no seáis primos”. (Pérez-Reverte 2019: 136)

Un traductor novato e inexperto probablemente caería en la trampa de no identificar la alusión a la locución *hacer el primo* y de interpretar la frase literalmente. La competencia fraseológica de la traductora de *Sidi*, le ha permitido reconocer la locución modificada y ofrecer una correcta traducción léxica:

Побратимявайте се, но не сглупявайте.

(Перес-Реверте 2020: 147)

Si quisiéramos, no obstante, conservar la traducción fraseológica en este caso, podríamos proponer un juego de palabras con la expresión coloquial búlgara *събирам си ума в главата* (tr. lit. reunir la mente en la cabeza) con el significado de “concentrarse, ser prudente” con la salvedad de que se mantendrá lo jocoso en la réplica del protagonista pero que se perderá el significado de “dejarse engañar, o actuar de modo que otros se aprovechen de su bondad o generosidad” y la oración imperativa adquiriría el matiz de advertencia y apelación a la demostración de prudencia: „Събирайте се като братя, но си събирайте и ума“ (tr. lit. Reuníos como hermanos pero también reunid la mente). Como se hace evidente, en el caso de los fraseologismos manipulados, la elección entre una y otra opción de traducción se ve condicionada por la lectura que hace el propio traductor y su preferencia personal por ofrecer una variante más lúdica con una equivalencia fraseológica o conservar las connotaciones del significado de la unidad fraseológica del texto origen mediante una traducción no fraseológica.

Otra manipulación fraseológica hallamos en la frase que pronuncia Ruy Díaz, refiriéndose a las maniobras de sus enemigos.

Si pretenden avanzar hacia el oeste, necesitarán asentar las espaldas.

(Pérez-Reverte 2019: 267)

Conociendo la locución *sentar (o asentar) sus reales (o el real)*, con el significado de *acampar o establecerse [un ejército en un lugar]*, según el DFDEA, se puede considerar que estamos frente a una modificación, realizada mediante la sustitución léxica de un elemento por otro que no presentan relación de sinonimia (Nénkova 2016: 33). La desautomatización llama el interés del lector obligándolo a buscar el nuevo significado. Basándose en una de las connotaciones de la palabra *espalda*

con el sentido de “protección”, “aguante”, “seguridad”, la traductora ha logrado dar una afortunada traducción fraseológica:

Ако възнамеряват да се отправят на запад, трябва да си подсигурят гърбовете.

(Перес-Реверте 2019: 281)

Las manipulaciones creativas pueden suponer dificultades tanto en la etapa de la detección como en la de la comprensión del significado. En estas dos fases de la traducción se requieren amplios conocimientos filológicos y culturales. A la hora de inferir su significado se opta por el camino de la traducción léxica o por el de la traducción fraseológica, dependiendo de los recursos lingüísticos disponibles en la lengua meta.

Conclusiones

La riqueza de locuciones en las obras de Arturo Pérez-Reverte no raras veces pone a prueba las habilidades profesionales de los traductores. Este breve estudio permite concluir que la traducción de las locuciones presenta varios tipos de dificultades en todas las fases del proceso traductológico de estas unidades fraseológicas, que son “miembros marcados” en el paradigma de sus sinónimos “por los rasgos de significado fraseológico, expresividad, sentido metafórico, espesor comunicativo, imagen lingüística, etc.” (Vúcheva 2008: 98). Los ejemplos de la novela *Sidi* demuestran también que la excelente preparación filológica, la sensibilidad con respecto a los rasgos específicos de las locuciones, la concienciación de las etapas de la traducción, la elección de diferentes procedimientos en la última fase del proceso traductológico, combinados con la creatividad, son los medios adecuados para superar los escollos en la traducción fraseológica.

REFERENCIAS

- Boyadzhiev 2022:** Бояджиев, Т. Българска лексикология. [Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya*.] София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2022.
- Corpas Pastor 1997:** Corpas Pastor, G. *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos, 1997.
- García-Page 2008:** García-Page, M. *Introducción a la fraseología española*. Barcelona: Anthropos, 2008.

- García-Page 2013:** García-Page, M. La fraseología de “Cuento de cuentos” de Francisco de Quevedo. // Anuario de Estudios Filológicos. Volumen XXXVI, 2013, 55 – 67.
<<https://core.ac.uk/download/pdf/72046199.pdf>> (12.10.2022).
- Kaldieva-Zaharieva 2013:** Калдиева-Захариева, С. *Българска фразеология*. [Kaldieva-Zaharieva, S. *Balgarska fraseologiya*.] София: АИ „Професор Марин Дринов“, 2013.
- Nénkova 2014:** Nénkova, V. *Fraseología contrastiva español-búlgaro: problemas de traducción*. Plovdiv: Editorial Universitaria “Paisiy Hilendarski”, 2014.
- Nénkova 2016:** Nénkova, V. *La manipulación creativa de las unidades fraseológicas en el lenguaje literario, periodístico y publicitario*. Plovdiv: Editorial Universitaria “Paisiy Hilendarski”, 2016.
- Pérez-Reverte 2019:** Pérez-Reverte, A. *Sidi*. Madrid: Alfaguara, 2019.
- Pérez-Reverte 2019:** Pérez-Reverte, A. “Sidi”, un relato de frontera. // *El País*. 15 sept 2019. <https://elpais.com/elpais/2019/09/10/eps/1568111634_521646.html> (12.10.2022).
- Pérez-Reverte 2020:** Перес-Реверте, А. *Сиди*. София: Еднорог, 2020.
- Pozuelo 2019:** Pozuelo, J. M. Pérez-Reverte: El Cid Campeador, héroe de frontera. // *ABC*. 26 sept 2019. <https://www.abc.es/cultura/cultural/abci-perez-reverte-campeador-heroe-frontera-201909260030_noticia.html> (12.10.2022).
- Vláhov; Florin 1990:** Влахов, С., Флорин, С. *Непреводимото в превода*. [Vláhov, S., Florin, S. *Neprevodimoto v prevoda*.] София: Наука и изкуство, 1990.
- Vúcheva 2008:** Vúcheva, E. *Estilística del español actual*. Sofia: Editorial Universitaria “San Clemente de Ojrid”, 2008.
- Zuluaga 1980:** Zuluaga, A. *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt am Main: Peter D. Lang, 1980.

DICCIONARIOS

- DFDEA 2005:** *Diccionario Fraseológico Documentado del Español Actual*. Madrid: Santillana Ediciones Generales, S. L., 2005.
- Real Academia Española (2022):** *Diccionario de la lengua española*. <<https://dle.rae.es>> (12.10.2022).
- VOX GDEB (2017):** *VOX Gran Diccionario Español-Búlgaro. Голям испанско-български речник*. София: Колибри, 2017.

OTRAS FUENTES

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CREA) [en línea]. *Corpus de referencia del español actual*. <<http://www.rae.es>> (10.10.2022).

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 60, кн. 1, сб. А, 2022**

Филология

Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева

Печат и подвързия: Пловдивско университетско издателство

Пловдив, 2023

ISSN 0861-0029